



अभिनव-पीपाचरितम्

[गुजराती भाषांतर साथे]



ग. व. शास्त्री
विद्यावारिधि

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

| ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ |

અનુક્રમાંક ૨૪૬૨૬

કિંમત ૪-૦-૦

ગ્રંથનામ અભિનવ ખાયાચરિત્ર

વર્ગિક Δ ૨૨-૧૭ પા. ૧



અભિનવ-પીપાચરિતમ્

[ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે]

લેખક અને પ્રકાશક

ગણપતિશંકર જયશંકર શાસ્ત્રી-વિદ્યાવારિધી
વડાલી, ઇડર સ્ટેટ, એ. પી. રેલ્વે.



પ્રચાર પ્રેરક:

પરમહંસ-રામસ્નેહી-મહારાજ

શ્રી જશરામજી ગુરૂ, મનસુખરામજી.



આશ્રયદાતા તથા પ્રચાર સહાયક

પીપાવંશી જ્ઞાતિસેવક દરજી શ્રી કસ્તુરચંદ કાલીદાસ તથા
” ” શ્રી અમીચંદ જીવાભાઈ
મુ. કડિઆદરા, પોસ્ટ બડોલી, એ. પી. રેલ્વે.

મૂલ્ય રૂ. ૫-૦-૦

સંવત ૧૯૯૬ ગુરૂપૂર્ણિમા

જ

પ્રથમાવૃત્તિ પ્રતિ ૧૩૦૦

પ્રકાશક
ગણપતિશંકર જયશંકર શાસ્ત્રી.
વડાલી, ખડર સ્ટેટ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંમુદાય
૨૦૧૭

[ગ્રંથને લગતા સર્વ હુકમો ગ્રંથકર્તાને સ્વાધીન છે]

મુદ્રક
મણિલાલ પુ. મિસ્ત્રી, બી.એ.
આદિત્ય મુદ્રણાલય, રાયખડ
પ્રાર્થના સમાજ સામે, અમદાવાદ.



ભારતભૂષણ પંડિત માલવીયજી મહારાજ

અ ના ર સ



અ-ભિ-નં-દ-ન-પ-ત્ર

ભારતભૂષણ - પંડિત ચક્રવર્તી - મહામના,

શ્રી માલવીચંદ્ર મહારાજની સેવામાં

બનારસ.

નામવર !

આપે આપની વિશ્વવિજયી વિદ્વત્તાથી વિશ્વના વિદ્વાનોને છક્ક કયો છે, તથા ભારતીય આર્યસંતાનોને વિશ્વવિદ્યાલયદ્વારા વિશ્વવ્યાપી વિવિધ વિદ્યાકુળાથી વિભૂષિત કરી રહ્યા છે ! અને એ પ્રાચ્યવિદ્યાઓરૂપી સરસ્વતીસરિતાના સૂકાતા પ્રવાહને સજીવન કરી, વિશ્વનાથપુરીના વિશ્વવંદ્ય જ્ઞાનમહિમાની ગૌરવશાળી ગરીમા વધારી છે !

હિંદુ સમાજને તેનાં પૂજનીય વેદ-વેદાંગોનાં રહસ્યો સમજાવવા, અવિરત ઉપદેશ પરંપરા ચલાવી રહ્યા છે ! તથા શુદ્ધિપૂર્વક ધાર્મિક સંગઠન કરવા સ્વાત્માર્પણ કર્યું છે ! એવાં એવાં અનેક કાર્યોથી આકર્ષાઈ, આ લઘુ ગ્રંથદ્વારા જે વિચારો સમર્પિત કરું છું, તે આપશ્રીને સંતોષપદ થશે !!! એમ માની વિરમું છું.

બવદીય,

ગ. જ. શાસ્ત્રી

વડાલી.

ૐ

અભિનવ પીપાચરિતમ્ ।

પ્રાસ્તાવિક બે શબ્દ

સૂચિ સર્જનમાં ધણા પૂર્વકાળથી દેવ અને અસુરો, દૈત્યો અને આદિત્યો, પાપીઓ અને પુણ્યવાનો, સાર્ત્વિકા અને તામસોનાં એમ પરસ્પર વિરોધી સ્વભાવવાળાઓનાં વૈર અને વિરોધ થતા આવ્યા છે. ઇતિહાસો તેની સાક્ષી પૂરે છે. પુરાણો (પુરાતત્ત્વ સાહિત્ય) તેના પ્રત્યક્ષ પુરાવા રજુ કરે છે. વેદોમાં તેનું વિજ્ઞાન મંત્રહાયું છે. વૃત્ર અને ઇન્દ્રનાં યુદ્ધો કયા વેદવેત્તાથી અગ્નિદેવો છે? માનવ (સુધરેલા) અને અમાનુષો (અનધડ) વચ્ચેનાં ધર્ષણો પણ કંઇ ઓછાં જણાયાં નથી.

એ ધર્ષણોની અસર

યુદ્ધો અને ધર્ષણોની અસર વ્યક્તિ વ્યક્તિ ઉપર, સમાજ અને રાષ્ટ્ર ઉપર તથા તેથી તટસ્થ રહેનાર ધર્મ ઉપર પણ થયા કરે છે. જો કે તેથી ધર્મ નાશ પામતો નથી. તો પણ ગ્લાની તો જરૂર આવે છે. અને અધર્મનું ઉત્થાન જોરથી થવા લાગે છે.

દિવ્યાત્માનું સર્જન

ધર્મ ગ્લાની અર્થાત્ કર્તવ્યબ્રજતાની અંતિમ સીમાના સમયે દિવ્યાત્માનું સર્જન થાય છે. એ દિવ્યાત્મા કર્તવ્યનિષ્ઠાને જાગૃત કરે છે. અને શુદ્ધ નીતિના સ્વરૂપનું સ્થાપન કરે છે. ગીતાકાર કહે છે કે,

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत । अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम्॥

દિવ્યાત્માનાં કાર્યો

દિવ્યાત્મા અથવા એ યુગમહાપુરૂષ સમાજનાં કલુષિત હૃદયોને સાફ કરે છે. નિર્ભય બનાવે છે, આત્મશ્રદ્ધા પેદા કરે છે અને આત્મરક્ષણ તથા સમાજરક્ષણની શક્તિ નિપજાવે છે. પાપીવૃત્તિઓ અને પાપાચરણને સમાજમાંથી દૂર કરે છે. એમ જોત જોતામાં સમાજના હૃદયમાં દિવ્યતા પેદા કરે છે અને ધર્મ તરફ પેદા થએલી અરૂચીને મટાડે છે. તેના આચરણમાં પ્રતિપળે ધર્માચરણ દેખાઈ આવે છે. તે સમાજને કર્તવ્યકર્મ તરફ વાળે છે. એવાં સામાજિક કર્તવ્યકર્મોમાં નીત અને તેનાં તત્ત્વો પ્રતિપળે પ્રત્યક્ષ જણાતાં રહે છે.

એ દિવ્યકાર્યોની અસર

સમાજમાં જ્યારે નીતિનાં તત્ત્વોથી ભરેલી કર્તવ્યનિષ્ઠા જાગૃત થાય છે તથા કર્તવ્યનિષ્ઠ સ્ત્રપુરૂષો જ્યારે તેમનું કાર્યક્ષેત્ર મજબૂત બનાવતા હોય છે, ત્યારે તેમની સામે સાંસ્કૃતિક ઝઘડાઓનાં વાદળો આવે છે. વાદળો ખસેડવા તાત્ત્વિક અને શાબ્દિક યુદ્ધોનાં રમખાણ મચે છે. તેવે પ્રસંગે અસંસ્કારી, અનધડ અને પક્ષપાતી લોકો સત્તા અને આવેશનો આશ્રય લઇ ધર્મ અને તેના સાધનજૂત સંત મહાત્માઓ—બકતોનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરે છે.

સાધુઓનું પરિચાણ

સમાજમાં નૈતિક ઉચ્ચભાવના અને કર્તવ્યનિષ્ઠાના ઉપદેશક સાધુઓ હોય છે. સાધુઓ એ ગણાય છે કે જેઓ **સાધ્નુવન્તિ પરકાર્યાણિ** **इति साधवः** પરકાર્યો અર્થાત સમાજ અને રાષ્ટ્રનાં ઉપકાર ભરેલાં કાર્યો કરે છે. તે સાધુ-સંજ્ઞન-પરોપકારો-દેશ સેવક કે રાષ્ટ્રસેવક તરીકે ઓળખાય છે. સાધુઓના પ્રચારનું સાધન વૈદિક અથવા શાસ્ત્રીય સાહિત્ય હોય છે. ઐતિહાસિક પુરૂષોનાં—વીર પુરૂષોનાં, પ્રતિકા-સમાધીમંદિરો-આશ્રમો અને તીર્થસ્થાનો એ સઘળું ધર્મોપદેશનું સાધન હોય છે. સમાજની એ મહામૂલ્ય સંપત્તિ ગણાય છે. એ સંપત્તિનો નાશ કરવા માટે પાપીઓ તૈયાર થાય છે. તેના બચાવ માટે સાધુઓ પ્રાણ આપવા તૈયાર થાય છે. અને ધન તેમજ પ્રાણની પરવા કર્યા વિના એ સત્ સંપત્તિનું રક્ષણ કરે છે. જ્યારે તેમના ઉપર અનેક વિપત્તિઓ આવે છે, અને પ્રાણાંત દુઃખો યુગ્મરે છે, તેવે સમયે તેમની રક્ષા કરવા માટે પરમેશ્વર વીર પુરૂષોનું વીરતાનું બ્યેય પાર પડતાં સુધી વીરતાનો જીરસો તાજોજ રાખે છે. એટલું જ નહિ પણ પાપીઓનો નાશ કરવા માટે પ્રભુને હરકાઈ રૂપમાં તૈયાર જ રહેવું પડે છે,

દુષ્ટોનો નાશ

મનુષ્યમાં દંભ-દર્પ-અભિમાન-ક્રોધ-નિષ્ઠુરપણું અને અજ્ઞાન એવા એકેક અથવા બધા દુર્ગુણ જણાઈ આવતા હોય તો તેવો માણસ દુષ્ટ, દુષિત અથવા આસુરી સંપત્તિવાળો ગણાય છે. માણસ દંભથી કંઈ પણ ક્રિયા કરે અને તેમાં તેને સફળતા મળે તો તેમાંથી તેને અક્રૂડપણું (ગુમાન) પેદા થાય છે, અને અક્રૂડાઈથી કરેલાં કાર્યોથી અભિમાન પેદા થાય છે. એમ ઉપરોક્ત દુર્ગુણો ઉત્તરોત્તર પેદા થતા રહે છે. એવા માણસો ધર્મદ્રોહી બને છે. તેઓ કર્તવ્યભ્રષ્ટ હોય છે અને નીતિના સાચા સ્વરૂપને જાણુતા હોતા નથી. તેઓ સમાજના દ્રોહી બને છે, અને સમાજના આત્મારૂપ સાધુસંતોનો નાશ કરવા તૈયાર થાય છે. તેવાઓને અટકાવવા દૈવી સંપત્તિવાળા પુરૂષોનો આવશ્યકતા રહે છે. દૈવી પુરૂષો વીરતા બતાવે છે અને તેમના શૌર્ય અને ધૈર્યથી દુષ્ટોને છક્ક કરી નાખે છે, તથા પળે પળે એ દુષ્ટોનો દંભ-દર્પ-અભિમાન વિગેરે દુર્ગુણોનો નાશ કરતા રહે છે. એ દૈવી સંપત્તિવાળા પુરૂષોના કર્મ-ચોખ્ખને ભગવાન સદાયતા કરે છે, અને તેમનાં ધર્મસ્થાપનનાં કાર્યોને ઉત્તેજિત કરે છે.

ધર્મનું સ્થાપન

ધર્મના સ્થાપનનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે સમાજમાં નિર્ભયતા, સાત્ત્વિકવૃત્તિ, જ્ઞાન અને કર્મનું વિવેકપૂર્વક આચરણ, પરસ્પર સદાયકવૃત્તિ, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, મંગલનના ઉપાયો, સ્વાધ્યાય, અહિંસા, સત્ય, ત્યાગ અને સ્થિરવૃત્તિ વિ. અનેક સદ્ગુણો નિરપેહ ઉપદેશકોથી જાગૃતિમાં આવે છે. તેમજ લોકોનો ધર્મ તરફ અભિરુચિ વધે છે.

ઉપર મુજબ ધર્મગ્લાની, અધર્મનું ઉત્થાન, સત્પુરૂષોની રક્ષા, પાપીઓનો નાશ અને ધર્મસ્થાપન જેવા પ્રમંડોમાં દિવ્ય પુરૂષોનો જન્મ થાય છે. અને તેમને સદાય આપવા ખુદ ભગવાન હાજર રહે છે તે વિશે ગીતાકાર કહે છે કે—**परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्टतां धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥** ગી. અ. ૪

તદનુસાર ધર્મગ્લાનીના પ્રત્યેક યુગમાં યુગાવતારો થયા છે. દિવ્યાત્માઓના જન્મ થાય છે અને વીર પુરૂષોનાં વીરતા ભરેલાં અનેક કાર્યો સરળ થાય છે, તેથી ધર્મગ્લાની દૂર થાય છે અને સમાજ ધર્મનિષ્ઠ બને છે. સ્વામી શંકરાચાર્ય, શ્રીરામાનુજાચાર્ય, શ્રીનિખાકાચાર્ય

શ્રીવલ્લભાચાર્ય, શુદ્ધોવિદંસિંહ, શ્રીનાનક, સ્વામી હયાનંદ, શ્રીવિવેકાનંદ, સ્વામી સમતીર્થ જેવા મહાપુરુષોના ઇતિહાસો તેની સાક્ષીરૂપે છે. શાશ્વત પ્રતાપ અને છત્રપતિ શિવાજીની કીર્તિ હજી તાજી જ છે. તેવી જ રીતે ચૌદમી શતાબ્દીમાં સ્વામીશ્રી રામાનંદજી અને વીરભક્ત પીપાજી યજ્ઞ ગયા. સ્વામી રામદાસ અને શિવાજીનો સંબંધ જેવો રાજકારણ તેમજ ધર્મકારણમાં ધનિષ્ઠ હતો તેવો જ પીપાજી અને સ્વામી રામાનંદજીનો સંબંધ પણ ધર્મકારણની દૃષ્ટિએ ધર્મસ્વતંત્ર્ય પ્રાપ્તિ કરવાનો હતો.

મહારાષ્ટ્રનાં સાક્ષરોએ સમર્થ અને શિવાજીનાં ચરિત્રો અને ઇતિહાસો સમાજ સમક્ષ રજૂ કર્યા છે. અને નવચૈતન્ય પેદા કર્યું છે. તેવી જ રીતે સ્વામી રામાનંદજી મહારાજ અને વીરભક્ત પીપાજીને માટે કરવાની તેટલી જ આવશ્યકતા છે, તેથી આ પીપા ચરિત્રમ્ નો ગ્રંથ તૈયાર કરી સમાજ સમક્ષ રજૂ કર્યો છે.

ગીતાકારના કથનાનુસાર ધર્મગ્લાનિ, અધર્મનું ઉત્થાન, સાધુ સંરક્ષણ પાપીઓનો નાશ, અને ધર્મસ્થાપન પીપાજીના સમયમાં કેવી રીતે થયું તેની આ ગ્રંથ વાંચવાથી મંપૂર્ણ માહિતી મળે તેમ છે. પરંતુ આ સ્થળે તેનું ટૂંકમાં પરાવલોકન આપવાની જરૂર છે.

ધર્મગ્લાનીનાં કારણો

શ્રીપીપાજીના સમયમાં ધર્મગ્લાનીનાં કારણો ઘણાં જણાઇ આવે છે. તે સમયમાં ગૌતમ બુદ્ધનું તત્ત્વજ્ઞાન જોરથી પ્રચાર પામી રહેલું હતું. બુદ્ધનો ઉપદેશ જગતનું અંતિમ તત્ત્વ વખોડી કાઢવાનો પ્રયત્ન હતો. તે મીલીન્દપ્રશ્નાવલિ અને તેના ઉત્તરો પરથી જણાઈ આવે છે. “અંતિમતત્ત્વ મૂર્ત કે અમૂર્ત સ્વરૂપમાં નથી. તેમજ તેની શોધમાં સમય ગાળવો પણ નકામો છે.” વિગેરેથી જે ઉપદેશ બુદ્ધના શિષ્યોને મળતો હતો તે કાળે કરીને હીનદશાને પ્રાપ્ત થતો ગયો. અને “ખુદ બુદ્ધ અનાદિકાળનો પ્રશ્નર છે, તે વારંવાર અવતારો લે છે. પૂજનીય અને વંદનીય બુદ્ધ જ છે” એમ મનાવા લાગ્યું. બુદ્ધની મૂર્તિઓ, મંદિરો અને સ્થાપત્યો વિગેરેની રચના થવા માંડી અને તે માર્ગને મહાયાન તરીકે ઓળખાવી, તેના પૂર્વના પંથને હીનયાન તરીકે ઠેરવવા માંડ્યો. જે કે મહાયાનનો પ્રચાર વ્યાપક બન્યો પરંતુ ખુદ બુદ્ધના ઉપદેશોનો માર્ગ હીનયાન હતો તે પાછળ પડ્યો. તે વિશે ઘણા વાદવિવાદો થવા લાગ્યા અને તેમાં અઢાર પંથો પડ્યા. તેમાંય મુખ્યપણે ૧ સૌત્રાન્તિક ૨ માધ્યમિક ૩ ચૌગાચાર ૪ વૈભાષિક એ ચાર આગળ પડતા થયા. બુદ્ધનું મૂર્ત સ્વરૂપ ઘડાયું અને માધ્યામિકોના ક્ષણિકવાદ જોર પકડ્યું. આ વિશે સવિસ્તર માહિતિ માટે હિસ ઉવિહકૃત બુદ્ધતત્ત્વજ્ઞાનાવલોકન “મિલિંદ પ્રશ્નાવલી” “સદ્ધર્મપુરૂષીક” નાગસેનકૃતપ્રશ્નમાલા, “બ્રહ્મજલસુત્તાંત બુદ્ધ કાવ્ય ગ્રો. ધર્માનંદ કોસંખીકૃત બુદ્ધધર્મ અને સંઘ” “મજ્ઞિમનિકા” ઉદયનાચાર્યકૃત-કુસુમાંજલી, યૌદ્ધાધિકાર વિગેરે ગ્રંથો વાંચવા. બુદ્ધ ધર્મ અને તે પૂર્વના અથવા સમકાલીન સ્યાદ્વાદ કે જેની માન્યતા જગતનું અંતિમ તત્ત્વ છે એ ખરું! અને નથી એ ખરું! તે હયાતિમાં આવી ચૂક્યો હતો.

તિર્થંકરોના અવતારોને મૂર્ત સ્વરૂપ અપાયું અને ક્ષણિકવાદ અર્થાત શૂન્યવાદ તરફ શિથિલતા ખતાવતાં અર્હત-દર્શનની માન્યતાનો પ્રચાર થવા માંડ્યો. તેમાં તેમના સંધોમાંથી દીબંજર, શ્વેતાંજર, સ્થાનીકવાસી, તેરાપંથી, હુંદીયાના નામે પંથો આગળ પડતા થવા લાગ્યા. (ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન આર્હતદર્શન પૃ. ૪૨૭ થી ૪૨૮)

ઉત્તરપક્ષમાં કુમારીલભટ્ટ, ગૌડપાદ અને સ્વામી શંકરાચાર્યે માધ્યમિકોના શૂન્યવાદ

અને ક્ષણિકવાદ સામે શાસ્ત્રાર્થોના જંગ મચાવ્યા હતા. તેમાં જગતનું અંતિમ તત્ત્વ બ્રહ્મ છે તથા જગત ક્ષણિક અથવા શૂન્યરૂપ નહિ પરંતુ બ્રહ્મના વિતર્વરૂપે છે. તે વિશેના શાસ્ત્રાર્થો સુપ્રસિદ્ધ છે. જુઓ (ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન).

શ્રીરામાનુજમયો જગતનું અંતિમ તત્ત્વ બ્રહ્મ છે. જગત તેનાથી પરિણામ પામ્યું છે. બ્રહ્મ અને જગત કોઈ વિશિષ્ટ પ્રકારે અદ્વૈત છે. એવા અર્થમાં શાસ્ત્રાર્થો રચી તેમણે વિશિષ્ટાદ્વૈતનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. એ પ્રમાણે સાંખ્ય દર્શન, યોગ દર્શન, ન્યાય દર્શન, વૈશેષિક દર્શન, પૂર્વ મિત્રાંસા દર્શન, પ્રત્યક્ષિગ્ના દર્શન, શૈવ દર્શન, રસેશ્વર દર્શન, અને શાકતદર્શન વિગેરે દાર્શનિક સિદ્ધાંતો બ્રહ્મવાદના અસ્તિત્વના વિષયમાં પૂર્વપક્ષકારોના ઉત્તર પક્ષમાં લખામાં હતાં. અને જે જે પ્રકારના પૂર્વપક્ષ થતા હતા, તે તે પ્રકારના ઉત્તરપક્ષો અર્થાત્ દર્શનોના ઝઘડા ચાલતા રહેતા હતા. જગતના અંતિમ તત્ત્વને નહિ માનનારા જે પુર્વપક્ષો હતા તેમાં પણ માંહે માંહે ઝઘડા શરૂ થયા હતા, તેવી રીતે ઉત્તરપક્ષકારોના વિદ્વાનોમાં દાર્શનિક વિચારોનો પણ ભારે મતભેદ થતો રહેતો હતો, તેથી હિંદુ સમાજની ધાર્મિક માન્યતામાં ધણા દુકડા પડી ગયા હતા. જેમ એક સુન્દર હીરો હોય, રાજસુકુટને દીપાવે તેવો હોય, તેના દુકડા થાય અને હિરાની હરકણીઓ બની જાય, તેવી રીતે હિન્દુ સમાજની તાત્ત્વિક માન્યતાઓની પરિસ્થિતિ થઈ હતી.

વેદાભ્યાસ ઉપર તેની અસર

ઉપરોક્ત તાત્ત્વિક વિજ્ઞાનોના વાદવિવાદોની અસર વેદોના અધ્યયનને, વૈદિક કર્મકાંડને અને વૈદિક ઉપાસનાને થવા પામી હતી. એ સમયમાં દરેક સાક્ષરોને તાત્ત્વિક વિજ્ઞાનોનો અભ્યાસ ફરજિયાત કરવો પડતો હતો. અને તેને અંગે નાસ્તિક દર્શનોના ઉત્તરપક્ષમાં રહેલાં આસ્તિક દર્શનોને પણ જાણી લેવાની જરૂર રહેતી. તેથી વેદાધ્યયન મંદ પડ્યું હતું. વળી પૂર્વ પક્ષકારોની ભાષા માગધી, અર્ધ-માગધી શૌરસેની, પાલી, વિગેરે ભાષાઓ જાણવાની જરૂર રહેતી હતી. ઉત્તર પક્ષના ગ્રંથો સંસ્કૃત ભાષામાં હોવાથી તેટલી જ આવશ્યકતા સંસ્કૃત ભાષાનાં અધ્યયન માટે પણ રહેતી હતી. એવાં અધ્યયનો માટે સમાજને ધણા સમયનો વ્યય કરવો પડતો હતો. તેથી વૈદિક ભાષાનાં વ્યાકરણ, શબ્દકોશ અને તેનું સાહિત્ય વિગેરેનું અધ્યયન અતિમંદગતિએ ચાલવા માંડ્યું. જેઓને વેદાધ્યયન કરવા તીવ્ર અભિરૂચી થતી હતી, પણ તેઓને માટે કર્મયોગની દૃષ્ટિએ લખાએલાં ભાષ્યોનો અભાવ થએલો હતો. એવાં એવાં ધણાં કારણોથી સમાજમાંથી વેદાધ્યયન ઓછું થવા માંડ્યું.

વૈદિક યજ્ઞોને થએલી અસર

વૈદિક યજ્ઞો વૈદિક ધર્મનું મહત્ત્વનું અંગ ગણાતું! એ યજ્ઞોના વિષયમાં પણ ઉપરોક્ત વાદોના પરિણામે ભારે ફેરફાર થવા પામ્યો હતો. વૈદિકકાળથી માંડી બુદ્ધના ક્ષણિકવાદ સુધી યજ્ઞો વિશ્વવ્યાપી વૈદિક ધર્મના આધારભૂત અંગ ગણાતા હતા. બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો અને વૈષ્ણો તેના અધિકારી સ્તંભરૂપ ગણાતા હતા. યજ્ઞસેવાનું અંગ શૂદ્રો પણ ગણાતા હતા. એ પ્રમાણે ચાતુર્વર્ણ્ય સંસ્થાનું સંગઠન કરવાનું સાધન યજ્ઞ સંસ્થા હતી. યજ્ઞ સંસ્થા ચલાવવા માટે પ્રત્યેક વર્ણ અને તેના આશ્રમેની વ્યક્તિઓ અતિ ઉત્સાહપૂર્વક તૈયાર રહેતી. સંસ્કારોની દીક્ષા લીધા પછી દિગ્ગતિ સમાજ વ્યક્તિશઃ યજ્ઞનો પ્રારંભ કરતો. એ પ્રારંભ અન્યાયાધાનથી શરૂ થતો. અને ગૃહસ્થાશ્રમીના પ્રત્યેક ગૃહમાં અગ્નિહોત્ર ચલાવવામાં

આવતું. અમ્મિદોત્રને અંગે દર્શપૂર્ણમાસ, આતુર્ભાસ્ય, ષોડશી, દ્વાદશાહ, ગવામયન, વાજપેય, સૌત્રામણિ, અશ્વમેધ, સર્વમેધ એવી ઉત્તરોત્તર, ચઢતી શ્રેણીથી મહાયજ્ઞો કરવામાં આવતા. તેમાં રાષ્ટ્રના માનવો સાથે સંગઠનના મંત્ર લાગુવામાં આવતા. પણ ત્યારથી એ વિધિઓ નષ્ટ થઈ, તેના ધાર્મિક સાહિત્યનો ભોગ કરવામાં આવ્યો, બીજી રીતે અહિંસાનાં કારણોખંડાં થઈ, યજ્ઞ સંસ્થાને વખોડી નાખવામાં આવી. અને ઉત્તરપક્ષ નિર્બળ થવા માંડ્યો ત્યારથી તેનું (યજ્ઞ સંસ્થાનું) રૂપાંતર યજ્ઞનના અર્થમાં ઘટાવવામાં આવ્યું. યજ્ઞ તંત્રોને આધીન થયું, તાંત્રીકોએ તેને અપનાવી તેના ઉપર તાંત્રિકવિધિનો પ્રકાશ પાડ્યો. યજ્ઞવેદનું મહોધર ભાષ્ય હયાતિમાં આવ્યું ત્યારથી તેનામાં અશ્લિલ સાહિત્ય દાખલ થવા માંડ્યું. વળી શુકલ યજ્ઞવેદનો ૨૩ મો અધ્યાય એ અશ્લિલ સાહિત્યના પ્રતિપાદન માટે ઉપયોગમાં લેવા માંડ્યો. તેમજ પશુબલિ માટે શુકલ યજ્ઞવેદનો ૨૪મો અધ્યાય મહોધરના ભાષ્ય મુજબ સખળ સાધનરૂપ પ્રમાણિક ગણાવા માંડ્યો. કયા કયા પશુનું કયા કયા દેવો માટે ગાલદાન આપવું તે પણ નક્કી થવા માંડ્યું. પંચમકારોનો વિધિ આગળ વધવા માંડ્યો. તેના સેવનથી તાંત્રિકોમાં ક્ષતિ દેખાવા માંડી ખરી પરંતુ એ પંચમકારોના વિધિનો વિદ્વાન તાંત્રિકોએ અધ્યાત્મના અર્થમાં રૂપાંતર કરી ઉત્તમ અર્થ વ્યક્ત કરવા માંડ્યો તેમ તેમ શક્તદર્શન પ્રચારમાં આવવા લાગ્યું અને શક્તિ સંપ્રદાયનો પ્રચાર વધવા માંડ્યો. માં તં જ્ઞાન પૃઠ ૧૩૭.

વર્ણશ્રમ સંગઠનની શિથિલતા

એ પ્રમાણે વિશ્વવ્યાપી ધર્મના આધારભૂત યજ્ઞોમાં શિથિલતા આવી. તેની ઉપાસક ચારે વર્ણ અને આશ્રમના સંગઠનમાં પણ શિથિલતા આવી. જગદ્ગુરુઓ પિ વર્ણકર્તૃવ્ય તથા વ્યક્તિગત કર્તૃભોની નિષ્ઠા મંદ પડી. બ્રહ્મચર્યાશ્રમનો લોપ થવા લાગ્યો. ગુરુકુલ, ઋષિકુલ, બ્રહ્મચારીકુલ બિગેરે સંસ્થાઓ ભારે પ્રમાણમાં ચાલતી હતી તે નષ્ટ થવા લાગી. વૈદિક દેવતાઓના યજ્ઞોને બદલે પૌરાણિક દેવતાઓનાં પૂજનો થવા લાગ્યાં. બ્રાહ્મણદિવર્ણોમાં થતા અનુલોભ વિવાહ બંધ પડ્યા અને સર્જાતિય થતા વિવાહોમાં શાશ્વીય ભેદો પડ્યા. એવા ભેદોથી દેશભેદાદિના સ્વિકાર કરાઈ બ્રાહ્મણ વર્ણમાં પણ ભિન્નભિન્ન ભેદો પડવા માંડ્યા. એમ ચાર વર્ણને બદલે અનેક ભેદોવાળા વર્ણો દેખાવા માંડ્યા. અને વિશિષ્ટ ઉદ્યોગોમાં મન્યા રહેવાને લીધે ઔદ્યોગિક નામોથી ઓળખાવવા માંડ્યા. તેમાં અસલ વર્ણનું નામ પણ ભૂલ્યા તેને પરિણામે એક જ રાષ્ટ્રની ચારે વર્ણો અનેક ભેદોથી ભિન્ન ભિન્ન થવા પામી અને ઉદ્યોગોના નામોથી જાતીયો ઓળખાવવા માંડી. તેથી વર્ણોનું પારસ્પરિક સંગઠન તૂટ્યું અને રાષ્ટ્રાભિમાન શૂન્ય થવા લાગ્યું.

હિન્દુ પર વિપત્તિનાં બ્રહ્મણ

ઉપર મુજબ હિન્દી પ્રજા અને તેનાં ધર્મ-કર્મ-વર્ણ-આશ્રમ વિગેરેની માનસિક દશા અગડેલી હોવાથી, તેમજ સૌ કોઈ સ્વતંત્રમતવાદી ચારવાક મતવાદી જેવા અવાધી, શાહબુદ્દીન ધોરીની ચઢાઈ થવા પામી. તે સમયે દીલ્હીના તખ્ત ઉપર ધર્મના આદર્શરૂપ ક્ષત્રિયરાજ પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ હોતો. અધર્મના ઉત્થાનની અસર રાજ અને તેના સરદારોના વિશાળ કુટુંબ ઉપર પણ થવા પામી હતી. પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ ભારે શૂરવીર યોધો હોતો. તેણે શાહબુદ્દીન ધોરીના હુમલા વારંવાર થતા પાછા હઠાવ્યા હતા. ધોરી પકડાતો હતો અને શરણ થવાથી છોડી મૂકવામાં આવતો હતો. એ ક્ષમાનો દુરૂપયોગ થયો અને છેલ્લીવારના હુમલામાં

અહમ્મદીન કાઠ્યો હતો. ધૃત્વીરાજનું પતન થયું અને હિંદી પ્રજા ભાગ્યહીન નીવડી!! તેના ઉપર વિપત્તિનાં વાદળ ચઢી આવ્યા માંડ્યાં અને વિદેશીઓનાં ટોળાં ભારતમાં દાખલ થયાં. તેઓ ધર્મઘાતને આધીન થઈ ચોરી, લૂંટફાટ અને ધર્મઘાત કરવાના જીવન કરવા લાગ્યા. પ્રજા દુઃખી થવા માંડી. ધોરી વંશ પછી તથા પછી વંશની સત્તા પણ તેવી જ અકારી નીવડી! ધર્મ-કર્મ બંધ પડ્યાં. ઉપાસના, ભક્તિ નષ્ટ થવા માંડ્યાં. અરાજકતાને લીધે પ્રાણી અપાવવાનું પણ મુશ્કેલ થયું હતું ખરે! એ મહામદ તથા પછી સમય પણ હિન્દુ સમાજને કાળરાત્રી સમાન લાગવા માંડ્યો. એ વિશે હિન્દુનો ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે.

દિવ્યાત્માના સર્જનનું સુપ્રભાત

ચલુવાણ વંશ કુલમણિ શ્રીક્ષેત્રેન્દ્રે છત્રીસ કુળના સરદારો એકઠા કર્યાં. માલવપ્રાન્ત ઉપર કૂચ કરી રાજ્ય કબજે કર્યું. અને સુપ્રસિદ્ધ ગાગરૂનગઢના અભેષ્ટ કિલ્લાનો આશ્રય લઈ ત્યાં માલવ પ્રાન્તની રાજધાની સ્થાપી, સમાન શક્તિશાલી સરદારોના પ્રભાવથી તથા ક્ષેત્રેન્દ્રની વીરતાથી વિદેશી ટોળાંઓનો પ્રવેશ ત્યાં થઈ શકતો નહોતો. રાજ્ય ક્ષેત્રેન્દ્ર અને તેના છત્રીસ કુળના સરદારો માલવ પ્રાન્તમાં ‘ખીચી’ એવા નામે ઓળખાવા લાગ્યા.

એ પ્રસંગે હિન્દુ ધર્મરક્ષક શ્રીરામાન્દજી મહારાજનો પ્રયાગમાં અવતાર થઈ ચૂક્યો હતો. બાલ્યાવસ્થામાં જ ઉત્તમ મંસ્કારીતા પ્રાપ્ત કરી, દેશની અનુકરણનીય પરિસ્થિતિ ઓળખી ધર્મરક્ષા માટે સંન્યાસ લીધો હતો. અને કાશીક્ષેત્ર પંચગંગા ઘાટ ઉપર મઠ એટલે આશ્રમની સ્થાપના કરી હતી. અનેક વિદ્વાનો તેમની પાસે આવતા, તેમનું તેઓ સુંદર રીતે સમાધાન કરતા હતા. બૌદ્ધ પંથના વિદ્વાનો, જૈન સમ્પ્રદાયના પંડિતો, તેમજ દાર્શનિકો અને આર્યો વિગેરે અનેક જીવંતો તેમને શરણે આવતા અને તેમના મનનું સંપૂર્ણ સમાધાન કરતા.

તેઓશ્રી સ્વભાવે ધણી શાન્ત અને મધુર ઉપદેશક હતા. એમ છતાં તેમના આત્માને એ સમયના હિન્દુઓની રક્ષા કરવાનું તથા નષ્ટ થતા ધર્મને વ્યવસ્થિત કરવાનું લાગી આવતું. જે કે તેમની પાસે મહા સમર્થ આર શિષ્યો હતા અને ગુરૂ રામાન્દજીની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા સમર્થ હતા. તો પણ ધર્મકારણના સવાર સાથે ધર્મ સ્વાતંત્ર્યની પણ તેટલી જ જરૂર હતી. તેથી કોઈએક ધર્મનિષ્ઠ પ્રભાવશાલી વીરપુરુષની તેમના શિષ્ય સમ્પ્રદાયમાં જરૂર હોવાની તીવ્ર ઇચ્છા ધરાવતા હતા. જે એક હાથમાં ધર્મ અને બીજા હાથમાં વીરતા બેરહું શસ્ત્ર ધારણ કરનાર, બળવાન બુદ્ધિમાન અને કાર્યકુશળ એવો મહાપુરુષ ક્યાંથી મળી આવે? એ ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવા માટે ભગવાનના સંકેતથી મહાપુરુષનો જન્મ પણ થઈ ચૂક્યો હતો.

કોણ એ મહાપુરુષ?

ઉપરોક્ત ગાગરૂનગઢમાં રાજ્ય ક્ષેત્રેન્દ્રને ત્યાં એ પુત્રોનો જન્મ થયેલો હતો. તે પૈકી પહેલા પુત્રનું નામ મહાનુભાવ ‘ખીચેન્દ્ર’ હતું. શ્રીખીપાળ બલિષ્ઠતા એ અખિલ હિન્દુ હિન્દુના ધર્મરક્ષક નીવડ્યા. એ સંતોની દૃષ્ટિએ મદાન સંત, ભક્તોની દૃષ્ટિએ પરમભક્ત અને કર્મચોગીઓને શરમાવે તેવા અવિરત કાર્યકુશલ નીવડ્યા. તેમનો વિદ્યાભ્યાસ કેવળ રાજ્ય ચલાવવાના ધોરણે કે આર્થિક અને સાંસારિક દૃષ્ટિએ નહોતો, પરંતુ દેશની અંદર ધર્મધ્વંસ અને નીતિભ્રષ્ટતાનાં આસુરી નૃત્યો ચાલી રહેલાં હતાં, તેને અટકાવી ધર્મઆત્માઓમાં નીતિના આદર્શના ધોરણે કર્તવ્યનિષ્ઠા જાગૃત કરી ધર્મગ્લાની અને અધર્મના ઉત્થાનને

દક્ષિણી ઇંદ્ર વૈદિક ધર્મની પુનઃપ્રતિષ્ઠા કરવાના ધોરણે હોતો. વળી ચૌહાણ વંશની પડતી થવાનાં કારણોનો ઇતિહાસ પણ તેમના મગજમાં તાજે જ હતો, એ પડતિનાં કારણો પણ તેમના વંશજોમાં કેટલાકોમાં દેખાઇ આવતાં હતાં. તે દૂર કરવા માટેનો સમય શોધતા હતા. તેમના જીર્ણ કુટુંબીઓ પૈકી કેટલાકો માલવ રાજ્યના ભાગને માટે આશાઓ સેવતા હતા. તે સફળ ન થવાથી છૂપી વૈરવૃત્તિ રાખતા હતા. તેઓ પીપાળના સાથે ધર્મણુ જીજું કરવા આહતા હતા. એ ધર્મણુ તંત્રમાર્ગની દીક્ષાના નિમિત્તરૂપ દેખાઇ આવ્યું હતું.

શ્રીપીપાળએ એ તકને ઉમદા ગણી હતી. તેથી તંત્રમાર્ગના વિદ્વાનોની સભા કરી. તેમાં એ તંત્રમાર્ગ અધ્યાત્મની ભૂમિકા ઉપર રચાએલો છે તેવી રીતે શાસ્ત્રોના પ્રમાણુ સાથે તેમણે સાબીત કરી આપ્યું. અને તેમાંથી કુટુંબીઓના મોટાભાગને મુક્ત કરી, સનાતન વૈદિક ધર્મના પંથે પાડ્યા હતા. તથા તેમણે શાકતદર્શનનું ઉચ્ચ ધ્યેય સમજાવ્યું હતું. (ભા. ત. યા. પ. ૪૩૬થી ૪૪૦ સુધીમાં શાકતદર્શન વિશે જુઓ.

એ અરસામાં સ્વામીશ્રી રામાનંદજીના શિષ્યોનો સમાગમ થયો અને પીપાળએ સ્વામીજીના વિચારોનો પરિચય કર્યો. પીપાળ જે ઇચ્છા ધરાવતા હતા અને અધર્મના ઉત્થાનને દૂર કરવા માટે પ્રજાવર્ગમાં સર્વાધિકારીની અપેક્ષા રાખતા હતા, તે સ્વામીજીના વિચારોની વાત સાંભળી ખૂબ રાજ થયા અને મળવા માટે ઇચ્છા ધરાવી.

કાશી તરફ પ્રયાણ

શ્રીપીપાળ કાશી ગયા. સ્વામીજીને શરણુ થયા અને ધર્મસ્વાતંત્ર્ય માટે સ્વામીજી સાથે મસલત કરી.

વિધેય કાર્યક્રમ

ઉપરોક્ત ગુરુશિષ્યે મળીને રચનાત્મક કાર્યક્રમની યોજના કરી.

(૧) ત્યાગીઓને આશ્રમમાં રાખવા. તેમને વેદ-વેદાંગો અને પૂર્વોત્તર પક્ષનાં દર્શન શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરાવવો. હકયોગનાં યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિનું શિક્ષણ આપી મંત્રયોગ, લયયોગ અને રાજયોગ વિગેરેમાં નિષ્ણાત કરી, સાચા બળવાન, બુદ્ધિમાન, અને પ્રચારનિષ્ઠ બનાવવા.

(૨) દરેક પ્રાન્તોમાં કેન્દ્રો અને ઉપકેન્દ્રો સ્થાપવાં. એવાં પ્રત્યેકમાં સદ્ગુણોની ઉપાસના માટે તથા શીલ સંવર્ધન માટે શ્રીરામમંદિરો સ્થાપવાં તથા બલ સંવર્ધન માટે શ્રીહનુમાન મંદિરો સ્થાપવાં. અને તેમાં એક એક પ્રચારક મહંતની યોજના કરવી.

(૩) પ્રત્યેક મહંતને સવાલાબથી વધારે શિષ્યસંઘ રાખવા છૂટ આપવી. એ શિષ્યસંઘો ઉપમહંતોની સાથે રહી, હિન્દનાં પ્રત્યેક પ્રાન્તોમાં ભ્રમણુ કરી શકે. દેશદેશનાં તીર્થો, આશ્રમો કે મહાપુરુષોનાં સ્મારકો વિગેરેની યાત્રા કરે.

(૪) દરેક સંઘમાં શ્રીહનુમાનજીના ચિત્રવાળો ઝંડો (નિશાન) રહે. અને મહંત ઉપર કિંમતી છત્ર રહે. મહંતની આગા પાળવા માટે સાધુઓનો શિષ્યસંઘ ખડે પગે તૈયાર રહે. અને પ્રાણુને બોલે ધર્મરક્ષા કરવા માટે સતત તત્પર રહે.

(૫) સદરે સાધુસંઘમાં દરેક વર્ણુ અને આશ્રમીને દાખલ થવાની છૂટ રહે તથા વર્ણુધર્મ અને આશ્રમધર્મ બન્નેવધાને તે સ્વતંત્ર હોઇ શકે.

દક્ષિણી વૈદિક ધર્મની પુનઃપ્રતિષ્ઠા કરવાના ધોરણે હતાં. વળી ચૌહાણ વંશની પડતી થવાનાં કારણોના ઇતિહાસ પણ તેમના મગજમાં તાજે જ હતા, એ પડતિનાં કારણો પણ તેમના વંશજોમાં કેટલાકોમાં દેખાઈ આવતાં હતાં. તે દૂર કરવા માટેનો સમય શોધતા હતા. તેમના છત્રીસ કુટુંબીઓ પૈકી કેટલાકો માલવ રાજ્યના ભાગને માટે આશાઓ સેવતા હતા. તે સંજ્ઞા ન થવાથી છૂપી વૈરવૃત્તિ રાખતા હતા. તેઓ પીપાળના સાથે ધર્મણુ ઊભું કરવા ચાહતા હતા. એ ધર્મણુ તંત્રમાર્ગની દીક્ષાના નિમિત્તરૂપ દેખાઈ આવ્યું હતું.

શ્રીપીપાળએ એ તકને ઉમદા ગણી હતી. તેથી તંત્રમાર્ગના વિદ્વાનોની સલાહ કરી. તેમાં એ તંત્રમાર્ગ અધ્યાત્મની ભૂમિકા ઉપર રચાએલો છે તેવી રીતે શાસ્ત્રોના પ્રમાણુ સાથે તેમણે સાબીત કરી આપ્યું. અને તેમાંથી કુટુંબીઓના મોટાભાગને મુક્ત કરી, સનાતન વૈદિક ધર્મના પંથે પાડ્યા હતા. તથા તેમણે શાક્તદર્શનનું ઉચ્ચ ધ્યેય સમગ્રવ્યું હતું. (ભા. ત. ઝા. પૃ. ૪૩૬થી ૪૪૦ સુધીમાં શાક્તદર્શન વિશે જુઓ.

એ અરસામાં સ્વામીશ્રી રામાનંદજીના શિષ્યોનો સમાગમ થયો અને પીપાળએ સ્વામીજીના વિચારોનો પરિચય કર્યો. પીપાળ જે ઇચ્છા ધરાવતા હતા અને અધર્મના ઉત્થાનને દૂર કરવા માટે પ્રજાવર્ગમાં સર્વાધિકારીની અપેક્ષા રાખતા હતા, તે સ્વામીજીના વિચારોની વાત સાંભળી ખૂબ રાજ થયા અને મળવા માટે ઇચ્છા ધરાવી.

કાશી તરફ પ્રયાણ

શ્રીપીપાળ કાશી ગયા. સ્વામીજીને શરણુ થયા અને ધર્મસ્વાતંત્ર્ય માટે સ્વામીજી સાથે મસલત કરી.

વિધેય કાર્યક્રમ

ઉપરોક્ત ગુરૂશિષ્યે મળીને રચનાત્મક કાર્યક્રમની યોજના કરી.

(૧) ત્યાગીઓને આશ્રમમાં રાખવા. તેમને વેદ-વેદાંગો અને પૂર્વોત્તર પક્ષનાં દર્શન શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરાવવો. હઠયોગનાં યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિનું શિક્ષણ આપી મંત્રયોગ, લયયોગ અને રાજયોગ વિગેરેમાં નિષ્ણાત કરી, સાચા બળવાન, બુદ્ધિમાન, અને પ્રચારનિષ્ઠ બનાવવા.

(૨) દરેક પ્રાન્તોમાં કેન્દ્રો અને ઉપકેન્દ્રો સ્થાપવાં. એવાં પ્રત્યેકમાં સદ્ગુણોની ઉપાસના માટે તથા શીલ સંવર્ધન માટે શ્રીરામમંદિરો સ્થાપવાં તથા બલ સંવર્ધન માટે શ્રીહનુમાન મંદિરો સ્થાપવાં. અને તેમાં એક એક પ્રચારક મહંતની યોજના કરવી.

(૩) પ્રત્યેક મહંતને સવાલાખથી વધારે શિષ્યસંઘ રાખવા છૂટ આપવી. એ શિષ્યસંઘો ઉપમહંતોની સાથે રહી, હિન્દના પ્રત્યેક પ્રાન્તોમાં ભ્રમણુ કરી શકે. દેશદેશનાં તીર્થો, આશ્રમો કે મહાપુરુષોનાં સ્મારકો વિગેરેની યાત્રા કરે.

(૪) દરેક સંઘમાં શ્રીહનુમાનજીના ચિત્રવાળો ઝંડો (નિશાન) રહે. અને મહંત ઉપર કિંમતી હત્ર રહે. મહંતની આજ્ઞા પાળવા માટે સાધુઓનો શિષ્યસંઘ ખડે પગે તૈયાર રહે. અને પ્રાણુને બોગે ધર્મરક્ષા કરવા માટે સતત તત્પર રહે.

(૫) સદર સાધુસંઘમાં દરેક વર્ણુ અને આશ્રમીને દાખલ થવાની છૂટ રહે તથા વર્ણુધર્મ અને આશ્રમધર્મ બન્નવવાને તે સ્વતંત્ર હોય શકે.

(૬) પ્રાન્તો, ઉપપ્રાન્તોમાં પહોંચી વળવા તથા ધર્મનિષ્ઠાને આવી પડતો કષ્ટો દૂર કરવા માટે વાહનો અવશ્ય રાખવાં. તે પૈકી હાથી, ઘોડા, ઉટ, બળદ, અને ગાડીઓ, હક્કડા, પાલખીઓ વિગેરેનો સંગ્રહ કરી શકાય અને વાહનો રાત્ર, મહારાત્રઓ, શ્રીમંતો વિગેરે દાનકર્તાઓ પાસેથી લઈ શકાય તેમજ સંગ્રહી શકાય અને ધર્મસેવા માટે તેનો ઉપયોગ કરી શકાય.

(૭) પરીપકારાર્થે દેશસેવાને માટે ધન, ધાન્ય અને જરૂર પડતી સઘળી ચીજો લેવી, સંધરવી જેથી દેશના દુર્બળ કંગાલ અને નિરાધાર લોકોને આપી શકાય.

(૮) પાપીઓનો પડકાર કરવા ધર્મસેનાપણુ રાખી શકાય અને ઉપયોગી શસ્ત્રાઓનો પણ ઉપયોગ કરી શકાય.

(૯) સાધ્વીસંઘની પણ યોજના થવી જોઈએ. જે સાધ્વીઓ ભારતની સ્ત્રીઓમાં શિક્ષણ, ધર્માભિમાન, ધર્મરક્ષણ અને સેવાની ભાવના જન્યત કરી શકે તથા પ્રસંગ આવે આત્મરક્ષા અને દેશરક્ષા માટે પાપીઓનો નાશ કરવામાં પણ ભાગ લઈ શકે.

(૧૦) તેવી મહિલા સંઘની ટુકડીઓ કેન્દ્રો, ઉપકેન્દ્રોમાં આવશ્યકતાનુસાર નિવાસ કરી શકે. ઉપર મુજબ અને તેથી પણ વિશેષ જરૂર પડતા નિયમોપનિયમો ઘડી કાઢવા. અને એ રચનાત્મક કાર્યક્રમ સક્રિય બનાવવા માટે અખિલ ભારતીય હિન્દુ સભા ગાગરૂનગઢમાં કરવા માટે નક્કી કર્યું અને ત્યાં શ્રીરામાનંદજી મહારાજના પ્રવચનની યોજના કરી.

ગાગરૂનગઢમાં સભા

શ્રી પીપાજીએ પોતાની રાજધાનીમાં હિન્દુ, બૌદ્ધ, જૈન, શીખ અને ખ્રીસ્ત પંથઉપપંથોના કે જેઓનો હિન્દુધર્મમાં સમાવેશ થઈ શકે છે, તેવા સઘળાઓને માનપૂર્વક બોલાવ્યા તથા અનેક મોટા રાત્ર મહારાત્રઓને આમંત્રણો આપ્યાં. નિશ્ચિત દિવસોમાં સભા થઈ અને તે પ્રસંગે સ્વામીજી પધાર્યાં.

સ્વામીજીનું ભાષણ

શરૂઆતમાં જ દેશની પરિસ્થિતિનું બ્યાન કરાવતાં સહમાતિસક્ષમ માહિતિ ભરેલા અને રોમાંચકારક વૃત્તાંતો જણાવવામાં આવ્યાં. એ ખીનાઓને અટકાવવા માટે રચનાત્મક કાર્યક્રમ ઘડ્યો હતો તે જાહેર કરવામાં આવ્યો. તથા સાધુસંઘમાં જોડાવા માટે સૌને નિવેદન કરવામાં આવ્યું. હડયોગના પ્રયોગો શીખી સૌએ બળવાન બનવા તથા ધર્મરક્ષા કરવા જણાવ્યું. વળી સુશીલ અને સફળુણી થવા ઉપાસનાના મહામંત્રો શીખવ્યા. એ કાર્યક્રમ પાર પાડવા માટે કર્મયોગનાં મર્મસૂચક વ્યાખ્યાનો આપ્યાં. (પી. ચ. પૂ. ૧૮૦ થી ૧૮૫) એમ પ્રગ્નને જાગૃત કરવા માટે વ્યાખ્યાનો થયા પછી સાધુસંઘમાં દાખલ થવા માટે પીપાજીએ જાહેર કર્યું અને મહિલા સંઘમાં દાખલ થવા માટે સીતાદેવીએ જણાવ્યું. સાધુસંઘને ઉપયોગી થઈ પડે તેવાં વાહનો, ધન, અન્ન, વસ્ત્ર વિગેરેનાં દાન કરવામાં આવ્યાં. અને સાધુસંઘને ઘટતી સૂચનાઓ થયા બાદ સભા વિસર્જન કરવામાં આવી.

ખીજા દિવસનું અધિવેશન

શ્રીપીપાજીના રાજમંદિરમાં અધિવેશન કરવામાં આવ્યું. પીપાજીએ ત્યાગની દીક્ષા લીધી અને તેમની સાથે હજારો સદ્ગૃહસ્થો, સજ્જનો અને પુરુષોએ ત્યાગની દીક્ષા લીધી અને હજારો સ્ત્રીઓએ પણ સાધ્વીસંઘમાં દાખલ થવા માટે તેમ કર્યું.

યોગના પ્રયોગો

શ્રીપીપાણ્યે યમ, નિયમોનું વ્યાખ્યાન કરી બતાવ્યું. ચોરાસી આસનો અને તેનાથી થતા ચમત્કારો કરી બતાવ્યા, પ્રાણાયમ, પ્રત્યાહાર તેમજ ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિ સુધીનાં યોગના સઘળા અંગોના વિધિ અને પ્રયોગો કરી બતાવ્યા. તથા તેનાથી થતા ચમત્કારોનું પણ પ્રચારકોને જ્ઞાન આપ્યું. પછી એ પ્રમાણે પ્રચાર કરવા માટે હિન્દના પ્રત્યેક પ્રાંતોમાં મહંત, ઉપમહંત અને લાખજો શિષ્યોએ પ્રયાણ કર્યું. ધર્મરક્ષાર્થે બ્રમણ કરવા માંડ્યું.

દ્વારિકામાં સમાધિના ચમત્કાર

શ્રીપીપાણ્યે દ્વારકેશના દર્શનના નિમિત્તે અને ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્રના યાત્રિકોને પ્રત્યક્ષ પ્રયોગો બતાવવા માટે મહામત્સ્યેન્દ્રાસનથી સમુદ્ર તરી બતાવ્યો, તેમજ સમાધિ કરી દ્વારકેશનો સાક્ષાત્કાર કરી બતાવ્યો.

યોગના ચમત્કારો અને ધર્મપ્રચાર

પરકાય પ્રવેશ, દૂરદ્વની શ્રવણ, પરવૃત્તાંત જ્ઞાન, અગ્નિ સંચલન, વિષેત્તારણ જવા અનેક ચમત્કારોથી અને ભગવન, કિર્તન, પ્રવચન વિગેરેથી સંત શિરોમણિ શ્રીપીપાણ્ય ગુજરાત અને કાઠિયાવાડનાં ગામે ગામ પરિભ્રમણ કરી, લોકોને ધર્મ તરફ આકર્ષતા રહ્યા. તેમણે કેન્દ્રો અને ઉપકેન્દ્રો સ્થાપ્યાં. શ્રીરામ અને હનુમાનજીનાં મંદિરો સ્થાપ્યાં. ખાકચોક, મદલ અખાડા અને શસ્ત્રાસ્ત્રો ફેરવવાની વિદ્યા શીખવી. દરેક કેન્દ્ર ઉપકેન્દ્રોમાં મહંતો, ઉપમહંતોને સ્થાપ્યા, સાધુ સંધને ફરવા રહેવાની યોજના કરી, અને એવા સાધુસંઘોનું કેન્દ્ર ઉપકેન્દ્રોમાં સ્વાગત કરવાની પ્રેરણાઓ કરી, શ્રીહનુમાનજીનો મહાધ્વજ ફરકાવતા રહેવાનું સૂચવ્યું તથા સહિષ્ણુતા કેળવવા માટે અને સાચા બળ માટે પંચાગ્નિ તાપવા અને યોગની મુદ્રાઓ કરતા રહેવા આજ્ઞાઓ કરી. એવી રીતે હિન્દુ સમાજમાં ધર્મની જાગૃતિ કરી સમાજનું ઉત્થાન કર્યું, તેમજ હિન્દના આફીના પ્રાંતોમાં પણ તેવું કરવા સાવચેત કર્યા.

પ્રચારકોની કસોટી

ઉપરોક્ત પ્રચારકાર્ય દીલ્હીપતિ (મહમદ તખલખ)ની જાણમાં આવ્યું. પ્રચારક સાધુઓને કારાગૃહમાં રાખ્યા. પીપાણ્યે તેમની પ્રતિભાથી અને યોગના ચમત્કારોથી સૌને મુક્ત કરાવ્યા. દીલ્હીપતિએ ભારતીય હિન્દુ સભાનું અધિવેશન કર્યું. સ્વામીશ્રી રામાનંદજીની મરજી મુજબ ધર્મસ્વાતંત્ર આપ્યું અને તીર્થો, આશ્રમો તેમજ દેવાલયોની મરામત કરાવી, તેનાં સ્મૃતિચિન્હો અત્યારે પણ કેટલાંક મંદિરોમાં જણાઈ આવે છે. એવું સઘળું સવિસ્તર વૃત્તાંત આ ગ્રંથમાં છે.

ચૌહાણ વંશ અને ખીચી ક્ષત્રિયો

ક્ષેમેન્દ્ર સાથે છત્રીસ કુળના બિન્નબિન્ન કુટુંબના જે જે સરદારો હતા તે પૈકી કેટલાક પરમાર, ચાવડા સોલંકી વિગેરે હતા. એ સરદારો પિતૃકુળના, માતામહીકુળના, પત્નીઓના કુળના તેમજ પુત્રો અને પુત્રીઓના સંબંધીઓ હતા, વળી માતૃભગિની, પિતૃભગિનીઓના કુળના બહેનોના કુળના સ્વસુર કુટુંબીઓના અને બિન્ન બિન્ન મિત્રકુળોના એવા એ સરદારો હતા. એ સમુદ્ધ માલવ પ્રાંતમાં “ખીચી” એવા નામે ઓળખાવા લાગ્યો હતો. ખીચી શબ્દનો અર્થ એવો થાય છે કે સ્વયં સ્વપરાક્રમેણ કથાયંતે તાદ્વાનન્યાન્ સહકર્તુ ચિન્મિતિ इति

લીચયઃ । પોતે પોતાના પરાક્રમથી ખ્યાલિ મેળવે અને એવા પરાક્રમીઓની સાથે સહકાર સાધે એ સમુદ્ધ ‘ખીચી’ ગણાય. મહારાજ ક્ષેમેન્દ્ર પોતે પોતાના પરાક્રમથી ખ્યાલિમાં આવ્યા તેમજ વ્યક્તિવંશ અને આત્મવંશના શૂરવીરોને પરાક્રમથી સહકારી બનાવી ખ્યાલિમાં લાવ્યા તેથી એ ‘ખીચી’ ગણતા હતા. ખીચી એ ક્ષત્રિયોનું ઉચ્ચ પ્રતિષ્ઠાદર્શક સામુદાયિક નામ છે.

પીપાળના હાલ વિદ્યમાન વંશજો

હાલમાં ગુજરાત તથા કાઠિયાવાડમાં પીપાવંશી દરજ્જાએ બારે પ્રમાણમાં દેખાઈ આવે છે. બાટ ચારણોના ચોપડા તથા લેખો તામ્રપત્રો ઉપરથી પણ એ ક્ષત્રિયવંશના હોવાનું સાબીત થાય છે, તેમજ સોલંકી, પરમાર, ચાવડા વિગેરે ક્ષત્રિયોના વંશસૂચક નામો પણ એ દરજ્જાઓના સમાજમાંથી મળી આવે છે, તે ઉપરથી અસલતા એ ક્ષત્રિય હોવાનું સાબીત થઈ શકે તેમ છે, કેવળ ઉલ્લેખ ધંધામાં જ મચી રહેલા હોવાથી અને ક્ષત્રિય વર્ણને લગતાં કર્તવ્યોથી છૂટા પડેલા હોવાથી તેમનાં નામો ઉલ્લેખ સૂચક જ રૂઢ થએલાં હોય તો તેમાં શું આશ્ચર્ય ?

ખરું જોતા એ ક્ષત્રિય વર્ણના વંશજો છે. તેઓ તેમનાં વિસ્મૃત થએલાં કર્તવ્યો સંભાળે અને ધર્મની સંસ્કારિતા પ્રાપ્ત કરે તો તેમના પૂર્વજોનું ગૌરવ તેઓ પુનઃ પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ છે.

આ ગ્રંથનું નામ

આ ગ્રંથમાં પીપાળનું ચરિત્ર લખ્યું છે. સુમારે ચૈદમી શતાબ્દીમાં એ મહાપુરૂષ થયા અને તેમણે હિન્દુ જગતનો ઉદ્ધાર કર્યો. તેમના પ્રચારકાર્યનાં નિશાનો ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં જણાઈ આવે છે. તેમના ભક્તો, વંશજો અને શિષ્યોની પરંપરા ચાલતી આવે છે. એ મહાપુરૂષની પ્રાસંગિક જિજ્ઞાસા કૃતિઓ છૂટાં છવાયાં પુસ્તકોમાં જણાઈ આવે છે. તેના સમગ્ર ઇતિહાસ એકત્ર કરી એક ગ્રંથરૂપે અને ! એવી અભિલાષા આ પ્રદેશના સજ્જનોના હૃદયમાં પ્રગટી. તેના પરિણામે આ ગ્રંથ રચવાનો યત્ન થયો અને તેનું નામ પીપા ચરિત્રમ્ રાખ્યું. વળી જૂની ઢબથી લખાએલાં પુસ્તકોમાંથી જે ઐતિહાસિક ખીનાઓ હતી તે લેવામાં આવી. અને ભક્તિનિષ્ઠા, કર્મનિષ્ઠા તેમજ ચમત્કારોની ખીનાઓ પણ આ પુસ્તકમાં સંગ્રહવામાં આવી છે. આધુનિક પદ્ધતિથી તેની રચના કરી છે. તેમાં કર્મયોગ, ભક્તિયોગ અને જ્ઞાનયોગનો પણ સમાવેશ કરેલો છે. એ દૃષ્ટીએ તેમાં નવીનતા હોવાથી તેનું નામ અમિનવ પીપાચરિત્રમ્ રાખેલું છે.

ગ્રંથ રચનાનું ધોરણ

આ ગ્રંથની રચના અસારની હિન્દુ સમાજની પરિસ્થિતિ અવલોકી, હિન્દુ સમાજને તેનો ધર્મ સંસ્કૃતિ અને આદર્શોનું રક્ષણ થવા પામે તે હેતુથી સંત શિરોમણિ શ્રીપીપાળ અને સ્વામીશ્રી રામાનંદજીનું ઉદાહરણ આપેલું છે. અને હિન્દુધર્મ રક્ષાની પૂર્વપરંપરા બતાવી છે.

શરૂઆતમાં ગુરૂ શિષ્યની જાતક કથા, રૂઢ થએલા તંત્ર માર્ગનું સમાલોચન પીપાળ પર આવી પડેલી વિપત્તિઓ અને હિન્દુરાષ્ટ્રસેવાને અર્થે પીપાળના વિચારો વ્યક્ત કરવામાં આવ્યા છે. તથા રાષ્ટ્ર સેવાને અર્થે ત્યાગની વિશિષ્ટતા, વિદ્યતા, બળ, બુદ્ધિ પ્રાપ્તિ કરવા માટે યોગાભ્યાસનાં ઉદાહરણો આપ્યાં છે. તેમજ યોગ સાધ્ય થવાથી થતા ચમત્કારો અને સાચા બળની વૃદ્ધિ થાય છે. તેનું બ્યાન કરાવેલું છે. વર્ણ સંગઠન અને પારસ્પરિક પ્રેમ ઝેળવવા માટે પ્રસંગોચિત ઉદાહરણો બ્યાન કરાવેલું છે. સાચા ત્યાગીઓ કેવા હોઈ શકે અને કર્મયોગાચરણથી રાષ્ટ્રહિત શી રીતે થાય તેનું સવિસ્તર વર્ણન આપ્યું છે.

સાધન ગ્રંથો

પીપા ચરિત્રનું પુસ્તક લખવા માટે આધાર તરીકે લેવામાં આવેલા ગ્રંથો નીચે મુજબ છે. (૧) શ્રીપીપાજીની પરચરી મારવાડી ભાષામાં છન્દોગ્ધ લખાઈએલી. (૨) નાભાજી કૃત ભક્તમાળ (૩) હિન્દી શબ્દસાગર ભા. ૪ (૪) શ્રીરામાનંદ દિગ્વિજય (૫) કલ્યાણ શક્તિઅંક (૬) કલ્યાણનો ચોગાંક (૭) મરાઠી દાસબોધ (૮) સંપૂર્ણ યોગશાસ્ત્ર (૯) આગમ શાસ્ત્ર (૧૦) ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન વિગેરે ગ્રંથોમાંથી શ્રીપીપાજીના ચરિત્ર વિશે તેમજ તે સમયની પરિસ્થિતિ વિશે માહિતી લીધેલી છે, તેથી તે ગ્રંથકારોનો આભાર માનવામાં આવે છે.

ગ્રંથને અંગે મુશ્કેલીઓ.

આ ગ્રંથ થોડોક લખી અને પ્રેસમાં છપાવવા આપ્યો. આગળ લખતા જતું તથા છપાવતા જતું એવા ધોરણે કામ ચાલુ કર્યું. અદ્ય સમયમાં જ અર્ધગવાયુ જેવો વ્યાધિ શરૂ થયો. લોહીનું દબાણ પછી વધારે પ્રમાણમાં રહેવા લાગ્યું. મુક્ત વિગેરે સુધારવાના કામનો સવાલ ઉપરિચિત થયો. આ પ્રસંગે સ્નેહીઓએ કામ ચાલુ રાખ્યું.

ગ્રંથના આશ્રયદાતાનું નામ જાહેર કર્યું છે. તેઓ પણ બારે બિમાર થઈ ગયા હતા. તેમની એવી પ્રતિજ્ઞા હતી કે જ્યાં સુધી આ ગ્રંથ સંપૂર્ણ ન જીએ ત્યાં સુધી મિષ્ટ પદાર્થ ખાવો નહિ ! પગમાં જોડા પહેરવા નહિ ! અને માથે ટોપી અથવા છત્રી રાખવી નહિ !

કાગળોની બારે મોંઘવારી-પુરતા મળવા પણ મુશ્કેલ ! વચ્ચે વચ્ચે જ્યારે મને ઠીક લાગતું ત્યારે શ્લોકો બનાવી ભાવાર્થ લખતો. આઠ માસ સુધી બિમારીનું જોર વધતું જ રહ્યું અને જાણે પુનર્જન્મથી નવું શરીર ધડાતું હોય તેમ થતું રહ્યું. પરમાત્માની કૃપા થઈ અને પ્રકૃતિમાં સુધારો થતો ગયો. તોપણ અર્ધઅંગ વાતપોડિત રહેતું હોવાથી બારે દુખાવો રહેતો. એવી મુશ્કેલીઓમાં મારાં ગૃહિણીને ત્રીદાપની અસર થવા પામી. તેમાંથી પ્રભુએ તેમને બચાવ્યાં અને પુસ્તક પુરું કરવાની ધગશ વધતી જ રહી. પ્રભુકૃપાએ આ કાર્ય પૂર્ણ થયું. તે માટે પરમાત્માનો હૃદયપૂર્વક ઉપકાર !!

શ્રીપીપાજીના ચરિત્ર વિશે જે જે સંજ્ઞોનો પાસે હસ્તલિખિત અગર છપાએલા ગ્રંથો હોય, અથવા તેવી જ્ઞાતનાં કોઈ સાધનોથી કંઈ વિશેષ માહિતી હોય તો, અમને આધાર સાથે જણાવવા કૃપા કરવી. તે અમે આભાર સાથે સ્વીકારીશું. અને તે સંજ્ઞોનાં નામ પણ છપાવીશું.

● આ ગ્રંથ છાપવાને અંગે મુક્ત વિગેરેમાં રહેલા દોષો માટે વિદ્વાનો ક્ષમા કરશે. ધણી મુશ્કેલીઓ વચ્ચે આ ગ્રંથ છાપી આપવા શ્રી. મણીલાલ પુ. મિસ્ત્રો, બી. એ. તેમણે ઉચ્ચ હૃદય રાખી વેળાસર કામ કરી આપ્યું છે તે માટે આભાર.

જેઓશ્રીના છત્ર તળે રહી આ કાર્ય પાર પડ્યું છે તે માટે ને. ના. શ્રીજી સાહેબનો તથા નામદાર રાજમંત્રી મહોદયનો સહકાર આભાર.



વિષયાનુક્રમણિકા

ઉદ્દેશ્ય

વિષય

પાનું નં.

- ૧ શ્રીરામની સ્તુતિ. લોકસંપ્રહારક સત્-ચિત્-આનંદાદિ ગુણોનું વર્ણન. ધર્મગ્લાનીના પ્રસંગે મહાપુરૂષોના અવતારોનું વર્ણન. ધર્મરક્ષાના પ્રસંગે રક્ષકોની શિષ્ટતા. અંચકર્તાનો વિનય. (શ્લોક સંખ્યા ૨૮) ૧ થી ૭
- ૨ શ્રીરામાનંદ સ્વામીની જાતકકથા. અભ્યાસ, સંન્યાસગ્રહણ, અંચલેખન, પઠન, પાઠન વિ. (શ્લોક સંખ્યા ૨૯) ૮-૧૪
- ૩ ગંગાફળગઢની પ્રજાનું વર્ણન. નગરરચના વર્ણન. રાજમંદિર વર્ણન, ધોધનું વર્ણન. ક્ષેત્રેન્દ્ર રાજાનું વર્ણન. શિલ વર્ણન. કુમાર પીપેન્દ્રની જાતકકથા. (શ્લોક સંખ્યા ૫૪) ૧૫-૨૭
- ૪ શ્રીપીપાળનું બાલચરિત્ર. વિદ્યાભ્યાસ, શરીરસૌંદર્ય, વિવાહ, રાજ્યારોહણ અને રાજધર્મનું વર્ણન. (શ્લોક સંખ્યા ૩૭) ૨૮-૩૩
- ૫ પીપાળનું આત્મચિત્તન. કુળવૃદ્ધોનું આગમન. વૃદ્ધોએ કરેલું કુલાચારમહત્ત્વનું વર્ણન. તંત્રમાર્ગ-ગૌરવ વર્ણન. કલિયુગમાં વૈદિકમંત્રોની સ્થિતિ. તંત્રોથી તેનો ઉદ્ધાર. તંત્રના એ મતનું ખંડન. (શ્લોક સંખ્યા ૩૨) ૩૭-૪૪
- ૬ ખીચીઓના તંત્રાચરણનું વર્ણન. વામમાર્ગનું પૂજાવિધાન. બલિ, હોમ, વિ. થી અર્ચન. તંત્રપૂજાવિધિનું રાજ્યે કરેલું અવલોકન. (શ્લોક સંખ્યા ૩૨) ૪૫-૫૨
- ૭ ખીજ દિવસે તંત્રવાદી ખીચીઓનું રાજમંદિરમાં આગમન. તંત્રમાર્ગની દીક્ષા માટે રાજાને નિવેદન. રાજ્યે કરેલું પંચમકારોનું ખંડન. દક્ષિણમાર્ગથી પ્રકૃતિની ઉપાસના. ખીચીવૃદ્ધોએ કરેલો રાજાનો તિરસ્કાર. રાજાનો ઉત્તર. રાજમંદિરમાં શાસ્ત્રાર્થ. (શ્લોક સંખ્યા ૩૨) ૫૩-૬૦
- ૮ સજામાં તંત્રશાસ્ત્રો સાથે શાસ્ત્રાર્થ. પ્રકૃતિ-પુરૂષનું વર્ણન. રાજ્યે પ્રતિપાદન કરેલું ઉપપત્તિ સાથેનું તંત્રવિજ્ઞાનદર્શન. બિન્નબિન્ન દેશોના પંડિતોનું આગમન. સ્વાગતપૂર્વક તંત્રમાર્ગ વિશે શ્રી પીપાળનો પૂર્વપક્ષ. પંચમકારોની ઉત્પત્તિ વિશે પ્રશ્ન. ઉપાસકોના શીલરહસ્યનો વિચાર. તાંત્રીકોનો ઉત્તરપક્ષમાં પરાજય. (શ્લોક સંખ્યા ૪૬) ૭૧-૭૧
- ૯ પીપાળનું તંત્રમાર્ગ ઉપર રહસ્યાત્મક બાધણ. પ્રકૃતિ-પુરૂષનું મહત્ત્વ. પંચ મકારોનું રહસ્યાત્મક વર્ણન. ૭૨-૮૪
- ૧૦ રાજાનું અધ્યાત્મદૃષ્ટિએ પંચ મકારો વિશે પ્રવચન. શાસ્ત્રાર્થમાં રાજાનો વિજય. (શ્લોક સંખ્યા ૩૫) ૮૫-૯૮
- ૧૧ વનમાં ખીચી અને તંત્રજ્ઞોનો વિચાર. તાંત્રીકોનું સ્મશાન કાલિની સાધના માટે સ્મશાન તરફ જવું. શ્વાસન વિધિથી આરાધન. યક્ષીણીનો સાક્ષાત્કાર. પીપાનો નાશ કરવા માટે યક્ષીણીની પ્રાર્થના (શ્લોક સંખ્યા ૨૬) ૯૯-૧૦૮
- ૧૨ પીપાળની રાજધાનીમાં રામાનંદ સ્વામીના શિષ્યોનું આગમન. ત્યાં હરિકિર્તન પૂર્વકે આવીસ દિનો સુધી કથા પ્રવચન. સાધુસંઘનો પરિચય. તે નગરમાંથી સાધુસંઘનું પ્રયાણ. (શ્લોક સંખ્યા ૩૨) ૧૦૯-૧૨૦
- ૧૩ રાજમંદિરમાં રાત્રે યક્ષીણીનું આગમન. જાત્રપલંગનું ઉચે ધર્મ નીચે પહોડાવું. યક્ષીણીનું દર્શન. પીપાળએ કરેલી સ્તુતિ. યક્ષીણીનું વરદાન. અંતર્ધાન થવું. (શ્લોક સંખ્યા ૩૦) ૧૨૧-૧૩૧

- ૧૪ યક્ષીણીનું સ્નેહાનનમાં પ્રકટ થવું, તાંત્રીકાને બપાનક રૂપમાં દેખાવું. હક્ષિણ-
માર્ગને યક્ષીણીને ઉપદેશ. અંતર્ધાન થવું, તે પરથી ફેલાએલી સમાજમાં
ગેરસંમજ. એવા તંત્રીકા પર સમાજને થએલો અભાવ. (શ્લોક સંખ્યા ૩૪) ૧૩૨-૧૪૦
- ૧૫ અન્ધપરંપરાથી ચાલતા આવેલા પંચમકારના સેવનવિધિનો નિષેધ. તાંત્રીક
ખીચીઓનો ક્રોધ. પીપાજીના નાશના ઉપાયો. પીપાજી અને તેમનાં
મહારાણીના વિચારો. (શ્લોક સંખ્યા ૫૦)
- ૧૬ હિન્દુરાષ્ટ્ર ઉપર આવી પડેલી વિપત્તિઓનો વિચાર. મહારાણીનો સંદેશ.
કાશી તરફ પ્રયાણ. પરીક્ષાર્થ પીપાજીનો તિરસ્કાર. ત્યાગની કસોટીને
અંગે રાજબૂણણોનો ત્યાગ. સ્વામીજી સાથે એકાંતમાં વાર્તાલાપ, તથા
વિષેય કાર્યક્રમની યોજના. (શ્લોક સંખ્યા ૫૦) ૧૫૫-૧૬૭
- ૧૭ સ્વામીજીની આજ્ઞા મુજબ રાગનું રાજધાની તરફ પ્રયાણ. ભારતીય
સાધુસંઘના સાધુઓને અપેક્ષિત મદદો. ગાગરનગરમાં હિન્દુસભાનું
અધિવેશન. સ્વામીજીનું આગમન. હિન્દુસંગઠનનો ઉપદેશ. અહિંબકાર
કરવાની પ્રથાનો નિષેધ. કર્મયોગનો ઉપદેશ. (શ્લોક સંખ્યા ૩૨) ૧૬૮-૧૭૯
- ૧૮ પ્રચારકોમાં બળ, બુદ્ધિના વિકાસ માટે શ્રીરામ, શ્રીહનુમાન, અને
ક્રિડાંગણોની સ્થાપના કરવાનું કથન. બાર પ્રાન્તોના પ્રચારક બાર શિષ્યોનો
પરિચય. સાધુ સંરક્ષણના ઉપાયોની યોજના. અહિંબકૃતોની શુદ્ધિ. તેમની
પોતાની વર્ણો સાથે સંગઠન. (શ્લોક સંખ્યા ૬૧) ૧૮૦-૧૮૫
- ૧૯ રાજ પીપાજીનું સાધુ સંરક્ષણ માટે સર્વસ્વનું અર્પણ. આત્મનિવેદન.
સન્યાસ ગ્રહણની પ્રાર્થના. રામાનંદજીનો ઉત્તર. કર્મત્યાગ કરતાં કર્મ-ફલ-
ત્યાગનું મહત્વ-કથન. સન્યાસ સમાલોચન. રાષ્ટ્રહિતને માટે ત્યાગની
આવશ્યકતા. (શ્લોક સંખ્યા ૩૦) ૧૮૬-૨૦૩
- ૨૦ સાધુસંઘના પ્રચાર માટે રાગમહારાગઓએ આપેલાં વાહનાદિ વિ. નાં
દાન. પીપાજીના સન્યાસગ્રહણનો વિધિ. રાણીઓનું સહામાં આગમન.
સાધ્વીસંઘમાં જોડાવવાની તેમની પ્રાર્થના. પીપાજીએ કરેલો નિષેધ.
(શ્લોક સંખ્યા ૩૮) ૨૦૪-૨૧૪
- ૨૧ સીતાદેવીનો ઉત્તર. સીતાદેવીનું સન્યાસગ્રહણ. (શ્લોક સંખ્યા ૨૨) ૨૧૫-૨૨૬
- ૨૨ પીપાજીના રાજમંદિરમાં સાધુઓનું આગમન. ત્યાં હિન્દુસભાની પરિષદ.
તેમાં પીપાજીનું વિવિધ યોગો વિશે ભાષણ. હડયોગ વિશે વર્ણન.
(શ્લોક સંખ્યા ૩૦) ૨૨૭-૨૩૭
- ૨૩ હડયોગના વિધાનનું વર્ણન. સદશુર ઓળખવાનું લક્ષણ. યમનિયમાદિ
ષટ્કર્મવિધિનું વર્ણન. નેતિ, ધોતિ, બસ્તી, કપાલભાતિ, ત્રાટક, જલધૌતિ,
ગજકર્ણી, વાસધૌતિ, નૌલીક્રિયા, ગણધૌતિ, અસ્તિ, પ્રાણુયામના પ્રકારો,
ત્રણ બંધો, નવ મુદ્રાઓ, પ્રત્યાહાર, જ્ઞાન, ધારણા અને સમાધિનું
સંક્ષિપ્ત વર્ણન. (શ્લોક સંખ્યા ૨૨) ૨૩૮-૨૬૦
- ૨૪ બિન બિન આસનો સાધવાથી થતા ફાયદાઓનું વર્ણન, (શ્લોક સંખ્યા ૪૦) ૨૬૧-૨૭૦
- ૨૫ " " " (શ્લોક સંખ્યા ૪૦) ૨૭૧-૨૮૦

- ૨૬ આસનોતું વર્ણન. સમાધિ સુધીના પ્રત્યક્ષ પ્રયોગો. પીપાળનું શિખ્ર સમુદાયમાં પ્રધાનસ્થાન. હિન્દના બાર પ્રાન્તોમાં બાર મહતોનું ગમન. ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રમાં શ્રીપીપાળનું ગમન. ૨૮૧-૨૮૮
- ૨૭ સ્વામીજી સાથે પીપાળનું દારકા ગમન, માર્ગમાં વિષવાક્ષણ કરેલા બ્રાહ્મણને સજીવન કરવાનો ચમત્કાર, (શ્લોક સંખ્યા ૨૫) ૨૮૯-૨૯૪
- ૨૮ સ્થળે સ્થળે પ્રચારકેન્દ્રોની સ્થાપના. તીર્થ રક્ષકોનો સત્કાર. સળગેલા દાવાનળને શાન્ત કરી નાગરિકજનોને આપેલી મદદ. આનંદેશ ઓળંગીને સૌરાષ્ટ્ર તરફ ગમન. સાધુસંઘનું દારીકા ગમન. સ્વામીજીનું વૃંદાવન તરફ ગમન. (શ્લોક સંખ્યા ૩૦) ૨૯૫-૩૦૨
- ૨૯ દારકાના પુરાતત્વોનું અવલોકન. વિદ્વાનોની સભા, પીપાળનો સમુદ્રમાં પ્રવેશ, મહામત્સ્ન્દ્રાસનથી સમુદ્રમાં પર્યટન, સમાધિમાં દારકેશનું દર્શન. (શ્લોક સંખ્યા ૨૫) ૩૦૩-૩૦૯
- ૩૦ શ્રીકૃષ્ણ સ્તુતિ, (શ્લોક સંખ્યા ૨૫) ૩૧૦-૩૧૬
- ૩૧ વરપ્રદાન કૃષ્ણ ભગવાને આપેલી શંખચક્રની મુદ્રાઓ, પીપાળનું દારિકામાં પુનરાગમન, યદુ રાગને મુદ્રાઓની ભલામણ, સીતાદેવી સાથે સૌરાષ્ટ્રમાં પ્રચાર. પદાણુથી સીતાદેવીનો બચાવ, વાઘના રૂપમાં રહેલા હડયોગીને કરાવેલું ભાન, ભવિષ્યમાં થનારા નરસિંહ મહેતા રૂપે તેનો અવતાર કથન. (શ્લોક સંખ્યા ૪૬) ૩૧૭-૩૨૯
- ૩૨- પ્રચાર માટે શ્રીધરાશ્રમમાં આગમન, સીતાદેવી સાથે શ્રીપીપાળનું સ્વાગત શ્રીધર બ્રાહ્મણનું વૃતાંત. દરીદ્રાવસ્થાનું ખ્યાન, સાડીના મૂલ્યથી કરેલું સ્વાગત, ધનવાનના નગર તરફ પ્રયાણ. હિન્દુધર્મનો પ્રચાર, ધાર્મિકોના ધનથી શ્રીધરને સહાય, ટોડા ગામ તરફ પ્રયાણ, ત્યાં પ્રચાર, ટોડાનરેશનું સ્ત્રી સાથે સાધુસંઘમાં દાખલ થવું. ટોડેશ સુમેરૂસિંહનો પ્રચાર. ૨૩૦-૨૩૭
- ૩૩ વન્યજાતિઓની સુધારણા માટે જંગલમાં કેન્દ્ર સ્થાપન, કેન્દ્રમાં લૂંટવા આવેલા ચોરા, ચોરાને ખતાવેલો ચમત્કાર, પ્રચારક સાધુઓનું આગમન, કામી વેપારીની કથા, તેણે કરેલો પીપાળનો સત્કાર અને દ્રવ્યદાન. ૨૩૮-૩૪૭
- ૩૪ પીપાળના આશ્રમ દર્શનાર્થે વણઝારાઓનું આગમન. આશ્રમના વિવિધ ભાગોનું અવલોકન. તેમણે પીપાળ પાસેથી લીધેલી દીક્ષા. તેમણે આપેલું અગણિત ધન-ધાન્યનું દાન. મુસાફર રાજનું આગમન. તેની વિનંતિ પરથી તેને ત્યાં પીપાળનું ગમન. પીપાળએ ખતાવેલો રાજની મનોગત વાર્તાનો ચમત્કાર. વન્ય કેન્દ્રમાંથી તૈયાર થયેલા શિક્ષિતોનું વર્ણન. તેમનું પ્રચારકાર્ય. ૩૪૮-૩૫૩
- ૩૫ દિલ્હીમાં વાર્તાદરનું આગમન. દિલ્હીપતિને કહેલું સાધુસંઘનું આગમન. ક્ષોભ પામેલા દિલ્હીપતિનું આજ્ઞાપત્ર. સાધુસંઘના સાધુઓની ધરપકડ. કારાવાસમાં રહેલા સાધુઓની પ્રતિભાનું આદર્શાહે કરેલું અવલોકન. તેમણે ખતાવેલા ચમત્કારો. અખિલ હિન્દુ સભાનું અધિવેશન. શ્રીરામાનંદજી તથા પીપાળનાં ભાષણો. આદર્શાહે આપેલું ધર્મસ્વાતંત્ર. હિન્દુ દેવાલયો અને તીર્થોની મરામત. ગ્રંથનું મહાત્મ્ય. ૩૫૪-૩૬૮

સાક્ષરોને નિવેદન

ગીતાના શબ્દોમાં કહું તો કર્મ કરવું એ પ્રાણીમાત્રનો સ્વભાવ છે. મનુષ્યનો એ આવશ્યક ધર્મ છે. કર્મ માત્ર દોષોથી ભરેલાં હોય છે. (સર્વાં માં હિ દોષેણ.) એમ સમજી કર્મ ન કરવામાં આવે તો અકર્મણ્યતા રૂપી દોષ આવી પડે ! ત્યારે કર્મ કરવું કે નહિ ? તેનો નિર્ણય ગીતાકાર આપે છે કે સદૃશ કર્મ દોષયુક્ત હોય તો પણ તજવું જોઈએ નહિ. (સદૃજં કર્મ કૌતેય સદોષમપિ ન ત્યજેત્) કર્તાની શુદ્ધ વૃત્તિ હોય ! અને લોકસંગ્રાહક કર્મ હોય ! તો અવશ્ય કરવું જોઈએ. વિદ્વાનો આ વાતથી અભણ્યા નથી.

આ પુસ્તક લખવાના પ્રસંગે હું બયંકર ખિમાર હતો. ખિમારી પહેલા ગ્રંથ લખવાનું કામ નક્કી થઈ ચૂક્યું હતું. પથારીમાં રહીને લખાવવામાં આવ્યું. પ્રેસ કોપીઓ કરવાનું તથા પ્રુફ સુધારવાનું વિદ્યાર્થીઓના બિન્ન બિન્ન હસ્તે થયું. એવાં કારણોથી આ ગ્રંથમાં કેટલીક અશુદ્ધી રહી ગઈ છે. તેને વિદ્વાનો ક્ષમા આપશે એવી આશા રાખું છું. પુનરાવૃત્તિ સમયે તો નવું જ સંસ્કરણ છપાશે.

કેટલીક મુખ્ય અશુદ્ધીઓનું શુદ્ધીપત્ર.

પૃષ્ઠ સ્લોક અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ સ્લોક અશુદ્ધ	શુદ્ધ
પૌપા	પીપા	૧૪ ૨૨ બ્રંશકરં પ્રદિષ્ટં	બ્રંશકરી પ્રદિષ્ઠા
અનુષ્ટુપ્ વૃત્તમ્	અનુષ્ટુબ્ વૃત્તમ્	૧૪ ૩૩ વિજ્ઞાપયન્	વ્યજ્ઞાપયન્
૨ ૩ નાશપથિ	નાશપથે	૧૦૪ ૧૫ સંતુ પ્રજા ગૃહેષુ	યત્ર સદા વસેયુઃ
૩ ૮ જનયજ્ઞાનયજિત્યં	જનકાર જનયન્	,, ૧૬ ગુણશ્ચ તિશ્નઃ	ગુણત્રિસંસ્થયકઃ
૩ ૧૦ દુઃખહા	દુઃખહા	૧૦૫ ૧૮ વિધાસ્યતિ	વિધાસ્યતે
૭ ૨૬ કેડદં	કેદં	૧૧૧ ૬ વિસ્તારયન્	વ્યસ્તારિષુ
ઉલ્લાસ	ઉલ્લાસ	૧૧૧ ૩૦ કલેશ	ક્લેશ
૯ ૬ ઢિકયે	ધિકયે	૧૩૫ ૧૩ જ્ઞાન્મતે	ન બાન્ધતે
૬ (થપા પ્રદં)	જ્ઞ (ગૃહં)	૧૩૫ ૧૭ વશમાનેતું	વશીકૃતે સર્વે
૧૧ ૨૧ મટન્	મટન્	૧૪૫ ૧૬ કરવાણિ	કરવામ

१३ २६ परिब्राजकतां	परिव्राजकतां	१४२ ५ हन्तव्योद्धत दारुणः	वध्वऽद्धतदारुणः
१९ २१ गगनक्षुब्धितानि	गगनक्षुब्धितानि	१४५ १९ कूपनिःपात कारिनः	तस्मिन् कूपे न्यपातयन्
२० २६ भुवनै	भवनै	१४९ ३२ वीर्यवंता	वीर्यवंतो
३१ १४ पित्रं	पित्र्यं	१५० ३४ भूमि च	भूमि च
३४ २४ क्षमतेष	चक्षमे	१५१ ३९ कथयामातोः	कथयामातो
३५ ३० मुदतीः	तुदतः	१५१ ४१ पीडनजा स्तथा	पीडनजा तथा
३५ ३१ रुषा भर्त्सयन्	रुषाऽभर्त्सयत्	१५२ ४३ वृद्धो वाच	वृद्ध ऊचे
३६ ३४ भाङ्मन	भाङ्मन	१५३ ४५ श्रेयमनाप्सऽसि	श्रेय होवाप्ससि
३६ ३५ सुपरीचीकृता	सुपरिचयीकृता	१२५ २ त कारणं	तत्कारणं
४४ ३१ तदाऽपि	तदाऽपि	१५७ १३ कथमीष्ये	कथमीहे
४६ ५ प्रत्यष्ट्र्यां	प्रत्यष्टमि	„ सुपस्थिते	सुपस्थिता
५१ २८ बलि	बलिम्	१५८ १५ ह्युचितो त्याग	ह्युचित सत्यागो
५६ २६ विमोक्षसि	विमोक्षसि	१६० २३ मंदिरं	मंदिरे
५८ २१ श्री हरिः	श्री हरेः	१६३ ३५ याच्छिन्नत्	क्षाच्छिन्नत्
६२ ८ जनिता	जनित्री	१६३ ३७ प्रधावत	व्यधावत
६२ ८ वणानां	वर्णानां	१६५ ४५ लप्स्यसि	लप्स्यसे
६६ २४ गणयेन्न	गण्येतन	१७४ २० पद्मपुच	पद्मपुष्प
७५ १५ यत् स्यात्	यस्त्यात्	२०२ २४ भर्मशास्त्रा	भर्मशास्त्रा
७७ २३ यष्टिमितं	यष्टिमितं	२३० २२ प्रवृद्धानां	प्रवृद्धानां
७५ २३ कौलवो मतः	कौलबम्ममतम्	२३६ २५ भुज्यात्तं	भुजीरन्
८५ २ मार्गः	मार्गकः	„ लिप्सुभिः	लिप्सवः
८८ ८ व्रजन्ति	व्रजन्ति	२३४ २ गुरु	गुरुः
९१ १५ प्रसंगो	प्रसंग	गुरु	गुरु
९३ १० कुर्वतिः तस्य पानम्—कुर्वति तदीय पानम्		सुलक्षणै	सुलक्षणम्

OFFICE OF HIS HOLINESS
Shri Jagadguru Shankaracharya
Swami Shri Bharati Krishna Teerthaji Maharaj
Govardhan Mutt, PURI, Camp,
Date 25th December, 1943

ॐ अथ

श्री गोवर्धन पीठाधीश्वर श्रीजगद्गुरु श्री ११०८ श्री शंकराचार्य
श्री भारतीकृष्णतीर्थ स्वामि प्रणीता
आशिर्वादात्मिक भूमिका ॥

संघात संघात भयेन बुद्ध्या पार्थाय पार्थाय पुरा श्रुतीनाम् ॥
सारांश सारांश सुवाच यः स्व गीतासु गीतासु तमीहा मीढे ॥१॥
भूयो भूयो जन्ममृत्युः प्रवाहः स्वान्तः स्वान्तध्वान्त विध्वंसनाय ॥
तत्त्वातस्वातीततत्त्वस्वरूपं क्षमाभृक्षमाभृज्जन्मजानि प्रपद्ये ॥२॥
ब्रह्माणं स्वीयनाभिप्रभव कमलतः प्राग्विधायाय तस्मै
लीला न्यायेन नैजश्वसितसृतिमिव प्राहिणोदप्रयत्नम् ॥
यो वै वेदांश्च लोकत्रितयं सृजिष्यते स्वात्मबुद्धिप्रकाशं
बन्धवाता न्मुमुक्षुः शरणं महमये देवता सार्वभौमम् ॥३॥
तवीय निश्वास निजाकृतिश्रुति स्मृतीतिहासप्रमुखप्रमाणकम् ॥
वर्गश्रमानार विचार भास्वरं सजातः धर्ममुपास्महेऽनिशम् ॥४॥
सर्वेषु कालेषु समस्त देशेषु विशेष रीत्या निखिल श्रितानाम् ॥
अमन्त कल्याण चयासि हेतु निःसंशयो यः प्रथितः पृथिव्याम् ॥५॥
वर्णानामाश्रमाणां द्विज-वृषलमुख-न्यागि-गेह्यादिकानां
सर्वेषां वर्णमुख्या खिल विध भिदया स्वाधि कारानुसारम् ॥
स्त्रीणां पुंसां च तद्वद्विविध नियमतोऽनन्त भव्यालि हेतुं
धर्म एवं बोधयन्त्यः पृथगखिल जनान्प्रापयत्यात्मलक्ष्यम् ॥६॥
भुवि भिन्न सर्वमत लक्षणतः कृत केतरत्न शुभ लक्षणतः ॥
निज नैरुपम्य पिशुना क्षायतः प्रतिभाति यस्य सुविलक्षणता ॥७॥
अहो धन्योत्तंसा निरुपम वृषा भारतजनु-
द्विजा ये सूता तोद्भवतनु तथैव श्रुतिमिमाम् ॥
लभन्ते संपत्तिं बहुजनि तपस्यैक सुलभ-
मनायासं सर्वा निज जनक गेह द्रविणवत् ॥८॥
परं त्वत्र दुःखस्य हेतु मंहान्हा यवीहृष्टमहा संपदं लब्धवन्तः ॥
वयं भारतीया अपीमामुपेक्ष्या-धुना तत्फलै परं वञ्चिता स्मः ॥९॥
प्राक्तन वैदिक विद्या-विच्छिदिजनितं यदद्य दौर्भाग्यम् ॥
आकम्प्यास्मद्भारत देशं घत सर्वतो वरीवर्ति ॥१०॥

तस्य हेतु ममुमेव निश्चितं धर्मवर्त्म परिहाणरूपकम् ॥
 विग्रहे निखिल वर्ण संचय-व्यापिरोग मखिका शुभप्रदम् ॥११॥
 तत्राऽपि दुःखस्य महन्निदानं संचिन्त्यतेऽस्माभिरियं तवीया ॥
 धर्मोऽज्ञानोत्था बहुकालवृत्ता स्वरूप नाशावधि विस्मृतिर्या ॥१२॥
 ईडर राज्यान्तर्गत-श्रील वटाली निवास पदस जुषा ॥
 श्री जयशंकर तनुजनि-गणपतिशंकर निजाख्यमुखजनुषा ॥१३॥
 प्राक्तनवृत्तनिवेदि-ग्रन्थव्रातप्रमाणभरभरितः ॥
 नव्यः पीपाचरितः स्वाख्योग्रन्थोऽद्ययो व्यरचि ॥१५॥
 आमूल चूडमवलोकयतदीरितं-
 त्पीपाभिधक्षितिपवर्थश्चरित्रमेतत् ॥
 स्त्रीच्याख्य बाहुकुलज प्रभुवां च सूचि-
 वायेषु सांप्रतिक वृत्तिमहो प्रजानाम् ॥१६॥
 विज्ञायैनां हीनां दीनांक्षीणां परिस्थितिं तासाम् ॥
 भूयः प्रमाणभूम्ना पुरतः सिद्धां नितान्तखेदयुताः ॥१७॥
 आशास्महेयद्वहु दीर्घकालात्स्वधर्महान प्रभवं स्वकीये ॥
 ब्राह्मत्यमीदक् परिचिन्त्यधर्मो-न्मुखत्वमेष प्रतिपद्यसंघः ॥१८॥
 धर्मोपेक्षां हित्वा धर्मश्रद्धांऽवलंब्य हृद्रतया ॥
 धर्माचरणं भक्त्या विधायभूयादनन्त मंगलभाक् ॥१९॥
 आशिषः प्रयुज्जमहेऽभ्यर्थयामहेऽनिशं
 बाढमिष्टदेवताः सषण्षसत्वरम् ॥
 कर्मभक्तिसाधनो नैजधर्मतत्परो ।
 देवदेशिकास्यभूः साधुसाधु सेविनः ॥२०॥
 कर्मप्रज्ञा भक्तिमार्गा लिमिष्टं शश्वच्छब्दो द्रेक साम्राज्य पुष्टम् ॥
 स्वीयच्यान ध्वंसिता शेषकष्ट त्रैलोक्यस्था शिष्टशिष्टालि जुष्टम् ॥२१॥
 कराल कलिकल्मषो त्कलित कष्ट कश्यन्तक
 दुरन्त दुरित द्रुमो द्रव्हनयक्षयीक्षालवम् ॥
 शरीरमतिदाढर्यं सत्सुत धनादि सर्वेष्टदं
 भयानक भवार्णवोद्भव भयावली भञ्जनम् ॥२२॥
 सनातन मुखोद्गत श्रुतिमुखोद्गत स्वात्मकं
 सनातन पदापकं सकल धर्म चूडामणिम् ॥
 सनातन समाहृत्य दृढ सनातन श्रद्धया
 सनातन मुपाश्रय न्भवतु भाजनं श्रेयसाम् ॥२३॥
 सनातन मुखश्चासं सनातन समाहृत्यम् ॥
 सनातनं भजे धर्म सनातन पदापकम् ॥२४॥
 वन्दे देवं विद्याकारं वेदाख्यं
 वन्दे धर्मं शाश्वतमेतत्प्रतिपाद्यम् ॥
 वन्दे वाणीं निर्मलवाणीं गैर्वाणीं
 वन्दे देशं भारतमेतत्प्रय वित्तम् ॥२५॥

ૐ

શ્રીમત્પરમહંસ, પરિવ્રાજકાચાર્ય, પદવાક્યપ્રમાણુ પારાવાર પારીણત્વાદિ-
અનેક પદાંકિત, જગદ્ગુરુ શ્રીમચ્છંકરાચાર્ય, શ્રી ગોવર્ધન
પીઠાધીશ્વર શ્રી ૧૧૦૮ શ્રી ભારતી કૃષ્ણતીર્થસ્વામીજી મહારાજ-
પ્રણીત આશિર્વાદાત્મક ભૂમિકાનો ગુજરાતી અનુવાદ.

(૧)

પૂર્વે (મહાભારતના યુદ્ધ પ્રસંગે) સેનાઓનાં ટોળેટોળાંનો સંહાર થઇ જશે, એવા વિચારથી ભારે શોકમગ્ન થએલા અને સૌનું રક્ષણ થાય એવી પવિત્ર વૃત્તિવાળા અર્જુનને વેદોના અને ઉપનિષદોના સારાંશરૂપ, અનેક ગીતાઓ પૈકી ભગવાદ્ ગીતાનું જ્ઞાન આપ્યું, તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને પ્રણામ.

(૨)

વારંવાર થતા જન્મ અને મૃત્યુના પ્રવાહોની અસર, મનુષ્યના ઉડા અંતઃકરણમાં જામી રહે છે, એ જમાવટ (અંધકાર) ને દૂર કરવા માટે, સામાન્ય તત્ત્વોથી પર રહેલા, મહત્ત્વના તત્ત્વસ્વરૂપ પરમેશ્વરને, કે જે માનવ કલ્યાણ માટે વારંવાર અવતારો લે છે, તેને પ્રણામ.

(૩)

જે આદિ નારાયણ કે જેણે પોતાના નાભી કમલમાંથી પ્રગટ થએલા, આદિકવિ બ્રહ્માને સહજ રમતની સાથે પોતાના શ્વાસોશ્વાસદ્વારા ત્રણે લોકની રક્ષા માટે ઉપકારક એવા વેદોનું જ્ઞાન આપ્યું, તે મહાન જગદીશ્વર પરમાત્માને મોક્ષની ઇચ્છાવાળો હું શરણ થાઉં છું.

(૪)

હું હંમેશાં સનાતન ધર્મની ઉપાસના કરું છું. જેના વડે ધર્મનું સ્વરૂપ વેદો, સ્મૃતીઓ, અને ઇતિહાસો એમ પ્રમાણભૂત ત્રણે પેદા થએલા છે, જેનાથી વર્ણાશ્રમના આચાર-વિચારોના સાચો પ્રકાશ મળે છે, તે ધર્મ સ્વરૂપ પરમેશ્વરને પ્રણામ.

(૫)

વર્તમાન-ભૂત અને ભવિષ્ય એમ સર્વ કાલોમાં અને સમસ્ત દેશોમાં સંપૂર્ણ રીતે સૌને જે આશ્રય આપે છે, અને જેનું સેવન કરવાથી અનંત કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય છે. ખરેખર! એ સનાતન ધર્મ ચોતરફ ફાઇને ફાઈ રૂપે અખીલ પૃથ્વીમાં વિસ્તાર પામી રહ્યો છે.

(૬)

વર્ણશ્રમની મર્યાદામાં રહેનાર માનવો અથવા અગ્રજ અને અંત્યજો, ત્યાગીઓ અને ગૃહસ્થાશ્રમીઓ વિવિધ પંથ-ઉપપંથ અને મતાધિકારીઓ, સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો, બાળકો અને વૃદ્ધો એમ સૌના અધિકારને અનુસરીને, ઉપદેશ આપતો, અને અનંત કલ્યાણનો માર્ગ દર્શાવતો, કર્તવ્યાચરણમાં રહેનાર સૌને તેના આત્મલક્ષ્યપૂર્વક તેને તેવું ફળ આપનાર, સર્વવ્યાપક સનાતન ધર્મને મારા પ્રણામ.

(૭)

અહો ! આ દુનિયામાં બિન્નબિન્ન પ્રકાર દેખાય છે. વિદ્વાનો તેના પરિક્ષણ મુજબ તેનાં શુભ લક્ષણોથી વખાણે છે. જે નિરૂપમ છે, છતાં તેના નિરૂપણને અંગે વિલક્ષણતા બાસે છે. એ પ્રકૃતિના સ્વામીને મારા પ્રણામ.

(૮)

અહો ! આ ભારતભૂમિને ધન્ય ! તેમાં જન્મ લેનાર સત્પુરૂષોને ધન્ય ! તેમાં વળી દ્વિજોતિવર્ણ કે જે સાર્થ વેદાધ્યયન કરે છે, તેને ધન્યવાદ ! ! આહા ! જેમ અનેક જન્મો સુધી તપ કરી, મેળવવા માટે સુલભ થએલી સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરે અથવા પિતાના વારસાની બહુમૂલ્ય સંપત્તિ શુણવાન પુત્ર જેમ સહજ પ્રાપ્ત કરી શકે, તેમ ભારતભૂમિનો દ્વિજ બહુ મૂલ્ય વૈદિક સંપત્તિને સહજ પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યશાળી થાય છે.

(૯)

પરંતુ ખેદની વાત એ છે કે ઉપરોક્ત વર્ણવેલી ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની વૈદિક સંપત્તિ પ્રાપ્ત થએલી છતાં અમે ભારતવાસીઓ, તેની ઉપેક્ષા કરી રહેલા છીએ. જેના પરીણામે તેનાં મિષ્ટ ફળોથી અમે વંચીત છીએ.

(૧૦)

ખરેખર ! અમારા પૂર્વજોની એ બહુમૂલ્ય સંપત્તિથી અમે વિખૂટા પડ્યા છીએ. ખરે ! એ અમારું ધણું જ કમનસીબ છે. વિચાર કરતાં જણાય છે કે ભારત શિવાયના બીજા દેશોમાં તે તરફ કેટલો સદ્ભાવ છે ? અને તેનો કેટલો બધો સક્રિય ઉપયોગ થઈ રહેલો છે. તે પરથી બીજા દેશો ભારતનું ગૌરવ અને શુણમહિમા ગામ્ન રહેલા છે. પરંતુ આપણે તો તેથી વિખૂટા પડતા જઈએ છીએ.

(૧૧)

તેનું કારણ હું નિશ્ચિત માનું છું કે અમે ધર્મનો માર્ગ અર્થાત્ તેનું સર્વવ્યાપી સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ ભૂલ્યા છીએ. અત્યારે ધર્મના આધારસ્તંભ ચારેવર્ણોની અંદર એ મહામૂલ્ય વૈદિક સંપત્તિ ભૂલવારૂપ ક્ષયરોગ લાગેલો છે. તેનું પરીણામ શું સાઈ આવશે ?

(૧૨)

તો પણ હજી જેની પરમ સેવા શ્રુતિ, સ્મૃતિદ્વારા બાહ્યલથી ક્ષાત્રવૃત્તિથી થતી આવી છે, એ સનાતનનો માર્ગ છે. જે સમાજવ્યાપી વિરાટના બાહ્યથી ઉત્પન્ન થએલો એ

સનાતનધર્મ છે, તેમાં નિર્બળતા આત્મબળની અશક્તિ જણાઇ આવે છે. તે તેના પ્રત્યેક વર્ણને કર્તવ્યોત્તે સોંપ થતો જતો હોવાનું જ મૂળકારણ છે.

(૧૩)

એ કુઃખનું મોટું કારણ, તેટલાથી જ બસ થતું નથી. પરંતુ આવું કારણ જો હર-હંમેશ ચાલતું રહેશે તો વર્ણો અત્યારની સામાન્ય સ્થિતિમાં પોતાનું સ્વરૂપ બૂલતી જશે. આગળ જતાં એ બારે વિસ્મૃત સ્થિતિમાં આવી જશે? અને ધર્મ રૂપી નાવ કયા ખડકે અથડાઈ ડૂબી જશે તે કદાચ શકાતું નથી.

(૧૪) ગ્રંથકાર પ્રશસ્તિ.

ધર રાજ્યમાં વડાલી નામે ગામ છે. તેમાં શ્રી ગણપતિશંકર જયશંકર નામે શાસ્ત્રીજી નિવાસ કરે છે.

(૧૫)

તેમણે ઉપરોક્ત પ્રાચીન ઇતિહાસ, અનેક ઐતિહાસિક ગ્રંથોનાં પ્રમાણો શોધી અભિનવ પીપાસાવિત્રનો ગ્રંથ રચ્યો છે. તેની રચનામાં સુંદર નવીનતા જણાઈ આવે છે. તે પરથી ગ્રંથનું નામ સાર્યક છે.

(૧૬)

સદર ગ્રંથ આરંભથી અંત સુધી મેં જાતે વાંચ્યો. તે દ્વારા જાણે હું તેમનું હૃદય વાંચતો હોઉં, તેમ મને લાગ્યું. તે પરથી પીપાણ નરેન્દ્રનું સવિસ્તર ચરિત્ર મને જાણવા મળ્યું. ખીચી ક્ષત્રીયોનો વંશ સમય પરિવર્તનને લીધે હાલના પીપાવંશી તરીકે ઓળખાતા દરજીઓમાં સમાએલો છે. વાહ ! ક્યાં એ પાંચસો વર્ષ પહેલાંના ખીચી ક્ષત્રીયો, કે જેમણે તલવારો ચમકાવી હિંદુત્વનું રક્ષણ કર્યું હતું. તેમના હાલના આ વંશજો વસ્ત્રશિલ્પથી નિર્વાહ કરે છે.

(૧૭)

ખરે ! હાલના દરજીઓ કે જે પૂર્વના શૂરવીર ક્ષત્રીયો હતા, તેઓની હીન, દીન અને ક્ષીણ પરિસ્થિતિ જોઈ, શાસ્ત્રી મહોદયે અનેક પ્રમાણો આપી, તેમનો પૂર્વેતિહાસ રજૂ કરી, તેમની પૂર્વ સ્થિતીનું ખ્યાન સમાજ સમક્ષ રજૂ કરેલું છે.

(૧૮)

હું આશા રાખું છું કે આ દરજી સમાજ, તેમના પૂર્વજોનો સ્વધર્મ મધ્યયુગની કેટલીક નિર્બળ સ્થિતિને આધીન થવાથી બૂલવા પામ્યા છે, જેથી તેઓ વ્રાત્ય સ્થિતિમાં આવ્યા છે, (અર્થાત્ વૈદિક સંસ્કારો તેમજ વૈદિક ક્રિયારહિત થએલા છે.) તેને તેઓ પુનઃ પ્રાપ્ત કરી, તેમના પૂર્વજોનું ગૌરવ ફરીથી પ્રાપ્ત કરે !

(૧૯)

હાલ જે તેમનામાં દેખાતી ધર્મ તરફની ઉપેક્ષા, તે જલદી નાશ પામે ! અને ધર્મ ઉપર સહૃદય શ્રદ્ધા ધારણ કરે અને પરીણામે તેમનું અનંત કલ્યાણ થાય, એમ હું ઇચ્છું છું.

(૨૦)

હું પરમેશ્વરની પ્રાર્થના પૂર્વક આશિષો આપું છું કે હે પરમેશ્વર ! તું આ દરજ્જા સમાજને ભક્તિના સાધનથી ધર્મ-કર્મ તરફ અઢાપૂર્વક તત્પર બનાવ ! તેઓ દેવ-પ્રાણી-સત્પુરુષો અને સંજ્ઞન વિદ્વાનોની સેવા કરતા રહે !

(૨૧)

કર્તવ્યનિષ્ઠા કે જે ભક્તિમાર્ગના સદ્ભાવથી મિષ્ટ હોય, વળી શ્રદ્ધાના આવેશરૂપ સામ્રાજ્યથી પરિપુષ્ટ હોય અને સ્વાનંદના ખ્યાનથી મનના વિકારો નષ્ટ થએલા હોય અને જે ત્રૈલોક્યના શિષ્ટપુરુષોથી સેવાએલી હોય,

(૨૨)

એવી નિષ્ઠા, રૂપી અગ્નિ સધળી પ્રકારના કલેશોથી ઉત્પન્ન થનારા કષ્ટોના સમુદાયને નાશ કરે છે ! અનેક વૃક્ષોના જીથ સમાન લાગતી પાપોની જાળને ખાળી નાખે છે ! વળી ઉપરોક્ત વર્ણવેલી કર્મનિષ્ઠા શરીરને દૃઢ બનાવે છે ! શુભવાન પુત્રરત્નોને પ્રાપ્ત કરી આપે છે ! ધનાદિ સંપત્તિ યથેચ્છ મેળવી આપે છે. અને બિહામણા સંસારથી ઉત્પન્ન થનારા બ્યવહારોના બયનો નાશ કરે છે.

(૨૩)

સનાતન પરમાત્માના મુખથી નીકળેલા, મહર્ષિયોને શ્રવણગોચર થએલા આત્મસ્પર્શો વેદો કે જે સનાતન પદને પ્રાપ્ત કરી આપનારા અને સમસ્ત ધર્મના ચૂડામણીરૂપ ગણાય છે, વળી જેનું સ્વરૂપ સનાતન એવા નામથી ઓળખાય છે, જેની એ સનાતન ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા છે, અને જે વેદોક્ત સનાતન ધર્મની ઉપાસના કરતા રહે છે, તેમને તે પરમકલ્યાણના સ્થાનરૂપ થઇ પડે છે.

(૨૪)

જે સત્યો સનાતન ભગવાનના શ્વાસોચ્છ્વાસથી પ્રગટ થએલાં મુખ્ય ધર્મનાં વચનો છે, જેથી જેનું નામ સૌથી પ્રાચીન “સનાતન” તરીકે ઓળખાય છે. એ અતિ પ્રાચીન સનાતન ધર્મને હું સેતું છું, કે જે સનાતન ભગવત્સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવી આપનાર છે.

(૨૫)

વિવિધ વિદ્યાઓ જેની આકૃતિ છે, એવા વેદોને પ્રણામ. જે સદાકાળ રહેનાર અને જેનું સદાકાળ પ્રતિપાદન થાય છે, એ સનાતન ધર્મને પ્રણામ. જે સદાકાળ પવિત્રતાથી ભરેલી રહે છે. એવી મંસ્કૃત વાણીને હું વંદન કરું છું.

વેદ-ધર્મ-અને વાણી એ ત્રણ જેની બારે સંપત્તિ ગણાય છે, એવા બારતદેશને વંદન.



। श्रीकृष्णः शरणं मम ।

अथ धार्मिकैतिहासिक-सामाजिक-साहित्यिक-दार्शनिकादि-
विविध-मानवीय-कर्तव्यकोशात्मकोपदेश-समन्वितम्

अभिनव-शीपाचरितम् ।

ग्रन्थरत्नमिदं विविधोपाधि-विशिष्टैः शिष्टैः श्रीमद्भिर्महोपाध्याय पं. गणपतिशंकर-
जयशंकर-शास्त्रिवर्यैर्विरचितं मया साधन्तमवलोकितं मनोयोगेन सार्थावबोधम्परिशोधितं
सुपरिष्कृतम् । मत्परिष्कृतं संशोधितञ्चेदं ग्रन्थरत्नं स्वस्य द्वितीयसंस्करणावसर एव पाठकानां
पुरतः समुपस्थितं स्यादिति तत्र विलम्बो विद्यते ।

तावदेतद्ग्रन्थरत्नावलोकनावसरे यो हि मदीयान्तरङ्गभावोद्वेकोऽङ्कुरितो जातोऽधुना
तस्य प्रकाशनं केवलमुचितमेव नहि, अपि तु तदीयं प्रकाशनमभ्यावश्यकमिति कतिपयै-
र्वाक्यजातैरिह सङ्गदयानां सुधियां समक्षमुपहारीक्रियते । तथा हि --

“ वाग्जन्म-वैफल्यप्रसङ्गश्रुत्यं गुणाद्भुते वस्तुनि मौनिता चेत् ॥” इति

श्रीशीपाचरितरत्नाकरोऽयं ग्रंथतल्लजः संस्कृतभाषामयैर्विविधैः पद्यप्रकर्षैर्निबद्धः पंचत्रिंश-
दुल्लासात्मकः सार्धं --सहस्रसंख्यातोऽप्यधिकसंख्यकश्लोकसंघसमन्वितः सर्वश्लोकाद्यस्तले
गुर्जरभाषामाधुर्यपरिष्कृतभावार्थः सर्वथा परिशीलनीयो विद्यते ।

ग्रन्थरत्नेऽस्मिन् भक्तशिरोमणीनां जगद्विख्यातनरपतिप्रवराणां भारतीयाऽऽर्य्य-मर्यादा-
संरक्षकाणां श्रीवैष्णवसम्प्रदायाचार्य्यवर्य्य --श्रीरामानंदमहामुनिप्रधानशिष्यकोटिप्रविष्टानां
क्षत्रियवंशावतंस-स्त्रीचीशाखान्तर्गतानां हिन्दुराष्ट्रोद्धारकाणां योगसिद्धिसमधिगतानां श्रीशीपाजी-
महोदयानां चरित्रचित्रणमाविर्भावसमयतः समारभ्य लीलासमावर्णावधि वरीवर्ति ।

यदा हि भारतीय-दैवदुर्विपाकवशाद्भिन्दुराज्योष्णगुः स्वीयप्रतापरिमपुञ्जमुपसंहरन्-
स्ताचल-शिखरावलम्बी बभूव, तदानां भारतीयान्तिमनरपतेः श्रीपृथ्वीराज-चौहानस्य वंश-
परम्पराप्राप्ता राजानो हस्तिनापुरं विहाय यत्र तत्र प्रद्रुता अभवन् । तेष्वेव कियंतो मालवप्रदेशे
प्रस्थितास्तत्रत्यां धरित्रीं प्रजाधारणकर्त्रीमवलोक्य तत्रैव स्वराज्यधुरां शाश्वतिकीं प्रतिष्ठा-
पितवन्तः समयप्रभावतश्च शनैः शनैर्विस्तारितस्वप्रतापानां स्त्रीचीशाखान्तर्गतानां तद्वंशीयानां
क्षत्रियनरपतीनां पुनरपि प्रतापसूर्यो यदोदयाचलमाश्रित्य निजरश्मिभिर्भारनाकाशं प्रकाशीक-
र्तुमियेष । तदापि यवनम्लेच्छराजमन्देह-राक्षसा यथाकथञ्चित्स्वकर्तव्य-साधनव्यग्रा यत्र
कुत्रापि हिन्दु-संस्कृति-संदूषणपरा विविधात्याचारपरंपरासन्तापितार्य्यमर्यादोद्धारक-नेतृवर्या
आसन्नेवेति महर्षिप्रवरस्थानीयैः श्रीरामानन्दाचार्य्यप्रभृतिभिर्वैष्णव-संप्रदायप्रवर्तिभिर्महानुभावैः

सन्ध्याजपजलाञ्जलिप्रदानप्रभृति—सत्कर्मकल्पैः साधुसंध—साध्वीसंध—संस्थापन—धर्मप्रचार-
शुद्धिसंपादन—सर्वधर्मसंमेलनादिकर्मभिस्तेषां यथाशक्यमवरोधः प्रबलेन जनान्दोलनेन सहैव
समनुष्ठित इति नास्त्यविदितं भारतीयेतिहासमर्मविदां विदुषाम् ।

तस्मिन्नेव भयंकरे काले महापुरुषलक्षणसंपन्नस्य भक्तप्रवरस्य राजर्षिशिरोमणेरस्य श्री
पीपाजी—महोदयस्य तस्यामेव श्रीपृथ्वीराजचौहानवंशजमालवप्रदेशीयस्त्री वीशाखायामा-
विर्भावोऽभूत् । स हि राज्यपदप्रतिष्ठितोऽनरपतिर्भुत्वापि तदानीन्तन—हिन्दुसमाज—दुर्दशां
विलोक्य द्रवितान्तरङ्गो निजराज्यधुरं स्वकीयोत्तराधिकारिन्पतिशिरमि संक्षिप्य सर्वात्मना
राज्यकोष—सञ्चितद्रव्यनिचयमादाय देशकालानुरूपं धर्मप्रचारार्थं हिन्दुसंस्कृतिसंरक्षणार्थञ्च
बद्धपरिकराणां वैष्णव—सम्प्रदायप्रवर्त्तकानां ‘कवीरदास’ प्रभृति यवनाचार्याणामपि हिन्दुसमाजे
प्रवेशकर्तृणां श्रीरामानन्दमहामुनीनां शिष्यत्वमुररीकृत्य योगमार्गावलम्बनेन तत्कालीन-
हिन्दुसमाज—परिस्थिति—पर्यालोचनानुरूपं साधुसंध—साध्वीसंध—संस्थापनादि—साहाय्यप्रदा-
नादिना भारतीयार्थमर्थ्यादाभिरक्षणं कुर्वन् म्लेच्छराजपीडित—हिन्दुनरनारीसमाजमुद्धार ।
तदीया कनिष्ठा राज्ञी सती श्रीसीतादेवी च भारतीयार्थनारीसंधसंस्थापनादिना तदयं
कृत्यभारं लघुं कुर्वन्ती भारतीय—रमणीकुलं समुद्धरन्ती ‘प्रमदापतिवर्त्मगामिनी’ इति
नीतिरत्नं साम्प्रतिक—नारीवर्गमुपदिदेशेत्यादि संक्षेपतोऽस्मिन् ग्रन्थरत्ने द्रष्टव्यम् ।

तथा च सर्वप्रथममस्मिन् ग्रन्थे—

मङ्गल—पाठानन्तरं धर्मग्लानिप्रसङ्गेन महापुरुषावतारादि—कीर्त्तनमस्ति । ततः श्रीरामा-
नन्दाचार्याणामाविर्भावतः समारभ्य तदीय—सर्वधर्मकृत्यवर्णनम् । ततश्च “ गागरुनगद ”
वर्णनप्रसंगे क्षेमेन्द्रराज्यवर्णनम् । तदनन्तरं श्रीमतो महापुरुषस्य श्रीपीपानरपतेर्जन्मादि—
सर्व—जीवनचरितकीर्त्तनम् । ततःप्रसङ्गेनैव तत्कुलाचारस्य तंत्रमार्गस्य च माहात्म्यवर्णनम् ।
तत्कृतं तंत्रमतखंडनं च, ततः स्त्रीची—क्षत्रियाणां तंत्राचार—वर्णनम्, वाममार्गीय—पूजाविधि
वर्णनमित्यादिकुल—बृद्ध—परंपरागतानां दोषाणामुपवर्णनम् । ततोऽत्र वाममार्गीय—दीक्षाकृते
राज्ञः सकाशे निवेदनम् । राज्ञा च कृतं पंचमकारादिवर्णनं श्रुत्वा श्रुत्वा कुलवृद्धानां राज्ञः
तिरस्कारकरणम् ।

अथ च शास्त्रार्थयोजनम् । तत्र सभायां पीपाजीकृतं तंत्रशास्त्रे पूर्वपक्षं श्रुत्वाऽपि न-
केनापि सम्यगुत्तरणम् । तेन तेषां पराजय—वर्णनम् । ततश्च श्रीपीपाभक्तकृतं
तंत्रमार्गोपरिः रहस्यमयं व्याख्यानं, पञ्चमकाराणामपि अध्यात्मदृष्ट्या समन्वयकरणं, तेन च
राज्ञो विजयलाभः । तदनन्तरं स्त्रीचीवृद्धानां तंत्रज्ञपण्डितैः सहारण्ये मन्त्राणां विधाय श्मशाने
शवासनविधिना यक्षिणी—सिद्धिकरणम् । यक्षिणीदर्शने जाते भक्तश्रीपीपानाशार्थ—तत्रा-

र्चनाकरणम् । ततो राजधान्यां श्रीरामानन्दस्वामिनां सशिष्यागमनम् । तत्र हरिकीर्तनधर्मोप-
देशादिकं कृत्वा गतेषु तेषु राजमंदिरे रात्रौ यक्षिष्यागमनम् । तां विकृताननां दृष्ट्वा श्रीपीपाभक्तस्य
स्तुतिकरणम् । स्तुत्या प्रसन्नायास्तस्यास्तस्मै वरं दत्त्वाऽन्तर्द्धानम् । पुनः श्मशाने गत्वा
तान्त्रिकाणां विगर्हणम् । ततः प्रभृत्यैव तान्त्रिकमतह्रासः, ततश्च तान्त्रिक-स्वोच्ची-दृष्टानां
श्रीपीपाजीविनाशाय विविधप्रयत्नकरणम् । एवं तदोयसर्वचेष्टावैफल्ये श्रीपीपाजी-
महोदयस्य विरागवर्णनम् । हिन्दुराष्ट्रोपरि समापतित-विपत्तिविनाशार्थं काशीस्थ-श्रीरामान-
न्दाचार्यपार्श्वे प्रयाणम् । तत्र गुरुपरीक्षोत्तरणानन्तरं विधेयकार्याणां विचारकरणम् । ततः
श्रीपीपाजी-महोदयस्य राजधान्यां महता समारम्भेण हिन्दुसभाया महाधिवेशनवर्णनम्

तत्र हिन्दुसमाजस्य सर्वविधरक्षायै साधुसंघ-संस्थापनादि हिन्दु-संगठन-बहिष्कार-
प्रथानिरोध-शुद्धिविधान-हनुमन्मन्दिर-व्यायामादि-विविधोपायप्रचारार्थं द्वादशवा भारतीय-
प्रान्तविभागं विधाय द्वादशशिष्याणां तत्तत्प्रान्तेषु प्रस्थापनम् ।

श्रीपीपाजीमहोदयस्य देशोद्धारक-साधुसमाजाय सर्वस्वप्रदानम् । स्वस्य च संन्यास-
दीक्षायै गुरुप्रार्थनम् । ततः श्रीरामानन्दाचार्येण कर्म-यागापेक्ष्याकर्मफलयागस्यैव प्राधान्य-
वर्णनम् । राष्ट्रहितरक्षायै त्यागप्रशंसनम् । तदर्थं प्रयतमानेभ्यः कर्मयोगिसाधुभ्यः सर्वैर्नृपै-
र्वाहनादि-विविध-साहाय्यप्रदानम् । ततः श्रीपीपाभक्तस्य संन्यासविधिवर्णनम् । राज्ञोनाञ्च
साध्वीसंघे प्रवेष्टुकामानां निषेधः । परन्तु कनिष्ठराज्ञाः श्रीसीतादेव्या वज्रात् संन्यासग्रहणम् ।
पुना राजमन्दिरे साधुसमागमे हिन्दुमहासभाधिवेशनविधानम् । तत्र श्रीपीपाभक्तस्यसर्वविध-
योगसाधनविधौ व्याख्यानम् । तत्रैव च हठयोग-यम-नियमासन-प्राणायामादि-विधि-
वर्णनम् । विविधासन-सिद्धिफलवर्णनम् । सर्वशिष्येषु पीपाभक्तस्योच्चस्थानप्रतिपादनम् ।
द्वादशप्रान्तेषु द्वादशानां शिष्याणां विभागशः प्रस्थाने, गुर्जर-सौराष्ट्र-(काठीयावाड्) प्रान्तयोः
श्रीपीपाभक्तस्य प्रस्थानम् । द्वारिकामार्गे पीतविषस्य ब्राह्मणस्य सञ्जीवनम् । स्थले स्थले च
हिन्दु-संरक्षणार्थं प्रचारकेन्द्रसंस्थापनम्, दावानलदग्धनागरिकजनपरित्राणम् । द्वारिकायां
विद्रुगोष्ठी । समुद्रे श्रीपीपाजीभक्तस्य प्रवेशो महामत्स्यासनेन तत्र पथ्यटनम् । समाधिना
द्वारिकाधोश-दर्शनम् । तत्र श्रीकृष्णस्तुतिः, पुनर्द्वारिकागमनम् ।

अथ श्रीसीतादेव्या सह सौराष्ट्रे सद्धर्मप्रचार-करणम् । तत्र 'नरसी मेहता'-रूपेण
पुनरवतरणकथनम् । ततः श्रीधराश्रमगमनम् । ततो धनिकनगरेषु धर्मप्रवचनार्थं प्रयाणम् ।
ततः टोडेशनरेशस्य सपत्निकस्य साधुसंघे प्रवेशवर्णनम् । वन्यमानवेषु प्रचाराय तत्रैव
केन्द्रसंस्थापनम् । कामुकव्यापारिणः कथा, ततो बहुद्रव्यावाप्तिः ।

श्रीपीपाभक्ताश्रमदर्शनाय बणिजामागमनम् । तेभ्योऽसंख्यधनावाप्तिश्च । ततो यात्रिक-

सजस्यागमनम् । तःप्रार्थनया तदेकं भूत्वा तन्मनोगत-भाव-ज्ञानेन-स्वचमत्काररूपापनम् । ततो दिल्लीपतित आज्ञापत्रागमनम् । ततः साधुसमाजस्य कारागारवासप्रदान-कथनम् । तत्र तेषां चमत्कार-दर्शनेनाखिल-भारतीय-हिन्दुयज्ञ-सभामध्ये श्रीपीपाजीभक्तस्य श्रीरामानंदाचार्य-एव भाषणस्वातन्त्र्यप्रदानम् । तत्रैव सर्वथा हिन्दुधर्मस्वातन्त्र्यकृते तथा सर्वेषां मन्दिर-तीर्थस्थानानाञ्च पुनर्निर्माणार्थं यवननृपतेराज्ञाप्रदानम्, अवसाने च “पिबति भगवद्भक्ते रसं परमदुर्लभम् । प्रेम्णा पाययति त्वन्यान् स वै पीपा इति स्मृतः ॥” इति पापा-शब्दस्यार्थं विधाय ग्रन्थ-समाप्तिर्दृश्यते कृता ।

इत्थं हि ग्रन्थरत्नेऽस्मिन्नैतिहासकोविदैः पं. श्रीगणपतिशंकरशास्त्रिभिः स्वीयागाध-वैदुष्यबलेन श्रीपीपाभक्त-चरित्र-चित्रणप्रसङ्गतः ‘स्वीची’-क्षत्रियाणां यो हि विलुप्तप्राय इतिहासः प्राचीन-शास्त्रान्वेषणतः प्रकाशमानीतस्तद्वि तदीयं कृत्यं स्तुत्यतरं विद्यते । यतो वै अद्यत्वेऽपि स्वीचीशास्त्रीयक्षत्रियाणां वंशपरंपरा मालवदेशे, बङ्गालप्रान्ते, महाराष्ट्रादि-प्रदेशेषु च विद्यते । पीपाभक्तस्य वंशपरंपरा तु गुर्जर-सौराष्ट्र-(काठीयावाड़) प्रदेशादिषु भाट-चारणादिनाम्ना सूचीकर्मादि-शिल्प-कलाकोविदतया प्रसिद्धा प्रत्यक्षत एवोपलभ्यते ।

पूर्वमेव मयोक्तं यद् यवन-म्लेच्छ-राजाक्रमणसमये-हस्तिनापुरतो ये हि पृथ्वीराज-चौहानवंशजा अपक्रान्ता इतस्ततश्चाहिण्डभाना यत्र तत्र स्वोपनिवेशं प्रतिष्ठापितवन्तः, तेषामेव षट्त्रिंशद्विधानामपि क्षत्रियाणां स्वीचीति नाम प्राक्तनेतिहासेषु बहुत्रोपलभ्यते । यद्यपि तेषु वर्णाश्रम-मर्यादाक्रमो न यथार्थतः समुपलक्ष्यते; तथापि तेषां साम्प्रतिक-सदाचारादि-दर्शनेन प्राचीनेतिहास-निरीक्षणेन च क्षत्रियत्वे न सन्देहलेशः । तेषां वर्णाश्रम-मर्यादा-शैथिल्ये कारणन्तु यवन-नरपतीनां सम्पर्क एव ज्ञायते । यतो हि भारतवर्षे यदा यदा विधर्मि-नरपतीनामाक्रमणं भवति स्म, तदा तदा तैः सहाधिकसम्पर्कस्तु क्षत्रियाणामेव भवति स्म । अतो हि क्षत्रियाणां वर्णाश्रम-मर्यादा-पालने शैथिल्यं तेषां क्षत्रियत्व सूचकमेव । स्वीची-क्षत्रियाणामपि सतां तेषां सम्प्रति शिल्पकलावाद्यादि-सूची-कर्मादिना जीविका-निर्वाहः सकारणको विद्यते । यतश्च तदानीं पीपाभक्तेनैव स्ववंशजेभ्यो विजयलामेन दत्तानां साधु-स्वयंसेवकानामभिनन्दनार्थं तीर्थदत्ता-दुन्दुभिप्रभृति-वाद्यवादनमिषेण वाद्य-वृत्तिस्तेषामेवावश्यकपरिधानवस्त्राद्युपयोगार्थं सूचीकर्म-प्रभृतिशिल्पकलावृत्तिः समुपहारी-कृता, येन ते स्वतन्त्र-वृत्तयो भूत्वा यथाशक्ति देश-समाज-जनसेवां कुर्युरिति । सोलंकी, परमार, चावडा प्रभृत्युपनामान्येवाद्यत्वे तान् क्षत्रियकोटौ निर्विवादं प्रवेशयन्ति ।

ये हि स्वयं स्वपराक्रमेण स्वात्मानं क्षत्रियत्वेन रूपापयन्ते, तादृशानन्यान्पि स्वीकर्तुं चिन्वन्तः संगृह्णन्ति ते । ‘स्वीच्यः’ इत्येषं ‘स्वीची’ शब्दस्युत्पत्तिरपि तान्

क्षत्रियान् हिण्डिमधीवं प्रमाणयति ।” गुर्जरदेशे दंतकथेन प्रचलितोऽस्ति, यद् क्षेमन्द्रो महाराजः स्वयं स्वपराक्रमेण स्वजातिगतं वीरत्वं प्रख्यापयन् स्वीय-क्षत्रियत्वं जगति प्रस्फुटं चकार । एवमन्यामपि वीरताजुष एव क्षत्रियान् संगृह्य स्वराज्य-कर्मचारिषु प्रवेशवान्मास । तत एव “स्त्रीची” शब्दोऽयं प्रसिद्धः । क्षत्रियाणां प्रतिष्ठासूचकः सामुदायिकमभिधानं सञ्जातम् । तत एव तदीय-वंशजास्तदमुं करणपंशं एवमेवात्मनः क्षत्रियत्वं स्वपराक्रमेण प्रख्यापयन्तोऽन्यानपि स्वपथ-पथिकान् विदधत आयान्तीति ‘स्त्रीची’ शब्दवाच्यास्ते यथार्थतो विद्यन्ते । अस्तु,

एतदतिरिक्तमन्यदपि ग्रन्थरत्नेऽस्मिन् बहु द्रष्टव्यं विद्यते, यन्महापण्डितैः पं. श्री. गणपतिशंकर-जयशंकर-शालिमहोदयैश्चतुर्दश-शताब्दीतोऽष्टावधि प्राचीन-सर्वेतिहास-पुस्तकाध्ययन-गवेषणाद्यव्यवसायेन श्रीपीपामक्तचरित्र-चित्रणप्रसङ्गतस्तदीय(पीपाराज) गुरुवर्य-श्रीरामानन्दाचार्यप्रतिष्ठापित-श्रवैष्णव-सम्प्रदाय-द्वारा कृतानां तदानीन्तन-म्लेच्छराजोपहृत-हिन्दुसंस्कृति-संरक्षणार्थं साधुसंघ-संस्थापन-साध्वीसंघप्रवर्तन-द्रव्यवाहनालशस्त्रादि-संग्रह-यम-नियमासन-प्राणायाम-व्यायाम-हठयोग-लययोग-राजयोग-क्रियायोगादि-शिक्षा-प्रचारप्रभृत्युपायानां वर्णनम् । तदीय-धर्मप्रचारादि-सत्कृत्ये-प्रजासुखप्रदान्दोलन-कर्मणि च मालवाधिपति-श्रीपीपानरेन्द्रकृत-द्रव्यदान-स्वयंसेवक-संग्रहशस्त्रा-वाहनादि-विविध-साधनप्रदानादि-साहाय्यवर्णनम्, धर्म-नेतृणां स्वकीय-सफलतान्दोलनेन च तात्कालिक-यवननरेन्द्र-महमदतघलख-शासनतो बलादेव सर्वत्र धर्मप्रचारस्वातन्त्र्य-समुपार्जन-वर्णनम् ।

श्रीरामानन्दाचार्यकृत-तात्कालावच्छिन्न-धार्मिक-सामाजिक-संस्थाप्रतिष्ठापन-धर्म-व्याख्यानादिना जैनबौद्धादि-मतान्तर-प्रवर्तकानां भारतीय-प्रजाकल्याण-निमित्तेनैकोकरण-वर्णनम् । इत्थं हि विधर्मि-शासनप्रभावतः प्रसुप्तप्रजावर्गे सर्वत्र प्रतिनगरं प्रतिग्रामं प्रतिस्वर्गं किम्बहुना प्रतिजनमेव राष्ट्रीयभावोदीपन-वर्णनम् । भारते प्रसृतानां विविध-छद्मदंभ-पाखण्ड-वामाचारादि-दुर्भावना-विलोपेन-वैष्णव सम्प्रदायकृत-शुद्ध-सात्त्विक-जीवन-भगवदुपासनादिप्रचार-वर्णनम्, इत्यादि-सर्वजनीनोपकारक-देशोद्धारादि-विविध-विषय-वर्णनेन साम्प्रतिक-धार्मिक-सामाजिक-साम्प्रदायिक-संस्थासु जनतोद्भावितानां दोषाणां सर्वथा सम्मार्जनं कृत्वा या हि तासामवर्णनीयोपकृतिर्विहिता विद्यते । तद्-दृष्ट्याच्येतस्य ग्रन्थरत्नस्य साफल्यं बहुविबुद्धं विद्यते ।

किमु वक्तव्यम् । श्रीपीपानरेन्द्रस्याद्भुतजीवनचरित्रचित्रणेन तद्वंशियानां विशुद्ध-चरित-यशोविद्भिर्विषये-सन्मुखेनान्येषामपि वर्णानामेवमेव स्व-स्व-पूर्वेतिहासवेषण-प्रवृत्ति-जागरणाद्युपकार-विषये चेति । संक्षेपेणोदमेवोच्यते, यद् ग्रन्थप्रणेनृभिर्महानुभावैरनेन

ग्रन्थरत्नेन श्रीपीपाभक्तवंशजानामुपरि तथा देशोद्धार-परीयणानां मर्मज्ञानां सहृदयानां शिरसि या चोपकारपरंपरा निहिता तद्वन्तु तैर्न कदापि सम्मार्जितुं शक्यते; किन्तु ग्रन्थरत्नेनानेन या हि साम्प्रतिक-साम्प्रदायिकानां भारतीयराष्ट्रस्य तदीय-साहित्यभाण्डारस्य चाभिवृद्धिर्जाता सैव शास्त्रिवर्याणां संतोष-निदानं स्यादित्यहं मन्ये । ग्रन्थेऽस्मिन् साधन्तमोजः-प्रसाद-माधुर्यादि-गुणानामुपमार्थान्तर-न्यास-दृष्टान्ताद्यर्थालङ्काराणाञ्चोपन्यासोऽपि साहित्य-शोभातिशायी वर्तते ।

ग्रन्थादौ “प्रास्ताविकं शब्दद्वयम्” इति शीर्षकं दत्त्वा या हि भूमिका शास्त्रिवर्यैर्लिखिता दृश्यते, सापि सुवर्णे सुगंधसमवायन्यायमनुकरोति । तथा हि तस्याः पाठमात्रेणैव ग्रंथसागर-स्यास्य सर्वोऽपि विषयनिचयः साक्षादेकपद एव बुद्धि-संरूढो जायते । तदवलोकनतो हि शास्त्रिवर्याणामैतिहासिक-धर्मशास्त्रीयज्ञानगाम्भीर्यस्य संस्कृत-वाङ्मय-महार्णव-मन्थनकलाभि-ज्ञतायाश्च प्रत्यक्षत एव परिचयः प्रजायते ।

अवसाने मया शास्त्रिवर्याणां ग्रन्थरत्नस्यास्य निर्माणे सर्वथा सर्वतः साहाय्यमाचरतां श्रेष्ठिवर्याणां श्रीकस्तुरचन्द्र-कालिदास-महोदयानां श्रीमदमीचन्द्र-जीवाभाई महोद-यानामन्येषाञ्च श्रेष्ठिवर्याणां तथा ग्रन्थरत्नस्यास्य निर्माणायोद्बोधकानां श्रीमतां-महन्त-यशरामजीमहाराज-रामस्नेहीसम्प्रदाय-साधुवर्याणां शास्त्रिवर्येभ्यः प्रथमाश्रयदातॄणां ने० ना. श्रीजीसाहेब महोदयानां तथा राजमन्त्रिमहोदयानामेवं च विप्रबाहुल्येऽपि मुद्रणं विधाय प्रकाश्यमानेतॄणां श्रीमणिकाल पु. भिस्त्री बी. ए, महोदयानां सधन्यवादं नामोल्लेखपुरस्सरमिदमेवाभिदधामि, यत्—

ख्यातोऽसौ निपुणः कविर्गणपतिः शास्त्री पुरैतिह्यवित् ।

पीपाभक्तचरित्रमप्यभिनवं वर्वर्ति शिक्षाप्रदम् ॥

लोके श्रेष्ठिनेन्द्रसाधुजनता-संप्राहमेतन्मुदा ।

येन स्यात्सफलः प्रयास इह ‘खीची’ क्षत्रियाणां सदा ॥

इत्योम् शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

(महामहाध्यापकस्य) श्रीगोपालशास्त्रिणो दर्शनकेसरिणः ।

सौरतिथिः—

२१-४-२०००

श्रावण-शुक्लनामपञ्चमी

सं २००० वि.

श्रीकाशी-पण्डितसभा-सभापतेः

श्रीकाशी-विद्यापीठाचार्यस्य

लक्ष्मीकुण्डस्थस्य

वाराणसेयस्य ।

अभिनव-पीपाचरितम्

(पञ्चदशशतश्लोकात्मक-संस्कृत-भाषायामैतिहासिकं ग्रन्थरत्नम् । तद्धि पण्डित
श्रीगणपतिशङ्कर-जयशङ्कर-शास्त्रि-विरचितम्)

मया हि साधन्तं पुस्तकमिदं सुपठितम् । श्रीपीपाभक्तनरेन्द्रस्य जीवनवृत्तान्तेन सह
श्रीस्वामिरामानन्दाचार्यस्य तथा 'खीची'क्षत्रियवंशस्थेतिवृत्तवर्णनं हि शास्त्रिवर्यैर्यत् कृतं,
तद्धि तेषां परिश्रमातिशयस्य परिचागकं स्पष्टं विद्यते । अद्यत्वे रामानन्दाचार्य-साम्प्रदायिकाः
केवलं बाह्याडम्बरे व्यापृताः स्वीयाचार्यनिर्देशं विस्मृतवन्तो दरीदृश्यन्ते । मन्ये, शास्त्रिदर्याणां
ग्रन्थरत्नमिदं तेषां स्वकर्तव्योद्बोधकं भविष्यतीति ।

साम्प्रतन्तु 'खीची' क्षत्रिया अपि विस्मृतस्वपूर्वजाभिमानाः शिल्पव्यापारव्यापृता विद्यन्ते ।
अतोऽवश्यन्तेऽपि शास्त्रिमहोदयोद्योगेनानेन प्राप्तज्ञातिगौरवाः स्वस्थानस्थिताः पुनरपि भवि-
ष्यन्ति । इति शास्त्रिणां प्राचीनैतिह्यवेदित्वं शास्त्रप्रणयन-पटुत्वं विषयनिर्वाचन-वैदुष्यं हि
स्फुटं प्रसंशनीयमनुकरणीयञ्चास्तीति किम्बहुना ? सर्वथा प्रशस्त्यस्मिन्नैतिहासिके धार्मिके
सामाजिके साहित्यिके ग्रन्थरत्ने 'प्रफु' संशोधनादिदोषोऽमर्षणीयो विद्यते । यस्य संकेतः श्री-
काशी-विद्यापीठाचार्यैः म० म० पण्डित श्रीगोपालशास्त्रिभिर्दर्शनकेसरिभिरपि कृतो विद्यते ।
मन्ये, द्वितीय संस्करणे सोऽवश्यमपाकृतः स्यात् । तथापि—

“ एको हि दोषो गुणसन्निपाते निमज्जतीन्दोः किरणेष्विवाङ्कः ।”

इति कालिदासोक्ति—(संस्कृताभाणकन्यायात्) कथनानुसारेण सर्वगुणसम्भृतेऽस्मिन् ग्रन्थे
दोषोऽयमुपेक्षितः स्याद्विद्वद्भौरेयैः । अतोऽस्माकं मते सर्वथा प्रशंस्याः शास्त्रिवर्यास्तदुद्बो-
धकाः सहायकाः प्रकाशकाश्चेति शिवम् । अतोऽवश्यमेव—

पठितव्यं सदा सर्वेग्रन्थरत्नमिदं शुभम् । 'खीची'वंशोद्भवेभ्यो यदिद्यत्तेऽत्र सुदुर्लभम् ॥१॥

इत्येतद्वै “द्विजेन्द्रेण कथयित्वा विरम्यते । शाङ्करं पुस्तकं भूयाद् भुवि कल्याणहेतवे ॥२॥

सौरतिथौ २२-४-२००० वि० } -श्रीसरयूप्रसादशास्त्रिणा “द्विजेन्द्रेण”
[सेन्ट्रलहिन्दुस्कूल-विद्यालयस्य संस्कृताध्यापकेन]
ता. २३-१-४३ ई० } वाराणसेयेन

श्रीः ।

अभिनव-पीपाचारितम्

ग्रन्थरत्नमिदं भक्तशिरोमणेः श्रीपीपानन्दस्य जीवनचरित-प्रकाशकं पुरेतिहासविदा
पाण्डितप्रवरेण श्रीगणपतिशंकर-जयशंकर-शास्त्रिणा संस्कृतश्लोकनिबद्धं निर्मितम् । शास्त्रि-
महोदयस्याऽनुपमं परिश्रममावेदयति यद् ईदृशेनैव पाण्डित्येन जगतः कल्याणं सम्पद्यते ।
ग्रन्थरत्नेऽस्मिन् श्रीपीपाभक्तचरित्र-वर्णनेनैव सह श्रीरामानन्द-सम्प्रदायस्य स्वीचो-शास्त्रीय-
क्षत्रियाणां च य उपकारः शास्त्रिवर्येण कृतस्सो न द्यौऽप्रतिविधेयश्चेति नाऽत्र संशयः ।
ईदृशानि जगदुपकारकाणि ग्रन्थरत्नानि प्रणयन् शास्त्रिमहोदय इतोऽपि शतं वर्षाणि जीवन्
निरतिशयं यशोराशिमुखं च लभतामिति श्रीविश्वनाथमभ्यर्थयते ।

—महामहोपाध्यायः श्रीचित्रस्वामिशास्त्री

प्रिन्सिपल

हिन्दु विश्वविद्यालय (वेदविद्यालय)

काशी

श्री हरिः ।

साम्प्रतम् लोकेऽयम्पीपाचरिताख्यो निबन्धोऽतीवोपयोजकस्तथा भक्त्युत्तेजक इति
सम्मान्यते ।

—श्रीमदनमोहनशास्त्री

ता. ४-८-४३

अध्यक्षो मारवाडी-संस्कृत-कॉलेजस्य

काश्याम्

મહામહાધ્યાપક-કાશીપંડિત સભાધ્યક્ષ-વિદ્યાપીઠાચાર્ય-દર્શનકેસરી શ્રીમાન્ ગોપાલ શાસ્ત્રીજીની સંસ્કૃત સમાલોચનાનો ગુજરાતી અનુવાદ.

“અમિમવ વીપાચરિતમ્” એ ગ્રંથ સમાલોચના માટે આવ્યો. મંપૂર્ણ વાંચ્યો. ખરેખર આ ગ્રંથ ધાર્મિક, ઐતિહાસિક, સામાજિક, સાહિત્યિક અને દાર્શનિક જેવા અનેક વિષયોથી અલંકૃત છે. તેમાં મનુષ્યત્વના વિવિધ કર્તવ્યોના ઉત્તમોત્તમ ઉપદેશો છે.

આ ગ્રંથરત્નના લેખક અને પ્રકાશક શ્રીગણપતિશંકર જયશંકર શાસ્ત્રી છે. તેમની વિદ્વત્તાનું સ્વરૂપ કદરદાન વિદ્વાનોએ તેમને અર્પેલી ગૌરવશાલી (મહોપાધ્યાય, વિદ્યાવારિધિ વિ.) પદવીઓ બતાવી આપે છે. આ ગ્રંથના અંતરંગ (અંદરના વિષયો) અને બહિરંગ (બહારના વિષયો) તપાસી જોયા. અંતરંગ વિષયોની મહત્ત્વની રચનાને અંગે બહિરંગ પણ તેટલું જ મહત્ત્વનું છે. ગ્રંથ છપાવતી વખતે અક્ષરો ભેડી જવા વિ. (લેખકની ખિમ્મારીનો પ્રસંગ) વિ. કારણોથી જે અશુદ્ધી રહી ગઇ છે તેનું મેં સંશોધન કર્યું છે. એ તેની દ્વિતિયાવૃત્તિ વખતે છપાશે.

ગ્રંથ પ્રત્યે મને જે હાર્દિક બાવો પ્રગટ થાય છે, તે મારે જણાવવા જોઇએ તેટલુંજ નહીં પણ તે છપાવી ગ્રંથ સાથે પ્રાસદ કરવા બલામણ્ય કરું છું, જે વિદ્વાનો અને શુદ્ધોમાનો માટે ઉપહાર રૂપે ગણાશે. કેમકે-વસ્તુના અદ્ભૂત ગુણો જોવા છતાં તેને વ્યક્ત ન કરવામાં આવે તો ઇશ્વરે અક્ષેલો વાણીવૈભવ નિરર્થક શબ્દરૂપે ગણાય.

શ્રી વીપાચરિત રત્નોની ખાણ સમાન છે. એ ગ્રંથમાં વિવિધ રત્નો જન્દોમય પદોરૂપે ચળકે છે. તેમાં પાંત્રીસ ઉલ્લાસ અને પંદરસો શ્લોકો છે. પ્રત્યેક શ્લોક નીચે સુમધુર ગુજરાતી બાવાર્થ આપેલો છે.

આ ગ્રંથરત્નમાં ભક્ત શિરોમણિ શ્રી વીપાજી નરેશનું ચરિત્ર સાંઘત આપેલું છે. શ્રી વીપાજી જગવિખ્યાત રાગમહારાજઓમાં અને ભારતીય આર્યમર્યાદાનું રક્ષણ કરવામાં અગ્રગણ્ય હતા, શ્રી વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના આચાર્યવંશ શ્રી રામાનંદ મહાસુત્રીના પ્રધાનશિષ્ય હતા, વળી ક્ષત્રિયજાતિની ખીચી શાખાના મહાન પુરોહિતો એ વંશ જ હતા અને યોગાભ્યાસથી અનેક સિદ્ધિઓને પ્રાપ્ત થએલા એ મહાન સંત હતા.

જ્યારે ભારતની ગ્લાનીના પ્રસંગે હિન્દુ સામ્રાજ્યરૂપી સૂર્ય અસ્ત થયો એટલે કે-ભારતના છેલ્લા હિન્દુ સમ્રાટ પૃથ્વીરાજ ચૈાહાણ દેવલોક થયા ત્યારે તેમના વંશ જ હસ્તિનાપુર છોડી આમતેમ પ્રદેશોમાં ભટકવા લાગ્યા. તે પૈકી કેટલાક સરદારો માલવપ્રદેશ તરફ ગયા.

ત્યાંની પૃથ્વી પ્રમુખીય તત્વ ધારણ કરવામાં શક્તિશાલી નેહ, તેમણે ત્યાંજ રાજધાની સ્થાપી. તેનાં સ્થાપત્યો (પ્રાચીન અવશેષો) હજુ પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ગાગરનગર રાજધાનીનું શહેર હતું. રાજ્યસ્થાપના પછી પૃથ્વીરાજ ચૌહાણનો વંશવિસ્તાર ત્યાં ભારે પ્રમાણમાં થયો હતો. એ વંશજોએ પોતાના પરાક્રમથી અસ્ત થયેલું ક્ષાત્રતેજ પુનઃ ઝંધમધનું કર્યું હતું. તેને સહન ન કરી શકનારા મ્હેન્દ્રોનાં આક્રમણો કંઈ ઓછાં થયાં નહોતાં ! એવી આપત્તિ આખા ભારતવર્ષમાં રથે રથે જળુઈ આવતી હતી. તે પ્રસંગે આચાર્યવૃંદ શ્રી રામાનંદ મહામુનીએ સાધુસંઘ, સાધ્વીસંઘ અને રામસેના અર્થાત્ ધર્મસેના વિન્ની સ્થાપના કરી હતી. તેમજ શુદ્ધિસંગઠનપૂર્વક ભારતીય હિન્દુસમાજનું અસ્ત પામતું ધાર્મિક બળ પુનઃ સતેજ કર્યું હતું. એવાં વૃત્તાંતો કયા ઇતિહાસવેત્તાથી અજ્ઞપ્ત્યાં છે ?

એવા કટોકટીના સમયમાં યુગાવતાર, ભક્તપ્રવર, રાજર્ષિ શિરોમણિ શ્રી પીપાણનો ભાસ્વપ્રદેશમાં ક્ષત્રિય-ચૌહાણ જાતિના ખીચીવંશમાં આવિર્ભાવ (જન્મ) થયો હતો. જ્યારે શ્રી પીપાણ રાજ્યપદ ઉપર પ્રતિષ્ઠિત થયા ત્યારે તેમણે ભારતના હિન્દુસમાજને વિધર્મી સત્તાથી દુઃખસાગરમાં ડૂબેલા જોયો, ત્યારે તેઓ ભારે લાગણીપૂર્વક હિન્દુસમાજની દુર્દશા દૂર કરવાના ઉપાયો વિચારવા લાગ્યા. આખરે રાજ્યની લગભગ તેમના ઉત્તરારધિકારી રાજા ઉપર છોડી, પોતાની પાસેનો ખજાનો અને સઘળી સંપત્તિ ધર્મપ્રચારના કાર્યમાં હિન્દુ-સંસ્કૃતિનું રક્ષણ કરવામાં તત્પર એવા સાધુસંઘને સમર્પ્યું. ભક્તશિરોમણિ કપીરજી જેવા મહાત્મા પણ હિન્દુસમાજના ઉદ્ધારાર્થે, શ્રી રામાનંદજી મહારાજના શિષ્ય બનીને, યોગમાર્ગનો આશ્રય લઈ, તે સમયની હિન્દુસમાજની સ્થિતિ ધ્યાનમાં લઈ, સાધુસંઘના આગેવાન થઈ ભારતીય આર્યમર્યાદા રક્ષવા લાગ્યા. અને મ્હેન્દ્ર રાજ્યપીડિત હિન્દુજાતિનો ઉદ્ધાર કરવા લાગ્યા.

શ્રી સીતાદેવી કે જે પીપાણની છેલ્લી રાણી હતી, તેણીએ સાધ્વીસંઘની સ્થાપના કરી, પતિની ઇચ્છાનુરૂપ સ્ત્રીજાતિનું રક્ષણ કરવા તત્પર થઈ હતી. પ્રમદા પતિર્કર્મગામિની એ નીતિ વચનને અનુસરી, સ્ત્રી સમાજના પરમ શ્રેયસ્કર ઉપદેશથી શીલસંવર્ધન માટે સાધ્વીસંઘનું ગૌરવ વધારતી હતી. એવી ખીનાઓ આ ગ્રંથ વાંચવાથી વિસ્તારપૂર્વક જાણવા મળે છે.

ગંધારેલમાં મંગલાચરણ અને ધર્મગ્લાનીના પ્રસંગે મહાપુરૂષોના અવતારસૂચન પછી શ્રી રામાનંદજીના આવિર્ભાવથી માંડી અંત સુધી સુંદર જીવનચરિત્રનું વર્ણન છે. ગાગરનગરના વર્ણન પ્રસંગે દ્વિમેન્દ્રરાજનું રાજ્યવર્ણન અને મહાપુરૂષાવતાર શ્રી પીપાણનું જન્મથી માંડી સંપૂર્ણ જીવનચરિત્ર આપેલું છે. તેમાં તેમના કુલાચાર તરીકે મનાતા તંત્રમાર્ગની માહિતી આપેલી છે અને અજ્ઞાનના ભરેલી તંત્રમાર્ગની રૂઢીનું ખંડન કરેલું છે.

ખીચી ક્ષત્રિયો પૈકી કેટલાક તાંત્રીકોના આચારનું વર્ણન, વામમાર્ગ પદ્ધતિથી પૂજા વિધીનું વર્ણન, કુલ વૃદ્ધપરંપરાગત દોષોનું વર્ણન. દીક્ષા માટે પીપારાજનને આગ્રહ; પંચમકારોનું ખંડન. કુલવૃદ્ધો તરફથી પીપાનો તિરસ્કાર. તંત્રમાર્ગ વિશે શાસ્ત્રાર્થની યોજના. પીપાણનો પૂર્વપક્ષ. ઉત્તરપક્ષના વામમતના તાંત્રિકોનો પરાજય. પીપાણનું તંત્રમાર્ગ વિશે રહસ્યમય બ્યાખ્યાન, પંચમકારોનો અધ્યાત્મદૃષ્ટીએ સમન્વય. રાજાનો સભામાં વિજય થવાથી ખીચીઓનો ક્રોધ. તાંત્રિકો સાથે અરણ્યમાં ગમન. સ્મશાનમાં શવાસન વિધિથી કરેલું યક્ષીણીનું આરાધન. યક્ષીણીનું દર્શન. તાંત્રિકાની પીપાભક્તનો નાશ કરવાની પ્રાર્થના. દેવીનું રાજધાનીમાં ગમન. ખીચી વંશજોના દેવાલયમાં નિવાસ. તે પ્રસંગે શ્રી રામાનંદજીના શિષ્યોનું આગમન. હરિ:

કોર્તન, ધર્મોપદેશ અને વ્યાખ્યાનો થયા પછી તેમની વિદાય. રામમંદિરમાં મધ્યરાત્રીએ ચક્ષીધૈનું આગમન. લવાનક દર્શન પછી પીપાળએ હાસ્યવદને કરેલું સ્તવન. પ્રસન્ન થયેલી દેવીએ આપેલું વરદાન અને તેનું અંતર્ધાન થવું. સ્મશાનમાં દેવીનું પ્રાગટ્ય અને તાંત્રિકોનો તિરસ્કાર. તાંત્રિકોનો હાસ. તાંત્રીકો અને ખીચીવૃધ્ધોના પીપાનાશાથે પ્રયત્નો અને તેમાં મળેલી નિષ્ફળતા. પીપાળનો વૈરાગ્ય. હિન્દુરાષ્ટ્ર પર આવી પડેલી વિપત્તિઓ દૂર કરવા રામાનંદજી ને મળવા માટે કાશી તરફ પ્રયાણ. સ્વામીજીએ કરેલી પીપાળની પરીક્ષા. વિધેય કાર્યક્રમની યોજના. હિન્દુસભાના અધિવેશનની યોજના. ગાગરનગરમાં બારે સમારંભ. શ્રી રામાનંદજીનું સ્વાગત. વિવિધ વિષયો પર વ્યાખ્યાનો. હિન્દુસમાજરક્ષાના ઉપાયો. સાધુસંઘની સ્થાપના. હિન્દુસંગઠનના ઉપાયો. અહિંસકાર પ્રથાનો વિરોધ. શુદ્ધિવિધાન. હનુમાન મંદિરોની સ્થાપનાનું સૂચન. વ્યાયામના વિવિધ ઉપાયો. આર પ્રાન્તોમાં આર મુખ્ય શિષ્યોને મોકલવાની યોજનાનું વર્ણન.

ધર્મપ્રચારક સાધુસંઘના સાધુઓને દેશ રક્ષા માટે પીપાળએ કરેલું સર્વસ્વનું દાન. મંન્યાસ દીક્ષા માટે પીપાળની ગુરુપ્રાર્થના. ગુરુએ કરેલું કર્મત્યાગની દૃષ્ટીએ કર્મફલત્યાગની આવશ્યકતાનું વર્ણન, રાષ્ટ્રહિન માટે ત્યાગની પ્રસંશા, કર્મયોગાચરણનું મહત્વ. કર્મયોગી સાધુઓના ઉપયોગ માટે અન્ય રાજ્યોએ કરેલું વાહનાદિ મહાયતાનું વર્ણન. પીપાળની સંન્યાસવીધિનું વર્ણન. સાધ્વીસંઘમાં પ્રવેશ કરતી રાણીઓનો વિરોધ. કનીષ્ઠા સીતાદેવીનું સંન્યાસ ગ્રહણ. રાજમંદિરમાં સાધુસમાગમ. (ત્યાં) હિન્દુસભાનું અધિવેશન. પીપાળનું યોગસાધન વિષે વ્યાખ્યાન. હૃદયોગ અને તેના યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયમ-પ્રસાદાર-ધ્યાન-ધારણા અને સમાધિનું વર્ણન. આસનસિદ્ધીઓનું પૃથક્ પૃથક્ વર્ણન. સર્વ શિષ્યોમાં પીપાળને મળેલું મુખ્ય માન. આર શિષ્યોનું આરપ્રાન્તોમાં ગમન. શ્રી પીપાળનું તેમના ગુરુ સાથે ગુજરાત સૌરાષ્ટ્ર તરફ ગમન. દારિકાના માર્ગે વિષપાન કરેલા બ્રાહ્મણને મંજીવની વિદ્યાથી જીવીતદાન. પ્રત્યેક રથને પ્રચારકેન્દ્રોની સ્થાપના. રસ્તામાં દાવાનળથી દગ્ધ થતા નાગરિકજનોનું રક્ષણ. દારિકામાં ગમન. વિદ્વાનો સાથે વાર્તાલાપ. પીપાળનો સમુદ્રમાં પ્રવેશ. દ્વારકેશનું દર્શન. મહા મત્સ્યેન્દ્રાસનની સીદ્ધીનું વર્ણન. શ્રીકૃષ્ણ સ્તુતિ. પુનઃમહામત્સ્યેન્દ્રાસનથી દ્વારકામાં આગમન. સીતાદેવી સાથે સૌરાષ્ટ્રમાં ધર્મપ્રચાર. હૃદયોગી (વ્યાધ) સાથે સંવાદ અને તેની શરણાગતિ. તેને નરસિંહ મહેતા ભક્તરૂપે અવતરવાનું સૂચન. શ્રીધરાશ્રમ તરફ ગમન. તેના દારિદ્રનાશાથે ધનવાનોના દાનનું સમર્પણ. ટોડેશરાગ્નનું પીપાળના આશ્રમમાં આગમન. તેને પતિનસંહિત સાધુ-સાધ્વીસંઘમાં દાખલ થવાનો ઉપદેશ. ટોડાગામમાં પ્રચારકેન્દ્રની સ્થાપના. વિષયાસક્ત વેપારીની કથા. તેણે અર્પેલા દ્રવ્યોનો પ્રચારકાર્યમાં ઉપયોગ. આશ્રમમાં એક મુસાફર રાગ્નનું આગમન. તેની પ્રાર્થનાથી તેનાં રાજ્યમાં ઉપદેશાર્થે ગમન. રાગ્નને તેના મનોગત બાવો કહી ખતાવેલા વિ. ચમત્કાર. રથને રથને ખતાવેલા ચમત્કાર. દિલ્હીપતિનો આદેશ. સાધુઓની ધરપકડ. ત્યાં થયેલા ચમત્કારો. બાદશાહે આપેલી છૂટ. હિન્દુસભા અને તેમાં અપાયેલું ધર્મ-સ્વાતંત્ર્ય. શ્રી રામાનંદજીનું ભાષણ. શ્રી પીપાળનું ભાષણ. પ્રસન્ન થયેલા દિલ્હીપતિએ આજ્ઞા મુજબ કરાવેલી દેવાલયો-તીર્થસ્થાનોની મરામત, વિ. અનેક સુંદર વિષયોનું વર્ણન કરેલું છે. અન્યાન્તે જણાવ્યું છે કે-“જે પરમ દુર્લભ ભગવદ્ભક્તિનો રસ પીએ છે અને અન્ય સભજનોને પ્રેમપૂર્વક પાતો રહે છે, તે પીપા એમ વ્યુત્પત્તિથી સુંદર અર્થ મળાવી પીપાળનું ગૌરવ વધાર્યું છે.

ખરેખર ! આ ગ્રંથ રત્નસમાન છે. ઇતિહાસવેત્તા પં. શ્રી ગણપતિશંકર શાસ્ત્રીએ તેમની અગાધ વિદ્વત્તાથી શ્રી પીપાભક્ત ચરિત્રના લેખન નિમિત્તે ખીચી ક્ષત્રિયોના નષ્ટપ્રાય થયેલો ઇતિહાસ પ્રાચીન ગ્રંથોમાંથી શોધકરી પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. ખરેખર ! તેમનું આ આશ્ચર્ય લાગે તેવું કાર્ય સ્તુતિપાત્ર છે. એ ખીચી ક્ષત્રિયોની પરંપરા હાલમાં પણ માળવા-અંગાળ-બૃહત્મહારાષ્ટ્ર વિ. પ્રદેશોમાં વિદ્યમાન છે. તેમજ શ્રી પીપા-ભક્તની વંશપરંપરા ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્ર (કાઠીયાવાડ)માં વિદ્યમાન છે. ભાટચારણોના ચોપડા તેમજ પીપાભક્તનાં રથને રથને સ્મારકો એ વાતનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે. એ પીપાવંશના ક્ષત્રિયો વિદ્વત્તા વસ્ત્ર શિષ્ટપકળા અને વિવિધ વેપારોથી સુપ્રસિદ્ધ છે.

પ્રથમ મેં જણાવ્યું કે-યવન રાજાઓનાં આક્રમણોના સમયમાં હસ્તિનાપુરથી ચૌહાણ વંશના રાજાઓ વેરાન થયા અને આમતેમ ભટકવા લાગ્યા. તેમણે સત્તા જમાવવા માટે છત્રીસ કુળોનું સંગઠન કર્યું. તથા સામુદાયિક 'ખીચી' એવું નામ ધારણ કર્યું. આ વાત પ્રાચીન ઇતિહાસોમાં ધણે સ્થળે એ મળી આવે છે. એ ઇતિહાસવેત્તાઓથી અભ્યુત્પન્ન નથી. જો કે તેમની આધુનિક પરિસ્થિતિ જોતાં વર્ણશ્રમ-મર્યાદા યથાર્થ રૂપમાં દેખી શકાતી નથી. તો પણ તેમનો સદાચાર ધર્મચરણ, પવિત્ર રીવાજો વિં ઉપરથી અને તેમના પ્રાચીન ઇતિહાસોના નીરીક્ષણથી એઓ ક્ષત્રીય હોવાની વાત નિસંદેહ છે. તેમાં લેશ પણ શંકા કરવા જેવું નથી. તેમનામાં વર્ણશ્રમ મર્યાદા શિથિત જણાતી હોવાનું કારણ તો પૂર્વે થયેલો યવનરાજાઓનો સંપર્ક જ ગણાય. કારણ કે જ્યારે જ્યારે ભારતવર્ષમાં વિધર્મી રાજાઓનાં આક્રમણો થયેલાં ત્યારે ત્યારે તેઓની સથે વધારેમાં વધારે સંપર્ક ક્ષત્રીય રાજાઓનો જ થયેલો. તેથી ક્ષત્રીયોમાં વર્ણશ્રમ મર્યાદાપાલનની શિથિલતા ખરેખર સાચી જ ક્ષત્રીયવટની સૂચક ગણાય. ખીચી ક્ષત્રીયોમાં પણ તેમની હાલમાં વસ્ત્રશિષ્ટપકલા-વાઘાદિવાદનની પૃથા, સોયના કામથી જીવન નિર્વાહ એ બધું સકારણ છે. પીપાજીના વંશજો વિજય પ્રાપ્ત થવાથી અભિમાની બન્યા હતા, અને સૌને તિરસ્કારની નજરે જોવા લાગ્યા હતા. તેથી તેમને નમ્ર બનાવવા માટે સાધુ સ્વયંસેવકોને વંદન તથા અભિનંદન આપવા માટે વાઘ-વાદન કરવાની જે આજ્ઞા આપી હતી તે તેમના બાવિજીવન માટે ઉપયોગી હતી. જે વિધર્મી રાજ્યસત્તાના કઠોર પ્રસંગોમાંથી બચવાના કારણજૂત થઈ પડે તેમ હતી. સાધુસંઘના સાધુ-સાધ્વીઓ અને રામસેના વિગેરે સ્વયંસેવકોને પહેરવા માટે કલાત્મક પોષાકો અર્પવામાં આવતા હતા. તે પોષાકો બનાવવાની વસ્ત્રશિષ્ટપકળા અથવા સૂચીકર્મ વિદ્યાવૃત્તિ પણ તેમનાં બાવિજીવનના ઉપકાર માટે ઉપહાર રૂપે જાણે અપાઈ હોય તેમ થઈ પડ્યું હતું જેને લીધે તેઓ અત્યારે પણ સ્વતંત્ર વૃત્તિથી દેશ-સમાજ અને જનસેવા કરી રહ્યા છે. એ તેમની ક્ષત્રીયવટની સ્વતંત્રતા જાળવવાનું પ્રથમ સાધન છે. તેઓ સોલંકી-પરમાર-ચાવડા વિ. ઉપનામોથી પણ ઓળખાય છે. એ પરથી પણ તેમની ક્ષત્રીયવર્ણ હોવાનું નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ છે.

જેઓ પોતે પોતાના પરાક્રમ વડે પોતાને ક્ષત્રીય હોવાનું બતાવી આપે. તેવા જ પરાક્રમી વીરોને પોતાના સમાજમાં સ્વીકારે અને પસંદગીથી સંગ્રહે તેવા સમાજને ખીચી કહી શકાય. એ પ્રમાણે ખીચી રાખ્દનો વ્યુત્પત્તિ પણ તેમને ક્ષત્રિય હોવાનું ડિઝિંમ ઘોષથી બહુરે કરે છે. ગુજરાતમાં એવી ક્ષત્રીયો આવે છે કે મહારાજા ક્ષેમેન્દ્ર પોતે પોતાના પરાક્રમથી સ્વમતિનું વીરત્વ બતાવતાં જગતને ક્ષત્રીયત્વ બતાવી આપ્યું હતું, વળી એવા જ

વીર ક્ષત્રીઓનો સંગ્રહ કરી સ્વજાતિનું સંગઠન કરી નષ્ટ થએલી સામાજિક સત્તા પુનઃ પ્રાપ્ત કરી શક્યા હતા. તેમના વંશજોએ પૂર્વજોના અનુકરણથી ક્ષત્રીય તરીકેના પરાક્રમોથી જગ-જાહેર થઈ ખીજાઓને પણ પોતાના મંગલનમાં જોડી વીરતાના માર્ગે ચઢાવ્યા હતા તેથી તે ખીચી તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા. એ સ્પષ્ટ સત્ય છે.

આ ગ્રંથમાં ઘણું વાંચવા અને વિચારવા લાયક છે. મહાપંડિતશ્રી ગણપતિ જયશંકર શાસ્ત્રી મહોદયે ચૈદમી શતાબ્દીનો ઇતિહાસ, વિવિધ ગ્રંથોના અધ્યયન અને સંશોધનથી શોધી કાઢ્યો છે. તેમણે પીપાચરિત્ર લખવાના પ્રસંગે પીપાજીના ગુરૂ શ્રી રામાનંદાચાર્યનો પણ ભારે ગૌરવશાળી પ્રતિષ્ઠા બતાવી આપી છે. શ્રી વૈષ્ણવ સમ્રાટ દ્વારા કરાએલું તે સમયના વિષર્મોઓના ઉપદ્રવથી નષ્ટ પામતી હિન્દુસંસ્કૃતિનું સંરક્ષણ, સાધુસધની સ્થાપના, સાધ્વીસંધનો પ્રચાર, દ્રવ્ય વાહનાદિ શસ્ત્રોનો સંગ્રહ, યમનિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-વ્યાયામ-હઠયોગ-લયયોગ રાજયોગ વિ. ની ક્રિયાઓ, પૃથક્-પૃથક્ યોગવિદ્યાનું શિક્ષણ અને તેના ચમત્કારો, ધર્મપ્રચારનાં ઉમદા કાર્યો, પ્રજાને સુખ ઉપજાવનારાં આંદોલનો, માલવાધિપતિ પીપાજીએ કરેલું દ્રવ્ય સંપત્તિનું દાન, સ્વયંસેવકો, શસ્ત્રાસ્ત્ર વાહન વિ. ની વિવિધ સહાયતા તેમજ મહમદ તઘલખ પાસેથી મેળવેલું ધર્મસ્વાતંત્ર વિ નાં આકર્ષક વર્ણનો છે.

શ્રી રામાનંદાચાર્યજીએ કરેલી તે સમયમાં ધાર્મિક અને સામાજિક સંસ્થાઓની પ્રતિષ્ઠા, ધાર્મિક વ્યાખ્યાનો દ્વારા જ્ઞેન, યૌદ્ધ વિ. મતાન્તરોનું નિરાકરણ, ભારતીય પ્રજાના કલ્યાણ માટે સંગઠન, વિષર્મોઓના ત્રાસથી ભારતીય પ્રજાને મુક્ત કરવા માટે પ્રત્યેક નગરો-ગામો અને જનસમાજને ઉપદેશ કરી રાષ્ટ્રીયભાવ પેદા કર્યો વિ. નું મનોહર વર્ણન છે.

એ સમયે ભારતમાં ફેલાયેલા વિવિધ જાગકપટથી ભરેલા મનવાદો અને વામાચારાદિ દુર્ભાવનાઓનો લેખ કરી વૈષ્ણવ સમ્રાટ દ્વારા શુદ્ધ સાત્ત્વિક જીવન અને ભગવદ્ગુપાસનાદિનો પ્રચાર, સાર્વજનિક ઉપકારક અને દેશોદ્ધારાદિ કાર્યો તેમજ ધાર્મિક સામાજિક અને સામ્પ્ર-દાયિક સંસ્થાઓમાં જનતાથી ઉત્પન્ન થયેલા દોષોને દૂર કરી જે મહાન ઉપકારો કરેલા છે એવાં અનેક વર્ણનો જોઈને આ ગ્રંથ રતનની સફળતા અનેક દૃષ્ટિએ ઉત્તમોત્તમ જણાઈ આવે છે. વધારે શું કહું! શ્રીપીપાજીનું ચરિત્ર ઘણું અદ્ભુત લખાયેલું છે. તેમના વંશજોના વિશુદ્ધ ચરિત્રોના યશ અને જીવનો આલેખ્યા છે. તે દ્વારા હાલની ભિન્નભિન્ન વર્ણુમાંથી પ્રગટ થએલી જાતિઓનો પ્રાચીન ઇતિહાસ શોધવા માટે આ ગ્રંથ એક માર્ગરૂપે ગણી શકાય. સંક્ષેપમાં કહું તો મહાનુભાવ ગ્રંથ નિર્માતા એ પીપા વંશજોના ઉપર દેશોદ્ધાર પરાયણ ધર્મજોના ઉપર તેમજ સહૃદય હિંદુ રાષ્ટ્ર સેવકો ઉપર જે ઉપકારો કર્યા છે તે ખરેખર સ્તુતિપાત્ર છે. તે ઋણુમાંથી મુક્ત હાલના પીપા વંશજો કે તેમનાં ભાવિ સંતાનો કદી પણ થઈ શકે તેમ નથી, એટલું જ નહિ પણ આ ગ્રંથથી હાલના રામાનંદી સામ્પ્રદાયિક સાહિત્યમાં મહત્ત્વનો ઉમેરો થયો છે. એમ ગણાશે તો લેખકનો લેખન પરિશ્રમ સફળ થયેલો મનાશે. ગ્રંથ રચનામાં પ્રસાદ-ઓજ-માધુર્યોદિ ગુણોયુક્ત ઉપમા, અર્થાન્તર ન્યાસ તથા દૃષ્ટાન્તાદિ અર્થાલંકારો અને તેના ઉપન્યાસ પણ આ સાહિત્યની શોભામાં અભિવૃદ્ધિ કરે છે.

ગ્રંથની શરૂઆતમાં “પ્રારંભિક એ શબ્દ”ના નામથી લેખકે જૂમિકા લખી છે. એ સુવર્ણમાં સુગંધ સમાન છે. તે વાંચવાથી આ ગ્રંથ સાગરના સઘળા વિષયોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન

જાણુવા મળે છે, ખરે! તેના વાંચનથી પણ લેખકના ઐતિહાસિક અને ધર્મશાસ્ત્રીય જ્ઞાન તેમજ સંસ્કૃત સાહિત્યરૂપ મહાસાગર મંથન કરીને વિજ્ઞાન દષ્ટિગોચર થવા વિના રહેતું નથી.

અંતમાં જણાવવું જોઈએ કે અન્યને લગતા અર્થ માટે સહાયતા આપવામાં શ્રી. કર્તુરચંદ કાળીદાસ તથા શ્રી. અમીચંદ જીવાભાઈ અને તેમના ગુરૂ શ્રી. જશરામજી મહારાજે તેમના શિષ્યોને સ્વધર્મ તરફ વાળવા ઉત્તેજન કર્યાં તથા અન્ય ગૃહસ્થોએ યથાશક્તિ મદદ આપી છે તે સઘળા સન્નજનોને ધન્યવાદ ધટે છે.

અન્ય છાપવા માટે લેખક જિમાર છતાં લક્ષપૂર્વક છાપી આપવા શ્રી. મણિલાલ પુ. મીસ્ત્રીએ સુદષ્ટિ બતાવી છે તે અભિનંદનીય છે. આવાં પવિત્ર કાર્યો માટે ને. ના. શ્રીજી સાહેબ બહાદુર તથા નામદાર મંત્રીજી મહોદયની શુભદષ્ટિ છે તે માટે હજારવાર ધન્યવાદ ધટે છે.

જાણીતા જનમાં, કવિ ગણપતિ શાસ્ત્રી પુરાતત્ત્વવિદ્
પીપા ભક્ત તણી ચરિત્ર રચના કાધી છે શિક્ષા પ્રદા
લોકો શ્રેષ્ઠી જનો તથા નરવરો સાધુજનો ભાવથી
પીપાવંશી જનો ખરીદ કરજો ઉદ્ધારવા જાતિને.



મહામહોપાધ્યાય વેદ વિદ્યાલય કાશી, હિન્દુવિશ્વવિદ્યાલયના પ્રિન્સિપાલ
શ્રી ચિત્રસ્વામી શાસ્ત્રીજીના આશિષ.

“અમિત્ત્વ વીણા ચરિત્ત્મ” એ પીપા નરેન્દ્રના જીવન ચરિત્રનો સંસ્કૃત શ્લોક નિબદ્ધ અન્ય છે. તેના લેખક પંડિતપ્રવર શ્રી. ગણપતિશંકર જયશંકર શાસ્ત્રી છે. શાસ્ત્રી મહોદયના સુંદર પરિશ્રમથી જાણાય છે કે આવા પાન્ડિત્યથી જગતનું જરૂર કદ્યાણુ થશે. આ અન્ય રત્નમાં પીપાભક્ત ચરિત્ર અને શ્રી. રામાનંદજી મહારાજનું ચરિત્ર સંપૂર્ણ લખેલું છે, હું માનું છું કે આ ગ્રંથ દ્વારા શાસ્ત્રી મહોદયે રામાનંદી સામ્રાજ્યકો ઉપર તેમજ ખીચી શાખાના ક્ષત્રિયો ઉપર ભારે ઉપકાર કર્યો છે. આવાં આવાં જગત ઉપકારક ગ્રંથરત્નોને નિર્માણ કરી શ્રી. શાસ્ત્રી મહોદય હજુ પણ સેંકડો વર્ષો જીવે અને સત્કર્મોની સત્કાર્તિના લાભ તેમને હંમેશાં મળ્યા કરે, ભગવાન વિશ્વનાથની પ્રાર્થનાપૂર્વક હું તેમને તેવા અનેક આશિષો આપું છું.

શ્રીહરિ

આધુનિક સમાજમાં આ પીપાચરિત્રનો અન્ય ધણો જ ઉપયોગી અને ઉપકારક છે. તેમજ ભક્તિભાવથી ભરેલો છે. તેના લેખકને હજારવાર ધન્યવાદ ધટે છે.

શ્રી. મદનમોહન શાસ્ત્રી

અમ્યલ, મારવાડી સંસ્કૃત કોલેજ, બનારસ.

કાશી સેન્ટ્રલ હિંદુ સ્કૂલ વિદ્યાલયના સંસ્કૃતાધ્યાપક પંડિતપ્રવર શ્રી સરયુપ્રસાદ શાસ્ત્રી(દ્વિજેન્દ્ર)જીનો અભિપ્રાય

“ જમિનિવ પીપા ચરિતમ્ ” એ પંદરસો શ્લોકોનો સંસ્કૃત ભાષામાં લખાયેલો ઐતિહાસિક ગ્રંથ છે. તેના લેખક અને પ્રકાશક પં. ગણપતિશંકર શાસ્ત્રી છે.

સદર ગ્રંથ મેં સાંઘ્યોં વાંચ્યો. તેમાં શ્રી. પીપાભક્ત નરેન્દ્રનું જીવન ચરિત્ર છે. તેમનાં ગુરુ શ્રી. સ્વામી રામાનંદાચાર્યજીનો પણ ઇતિહાસ લખ્યો છે. તેમજ ખીચી ક્ષત્રિય વંશનું વર્ણન છે, તે જોતાં લેખકનો અપાર પરિશ્રમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. હાલના સમયમાં રામાનંદાચાર્યના સામ્પ્રદાયિકોમાં બાહ્યાંશર વધી ગયેલો જણાય છે. તેમણે તેમના આચાર્યનો નિર્દેશ વિસારી મૂક્યો હોય તેમ લાગે છે. હું માનું છું કે શાસ્ત્રીવર્યનો આ ગ્રંથ તેમનામાં કર્તવ્યજગૃતિ લાવી શકશે.

હાલના ખીચી ક્ષત્રિયો અને પીપા વંશજો પણ તેમના પૂર્વજોનું ગૌરવ ભુલી કેવળ શિક્ષ અને વેપાર ઉદ્યોગમાં જ મચી રહેલા જણાય છે. તેથી તેઓ પણ શાસ્ત્રો મહોદયના પ્રશંસનીય ઉદ્યોગથી નષ્ટ થયેલા પૂર્વજોના ગૌરવને સ્વસ્થાનમાં રહીને પુનઃપ્રાપ્ત કરી શકશે એવી આશા રાખું છું.

ખરે! આ ગ્રંથના વિષયો જોઈ શાસ્ત્રો મહોદયનું ઐતિહાસિક જ્ઞાન અગાધ છે, તથા પ્રાચીન ગ્રંથોમાંથી ઐતિહાસિક વિષયો શોધી નવીન ગ્રંથ રચનાની કળા વાચક વર્ગને ચકિત કરે તેવી છે. અને તે પરથી જણાઈ આવતી અગાધ વિદ્વતા અનુકરણને પાત્ર છે, એ સ્પષ્ટ છે. વધારે તો શું? પણ આ ગ્રંથ સર્વ પ્રકારે પ્રશંસાને પાત્ર છે. તેમાં ઐતિહાસિક, ધાર્મિક, સામાજિક અને સાહિત્યના અનેક વિષયોરૂપી રત્નો ઝળકી રહેલાં છે. પરંતુ તેમાં યુક્ત સંશોધકો વિ.નો જે પ્રમાદ જણાઈ આવે છે તે અમર્યાદીય છે. તે વિશે શ્રી. કાશીવિદ્યાપીઠાચાર્ય મ. મ. પં. શ્રી. ગોપાલ શાસ્ત્રી દર્શન કેસરીજીએ જે સૂચના કરી છે તે યોગ્ય છે. હું માનું છું કે દ્વિતીયાવૃત્તિ સમયે અશુદ્ધિઓની શુદ્ધિ થઈ જશે. ગુણોના બારે સમુદાયમાં જણાતો એકાદ દોષ, જેમ ચંદ્રનાં અનેક કિરણોમાં ચિન્હરૂપે લાગે તેમ શ્રી. કાલિદાસ પંડિતની ઉક્તિ અનુસાર આ ગ્રંથ સર્વગુણયુક્ત હોવાથી વિદ્વાનોદ્વારા ઉપરોક્ત દોષ ઉપેક્ષિત ગણાશે એમ આશા રાખું છું.

અમારા મતથી આ ગ્રંથનું કાર્ય ધણું જ પ્રશંસનીય છે. તેમને સહાયતા આપનારા તથા પ્રગતિને ઉત્તેજીત કરનારા સૌ સન્નજનોને ધન્યવાદ ધટે છે.

**Govt, Sanskrit College,
Benares.**

Dated 13th August, 1943

Pandit Gopal shastri Darshan Kesari was kind enough to give me an account of the "Abhinava-Pipacharitam" by P. Ganpatishanker Jaishanker Shastri. It appears that the learned author has spared no pains in preparing the book which I think will be found valuable and useful by those interested in the subject;—

**M. D. Shastri, M. A. D. Phil.,
Principal, Sanskrit College.
Benares.**

×

+

×

Abhinava Pipacharitra by Pt. Ganpatishanker Jayashanker shastri:

The above work, associated with the name of a great saint of mediaeval India and undertaken by a sanskrit scholar, is welcome to the students of Indian religious culture. I hope the writer will base his work on all the historical data available in literature, making Judicious use of the various legends and stories current in the different parts of the country. His effort is noble and laudable, and I believe he will be able to bring out a valuable work on the subject which will be appreciated by the students of Indian religious history, and by the admirers of the saint.

Gopinath Kaviraj.
(Maha mahopadhyaya, M.A.)
Late Principal, Govt. Sanskrit College,
Benares.

Benares,
19-- 10—43.



बौद्ध शताब्दीना हिन्दुत्वस्यैव भावनाधीन
 श्री पीपाळ मादाराज



अभिनव पीपाचरितम्

मंगल प्रस्तावः

(अनुष्टुप्-वृत्तम्)

१

सत्यस्वरूपं श्रीरामं सत्याचारविधायिनं ।

सच्छीलवंतंश्रीमंतं सत्याय तन्नमाम्यहं ॥१॥

ભાવાર્થ—

જેની સ્વરૂપ અવસ્થા—સત્ય સ્વરૂપે સહાકાળ રહેનારી છે. જેણે સત્ય આચરણનો પ્રચાર કરેલો છે. જેનું શીલ સત્ય બતાવનારું છે. જેનું આચરણ સહાકાળ સત્યથી ભરેલું છે. તે લક્ષ્મી પતિ ભગવાન્ રામને, સત્ય સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે નમન કરું છું.

૨

ચૈતન્યેન વિહીનાય રાષ્ટ્રાય ચેતનામદાત્ ।

ચૈતન્યોદ્ધોધકં રામં ચૈતન્યાય નમામ્યહં ॥૨॥

ભાવાર્થ—

ચેતન વિનાના રાષ્ટ્રને જેણે નવચેતન આપ્યું ! સ્વતંત્રતાની ભગૃતિ પેઢા કરી ! એ ચૈતન્યરૂપી શ્રીરામને—ચૈતન્ય પ્રાપ્તિ માટે નમન કરું છું. એ સહાકાળ ચેતન આપવા ભગૃત રહે છે.

૩

આનંદાંશ વિનાશોન રાષ્ટ્રનાશપથિસ્થિતં ।

સ્વાનંદોત્પાદકં વંદે રાષ્ટ્રસ્યાનંદહેતવે ॥૩॥

ભાવાર્થ—

આનંદનો અનુભવ નષ્ટ થવાથી રાષ્ટ્ર નાશને પંથે પડ્યું હતું. તે પ્રસંગે જેણે ઉદાર ચરિત્રોથી આનંદ પેઢા કર્યો. એ પ્રભુ રામને આનંદની પ્રાપ્તિ માટે વંદન કરું છું.

૪

एवं सच्चिन्मयं रामं निजानंदमयं तथा ।
सत्यादि गुणबोधाय वंदे भक्त्या तमव्ययं ॥४॥

ભાવાર્થ—

પ્રભુ રામ સત્-ચિત્ અને આનંદમય છે. જેનો આનંદ સ્વાભાવિક છે. એ અવિનાશી રામને સત્-ચિત્-આનંદાદિ ગુણો પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રેમપૂર્વક નમન કરું છું.

૫

पराधीनस्य राष्ट्रस्य मुक्तयेऽवतरद्विभुः ।
शस्त्रसजितराष्ट्रियै र्घातयद्दशकंधरम् ॥५॥

ભાવાર્થ—

જે સમયે રાષ્ટ્ર પરાધીન હતું !!! તેની મુક્તિ માટે જેણે અવતાર લીધો હતો !! એ સમયના રાષ્ટ્રવીરોને શસ્ત્ર-અસ્ત્રોથી સજ્જ કર્યા અને હસ મગજોથી વિચાર કરનાર રાવણનો નાશ કરાવ્યો. અર્થાત્ હસ હૃદ્ય મંત્રીઓના વિચારથી ચાલનાર, હસ મસ્તકોને ધારણ કરનાર, અને લોકોને બચ ઉપભવનાર રાવણનો નાશ કર્યો.

૬

मातरं भारतीयानां हर्तारं छद्मं वेशिनं ।
न्याय बंधन छेत्तार माच्छिन्नलोक द्रोहिणम् ॥६॥

ભાવાર્થ—

જેણે ભારત માતા સ્ત્રીતાળને વેશપલટો કરી હરણ કરી હતી:- ભારતની વિધાકળાને હસ્તગત રાખી હતી. ન્યાય, નીતિનું અંધારણ, અનિયમિત બનાવ્યું હતું !! એ લોક દ્રોહી રાવણનો નાશ કરાવ્યો.

૭

मृतवद्भारतीयानां दशां संधार्य मानसे ।
उत्थान पांचजन्यं तच्चाधमहलवत् प्रभुः ॥७॥

ભાવાર્થ—

ભારતવાસીઓની મુકદ્દાલ દશાનો જેણે ખૂબ ખ્યાલ કર્યો ! પુનરુત્થાન માટે પાંચ વજોની જાગૃતિ માટે (સમાન દ્રષ્ટિથી) જોરદાર શંખ ફૂંક્યો. તે પ્રભુ રામને નમસ્કાર.

૮

एवं युगे युगे योगी जन्मना जनरक्षणं ।

जनयज्जानय न्नित्य मंश भाक् लोक नायकैः ॥८॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે દરેક યુગમાં એ યોગી રામ યોગથી જન્મ લે છે, રાષ્ટ્રીયજનોનું રક્ષણ કરે છે. પોતાની શક્તિના અંશે બીજાઓમાં પેદા કરે છે. અને તે લોકનાયક તરીકે ઓળખાય છે.

૯

म्लेच्छ मध्य युगे तीव्रे जातोंशेन महाप्रभोः । :

रामानंदो महायोगी ब्रह्मनिष्ठो प्रतापवान् ॥९॥

श्री रामानंद योगी અને તેમના શિષ્યો !

ભાવાર્થ—

મધ્ય યુગમાં મ્લેચ્છોનું જોર વધ્યું ! હિન્દુ ધર્મનો લોપ થવા આગ્યો ! મહાપ્રભુ શ્રીરામના અંશથી શ્રીરામાનંદ યોગીનો જન્મ થયો. જેઓ બ્રહ્મનિષ્ઠ અને મહાપ્રતાપી હતા.

૧૦

तच्छिष्या स्तत् प्रभावज्ञाः भक्तिनिष्ठा विवर्धनाः ।

तेषु पीपा राजयोगी ह्यजनि जन्यु दुःसहा ॥१०॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રભાવને જાણનારા તેમના અનેક શિષ્યો થયા. જેમણે ધર્મ રક્ષામાં આત્મલોગ આપ્યો, અને જનતામાં ભક્તિનિષ્ઠા વધારી. એ શિષ્ય સંઘમાં “પીપા” નામે રાજયોગી થયો. તેમણે દીન-નિરાધાર એવાં અનેક જનોનાં દુઃખ દૂર કર્યાં.

૧૧

सतांसंग प्रसंगेन संजाताः संगिनोऽमलाः ।

सहस्रशो जगद्व्याप्ता स्तत्परा धर्मरक्षणे ॥११॥

ભાવાર્થ—

એ સત્પુરુષના સંગથી હજારો સત્સંગી થયા. જેઓ પવિત્ર-નીતિમાન અને ધર્મ રક્ષાના કાર્યમાં તત્પર હતા. એ હજારોની સંખ્યામાં હતા અને હજારો જગોએ ધર્મનું રક્ષણ કરવા માટે દરતા હતા.

૧૨

વિશ્વવંદ્ય મહાર્હાણાં મહાબુદ્ધિમતાં તથા ।
મહોદાર ચરિત્રાણાં વસુધૈવ કુટુમ્બિનાં ॥૧૨॥
એ શિષ્યોનો જીવન પરિચય !!

ભાવાર્થ—

એ સંતલોકોને વંદન કરવા લાયક અને પૂજનીય થયા. તેઓ મહાબુદ્ધિમાન હતા. તેમનાં ચરિત્ર ઉદાર હતાં. દુનિયાના લોકોને કુટુંબ સમાન માનતા હતા. અને વિશ્વવંદ્ય મહાપુરુષો હતા.

૧૩

સચ્છિક્ષણ વિધાતૃણા મુપદેશ પ્રદાયિનાં ।
સંસ્કૃતિ રક્ષિણાં તેષાં ધર્માદર્શ પ્રદર્શિનાં ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

સમાજમાં ઉત્તમ શિક્ષણ આપતા, ઉપદેશ કરતા, સંસ્કૃતિનું રક્ષણ કરતા, અને ધર્મનો આદર્શ સમજાવતા હતા.

૧૪

પ્રોત્સાહનપ્રદાતૃણાં નૈરાશ્યનાશકારિણાં ।
પ્રાણેષુ નિઃસ્પૃહાણાંવૈ આર્યસજ્જન રક્ષિણાં ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

બારે પ્રોત્સાહન આપતા. નિરાશાનો નાશ કરતા. આર્ય સત્પુરુષોની રક્ષા કરવામાં પ્રાણોની પણ પરવા ન રાખતા.

૧૫

પરોપકૃતિહેતૂનાં પરેષ્વાભિનિવેશિનાં ।
હીનદીનાશ્રિતાનાંચ શરણદાતૃણાં તથા ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

ધર્મ બ્રહ્મ કરનારા લોકો તરફ નજર રાખતા. ધાર્મિક સમાજ ઉપર ઉપકાર કરતા. શરણે આવેલા ગરીબ-બેકારોને આશ્રય આપતા

૧૬

ત્યાગ વૈરાગ્ય યુક્તેન ચેતસા ભોગ ત્યાગિનાં ।
કૌપીના વર વદ્ધાણા મપેક્ષાંચ પરિત્યજાં ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

ત્યાગ અને વૈરાગ્યમાં ચિત્ત પરોવતા. અને ભોગ લાલસાનો ત્યાગ કરતા. કૌપીન (લંગોટી) સિવાય બીજું વસ્ત્ર રાખતા નહીં. તેમજ કોઈ પ્રકારની અપેક્ષા ધરાવતા નહોતા.

૧૭

દંડં તુંબાંચ મારાંચ જટાં શિરસિ ધારિણાં ।

ન કિંચિત્કસ્ય ચિત્ ક્વાપિ કેભ્યશ્રાપ્યન પેક્ષિતાં ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

હાથમાં દંડ, ગળામાં માળા, માથે જટા, અને શરીરે રાખ ચોળતા. કોઈની પાસેથી કદી પણ કંઈ-થોડું કે ઘણું લેવાની અપેક્ષા રાખતા નહોતા.

૧૮

શતશઃ સંઘમાસ્થાય ચરતાં સાધુ જીવિનાં ।

ભ્રમતાં ગ્રામ વૃન્દેષુ ગેહે ગેહે જનેષુવૈ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

સેંકડો સાધુઓનો સંઘ બનાવતા. સૌ સાથે રહેતા. સાધુ તરીકેનું ઉત્તમ જીવન ગાળતા. ગામેગામે અને ઘેર ઘેર ફરતા. અને કોને શું દુઃખ છે તે જાણી લેતા.

૧૯

દુઃસહં દુઃખ સંવીક્ષ્ય સ્વીય સર્વ પરિત્યજાં ।

સંઘશક્તિં વિનિર્માતું સંઘ સ્થાપન કારિણાં ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

જ્યાં તેમને દુઃખ દેખાતું, ત્યાં સર્વસ્વનો ત્યાગ કરતા. સંઘ શક્તિ નિર્માણ કરવા માટે ઉપદેશ કરતા. અને ગૃહસ્થોનો સંઘ સ્થાપન કરતા.

૨૦

વ્યાયામ સાધનૈઃ સાર્ધં મલ્લસ્તંભાંશ્ચ સ્થાપિનાં ।

બલવદ્ધર્મ સેનાનાં નેતૃણાં મંત્રદાયિનાં ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

હરેક સ્થળે વ્યાયામનાં સાધનો એકઠાં કરાવતા. મલ્લસ્તંભો રાખાવતા. “ધર્મ સંરક્ષક” હળ તૈયાર કરતા. અને તેના નેતાઓને ધોરણ સમજાવતા,

૨૧

અહિંસાંચ તિતિક્ષાંચ સત્યં સ્વાલંબિજીવનં ।

ઉચ્ચ નીચાદિ ભાવાનાં ત્યાગસ્યા દેશકારિણાં ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

અહિંસા, સહનશક્તિ, સત્ય, અને પોતાના પગ પર ઉભા રહેવાનું શિખવતા. તથા ઉચ્ચ-નીચ પણાના ભાવને છોડવાનું કહેતા.

૨૨

રાષ્ટ્રોદય ગુણાનાંચ રાષ્ટ્રવ્યાપિ પ્રભોસ્તથા ।

ઉપાસના પ્રદાતૃણાં રામમંત્રોપદેશિનાં ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

રાષ્ટ્રના ઉદયની યોજના સમજાવતા. રાષ્ટ્રવ્યાપિ પ્રભુ (વિરાટ)ની ઉપાસના કરવાનું કહેતા. અને રામનામનો જપ કરાવતા.

૨૩

एवं साधुगुणानांચ ધારિણાં વૃત્તિનાં તથા ।

પાવનાનિ ચરિત્રાણિ સંસ્કૃતે ગ્રથનાયચ ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે સાધુ તરીકેના ગુણોને ધારણ કરનારા, બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળનારા, મહાત્માઓનાં પવિત્ર ચરિત્રો સંસ્કૃત ભાષામાં ગૂંથવા માટે મારું મન હંમેશાં ઉતાવળું બને છે. ૨૩

૨૪

अनिशं त्वरते तीव्रं मानसं क्षुद्र प्राणिनः ।

परंस्वेतत् महत् कार्यं करिष्यन्तिच પંડિતાઃ ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

પણ હું એક ક્ષુદ્ર પ્રાણી કયાં ! અને પ્રખર બુદ્ધિશાળી પંડિતોનો આ વિષય કયાં ! એતો ખરે ! ! આ મહત્ કાર્ય એવા પંડિતોજ કરી શકશે.

૨૫

तदप्यहं प्रयुक्तोऽस्मि पीपाशिष्यै गुणान्वितैः ।

अतो पीपा परिचयः पद्य रूपेण वर्णये ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

મહેને તો પીપાળના શુભવાન શિષ્યોએ પ્રેરણા કરી. તેથી પીપાળનું ચરિત્ર લખવા તૈયાર થયો. અને તે સંસ્કૃત પદોમાં વિસ્તાર સાથે લખાય તેવો પ્રયત્ન-આરંભ્યો છે.

૨૬

ક્રાઽહં મંદમતિઃ ક્ષેઽદં ચરિતં લોક મંગલં ।

સ્વલ્પેનંધી મ્લવેનાસ્મિ તિતીર્ષુ શ્રરિતાર્ણવં ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

મંદ મતિ એવો હું કયાં ! અને લોકોના મંગલ કરે તેવું આ ચરિત્ર કયાં ! આતો અદ્યપ બુદ્ધિરૂપી નાના નાવથી ચરિત્રરૂપો મહાસાગરને તરવા ધમ્મું છું. ૨૬

૨૭

પૂર્વ સત્પુરુષૈઃ પંથાઃ વર્ણનાય પ્રદર્શિતઃ ।

ઋજુનાઽનેન માર્ગેણ પ્રવૃત્તો જિગિમીષયા ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

ચરિત્રનું વર્ણન કરવાની રીત પૂર્વે થયેલા સત્પુરુષોએ બતાવેલી છે. તેથી એ સરળ માર્ગને અનુસરી આ પીપાળનું ચરિત્ર લખવા તૈયાર થયો છું.

૨૮

તત્રાદૌ તદ્ગુરોર્વક્ષ્યે ચરિતસ્યચ વર્ણનં ।

લક્ષ્યે નાનેન શ્રોતૃણાં સૌકર્યં તચથા ભવેત્ ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

તેમાં પ્રથમ પીપાળના ગુરૂનું જીવનચરિત્ર વર્ણવામાં આવશે. અને એ લક્ષ્યથી શ્રોતાઓને પીપાચરિત્ર સાંભળવાની મજા પડશે એમ ધારૂં છું.

इति श्रीवटावली वास्तव्येन गणपतिशङ्कर शास्त्रि विरचिते अभिनव
पीपाचरिते प्रथमोद्घासः ।

અથ દ્વિતીયોલ્લાસઃ ॥

અનુષ્ટુપ્ વૃત્તમ્

૧

દ્વિતીયેતુ સમુલ્લાસે રામાનંદ મહાત્મનઃ ।

ચરિત્રં વર્ણયતે સ્વલ્પં પીપા ભૂપસ્ય સદ્ગુરોઃ ॥૧॥

ભાવાર્થ—

આ ખીજ સમુલ્લાસમાં શ્રી પીપાજીના ગુરૂનું ચરિત્ર ટુંકમાં વર્ણવ્યું છે. પીપાજીના ગુરૂ શ્રી રામાનંદજી આચાર્ય છે.

૨

સર્વ યાગેષુ યાગોઢયં દેવર્ષિભિરભિષ્ટુતઃ ।

તત્ પ્રયાગાભિધાનેષ્વ ક્ષેત્રે ત્રિસ્રોતસંગમે ॥૨॥

ભાવાર્થ—

સર્વ યાગોમાં ઉત્તમ યાગ કે જેને દેવ અને ઋષિઓએ વખાણ્યો છે. જેમાં ગંગા, યમુના અને સરસ્વતી જેવી ત્રણ ગંગાઓનો સંગમ છે. તે પ્રયાગક્ષેત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે.

૩

કાન્યકુબ્જો પનામ્નાવૈ દ્વિજ કીર્તિ વિવર્ધનઃ ।

અવસત્તત્ર વૈ ક્ષેત્રે પુણ્યઃ સદન બ્રાહ્મણઃ ॥૩॥

ભાવાર્થ—

એ ક્ષેત્રમાં કાન્ય કુબ્જ (કનૌજ) જ્ઞાતિના ‘પુણ્યઃસદન’ એ નામે એક બ્રાહ્મણ રહેતા હતા. તેઓ બ્રાહ્મણોની કીર્તિને વધારનાર અને સદ્ગુણી હતા.

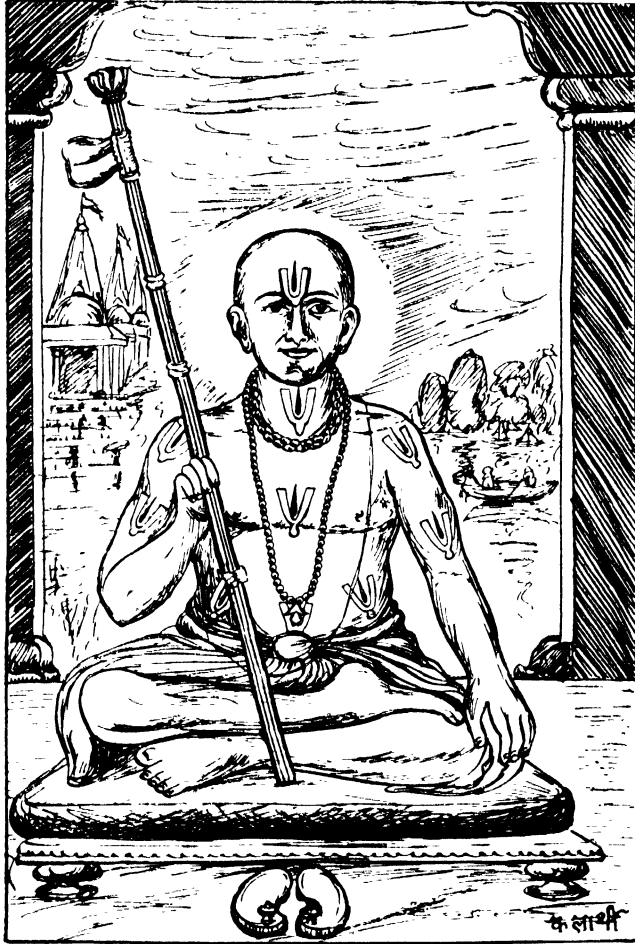
૪

સુશીલા ગૃહિણી તસ્ય પતિ સેવા પરાયણા ।

સદાષારેણ સંપન્ના રામકીર્તન તત્પરા ॥૪॥

ભાવાર્થ—

તેમને ‘સુશીલા’ એ નામે પત્ની હતી. એ પતિ સેવામાં તત્પર રહેતી હતી. સદાચારી હતી. અને શ્રી રામનું ભજન-કીર્તન કરતી હતી.



चौदवी शताब्दीना हिन्दुसभानेदारक स्वाभीष्ट—
श्री रामानंदजी महाराज

૫

તસ્યા ગર્ભે સમુદ્ભૂતો રામાનંદો મહામુનિઃ ।
મહતા તેજસા વ્યાસઃ સૌંદર્યેણ સમંતતઃ ॥૫॥

ભાવાર્થ—

તેને ગર્ભ રહ્યો. બાળક જન્મ્યો. નામ રામાનંદ પાડ્યું. બાળક ભારે તેજસ્વી હતો. અને સુંદરતાની સાક્ષાત્ ભૂતિ લાગતો હતો.

૬

ત્રયોદશ શતાદિક્યે ષટ્ પંચા શત્તમે તથા ।
વિક્રમસ્ય ચ વર્ષેવૈ માઘસ્યાઽ સિત પક્ષકે ॥૬॥

ભાવાર્થ—

એ બાળકના જન્મનો સમય વિક્રમ સંવત ૧૩૫૬ હતો. સર્વોત્તમ માઘ મહીનો હતો. અને કૃષ્ણ પક્ષ હતો.

૭

સપ્તમ્યાં ચિત્રયા સાર્ધં સિદ્ધિયોગે ઘટોદયે ।
ઘટયા મદ્રિ મિતે પ્રાતઃ મંગલા વસરે જનિઃ ॥૭॥

ભાવાર્થ—

સપ્તમી તિથિ હતી. ચિત્રા નક્ષત્ર હતું. વળી સિદ્ધિ નામે યોગ હતો. તથા કુંભ-લગ્ન જન્મ લગ્ન હતું. પ્રાતઃકાલના મંગલમય સમયે સાત ઘડીએ જન્મ થયો હતો. ૭

૮

જાતકોત્સવ મારેભે જનકઃ કર્મકોવિદઃ ।
જાતકં કારયામાસ દ્વિજૈર્વેદવિદાંવરૈઃ ॥૮॥

ભાવાર્થ—

બાળકના જન્મ થયાની વાત સાંભળતાંજ કર્મકાંડમાં કુશલ એવા પુણ્યઃસદ્ગુણે વૈદિક કર્મકાંડમાં કુશલ વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને બોલાવ્યા તથા જાત કર્મનો સંસ્કાર કર્યો. ૮

૯

પુરે મહોત્સવસ્તત્ર સૌહાર્યેન પ્રતિગ્રહં ।
ગીત વાદિત્ર નૃત્યૈશ્ચ રોપિતૈર્ધ્વજ તોરણૈઃ ॥૯॥

ભાવાર્થ—

નગરમાં સામુદાયિક ઉત્સવ થયો. અને દરેક ઘેર તેના પ્રત્યેક ઘર માલીકોએ ઉત્સવ કર્યો. ધન અને તોરણો ંધાયાં અને પ્રેમથી ગીત ગાવા માંડયાં. વાનં વાગવા માંડયાં. અને નૃત્ય થવા લાગ્યાં.

૧૦

મંગલાનાંચ વાદ્યાનાં નિઃસ્વનૈઃ પૂરિતં નમઃ ।

આશિર્ભિર્વાડવાનાંચ બંદિનાં સ્તવનૈસ્તથા ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

મંગલ વાનંના અવાજથી આકાશ પૂરાઈ ગયું. પ્રાદ્યણે વેદમંત્રોથી આશિષો આપવા માંડયા. તથા બંદિજનો સુંદર કવિતો બોલવા માંડયા.

૧૧

ગર્ભાદષ્ટમવર્ષેચ બટુકં વૈ હ્યુપાનયત્ ।

નીત્વા ગુરુકુલેતત્ર સાંગ વેદાન્ પપાઠ ચ ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

ગર્ભથી આઠમે વરસે બટુકને વિધિવત્ જનોઈ દીધી. ગુરુકુળમાં અભ્યાસ કરવા મોકલ્યો. ત્યાં વેદો અને વેદાંગોનો અભ્યાસ કર્યો.

૧૨

દ્વાદશેઽ સ્વટુઃ વારાણસ્યાં વસન્ પુનઃ ।

અધ્યૈત સર્વ શાસ્ત્રાણિ પુરાણાનિ તથૈવચ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

બારમે વરસે બટુક બનારસ ગયો. ત્યાં સદ્ગુરુ પાસેથી પુરાણો તથા સર્વ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો.

૧૩

इतिहासं नीति शास्त्रं च मोक्ष शास्त्रं च वै पुनः ।

लेभे चानुत्तमं ज्ञानं भौतिकाध्यात्मिकं तथा ॥१३॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી ઇતિહાસ, નીતિશાસ્ત્ર, અને મોક્ષશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો. એ પ્રમાણે અભ્યાસથી ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. સાથે ભૌતિકજ્ઞાન અને અધ્યાત્મજ્ઞાનનું રહસ્ય સમજી લીધું. ૧૩

૧૪

इत्थं स्वल्पेन कालेन जातो दिव्यगुणान्वितः ।

दीक्षां भागवतीं प्राप्नो राघवानंद सद्गुरोः ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે સ્વલ્પ સમયમાં જ્ઞાન-વિજ્ઞાનથી તથા સદ્ગુણોથી એ બહુક બારે તેજસ્વી દેખાવા લાગ્યો. રાઘવાનંદ સદ્ગુરૂ પાસેથી વૈષ્ણવ દીક્ષા લીધી. ૧૪

૧૫

शास्त्रार्थान् संविचिंत्यासौ धर्मक्रांतिं विलोक्य च ।

देशकालोचितोपायं निश्चिकाय स्वयं हृदि ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

શાસ્ત્રાર્થનો ઉઠો વિચાર કર્યો. ધર્મક્રાંતિનો સમય વિચાર્યો અને દેશ-કાળની પરિસ્થિતિને બેઠ રાષ્ટ્રોદ્ધારના પ્રયત્ન માટે હૃદયમાં વિચાર કર્યો.

૧૬

सर्वस्वार्थं परित्यज्य परार्थाय च जीवनं ।

स्वीयानां दुःखनाशाय सर्वेक्याय मनो दधे ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

સર્વ પ્રકારના સ્વાર્થ ત્યાગ કર્યા. પરોપકાર માટે જીવન ગાળવાનું નક્કી કર્યું. સમાજનું દુઃખ ટાળવા માટે સંગઠન કરવાનું મનમાં ધાર્યું. ૧૬

૧૭

ग्रंथान् वै रचयामास स्वमंतव्यानुसारतः ।

सौकर्येणच धर्मस्य पालनं भवति ध्रुवं ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

પોતાના મંતવ્યને અનુસરી ગ્રંથો રચ્યા. જે વાંચવાથી વાંચકોને ધર્મનું જ્ઞાન સહેલાઈથી થાય, તથા ધર્મનું પાલન અને રક્ષણ થઈ શકે.

૧૮

व्यास प्रणति सूत्राणां भाष्य मानंदनामकं ।

श्री वैष्णवमताब्जस्य भास्करं वै तथैव च ॥૧૮॥

૧૯

રામાર્ચા પદ્ધતિં ચૈવ ગીતા ભાષ્ય મનુત્તમમ્ ।

ચક્રે હ્યુપપિષદ્ભાષ્યં પ્રસ્થાન ત્રય શોભનં ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

તેમણે વેદાંત સૂત્રો ઉપર સહેલું ભાષ્ય રચ્યું. જે “આનંદ ભાષ્ય” એવા નામે પ્રસિદ્ધ છે. શ્રી વૈષ્ણવ મતાબ્જ ભાસ્કર, રામાર્ચા પદ્ધતિ, તથા પ્રસ્થાન ત્રયીને શોભાવે તેલું ઉપનિષદ ભાષ્ય રચ્યું. ૧૮-૧૯

૨૦

તસ્મિન્ કાલે સમાપન્નાઃ સત્સિદ્ધાંતમપેક્ષિણઃ ।

દ્વાદશ પ્રમિતા ભક્તાઃ શિષ્યાઃ સેવાપરાયણાઃ ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

એ સમયે સત્ સિદ્ધાંતના જિજ્ઞાસુઓ આવી મળ્યા. શરૂઆતમાં બાર શિષ્યો થયા. એ ભક્તિમાન હતા. અને શુરુસેવામાં તત્પર રહેતા હતા.

૨૧

एतानघ्यापयामास भाष्यादीन् सकलागमान् ।

मायावादं निराकृत्य पुरस्कृत्यच सन्मतं ॥२१॥

ભાવાર્થ—

એ બાર શિષ્યોએ તેમના શુરૂએ રચેલા ગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યો. આગમ શાસ્ત્રો અવલોક્યાં તથા માયાવાદનું નિરાકરણ કરે તેવા “સત્” મતનો વિચાર કર્યો. ૨૧

૨૨

प्रचारार्थं मटत् पृथ्व्यां जनोद्धारार्थं हेतवे ।

तत्रादौ सन्मतमठं काश्यां संस्थापयच्छुभम् ॥२२॥

ભાવાર્થ—

હિન્દુ જનતાનો ઉદ્ધાર કરવા તથા સત્ મતનો પ્રચાર કરવા પૃથ્વી પર ફરવા માંડ્યા. તે પહેલાં તેમણે કાશીમાં સત્મત મઠની સ્થાપના કરી હતી. ૨૨

૨૩

तत्र शिष्य प्रशिष्यैश्च न्यवसत् कतिचित् समाः ।

जना नुद्धोधयामास धर्मसंस्थापनायच ॥२३॥

ભાવાર્થ—

પ્રત્યારને અંગે અનેક શિષ્યો અને પ્રશિષ્યો થયા. તેઓ સઘળા એકજ ધોરણે પ્રત્યાર કરવા માંડયા. અને સમાજને ઉદ્દ્યોધન આપી સતેજ કરવા માંડયા. તથા ધર્મથી વિમુખ થતા અટકાવી સ્વધર્મમાંજ રાખ્યા. ૨૩

૨૪

तेषां शिष्यप्रशिष्याणां पीपाख्यः पट्टशिष्यकः ।

आसीज्ज्ञानविदां श्रेष्ठो विज्ञानेन विजृम्भितः ॥२४॥

ભાવાર્થ—

એ હજારો શિષ્યોમાં પૂર્વાશ્રમી પીપાનામે રાજ પાછળથી ત્યાગી થયો. એ જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો પારંગત હતો. તથા પટ્ટ શિષ્ય ગણાવા લાગ્યો હતો.

૨૫

स वै कुटुंबक्लेशेन त्रस्तोऽभूत् पार्थिवोत्तमः ।

मलिनोपासनां द्रष्ट्वा त्यक्त्वा राज्यं च ऋद्धिमत् ॥२५॥

ભાવાર્થ—

પીપારાજના કુટુંબમાં કલેશ હતો. કલેશનું કારણ મલીન ઉપાસના હતી. રાજાને તેની તરફ તિરસ્કાર હતો. તેથી તેણે રાજ્યનો અને કુટુંબનો ત્યાગ કર્યો હતો. ૨૫

૨૬

स वै सुशीलो धर्मात्मा पापकर्मपराङ्मुखः ।

पुण्यकर्मरतः श्रीमान् परिव्राजकतां गतः ॥२६॥

ભાવાર્થ—

રાજા સુશીલ, ધર્માત્મા અને પાપકર્મથી દૂર રહેતો હતો. પુણ્ય કર્મ તરફ પ્રેમ હોવાથી તેણે સંન્યાસ લીધો હતો. ૨૬

૨૭

अज्ञाः प्रज्ञाविहीनाश्च दुराचार निषेविणः ।

लुब्धा मान मदान्धास्तान् तत्याज नृपसत्तमः ॥२७॥

ભાવાર્થ—

કુટુંબીઓ અજ્ઞાન, બુદ્ધિહીન, અને દુરાચાર સેવનારા હતા. ધન લોભી, મદ, અને મનથી છટેલા હતા. તેથી રાજાએ તેમને તરછોડ્યા હતા.

૨૮

રાષ્ટ્રે દેશે તથાલોકે મ્લેચ્છ પીડા તુ દુઃસહા ।

ન સેહે દુઃખિતાન્ લોકાન્ તસ્માત્ સંઘે ન્યવિવિશત્ ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

અખિલ હિન્દમાં, તેના દેશમાં, ગામેગામ, અને ઘેર ઘેર મ્લેચ્છો તરફથી ધર્માતર કરવાની ફરજ પડી હતી. જનતા દુઃખી હતી. એવાં દુઃખો તરફની લાગણીથી સાધુ સંઘમાં તે દાખલ થયો હતો. ૨૮

૨૯

સનાતનસ્ય ધર્મસ્ય તથૈવાદર્શરક્ષણે ।

ઉન્નત્યૈ શ્રેયસે ચૈવ દધૌ દીક્ષાં ચ વૈષ્ણવીં ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

સનાતન ધર્મ—તેના આદર્શ—અને સંસ્કૃતિના રક્ષણની ખાતર, તેમજ ઉન્નતિ અને પરમ કલ્યાણના માગો ખતાવવા માટે તેણે વૈષ્ણવ દીક્ષા સ્વીકારી હતી. લોકોમાં તેનો તેને પ્રચાર કરવાનો ખાસ ઉદ્દેશ હતો. ૨૯

इति श्रीवटावली वास्तव्येन गणपतिशङ्कर शास्त्रि विरचिते अभिनव
पीपाचरिते द्वितीयोऽङ्काः ।



અથ તૃતીયોલ્લાસઃ ।

(અનુષ્ટુપ-વૃત્તમ્)

૧

ચરિત્રનાયકસ્યાસ્ય કથા જાતકસંભવા ।

તદ્દેશકાલસંયોગા દાનુષંગેણ વર્ણ્યતે ॥૧॥

ભાવાર્થ—

ચરિત્ર નાયક પીપાણી જાતક કથા આ ત્રીજા ઉલ્લાસમાં લખી છે. જે તે સમયના દેશ-કાળ અને તેની પરિસ્થિતિના અવલોકનનું તેમાં વિવેચન છે. ૧

૨

ગંગારુણાશ્ચં નગરં પ્રદેશે માલવાભિધે ।

આસીત્ સૂર્યપ્રસૂતાનાં સ્ત્રીચીનાં ક્ષાત્રતેજસાં ॥૨॥

ભાવાર્થ—

માળવા દેશમાં ગંગાકુળ એવા નામે એક નગર હતું. તેમાં સૂર્યવંશી ક્ષત્રિયો રાજ્ય કરતા હતા. તેમાં ખીચી કુટુંબ પ્રધાનપણે હતું. ૨

૩

કુલાનિ તત્ર ષદ્ત્રિંશ વ્યવસન્ બંધુવન્મુદા ।

સ્નેહસંસિક્તમનસા વચસા વ્યવહરન્ સદા ॥૩॥

ભાવાર્થ—

એવાં કુલ છત્રીસ હતાં. પરસ્પર બંધુભાવ રાખી વર્તન કરતાં હતાં. સ્નેહ ભરી વાણી બોલતાં અને પરસ્પરનો વ્યવહાર ચોક્કસ રાખતાં. ૩

૪

અન્યેવૈ ક્ષત્રિયાઃ શૂરા ધર્મરક્ષણતત્પરાઃ ।

વૈરીવૈરકરા ધૃષ્ટા ધૃતિધારણાનિષ્ઠુરાઃ ॥૪॥

ભાવાર્થ—

અન્ય જાતિના ક્ષત્રિયો ત્યાં રહેતા હતા. એ સઘળા શૂરવીર હતા. અને ધર્મ રક્ષણ કરવામાં તત્પર રહેતા. દુશ્મનો સાથે દુશ્મનાવટ કરી બાણતા. ત્રાહસિક હતા. અને ખીરજ રાખવામાં પણ તીવ્ર હતા. ૪

૫

સંસ્કૃતિ પોષણે દક્ષાઃ રક્ષણે પ્રાણત્યાગિનઃ ।

વૃદ્ધાનુપથસંશ્લિષ્ટા સંતુષ્ટા નિષ્ઠયાઽનિશમ્ ॥૫॥

ભાવાર્થ—

સંસ્કૃતિ પોષવામાં દક્ષ હતા. અને રક્ષણ કરવામાં પ્રાણીની પશુ પરવા ન રાખે તેવા હતા. વૃદ્ધોના માર્ગને અનુસરતા. અને હંમેશાં એક નિષ્ઠામાં ચુસ્ત હતા. ૫

૬

તત્રવૈ બ્રાહ્મણાઃ શાંતા વેદશાસ્ત્રવિશારદાઃ ।

ન્યવસન્ કર્મકાંડેષુ નિષ્ણાતા સ્તંત્રભાવિનઃ ॥૬॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં બ્રાહ્મણોની વસ્તી બારે હતી. ઘણાખરા શાંત અને વેદશાસ્ત્રના અભ્યાસી હતા. કર્મકાંડમાં નિષ્ણાત હતા. તે પૈકી કેટલાક તાંત્રિક હતા.

૭

અધ્યાપનં પ્રકુર્વાણાઃ સ્વયં સ્વાધ્યાયતત્પરાઃ ।

લેખને વાચને દક્ષાઃ વિષયાણાં વિવેચકાઃ ॥

ભાવાર્થ—

કેટલાક અધ્યાપન-શિક્ષણ આપવામાં કુશળ હતા. અને જાતે અભ્યાસ કરતા. લેખન-વાંચનમાં હોશિયાર હતા. વળી હરકોઈ વિષય ઉપર બાષણ કરી જાણતા. ૭

૮

વામ માર્ગે સમાશ્રિત્ય સર્વેષા મુપદેશકાઃ ।

સ્વેષ્ટ સિદ્ધિં તુ મન્વાનાઅન્યેષાં સિદ્ધિશંસકાઃ ॥

ભાવાર્થ—

અચારે કેટલાક વામ માર્ગી હતા. અને લોકોમાં તેનો ઉપદેશ કરતા. ઇષ્ટસિદ્ધિ હોવાનું પોતાને સમજતા. અને બીજાઓને તેવી સિદ્ધિના ચમત્કારોને સમજાવતા હતા. ૮

૯

કતિચિદ્વૈ પુરોગાસ્તુ પૌરોહિત્ય મથાચરન્ ।

વામતંત્ર યુતંકર્મા કારયન્ હવનાદિષુ ॥

ભાવાર્થ—

વળી કેટલાક રાજપુરોહિતો હતા. રાજમાં કર્મકાંડ કરાવતા હતા. કર્મકાંડ વામતંત્રનું કરાવતા. અને હવન વિધિ પણ તંત્રોક્ત થતી. ૬

૧૦

एवं तत्रत्य विप्राणां प्राधान्यं सर्वजातिषु ।

धर्म कर्मादि कार्येषु ह्यनुવેલं समन्वभूत् ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

એવા વિપ્રોનો સર્વજાતિઓ પર પ્રભાવ હતો. ધર્મ-કર્માદિ કાર્યો તેઓની સંમતિથી થતાં. એમ પ્રતિપ્રસંગે થતું રહેતું. ૧૦

૧૧

वैश्या वै वैष्णवास्तत्र तेऽपि कौलं समाश्रिताः ।

वाणिज्यै विविधै श्रकुः कोटया धिकपणादिकं ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં વૈશ્યો-વૈષ્ણવો રહેતા હતા. છતાં એ વામમાર્ગીઓના પ્રભાવથી વામમાર્ગને મહત્વનો માનતા. અને કર્મકાંડ વામતંત્રને અનુસરીને કરાવતા. વેપારીઓ વેપારના કામમાં જખખર હતા. કરોડોના સોદા કરતા. ૧૧

૧૨

हीरकादिक रत्नानां मौक्तिकानां तथैव च ।

स्वर्ण रौप्यादि धातूनां विविधाः पण्य वीथिकाः ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

નગરના બજારમાં હીરા-રત્ન-મોતી-સોનું અને ચાંદીની એમ જુદી જુદી દુકાનો હતી. અને ત્યાં અનેક દેશો સાથેનો ભારે વેપાર થતો હતો. ૧૨

૧૩

तथैव धान्य वस्त्राणां कलाः शिल्पादिनां तथा ।

विपण्यः संघ जातस्य व्यक्तिश्चापि तत्रवै ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

અનાજ-કપડાં અને શિલ્પકલાનાં સાધનોનો વેપાર થતો હતો અને વેપારીઓની દુકાનોનો મોટો બજાર હતો. વેપારીસંઘના બજારો અને મારકીટો પણ હતી. ૧૩

૧૪

सर्वे वै वस्तुजातं च स्वदेशोद्भव संहिते ।

क्रय विक्रय व्यवहारे स्वीकुर्वति जनाः सदा ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

વેપારની સઘળી ચીજો સ્વદેશી ખરીદતા. અને ગ્રાહકો સ્વદેશી વસ્તુઓનેજ સ્વીકારવાનું પસંદ કરતા. ૧૪

૧૫

तत्र शूद्रास्तु शिल्पेषु कलासुच विशारदाः ।

राष्ट्रसेवा समुद्युक्ता बृहदुद्योग कारिणः ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં શૂદ્રો શિલ્પ કળામાં નિષ્ણાત હતા. રાષ્ટ્રસેવામાં તત્પર રહેતા. અને ભારે ઉદ્યોગો કરતા. એમ નગરની પ્રજા ઉદ્યોગી માણુમ પડતી. ૧૫

૧૬

अग्रजा ह्यंत्यजाश्चैव माध्यमाश्च तथेतराः ।

ज्ञातयो जातयश्चैव त्यक्त्वा नीचोच्चभावनां ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

અગ્રજ (પ્રાદ્યજ) અંત્યજ (અછૂત) તેમજ ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યો એ સર્વે ઉચ્ચ-નીચપણાનો ભાવ બૂલી સમાન ભાવથી રહેતા. એમ હરકોઈ જાતીની જ્ઞાતિઓ મિથ્યાભિમાની નહોતી. ૧૬

૧૭

एताभिः सत्प्रजाभिश्च पूरितं सर्वतश्च पूः ।

सर्वतो दिशि व्याप्तं तत् सर्वतः शिल्पसंयुतं ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

એ સદ્ગુણી પ્રજાથી આખુંય નગર ચોહો તરફથી ભરેલું હતું. અને સર્વ બાજુથી શિલ્પ-કલા એ નગરને શોભાવી રહી હતી. ૧૭

૧૮

भुवनानि विशालानि ग्रहोद्यानयुतानिच ।

एकैकशो विचित्राणि हर्म्याणि चित्रितानिच ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં રહેવાસનાં મકાનો વિશાળ હતાં. પ્રત્યેક મકાન ગૃહ ખગીયાથી

શોભતું હતું. એક બીજાની અપેક્ષાએ સ્વધર્મ સુંદરતાથી ભરેલાં હતાં, અને મનોહર ચિત્રોથી આકર્ષક લાગતાં હતાં. ૧૮

૧૯

ઉચ્ચે રટારિકામિશ્ર ચિત્ર જાલાન્વિતાનિવૈ ।

વાતાયનૈશ્વ बहुभि व्यस्तानि सर्वतो दिशि ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

ઉચ્ચે અટારીઓ હતી. સુંદર ચિત્રો સાથેની બળીયો ગોઠવેલી હતી. ચોમેરથી ખારીઓ શોભતી હતી એમ મકાનોની રચના મનોહર લાગતી હતી.

૨૦

गवाक्ष जालिका मिश्र दर्शनीयानि सर्वतः ।

मनोहरकलामिश्र नेत्रानंद कराणिच ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

તેમાં ગોખની નાની બળીયો જોવા લાયક હતી. પ્રત્યેકની મનોહર કળા નેત્રોને આનંદ ઉપજાવે તેવી હતી. ૨૦

૨૧

प्रशस्तानिच द्रष्यन्ते प्रासादस्य तलानिवૈ ।

प्रोन्नतैः शिखरै व्यस्त गगनश्चुबितानिच ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

તેમાં સુંદર નકસીવાળા કઠેરા અને અગાસીઓ હતી. ઉપરના છેદલા માળ ઉપર ગગનચુંબી ઉચ્ચ શિખરો શોભતાં હતાં. ૨૧

૨૨

रथ्याभिः स्वल्प मार्गैश्च राजमार्गै बृहत्तरैः ।

जल संसिक्त विरजै र्भातं तन्नगरं शुची ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

નાની નાની શેરીઓ સ્વચ્છ હતી. વિશાળ માર્ગો સુંદર હતા. સ્વચ્છ જળથી સિંચાતા હતા. તેથી રજા વિનાના પવિત્ર લાગતા હતા. વિશાળ નગર મનોહર લાગતું હતું. ૨૨

૨૩

नगरस्येकदेशे तु विस्तृतं राजमंदिरं ।

सर्वोन्नतं प्रशस्तं तत् प्रेक्षणीयं मनोहरं ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

નગરની એક બાજુએ ભારે વિસ્તારવાળું રાજમંદિર શોભતું હતું. એ ઉંચી જગોએ બંધાએલું હોવાથી પ્રશસ્ત લાગતું હતું. એ બેવા લાયક અતિ મનોહર હતું. ૨૩

૨૪

રાજસિંહાસનસ્થાનં સભાગૃહ સમન્વિતં ।

દેવાગારંચ હોમસ્ય શાલા તિથ્ય ગૃહાન્વિતં ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

તેમાં એક સભાગૃહની યોજના કરી હતી. ત્યાં રાજગૃહ સિંહાસન ગોઠવાયેલું હતું. તેની બાજુમાં દેવગૃહ હતું. હોમશાલા હતી. અને સાથે અતિથિશાળા પણ ત્યાંજ હતી. અનેક અતિથિઓ આવતા-રહેતા અને નિવાસ કરતા હતા. ૨૪

૨૫

શસ્ત્રાસ્ત્ર સંગ્રહસ્થાનં ગજાશ્વાનાંચ વૈ તથા ।

ધેનુમહોક્ષ સ્થાનંચ રથાગાર મથાપિચ ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

એક તરફ ગાયોની શાળા શસ્ત્ર-અસ્ત્રો રાખવાની શાળા, હાથી અને ઘોડાઓની શાળા હતી. બળદો રાખવાની શાળા, અને રથોની શાળા પણ વિશાળ હતી. એ શાળા સ્વચ્છ, મનોહર અને બેનારને આનંદ ઉપજાવતી હતી. ૨૫

૨૬

શયનીયં તથા રમ્યં ક્રીડા મંદિર સંયુતં ।

વાટિકાઽરામ રમ્યૈશ્ચ ભુવનૈ રમિવેષ્ટિતં ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

સુંદર એકાંતમાં સૂવાની રમ્ય શાળા હતી. રમત-ગમતનું સ્થાન આકર્ષક હતું. આબુઆબુ મનોહર બગીચા હતા. તેની અંદર ભિન્નભિન્ન મકાનો શોભતાં હતાં. ૨૬

૨૭

રત્નાનાં ભિન્ન જાતીનાં મૌક્તિકાનાં સ્તંભૈવચ ।

સ્વર્ણરૌપ્યાદિધાતૂનાં મહાવસ્ત્રાદિનાં તથા ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં જુદી જુદી જાતનાં રત્નો, આકર્ષક મોતી, તેમજ સોનાના બંડાર ભરેલા હતા. મહાવજ્રો અને અમૂલ્ય રત્નજડિત અલંકારોનો સંગ્રહ હતો. ૨૭

૨૮

કોશાગારં મહત્તત્ર રાજવેદ્મનિ રક્ષિતં ।

કાર્યાલયાન્ય વિચિન્ત કાર્યાર્થે કર્મચારિણાં ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

એ રાજમંદિરમાં અગણિત દ્રવ્યના બંડાર હતા. રાજના સિપાઇઓ તેના ઉપર પહેરો ભરતા હતા. વળી જુદાં જુદાં રાજદરબારી કામોની ત્યાં કચેરીઓ ગોઠવી હતી. તેમાં રાજના નોકરો નિયમિત કામ કરતા હતા.

૨૯

નિર્મિતાભિત્તય સ્તત્ર ઇન્દ્ર નીલોપલૈઃ સમૈઃ ।

નીલોપલૈશ્ચ સોપાનાઃ સ્ફટિકૈ શ્રોધ્વ ભૂમયઃ ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

જુદા રાજને રહેવાનું મકાન હતું તેની ભીંતો ઇન્દ્રનીલ જેવા પથ્થરોથી તૈયાર કરી હતી. તેનાં ચકચકીત કાળા પથ્થરોથી પગથીયાં બનાવ્યાં હતાં અને ઉચ્ચ ભૂમિકાઓ સ્ફટિક ભણિના જેવા પથ્થરોથી જડી હતી.

૩૦

સસોધ્વ કક્ષયા જુષ્ટં રચિતં મધ્યમં ગૃહં ।

ઉત્તુંગ શિખરૈ રાસીન્ મહાધ્વજ સમન્વિતઃ ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

રાજમહેલમાં સાત કક્ષાઓ (દોઢીઓ) હતી. અંદર કક્ષાએ રાજમંદિર હતું. એ સોની મધ્યમાં હતું. તેને ઉંચાં શિખરો શોભતાં હતાં. અને મધ્ય શિખર ઉપર મહાધ્વજ ફરકતો હતો.

૩૧

મધ્યે સમંતાચ્ચારામઃ લતા વૃક્ષ સમાવૃતઃ ।

પુષ્પાણાં સૌરભસ્તત્ર વ્યાપ્યતે સર્વતો દિશિ ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

એ મધ્ય મંદિરની આસપાસ સુગંધી પુષ્પોનો બગીચો હતો. તેમાં

લતાગૃહોની રચના કરી હતી. પુષ્પોનો ખુશબો વ્યાપિ રહેતો હતો. ચોત-
રફ મંદ સુગંધ પવન વહેતો હતો.

૩૨

ગિરીનાં શ્રેણયસ્તત્ર વિરાજંતે શતાધિકં ।

નિર્ઘરિણ્યો વહંતિસ્મ સ્વચ્છૈશ્ચિત્ત હરૈર્જલૈઃ ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—

તેની પાછળ પર્વતની ટેકરીઓ ઝુકી રહી હતી. એ સેંકડોની સંખ્યામાં
દેખાતી હતી. તેમાંથી સ્વચ્છ જળનાં ઝરણું વહેતાં હતાં. અને પ્રેક્ષકોનાં
મન હરણ કરતાં હતાં.

૩૩

તત્ર રોધઃસુ વિવિધાઃ ફલ પુષ્પ સમન્વિતાઃ ।

દુમાઃ પક્ષિભિરાકીર્ણાઃ કૂજદ્વિ મધુરસ્વનૈઃ ॥૩૩॥

ભાવાર્થ—

એ પર્વત શિખરો ઉપર અનેક વૃક્ષો હતાં. તથા નીચે વહેતા નદીના
કિનારા ઉપર ભતભતનાં નાનાં મોટાં કંઈક વૃક્ષો ઉગ્યાં હતાં. એ ફળ-
પુષ્પથી વિરાજતાં હતાં. વૃક્ષો પર મધુર અવાજ કરતાં પક્ષીઓ નિવાસ
કરતાં હતાં.

૩૪

હૃદેષુ તત્ર વિવંતે કમલાન્ય મલાનિચ ।

તત્ સૌરભ સમાકૃષ્ટૈ ભ્રમરૈ ભૂષિતાનિચ ॥૩૪॥

ભાવાર્થ—

સ્થળે સ્થળે ઉંડા ધરા હતા. કમળો તેમાં ખીલી રહ્યાં હતાં. તેમના
મોઠા સુગંધથી આકર્ષાએલા ભમરાઓ ઝુંબારવ કરતા હતા.

૩૫

મંદાનિલ પરિસરઃ પરાગેણાનુ ભૂયતે ।

ભ્રમંતિ મૃગશાવાશ્ચ સાકં નિષ્પુરશ્વાપદૈઃ ॥૩૫॥

ભાવાર્થ—

મંદ સુગંધ શીતલ પવન સોથી અનુભવાતો હતો. ત્યાં જંગલમાં
મૃગનાં બચ્ચાં ધાતકી પશુઓ સાથે ફરતાં હતાં.

૩૬

નૈવેરં દ્રશ્યતે ચિત્તે કેષુચિ દપિ જંતુષુ ।

તત્ર તાપસ યોગ્યાનિ સ્થાનાનિ પ્રતિભાંતિચ ॥૩૬॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં કેાઇ પ્રાણીઓના ચિત્તમાં વૈર નહોતું. તેથી એ વન નિર્દોષ હતું. તપ કરવાની અનુપમ ભૂમિ હતી. સ્થળે સ્થળે તપસ્વીઓના સ્થાનો શોભતાં હતાં.

૩૭

ઈત્યંતાં ગિરિ દુર્ગેણ જલ દુર્ગેણ વેષ્ટિતાં ।

રાજધાનીં સમાશ્રિત્ય વસંતિ નિર્ભયાઃ પ્રજાઃ ॥૩૭॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે એ રાજધાની ગિરિદુર્ગથી વીંટાએલી હતી. તેમાં નિવાસ કરનારી રાજની પ્રજા નિર્ભય અને પરમ સુખનો અનુભવ કરતી હતી.

૩૮

નાભવત્તત્ર સંચારો રિપૂણાં બલશાલિનાં ।

ભગ્નાશાઃ ભગ્નગાત્રાવૈ નિવર્તેતે યથાગતાઃ ॥૩૮॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં બળવાન દુશ્મનોનો સંચાર થઇ શકતો નહોતો. આવનારા દુશ્મનો આશાભંગ થઈ આઘ્યા જતા હતા. જે બાલુથી ચઢી આવતા તે તરફ જ પાછા જતા રહેતા હતા.

૩૯

ગણ્યતે ગાગરૂનોઽયં દુર્ગો દુર્ગેષુ દુર્ગમઃ ।

સૈન્ય વાહક યોધાના મયોધ્યો દુર્જયસ્તથા ॥૩૯॥

ભાવાર્થ—

ગાગરૂન ગઢ સૌ ગઢોમાં એક નામીયો ગઢ ગણાતો હતો. ભારત વર્ષમાં તેની કીર્તિ ચોતરફથી ફેલાઇ હતી. સેના સાથે ચઢી આવતા યોદ્ધાઓને એ છતી શકાય તેવો નહોતો. ભારે મુશ્કેલ થઈ પડ્યો હતો.

૪૦

ભારતીયેષુ દુર્ગેષુ તાદૃશો નૈવ લક્ષ્યતે ।

યાદૃશોઽયં મહાદુર્ગો યોધ્યુકામાન્ ભયાવહઃ ॥૪૦॥

ભાવાર્થ—

હિંદમાં એવો ગઢ નથી કે-જે ગાગરૂન ગઢની તુલનામાં આવે ! જેના ઉપર ચઢી આવતા કંઈક દુશ્મન બાદશાહો કંટાળી-થાકી-હારી અને પાછા ફરતા.

૪

अनेका म्लेच्छ राजानः प्रव्रवन् वै ससैनिकाः ।

नैराश्य मगमँ स्तत्र शस्त्रं हित्वा पलायिताः ॥૪૧॥

ભાવાર્થ—

કંઈ મ્લેચ્છો સેના સાથે અને બળવાન યોદ્ધાઓ સાથે ચઢી આવેલા પશુ ત્યાં તેઓ હાર ખાઈ નાસી ગયેલા હતા. વળી કેટલાક નિરાશાથી શસ્ત્રો તથા ઈર્ધ માર ખાઈ, શરણુ થઈ બચી ગયા હતા.

૪૨

इतरे बहवो योधा युद्ध कर्म कलाविदः ।

तत्रैवै भग्न संकल्पाः पराजित्य दिवंगताः ॥૪૨॥

ભાવાર્થ—

વળી કેટલાક ચુસ્ત લઢાઈ કરનારાઓ કે જેઓ યુદ્ધકળામાં નિષ્ણુત હતા. તેઓ લઢી પરાજય પામી જે ઉત્સાહથી આવેલા હતા તે નિરાશ થઈ આખરે મૃત્યુ પામ્યા હતા.

૪૩

बलिडा-गिद्धकाराड् ख्यातौ घटौ भयावहौ ।

वैशिष्ट्यं दर्शयंतौच सर्वत्रा ख्याततांगतौ ॥૪૩॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં “બલીડા” અને “ગિદ્ધકારાઈ” નામે પ્રસિદ્ધ ઘાટ ભયાનક છે. તેની વિશિષ્ટતા કોઈ ઓર પ્રકારની છે. ભારતના ઇતિહાસ બહુનાર તેને સારી પેઠે બાણે છે.

૪૪

“घोघडे”ति प्रसिद्धोवै प्रपातो गिरि शृंगतः ।

पतत्युच्चैर्जलानांच गर्जय द्विरि गवहरान् ॥૪૪॥

૧ કમ્પાણુ સંત અંક પૃ. સં. ૫૦૯ લેખક શ્રીરામનિવાસ શર્માનો લેખ વાંચવાથી સંપૂર્ણ માહિતી મળી શકશે.

ભાવાર્થ—

વળી “ઘોઘડા” નામે ઘોઘ પ્રસિદ્ધ છે. એ પર્વતના ઉચ્ચ સ્થાનથી નીચે વહે છે અને પર્વતની શુદ્ધાઓને ધમધમાવે છે. તેનો અવાજ માઇલો મુધી સંભળાય છે.

૪૫

अन्येऽपि ताद्रशा द्रश्या द्रष्यंतेच मनोहराः ।

द्रष्टृणां दर्शन पथि भारते वै चतुर्विधाः ॥૪૫॥

ભાવાર્થ—

તેવા વળી અનેક જાતના સુંદર દેખાવો રળીયામણા લાગે છે. એમ આખાય ભારતવર્ષમાં આવા મનોહર દેખાવો ચાર સ્થળોમાં છે.

૪૬

तेष्वप्ययं प्रपातोवै कथ्यते चोत्तमोत्तमः ।

मेघ गंभीरनादेन चाव्हयत् प्रेक्षकानिव ॥૪૬॥

ભાવાર્થ—

અને એ ચારે દેખાવોમાં આ ઘોઘ તો વળી સર્વોત્તમ લેખાય છે. એ ઘોઘનો નાદ મેઘ જેવો ગંભીર લાગે છે. અને પ્રેક્ષકોને જાણે બોલાવતો હોય તેમ આનંદ ઉપજાવે છે.

૪૭

बहवस्तत्र गच्छन्ति पुरातत्त्व विदोजनाः ।

छाया चित्राणि संगृह्य भवन्ति कौतुकान्विताः ॥૪૭॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પુરાતત્ત્વના જાણકારો ખાસ ધરિદાથી જોવા માટે જાય છે. તેનાં છાયા-ચિત્રો-ફોટાઓ લે છે. અને તે જોઈ ભારે કૌતુક કરે છે.

૪૮

मुक्तकंठेन तत्छोभां वर्णयन्ति लिखन्तिच ।

प्रथयन्तिच लोकेषु तत्तत् संशोधकेषुच ॥૪૮॥

ભાવાર્થ—

વળી એ ઘોઘની સુંદર શોભાને મુક્ત કંઠે વખાણે છે. એ વિષે લેખો લખે છે. અને તેને સંશોધકોમાં પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરે છે.

૪૯

પ્રાકૃતીં સુષમાંવીક્ષ્ય વીક્ષમાણાશ્ચ નાસ્તિકાઃ ।

આસ્તિકાશ્ચ ભવન્ત્યાશુ ભક્તિ ભાવ સમન્વિતાઃ ॥૪૯॥

ભાવાર્થ—

પરમેશ્વરે નિર્માણ કરેલી એ પરમ શેઠાને જોઈ જોનારા નાસ્તિકા પણ વિરમય થાય છે. અને તેના અપાર મહિમામાં લીન થઈ પ્રેમભાવથી આસ્તિક બને છે.

૫૦

યે સંતિ ભગવદ્ભક્તાઃ ભગવત્યર્પિત માનસાઃ ।

દ્રઘ્વાતાં ભગવल्लीलां कृतार्थाः संभवन्तिच ॥५०॥

ભાવાર્થ—

વળી જેઓ ભગવદ્ભક્ત હોય છે, જેમનાં મન પરમેશ્વરમાં લીન હોય છે. તેઓ સર્વે ભગવાનની એ લીલાને જોઈ કૃતાર્થ થાય છે.

૫૧

पुरा नवे पुरेतत्र खींची गोत्र समुद्भवः ।

क्षेमेन्द्रेति प्रसिद्धोवै शशास राज्यमुत्तम ॥५१॥

ભાવાર્થ—

પુરાના એ ખીચી વંશમાં “ક્ષેમેન્દ્ર” એવા નામે રાજા સુપ્રસિદ્ધ હતો. અને એ ગંગાદ્રણમાં ઉત્તમ પ્રકારે રાજ્ય કરતો હતો.

૫૨

सुशीलाच महाराज्ञी धर्मकर्मणि निश्चला ।

तस्या गर्भे समुद्भूतः पुत्रः परमपावनः ॥५२॥

ભાવાર્થ—

તેની મહારાણી “સુશીલા” એવા નામે હતી. અને તે ધર્મકાર્યમાં તત્પર હતી. તત્ત બગવત્ બજન દેવ-બ્રાહ્મણની પૂજા, અને અતિથી સત્કાર કરતી હતી.

૧ કલ્યાણ શક્તિ અંક ૫. ૬૫૨

इन्हीके वंशमें दिल्लीके अन्तिम हिन्दु सम्राट महाराजा पृथ्वीराज चौहान हुए। उनके वंशज खेगारजीने मालवा प्रदेशमें राज्य स्थापन किया। उनके समयमें चौहान लोग ‘खींची चौहान’ कहलाने लगे। इ० इ०

૫૩

પીપેન્દ્રેતિ સમાલ્યાતો ભક્તાનાંચ શિલામાણિઃ ।

તજ્જન્મ કર્મ મહિમા શ્રોતૃણાં કૌતુકાસ્પદઃ ॥૫૩॥

ભાવાર્થ—

તેને એક પુત્ર થયો. એ પુત્ર પરમ પવિત્ર હતો. વંશને ઉદ્ધાર કરનાર તથા ભગવત્ ભક્તોમાં શિરોમણિ એવો હતો. તેનું નામ પીપેન્દ્ર એવું રાખવામાં આવ્યું હતું.

૫૪

અતોહંસંપ્રવક્ષ્યામિ ચરિતં પરમાદ્ભુતમ્ ।

જ્ઞાનિનાં જ્ઞાન લાભાય રાષ્ટ્રસ્યાનંદ હેતવે ॥૫૪॥

ભાવાર્થ—

તેના જન્મ ચરિત્રને મહિમા અદ્ભુત હતો. શ્રોતાએને કૌતુક લાગે તેવો હતો. જ્ઞાનિઓના જ્ઞાનને વધારનાર તથા રાષ્ટ્રના આનંદની ખાતર એ ચરિત્ર લખવાનો આરંભ કર્યો છે.

इति श्रीवटावली वास्तव्येन गणपतीशङ्कर
शास्त्रीणा विरचिते अभिनव पीपा
चरिते तृतीयोल्लासः ।



अथ चतुर्थोल्लासः ।

(अनुष्टुप्-वृत्तम्)

१

अथचा जन्म शुद्धस्य मुक्तसंगस्य योगिनः ।

श्रियाजुष्टकुमारस्य सच्छीलं वर्ण्यतेऽधुना ॥१॥

भावार्थ—

पीपाळ કે જેઓ બાળક અવસ્થાથી શુદ્ધ હતા, હરકોઇ પ્રકારના સંગથી રહિત હતા. મહાયોગી હતા. બારે સંપત્તિવાળા હતા. તેમના ઉત્તમ શીલનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

૨

बाल्ये मातृसमादिष्टो मातृशब्दान् समुच्चरन् ।

प्राविवीशन् मातृभाषां देशशिष्टजनाश्रिताम् ॥२॥

भावार्थ—

જ્યારે તેઓ બાળક હતા, ત્યારે માતા જે જે શબ્દો બોલે તે શબ્દોને તેઓ બોલતા. એ બોલવાનો અભ્યાસ પડવાથી માતૃભાષા કે જેને શિષ્ટ પુરુષો શુદ્ધ રીતે બોલતા, તેવી શિષ્ટ ભાષામાં તેમણે પ્રવેશ કર્યો.

૩

स वै बाल्ये क्रीडनकौ स्त्यक्तत्वा विद्यां पपाठच ।

माधुर्ययुक्तहास्येन करोति लोकरंजनम् ॥३॥

भावार्थ—

ત્યાં પછી બાળકોની સાથે થતી રમતોને તથા રમકડાંને છોડ્યાં. અને વિદ્યાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો, તેઓ મધુર હસતા. અને લોકો તેમને બેઠા આનંદ પામતા.

૪

गर्भादेकादशे वर्षे जनक स्तमुपानयत् ।

सचो शित्वा गुरुकुले वेद शास्त्रान् समभ्यसत् ॥४॥

ભાવાર્થ—

ગર્ભથી અગીઆરમે વર્ષે તેમના પિતાજીએ તેમને જનોઈ દીધી. પિતાની આજ્ઞાથી તેમણે તેમના ગુરુજીને ત્યાં નિવાસ કર્યો. અને વેદ તથા શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો.

૫

આન્વિક્ષિકીં ત્રयीं वार्तां दंड नीतिंच शाश्वतीं ।

चतुष्पष्टीः कलाश्चैव स्वल्पकालेन चाग्रहीत् ॥५॥

ભાવાર્થ—

વળી રાજાઓના અભ્યાસને લગતાં નીતિશાસ્ત્રના સઘળા ગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યો અને તે સાથે ચોસઠ કળાઓનું શિક્ષણ સરલતાથી મેળવ્યું.

૬

एवं विद्याकलाभिश्च भूषितो भास्करो यथा ।

रूपसौंदर्यकांतिभी रराज निशिनाथवत् ॥६॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે વિદ્યા અને કળાઓના જ્ઞાનથી શોભતો સૂર્યસમાન લાગતો હતો. તથા રૂપ, સૌંદર્ય, અને કાંતિથી જાણે સાક્ષાત ચંદ્ર હોય તેમ શોભતો હતો.

૭

युवापीवरसर्वांगो दीर्घ बाहुः प्रतापवान् ।

शुक्वन्नासिकायुक्तो कंबुग्रीवो महाबलः ॥७॥

ભાવાર્થ—

તે જ્યારે જુવાન થયો ત્યારે શરીરે પુષ્ટ થયો હતો. તેના સુંદર લાંબા હાથ શોભતા હતા. બારે તેજસ્વી દેખાતો હતો. પોષ્ટના જેવી નાસિકા શોભતી હતી. શંખના જેવી ડોક હતી. અને મહા બળવાન થયો હતો.

૮

स्फीतैर्दशन संयुक्त स्त्रिवली शोभितो दरः ।

ओष्ठौ बिंबफला भासा वाकर्णाते विलोचने ॥८॥

ભાવાર્થ—

ચોકખા ઢાંતોની હાર રત્નો જેવી ચળકતી હતી. ત્રિવલીથી પેટનો ભાગ શોભતો હતો. લાલ એવા બે હોઠ બિંબફલના જેવા શોભતા હતા.

તથા એ નેત્રોના પ્રાન્તભાગ કાનો સુધી વિસ્તારવાળા હતી.

૯

કપાટવક્ષાઃ સુશિરાઃ સુષ્ટુવિક્રમસંયુતઃ ।

મહાહનુર્મહાતેજાઃ સર્વશત્રુનિવર્હણઃ ॥૯॥

ભાવાર્થ—

કપાટના જેવી છાતી પહોળી હતી. સુંદર મસ્તક હતું. ઉત્તમ પરાક્રમ કરવાની શક્તિ દેખાઇ આવતી હતી. મોટી દાદી તથા બળવાન સાથળો હતી. ભારે તેજસ્વી તથા સર્વ પ્રકારના શત્રુઓનો નાશ કરી શકે તેવો હતો.

૧૦

નીતિમાન્ મતિમાન્વક્તા ગૂઢ જત્રુઃ પ્રિયંવદઃ ।

एकाग्रचेता निर्मोहः श्रद्धावान् भगवत् पदे ॥१०॥

ભાવાર્થ—

નીતિવાળો, બુદ્ધિવાળો, ગુપ્ત વિચારવાળો, અને મધુર-પ્રોલનાર હતો. એકાગ્ર ચિત્તવાળો, મોહરહીત, તથા ભગવત ચરણારવિંદે શ્રદ્ધાવાળો હતો.

૧૧

अचिरेणैव कालेन परिणिन्ये महामनाः ।

विधिनै कैकशः कन्याः क्षत्राणां भिन्न गोत्रिणां ॥११॥

ભાવાર્થ—

એ મોટા મનવાળો રાજકુમાર પીપાણ એક એક ભિન્ન ગોત્રવાળી રાજ્યકન્યાને વેદવિધીથી પરણ્યો. એમ તેણે થોડા થોડા સમયને અંતરે એક પછી એક એમ કુલ બાર વખત લગ્ન કર્યા.

૧૨

ताभिर्द्वादश पत्नीभी ग्रहमेधमपालयत् ।

तमेव भेजिरे पत्न्यः प्रत्यहं प्रेम भावतः ॥१२॥

ભાવાર્થ—

ઉપરોક્ત બાર પત્નીઓની રૂઢી વ્યવસ્થા કરી. ગૃહસ્થ ધર્મદું પાલન કરવા માંડ્યો. વળી એ બારે પત્નીયો પતિને દેવતુલ્ય સમજી પ્રેમભાવથી સદ્વર્તન રાખતી હતી.

૧૩

પરંત્વાસાં સપત્નીનાં સીતા નામ્ની કનીયસીઃ ।

માર્યાસીત્ ભગવદ્ભક્તા ભર્તાન્નુજ્ઞાનુવર્તિની ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

એ બાર પત્નીઓમાં સીતા નામે પત્ની કે જે છેલ્લી પત્ની હતી, તે ભગવત્ ભક્ત હતી. પતિ સેવામાં તત્પર રહેતી હતી. અને ઉચ્ચ ભાવોને સેવનારી હતી.

૧૪

સ્વલ્પ કાલેન પીપાસૌ પિત્રં રાજ્યં સમાસદત્ ।

પ્રજાવૈ પાલયામાસ મંત્રિભિર્નયકોવિદૈઃ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી થોડા સમયમાં પીપાણ્યે પિતાજીના હસ્તકનું રાજ્ય મેળવ્યું. વિદ્વાન મંત્રીઓની યોજના કરી. અને ધર્મ-ન્યાય અને નીતિથી રાજતંત્ર ચલાવવા માંડ્યા. પ્રજાનું રૂઢી રીતે પાલન કરવા માંડ્યા.

૧૫

વિદ્યાયા વર્ધનાચ્ચૈવ વિનયસ્યચ્ચ શિક્ષણાત્ ।

રક્ષણાત્ बहुभिर्यોधैर्विविधाश्चૈવ પોષણાત્ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

તેમણે શિક્ષણનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો. અને રાજ્યમાં વિદ્યાની વૃદ્ધિ થવા માંડી. વિનયનું શિક્ષણ આપવા માંડ્યું. અને રીતિ-નીતિથી પ્રજાને વ્યવહાર કુશલ બનાવવા માંડી. ચોર અને લૂટારાઓનો ભય મટાડ્યો, અને રક્ષણ કરવા માંડ્યું. પ્રજા રક્ષણ માટે મોટું સૈન્ય રાખ્યું. અને પ્રજાના પોષણની યોજના કરી વેપાર વધાર્યો.

૧૬

પીપા પિતાઽસીત્ સર્વાસાં પિતરૌ જન્મહેતુકૌ ।

ઉદ્યોગૌ વિવિધૌ શ્ચૈવ કૃષિસંવર્ધનેનચ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

અનેક પ્રકારના ઉદ્યોગોનો વિકાસ કરવા માંડ્યો. ખેતીવાડીની ખીલવણી કરવા માંડી. અને તેવા ઉદ્યોગી લોકોના ઉદ્યોગોને ઉત્તેજન આપવા

માટે અગણીત દ્રવ્ય ખર્ચવા માંડયું. તેથી પીપારાજ પ્રજાના સાચા પિતા ગણાવા લાગ્યા. અને માતાપિતા તો ફેવળ જન્મ આપી જાણનારાંજ લેખાવા માંડ્યાં.

૧૭

વિષયેભ્ય સ્વના સક્તો વિદ્યાવિજ્ઞાનપારગઃ ।

ધર્માસક્ત મનાસ્તસ્ય મનઃ સ્થૈર્યે વ્યવસ્થિતં ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

રાજા વિષયોમાં આસક્તિ રાખતો નહોતો. વિદ્યા અને જ્ઞાનનો પારંગત હતો. ધર્મ ઉપર પ્રેમ રાખનારો હતો. અને સ્થિર મનવાળો હતો.

૧૮

પ્રજાનાં પાલનાર્થાય ષષ્ઠાંશ કર મમ્રહીત્ ।

इतीभ्यो मोचनार्थायाऽददाच्छत गुणं मुहुः ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

પ્રજાઓના પાલન માટે પ્રજા પાસેથી એક ષષ્ઠાંશ કર લેતો હતો. અને હુબકાલ અથવા તીક-ઉંદર-સુકા વિગેરેથી ખેતીના નાશના પ્રસંગે લીધેલા કરથી સોગણી-હજારગણી દ્રવ્યની મદદ આપતો હતો.

૧૯

सैन्यं क्षत्रिय वीराणां सशस्त्रं शिक्षितं च वै ॥

सदैव सज्ज मातिष्ठ द्राष्ट्रस्य रक्षणाय च ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

સમસ્ત રાજ્યની આખાદી માટે શક્તિશાલી યોદ્ધાઓ રાખ્યા હતા. એ સઘળા ક્ષત્રિયો-યુવાનો યુદ્ધકળા અને શસ્ત્રાસ્ત્રની વિદ્યાને જાણનારા હતા. રાષ્ટ્રનું રક્ષણ કરવામાં સાવચેત તથા શસ્ત્રોથી સજેલા રહેતા હતા.

૨૦

परवृत्तांत ज्ञातेऽपि ना वदत् कस्य संनिधौ ।

भूरि द्रव्य प्रदानेऽपि नकरोत्यात्मनः स्तुतिं ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

ખીજાઓની અનેક ખીનાઓ જાણતો હોવા છતાં, કોઈની સમક્ષ

કંઈપણ કહેતો નહોતો. ઘણા દ્રવ્યની સહાયતાએ અને સખાવતો કરતો હોવા છતાં, પોતાની ક્તુતિ પોતે કરતો નહોતો.

૨૧

દંડયત્યુ ન્મદાસક્તાન્ પ્રજા રક્ષણ હેતવે ।
વંશસ્ય રક્ષણાર્થાય વિવાહા રપિ કીર્તિતાઃ ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

ઉન્મત્ત-ઉદ્ધત અને દુષ્ટોને દંડ કરતો હતો. અને પ્રબળને નિર્ભય કરતો હતો. વળી વંશની રક્ષા કરવા માટે તેણે વિવાહોપણ કર્યા હતા.

૨૨

પ્રત્યહં પંચ યજ્ઞાન્ સ વિધાય વાડવૈઃ સહ ।
મુંક્ટે પ્રસાદ વિપ્રાણાં શિષ્ટં સ્વાદ્રઙ્ગ સંયુતં ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

દરરોજ પંચ મહાયજ્ઞ-બલ્લીવેશ્વ દેવને વિધી કરતો હતો. અને વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોનું સન્માન કરી તેમને ભોજન કરાવતો હતો. તથા દેવ, અને બ્રાહ્મણોના પ્રસાદરૂપ અન્ન અમૃત તરીકે માની ભતે ભોજન કરતો હતો.

૨૩

एवं धर्मार्थ कामानां सेवनं शास्त्र संमतम् ।
કરોતિતેન તં ભૂપં વાધાં ન ત્રિગણઃ સ્વયં ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે ધર્મ-અર્થ-અને કામનું સેવન શાસ્ત્રના નિયમોને અનુસરીને કરતો હતો તેથી એ ત્રિવર્ગ (ધર્મ અર્થ અને કામ) રાજાને કદી દુઃખરૂપ નિવડતાં નહોતાં.

૨૪

શિષ્ટાવૈ સંમતાસ્તસ્ય દ્રેષ્યાસ્ત્યાજ્યા વિષંયથા ।
સ્મૃતિ સંમતન્યાયેન રાજ્યસ્ય વહતિ ધુરાં ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

શિષ્ટ પુરૂષો દ્રેષી જેવા લાગતા હોય છતાં, રાજાને તે માન્ય ગણાતા અને દુષ્ટ માણસો પ્રિય લાગતા હોય છતાં, વિષની પેઠે તેને ત્યાગ્ય હતા. વળી સ્મૃતિ શાસ્ત્રોના ન્યાયથી એ રાજ્ય ધુરાને વહન કરતો હતો. યાને રાજ્ય ચલાવતો હતો.

૨૫

વિદ્વિષાંસ્તસ્યચેતાંસિ દિવા રાત્રૌજ્વલંતિચ ।

કતિચિદ્વિપિને ગત્વા વપૂંષિ જારયંતિચ ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

તેનો દ્રેષ કરનાર દુશ્મનોનાં મન રાતદિવસ બળ્યા કરતાં હતાં. અને કેટલાક તો જંગલોમાં જઈ પોતાનું આયુધ્ય વિતાડતા હતા. શરીરોને ક્ષીણ કરતા હતા.

૨૬

સાહસે સમરેશ્રીમાન્ સહતે શસ્ત્રજાન્ ક્ષતાન્ ।

સહ્યંતે તેન સંગ્રામા દુત્થિતઃ શ્રમ વેદનાઃ ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

શ્રીમાન્ પીપારાજ સાહસીક યુદ્ધોના પ્રસંગોમાં શત્રોના હજારો ધા સહેતો હતો અને સંગ્રામોમાં થતા થાકની વેદનાઓ તેનાથી સહેજે સહેવાતી રહેતી હતી.

૨૭

બ્રહ્મ ક્ષત્રિય વિદ્ શૂદ્રૈર્વા ડમનઃ કાય કર્મભિઃ ।

માન્યઃ પૂજ્યોઽભવદ્રાજા પ્રકૃતી રંજના દસૌ ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રિય-વૈશ્ય અને શુદ્ર એમ મુખ્ય જાતિઓ તથા, ઇતર પ્રભવર્ગ તેને મન-વાણી અને કાયાથી પૂજ્ય ગણતાં હતાં. તથા સદ્ગુણોના પ્રભાવથી પ્રભને રંજન કરતો હોવાથી તેનું રાજ એવું નામ અર્થયુક્ત ગણાતું હતું.

૨૮

ક્ષત્રાણાં ક્ષિતિ પાલાનાં ચ્યુતાનાં ધર્મ શીલતઃ ।

ક્ષમતેષલેશમાત્રંન કર્મ વૈહ્યપરાધજં ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

ક્ષત્રિયો કે જેઓ રાજાઓ હતા. તેઓ ધર્મ અને શીલથી ભ્રષ્ટ થતા હોય, અગર તેવો લેશ માત્ર પણ તેમને અપરાધ જણાઈ આવે તો પીપા તેને સહી શકતો નહીં. ક્ષમા આપતો નહીં.

૨૯

ક્ષમતે વાહવાનાંચ તપઃ સ્વાધ્યાય કર્મણા ।

મનેકાનપરાધોશ્ચ સંસ્કૃતિ રક્ષિણાં તથા ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

પરંતુ તપસ્વી, સ્વાધ્યાયતત્પર, અને સંસ્કૃતિ રક્ષક એવા બ્રાહ્મણોના સેકડો અપરાધો જણાઈ આવતા હોય તો પશુ તે તરફ લક્ષ આપતો નહીં.

૩૦

તુદતી પશુ પક્ષ્યાદીન્ મનુજાન્ન કથંચન ।

રોષ દ્રષ્ટ્યાન સંપ્રેક્ષ્ય હાનિર્ન કુરુતે ધ્રુવમ્ ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

કારણવશાત્ પશુ (ધોડા-હાથી-સિંહ-વ્યાઘ્રો) તથા નુકશાનકારક પક્ષી-ઓને કનડતો પશુ વિના અપરાધે ક્રોધપણુ માણસને તે કનડતો નહીં વધારે તો શું ? રોષ દ્રષ્ટિથી જોતો નહીં. તો પછી નુકશાન કરવાની તો વાતજ શી ?

૩૧

પ્રત્યુપકાર પરાંનિત્ય મુપકાર પરાયણં ।

અપકાર નિમગ્નાનાં ન રુષા ભર્ત્સયન્ ક્વચિત્ ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

ઉપકાર કરનારા સજ્જનો ઉપર હંમેશાં ઉપકાર કર્યો કરતો પશુ કદાચ જ્યારે તેઓ અપરાધ કરનારા જણાઈ આવતા હોય છતાં તેમને રોષથી કદી ધિકારતો નહીં.

૩૨

મ્લેચ્છ સંસર્ગ દુષ્ટેષુ સમંતાત્ સંગતેષુચ ।

રોષ યુક્તો ભવત્યેવ યુદ્ધાયોવ્યત કાર્મકઃ ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—

મ્લેચ્છોના સહવાસથી જેઓ દુષ્ટ બનતા, તથા મ્લેચ્છોના ટોળાઓમાં જેઓ બળી જતા તેવા ગુન્હેગારો સામે રોષે બરાતો. અને ધનુષ્ય બાણથી તેમને સીધા કરવા તૈયાર થઈ જતો.

૩૩

દયાર્દ્ર ભાવ સંયુક્તો નાઽસૌકંચિદુનોતિચ ।

વચસાતોષયત્યેવ શરણાગત સજ્જનાન્ ॥૩૩॥

ભાવાર્થ—

તેના દયાળુ સ્વભાવને લીધે તે ક્રોધને વાણીથી પશુ દુઃખ લગાડતો નહીં. શરણે આવેલા સજ્જનોને મીઠી વાણીથી સદા સંતોષ આપતો.

૩૪

દીન પ્રોક્ત દુરુક્તાનિ શ્રુત્વાઽપિ નૈવ કુબ્યતિ ।

ન દોષ ભાઙ્મનસ્તસ્ય જાયતે ન કદાચન ॥૩૪॥

ભાવાર્થ—

ગરીબાઈથી પીડાતા લોકોના તોછડા શબ્દ સાંભળતો, છતાં કોઈ ભરાતો નહીં. તેમજ તેના મનમાં કદી પણ દોષ પેદા થતો નહીં. અથવા દોષગ્રાહી બનતો નહીં.

૩૫

અર્જુનેન સમાતસ્ય ધૃતિઃ સંગર મૂર્ધનિ ।

યુધિષ્ઠિર સમાતસ્ય ક્ષમા સુપરિચ્છીકૃતા ॥૩૫॥

ભાવાર્થ—

યુદ્ધોના પ્રસંગોમાં તેની ધીરજ અર્જુન સમાન દેખાઈ આવતી. યુધિષ્ઠિરની સમાન ક્ષમાવાળો જણાતો. એવો તેનો ઉદાર પરીચય સૌને થતો.

૩૬

શમનાત્ કામક્રોધાનાં દમસ્તસ્યતુ વિશ્રુતઃ ।

અસ્તેયસ્ય વ્રતેનાઽસૌ પ્રખ્યાતો સમરંવિના ॥૩૬॥

ભાવાર્થ—

તેણે તેના કામ અને ક્રોધ શમાવી દીધા હતા. ઇન્દ્રિયોના દમનથી જગજહેર થયો હતો. અને યુદ્ધના પ્રસંગો સિવાય તેનું અસ્તેય વ્રત સમાજ ઉપર સારી અસર પેદા કરતું હતું.

૩૭

શૌચાચાર સમાયુક્તો મનસા કર્મણા તથા ।

ઇન્દ્રિયાણાં નિગ્રહેણ દદ્રશે ભાસ્કરો યથા ॥૩૭॥

ભાવાર્થ—

મન-વાણી અને કાયાથી તે પવિત્ર આચાર પાળતો હતો અને ઇન્દ્રિયોને તેના વિષયોથી પર રાખતો હોવાથી સૂર્ય સમાન તેજસ્વી લાગતો હતો.

इति श्रीवटावली वास्तव्येन गणपतिशङ्कर

शास्त्रि विरचिते अभिनव

पीपाचरिते चतुर्थोल्लासः ।

અથ પંચમોહ્યાસઃ ॥

અનુષ્ટુપ્ વૃત્તમ્

અથ તસ્યનરેશસ્ય કુલાચ્ચારોપવર્ણ્યતે ।

યંદ્રઘ્વા દુઃસ્વમાપન્નો રામાનંદ મુપાગમત્ ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

હવે, એ રાજા પીપાણના કુલાચારનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. કુળની રીત બેઈ રાજાને મનમાં ખૂબ લાગી આવે છે. આખરે મહાસમર્થ શ્રી રામાનંદ ગુરૂને શરણે જાય છે.

સર્વૈકદા સુખાસીનઃ ભક્તોત્તમ શિખામણિઃ ।

પ્રસન્નો હાસ્ય વદનઃ શ્રેયશ્ચિંતન માનસઃ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

કેાઈ એક દિવસે એ ઉત્તમ ભક્તોને શિખામણી શાંતિથી સિંહાસન ઉપર બેઠો હતો. મન આનંદમાં હતું. મુખ હસતું હતું. અને આત્માનું કલ્યાણ કેવી રીતે થાય તેના વિચારમાં બેઠો હતો.

કોઽહંવા કેન રચિતં દ્રવ્યાઽદ્રવ્ય મિદંજગત્ ।

કોવા કર્તાસ્તિ સર્ગસ્ય નામ્નાકેન વિભાવ્યતે ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

હું કેાણ છું ? આ દ્રવ્યાદ્રવ્ય જગત્ કેાણે રચ્યું છે ? આ વિશ્વને કતો કેાણ છે ? અને એ કયા નામથી ઓળખાઈ શકે ?

ઉપાદાનંચ કિં પ્રોક્ત મુપાદેયં કિ મુચ્યતે ।

અથવા શાસ્ત્ર વેત્તારો ત્રિ સર્ગ વર્ણયન્તિવૈ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

જગતનું ઉપાદાન કારણ શું હશે ? તેમાંથી મેળવવા લાયક શું ગણાય ? અથવા શાસ્ત્ર જાણનારા પંડિતો ત્રિસર્ગનું વર્ણન કરતા આવ્યા છે તેમ પણ કં ન હોઈ શકે ?

તથાऽપિ કિં સાધિભૂતં સાધિ દૈવંચ કિં પુનઃ ।
સાધ્યાત્મ્યં તસ્ય કિં જ્ઞાનં પ્રોચ્યતે ક્ષીણ કિલ્વિશૈઃ ॥૫॥

ભાવાર્થ—

તથાપિ જેનો પૃથ્વી તત્વ એ આધાર છે, તત્ત્વોના દેવતાઓ જેના ઉત્પાદક છે, અને આત્માનો પ્રમુખપણે તેનો વ્યવહાર થતો જણાય છે. એ બધું જ્ઞાન નિર્દોષ જ્ઞાનિઓ કેવું બાણુતા હશે ?

एवं विचार संविन्नः खीचीनां कुल पावनः ।
प्रवृद्धास्तत्र आजग्मु र्मेत्रणायै नृपोत्तमं ॥६॥

ભાવાર્થ—

એવા વિચારોમાં પડેલા આ ખીચી કુલના પવિત્ર રાજા પીપાણને ત્યાં કેટલાક વિચારો સમજાવવા માટે કુળના વૃદ્ધ પુરૂષો આવ્યા.

आगताँस्तान् समालोक्य वृद्धानां समुपासकः ।
आसनाच्छीघ्रमुत्तीर्य प्रतिगन्तुं समाचलत् ॥७॥

ભાવાર્થ—

વૃદ્ધોનો ઉપાસક રાજા પીપા આવતા મુરખપીઓને જોઈ સિંહાસન ઉપરથી ઘૂર્ત ઉઠ્યો. અને આવકાર આપવા માટે સામે ગયો.

तेभ्यो वै दंडवन्नत्वा प्रेम निर्भर मानसः ।
स्वागतंव्याजहारैषा मासनेन्यविवेशयत् ॥८॥

ભાવાર્થ—

આવેલા એ કુળ વૃદ્ધોને જોઈ તેણે દંડવત્ નમસ્કાર કર્યો. અને પ્રેમ-પૂર્વક તેમનું સ્વાગત કર્યું. અને ઉત્તમ આસનો ઉપર તેમને બેસાડ્યા.

स्वयं नीचासने स्थित्वा प्रार्थयत् प्रश्रयेणसः ।
सुस्वागतं तु युष्माकं खीची कुल सुरक्षिणाम् ॥९॥

ભાવાર્થ—

પોતે નીચા આસન ઉપર બેઠો. અને ઘણા વિનયથી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો કે, હે ખીચી કુલના રક્ષકો ! આપનું મારે ત્યાં પધારવું થયું તે બેઠ મહને આનંદ થાય છે. આપે મહને પાવન કર્યો.

भवतां दर्शनेनैव कृतार्थोऽस्मि पितामहाः ।

रनुज्ञामस्ति चेद्दत्त योग्यता मद्विचार्य च ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

હે દાદાઓ ! આપનાં દર્શનથી હું આજે કૃતાર્થ થયો છું. મારી યોગ્યતાનો વિચાર કરી મહનેલગતી કંઈ આજ્ઞા હોય તો કહેવા કૃપા કરો.

निःशंकया भवद्भिस्तु वाच्यं मम हितैषिभिः ।

यत्कृते परमं श्रेयः परलोक सुखावहं ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

આપ સર્વે મારા હિત ચિંતક છો. આપ કેાઈ જાતની શંકા લાગ્યા વિના મહને સ્પષ્ટ કહો કે જેથી મારી આ લોકમાં ઉન્નતિ થાય, અને પરલોકમાં સુખ આપનારું મારું પરમ કલ્યાણ થાય.

आगतेषु च वृद्धेषु एकोऽख्यातो बहुश्रुतः ।

उवाच सर्वं संमत्या वचनं च हितावहं ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

પીપાણનાં અમૃતમય વચનો સાંભળી વૃદ્ધો રાજ થયા. અને આવેલા વૃદ્ધોમાંથી એક બહુશ્રુત હોવાની ખ્યાતિ પામેલો એક વૃદ્ધ સરદાર બોલ્યો. તેણે પ્રથમ સૌની સંમતિ લીધી. અને ખીચી ક્ષત્રિઓના કુલના આચારની વાત કહેવા લાગ્યો.

शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि सर्वं सौख्यप्रदं वचः ।

अवधारय चित्ते च तत्क्षणं क्रियतामिति ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

હે રાજન્ ! હું જે વાત કહીશ, તે આપણા સઘળા કુટુંબીઓ સાંભળીને રાજી થશે. સૌને સુખ ઉપજશે. તું તેનો બરાબર વિચાર કર, અને તૂર્તજ અમલમાં મૂક.

स्वीचीनां परमोधर्मस्तंत्र शास्त्रेषु वर्णितः ।

सर्वे वै दीक्षितास्तस्मिन् त्वयै केन विनानृप ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

હે બહાલા રાજા ! જેને આપણા ખીચી કુટુંબે ધર્મ માન્યો છે, તંત્ર શાસ્ત્રમાં જેનું વર્ણન છે, જેને વંશપરંપરાથી સઘળા કુટુંબીઓ સ્વિકારતા આવ્યા છે, અને દીક્ષા ગ્રહણ કરી જે ધર્મ પાળતા આવ્યા છે, તેનાથી રહીત એવો ફક્ત તું એકજ બાકી છે.

अतो दीक्षां गृहाणाऽशु गुरोस्तांत्रिकवादिनः ।

विना दीक्षां न स्थातव्यं त्वाद्रशैः श्रद्धयान्वितैः ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

તેથી તંત્રશાસ્ત્રને બાણનારા આપણા ગુરૂ પાસેથી તું વામતંત્રની દીક્ષા જરૂરી ગ્રહણ કર. તારા જેવા શ્રદ્ધાળુએ દીક્ષા વિના હજી સુધી રહેવું ન જોઈએ.

પીપા-ઉવાચ

नाहं जानामि दीक्षां च कीदृशी वा किमाभिधा ।

तंत्रं वा प्रोच्यते किस्वित् दीक्षातु वैदिकीमता ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે પીપા કહે છે કે-દીક્ષાને હું બાણતો નથી. એ કેવી હોય છે ? તેનું ખાસ નામ શું હોય છે ? વળી તંત્ર એ શું કહેવાય છે ? મ્હને એટલી ખબર છે કે દીક્ષા તો વેદમાં બતાવેલી જનોઈ દેવાની વિધી કહેવાય છે.

अतोमे सर्व मा चक्ष्व वेद शास्त्रस्य संमतम् ।

नास्ति वेद समो धर्मः सर्व मान्यश्च शाश्वतः ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

તેથી મ્હને એવું કહો કે જે વેદ અને શાસ્ત્રોને સંમત હોય!! કારણ કે વેદસમાન બીજો કોઈ ધર્મ નથી, જે સર્વમાન્ય છે. અને સદાકાળ જે ટકી રહે છે.

વૃદ્ધ-ઉવાચ

કલૌયુગે તુ વેદાનાં મંત્રા વા શ્રુતયસ્તથા ।

શસાઃ સંતિ શિવેનાથ બ્રહ્મણા વિષ્ણુના તથા ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે બહુશ્રુત વૃદ્ધ કહે છે કે-આ કલ્પીયુગમાં વેદોના મંત્રોને તથા શ્રુતીઓને પ્રજ્ઞાજીએ, શ્રી વિષ્ણુ ભગવાને, અને શિવજીએ શ્રાવ્ય હીધેલો છે.

અતોદૈવત હીના વૈ અનાર્ષત્વંચવૈગતાઃ ।

તેષા મુદ્ધરણાર્થાય તંત્ર શાસ્ત્રં પ્રવર્તિતં ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

તેથી તે બધા વેદમંત્રો અને શ્રુતિવચનો દૈવત વિનાનાં થયાં છે. ઋષિઓ તેને સ્વિકારતા નથી. તેમના દ્રષ્ટાપણ્યાની કબુલત તેમની પરંપરામાં અપાતી નથી. તેથી એ અનાર્ષ એમ ગણાય છે. ત્યારે એ વેદોનો તથા શ્રુતિ વચનોનો પુનરુદ્ધાર તંત્ર-શાસ્ત્રમાં કરેલો છે. ત્યારથી તેનું(તંત્રનું)મહત્વ વધ્યું છે. વેદોનું નહીં.

બ્રહ્મ વિષ્ણુ મહેશૈશ્વ રચિતં વૈ પ્રથક્ પ્રથક્ ।

દેવાદીનાંચ વૈ તદ્વન્ મુનિભિર્યોગિ ભિષ્ટુતં ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

એવું તંત્ર પ્રજ્ઞા-વિષ્ણુ-અને મહાદેવે જુદું જુદું રચ્યું છે. એ પ્રમાણે દેવતાઓએ અને બિન્ન બિન્ન ઋષિ મુનિઓએ પણ પ્રથક્ પ્રથક્ રચ્યાં છે. તેથી તંત્ર એવા નામે એક છતાં અનેક હોવાનો બોધ ઉપરોક્ત યોજનાથી થાય છે.

યે મંત્રાઃ શાપ સંયુક્તાસ્તેષા મુદ્ધરણં કૃતં ।

શાપોદ્ધારસ્ય મંત્રાવૈ તંત્ર ગ્રંથે પ્રતિષ્ઠિતાઃ ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

એવાં તંત્રો દ્વારા શાપિત મંત્રોનો ઉદ્ધાર થયેલો છે. અને એ શાપો-

હારના મંત્રો જુદા જુદા તંત્રોમાં દૈવત પરત્વે, અને ઋષિ પરત્વે જુદા જુદા ગ્રંથોમાં સંગ્રહાએલા છે.

ઉત્કીલન વિધિશ્ચાપિ પ્રોક્તસ્તંત્રેણ વૈ પુનઃ ।

बीज मुत्कीलने नैव दैवतं तेषु भिद्यते ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

મંત્ર માત્રમાં પ્રત્યેક દેવતાનું બીજ ગુપ્ત સમાએલું હોય છે. તેનું ઉત્કીલન કરવાથી બીજ જણાઈ આવે છે. અને એ બીજ મંત્ર તેના દેવતાને સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે. એ ઉત્કીલન વિધી તંત્રોમાં બતાવેલી છે.

अतो मंत्रान् परित्यज्य बीजानां परिग्रह्य च ।

यंत्रे बीजानि विन्यस्य इज्यन्ते दैवतानि च ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

તેથી વેદમંત્રોના પ્રયોગો અને તેની વિધી તથા, તંત્રમાં બતાવેલા બીજ મંત્રો ગ્રહણ કરવા જોઈએ. તથા યંત્ર બનાવી બીજોને ત્યાં ગોઠવવાં જોઈએ. તથા દેવતાઓનું યજન કરવું જોઈએ. એ રીતથી પૂજન કરેલા દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે.

इति संभाषणं श्रुत्वा वृद्धस्य पूर्वजस्य च ।

पीपाजहास मधुरं वचनं चेदमब्रवीत् ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

પૂર્વજ એવા વૃદ્ધ મુરખીનું ઉપરોક્ત ભાષણ સાંભળી પીપાણ મંદ-મધુર હસવા લાગ્યા. અને નીચે પ્રમાણે વચન બોલવા માંડ્યા.

પીપા-ઉવાચ

वेदावे ब्रह्मणो मूर्तिं वर्द्धमयी प्रोच्यते बुधैः ।

निरंजनाच्च शुद्धाच्च त्रिकालाबाधिता तथा ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

પીપાણ કહે છે કે-હો પિતા ! વેદો એતો પરબ્રહ્મ ભગવાનની વાણી-મય મૂર્તિ છે એ પ્રમાણે પંડિતો કહે છે. એ તો નિરંજન છે, સદાકાળ શુદ્ધ છે, અને ત્રણ કાળમાં વેદોને કોઈ ફેરવી શકે તેમ નથી. અરે ! વેદો ત્રિકાલમાં અબાધિત છે.

नकोऽपि शक्तो भवति शापायौद्धरणायच ।

ऋषयो मुनयो देवा रक्ष्यंते तत्प्रभावतः ॥२६॥

ભાવાર્થ—

તો પછી વેદોને વળી શાપ દેવા કેાણુ સમર્થ છે ? અને શાપનો વળી ઉદ્ધાર તે કેવો થતો હશે ? વેદોના પ્રભાવથી તો ઋષિયો મુનિયો અને માનવો રક્ષાય છે.

नाहं मन्ये भवत् प्रोक्तं परिहास मयंवचः ।

वेदानां तु प्रमाणेन प्रामाण्याआगमादयः ॥२७॥

ભાવાર્થ—

આતો આપનું વચન ખરેખર હસવા જેવું છે. તેને તે હું કેવી રીતે સાચુ માનું ? વેદોના પ્રમાણથી તો એ બધાં આગમ શાસ્ત્રો પ્રમાણુ ભૂત મનાય છે.

वसिष्ठश्च महायोगी ह्यथर्ववेद पारगः ।

वेद संशोधने दक्षः सकथं शापदत्तवान् ॥२८॥

ભાવાર્થ—

મહાયોગી વસિષ્ઠ અથર્વવેદના પારંગત છે. અને વેદોનાં સંશોધન કરવામાં મહાન્ બુદ્ધિશાળી છે. એ વળી વેદોને તે કેવી રીતે શાપ દઈ શકે ?

विश्वामित्रो महायोगी जजाप वेद मंत्रकान् ।

शाब्दे ब्रह्मणि निष्णातो तत्कथं शाप दत्तवान् ॥२९॥

ભાવાર્થ—

મહાયોગી વિશ્વામિત્ર કે જેમણે વેદમંત્ર ગાયત્રીનો જપ કરી, યોગથી તપ કરી, વેદમંત્રને સમાધિમાં સિદ્ધ કર્યો છે. અને તેના દ્રષ્ટા ઋષિ તરીકે ગણાય છે. તથા શબ્દ બ્રહ્મમાં નિષ્ણાત થયા છે. તે વળી વેદને કેમ શાપ દઈ શકે ?

इतरे ऋषयः सर्वे वेद शोधनं तत्पराः ।

वेदप्रचार संविद्भाः शापाय कथं मुद्यताः ॥३०॥

ભાવાર્થ—

એ સિવાય બીજા ઋષિ મુનિયો કે જેઓ વેદોનું સંશોધન કરનારા, જપ-તપ-નિયમ અને યોગથી વેદોનો સાક્ષાત્કાર કરનારા છે. તથા વેદોનો પ્રચાર કરનારા ગણાય છે. તેઓ વળી શાપ તે દે ખરાકે ?

તદપિ શ્રીમતા માજ્ઞાં શિરસિ ધારયામ્યહં ।

શ્વઃ પરશ્વઃ સમાગત્ય દ્રક્ષેતંત્ર વિધાનકમ્ ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

તોપણ આપની આજ્ઞા શિરે ચઢાવું છું. અને આવતી કાલ કે પરમ દિવસે આવી, આપ કેવી રીતે તંત્રનું વિધાન કરો છો, તે જોઈ મ્હને યોગ્ય લાગશે તો દીક્ષા લેવાનો વિચાર કરીશ !

વિસસર્જ મહાવૃદ્ધાન્ સ્વયં ચાલય માસ્થિતઃ ।

શુભં દિનં સમાલોક્ય જગામ દેવિ મંદિરં ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે આવેલા વૃદ્ધોને સમજાવી તેમને ઘેર વિદાય કર્યા. અને અનુકુલ દિવસ જોઈ શક્તિના મંદિરમાં ગયો, જ્યાં વામતંત્રની ઉપાસના ભૈરવી ચક્રચળન નિત્ય થતું હતું ત્યાં અવલોકવા પીપારાજા ગયો.

इतिश्री वटावली वास्तव्येन गणपतिशंकरशाल्मी विरचिते
अभिनव पीपाचरिते पंचमोऽध्यायः ।



અથ ષષ્ઠોલ્લાસઃ ॥

અનુષ્ટુપ્-વૃત્તમ્

શ્લોકઃ

અથ ષષ્ઠે સમુલ્લાસે તંત્ર માર્ગસ્ય પૂજનં ।

પ્રયોગસ્ય વિધિસ્તસ્ય કથ્યતે વૈ સમાસતઃ ॥૧॥

ભાવાર્થ—

આ છઠ્ઠા સમુદ્દાસમાં તંત્ર માર્ગનું પૂજન તથા તેના પ્રયોગનો વિધી સંક્ષેપથી જણાવવામાં આવે છે.

શ્લોકઃ

શ્રીચી કુટુંબજાઃ સર્વે દીક્ષિતા વામ માર્ગગાઃ ।

દેવ્યાગારં સમાશ્રિત્ય દેવીં વામાં સિષેવિરે ॥૨॥

ભાવાર્થ—

ખીચી કુલના સર્વે કુટુંબીઓ વામ માર્ગની દીક્ષા લીધેલા હતા. અને એવાં નાનાં મોટાં સઘળાં જનો દેવીના મંદિરમાં જતાં. તથા વામાદેવીનું સેવન તંત્ર માર્ગથી કરતાં હતાં.

શ્લોકઃ

નિત્યાર્ચન વિધાનેન સંસ્મરેણ તથૈવચ ।

બીજ મંત્રોપજાપેન સાક્ષાત્કારં પ્રપેદિરે ॥૩॥

ભાવાર્થ—

નિત્ય નિયમેને અનુસરી વિધી પૂર્વક અર્ચન કરતાં, સહજ નામોના પાઠથી સ્મરણ કરતાં, દીક્ષા અને ઉપાસ્ય દેવતાનાં ખીજ મંત્રોનો જપ-પુરૂષ્વરણો વિગેરે કરતાં, અને તેનો તેમને જાણે સાક્ષાત્કાર થયો હોય તેમ તેઓ માનતા.

શ્લોકઃ

ગુરુપદિષ્ટ માર્ગેણ દીક્ષિતા નિપુણાશ્રયે ।

પૂર્ણાભિષેકિનો નિત્યં વામાધ્યાન પરાયણાઃ ॥૪॥

ભાવાર્થ—

કેટલાકે વળી તેઓના ગુરૂએ ખતાવેલા માર્ગને અનુસરી દીક્ષાના ક્રમે

કર્મકાંડમાં નિષ્ણાત હતા. અને પૂર્ણાભિષેક સુધીની છેલ્લી હદે પહોંચેલા માનતા. અર્થાત્ જેઓ ધ્યાન સમાધિની પૂર્ણતાએ પહોંચ્યા હોય તેવા પોતાને સમજતા હતા.

શ્લોક:

પ્રત્યષ્ટમ્યાં ચતુર્દશ્યા મમાયાં પ્રતિપર્વસુ ।

ચક્ર પૂજાં સમાચક્રુર્બલિ હોમાર્ચનાદિભિઃ ॥૫॥

ભાવાર્થ—

દરેક અષ્ટમીએ, દરેક પૂર્ણિમાએ, અમાવાસ્યાએ અને તેવાં દરેક પર્વોમાં ભૈરવી ચક્રનું પૂજન કરતા હતા. અને વિધીપૂર્વક બલિદાન સાથે તાંત્રિક હોમ કરતા હતા.

શ્લોક:

તત્રાદૌ નિત્યકર્માણિ તંત્રોક્તાનિ વિધાયચ ।

સંકલ્પિતંયન્મનસા સંકલ્પે નાનુ ઘોષયન્ ॥૬॥

ભાવાર્થ—

જ્યારે યજનનો દિવસ નક્કી કરતા ત્યારે તે દિવસે પ્રાતઃકાલમાં વહેલા ઉઠતા. શૌચ-હંતધાવન અને સ્નાન તંત્રના નિયમ મુજબ કરતા. અને સંધ્યા વિધી પણ તંત્રમાં બતાવ્યા મુજબની કરતા.

શ્લોક:

દિગ્બંધનં તતઃ કૃત્વા દીપસ્થાપન મેવચ ।

શંખ ઘંટાર્ચનં ચૈવ કૂર્ચ્વેન પ્રોક્ષણં તતઃ ॥૭॥

ભાવાર્થ—

યજનનો હેતુ મનમાં ધારતા. તે મુજબ પુત્ર-ધન-યશ-સત્તા-શ્રી વિગેરેની પ્રાપ્તિ માટે સંકલ્પ કરતા. ત્યાં પછી દિગ્બંધન, કલશ પૂજન, અને મહાદીપનું પૂજન કરતા. શંખ-ઘંટાનું અર્ચન કરી દૂર્યથી સર્વ સામગ્રીનું પ્રોક્ષણ કરતા.

શ્લોક:

મૂશુધ્યાદિ તતોન્યાસાન્ મહાન્યાસૌં સ્તથૈવચ ।

શાપોદ્ધારોત્કીલનંચ કવચાર્ગલ સંયુતમ્ ॥૮॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી મૂશુધ્યાદિ ન્યાસ કરી મહાન્યાસ થવા લાગે. શાપોદ્ધારના

મંત્રો ભણવામાં આવે. તે સાથે કવચના મંત્રો, કીલકના મંત્રો, અર્ગલાના મંત્રો બોલાવવામાં આવે.

શ્લોક:

પટ્ટકે પાત્ર યંત્રાણાં મુદ્દેશ્વો ક્રિયતે તતઃ ।

પાત્ર યંત્રાણિ સંપૂજ્ય પાત્રાધારૌં સ્તથૈવચ ॥૧॥

ભાવાર્થ—

પાત્રોના સ્થાપન માટે સુંદર પાટલો કે બાજઠ પસંત કરવામાં આવે. તેને પવિત્ર કરી તેના ઉપર યંત્રો કઢાડે. અને પાત્ર-યંત્રોનું પૂજન પાત્રના આધારોનું પૂજન કરાય.

શ્લોક:

પ્રક્ષાલનેન મંત્રેણ પ્રક્ષાલ્યા પૂજયત્ પુનઃ ।

કલાભિધાન મુચ્ચાર્ય શશિ સૂર્યામ્નિનાં તથા ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

પછી પાત્રોની પખાળવાની વિધી થાય. અને પાત્રોનું ક્રમવાર પૂજન થાય. સૂર્ય-ચંદ્ર અગ્નિ-આદિ દેવોની આઠ-અને સોળ કે તેથી વધારે ઓછી કળાઓના ઉચ્ચાર સાથે પૂજન થાય.

શ્લોક:

પૂજયંતિષ્વ તાન્ ભક્તયા ગંધપુષ્પાદિભિઃ પુનઃ ।

તત્તદૈવત મુદ્રાશ્ચ મૂલ મંત્રેણ દર્શયન્ ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

કળાઓનું પૂજન ઘણી પ્રેમ ભક્તિથી થતું. અને ચંદન-પુષ્પ અને અક્ષતથી એ પૂજન થતું. મૂળ મંત્રના ઉચ્ચાર સાથે દેવતાઓની આકૃતિ સંકેત સૂચક મુદ્રાઓ કરવામાં આવે.

શ્લોક:

કલશાદિષુ પાત્રેષુ સ્થાપિતેષુ ત્રિપાદિષુ ।

મથયુક્ત પદાર્થાન્વૈ ન્યક્ષિપન્ પ્રજપન્ પુનઃ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

બુઢી બુઢી ત્રિપાદીઓ ઉપર સ્થાપેલાં કલશ વિગેરે પાત્રોમાં મથાદિ પદાર્થોને ગોઠવતા. અને તંત્રીકૃત બીજ અને તેના મંત્રોનો ઉચ્ચાર કરતા.

શ્લોકઃ

તંત્રજ્ઞા ગુરવઃ પશ્ચાદંતર્યાગ વિધિં વ્યધુઃ ।

આઘાવરણ મારમ્ભ્ય સમસ્તા વરણાઽવધિઃ ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

તંત્ર શાસ્ત્રને જાણનારા તેમના ગુરુઓ ત્યાં પછી અંતર્યાગનો વિધી શરૂ કરતા. પ્રથમ આવરણથી માંડી સમસ્ત આવરણ સુધી બધાં આવરણોનો વિધી પાર પાડતા.

શ્લોકઃ

પૂર્વોક્તાસ્તાઃ કલાઃ સ્મૃત્વાઽપૂપુજં સ્તર્પયન્ મુહુઃ ।

સાક્ષતૈ રાર્દ્રં ચંદૈશ્ચ પ્રત્યેકાવરણં નવં ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

વળી ઉક્ત દેવતાઓની કળાઓનું સ્મરણ કરી પૂજન કરતા. અને પ્રેમથી વારંવાર-તર્પણ કરતા. તેમાં અક્ષતાથી પૂજન કરતા. અને આડુના ટુકડાઓથી તર્પણ કરતા. એમ પ્રત્યેક આવરણ પૂજામાં તાજા અને નવા અક્ષત તથા આડુના ટુકડાનો ઉપયોગ કરાતો.

શ્લોકઃ

રાજોપચાર સંયુક્તાં મહાપૂજાવિધિં તતઃ ।

સંમિલિતાઃ સમાચેરુ રેતત્ પાન પુરઃસરં ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી રાજોપચારનો વિધી શરૂ થાય. અને મહાપૂજાનો વિધી બારે ઠાઠથી કરવામાં આવે. તેમાં હાજર રહેલા પૂજન-અર્ચનમાં ભાગ લેનારા સઘળા મધપાનથી માંડી પાંચે મકારોનું સેવન મરજી મુજબ કરે.

શ્લોકઃ

પુરઃપાત્રાણિ સંસ્થાપ્ય મદિરાકુંભ એવચ્ચ ।

ચવર્ણં ચૈવ શુદ્ધિંચ ચ્વાયં પેયં તથૈવચ્ચ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

પોતાની સમક્ષ પાત્રો ગોઠવાએલાં હોય, મદિરાના કુંભ તૈયાર હોય, ચર્વણ અને શુદ્ધિની ગોઠવણ થએલી હોય, અને સુંદર લોજનના પદાર્થો પણ આગળ ધરેલા હોય,

શ્લોક:

સવ્યાઙ્ગુલીનાં ત્રિપદીં કૃત્વા પાત્રં પ્રગૃહ્યચ ।

પિબંતિ તસ્માત્ મધુરં મધુ મદ્યં પુનઃપુનઃ ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

જમણા હાથની આંગળીઓથી ત્રિપદી કરવામાં આવે, તેના પર પાત્ર ગોઠવાય, ઓ સાથે તંત્ર મંત્રોનો ઘોષ થાય, અને અંતે મધુર મધનું વારંવાર પાન થતું રહે.

શ્લોક:

સ્વાત્માનં ભૈરવંમત્વા સ્વકીયાં ભૈરવીં પુનઃ ।

પિબંતિ પાયયંતિચ શુદ્ધિ શ્ર્વર્વણકૈઃ સહ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

પોતાની જાતને ભૈરવ હોવાનું કલ્પવામાં આવે ! સ્વકીયા વા પરકીયા કે જે સાથે બેઠેલીને ભૈરવી કલ્પે ! ! તેની સાથેના મરણ સુજળના વ્યવહાર સાથે પાન કરી શકાય ! અને પાન કરાવાતું જાય ! શુદ્ધિ અને ચર્વણ થતું જાય, અને મરણ સુજળ ઉત્તમ ભોજન પણ થતું રહે.

શ્લોક:

ઘૃત પક્કં પયઃ પક્કં વન્હિ પક્કં ચ તૈલકં ।

માષાન્નં શર્કરા મિષ્ટં તિક્તં ક્ષાર યુતં તથા ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

એ ભોજન પદાર્થો પૈકી ઘીથી અને દૂધથી તૈયાર કરેલા પાક હોય, તેજથી તળેલા, અને અગ્નિથી પકાવેલા પણ તેમાં હોય તો ચાહે વડાં પણ હોય, સાકરથી મિષ્ટ એવાં મિષ્ટાન્ન, તથા તીખા-ખારા એવા વિવિધ પદાર્થો પણ તૈયાર શકેલા હોય.

શ્લોક:

આમ્લં ચૈવ કષાયંચ શાકવ્યંજનકૈ ર્યુતં ।

एवं बहु विधं भक्ष्यं चोष्यं लेह्यंस्तथैवच ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

ખાટા અને તુરા પદાર્થો સાથે જુદાં જુદાં શાક, તથા ભાજ્યો, ભજ્યાં, ચટણીઓ, રાયતાં, મેતકુટ, કુંચુમર, કેાસંબરી, અને પંચામૃત પણ હોય.

એમ આવવાના, ચાટવાના, ખાવાના, ગળવાના, અને બાકષ્ણ કરવાના પદાર્થોની યોજના થએલી હોય.

શ્લોક:

સ્વાદંતિ સ્વાદયંત્યન્યાન્ પરિહાસ પ્રજલ્પકૈઃ ।

પંચાનાંચ મકારાણાં સેવનં તત્રવૈ ધ્રુવં ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

તે પ્રસંગે કવચિત્ મંદહાસ્ય થતું હોય, ખડખડ હસવાનું પણ હોય, જોરથી-નાકેથી અને દીર્ઘસ્વરથી પણ બોલાતું રહે, મસ્કરી ઠટાપણ ચાલતા હોય, તેની સાથે ખાવાનું અને ખવડાવવાનું ભારે આનંદથી ચાલુ થાય. ખડખડાટ પણ વચ્ચે ખૂબ થવા લાગે અને પાંચે મકારોનું સેવન ચાલતું રહે.

શ્લોક:

ભવતિનાત્ર સંદેહો ભૈરવી ચક્ર સંશ્રયે ।

વળાશ્રમાણા માચારો ન વિચાર્યોઽસ્તિતત્રવૈ ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

ભૈરવી ચક્રના એ મહોત્સવ પ્રસંગે વર્ણ અને આશ્રમનો લેહ રાખવાનો ન ઘટે. તેમજ તે સંબંધી વિચાર કરવાની પણ જરૂર ન પડે.

શ્લોક:

આય પાત્રસ્ય પાનેન સ્થૂલદેહો વિશોદ્યતે ।

દ્વિતીયેનચ સૂક્ષ્મસ્ય શોધનં ભવતિ તથા ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

વળી કહેવાતું હોય કે-આ પ્રથમ પાત્ર છે. તેનું પાન કરવાથી સ્થૂલ દેહની શુદ્ધિ થાય છે. અને બીજા પાત્રનું પાન કરવાથી સૂક્ષ્મ દેહની શુદ્ધિ થાય છે. ચાને મન-બુદ્ધિ-ચિત્ત અને અહંકાર શુદ્ધ થાય છે.

શ્લોક:

તૃતીય પાત્ર પાનાન્ન વિશુદ્ધિઃ કારણસ્યચ ।

મહાકારણ શુદ્ધ્યર્થ યથેચ્છં પાન મુત્તમં ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

તેમજ ત્રીજા પાત્રનું પાન કરવાથી કારણ દેહની શુદ્ધિ થાય છે. અને મહાકારણની શુદ્ધિ માટે મરણ સુજળ પાન કરવું સર્વોત્તમ છે. કારણ દેહ

કે જે આત્મા તરફની, વૃત્તિ અને મહાકારણ કે જે આત્માના અધિકારમાં રહેનાર વૃત્તિ તેની પણ શુદ્ધિ થાય છે.

શ્લોક:

एव मुद्घोष्य पानं च चक्रिरे मनसे प्सितं ।

यावद्भूमौ न पतति वमनं न भवेत्तथा ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે ઉચ્ચ સ્વરથી ઘોષ કરતા રહેતા, અને મરણ મુજબ પાન કરતા રહેતા. ચક્કર આવી પૃથ્વી પર ન પડી જવાય ત્યાં સુધી પાન કરવું, ઉછાટી ન થાય; કે તેવો ખીન્ને વિકાર ન થવા પામે ત્યાં સુધી તો પાન કરતા જવું.

શ્લોક:

तावत् पानं न त्यक्तव्यं इति बुद्ध्या पिबन् मुहुः ।

ततः प्रारेभिरे होमं कुंडेवै तत्र संस्थिते ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં સુધી તો પાન કરતાં ન અટકવું ભેદજે, એવા વિચારોને આધીન થએલા એ ખીચીએ મધપાન કર્યા કરતા હતા. ત્યાં પછી તેઓ તૈયાર રાખેલા કુંડમાં તંત્રવિધી પ્રમાણે હોમ કરવાનો પ્રારંભ કરતા હતા.

શ્લોક:

यंत्र स्थाँश्चैव पीठस्थाँ स्तथैवा वरणस्थितान् ।

हुत्वा वै मधुरैर्द्रव्यै र्मादिकै र्मदिरादिभिः ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

તેમાં યંત્રના દેવતાઓનો, પીઠના દેવતાઓનો, તથા આવરણ દેવતાઓનો હોમ કરતા હતા. અને એ હોમ મીઠા-મધુરા પદાર્થોથી, તેમજ માદક પદાર્થોથી કરતા હતા.

શ્લોક:

वामादेव्याः प्रसन्नार्थं बीजानामयुतैर्युतैः ।

होमंदत्त्वा तु विधिना चक्रुस्ते पाशवं बलिः ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

વળી વામાદેવીની પ્રસન્નતા માટે હજાર-હસ હજાર-લાખ અને કરોડો મંત્રોના પણ હોમ કરી શકતા. હોમ થયા પછી પણ બલિ કરતા.

પ્રલોક:

રજ્જુપાશેન બદ્ધાંસ્તાન્ સિંદુરૈ રંજિતાન્પશૂન્ ।
મંડપેષ્ઠ સમાનીય ઘાતકર્મ સમુદ્યતાઃ ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

પ્રથમ પશુને દોરડાંના ફાંસાથી બાંધતા સિંદૂરથી તેને રંજતા. મંડપ પાસે લાવતા. તેનો વધ કરવાના હેતુથી એમ કરવામાં આવતું.

પ્રલોક:

ઉત્થાય સ્વાસનેભ્યશ્ચ યજ્ઞં પૂજાં સમાચરન્ ।
હુંકાર યુક્ત ઘોષેણ ચિચ્છિદુઃ પશુકંધરાન્ ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

તે પ્રસંગે આસનો પરથી ઉઠતા. યજ્ઞોની પૂજા કરતા. હું હું નો ઉચ્ચાર કરતા. અને પશુઓનાં માથાં ચટાચટ કાપતા.

પ્રલોક:

તતસ્તેષાં ચ ગાત્રાણાં યજ્ઞં ચ ચક્રિરે ।
તદ્ભૂમૌ ભૈરવાદ્યેતેઽ નૃત્યન્ હર્ષ મુપાગતાઃ ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

શરીરના અવયવોના નાના મોટા ટુકડા બનાવતા. અને ઉપરોક્ત એ બનેલા ભૈરવો યજ્ઞ હસતા. અને એવી ભૂમિ પર તેઓ નૃત્ય કરતા.

પ્રલોક:

एतत् सर्वं समालोच्य तांत्रिकं यजनादिकं ।
पीपा खिन्न मना भूत्वा जगाम स्वालयंपुनः ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—

ઉપરોક્ત સઘળું પીપાજીએ જોયું. તંત્ર માર્ગનું યજન પણ જોયું. અને તેમના દુરાચારને પ્રત્યક્ષ જોયો. આ બધું જોઈ પીપાને ભારે ખેદ થયો. અને કંઈ સાથે કંઈ પણ બોલ્યા વિના ચુપકીથી પોતાના રાજબુવન તરફ ચાલ્યો ગયો.

इति श्रीवटावली वास्तव्येन गणपतीशङ्कर
शास्त्रीणा विरचिते अभिनव पीपा
चरिते षष्ठोऽध्यायः ।

અથ સપ્તમોલ્હાસઃ ।

(અનુષ્ટુપ્-વૃત્તમ્)

શ્લોકઃ

અથૈકસ્મિન્ દિને સાયં વૃદ્ધાઃ સ્ત્રીચી કુટુંબિનઃ ।
સંમિલ્ય વાઙ્મૈઃ સાકં જગ્મુર્ભૂપતિ મંદિરં ॥૧॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી કેટલાક દિવસ વીત્યા, સાંજનો સમય હતો, ખીચી કુટુંબીઓ લેગા થયા. તંત્રના આચાર્યોને બોલાવ્યા. એ રાજપુરોહિતો પણ ત્યાં આવ્યા. અને સૌ સાથે રાજાના મહેલમાં ગયા.

શ્લોકઃ

પીપાઽપિ સ્વાગતં ચક્રે કુલજાનાં દ્વિજન્મનાં ।
ઉપવિશ્ય ચ તૈઃ સાર્ધં નમ્રવાચા મુદીર્યન્ ॥૨॥

ભાવાર્થ—

પીપાળએ તેમનું રૂઢું સ્વાગત કર્યું. આહા ! આ અમારા મુરખીઓ કયાંથી ? અને આ અમારા પૂજનીય પુરોહિતો પણ કયાંથી પધાર્યા ? ઉંચા આસન ઉપર બેસાડયા. નીચે આસન ઉપર પીપા બેઠો. પ્રશ્નામ કર્યો. અને નમ્રવાણીથી તેમને પૂછવા માંડ્યું ?

શ્લોકઃ

પપ્રચ્છ કારણં તેષા માગમસ્ય કુટુંબિનાં ।
તદાતે કથયામાસુર્દીક્ષાં સંગ્રહણાયચ ॥૩॥

ભાવાર્થ—

કુટુંબના એ મુરખીઓને પધારવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે તેઓ ખૂબ રાજ થયા. અને પીપાળને તંત્ર દીક્ષાનું મહત્વ બતાવ્યું. તથા દીક્ષા લેવા માટે આગ્રહ કર્યો.

શ્લોકઃ

ઉવાચ નૃપતિઃ શ્રેષ્ઠો નમે શ્રદ્ધાઽસ્તિ કિંચન ।
વામ તંત્રસ્ય માર્ગોઽયં સર્વથા નેષ્યતે બુધૈઃ ॥૪॥

ભાવાર્થ—

રાજાએ નમ્ર ભાવે વિનંતિ કરી. તમો ચલાવો છો એ તંત્ર માર્ગ ઉપર

મારી લેશ પણ શ્રદ્ધા નથી. એવા માર્ગને સત્પુરૂષો સ્વીકારતા નથી. તો પછી મારા જેવા બીજો કોણ સ્વીકારી શકે ?

શ્લોક:

યત્રાસ્તિ મયપાનંચ તદ્વન્મીનાશનં તથા ।

નિંચકર્મ પરસ્ત્રિભિઃ કીદ્રશો માર્ગ ઉચ્યતે ॥૫॥

ભાવાર્થ—

જ્યાં મદિરા જેવા પ્રવાહીનું પાન કરાતું હોય ! નિર્દોષ માછલાંનું ભોજન થતું હોય ! પારકી સ્ત્રી સાથે દુરાચાર સેવાતો હોય ! એ તે વળી ધર્મનો કોઈ માર્ગ ગણાય ! !

શ્લોક:

આયા પ્રકૃતિ રીશસ્ય બ્રહ્મણઃ પરમાત્મનઃ ।

શીલેન બ્રહ્મચર્યેનં સમુપાસ્યાસ્ત્યહિંસયા ॥૬॥

ભાવાર્થ—

દેવી આદ્ય પ્રકૃતિ છે. સનાતન બ્રહ્મ-પરમેશ્વરની એ અદ્ભૂત શક્તિ છે. તેની ઉપાસના શીલથી, બ્રહ્મચર્યથી, અને અહિંસા વૃત્તિથી ઉત્તમ પ્રકારે થઈ શકે છે.

શ્લોક:

જ્ઞાપ્યંતામ્ યદિજ્ઞાનંતિ વિપ્રાઃ કૌલ વિશારદાઃ ।

કૌલ માર્ગ રહસ્યંચ શાસ્ત્ર પ્રોક્તં સમાસતઃ ॥૭॥

ભાવાર્થ—

અત્રે પધારેલા આ બ્રાહ્મણો કૌલશાસ્ત્રને બાણનારા વિદ્વાનો છે. કૌલ-શાસ્ત્રનું રહસ્ય બાણતા હોવાની હીમાયત કરે છે. તો તેમણે શાસ્ત્રનાં પ્રમાણો બતાવી અમને સાચું રહસ્ય શા માટે ન જણાવે ?

શ્લોક:

વિના રહસ્ય જ્ઞાનેન દેવતા ન પ્રસીદતિ ।

સેવિતો વૈદુરાચારો દુર્ગતિં તત્પ્રયચ્છતિ ॥૮॥

ભાવાર્થ—

રહસ્યનું જ્ઞાન જ્યાં સુધી ન સમજાય. ત્યાં સુધી કોઈપણ દેવતા પ્રસન્ન થતો નથી. અને તેના નિમિત્તે સેવાતા દુરાચારથી અધોગતી થાય છે.

વૃદ્ધ ઉવાચ

શ્લોક:

પરંપરાભિઃ પ્રાપ્તોઽય માચારો કૌલવસ્યચ ।

સવયં પાલયિષ્યામો પ્રવૃદ્ધૈશ્ચ નિષેવિતઃ ॥૯॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે પેલા ઘરડા અને ડાહ્યા વૃદ્ધ બોલ્યા પીપા ! આ માર્ગ કંઈ આજકાલનો નવો નથી. પરંપરાથી ચાલતો આવેલો આપણા કુળનો આ ખરો માર્ગ છે. આપણે સૌને એ પાળવો જોઈએ. અને વૃદ્ધોએ તેનું પાલન કરેલું છે.

પીપા ઉવાચ

શ્લોક:

પ્રવૃદ્ધાઃ પૂર્વજાયેવૈ પૂર્વકાલ સમુદ્ભવાઃ ।

સદાચાર રતાનિત્યં રહસ્યેનાર્ચયન્ શિવાં ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે પીપાણ કહે છે કે—પૂર્વકાલમાં થએલા આપણા પૂર્વજો તો સદાચારી હતા. રહસ્યને જાણતા હતા, અને માતાજીનું પુજન પવિત્ર પદાર્થોથી કરતા હતા.

શ્લોક:

અભિઃ સંગ્રહિતા ગ્રંથા વિદ્યન્તે સંગ્રહાલયે ।

કુરુર્ધ્વં વાચનં તેષાં રહસ્ય જ્ઞાન હેતવે ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

આપણે ત્યાં પુસ્તકાલય છે. તેમાં પૂર્વજોએ સંગ્રહેલા ગ્રંથો છે. તે મેં વાંચ્યા છે. એ તો ઉમદા રહસ્યોથી ભરેલા છે. અને તમારે તે વાંચવાની જરૂર છે.

શ્લોક:

પીપાયા વચ્ચનં શ્રુત્વા વૃદ્ધાઃ સંક્રોધ માનસાઃ ।

તિરસ્કાર યુતૈર્ વૈક્યૈઃ પ્રાબુવન્ નૃપતિં પ્રતિ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

પીપાણનાં આવાં વચનો પેલા ઘરડાઓએ સાંભળ્યાં. તેમને એ અપમાન ભરેલાં લાગ્યાં. ક્રોધે ભરાયા, અને શુરસે થઈ બોલવા લાગ્યા અને તોછડા શબ્દોથી રાજાનો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા.

વૃદ્ધા ઉચ્ચુઃ

શ્લોકઃ

રેરે બાલોઽસિ મૂર્ખોઽસિ શોભસે ન નૃપાસને ।

અવલિસોસિ ગર્વેણ શાસ્ત્રાધ્યયનજેનચ ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

અરે પીપા ! તું તો હજી બાળકના જેવોજ રહ્યો. મૂખાંધ બરેલી વાતો કરે છે રાજગાદી ઉપર તારા જેવો ન શોભે હાંકે ? તું ગર્વથી બરેલો છે. એ ગર્વ ત્હને શાસ્ત્રોના અભ્યાસનો થયો છે.

શ્લોકઃ

યદિદીક્ષા નરૂહિતા ભવતા કૌલવાગતા ।

પરિત્યક્તો હિ ભવિતા ચાસ્માભિઃ સકલૈઃ કુલૈઃ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

તું કોલ તંત્રની દીક્ષા નહીં લઈશિ વંશપરંપરાનો માર્ગ નહીં સ્વીકારીશ ! તો અમે સઘળા કુટુંબીઓ એકઠા થઈશું, વિચાર કરીશું. અને ઠરાવ કરીશું તો આ રાજગાદી ઉપર તું રહેવા પામીશ નહીં.

શ્લોકઃ

તવજ્ઞાન પરીક્ષાર્થં કરિષ્યામઃ સર્ભાં પુનઃ ।

પંડિતા આગમિષ્યંતિ તંત્ર શાસ્ત્રાર્થ પાટવાઃ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

ત્હારા જ્ઞાનની પરીક્ષા પણ હમારે કરવી જોઈશે. પંડિતો આવશે, સભા થશે, શાસ્ત્રાર્થો થશે, અને તેમાં તારું જ્ઞાન કેટલું છે તે જણાઈ આવશે.

શ્લોકઃ

શાસ્ત્રાર્થેયદિજેતાષ્વેત્ કરિષ્યામો વચસ્તવ ।

જેષ્યામોવા વયંસર્વે વિમોક્ષસિ નૃપાસનાત્ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

શાસ્ત્રાર્થોમાં તું કદી જીત મેળવીશ તો ત્હારું વચન અમે પાળીશું. અને અમારી જીત થશે તો ત્હારે રાજ્યાસન તજવું પડશે. માટે અમે કહીએ છીએ તે માની દીક્ષા ગ્રહણ કરીલે !! તેમાંજ ત્હારું ભલું છે.

શ્લોક:

इति कुच्छं वचस्तेषां श्रुत्वा पीपा मुदान्वितः ।
व्याजहारोत्तरं तेभ्यो न्याय्यं धर्मं प्रमाणितं ॥१७॥

ભાવાર્થ—

કેાધથી બરેલાં વચનો વૃદ્ધોનાં સાંભળ્યાં. પીપાજી ખૂબ ખડખડ હસ્યા. અને ન્યાય અને ધર્મનાં પ્રમાણોથી ઉત્તરે આપવા લાગ્યા.

पीपा उवाच

શ્લોક:

महनीय वरिष्ठवै भाषन्ते नानृतंकदा ।
मदर्थे यत्प्रयुक्तानि वचांसि श्रेय हेतवे ॥१८॥

ભાવાર્થ—

આહા ! આપના જેવા મુરખોઓ અમારે પૂજનીય ગણાય છે. તેઓ કદી જીકું બોલતા નથી. મારે માટે કહેલાં વચન સાચાંજ છે. મારું કલ્યાણ થાય તેવાં છે.

શ્લોક:

दुराचारे तु मूर्खोऽस्मि बालिशोमत्स्य भोजने ।
सतांकृते सगर्वोस्मि लिप्तोस्मि श्रीहरेः पदे ॥१९॥

ભાવાર્થ—

ખરે ! હું દુરાચાર ખેલવામાં મૂર્ખ છું. મત્સ્ય લોજન કરવામાં બાળક જેવો છું. સત્પુરુષોની સેવામાં મ્હને અભિમાન છે. અને શ્રીહરીની ચરણ સેવામાં તત્પર રહેવા મને ગર્વ છે.

શ્લોક:

अहं राज्यं न वांछामि नेच्छामि राजवैभवम् ।
कीर्त्तेश्चापि न लिप्सास्ति संततौ न मनोरथः ॥२०॥

ભાવાર્થ—

હું રાજ્યની ઇચ્છા રાખતો નથી. રાજવૈભવની પણ ઇચ્છા નથી. કીર્તી મેળવવાની પણ આશા રાખતો નથી, અને સંસારના વિસ્તારની પણ મ્હને અભિલાષા નથી.

શ્લોક:

સર્વં વૈ પ્રાપ્યતે લોકે સ્વર્ગેવા નરકેષુચ ।
 એકં વૈ દુર્લભં તત્ર શ્રીહરિઃ પરિતોષણં ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

ઉપરોક્ત સંસારના પદાર્થો તો સ્વર્ગમાં કે નરકમાંય મળી આવે છે. પણ ખરેખર દુર્લભતો શ્રી હરીનુંજ શરણુ ગણાય છે. જે મેળવવા માટે યોગિઓ અહર્નિશ તપ કરે છે.

શ્લોક:

દીક્ષાવૈ દુર્લભાશ્ચાત્ર પ્રકૃતેઃ પુરુષસ્યચ ।
 તયોરભેદભાવાભ્યાં તત્ત્વજ્ઞાનેન પ્રાપ્યતે ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

પ્રકૃતિ-પુરુષના વિવેકની દીક્ષા પણ તેટલીજ દુર્લભ છે. કારણ કે એ અલોહભાવ ઉત્પન્ન કરનારી છે. અને તત્ત્વજ્ઞાન જ્યાં સુધી ન થાય ત્યાં સુધી માનવજીવ ભવ-સંસારમાં ભટકયાજ કરે છે.

શ્લોક:

પ્રકૃતૌ બ્રહ્મણોઽભાવઃ બ્રહ્મણિ પ્રકૃતેસ્તથા ।
 નાસ્તીતિ કથનં સત્યં શાસ્ત્રવિદ્ધિઃ સુનિશ્ચિતં ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

પ્રકૃતિમાં બ્રહ્મને અભાવ નથી. અને બ્રહ્મમાં પ્રકૃતિને અભાવ નથી. એવું કથન તદ્દન સાચું છે. શાસ્ત્રના જ્ઞાનિઓએ નિશ્ચય કરેલો છે.

શ્લોક:

ઉપાસ્યા ભગવતી માયા સાકં ભગવતા મતા ।
 તયોરદ્વૈત વિજ્ઞાનં ભુક્તિ મુક્તિ પ્રદાયકં ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

ભગવતી માયાની ઉપાસના ભગવાનની સાથે થઈ શકે છે. અને માયા તથા બ્રહ્મનું વિશેષ જ્ઞાન મેળવવાથી આ લોકમાં ઉન્નતિ, તથા પરલોકમાં પરમગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્લોક:

યદિ વાંચ્છંતિશાસ્ત્રાર્થં પંડિતાનાવહ્યંતુવૈ ।
 નિયોક્તવ્યા સમાતત્ર પરિષદ્ભવને શુભે ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

એ તમારી મરજી હોય તો એ વિષયનો શાસ્ત્રાર્થ કરાવો. શાસ્ત્રી-પંડિતોને આમંત્રણ આપો. સભા ભરવાનો દિવસ નક્કી કરો. અને આ પરિષદ ભવનને ઢીપાવો.

શ્લોક:

આગતાનાચ વિદુષાં શુશ્રુષાર્થચ સેવકાઃ ।
નિયોજિતા ભવિષ્યંતિ તત્કાલ કર્મકોવિદાઃ ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

પંડિતો આવશે. તેમની સેવા થશે. સેવકો તૈયાર રહેશે. જે જે આજ્ઞાઓ કરશે, તે તે ઉઠાવતા રહેશે. સેવકો કેળવાએલા-હુંશિઆર છે. સેવામાં ખામી પડવા દેશે નહીં.

વૃદ્ધા ઉચ્ચ:

શ્લોક:

કથં વિલંબો કર્તવ્યો નાસ્તિ તત્ર વિચારણા ।
લિંખિષ્યામો વયંચાત્ર પત્રાણિ વિવિધેષુચ ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે વૃદ્ધો બોલી ઉઠ્યા કે-હમો પણ એ વાત સમજી શકીએ છીએ. તેમાં વિલંબ કરવા જેવો છેજ નહીં. વિચારવાનું પણ કંઈ રહેતું નથી. હાલ આમંત્રણ પત્રિકાઓ લખીએ છીએ. બિન બિન પંડિતોને તેડાવીએ છીએ.

શ્લોક:

દેશેદેશેચ દોષજ્ઞાન્ તંત્ર દર્શનદક્ષકાન્ ।
સાગ્રહં પ્રેષયામાસુઃ પત્રકાન્ સમલંકૃતાન્ ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

તંત્ર શાસ્ત્ર બાણનારા ઘણા પંડિતો છે. જુદા જુદા દેશોથી તેમને બોલાવવાના છે. એવા પંડિતો પર પત્ર લખ્યા. પત્રો સુંદર શણગારીને મોકલ્યા.

શ્લોક:

નિશ્ચિતાયાં તિથૌ સર્વે સંગતાઃકૌલ પંડિતાઃ ।
સમાગૃહે સંનિવિષ્ટા વિરેજુ નિર્જરાઈવ ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

સભાની નક્કી કરેલી તિથીએ પંડિતો આવ્યા. કોલશાસ્ત્રના એ પંડિતો હતા. સભા ગૃહમાં જ્યારે સભાના આકારમાં બેઠા, ત્યારે જાણે દેવતાઓની સભા હોય તેવો દેખાવ થયો.

શ્લોક:

તત્રવૃદ્ધાઽસમાજગ્મુ રેભિઃ સાકં પુરોહિતાઃ ।

પીપાઽપિ તત્સભાયાંચ પ્રપેદે પ્રેમ સંયુતઃ ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

સભામાં ખીચી કુટુંબના સઘળા વૃદ્ધો આવ્યા. સાથે શણુગારેલા પુરોહિત-પંડિતોને પણ લાવ્યા. એમ સભા સંપૂર્ણ બરાઈ. પ્રેમ ભર્યા પીપાણ પધાર્યા.

શ્લોક:

પૌરાસ્તત્ર સમાયાતાઃ કૌતુકં દર્શનાયચ ।

સન્નાયર્થશ્ચ કુમારાશ્ચ કર્મચારિણ એવચ ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

કૌતુક એવા માટે નગરવાસીઓ આવ્યા. વિદ્વંષી સ્ત્રીઓ પણ આવી. અને સ્વયંસેવક યુવાનો તથા કુમારો પણ આવ્યા.

શ્લોક:

મહાધિવેશનંજાતં જન સંમર્દકં મહત્ ।

તત્ક્ષણે તૂર્યઘોષોવૈ જાતો મંગલ સૂચકઃ ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—

હજારોની સંખ્યામાં ઇતર લોકો આવ્યા. ભારે અધિવેશન થયું. કેાઈએ સ્થળ કે માનની અપેક્ષા ન રાખી, અને શાસ્ત્રાર્થ સાંભળવા આતુર થયા. પ્રારંભમાં સુસ્વરથી સંગીતનો પ્રારંભ થયો. અને મંગળ સૂચક પદો ગવાયાં.

इति श्रीवटावली वास्तव्येन गणपतिशंकर शास्त्री विरचिते
अभिनव पीपाचरिते सप्तमोऽध्यायः ।

અથાષ્ટમોલ્હાસઃ ।

(અનુષ્ટુપ્ વૃત્તમ્)

શ્લોકઃ

અષ્ટમેઽસ્મિન્ સમુલ્હાસે શાસ્ત્રાર્થઃ કૌલશાસ્ત્રિણાં ।

વૃત્તઃશાસ્ત્ર પ્રમાણૈશ્ચ પીપા સાકં મનોહરઃ ॥૧॥

ભાવાર્થ—

આ આઠમા સમુલ્હાસમાં શાસ્ત્રાર્થનું વર્ણન છે. શાસ્ત્રાર્થ પીપાળ અને કૌલપંડિત રાજપુરોહિતો સાથેનો છે. જે શ્રવણ કરવાથી મનોહર લાગે તેમ છે.

પીપા ઉવાચ

શ્લોકઃ

સ્વાગતંવો દ્વિજેન્દ્રાણાં કૌલાચાર વિધાયિનાં ।

સ્વીચી કુલોપદેષ્ટૃણાં મંત્રૈર્યત્રાદિ યાજિનાં ॥

ભાવાર્થ—

સભા વ્યવસ્થિત થયા પછી શરૂઆતમાં પીપાળએ સભાસદોનું સ્વાગત કર્યું. જણાવ્યું કે હે વિદ્વાનો ! આપ કૌલાચારની વિધીને જાણનારા છો. ખીચીકુલના ઉપદેશકો છો. મંત્ર-યંત્ર અને તંત્રથી યજન કરાવનારા છો. આપ સૌનું હું સ્વાગત કરું છું.

શ્લોકઃ

શ્રણુધ્વં સાવધાનેન પ્રશ્નલોક હિતાવહં ।

કિમસ્તિ કૌલવોમાર્ગઃ કતિધાચ વિભાજિતઃ ॥૩॥

ભાવાર્થ—

સજ્જનો ! આપ સાવચેત થઈ સાંભળશો. મારો એક પ્રશ્ન છે. લોકોનું હિત થાય તેવો છે. કૌલમાર્ગ એ શું છે ? તેના કેટલા ભેદ પડેલા છે ?

શ્લોકઃ

કસ્મિન્ હેતૌ પ્રવૃત્તોઽયં કથં મથાદિ સેવનં ।

દુરાચારેણ ચાનેન જનઃ કિં મુક્તિ ભાગ્ ભવેત્ ॥૪॥

ભાવાર્થ—

તેની પ્રવૃત્તિનું શું કારણ છે ? તેમાં મદ્યપાન વિગેરે કરવાનું શું કારણ છે ? એવા દુરાચારના સેવનથી મનુષ્યને શું મુક્તિ મળે ખરી ?

શ્લોક:

પુણ્યમાર્ગ પરિત્યજ્ય નિંચોઽયં કથમાચરેત્ ।

ન કલ્યાણં ભવેત્ ક્લાઽપિ કદાઽપિકસ્ય ચિત્તથા ॥૫॥

ભાવાર્થ—

પવિત્ર માર્ગને તણ નિહવા લાયક માર્ગને કેમ સેવી શકાય ? એવા માર્ગથી તો કોઇનું કદી પણ-કયાંય પણ કોઇનાથી કલ્યાણ થઈ શકે નહિ.

શ્લોક:

અવ્યક્ત બ્રહ્મણઃ સાક્ષાત્ પ્રકૃતિ સહજોદ્ભવા ।

સાવા સર્વસ્વ જાતસ્ય જગતઃ જનની ગદેત્ ॥૬॥

ભાવાર્થ—

પ્રકૃતિ (માયા) સાક્ષાત્ અવ્યક્ત બ્રહ્મથી સહેજે ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેનાથી અચાચર જગત પેદા થયાં કરે છે. તેથી એ માયા અથવા પ્રકૃતિ જગતની માતા ગણાય છે.

શ્લોક:

જનિતા સાસ્વવાલાનાં વધેન તુણ્યતિચ્ચ કિં ।

મયેન રુધિરાક્તેન માંસેન તર્પિતા ભવેત્ ॥૭॥

ભાવાર્થ—

જનિતા-માતા પોતાનાં બાળકોનો વધ થતો જોઈ રાણ થાય ખરી કે ? અને એ મદિરાથી તથા લોહીથી ખરડાએલા બચ્ચાના માંસથી તૃપ્ત થાય ખરી કે ?

શ્લોક:

ક્રમશોઽધમ વણાનાં યુવતીનાં નિષેવણાત્ ।

દુરાચારેણ સા માતા પ્રસન્ના કિં ભવેત્કથં ॥૮॥

ભાવાર્થ—

વળી અતુકએ અધમ વણેની યુવતીઓને સેવવી, કાવે તેમ અસહ્ય વર્તન રાખવું. એવા દુરાચારે આચરવા, તેનાથી શું માતા પ્રસન્ન થાય ખરી કે ?

શ્લોક:

મીનાશનેન સાદેવી યદિ તુષ્ટા ભવેદ્ ધ્રુવં ।

મીનાશનાચ્ચ બહવ સ્તેષાં તુણ્યતિ સાનકિં ॥૯॥

ભાવાર્થ—

મત્સ્ય ભોજન કરવાથી જો માતા પ્રસન્ન થતી હોય તો, દુનિયામાં મત્સ્ય ભોજન કરનારા કંઈ ઓછા નથી. તેમને એ દેવી કેમ પ્રસન્ન થતી નથી.

શ્લોક:

મુદ્રાભિર્વિવિધાભિશ્ચ તિષ્ઠંતિ बहु साधकाः ।

आभिः सा परितुष्टावै न द्रष्टा केन तत् कथं ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

ધણાય સાધકો જુદી જુદી મુદ્રાઓ કરી બેઠા રહે છે. પણ એવી મુદ્રાઓ કરી બેસી રહેનારા કેટલાઓને દેવી પ્રસન્ન થએલી છે ? તે ગણી બતાવશે કે ?

શ્લોક:

मंत्र यंत्रादि तंत्राणां महापूजा विधेस्तथा ।

रहस्यं यदि जानन्ति प्रब्रुवन्तु द्विजोत्तमाः ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

હીક ! પણ હવે એ કોલમાર્ગના મંત્રોનું-યંત્રોનું-તંત્રોનું, અને મહાપૂજાની વિધીનું રહસ્ય આપ બાણુતા હોવ તો કહો ! આપ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણો છો, વિદ્વાન છો, અને પૂજનીય છો.

શ્લોક:

किं मद्यं किंच मांसं च मीनं किं नाम मैथुनं ।

मुद्रया किं च ज्ञातव्यं रहस्यं ब्रूत तत्स्फुटं ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

મધનેા જ્યાં ઉલ્લેખ છે. ત્યાં તે શું લેખાય છે ? તે મધ ગ્રહણ કરવું જોઈએ ? વળી માંસ-મીન અને મૈથુન વિગેરે કે જેનો ધર્મશાસ્ત્રમાં નિષેધ બતાવ્યો છે તેનું સેવન કેવી દ્રષ્ટિએ થઈ શકે ? અને મુદ્રા એ શું સૂચક છે ? એ બધાંનું શું રહસ્ય છે તે સ્પષ્ટ સમજાવો.

શ્લોક:

दीक्षायामै रहस्यं यत् केसंति नियमायमाः ।

उपासना प्रकाराश्च कतिधा मुनिभिः कृताः ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

દીક્ષા લેવાનો શો હેતુ ગણાય ! તેના નિયમો અને ઉપનિયમો કયા છે ! અને ઉપાસનાના પ્રકારો કેટલા ! અને કેવા બતાવ્યા છે તે કહો !

શ્લોક:

ઉપાસકાનાં શીલંચ ગુણાઃ શક્તિ પ્રિયાશ્ચકે ।
સ્વભાવો કીદ્રશોતત્ર શ્લાઘનીયો યથોચ્યતે ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

ઉપાસકાનાં શીલ કેવાં હોવાં જોઈએ ? અને જગત્ માતાને પ્રિય લાગે તેવા ગુણો કેવા હોવા ઘટે ! વળી સ્વભાવ કેવો હોવો જોઈએ ! કે જેથી સાને પ્રિય થઈ પડે !

શ્લોક:

તંત્ર ગ્રંથાશ્ચ બહવો વિદ્યંતે રચિતા ભુવિ ।
પરંત્વેષાં રહસ્યસ્ય જ્ઞાનં દેયં સમાસતઃ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

જો કે અત્યાર સુધીમાં તંત્રના ગ્રંથો કઈક સ્માયા છે. પરંતુ તેમની ઉપપત્તિ શું છે ? અથવા રહસ્ય જો કંઈ હોય તે હુંકમાં સમજાવો.

પુરોહિત—ઉવાચ

શ્લોક:

રવ્યતોઽયં કૌલવો માર્ગો વેદશાસ્ત્ર સમાદતઃ ।
વિના તંત્રેણ ક્રિયતે ન શ્રૌતં સ્માર્ત કર્મચ્ચ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

ઉત્તર આપતાં પુરોહિતો કહે છે કે-હો રાજન્ ! કૌલમાર્ગ જગતમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. વેદોએ તેનો સ્વીકાર કરેલો છે. શ્રૌત અને સ્માર્ત કર્મ તંત્ર માર્ગ વિના કરી શકાતું નથી.

શ્લોક:

માયા જ્ઞાનસ્ય સંતત્યૈ વિધાનં તંત્ર કર્મણઃ ।
ઈજ્યતે યજ્ઞ પુરુષઃ સકામા કામ હેતવે ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

માયા-જ્ઞાનના વિસ્તાર માટે તંત્ર કર્મનું વિધાન બતાવેલું છે. એ વિધીથી યજ્ઞ પુરૂષનો યજ્ઞ (યજન) સિદ્ધ થકે છે. એવા યજ્ઞ સકામ અને નિષ્કામ હેતુથી કરી શકાય છે.

શ્લોક:

યજ્ઞ યાગ નિમિત્તેન મદ્યાદીનાં નિષેવણં ।

નતદ્દોષકરં પ્રાહુ મુનય સ્તત્ત્વવાદિનઃ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

યજ્ઞ યાગના નિમિત્તે મદ્ય વિગેરેનું સેવન કરેલું દોષ રૂપે ગણાતું નથી. એમ તત્ત્વ વાદી મુનિઓ કહે છે. (ભગવદ્ ગીતા^૧ તેની સાક્ષી આપે છે.)

શ્લોક:

પશુપાનં પ્રકુર્વેતિ પશુ વદ્રક્ષણં તથા ।

ન કલ્યાણં ભવેત્તેષા મિહ લોકે સુખાવહં ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

જે લોકો પશુની પેટે મદ્યપાન કરે છે, અને પશુની પેટે માંસ વિગેરેનું ભક્ષણ કરે છે, તેવા લોકોનું કલ્યાણ કદી થતું નથી. અને લોકમાં તેમને સુખ પણ મળતું નથી.

શ્લોક:

અંબયોત્પાદિતં સર્વં જગત્ સ્થાવરજંગમં ।

તથાપ્યસુર નાશાય ધત્તે રૂપં ચ કાલિકં ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

જગત્ની માતાએ સ્થાવર જંગમ જગત્ પેદા કર્યું છે. તોપણ અસુરોનો નાશ કરવા માટે મહાકાલીનું રૂપ ધારણ કરે છે.

શ્લોક:

નિપીય મધુરં મદ્યં રોષાવેશાયિતેક્ષણા ।

શસ્ત્રાસ્ત્રાણિ કરે ધૃત્વા ઘાતયદુષ્ટ દૈત્યકાન્ ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

રાક્ષસોને મારવા માટે પ્રથમ મધુર મદ્ય પીએ છે, રોષ ભર્યાં નેત્રો ધારણ કરે છે, શસ્ત્રો, અને અસ્ત્રોને હસતે મોંઢે ધારણ કરે છે. તથા હુષ્ટ દૈત્યોનો નાશ કરે છે.

શ્લોક:

તેષાં વૈ રુધિરં પીત્વા શ્વાદયિત્વાચ માંસકં ।

નૃત્યતિ સ્થેલતિ તેષુ દૈત્ય મૂર્ધસુવૈ તથા ॥૨૨॥

૧ યજ્ઞાર્થાત્ કર્મણોન્યત્રલોકોડયં કર્મબંધનઃ ।

ભાવાર્થ—

તેમનું રૂપિર પીએ છે. તેમનું માંસ ખાય છે. અને દેત્યોનાં માથાં ઉપર મેદાનમાં સ્વચ્છંદ રીતે ફેંદે છે, અને નાચે છે.

શ્લોક:

પુસાંવાયુવતીનાંચ વળાવર્ણ ગતાં તથા ।

મેદામેદ વિભાવસ્ય વિચારો વૈ પ્રથમ્ગતઃ ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

એ મહાકાલીની ઉપાસનાના માર્ગમાં પુરૂષોનો કે સ્ત્રીઓનો, વર્ણોનો કે-અવર્ણોનો, તેમજ ભેદ-અભેદના ખાસ વિચારો શા માટે કરવામાં આવે !! ઉપાસના સિવાયના સમયમાંજ એવા વિચારો કરવા ઘટે.

શ્લોક:

ઉપાસનાયાં તસ્યાંવૈ શક્ત્યાવેશિતમાનસાઃ ।

ગણયેન્ન દુરાચારો ભૈરવીચક્ર આસ્થિતે ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

એ ઉપાસનાની દ્રષ્ટિએ ભૈરવી ચક્ર ચાલતું હોય, ત્યાં ઉપાસકોનાં મન શક્તિમય અનેલાં હોય છે. ત્યાં સ્ત્રીઓ, પુરૂષો, સઘળાં મળીને ભક્તિ-ભાવથી પૂજન-અર્ચન કરે, ખાનપાનલે, અને પરસ્પરમાં પૂજ્ય-પૂજક ભાવથી ગમે તેમ કરે તો તે દુરાચાર ગણાતો નથી.

શ્લોક:

ન મયં મયમિત્યાહુ મયં ભવતિ ચામૃતમ્ ।

સ્થૂલ કારણ સૂક્ષ્મસ્ય યુજ્યતે દેહ શુદ્ધયે ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

સામાન્ય દ્રષ્ટિના માણસને જે મઘ લાગે છે, તે ઉપાસકની દ્રષ્ટિએ અમૃત અનેતું હોય છે. સ્થૂલ દેહની વેદના ભૂલાવે છે. સૂક્ષ્મ દેહના વિચારો એકાગ્ર બનાવે છે. અને કારણ દેહને વ્યવસ્થિત કરે છે.

શ્લોક:

શ્રૌતયજ્ઞે પશૂનાંચ માંસ ગૃહ્ણ મિષ્યતે ।

ન દોષો વિદ્યતે તસ્મિન્ વિધિનામાંત્રિકેન્નૈ ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

યજ્ઞનાં પશુ એ ગ્રાણીના^૧ રૂપમાં ન ગણાય. યજ્ઞના ઉપયોગમાં દેવાતું

માંસ પ્રસાદરૂપ ગણાય છે. તેનું વિધીથી પ્રોક્ષણ થતું હોય છે. પશુને ન્યાસ વિધીથી પશુમાંથી પશુત્વ ઉડી જાય છે. તેમાં વળી દોષ શો !

શ્લોક:

મીનાસ્તુ ચર્વણાર્થાય ગ્રાહ્યાઃ કિં નજલોદ્ભવાઃ ।

રામા સંગો ન દોષાય વામા પૂજા વિધૌસ્મૃતઃ ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

માછલાંની ઉત્પત્તિ જલથી હોય છે, જળમાં જેવું ચૈતન્ય હોય છે, તેવું તે મત્સ્યનું હોય છે. જળની હિસા ન ગણાતી હોય તેા મત્સ્યની હિસા કેવી ! એ ચક્રગત ચર્વણ ગણાય છે. વામાની પૂજા પ્રસંગે રામા (સ્ત્રી) સાથેના સંગનો દોષ તે વળી શો !

શ્લોક:

મુદ્રાન્યાસ વિધાનેન દેહદ્રષ્ટિર્વિભિચ્યતે ।

મહામાયા સ્વરૂપેણ શિષ્યંતે સાધકોત્તમાઃ ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

ઉપાસ્ય દેવતાનું લક્ષ્ય કાયમ રાખવા માટે દૈવત સૂચક મુદ્રાની આવશ્યકતા ગણાય છે. અને ન્યાસ વિધીથી વિષયો તરફ દોડતી ઇન્દ્રિયોનો સંયમ કરી શકાય છે. એમ દેહ દ્રષ્ટિ મટાડી દેવદ્રષ્ટિ સાધવાનો એ ઉપાય ગણાય છે. આખરે મહામાયાનું સ્વરૂપ આત્મામાં પ્રગટ કરી શકાય છે. અને તેનાથી સાધક ઉચ્ચ ક્ષેત્રીએ પહોંચે છે.

શ્લોક:

પશુબુદ્ધિર્વિઘાતાય હન્યંતે પશવસ્તથા ।

પશુપાશવિમોક્ષાય ક્રિયતે પાશવોબલિઃ ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

પશુઓએ પશુ બુદ્ધિને લીધે પશુ ચેાનિમાં અવતાર લીધો હોય છે. એ પશુ-બુદ્ધિનો નાશ કરવા માટે, પશુઓનો વધ કરવામાં આવે છે. તેમજ પશુ પાશ મટાડવા માટે પશુનો બલિ કરવાની પ્રથા પડી છે.

શ્લોક:

રહસ્યં મંત્ર યંત્રાણાં મહાપૂજા વિધેસ્તથા ।

જાનંતિ યોગિનઃ સર્વે તંત્રં વૈ સોપપત્તિકં ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

આ ઉપરાંત મંત્રોની, ચંત્રોની, તથા મહાપૂજા વિધીનું રહસ્ય, તથા તંત્ર માર્ગની ઉપપત્તિ યોગિ પુરૂષો સારી રીતે જાણી શકે છે.

શ્લોક:

દ્રષ્યતે ભોગ માર્ગોઽયં જનાનામવિચારિણાં ।

તાત્વિકેન વિચારેણ યોગમાર્ગોઽસ્તિ વૈ ધ્રુવં ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

અવિચારી લોકોને આ માર્ગ લોગ લોગવવા માટે હોય એમ જણાય છે. પરંતુ તત્ત્વ દ્રષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે તો, ખરેખરે આ માર્ગ યોગનો છે. એમ સ્પષ્ટ છે.

શ્લોક:

અથવા વીરમાર્ગોઽયં વીરાણાં વીર્યવર્ધકઃ ।

સિદ્ધિદો શૌર્ય વૃત્તીનાં નૃપાણાં વિજય પ્રદઃ ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—

અથવા વીર પુરૂષોના ઉપકાર માટે, આ વીર માર્ગની પ્રવૃત્તિ થએલી છે. જેથી વીર્ય-પરાક્રમની અભિવૃદ્ધિ થાય છે. એ શૂર પુરૂષોને સિદ્ધિ આપનાર છે. અને રાજાઓને વિજય આપનાર છે.

શ્લોક:

મંદાલસ મનુષ્યાણા મુત્તેજિત કરોસ્તિવૈ ।

જપસિદ્ધિર્ભવેચ્છીઘ્નં દીક્ષાયા ગ્રહણે નહિ ॥૩૩॥

ભાવાર્થ—

જેઓ મંદ છે, આળસુ છે, તેમને તીવ્ર બનાવનાર છે. તેમજ આ માર્ગની હીક્ષા લેવાથી જપ-પુરૂષ્કરણની સિદ્ધિ મળે છે.

શ્લોક:

દીક્ષાં ગ્રહીત્વા મનુજો વામાચારઃ સમાચરેત્ ।

પાવનં તસ્ય શીલંચ ગુણા વીરોચિતાભવેત્ ॥૩૪॥

ભાવાર્થ—

વિધીવત્ હીક્ષા લેવામાં આવે, અને વામ તંત્રનું સેવન કરવામાં આવે, તો તેનું શીલ પવિત્ર ગણાય છે. અને વીર પુરૂષોને ઉચીત એવા શૌર્યાદિ ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્લોકઃ

સત્વેષુ સાત્વિકો ભાવો રાજસેષુચ રાજસઃ ।

તમપ્રધાન લોકેષુ સ્વભાવ સ્તામસો મતઃ ॥૩૫॥

ભાવાર્થ—

વામ તંત્રના ઉપાસકો સાત્વિક સાથે સાત્વિક જેવા, રજ્જેશુષી સાથે રજ્જેશુષી, અને તમોશુષી સાથે તામસી લાગે છે.

શ્લોકઃ

અરીનાં વિજિગીષૂનાં પાપાનાં રાક્ષસાં તથા ।

જયાય સ્થાપિતો માર્ગો મહાકાલ્યા રનુજ્ઞયા ॥૩૬॥

ભાવાર્થ—

જીતવાની ઇચ્છાવાળા દુઃખનોનો, અને પાપી રાક્ષસોનો નાશ કરવા માટે, તથા તેમની સાથે યુદ્ધ કરી વિજય મેળવવા માટે, શ્રી મહાકાલીની આજ્ઞાથી આ માર્ગ સ્થપાયો છે.

શ્લોકઃ

શિવા શિવજ સંવાદ સ્તંત્રં તત્ પ્રથિતં ભુવિ ।

દત્તાત્રેયાદિમુનિભિઃ સ્વાચારેષુ નિયોજિતં ॥૩૭॥

ભાવાર્થ—

શિવજી અને પાર્વતિના સંવાદરૂપ આ તંત્રમાર્ગ પૃથ્વી પર હયાતિમાં આવ્યો છે. અને દત્તાત્રય વિગેરે મોટા મુનિયોએ તેને આચરણમાં મૂક્યો છે.

શ્લોકઃ

સિદ્ધિં ચલેભિરે સદ્યઃ કાર્તવીર્યાદયો નૃપાઃ ।

વયંતંત્ર ક્રિયાભિજ્ઞાઃ શ્રદ્ધાવંતશ્ચ કર્મઠાઃ ॥૩૮॥

ભાવાર્થ—

વળી કાર્તવીર્ય વિગેરે મહાન્ પુરૂષો આ તંત્ર માર્ગના સેવનથી શીઘ્ર સિદ્ધિને પામ્યા છે. અર્થે જેતાં અમે તો કેવળ કર્મકાંડ કરાવી શકીએ છીએ. પરંપરાનો માર્ગ જાણી શ્રદ્ધા રાખનારા છીએ.

શ્લોકઃ

આગમૈઃ કર્મ કુર્વાણા યાજમાનાશ્ચ યાજિનાં ।

મહર્જિર્યઞ્ચ યત્ પ્રોક્તં કરણીયં કથંન તત્ ॥૩૯॥

ભાવાર્થ—

આગમ શાસ્ત્રોના આધારે કર્મ કરીએ છીએ. ચન્નમાનોને ચન્ન કરાવી જાણીએ છીએ. અને જોમ માનીએ છીએ કે, મોટા પુરૂષોએ જે કંઈ કહ્યું હોય, તે સાચું સમજીએ છીએ. અને પરંપરાથી કરતા આવ્યા છે, તેથી તે કરતા રહીએ છીએ.

શ્લોક:

માર્ગોઽયં યોગિભિર્ગમ્યઃ સિદ્ધાજાનંતિ તત્પદં ।
સાક્ષાત્કારં પ્રકુર્વતિ તે વૈ પૂર્ણાભિષેકિણઃ ॥૪૦॥

ભાવાર્થ—

આ માર્ગ યોગિ પુરૂષોથી જાણી શકાય તેમ છે. તેનું અસદૃશ સ્વરૂપ સિદ્ધ પુરૂષો સમજી શકે છે. સાક્ષાત્કાર પશ્ચુ એવા લોકો કરી શકે છે, કે જેઓ પૂર્ણાભિષેકી બને છે.

શ્લોક:

શ્રીમાન્ યદિ વિજાનાતિ બ્રૂહિ તત્ પાર્થિવોત્તમ ।
તંત્ર ગ્રંથેષુ નિષ્ણાતો તંત્રવિજ્ઞાનપારગઃ ॥૪૧॥

ભાવાર્થ—

તેમ છતાં આપ જો જાણતા હોવ તો, આપ શ્રીમાન્ સમજાવી શકો છો. કારણ કે તંત્ર ગ્રંથોમાં આપ નિષ્ણાત છો. અને તાંત્રિક જ્ઞાનને પાર પામેલા છો.

શ્લોક:

યદ્યપિ શ્રદ્ધયા યુક્તં ક્રિયતે કર્મ પાર્થિવ ।
તદપિ જ્ઞાન સંયુક્તં શીઘ્રં સાફલ્યતામિયાત્ ॥૪૨॥

ભાવાર્થ—

હરકોઈ કર્મ શ્રદ્ધાથી કરવું ઉત્તમ છે. છતાં જ્ઞાન વિજ્ઞાનથી કરવામાં આવે તો, તે કર્મની સફલતા શીઘ્ર મેળવી શકાય છે.

શ્લોક:

ઉપપત્તિયુતં તંત્રં સરહસ્યંચ કૌલવં ।
અનિર્વાધેન પ્રોક્તવ્યં સર્વેષાં શ્રેય હેતવે ॥૪૩॥

ભાવાર્થ—

તંત્રની ઉપપત્તિ યા મૂળ કારણ સમજાવેા. તેમ જ કૌલ માર્ગનું રહસ્ય કહો. જેનાથી સૌનું શ્રેય થાય, તથા કોઈને દુઃખરૂપ ન નિષકે તેવી રીતે સમજાવેા.

શ્લોકઃ

બુદ્ધાનુયાયિનોયેચ સત્ સિદ્ધાંત પ્રચારકાઃ ।
વિગર્હયંતિ વામંચ પ્રમાણૈઃ શાસ્ત્ર સંમૃતૈઃ ॥૪૪॥

ભાવાર્થ—

બુદ્ધ પંથના અનુયાયી આ માર્ગને નિરૂ છે. તેમજ સત્ સિદ્ધાન્તવાદી પ્રચારકો (વૈષ્ણવો) તેનો તિરસ્કાર કરે છે. અને શાસ્ત્રોનાં પ્રમાણો રજૂ કરી અમને હલકા પાડે છે.

શ્લોકઃ

કથં રક્ષ્યઃ કુલાચારઃ કથં વા વિધિરિણ્યતે ।
નિરૂપ્યતાં સમાસેન મનસ્તૃતિર્ભવેદ્યથા ॥૪૫॥

ભાવાર્થ—

આમ હોવાથી આ કોલ માર્ગના આચારનું રક્ષણ કેવી રીતે થાય, તથા તેનો વિધી કેવો રાખી શકાય ! તેનું સંક્ષેપથી વર્ણન કરો. કે જે સાંભળી અમારું મન તૃપ્ત થાય.

શ્લોકઃ

વયં જિજ્ઞાસવઃ સર્વે શ્રોતુકામાઃ સમાહિતાઃ ।
સંશયચ્છેદિયદ્વાક્યં તદ્વદ વદતાં વર ॥૪૬॥

ભાવાર્થ—

અમે આ સમયે જિજ્ઞાસાની દ્રષ્ટિએ આપની સામે બેઠા છીએ. અને એ વિષયનું વિવેચન શ્રવણ કરવા ઇચ્છીએ છીએ. આપ વક્તાઓમાં ઉત્તમ વક્તા છો, જે કંઈ કહો તેમાં સંશય બિલકુલ ન રહેવા પામે.

इति श्रीवटावली वास्तव्येन गणपतिशङ्कर
शास्त्रि विरचिते अभिनव
पीपाचरिते अष्टमोह्यासः ।

અથ નવમોલ્હાસઃ ॥

અનુષ્ટુપ્ વૃત્તમ્

શ્લોકઃ

અસ્મિન્નવમઉલ્હાસે વ્યાખ્યાનં નૃપતે રથ ।

ઉપપત્તિ સમાયુક્તં વર્ણ્યતે સારવત્તરમ્ ॥૧॥

ભાવાર્થ—

આ નવમા ઉલ્હાસમાં પીપાળ વ્યાખ્યાન કરે છે. વ્યાખ્યાન તંત્રમાર્ગ અથવા કૌલમાર્ગનું કરે છે. કૌલમાર્ગની ઉપપત્તિ અથવા રહસ્ય શું છે તે સ્પષ્ટ જણાવે છે. જેમાં મહત્ત્વનો સાર સમાયેલો છે.

પીપા-ઉવાચ

શ્લોકઃ

શૃણુત વાઙ્મયશ્રેષ્ઠાસ્તંત્ર શાસ્ત્રાર્થ કોવિદાઃ ।

ઉપાસ્યા દેવતાયાશ્ચ સ્વરૂપં વર્ણયામ્યહં ॥૨॥

ભાવાર્થ—

પીપાળ કહે છે કે-હે દિગ્ગેન્દ્રો ! આપ સર્વે તંત્ર માર્ગનો શાસ્ત્રાર્થ કરવામાં કુશળ છો ! તેથી શાસ્ત્રના અર્થો સહેલાઈથી સમજી શકશો. આપની આજ્ઞા થવાથી હું યથામતિ ભાષણ કરીશ. તેમાં પ્રથમ ઉપાસ્ય દેવતા વિષે, તથા તેના સ્વરૂપના વર્ણન વિષે કહીશ.

શ્લોકઃ

દ્રશ્યતે સદ્ સદ્યઃ જડાજડ સમન્વિતં ।

તયોરભેદ્ય સંયોગો જગદ્યેનપ્રતીયતે ॥૩॥

ભાવાર્થ—

સત્ અને અસત્ રૂપે, તથા જડ અને ચેતન રૂપે દેખાતા, તથા અનુભવાતા, અને તેનાં કાર્ય અને કારણોનો જેમાં અભેદ સંબંધ છે, જેને લીધે જેને આ જગત્ તરીકે કહેવામાં આવે છે, અને તેનો વ્યવહાર પણ ચાલતો દેખાય છે.

શ્લોકઃ

કાર્યકારણ સંબંધઃ કર્તૃરિ ન નિવાર્યતે ।

સૈષાવા બ્રહ્મણો માયા જડી ભૂતાનસા ધ્રુવં ॥૪॥

ભાવાર્થ—

એ કાર્ય અને કારણોનો સંબંધ તેના કર્તા સાથે ન હોવા છતાં, હોવાપણી માન્યતા કબુલ રાખ્યા સિવાય છુટકો થતો નથી. એવી માન્યતાને “માયા” કહેવામાં આવે છે. એ માયા પ્રદાની છે. જેનાથી આ જડ-ચેતન પેદા થાય છે. તેથી તે સ્થૂલ-દ્રષ્ટિથી જડ મનાતી છતાં, સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિએ તેમ પણ નથી.

શ્લોક:

ચૈતન્ય રૂપિણી સાક્ષાદનંતા ચાવ્યયામતા ।

વિકારૈર્નાવલિસાઽપિ વિકારોદ્ભવ હૈતુકા ॥૫॥

ભાવાર્થ—

એ ચૈતન્ય રૂપિણી છે] હંકા વિચારથી સાક્ષાત્ જણાય છે. એ અનંતા છે. યાને અપાર છે. એ અવ્યયા છે. એટલે કે જગતના પદાર્થોની વધઘટ થાય છે. પણ તેની થતી નથી. વિકારો (તત્ત્વો) તેનાથી નિર્માણ થાય છે. છતાં સ્વયં (પોતે) વિકારોથી નિર્લેપ રહે છે.

શ્લોક:

અણોરણીયાતિસૂક્ષ્મા મહતાંચ મહીયસી ।

દ્રષ્યાદ્રશ્ય સ્વરૂપાસા તાત્વિકાધ્યાત્મિકાતથા ॥૬॥

ભાવાર્થ—

એ અણુથી પણ અણુ રૂપે છે. અને મોટાથી (પર્વતો વિગેરે)થી પણ મહાન્ છે. એ સ્થૂલ પદાર્થોના રૂપમાં દેખાય છે. અદ્રશ્ય તત્ત્વોના રૂપમાં દેખાતી પણ નથી. છતાં, એ તત્ત્વોરૂપે અને અધ્યાત્મ રૂપમાં પણ છે.

શ્લોક:

एकाग्र मनसा गम्याऽ गम्याच्चान्यान्य साधनैः ।

यावज्ज्ञान प्रपत्तिर्वै न भवेत् प्रेमसंभवा ॥૭॥

ભાવાર્થ—

એ નાનાં મોટાં કઈક સાધનોથી પણ જણાતી નથી. છતાં તે સમાધિ દશાના એકાગ્ર મનથી સહેજે જાણી શકાય છે. જ્યાં સુધી તેનું સાચું જ્ઞાન ન થાય ! જ્યાં સુધી તેના તરફનો પ્રેમ પેદા ન થાય ! ત્યાં સુધી તેને જાણવા કેણું સમર્થ થઈ શકે ?

શ્લોક:

દૂરીભૂતા ભવેત્તાવત્ કથયંતિ પરાવિદઃ ।

અતઃ સમાહિતા ભૂત્વા યતન્તાં શુદ્ધબુદ્ધયે ॥૮॥

ભાવાર્થ—

એ પરામ્ણાના તત્ત્વને જાણનારા ભકતો કહે છે કે—જગન્માતાનું સ્વરૂપ જાણવું ઘણું મુશ્કેલ છે. તેથી મનુષ્યોએ સાવચેત થવું જોઈએ. અને બુદ્ધિને શુદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

શ્લોક:

બ્રહ્મચર્યમહિંસાદિ નિયમાઃ સાધકોત્તમૈઃ ।

પાલનીયાઃ સદાવિપ્રાસ્ત્યાજ્યાઃ શાસ્ત્રવિગર્હિતાઃ ॥૯॥

ભાવાર્થ—

જેને જગન્માતાની સાધના કરવી હોય, તેણે બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈએ ! અહિંસા વ્રત રાખવું ઘટે ? એવા સઘળા નિયમો ધારણ કરવા જોઈએ. અને શાસ્ત્રોએ નિંદેલા દુરાચારોને શીઘ્ર તણ દેવા જોઈએ.

શ્લોક:

શુદ્ધબુદ્ધેઃ પ્રભાવાચ્ચ નિષ્ઠા સત્કર્મ સંભવા ।

નિષ્ઠયા તદ્ભવેચ્છીઘ્રં વિશુદ્ધં લોકસંગ્રહં ॥૧૦॥

ભાવાર્થ:—

માણસની બુદ્ધિ શુદ્ધ થાય છે ત્યારે, તેનામાં પ્રભાવ પેદા થાય છે. સત્કર્મ કરવાની શ્રદ્ધા પેદા થાય છે. અને સત્કર્મની શ્રદ્ધા અથવા નિષ્ઠાથી મારાત્હારાપણાના સાંકડા વિચાર નષ્ટ થાય છે. લોકોપકારની વૃત્તિ જાગ્રત થાય છે. તથા સમાજ સેવા-રાષ્ટ્ર સેવા કરવા તે તત્પર થાય છે.

શ્લોક:

યેન વૈ તાત્ત્વિકં જ્ઞાનં જાયતે સાધકોત્તમાન્ ।

માયા બ્રહ્મ વિશિષ્ટં વૈ સાક્ષાદાધ્યાત્મજં ધ્રુવં ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

લોક સંગ્રહથી (લોક સેવાની વૃત્તિથી) તત્ત્વજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. તત્ત્વજ્ઞાનથી સાધક ઉચ્ચ દશાએ પહોંચે છે. અને એ ઉચ્ચ દશાથી અધ્યાત્મ જ્ઞાન નિષ્પન્ન છે. અને અધ્યાત્મ જ્ઞાનથી માયા અને બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

શ્લોક:

સદા સેઘ્યાસ્તિ જનની બ્રહ્મ ભાવ સમન્વિતાં ।

તુચ્છ ભોગેષ્ણાં ત્યક્ત્વા સંસાર બંધ મુક્તયે ॥૧૨॥

ભાષાર્થ—

બ્રહ્મ ભાવયુક્ત પ્રકૃતિ (માયા)નો સાક્ષાત્કાર હંમેશાં સેવવા લાયક ગણાય છે. તુચ્છ એવા સંસારના ભોગ-વિલાસ, અને તેને મેળવવાની અપેક્ષા તથા, ઉપરોક્ત જગન્નાતાની સેવા કરવી ઘટે !

શ્લોક:

લભંતે વિવિધા ભોગાઃ શ્વાન સૂકર યોનિષુ ।

લભતે ન ધરાજ્ઞાનં યેન મુક્તિ ર્વાપ્નુયાત્ ॥૧૩॥

ભાષાર્થ—

કૂતરાં-ખિલાડાં અને જૂંડ જેવા અવતારોમાં પણ વિષયભોગ ભોગવવાનું તો મળતું રહે છે, પરંતુ ધરાજ્ઞાનું જ્ઞાન તો મળતું મુશ્કેલ હોય છે. કે જે જ્ઞાનવડે મનુષ્યને મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્લોક:

ભોગાચારાન્ પરિત્યજ્ય ત્યાગવાંછન્તિ સૂરયઃ ।

તસ્માન્નમાર્ગ માશ્રિત્ય સેવ્યાનિઃ શ્રેયસે શિવા ॥૧૪॥

ભાષાર્થ—

સૂર્યુદયો ભોગ વિલાસના આચાર તથા હર્ષ ત્યાગ માર્ગને સ્વીકારે છે. તેથી ત્યાગ વૃત્તિને સ્વીકારી, પવિત્ર સદ્ગુણોને ધારણ કરી, જગન્નાતાની અર્ચા-પૂજા કરવી જોઈએ. જેનાથી પરમ કલ્યાણ થાય છે.

શ્લોક:

અનાચાર યુતો યત્ સ્યાત્ કુલાચારો કુલૈષિણાં ।

સદ્યસ્ત્યાજ્યો ભવેત્ સદ્ગિઃ શ્રેય વિદ્ધિર્જનોત્તમૈઃ ॥૧૫॥

ભાષાર્થ—

કુળના કલ્યાણની ઈચ્છા રાખનારા દરેક મનુષ્યે કુળમાં ચાલતા દુરાચારને તથા દેવો જોઈએ. અને સદાચારનો આશ્રય લઈ, તેનો પ્રચાર કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એ ઉત્તમ જનોનું લક્ષણ છે.

શ્લોક:

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ જ્ઞાન મધ્યાત્મ સંજ્ઞિતમ્ ।

મકારાણાં રહસ્યંચ વક્ષેઽહં પ્રસ્ફુટં યથા ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

હવે હું પાંચ મકારોનું અધ્યાત્મ જ્ઞાન કહીશ. કે જે વડે મકાર પંચકનું રહસ્ય સમજાય, અને એ રહસ્ય સ્પષ્ટ સમજાયા પછી એ પંચ મકારોને નામે થતા દુરાચારો અટકી જશે.

શ્લોક:

ઉપાસનાયા માર્ગેષુ દેવાનાં ત્રિગુણાત્મનાં ।

પ્રંથોપપાદિતં સર્વં ત તંત્રં પરિચક્ષતે ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

દેવોમાંય કેટલાક સાત્ત્વિક, કેટલાક રાજસિક, અને કેટલાક તામસી હોય છે. એ ત્રિગુણાત્મક દેવતાઓના ઉપાસનાના માર્ગોનું જ્ઞાન જે અંથોમાં પ્રતિપાદન કરેલું હોય, અને તે દ્વારા તેની ઉપાસનાના પ્રકારો બતાવ્યા હોય, એ જ્ઞાન સહિત પ્રકારોને “તંત્ર” એવા નામે ઓળખવામાં આવે છે.

શ્લોક:

ત્રિવિધં તન્મતં પ્રાહુઃ સમયં કૌલવં તથા ।

મિશ્રિતંચ મતં પ્રોક્તં મુનિભિ સ્તંત્ર વાદિભિઃ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

તંત્ર શાસ્ત્ર બ્રહ્મનારા વિદ્વાનો તંત્રના ત્રણ મત હોવાનું પ્રતિપાદન કરે છે. તે પૈકી (૧) સમયમત (૨) કૌલવ મત અને (૩) મિશ્રમત. એમ ત્રણમત છે. અને તે મહત્વના છે.

શ્લોક:

યેષાં વૈદિક માર્ગેણ ચોપપાદનમિષ્યતે ।

શ્રીવિદ્યોપાસનં યત્ર સમયાચાર ઉચ્યતે ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

સમય મત તેને કહે છે કે-જેમાં શ્રી વિદ્યાની ઉપાસના હોય છે. વૈદિક મંત્રોથી તેની વિધી કરવામાં આવે છે. અને તેના તંત્રથી યંત્રનું અર્ચન-યજન પૂજન વિગેરે કરવામાં આવે છે. એ સુપ્રસિદ્ધ સમયમત ગણાય છે.

શ્લોક:

તત્ર પંચ પ્રકારાવૈ સંહિતા રૂપજાસ્તથા ।

વસિષ્ઠ સંહિતા રૂપઃ સનકસ્ય તથાગતઃ ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

તેમાં વળી પાંચ પ્રકારો ભિન્નભિન્ન જણાવ્યા છે. અને એ સંહિતાઓની ભિન્નતાથી ભિન્ન છે. વસિષ્ઠની સંહિતા કે જેમાં વસિષ્ઠ ઋષિએ તંત્ર સમજાવ્યું છે. અને સનક-સંહિતા છે. તેમાં સનક ઋષિ પ્રણીત તંત્ર છે.

શ્લોક:

સનંદનાઽભિધાનસ્ય સનત્ કૌમારકૃત્તથા ।

શુકેન સાંહિતપ્રોક્તા ભિન્નાઃ પંચ વિધાઃ સ્મૃતાઃ ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

તેવી રીતે સનંદન ઋષિની સંહિતા છે. અને તેમાં સનંદન તંત્રનું વર્ણન છે. સનત્ કુમારની પણ સંહિતા છે. તેમાં સનત્ કુમારે તંત્રનું વર્ણન કર્યું છે. શુક સંહિતા કે જેમાં શુકદેવે તંત્ર સમજાવ્યું છે. એ પ્રમાણે પંચ-સંહિતાઓ તંત્રશાસ્ત્ર માટે સુપ્રસિદ્ધ છે.

શ્લોક:

કૌલવાચ્યંચ તંત્રંચ ચતુઃષ્ઠિમિતં તથા ।

મહામાયાચ્ય તંત્રંચ તંત્રાણિ શંબરાદિનાં ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

કૌલતંત્ર કે જે ચોસઠ પ્રકારથી ભિન્ન છે. તેવી રીતે મહામાયા તંત્ર અને શંખર વિગેરેનાં તંત્રો પણ વિદ્યમાન છે.

શ્લોક:

एवं भिन्न प्रभेदावै प्रथक् ग्रंथै निरूपिताः ।

भेद प्रभेद संयुक्तो कथ्यते कौलवो मतः ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે તંત્રના કઈક જુદા જુદા પ્રકારો છે. અને તેના જુદા જુદા કઈક ગ્રંથો રચાયા છે. એ સુખ્ય ભેદો છે. અને તેના પ્રથક્ પેટા ભેદો અનેક છે. એવો કૌલવ મત છે.

શ્લોક:

તથૈવ મિશ્રાસ્ત્ય મત્તઃ કુલ વેદાનુગોચ્યતે ।

અનેકેષુચ ગ્રંથેષુ મિશ્રતંત્રં નિરૂપિતં ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે ત્રીજો મત મિશ્ર તરીકે ઓળખાય છે. તેમાં કુલાચાર અને વૈદિક-કર્મનું મિશ્રણ હોય છે. તેનાય અનેક ગ્રંથો છે. તેમાં મિશ્રમતનું તંત્ર વર્ણવ્યું છે.

શ્લોક:

મિશ્રેવૈ મધ માંસાદિ પરસંગ પ્રસંગકં ।

કથિતં તેન સાર્ધૈવૈ જપાનુષ્ઠાનમર્ચનં ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

એ મિશ્ર તંત્રમાં મધ, માંસ, મીન, મુદ્રા, મૈથુન આદિ પાંચ મકારોનું સેવન બતાવ્યું છે. અને તેની સાથે અર્ચન-પૂજન-ચર્ચન, યજન, જપ, અનુષ્ઠાન, વિગેરે કરવાનું કહ્યું છે.

શ્લોક:

હેતત્ કૌલવ તંત્રસ્ય વામ માર્ગ ઇતિ સ્મૃતઃ ।

તથૈવ દક્ષિણો માર્ગઃ સ્વાતો વૈ શક્તિપૂજને ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

એ કુલતંત્ર અથવા કોલમાર્ગને “વામમાર્ગ” તરીકે સંબોધવામાં આવે છે. તેવી રીતે ભગવતીની પૂજા માટે દક્ષિણમાર્ગ પણ બતાવ્યો છે. જે અતિ શીઘ્ર શ્રેયસ્કર છે. આ લોકમાં સત્કીર્તિ થાય છે, અને સહાચારી જીવનથી પરલોકમાં સુકૃતિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શ્લોક:

વામ માર્ગોપદેષ્ટાચ કથ્યતે શંકરો મૃદઃ ।

નીતિજ્ઞાસ્તુ વિકત્થંતે વામેન સહ શંકરં ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

વામમાર્ગના ઉપદેશક ભગવાન્ શિવજી છે. નિઘંટુ નામે શબ્દકોશમાં વામનો પ્રશસ્ય એવો અર્થ કર્યો છે. પ્રશસ્ય યાને ઉત્તમ જ્ઞાનવાન્ શિવજી છે. અને તેમણે ઉપદેશેલો માર્ગ પ્રશસ્ત યાને શ્રેષ્ઠ કલ્યાણકારક હોઈ શકે છે.

છતાં સામાન્ય નીતિને અનુસરનારા પુરૂષો એ વામ માર્ગની અને તેના પ્રભુતા શિવજીની નિંદા કરે છે.

શ્લોકઃ

અતો મદ્હૃદયે દુઃસ્વં જાયતેચ મુદ્મુદ્મુઃ ।
સત્યં યન્મન સાચિંત્ય પ્રવક્ષ્યામિ યથામતી ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

એથી મારા હૃદયને બારે દુઃખ થાય છે. સંસારના જનો જ્યારે નિંદા કરતા હેયું છું, ત્યારે ગ્લાની નિપજે છે. આહા ! ક્યાં એ વામ માર્ગ અને ક્યાં આ અત્યાચાર ભર્યા અનાચાર !! શું શિવજી જેવા મહા યોગીએ અનાચારનો ઉપદેશ કયો હશે ? તેથી મેં વામતંત્રનું રહસ્ય વાંચ્યું. અને સત્ સમાગમ દ્વારા તેનો હું ભાવ સમજ્યો,

સત્ય એ શું ? તેનો વિચાર મેં મારા મનથી પણ કયો. અને જે મહેને સમજાયું છે તે યથામતિ તમને સમજાવીશ.

શ્લોકઃ

કુર્નામ પાર્થિવસ્તત્ત્વં લીયતે યત્ર તત્કુલં ।
અથવાધારચક્રાણ્યં સુષુમ્નામાર્ગઉચ્યતે ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

કુલ શબ્દનો અર્થ શાસ્ત્ર સમજાવે છે. “કુ” એટલે પૃથ્વી, પૃથ્વિતત્ત્વથી દેહ બનેલો છે. તેથી મનુષ્યને દેહનો અભિમાન રહે છે. એ અભિમાનનો જેનાથી નાશ થાય છે અથવા “લ” એ દેહાભિમાન લય પામે છે તેને કુલ કહે છે. દેહભાવ નષ્ટ થાય છે, એટલે સુષુમ્નાનો દરવાજો ખૂલે છે. અને આધાર ચક્રનું જ્ઞાન થાય છે. તેથી કુલ એટલે આધારચક્ર અથવા સુષુમ્નાનો એ માર્ગ ગણાય છે.

શ્લોકઃ

આચારો વૈ કુલંતસ્ય સંકેતા સ્ત્રિવિધામતાઃ ।
પ્રોચ્યતે ચક્ર સંકેતો મંત્ર સંકેત ઇત્યપિ ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

વળી ‘આચારઃ કુલ મુચ્યતે’ એ ભવિષ્ય પુરાણના કથનને અનુસરીને

(૧) ‘કુઃ પૃથ્વીતત્ત્વં લીયતે યત્ર તત્કુલં—આધારચક્રં. તત્સમ્બન્ધા સ્ત્રિવિધા સુષુમ્ના માર્ગોડપિ. (ક્લિતાસહજનામ.)

આચારને પણ કુલ કહે છે. આગમ શાસ્ત્રમાં કુલના સંકેતોનું વર્ણન કર્યું છે. એક “ચક્રસંકેત અને બીજો મંત્ર સંકેત એવા નામે ઓળખાય છે. એ ઉપરાંત—

શ્લોક:

સંકેતો વૈ તૃતીયશ્ચ પૂજાયાઃ કથિતસ્તથા ।

સંકેતાનાં ત્રયાણાંચ પાલિન્યસ્તિપરાંબિકા ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

વળી ત્રીજો પૂજા સંકેત પણ ઓળખાવ્યો છે. એ ત્રણે સંકેતોનું પરિ-
પાલન કરનારી પરામ્બા શ્રી જગદંબા ગણાય છે.

શ્લોક:

વિદ્યા સા પેરમા પ્રોક્તા હ્યવિદ્યા પટ છાદિતા ।

કુલાંગને તિતાં પ્રાદુઃ કુલગૌરવવર્ધિની ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—

એ મહામાયા અથવા મહાપ્રકૃતિ “વિદ્યા” એવા નામે ઓળખાય છે. એ વિદ્યા અવિદ્યારૂપી પડદાથી ઢંકાએલી છે. એવો અનુભવ અવિદ્યામાં લીન થએલા મનુષ્યોને થતો જણાય છે. અવિદ્યાને જાણનારા, તેનાથી પર રહેનારા, વિદ્યાના સ્વરૂપને જાણી શકે છે. વળી તેનું નામ “કુલાંગના” પાડ્યું છે. કારણ કે તેની કૃપાથી કુળનું ગૌરવ વધતું હોય છે. એ કુળગૌરવવર્ધિની હોવાથી કુળની અંગતા તરીકે સંબોધાય છે.

શ્લોક:

વિશ્વકૌશેઽપિપર્યાયા : કુલ શબ્દસ્ય દર્શિતાઃ ।

ગૃહં જનપદંચૈવ સજાતીય પુર્માસ્તથા ॥૩૩॥

ભાવાર્થ—

‘કુલ’ શબ્દના પર્થોય વાચક શબ્દો વિશ્વકૌશમાં જતાવ્યા છે. અને તે એવી રીતે કે—‘ગૃહ’ ‘જનપદ’ અને “સજાતીય પુરુષ” એવા પર્થોયોથી પણ કુલશબ્દ ભિન્ન ભિન્ન અર્થોમાં ઘટે છે.

(૧) કુલાંગનૈષાઽપ્યથ રાજવીર્યાઃ પ્રવિર્ય સંકેત ગૃહાન્તરેષુ ।

વિશ્રમ્ય વિશ્રમ્ય વરેણ પુસા સંગમ્ય સંગમ્ય રસં પ્રસૂતે ॥ (ચિંતામણીસ્તવ)

(૨) અન્યાસ્તુ સકલા વિદ્યાઃ પ્રકટા મણિકા ઇવ ।

ઇયં તુ શામ્ભવી વિદ્યા ગુપ્તાકુલવધુરિવ ॥ (કુલાર્ણવ તંત્ર)

શ્લોક:

ગોત્રં તથા શરીરંચ કુલ મિત્યભિધીયતે ।

સ્વચ્છંદં તંત્રં પ્રોક્તંચ બ્રહ્મ રંધ્રા દધઃ સ્મૃતં ॥૩૪॥

ભાવાર્થ—

વળી ગોત્ર, શરીર, સ્વચ્છંદ તંત્ર, અને બ્રહ્મરંધ્રનો અર્ધો ભાગ પણ કુલ શબ્દથી ઓળખાય છે. અને ઉપરોક્ત ગોત્ર વિગેરે શબ્દોનો અર્થ કુલ એવા અર્થમાં ઘટે છે.

શ્લોક:

સહસ્રંદલ પદ્મંચ કુલમિત્યુચ્યતે બુધૈઃ ।

શિવશક્તેઃ સામરસ્યં કૌલં પ્રાહુર્વિચક્ષણાઃ ॥૩૫॥

ભાવાર્થ—

તેમજ સહસ્ર દલ પદ્મને પણ વિદ્વાનો કુલ એવા નામથી ઓળખે છે. અને શિવ-શક્તિના એકત્રમાં એક સરખા રસવાળું સ્વરૂપ તેને “કૌલ” એમ વિચક્ષણ પુરૂષો કહે છે.

શ્લોક:

કુલ યુક્તાષ્ઠં યાદેવી કૌલિન્યાસ્થ્યા બુધૈઃ સ્મૃતા ।

કુલાર્ણવેચ સંખ્યાતા તથા જ્ઞાનાર્ણ વે ચ વૈ ॥૩૬॥

ભાવાર્થ—

જે દેવી કુલયુક્તા છે તેને જ્ઞાન પુરૂષો “કૌલિની” એવા નામે સંબોધે છે. “કુલાર્ણવ” નામે તંત્ર ગ્રંથમાં તેમજ “જ્ઞાનાર્ણવ” ગ્રંથમાં તેનું સવિસ્તર વર્ણન આપ્યું છે.

શ્લોક:

બહુફલ પ્રદાનાનિ તંત્રાણિ સંતિ યેષુવૈ ।

“મહાતંત્રા” ચ સા પ્રોક્તા મુનિભિસ્તંત્ર વાદિભિઃ ॥૩૭॥

ભાવાર્થ—

તંત્રવાદી મુનિઓ તેને “મહાતંત્રા” કહે છે. કે જેમાં બહુ ફળ આપ-

(૧) ભવઃસ્થિતં રક્તં સહસ્રદલ કમલ મપિ કુલં, તસ્કર્ણિકાયાં કુલદેવિદલેષુ કુલશક્તયઃ—
સન્નિતી ॥ (સ્વચ્છંદ તંત્ર)

(૨) કુલં શક્તિરિતિ પ્રોક્ત મકુલં શિવ ઉચ્યતે । કુલેઽકુલસ્ય સંવંધઃ કૌલમિત્યભિધીયતે ॥

નારાં તંત્રોની યોજના થએલી છે. એ તંત્રોને અનુસરી જે હોડો વિધી વિધાન કરે છે, અને માતાને પ્રસન્ન કરે છે, તેમજ એ પ્રસન્ન થએલી માતા ધૃષ્ટિ ક્ષણે આપે છે. તેથી તેનું નામ તથા તેના તંત્રોની શક્તિનું નામ મહાતંત્ર કહેવાય છે.

શ્લોક:

બાલાશ્વ બગલાદીનાં મંત્રાવૈ સંતિ યત્રવૈ ।

“મહામંત્ર” ચ સા પ્રોક્તા મંત્ર સિદ્ધિ પ્રદાયિની ॥૩૮॥

ભાવાર્થ—

જે તંત્રમાં બાલા’ અને બગલા’ના મંત્રોનો સમાવેશ થએલો છે. એ મંત્રોના અનુષ્ઠાન દ્વારા જે શક્તિનો સાક્ષાત્કાર કરી શકાય છે. એ મંત્રશક્તિને તથા તેના તંત્ર વિધાનની શક્તિને “મહામંત્ર” કહે છે. જેનું આરાધન કરવાથી મંત્રની સિદ્ધિ થાય છે.

શ્લોક:

પૂજાચક્રં પદ્મચક્રં યંત્રાકૃત્યા પ્રપૂજ્યતે ।

યાદ્રશી યંત્ર રૂપાસા “મહાયંત્રા” ઽભિધીયતે ॥૩૯॥

ભાવાર્થ—

સુંદર યંત્ર કરવામાં આવે ! એ યંત્રની આકૃતિ પૂજના ચક્રની હોય છે. અથવા પદ્મચક્રનો યંત્ર તૈયાર કરવામાં આવેલો હોય ! વળી તેને તંત્રોક્ત વિધાનથી સંપૂર્ણ પૂજવામાં—અર્ચવામાં આવે, અથવા સાધકોની હીક્ષાને અનુસરી તેમના જે જે ઇષ્ટ દેવતાઓ હોય, તેમનાં યંત્રો સ્થાપવામાં આવે, અને તેમનું તંત્ર વિધીથી વિધાન કરવામાં આવે, ત્યારે તેમાં પૂજાતિ જે જે શક્તિ, તે તે સઘળી શક્તિને “મહાયંત્રા” એવા નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

શ્લોક:

અથ સ્વતંત્ર તંત્રૈર્વા શ્રીવિદ્યાદિક મંત્રકૈઃ ।

સિદ્ધિવજ્રાદિ યંત્રૈશ્ચ બુદ્ધ્યતે તાદ્રશા ભિધૈઃ ॥૪૦॥

ભાવાર્થ—

અથવા દિક્ષિત ગુરુઓ પાસેથી જે જે ઇષ્ટ સાધ્ય કરવા માટે જે જે મંત્રો લીધેલા હોય, તે તે સ્વતંત્ર મંત્રોવડે, અથવા તેવાં સ્વતંત્ર તંત્રોવડે, કે શ્રી વિદ્યા વિગેરે મંત્રોવડે, અને સિદ્ધિવજ્રા વિગેરે યંત્રોવડે પૂજન—યજન કરવામાં આવતું હોય, ત્યાં એ જગન્માતા તેવાં ભિન્ન ભિન્ન નામોથી ઓળખાતી રહે છે.

શ્લોક:

મહાતંત્રાદિનામાલ્યા મહામંત્રા તથૈવચ ।

મહાતંત્રાચ વૈશ્યાતા મંત્ર તંત્રાદિ યંત્રકૈઃ ॥૪૧॥

ભાવાર્થ—

એ પરા પ્રકૃતિ મહાતંત્રા વિગેરે નામોથી ઓળખાય છે. તેમજ મહા-
મંત્રા એવા નામથી પણ ઓળખાય છે. આગમ શાસ્ત્રોનાં મહાતંત્રો, તેમજ
મહાયંત્રોથી એ તેનાં નામ પડેલાં છે. જેવું જેનું તંત્ર, જેવા જેના મંત્રો,
અને જેવા જેના યંત્રો, તેવાં તેનાં ભિન્ન ભિન્ન નામો પણ છે.

શ્લોક:

સ્વવંશાનુગ માર્ગેણ યા શક્તિઃ પૂજ્યતે ગ્રહે ।

બલિર્ગંધાનુ લેપૈશ્ચ ધૂપદીપાદિભિસ્તથા ॥૪૨॥

ભાવાર્થ—

વળી વંશપરંપરાથી ચાલતા આવેલા માર્ગ પ્રમાણે, પોતપોતાનાં રહેવા-
સનાં સ્થાનોમાં જે દેવીનું પૂજન થતું હોય ! જે વિવિધ ઉપચારોવડે થતું
હોય ! જે જે પકવાન નૈવેદ્યો કરવામાં આવતાં હોય ! ગંધ-અક્ષત-પુષ્પ
ધૂપવડે પૂજા થતી હોય ! એ પરમ પૂજનીય શક્તિને સમસ્ત કુટુંબ એકઠું
મળીને પ્રથક્ પ્રથક્ પૂજન કરતું હોય, તો એ પૂજની દેવી કુલદેવી તરીકે
ઓળખાય છે.

શ્લોક:

કથ્યતે સા “મહાશક્તિઃ” કુલ તત્પર સેવિતા ।

વિવિધૈર્વિગ્રહૈશ્ચૈનં વ્યાખ્યાતં જ્ઞાયતેકુલં ॥૪૩॥

ભાવાર્થ—

અને એ મહાશક્તિ ‘કુલ તત્પર સેવિતા’ એ નામથી ઓળખાય છે. એ
મહામાતા અનેક સ્વરૂપોથી ઓળખાય છે. તેનાં અનેક નામો છે. અને તંત્રા
મંત્રો અને યંત્રો પણ ઘણાં છે, તેનો ટુંકમાં સમાસ કરી કુલ શબ્દની
વ્યુત્પત્તિ કરી બતાવવામાં આવે છે. અને એવા ભિન્નાર્થવાળા સમાસ વિગ્ર-
હોથી કુલશબ્દના કેટલાક વિસ્તૃત અર્થો છે. જે સમજવાની જરૂર પડે છે.

(૧-૨) यस्य यस्य हि या देवी कुल मार्गेण संस्थिता ।

तेन तेन च सा पूज्या बलिर्गन्धानु लेपनैः ॥

नैवेद्यैर्विविधैश्चैव पूजयेत्कुलमार्गतः ॥ (મતલબ)

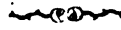
શ્લોકઃ

લલિતા સહસ્ર નામ્નાંવૈ ટીકાયાં તન્નિ રૂપિતં ।
તેષાં ગૂઢાર્થ જ્ઞાનેન કુલ જ્ઞાનં સ્ફુટં ભવેત્ ॥૪૪॥

ભાવાર્થ—

લલિતા સહસ્રનામ અને તેની સુંદર ટીકા વાંચવા યોગ્ય છે. આગમ-
નિગમના ગ્રંથોનો તેમાં સાર સમજાવેલો છે. એ ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવાની
જરૂર છે. તેનાં રહસ્યો સમજવાની આવશ્યકતા છે. અને પ્રત્યેક તંત્રની
ઉપપત્તિ પણ વિચારવાની જરૂર રહે છે. એ બધું સ્મૃતિમાં તાબુ રાખવા
માટે, લલિતા સહસ્રનામ અને તેની ટીકા શક્તિસંપ્રદાયના સર્જનોને
ઉપકારક છે.

इतिश्री वटावली वास्तव्येन गणपतिशंकरशास्त्री विरचिते
अभिनव पीपाचरिते नवमोल्हासः।



અથ દશમોલ્લાસઃ ।

(ઉપજાતિ-વૃત્તમ્)

શ્લોકઃ

અતઃ પરં પંચમકાર વ્યાખ્યાં

વભાળ મૂપેન્દ્રશિખામણિઃ સઃ ।

પીપા પ્રસન્નેનચમાનસેન

સમોપવિષ્ટઃ પરમઃ પ્રસન્નઃ ॥૧॥

ભાવાર્થ—

વિદ્વાન્ રાજાઓનો શિખામણી વિદ્વાન્ રાજા પીપા સભામાં બેઠેલો છે. જેનું મન પ્રસન્ન છે. અને હસતે મોંઠે પંચમકારોની વ્યાખ્યા અધ્યાત્મ દ્રષ્ટિએ કરવા માટે તત્પર થયો છે.

શ્લોકઃ

સવ્યાપસવ્યૌ ચ તૃતીયમાર્ગઃ

ક્રમેણ તત્ત્વોત્તર દક્ષ મધ્યમઃ ।

પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ ધ્રુવં સમાશ્રિતા

સ્તદર્ચિ ધૂમ ધ્રુવ માર્ગ ગાસ્તે ॥૨॥

ભાવાર્થ—

શાસ્ત્રકારોએ શક્તિ આરાધનના ત્રણ માર્ગો કહેલા છે. અનુક્રમે તે સવ્યઅપસવ્ય અને તૃતીય માર્ગ તરીકે ઓળખાય છે. અને તેમનાં પારિ-ભાષીક નામ ઉત્તરમાર્ગ, દક્ષમાર્ગ, અને મધ્યમ માર્ગ તરીકે ઓળખાય છે. અથવા પ્રવૃત્તિ માર્ગ-નિવૃત્તિ માર્ગ અને ધ્રુવ માર્ગ તરીકે પણ તેને સંબોધે છે. અને તેનાથી અર્ચામાર્ગ-ધૂમમાર્ગ અને ધ્રુવમાર્ગ તરીકે પિછાને છે.

શ્લોકઃ

અતોચ્યતે સવ્યં તથાપસવ્યં

માર્ગ સ્થિતે તિ કવિ ભિં નિર્નિરૂપિતાઃ ।

યથા ગુણાયેષુજનેષુ સંતિ

તથૈવ તે માર્ગજુષા ભવન્તિ ॥૩॥

ભાવાર્થ—

એ માર્ગનું સેવન કરનારા માણસોમાં જેવા જેના ગુણ અને સ્વભાવ હોય, તે પ્રમાણે તે તે માર્ગોનું સેવન કરનારા હોય છે. અને આખરે તેઓને તેનું ફળ મળતું રહે છે.

શ્લોક:

તથૈવ માતુર્વિવિધેષુ નામ સુ
યત્પંચ માતૃસ્ય સદા શિવસ્ય ।
સારૂપ્ય રૂપા પ્રિય પત્નિ માન્યા
“શ્રીપંચમી” પંચસુ દેવ મુખ્યા ॥૪૮॥

ભાવાર્થ—

જગન્માતાનાં અનેક નામો છે. તે પૈકી ચાર અવસ્થાઓથી પર તેનું ભગવાન સદાશિવનું પંચમ સ્વરૂપ છે. એ સ્વરૂપમાં રહેલી એ સ્વરૂપની તાદ્રશ્ય અને તેમની પ્રિયપત્નિ તરીકે તથા જગત્તની જનની તરીકે ઓળખાતી એ માતા ‘શ્રી પંચમી’ નામે પ્રસિદ્ધ થઈ છે. એ પાંચ દેવોમાં મુખ્ય ગણાય છે.

શ્લોક:

વ્યવસ્થિતં દેહગતં હિ બ્રહ્મ
હ્યાનંદ રૂપં પ્રતિભાતિ માસ્વત્ ।
તદ્વોધકાઃ પંચ મકાર વાચ્યા
સ્તૈ રચ્યંતે ભાવ ભવાસુ બુદ્ધ્યા ॥૪૯॥

ભાવાર્થ—

હવે પંચ મકાર તેના રહસ્ય સાથે તે પરીચય કરવા જેવા છે. દેહની અંદર બ્રહ્મ નિવાસ કરે છે. એ તેનું આનંદ સ્વરૂપ છે. તેની પ્રતિભાનું સ્વરૂપ યોગી પુરૂષોને પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે. યોગી પુરૂષોએ પંચ મકારનું સ્વરૂપ સમજીને તેવા ઉત્તમ વિચારપૂર્વક તેઓ તેનું નિત્ય અર્ચન કરે છે.

(૧) પંચમસ્ય સદાશિવસ્ય સ્ત્રી પંચમી ॥ (દક્ષિણા મૂર્તિ સંહિતા)

(૨) મકારેષુ પંચમસ્યાનંદ રૂપત્વા તદ્રૂપા વા. ॥ (કલ્પસુત્રમ્)

શ્લોક:

તદ્બ્રહ્મ રંધ્રસ્ય સહસ્ર પત્રે
પાત્રે સ્થિતા મુક્તિ પ્રદાન યોગ્યા ।
સુધા તદીયા મંદિરા પ્રયુક્તા
સાપાન યોગ્યાચ સુધાંશુ જન્યા ॥૬૧॥

ભાવાર્થ--

યોગીઓ માને છે કે, અને સમાધિમાં અનુભવે છે કે, બ્રહ્મરંધ્રમાં સહસ્ર પત્ર કમલ છે. તેની અંદર રહેલી સુધા (અમૃત) મુક્તિને આપનાર છે. અને તે બ્રહ્મરંધ્રના સહસ્ર પત્રરૂપી પાત્રમાં રહેલું છે. મુક્તિની ઇચ્છાવાળાએ એ સુધાનું (અમૃતનું) પાન કરવું યોગ્ય છે. કે જેનાથી મનુષ્યમાં રહેલી મૃત-શક્તિને જીતીને અમરત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. ખરેખર! પાંચ મકારો પૈકી કહેવાતી મંદિરા કે, જેનાથી ભારે વિકારો થાય છે તે નહીં, પણ બ્રહ્મરંધ્રમાંથી ટપકતી અમૃત મંદિરા એજ સાચી મંદિરા ગણાય છે. બીજી લોકીક નહીં. તેનું પાન કરીને જગન્માતાનું અર્ચન કરવું યોગ્ય ગણાય છે.

શ્લોક:

વિવેક સ્વદ્વેન ચ ઘનંતિ પ્રજ્ઞાઃ
પશ્ચાત્ય કામંચ વિમોહકાદીન્ ।
અશ્રંતિ માંસંચં વિકારજન્યં
ત્યજંતિ હિંસા જનિતં ચ માંસં ॥૭૧॥

ભાવાર્થ--

માતાજીના અર્ચનને નિમિત્તે જે અજ્ઞાની લોકો પશુઓને મારી તેના માંસને ઉપયોગ કરે છે, તેના શાસ્ત્રકારોએ નિષેધ કરેલો છે. ખરી રીતે તો

(૧) બ્રહ્મસ્થાન સરોજ પાત્રલસિતા બ્રહ્માંડ તૃપ્તિ પ્રદા । યા શુભ્રાંશુકલા સુધાવિગલિતા સાપાનયોગ્યા મુર ।

સાહાલા પિવતા મનયં ફલદા શ્રી દિવ્યભાવાશ્રિતા । યા મિત્વા મુનયઃ વશ્ય-કુશલા નિર્વાણમુક્તિ ગતાઃ ॥ (તંત્રતત્વપ્રકાશ.)

(૨) કામ ક્રોધ સુલોભ મોહ પશુકાંચ્છિત્વા વિવેકાસિના માંસં નિર્વિષયં પરાત્મ સુખદં સ્વાદન્તિ તેષાં બુધાઃ ।

તેવિદ્ધાનપરા ધરાતલમુરા સ્તે પુણ્યવન્તો નરા નાશ્રીયાત્પશુમાંસ માત્મ વિમતે હિંસા પરં સજ્જનઃ ॥ (તંત્રતત્વ પ્રકાશ.)

વિવેકરૂપી ખડ્ગથી મનુષ્યમાં રહેલ કામ અને મોહરૂપી પશુઓને મારીને એ કામ અને મોહના વિકારરૂપ માંસને પચાવે છે. (નહીં કે હિંસા કરીને માંસનો ઉપયોગ કરે છે.) તે જ્ઞાનિઓ જગદંબાનું સાચી રીતે અર્ચન કરી શકે છે, અને તેનો સાક્ષાત્કાર મેળવે છે.

શ્લોક:

વ્રજન્તિ તે બ્રહ્મપદં શિવાસ્ત્યં
જ્ઞાનેન વિજ્ઞાન વિજૃંભિતેન ।
ધરાતલસ્થા નૃવરાઃ સુરાવૈ
માતુઃ ક્રપા ભાજનતાં વ્રજન્તિ ॥૮॥

ભાવાર્થ—

જે જ્ઞાનિઓ શિવ-શક્તિનું જ્ઞાન મેળવી તેનો સાક્ષાત્કાર કરે છે, અને માંસ-મધને ત્યજીને પોતાના મનના વિકારોને છોડે છે, તે જ બલે આકૃતિથી માણસ જણાતો હોય, પણ એ દેવતાઓ છે. અને એ લોકો માતાના કૃપા-પાત્ર બને છે. અને આખરે એ શિવ-શક્તિના સાયુજ્ય સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્લોક:

ષળમીનં સંજ્ઞાન્વિષયાન્નિરુદ્ધ્ય
દંભાચ્છંકારમદછલદ્વિષઃ ।
તથાહિમાત્સર્યધિયં સ્વચિત્તે
પશ્યન્તિ વિદ્યા જ્વલિતે હુતાશે ॥૯॥

ભાવાર્થ—

પંચ મકારોમાં મીન (માછલાં)નો ઉપયોગ કરવો ખતાવેલો છે. તે માછલાં કયાં તે વિષે શાસ્ત્રકારો કહે છે કે, એ મીન (માછલાં) છ પ્રકારનાં છે. અનુક્રમે તેમનાં નામ દંભ-અહંકાર-મદ-છલ અને દ્વેષ તેમજ મત્સરપણું. (અદેખાઇ) એ છ વિકારોને અધ્યાત્મવિદ્યાથી પ્રજ્વલીત થએલા (સળગેલા) અગ્નિની અંદર પકાવે છે. અર્થાત એ વિકારોને કાષ્ઠમાં લાવે છે. તેના ઉપર વિજ્ય મેળવે છે. તે લોકો જગદંબાનું સાચું અર્ચન કરી શકે છે.

(૧) અહંકારો દંભો મદ પિશુનતા મત્સર દ્વિષઃ પટેતાન્મીનાન્ વૈ વિષય હરજાલેન વિધૂતાન્ ।
પચન્ સદ્વિદ્યાઽઘૌ નિયમિતકૃતિર્ધૌવરકૃતિઃ સદા સ્વાદેત્સર્વાજવજ્જલચરાણાં તુ પિશિતમ્ ॥
(તંત્રતત્ત્વપ્રકાશ)

શ્લોકઃ

અષ્ટૌષ્ઠ મુદ્રાઃ કથિતા ભવંતિ
તાન્વિદ્ધિ લજ્ઞા મદ માન કોપઃ ।
તૃષ્ણા દુરાશા ચ ભયં જુગુપ્સા
પ્રદર્શ્ય નિઘ્નંતિ મનોવિકારાન્ ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

વળી જે આઠ પ્રકારની મુદ્રાઓ કહેલી છે, તે શક્તિના ઉપાસકોએ સમજવાની જરૂર છે. અને તે લજ્ઞા-મદ-માન અને કોપ, તૃષ્ણા-દુરાશા-ભય અને જુગુપ્સા એવા મનના આઠ પ્રકારના વિકારોને છતીને અધિકારી બનવું બેધએ. અને માતાનું પૂજન કરવું બેધએ.

શ્લોકઃ

તન્મૈથુનં નામ પ્રકીર્તિતં યત્
ચંદ્રાર્ક વાયુ ગત યોગજેન ।
ન મૈથુનં યોનિ ગતં તુ કુર્યાત્
સૂક્ષ્મા સુષુમ્ણા પરિલિંઙ્ગનાર્હાઃ ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

યોગી પુરૂષો યોગના બળથી ચંદ્રશ્વાસ અને સૂર્યશ્વાસ એ બંનેનો યોગ કરે છે. લૌકીક ભાષામાં તેને મૈથુન કહેવામાં આવે છે. એજ પંચ મહાર પૈકીનો એક પ્રકાર ગણાય છે. પણ વ્યવહારી દ્રષ્ટિએ જેનો નિષેધ કરેલો છે,

(૧) ભાષા તૃષ્ણા જુગુપ્સા ભય વિશદ ઘ્ણા માન લજ્ઞા પ્રકોપાઃ

બ્રહ્માન્ના વદ મુદ્રાઃ પરસુકૃતિજનઃ પાચ્ય માનાઃ સમન્તાત્ ।

નિત્યં સંમક્ષયેષ્તા નવહિત મનસા દિવ્ય ભાવાનુરાગી

યોડસો બ્રહ્માણ્ઢ માળ્ડે પશુહતિ વિમુખો રૂદ્ર તુભ્યો મહાત્મા ॥

(તંત્રતત્ત્વપ્રકાશ)

(૨) યાનાઢી સૂક્ષ્મરૂપા પરમ પદ ગતા સેવનીયા સુષુમ્ણા

સા કાન્તા લિંઙ્ગ નાર્હા ન મનુજ રમણી સુન્દરી વાર યેષિત્ ।

કુર્યાન્નન્દાર્ક યોગે યુગ પવન ગતે મૈથુનં નૈવ યોનૌ

યોગીન્દ્રો વિશ્વવન્ધ્ય સુખમય ભવને તાં પરિશ્વજ્ય નિત્યમ્ ॥

(તંત્રતત્ત્વપ્રકાશ)

અને નૈતિક દ્રષ્ટિએ જે ધૃષ્ટા પામે છે, તેવી જાતનું મૈથુન ત્યાગ કરવું જોઈએ. ખરી રીતે ઈડા અને પિંગલાની વચ્ચે રહેલી સૂક્ષ્મ એવી સુષુપ્ત નાડીને આલિંગન આપે તેજ જગદંબાની પૂજાનો અધિકારી ગણાય છે.

શ્લોક:

રહસ્યમેતત્ પરિકીર્તિતં મયા
મકાર પંચસ્થિત ગૌરવાસ્થ્યં ।
જ્ઞાત્વાચરન્ મુક્તિ પરંપદં મુદા
ગચ્છંત્યનાયાસમનામયંચ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

સજ્જનો ! મેં આ પંચ મકારનું ગૌરવશાલી રહસ્ય કહી જતાવ્યું. જે સજ્જનો રહસ્ય સમજીને માતાનું અર્ચન કરે છે, તે નિર્ભયપણે મુક્તિ પદને પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્લોક:

શ્રૌતાદિ યજ્ઞેષુચ મદ્યસેવનં
તથૈવ માંસં પરિ खादनीयं ।
તન્નાસ્તિ શ્રૌતસ્ય પ્રમાણ યુક્તં
વિગર્હ્યમેતત્ શ્રુતિમાર્ગ વિદ્મિઃ ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

કેટલાક લોકોની એવી માન્યતા છે કે, શ્રૌત વિગેરે યજ્ઞોમાં મદ્યજનન કરવું જોઈએ. અને માંસ ભક્ષણ કરવું જોઈએ. પણ ખરું જોતાં એ વાતનાં સાચાં પ્રમાણ મળી આવતાં નથી. ઉલટ એવા પદાર્થો વેદ ધર્મમાં નિંદ્ય ગણ્યા છે.

શ્લોક:

મદોદ્ધતાનામરિણાં વિનાશે
હિંસાસ્વદોષો ન ભવેત્ કદાપિ ।
તથૈવ શસ્ત્ર ક્ષતવ્યાધિ નાશઃ
કર્તું વિવેક્તવ્યં હિતાવહં મધુ ॥૧૪॥

બાવાર્થ—

જ્યારે એવો પ્રસંગ આવી પડે કે, મહોદ્ધત દુશ્મનો હુમલો કરી રહેલા છે, રાષ્ટ્રનો અને ધર્મનો નાશ કરી રહેલા છે, તેવે પ્રસંગે તેમની સાથે યુદ્ધ કરી તેમનો નાશ કરવામાં હિંસા ગણાતી નથી. તેમજ હિંસાથી થતા દોષો પણ મનાતા નથી. વળી શત્રોથી ધા પડેલા હોય, અને દુશ્મનો સાથે લડવામાં આવેશ પેદા કરવાની જરૂર હોય, તેવે પ્રસંગે અકપૂજને અંગે પિધેતું મધ કે ખામેતું માંસ દોષવાળું ગણાતું નથી.

પ્રલોક:

ત્રિલોક પીઠાં પરિહાર કર્તુ

નાશાય દુષ્ટાનસુરાન્ દુરાપાન્ ।

દધારકાલીચ કરાલ રૂપં

ચક્રે વિનાશં ત્વરયા ભવાની ॥૧૫॥

બાવાર્થ—

આ વાત પુરાના સમયની છે, જ્યારે હિન્દુસ્તાન ઉપર અસુરોએ હુમલો કર્યો હતા, માનવસંહાર થઈ રહ્યો હતો, તે વખતે બહેકેલા દુષ્ટોને મારવા માટે સતી પાર્વતિએ વિકરાળ એવું કાલીનું રૂપ ધારણ કરી તલવારને ઝટકેથી હબરો અસુરોનો નાશ કર્યો હતો.

પ્રલોક:

રણપ્રસંગેષ્વ ક્ષુધા તુરાસા

ચઘાદ માંસં ચ પપૌ સુમયં ।

તદ્વત્ પ્રસંગો કથ માગતોવો ?

નોચેદ્યદિ તત્પરિત્યાજ્યમેતત્ ॥૧૬॥

બાવાર્થ—

એવે સમયે કાલીને જૂખ અને તરસ લાગેલી હતી. ત્યારે તરસ મટાડવા માટે મધુર એવું મધપાન કર્યું. તથા જૂખ મટાડવા માટે માંસનું ભક્ષણ કર્યું હતું. એવે પ્રસંગે સતી સ્ત્રીઓએ અને સત્પુરુષોએ કરેલા મધ-માંસના સેવનને દોષરૂપે ગણાતું નથી. સજ્જનો ! તેવો પ્રસંગ અત્યારે શું તમારા ઉપર આવી પડ્યો છે ? જો એમ ન હોય તો, અને કેવળ ઇન્દ્રિયોની તૃપ્તિ કરવાની હોય તો, તે અધર્મ અને મહાપાપ ગણાય.

શ્લોક:

રણપ્રસંગે ત્વતિ દુર્ધરાપદિ
 પુંભિસ્તથાનારીજનૈર્મિલિત્વા ।
 શસ્ત્રાસ્ત્ર યુક્તૈઃ પ્રતિકાર હેતોઃ
 શ્રીભૈરવીચક્રમુપાસનીયં ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

શ્રી ભૈરવીચક્રની વામભાર્ગની ઉપાસના શાસ્ત્રકારો કહે છે કે, મહાયુદ્ધનો પ્રસંગ આવે ત્યારે, દુશ્મનોનો પડકાર કરવાનો હોય ત્યારે, તેવે પ્રસંગે અવશ્ય કરવી ઘટે.

શ્લોક:

આવશ્યકં શક્તિ વિધાનકર્મ
 શક્તેઃ પ્રભાવો જનયેજનેષુ ।
 તત્રોપયુક્તાનિસુસાધનાનિ
 વિકાર જાડ્યત્વવિનાશકાનિ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

તંત્રશાસ્ત્રમાં કદાચ મુજબ દેશના અશક્ત માણસોએ શક્તિ પુનઃ પ્રાપ્ત કરવા માટે, જોસ અને આવેશ પેદા કરવા માટે, શક્તિની ઉપાસના અવશ્ય કરવી જોઈએ. અને પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં શક્તિનો પ્રભાવ જમાવવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એ સમયે ઉપયોગી સાધનો એવાં મેળવવાં જોઈએ કે, જેનાથી વિકારો નાશ પામે, જડતા દૂર થાય, તથા નવજીવન પ્રાપ્ત થાય.

શ્લોક:

વર્ણાશ્રમાચાર વિચાર યુક્તં
 કુર્યાદ્વિધાનં નરનારિ ભિન્નં ।
 અમેદભાવેન શિવં વિચિન્ત્ય
 શ્રીરાજરાજેશ્વરી પૂજનંચ ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

મનુષ્ય માત્રને શક્તિની ઉપાસના કરવાની હંમેશાં જરૂર રહે છે. એટલા માટે વર્ણાશ્રમ ધર્મના આચાર-વિચારો સમજીને એ જગન્માતાની આરાધના કરવી જોઈએ. અને પાપી તથા ધૃષ્ટીત સાધનોનો ઉપયોગ ન કરવો જોઈએ. જેનાથી નીતિ ફેળવાય, તથા સામાજિક પવિત્ર ભાવના બની રહે, એવાં સાધનો શક્તિ પૂજના ઉપયોગમાં લેવાં જોઈએ. શક્તિ પૂજમાં કેવળ શક્તિનું આરાધન નહીં, પણ શિવ અને શક્તિનું આરાધન કરવું જોઈએ. પુરૂષ અને પ્રકૃતિનું આરાધન કરવું ઘટે. બ્રહ્મ અને માયાનો અલેખ ભાવ સાધવો જોઈએ. એ દ્રષ્ટિએ કરેલી ઉપાસના શક્તિ પૂજની સફળતા બતાવનારી ગણાય છે.

શ્લોક:

મદ્યંચ દેહત્રયશુદ્ધિ યોગ્યં
પિયૂષભાવે પરિવર્ત્યતે યદિ ।
કથંનં કુર્વતિ: તસ્યપાનં
પિયૂષ પેયાં મદિરાંદિવૌકસ: ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

સજ્જનો ! કેટલાક માને છે કે મદ્ય પાન કરવાથી ત્રણ દેહની શુદ્ધિ થાય છે. અને શક્તિ પૂજમાં વપરાતું મદ્ય અમૃત રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે. પણ ખરું જોતાં મદિરા એ કદી અમૃત બને જ નહીં. જો બનતું હોય તો સ્વર્ગના દેવતાઓ અમૃતને છોડી મદિરા કાં ન પી શકે ?

શ્લોક:

ન મદ્યપેષુ પ્રભવેન્મનીષા
શક્તેશ્ચ વ્હાસો બહુજલ્પનંવા ।
મયં જુગુપ્સા પરિહાસનૈર્ઘૃણં
ભવેન્મુહુર્વૈંમુવિસન્નિપાત: ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

મદિરા પાન કરનારા માણસોની બુદ્ધિ નાશ પામે છે. શક્તિ નષ્ટ થાય છે. સમજ્યા વિનાનો બળકાટ કરવા લાગે છે. દારૂડીયાને ભય વધારે લાગે છે. તેની નિંદા થાય છે. અને વગર કારણે તે હસાહસ કરે છે. નિર્લજ્જ-બેશ-રમો બને છે. અને સન્નિપાતના જેવી તેની દશા થાય છે.

શ્લોક:

અપેક્ષતે માંસવિપાચનાય
મદ્યં તથા ચર્વણકંચમીનં ।
एवं क्रमात् सर्वं मकार सेवनं
देहत्रयभ्रंशकरंप्रदिष्टं ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

માંસ પચાવવા માટે મદિરા પીવાની જરૂર રહે છે. અને ચાવવા માટે માછલાંની જરૂર પડે છે. એ પ્રમાણે અનુક્રમે પાંચે મકારોને સેવનાર માણસના સ્થૂલદેહ-કારણદેહ અને મહાકારણદેહ એવા ત્રણે દેહો જાપ થાય છે.

શ્લોક:

नहि प्रवृत्ताः पशु मारणार्थं
यज्ञास्तु निःश्रेयस हेतुभूताः ।
वदांति ये चैन्द्रिय भोगं लुब्धा
दुरन्त माया कृत पाशबद्धाः ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

શુ યજ્ઞોની પ્રવૃત્તિ પશુઓને મારવાને માટે થએલી છે? યજ્ઞોનો પરમ કથ્યાણનો હેતુ વિચારવો ઘટે છે. એ કદી પાપ કરવાનું કહી શકે નહીં. જે લોકો ઇન્દ્રિયોના ભોગોમાં લુબ્ધ થએલા હોય છે, દુરંત એવા માયાના પાશમાં બંધાએલા હોય છે, તે લોકો જ યજ્ઞોમાં પશુ માંસનો ઉપયોગ કરવાનું કહે છે.

શ્લોક:

देहस्य द्रष्टि र्यदिभिद्यतेय
ज्ञापेक्षते न्यास विधिर्न मुद्राः ।
समाधि पूर्णस्थिति साधनेन
साक्षात्स्वरूपस्थितिभागभवेऽद्वा ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

જ્યારે પવિત્ર સદ્ગુણના જ્ઞાનના ઉપદેશથી દેહદ્રષ્ટિ મટે છે. ત્યારે તેને ન્યાસની વિધી કે મુદ્રાની અપેક્ષા રહેતી નથી. અને પૂર્ણ સમાધિ સ્વાધ્યયના પછી તેને સ્વારૂપ અવસ્થાનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

શ્લોક:

અવિદ્યયા જંતુપશુત્વમાપત્
સદ્વિદ્યયા પાશ વિમોચનંચ ।

અતઃ પશૂનાંપતિમાભજેદ્ધિ
ન હિંસયા પાશ વિનાશમેતિ ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

માણુષ્ય અનિદ્યાને આધીન થાય છે ત્યારે એ પશુ જેવો બને છે. સદ્વિદ્યાના પ્રભાવથી તેનો પશુ પાશ નાશ પામે છે. તેથી પશુ પાશ નાશ કરવા માટે (અવિદ્યા દૂર કરવા માટે) પશુચતિ જ્ઞાનસ્વરૂપ એવા શિવજીનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. નહીં કે હિંસાદિ કર્મો કરવાથી પશુખત્ત નાશ પામે છે.

શ્લોક:

જાનંતિ વૈ યોગિન એવ તંત્રં
રહસ્યયુક્તંપ્રચુરોપપત્તિકં ।

રહસ્યમેતત્ પરિચિંતનીયં
શરણં ગૃહીત્વાતુપરાત્મયોગિનાં ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

યોગી પુરૂષો તંત્ર માર્ગનું રહસ્ય, અને તેની ઉત્તમ પ્રકારની ઉપપત્તિ બાળી શકે છે. તેવા સત્પુરૂષોનું શરણુ ગ્રહણ કરીને રહસ્ય જરાજર સમજી લેવું જોઈએ.

શ્લોક:

અતસ્તુ કુર્યાચ્ચ વિધાન તંત્રં
મંત્રપ્રયુક્તંદ્યુપચાર તંત્રં ।

ન ભોગદં યોગકરં સુધીનાં
સર્વત્ર સિદ્ધિંચ યશઃ કરંતત્ ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

જ્યાં સુધી એ રહસ્ય સમજાય નહીં, ત્યાં સુધી વેદ મંત્રોથી અથવા તંત્ર મંત્રોથી જગદંબાનું પૂજન કરવું જોઈએ. તેથી જગદંબા પ્રસન્ન થાય છે. તેનાથી યોગની સિદ્ધિ થાય છે. અને યોગસિદ્ધિ યાજકને સર્વત્ર સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને યશનો વિસ્તાર થાય છે.

શ્લોક:

વીરોચિતો માર્ગન પ્રોચ્યતેઽયં

યાવન્નત્યાજ્યાસ્તુ મકાર પંચકાઃ ।

સમાજ નિંદ્યૈ ધૃણિતૈઃ પદાર્થૈઃ

કો વીર્ય લાભો ભવતીતિ કથ્યતાં ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

હે પુરોહિતો ! તમે માનો છો કે આ પાંચ મકારના સેવનનો માર્ગ વિરોચિત છે. પણ ખરું જોતાં જે પદાર્થોની સમાજમાં નિંદા થાય છે. તેવા પદાર્થો સેવન કરવાથી કદી વીરતા આવી શકતી નથી. અથવા એવી વીરતાને લાભ કેને થએલો છે તે ખતાવી શકશે કે ?

શ્લોક:

મંદાલસાનાં નરનારિણાં વૈ

ન મઘમુત્તેજકરંદુરાપં ।

દીક્ષાપિ મિથ્યા પરિસેવનેન

જપસ્ય સિદ્ધિ ઈર્મિતસ્ય ન સ્યાત્ ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

જે લોકો મંદ બુદ્ધિવાળા અને આળસુ છે. તેઓને મઘ તો ઉત્તેજિત નહીં, પણ તેમની આળસમાં વધારો કરનાર છે. તેમજ તેવી સ્થિતિની દીધેલી તંત્રની દીક્ષાથી જપની સિદ્ધિ થતી નથી. પણ મનુષ્ય ધિઃકારને પાત્ર થાય છે.

શ્લોકઃ

શીલં કથં પાવનમુચ્યતેયદ્
ગુણાઃ કથં વીર્યયુતા ભવંતિ ।
વ્રજંતિ તે તામસ શૂન્યતાંચ
કર્તવ્ય બ્રહ્માશ્ચ સમાજ દુષ્ટાઃ ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

એવા માણસોનું શીલ સાફ ગણાતું નથી. દુરાચારી લોકો નિર્બળ અને છે. નિર્બળ માણસો કર્તવ્યબ્રહ્મ અને છે અને કર્તવ્ય બ્રહ્મતાના દોષથી સમાજનું ભલું થતું નથી. તેઓ અતિ તમોશુષ્કી અને છે. તેમની પ્રતિભા સમાજમાં રહેતી નથી.

શ્લોકઃ

દત્તાત્રયો યોગવિદાં વરેણ્યઃ
શ્રી કાર્તવીયોપિતથૈવ યોગી ।
જગદ્ યોગૈક પરાયણેભ્યઃ
સંપૂર્ણ યોગ પ્રતિપત્તિ હેતોઃ ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

યોગીઓમાં શ્રેષ્ઠ દત્તાત્રય મુનિ, અને રાજયોગીઓમાં શ્રેષ્ઠ કાર્તવીર્ય એવા રાજાઓ, જેઓ યોગની ઉપપત્તિ સંપૂર્ણ જાણે છે. તે લોકો આ માર્ગનું રહસ્ય સમજીને આચરે છે. અને તેઓને સિદ્ધિ પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્લોકઃ

સંશ્રુત્ય પીપા નૃપતેઃ પ્રવક્તુઃ
સંભાષણં રાજસમોપવિષ્ટાઃ ।
વેદસ્ય શાસ્ત્રસ્યચ સારભૂતં
સમ્યાસ્તદા હૃદયમના બમુવુઃ ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—

ઉપર મુજબ પીપારાજનું સંભાષણ રાજસભામાં બેઠેલા સૌ સભ્યોનાં સાંભળ્યું. જે વેદ અને શાસ્ત્રોના પ્રમાણવાળું હતું. અને તંત્રમાર્ગના ઉત્તમ સારરૂપે હતું. તેને સભ્યોએ સાંભળ્યું અને પ્રસન્ન થયા.

શ્લોકઃ

તત્ર સ્થિતા સ્તંત્રવિદઃ પ્રશંસુઃ

પીપા નૃપં તંત્રવિદાંવરેણ્યમ્ ।

કુલાગતંતસ્ય વિશુદ્ધિ હેતો

વિજ્ઞાપયન્ સ્ત્રીચિકુલોદ્ભવેભ્યઃ ॥૩૩॥

ભાવાર્થ—

વળી ત્યાં બેઠેલા તંત્ર શાસ્ત્રને બાણુનારાઓ તંત્ર રહસ્યના વક્તા પીપા-
રાબાની પ્રશંસા કરવા માંડયા. અને કુલ પરંપરાથી ચાલતા આવેલા રીવાજને
સુધારવા ખીચી કુળના ક્ષત્રિઓને બહામણુ કરવા માંડયા.

શ્લોકઃ

સમર્થયામાસ નૃપસ્તદાર્નીં

સમાગતાં સ્તંત્ર પ્રચાર શીલાન્ ।

મહાર્થભૂષાંબરસ્વર્ણરત્નૈઃ

સદ્વક્ષિણાભિરભિનંદનાદિભિઃ ॥૩૪॥

ભાવાર્થ—

રાબા પીપાએ આવેલા વિક્ષાનોનું પૂજન કર્યું. અને સારાં વસ્ત્રો-અલંકારો
અને દક્ષિણાથી તેમને પ્રસન્ન કર્યાં.

શ્લોકઃ

સમાસદાલ્હાદયુતાવભૂવુ

શ્વક્રુઃ પ્રજાભિઃ સહ પુષ્પવૃષ્ટિં ।

મહા મહા મંગલ સૂચકાનિ

તૂર્યાણિનેદુશ્ચ વિભન્નરાગૈઃ ॥૩૫॥

ભાવાર્થ—

ઉપર પ્રમાણેના સત્કારને લીધે સમાસદો સૌ પ્રસન્ન થયા. પીપારાબાને
પુષ્પ વૃષ્ટિથી વધાવવા લાગ્યા. તે પ્રસંગે મંગલ સૂચક ભિન્ન ભિન્ન રાગોથી
વાગવા માંડયાં.

इतिश्री वटाली वास्तव्येन गणपतिशंकरशाली विरचिते

अभिनव पीपाचरिते दशमोऽध्यायः ।



અથૈકાદશોલ્હાસઃ ।

(ઉપજાતિ-વૃત્તમ્)

શ્લોકઃ

નિરીક્ષ્ય પીપા વિજયં સભાયાં
પુરોહિતાનાં પતનંચ દ્રષ્ટ્વા ।
સંમીલ્યચૈકાન્તવનપ્રદેશે
સ્ત્રીચીપ્રવૃદ્ધાદિ પુરોહિતાવૈ ॥૧॥

ભાવાર્થ—

ઉપર મુજબના શાસ્ત્રાર્થમાં પીપાજીનો વિજય થયો, અને પુરોહિતોનો પરાજય થયો. તે જોઈને ખીચી કુળના વૃદ્ધો તેમના પુરોહિતોને સાથે લેઈને, જંગલના એક પ્રદેશમાં જ્યાં એકાન્તમાં એક મકાન હતું, ત્યાં ભેગા થયા.

શ્લોકઃ

કર્ત્તવ્યમેતત્ કરણીય મઘ
નિઃસાર્યતાં તં નૃપ માસનાદ્ધિ ।
મદોદ્ધતં ગર્વયુતંચ બાલિશં
દીક્ષાવિહીનં કુલદૂષણંવૈ ॥૨॥

ભાવાર્થ—

અને પરસ્પર વાતચીત કરવા લાગ્યા કે, આ પીપારાજ આપણું નુક-
શાન કરનાર છે. માટે તેને રાજ્યાસન ઉપરથી ઉઠાડી મૂકવો જોઈએ. પીપો
હવે જીવાન થયો છે. મદથી ઉદ્ધત થયો છે, તે અભિમાનથી બહુ ખડેકી ગયો
છે, અને છોકર બુદ્ધિવાળો છે. તેણે આપણા કૌલમાર્ગની દીક્ષા લીધી નથી,
તેથી તે કુળના કલંકરૂપે છે.

શ્લોકઃ

પુરાતનાદાગતરૂઢમાર્ગ
યો નિંદતિ તં કથમાશ્રયેમ ।
યદ્ભાવિતદ્વૈ ભવતુ પ્રજાનાં
દુઃખં સુખં વા પતતુ શિરઃસુ ॥૩॥

ભાવાર્થ—

આપણે કુલાચાર પુરાતન કાળથી ચાલતો આવેલો છે. તેની તે નિંદા કરે છે. તેથી આપણે નહીં વિચાર ઉપર આવવું જોઈએ કે, તેના તાબામાં આપણે રહેવું નજ ઘટે. તેને પદબ્રષ્ટ કરવો જોઈએ. તેમ કરવાથી પ્રભને શિરે બલે દુઃખ આવી પડતું હોય તો બહેતર છે.

શ્લોક:

પરંતુતદ્રાજપદસ્ય ત્યાગો

તૂર્ણ ભવેત્તદ્વિધમાચરેમ ।

કુલસ્ય રક્ષા કરણે સમર્થ

સ્તદેવ રાજ્યાસન શાસનાર્હઃ ॥૪૮॥

ભાવાર્થ—

પરંતુ હરકોઈ રીતે તેને રાજા તરીકે ટકી રહેવા દેવો જોઈએ નહીં. તેને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મુકવાના ઉપાયો જદ્દી કરવા જોઈએ. વળી જે આપણા કુળની રક્ષા કરવા સમર્થ હોય, આપણા વિચારોને મળતો રહેતો હોય, તેનેજ આપણે ગાદી આપવી જોઈએ.

શ્લોક:

કુલેસુપુષ્ટઃ પરિપોષણેન

ચાધીત વેદાદિક જ્ઞાનતુષ્ટઃ ।

સરાજ લક્ષ્મ્યા નવ યૌવનેન

કુલાપમાનં પ્રકરોતિ મત્તઃ ॥૪૯॥

ભાવાર્થ—

આ પીપો તો નાનપણથીજ આપણે તેને પોષ્યો, ચારવેદો, અને છ શાસ્ત્રોનો તેને અભ્યાસ કરાવ્યો. એમ સંપૂર્ણ જ્ઞાનથી તેને તુષ્ટ કર્યો. હવે મોટી ઉંમરનો થયો, જુવાન બન્યો. એટલે ઉન્નત થઈને ઘડીએ ઘડીએ કુળનું અપમાન કરવા લાગ્યો છે.

શ્લોક:

પુરોહિતા જ્ઞાનયુતા સ્તથાપિ

કિંચિન્ન પ્રોચુઃ પ્રતિપાદનાય ।

તેષાં સ્વભાવોપ્યતિ ગર્હણીયો

યત્ર સ્થિતાસ્તસ્ય હિતં બ્રુવંતિ ॥૬॥

ભાવાર્થ—

આ પુરોહિતો બણેલા-ગણેલા છે. અને કૌલમાર્ગના સારા બણીતા છે. છતાં પણ, સભામાં શાસ્ત્રાર્થ પ્રસંગે કૌલમાર્ગનું લગીરે પ્રતિપાદન કરવા માટે શક્તિમાન થયા નહીં. એટલુંજ નહીં પણ, તેમનો સ્વભાવ ઘણોજ ધિઃકારવા પાત્ર છે. કારણ કે જ્યાં જોડે છે ત્યાં બીજાના તેજમાં અંબઈ જાય છે. અને તેમનું પોતાનું જ્ઞાન બૂલી જાય છે. અને સામાનું કથન કબૂલ રાખે છે.

પ્રલોક:

યત્રાસ્તિ સન્માન કરંચ તત્ર

ગચ્છંતિ લુબ્ધા ધનમાન મૂઢાઃ ।

ન સત્યવાક્ નિર્ભય માનસેન

વદંતિ લેશં સ્તદતીવ દુઃખં ॥૭॥

ભાવાર્થ—

વળી જે જગોએ તેમનું સન્માન થતું હોય, અને એ દુઃશ્મનનું જ ઘર હોય, ત્યાં વગર વિચારે પેસી જાય છે. ખરે! આ પુરોહિતો ધન અને માનના લોભીયા છે. અને મૂઢ છે. (અછલ શૂન્ય છે.) એમ હોવાથી તેમનાથી તેમની બહેર હીંમત ફેળવાતી નથી. અને હીંમત ન હોવાથી લેશપણ સાચું બોલતા નથી. આવા જુઠા પુરોહિતો જોઈને કેમ ખેદ ન થાય વાડ ?

પ્રલોક:

યદા યદા યાજન પ્રાપ્ત કાલે

વદંતિ માર્ગસ્યચ ગૌરવં દ્વિજાઃ ।

તત્તંત્ર યંત્રાદિક મંત્ર યુક્તે

ર્ષિવાદકા મૂઢતમા ભવંતિ ॥૮॥

ભાવાર્થ—

વળી આ પુરોહિતો કે જેઓ, જ્યારે જ્યારે ભૈરવી ચક્રનો પૂજનો અવસર પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે કૌલમાર્ગનું મહાન ગૌરવ વર્ણવે છે. અને કહે છે કે તંત્ર-મંત્ર અને યંત્રોમાં એવું શક્તિ સામર્થ્ય છે કે, વાદ કરનારા ક્ષાવે તેટલા વિદ્વાન હોય તોપણ મૂઢ જની જાય છે.

શ્લોકઃ

તથૈવ રંકત્વજુષુમંતિ
 પતંતિ પાદેષુચ કૌલયોગિનાં ।
 તદ્વત્ પુનર્મારણ મોહનસ્ય
 મંત્રાસ્તથા સ્તંભકરાઽપિસંતિ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

તેમજ ગરીબ-રાંક બની જઇને કૌલ ચોગીઓના પગમાં પડે છે. વળી તંત્રમાં મારણ-અને મોહનના મંત્રો બતાવેલા છે. તે સાધવાથી દુશ્મનને મારી શકાય છે. અને મૂઢ બનાવી શકાય છે. અને તેને સ્તંભન કરી શકાય છે.

શ્લોકઃ

ઉચ્ચાટનંવા ભવતિ રિપૂણાં
 બ્રહ્માસ્ત્ર નિર્માણ વિધૌતથૈવ ।
 સુદર્શનાસ્ત્રેણચ વૃષ્ટિ રમેઃ
 શત્રોઃ સમંતાદ્ભવતીતિ શુશ્રુમ ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

એ ઉપરાંત શત્રુઓના ઉચ્ચાટન કરવાના પણ મંત્રો છે. અને કેટલાક મંત્રોથી બ્રહ્માસ્ત્ર નિર્માણ કરી શકાય છે. વળી સુદર્શનાસ્ત્ર અને અગ્ન્યાસ્ત્ર બનાવવાના પણ મંત્રો છે. કે જે મંત્રો વડે શત્રુને ભસ્મ કરી શકાય છે.

શ્લોકઃ

તથૈવ વાયોર્વરુણસ્ય મંત્રાઃ
 પ્રોક્તાઃ પ્રભૂતાસ્ત્રકરાસ્તુ પ્રાજ્ઞૈઃ ।
 પરંત્વિદાર્ણી ગુરવશ્ચ મૂઢાઃ
 કિંચિન્ન કુર્વંત્યરિપાતનાર્થ ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

વળી તેવીજ રીતે વાયુ અસ્ત્રના અને વરુણ અસ્ત્રના પણ મંત્રો છે. તેનું આરાધન કરવાથી એવાં બધાં અનેક અસ્ત્રો સિદ્ધ થઈ શકે છે. આવી આવી વાતો પુરોહિતોએ આપણા આગળ ઘણી વખત કહેલી છે. પણ અત્યારે તેઓ બિચારા શત્રુનો પરાજય કરવા માટે લેશપણ કંઈ પણ કરવા સમર્થ થતા નથી.

શ્લોક:

एतादृशा मूढधियः पुरोगा
राज्ञां गृहे संतु प्रजा गृहेषु ।
तेषां विनाशो भवतीति शीघ्रं
न लभ्यते शर्म कदापि कुत्र ॥१२॥

ભાવાર્થ—

આવી જાતના પુરોહિતો કે જે મૂઢ બુદ્ધિવાળા છે, તે આપણુ રાજા-
ઓનું તથા પ્રજાનું શું બહું કરશે ? એવા પુરોહિતોનું તથા તેમના ચજમા-
નોનું કદી પણ બહું થતું નથી.

શ્લોક:

कौलस्य मार्गो यदि निंदनीयः
कथं पुरोगा स्तमुपाश्रयंते ।
त्याज्यो यदि स्यात्तु वदंतु नाम
यद्वाचमत्कार कृतिं प्रद्रव्या ॥१३॥

ભાવાર્થ—

હે પુરોહિતો ! અમારા હુશ્મનનું તમે કંઈપણ ન કરી શકતા હોવ,
તો તમારા સાથેનો અમારો સંબંધ રાખવો ઘટે નહીં. અથવા તો તમે કંઈ
પણ અમત્કાર બતાવી આપો.

શ્લોક:

तदैव प्रोवाच पुरोहितानां
गुरुः प्रकोपानलकातराक्षः ।
नैतद्वरं स्वीचीं कुल प्रवृद्धा
न श्रेयसे तद्गुरु दुर्विभाषणं ॥१४॥

ભાવાર્થ—

તે પ્રસંગે પુરોહિતોમાં એક વૃદ્ધ અને સમજદાર પુરુષ હતો. તે ભારે
ક્રોધથી બરાથો હતો. તે બોલ્યો કે હે ખીચી કુળના વૃદ્ધો ! તમે જે અમારે
માટે બાપણુ કરો છો તે ગેર વ્યાજબી છે. વળી પુરોહિતોનું અપમાન કરવું
એ સારું ન ગણાય.

શ્લોક:

વયંચ સર્વે કૃત નિશ્ચયાવૈ
 વતા મનુજાં પરિપાલનાયા ।
 સ્મશાન કાર્લીંચ નિશીથકાલે
 વયં સમારાધયિતું સમર્થાઃ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

અમે બધા નક્કી વિચાર ઉપર આવી ગએલા છીએ. અને આપની આજ્ઞા પાલન કરવા તત્પર થયા છીએ. અમે આજ રાતના બાર વાગે સ્મશાનમાં જઈશું. અને સ્મશાન કાલીને આરાધન કરી વશ કરવાને શક્તિમાન થઈશું.

શ્લોક:

શવાસના રૂઢ નિતાંતજાપો
 ભવેદ્યદાકોટિ ગુણશ્ચ તિસ્ત્રઃ ।
 શવં વિનિર્ભિદ્ય સ્વયં પ્રકાશા
 પ્રત્યક્ષતા મેષ્યતિ પદ્યતાંસા ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

તે માટે એવો વિધી છે કે, શબના આસન ઉપર બેસવું બોધશે. અને ત્રણ કરોડ બીજ મંત્રનો જપ કરવો પડશે. જ્યારે જપ પુરો થશે, ત્યારે મુડકાને બેઢીને સ્વયંપ્રકાશમાન એવી કાલી, અમારી સમક્ષ આવીને ઉભી રહેશે.

શ્લોક:

સમર્પણં તત્સમયે ભવિષ્યતિ
 બલિંચ માંસંચ સુરાન્વિતંવા ।
 ગ્રહિષ્યતિ તદ્વિધિનોપસૃષ્ટં
 મંત્ર પ્રયુક્તં પરિવેશિતંયત્ ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

એ સમયે તે ઘણીજ બૂખી હશે, અને તરસી પણ હશે. એ બૂખ અને તરસ મટાકવા માટે, મદિરા અને માંસ અમારે તૈયાર રાખવું પડશે. અમે જ્યારે મદિરા અને માંસને મંત્રથી પ્રોક્ષણ કરીશું અને પિરસીશું, તથા વિધી-પૂર્વક, સંકલ્પ કરી સમર્પણ કરીશું, ત્યારે તે દેવી બલિદાનને ગ્રહણ કરશે.

શ્લોક:

તતઃ પ્રસન્ના પરિહાસ યુક્તા
વરપ્રદાતું યદિ સંમુખીસ્યાત્ ।
નિવેદનેનેતિ નૃપં વિનાશ્ય
વિધાસ્યતિ કર્મ મનોગતંનઃ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી એ ઘણીજ પ્રસન્ન થશે. અને કહેશે કે, અરે, પુરોહિતો ! તમે વરદાન માગો. ત્યારે અમે નક્કી કરેલું વરદાન માગીશું. અમારે વરદાનને માટે નક્કી કરી રાખ્યું છે કે, પીપારાબનો જેમ અને તેમ જલદી નાશ થાય. અને તેનું નામનિશાન હી હી જાય.

શ્લોક:

અથૈવ પર્વોસ્તિ નિતાન્ત શુદ્ધો
મૃતોજનસ્તત્ર તથોસ્તિનીતઃ ।
અર્ચાવિધેઃ સાધન સંપ્રસાધ્ય
સંકલ્પ સિદ્ધિં પરિસાધુવામ ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

આજે સુંદર પર્વણી છે. દિવસ તદ્દન ચોકખો છે. એક સુવેલા માણસને નગરમાંથી સ્મશાનમાં લઈ જવામાં આવ્યો છે. એ પણ લાગ ઠીક છે. હવે અમારે અર્ચન વિધીનાં સાધનો ભેળાં કરવાનાં છે. એ બધાં અમે સ્મશાનમાં લઈ જઈશું. અને અમારા સંકલ્પ પ્રમાણે સિદ્ધિ મેળવી શકીશું.

શ્લોક:

આશ્રાસ્યૈતાન્ કુપિતાન્ કુટુંબાન્
જગ્મુઃ પુરોગાશ્ચ સ્મશાન ભૂમૌ ।

નવંચિતામ્નિં પરિષિચ્ય વારા

નિષ્કાશયામાસ શર્વંહુતાશનાત્ ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

ઉપર પ્રમાણે ખીચી કુળના ક્રોધે ભરાએલા સરદારે સમક્ષ બાષણ કરી તેમને ખૂબ ખૂશ કર્યાં. અને એ પુરોહિતો યજ્ઞનની સાધન સામગ્રી દોષને સ્મશાન ભૂમિ ઉપર ગયા. રાતના બાર વાગેલા છે ! ચિતાને અગ્નિ ભભૂકી રહ્યો છે ! તેને ડંડો કરવાને માટે પાણીના ઘડા ભરી લાવ્યા ! તેનાથી ચિતાને શાંત કરી ! અને એ ચિતાના અગ્નિમાંથી બળતા મુકાને બહાર કઢાડ્યું.

શ્લોક:

તદ્દીજ મંત્રાન્ પ્રપઠન્ મુદાવૈ

ચક્રુર્વિધાનં વિધિવચ્ચ તત્ર ।

શ્વાસનેનાતિપ્રસન્નચેતા

જેપુઃ પરં મંત્રગતં તુ જાપ્યમ્ ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

તેની પાસે શ્વાસન ઉપર યેસીને વિધીપૂર્વક વિધાન કરી, અને ખીજ મંત્રનો જપ કરવા માંડયા. એ વખતે તેમના આનંદનો પાર રહ્યો નહોતો. અને હર્ષ સાથે એ જપ કરતા હતા.

શ્લોક:

एवं त्रिरात्री गमनावसाने

तत्रागमत् यक्षिणी घोररूपा ।

ज्वलन्निनेत्रा च कराल द्रंष्ट्रा

दुरासदा प्रेक्षण दुर्गमाश्च ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે એક પછી એક એમ ત્રણ રાત્રીઓ વીતી. જ્યારે રાતના બાર વાગ્યા ત્યારે ભયાનક રૂપને ધારણ કરનારી, વંટોળીયાના રૂપમાં ચક્ષિણી દેવી આવી. વંટોળીઓ યેસી ગયો અને ચક્ષિણી પ્રત્યક્ષ દેખાવા માંડી. જેનાં ત્રણ નેત્ર સળગતા અગ્નિ જેવાં લાગતાં હતાં ! જેની દાઢો બિહામણી હતી !

જેના સાથે જોવાને કમતાકાતવાળા માણસની શક્તિ નહોતી. એ ભારે દુર્ઘમ જણાતી હતી.

શ્લોકઃ

તાંવીક્ષ્ય સર્વે કુપિતાનનાંચ

ઢક્કાનિનાદં કૃતવંત આસન્ ।

હોહેતિશબ્દંચ વિસ્તૃજ્ય માના

ચલ્યાદિકં કર્મ સમર્પયત્તદા ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

એ દેવી ભારે ક્રોધે ભરાએલી હતી ! કમરૂ વગાડતી હતી ! અને હો, હો, એવા શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરતી હતી. એ પ્રસંગને જોઈને સાધક પુરોહિતોએ માંસ-બલિ; અને મદિરા વિગેરેનું સમર્પણ કર્યું.

શ્લોકઃ

રે દેવિ ! સર્વેશ્વરિ ! ધોર રૂપા !

દંદિગ્ધિ શત્રુંચ જ્વલજ્વલત્વં ।

શ્રીઘ્રં યથા મારય મારયત્વં

સંસ્તંભય સ્તંભય તત્રતંવૈ ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

અને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા કે હે દેવી ! તું સૌના ઉપર સત્તા ચલાવનારી છે ! તારૂં બિહામણું રૂપ છે ! તું અમારા દુશ્મન પીપાશાને દગ્ધ કર. સળગાવ, સળગાવ. જલ્દી મારી નાખ મારી નાખ. તેનું સ્તંભન કર. સ્તંભન કર. (જ્યાં હોય ત્યાં તેને ઠેર કર.)

શ્લોકઃ

સમાગતાઃ સ્ત્રીચિજનાઃ પ્રહૃષ્ટાઃ

દ્રઘ્વાચ્ચતં મારણ સંપ્રયોગમ્ ।

પુરોહિતાનાં પરમંચ કૃત્યં

પ્રશંસિરે ધન્ય તમૈશ્ચ શબ્દૈઃ ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

આ કૌતુક જોવા માટે ખીચી કુટુંબના સરદારો બધા દોડતા આવ્યા. અને દેવીની પાસે માગણી કરતા આ પુરોહિતાના શબ્દો સાંભળ્યા. તેમજ

પીપાના મારણનો પ્રયોગ પ્રત્યક્ષ જોયો. અને પુરોહિતોનું આ કામ ઘણું જ શ્રેષ્ઠ પ્રકારનું જોઈને તેમની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. તથા ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા.

પ્લોકઃ

સા યક્ષિણી શત્રુ યદ્દંશ ગત્વા

ગુપ્તં યથા દેવિ યદ્દં વિવેશ ।

પીપા નૃપંતં પ્રસમીક્ષ્ય પુણ્યં

નાશકનુવત્કર્તુ મનન્ય ભાવં ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી યક્ષિણી દેવીએ હુસ્મન પીપાના ઘર તરફ ગમન કર્યું.—પ્રયાણ કર્યું. પીપાના રાજમંદિરમાં જ્યાં દેવીનું મંદિર હતું, ત્યાં છૂપી રીતે એ યક્ષિણીએ નિવાસ કર્યો, યક્ષિણીએ ચોહો તરફ જોયું. પીપા રાજાને જોયો. એ ભારે પુણ્યવાન હતો, નીતિમાન અને અડગ હતો. તેથી તેને કંઈપણ કરવાને માટે યક્ષિણી સમર્થ થઈ નહીં.

इति श्रीवटाली वास्तव्येन गणपतिशङ्कर

शास्त्रि विरचिते अभिनव

पीपाचरिते पञ्चादशोऽव्यासः ।

અથદ્વાદશોલ્હાસઃ ।

(ઉપજાતિ વૃત્તમ્)

શ્લોકઃ

તત્રાંતરે સત્પુરુષાઃ સમાગતાઃ

શ્રીરામનામ ધ્વનિધ્વંસ પાપા ।

મૃદંગ તાલ ત્રિક તંત્રિ વાયૈ

રાલ્હાદયન્ પ્રાણમૃતાન્વિષેતસઃ ॥૧॥

ભાવાર્થ—

એ અરસામાં હિન્દુ જગતના સર્વાધિકારી રામાનંદ મુનિના શિષ્યો, કે જેઓ સંઘરૂપે (જમાતરૂપે) મળી, અને કરતા કરતા, પીપાની રાજધાનીમાં આવ્યા. જેઓ રામનામનો ધ્વનિ ઉચ્ચારી પાપોનો નાશ કરતા હતા. તેમની પાસે મૃદંગ, તાલ, અને વીણા વિગેરે વાળાં હતાં, તે વગાડતા હતા. અને સુંદર સંગીતથી પ્રાણી માત્રના ચિત્તને પ્રસન્ન કરતા હતા.

શ્લોકઃ

નિસર્ગ પ્રેમામૃતવર્ષિદ્રગ્ભિ

ઘૃતલોકયન્ લોકહિતં ત્રિલોકે ।

સર્વેષુ ભક્ત્યુદ્ભવ ભાવ મૃદ્ધિ

ર્વાગ્ભિ ભવાબ્ધે સ્તરણંહ્યબોધન્ ॥૨॥

ભાવાર્થ—

તેમનામાં સ્વાભાવિક પ્રેમ એવો હતો કે, તેમના નેત્રોમાંથી અમૃતનો વરસાદ વરસતો હતો. અને એવી મીઠી દ્રષ્ટિથી જોતા હતા કે, પ્રાણી માત્ર રંજન થતું હતું. તેઓમાં ઇશ્વરી પ્રેમ ઝળકી રહેલો હતો. અને પ્રભુ ભાવથી ભીની એવી વાણીનો ઉચ્ચાર કરતા હતા. જેનું શ્રવણ કરવાથી મનુષ્ય ભવાબ્ધને તરી જાય.

શ્લોકઃ

પ્રોત્સાહ સંવર્ધનકોપદેશૌ

ર્નિઃશોકભાવંજનયજ્જનેષુ ।

શ્રીરામતત્વં પ્રથયન્ પ્રથિવ્યાં

રૂપં નિજાનંદમયં પ્રદર્શયન્ ॥૩॥

ભાવાર્થ—

તેમનું સંભાષણ ભારે ઉત્સાહને વધારનારું હતું. મનુષ્ય જીવનની ઉન્નતિને લગતો તેમનો ઉપદેશ હતો. તેમના ભાષણથી શોક દૂર થતો હતો. શ્રીરામનું તત્ત્વ સમજાવતા હતા. અને આત્મામાં રહેલા એ આનંદના સ્વરૂપને બતાવતા હતા.

શ્લોક:

સદૈવ તચ્ચિત્ત નિવાસ ભૂતં

બ્રહ્મસ્વરૂપંચ સ્મરંતિ નિત્યં ।

અનન્ય ભાવેન દયાબ્ધયસ્તે

કારુણ્યતાં ક્ષેમકરીં વિત્વન્ ॥૪॥

ભાવાર્થ—

સદાકાળ રહેનારા, એ પ્રાણી પદાર્થના ચિત્તમાં નિવાસ કરનારા, બ્રહ્મ-સ્વરૂપનું અધ્યાત્મ દ્રષ્ટિએ વર્ણન કરતા હતા. અને એ આત્માને (પરમાત્માને) યાદ કરી આપતા હતા. એ સંઘનો પ્રત્યેક સાધુ અનન્ય ભાવથી દયાનો મહાસાગર સમાન લાગતો હતો. તેમની કૃષ્ણા એ મનુષ્ય માત્રની કષ્ટાણુ કરનારી જણાઈ આવતી હતી.

શ્લોક:

મહાવૃત્તેનાતિ દુરાસદેન

તદ્બ્રહ્મચર્યાતિ શયેન શાયિનઃ ।

કુર્વેતિ ભિક્ષાશન દેહયાત્રાં

ત્યાગેન મહ્યાં વિચરંતિ ધૃત્યા ॥૫॥

ભાવાર્થ—

સંઘનો પ્રત્યેક સાધુ મહાકઠોર બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળતો હતો. અને એ મહાવ્રતના પ્રભાવથી દરેકમાં ભારે પ્રતિભા જણાઈ આવતી હતી. પ્રત્યેક સાધુ ભિક્ષા માગી અને જોજન કરતો હતો. સ્વાદિષ્ટ પદાર્થોની અપેક્ષા રાખતો નહોતો. ત્યાગના કડક નિયમો પાળી એ સંઘ પૃથ્વી ઉપર ફરતો હતો. તેમની ધીરજ અસૌકિક હતી.

શ્લોકઃ

તીવ્રંતિતીક્ષ્ણાવ્રત ધારણંચ
સત્યંહિતં યત્ પ્રિય ભાષણંચ ।
સર્વેષુજીવેષુ સમાનભાવં
વિસ્તારયન્ લોકહિતં યથાસ્યાત્ ॥૬॥
ભાવાર્થ—

વળી તેમનું તિતીક્ષ્ણનું મત પણ એટલું જ મહત્વનું હતું. એ સાચું બોલતા. એક બીજાનું હિત થાય તેનું ભાષણ કરતા. અને તેમના ભાષણમાં બાકે મિઠાશ હતી. સર્વ પ્રાણીઓમાં સમાન ભાવ રાખતા. અને હરકેઈ રીતે સૌનું કલ્યાણ થાય તેનું આચરણ કરતા.

શ્લોકઃ

માનેન મોહેનચ મુક્તવૃત્તયો
વશીકૃતાઃ સંગમવાશ્ચ દોષાઃ ।
સંસાર ભાવોઽવ કામનાશ્ચ
વિનિર્જિતા દુઃસ્વકરાચ દુર્ધરાઃ ॥૭॥
ભાવાર્થ—

એમ માન અને મોહથી મુક્ત વૃત્તિવાળા હતા. અને મંઘથી ઉત્પન્ન થનારા દોષોને દૂર રાખતા હતા. સંસારના પદાર્થોથી ઉત્પન્ન થનારી વિવિધ કામનાઓ, કે જે દુઃસહ અને દુઃખને ઉત્પન્ન કરનારી હોય છે, તેનાથી તેઓ મુક્ત હતા.

શ્લોકઃ

મામાપમાનેષુ સમાન હાર્યા
સ્તથૈવ નિંદા સ્તુતિષુ સમત્વં ।
જયેથવાનિર્વિજયે વિશોકાઃ
સત્કર્મ સિદ્ધૌ હ્યથવાપ્ય સિદ્ધૌ ॥૮॥
ભાવાર્થ—

તેઓ માન કે અપમાનને સમાન ગણતા હતા. તેમના હૃદયમાં માન અપમાનથી થતી લાગણી રહેતી નહોતી. તેમજ નિંદા કે સ્તુતિને

તેઓ ગણકારતા નહોતા. તેઓ જય કે પરાજયના પ્રસંગે હર્ષ-શોકથી રહીત રહેતા. અને કામની સફળતા કે નિષ્ફળતા તરફ પણ ધ્યાન રાખતા નહીં.

શ્લોક:

ભવેન્ન તેષાં મનસિ પ્રહર્ષ:

પ્રિયંચ સંપ્રાપ્ય મનોનુકૂલમ્ ।

નદ્વેષ્યતામેતિમનો વિરુદ્ધં

સર્વેષુ દ્વંદ્વેષુ સમત્વમાતા: ॥૯॥

ભાવાર્થ—

તેમને કોઈ પ્રિય વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય કે, મનને અનુકૂળ પડે તેવું કામ થાય, તેવે પ્રસંગે તેમના મનમાં હર્ષ થતો નહીં. અને કોઈ પ્રસંગે મરણ વિરુદ્ધ અને તો તે તરફ તેઓ દ્વેષ રાખતા નહીં. એમ સર્વ પ્રસંગોમાં સમાન દ્રષ્ટિથી તેઓ વર્તન રાખતા.

શ્લોક:

ગતવ્યથા: સત્વ વિશુદ્ધ ચેતા:

દક્ષા: શુચિર્ભૂતભવાભવંસ્તે ।

ઉદાસમાવં પ્રતિપન્ન ચેતા:

સર્વં સમારંભમયંચ હિત્વા ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

તેમના મન ઉપર કોઈપણ પ્રકારની અસર રહેતી નહોતી. તેમનું ચિત્ત શુદ્ધ રહેતું હતું. ડહાપણ પૂર્વક વર્તન રાખતા હતા. અને તેઓ પવિત્ર પણે રહેતા. મનની અંદર હર્ષ કે શોક રાખતા નહીં. અને એવા કોઈ પ્રસંગોમાં તટસ્થ થઈ રહેવાની વૃત્તિ કેળવતા. જેનાથી દુઃખ કે ભય પેદા થાય, તેવી બાતના કોઈપણ ખોટા આડંબર કરતા નહીં.

શ્લોક:

ગ્યાસુદ્ધિનસ્તગ્ધલ્લખોતિ કૂરો

ચાસીન્નૃપો ભારત શાસકાશ્ચ: ।

દિલ્હીં સમાશ્રિત્યચ રાજધાનીં

મુસ્લીમમાર્ગે પ્રથયાશ્ચકાર ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

એ સમયે ગ્યાસુદીન તથાજી નામે મુસ્લીમ બાદશાહ, ભારત સમ્રાટ તરીકે દિલ્હીમાં રાજ્ય કરતો હતો. તે કૂર અને અત્યાચારી હતો. હિન્દુઓ ઉપર કૂરતાથી ત્રાસ વર્તાવતો હતો. હિન્દુ ધર્મ પાળનારાઓને ત્રાસ આપતો હતો. અને મુસ્લીમ ધર્મને પ્રચાર કરતો હતો.

શ્લોક:

દ્વેષાતિરેકેણચ હિન્દુધર્મ

વ્યગ્લાપયન્નક્ત જનનાનપીડયત્ ।

યજ્ઞક્રિયાદાન વ્રતાદિકાનિ

સંરોધયામાસ નિયુક્તદૂતૈઃ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

એ હિન્દુ ધર્મને દ્વેષી હતો. હિન્દુ ધર્મને ગ્લાનિ પમાડવા માટે તેના પ્રચારકોને પીડતો હતો. અને છૂપા દૂતોની મારફતે યજ્ઞની ક્રિયાઓ, દાન, વ્રત, વિગેરેને અટકાવતો હતો.

શ્લોક:

સ્થિન્નાઃપ્રજાદુઃસ્વમહાબ્ધિતોયે

નિમજ્ય નિન્યુ દિવસાન્સશોકાન્ ।

તદ્ધારતીયાર્યપ્રજા હિતાર્થ

સંત્યજ્ય સર્વેચ પરિગ્રહંયત્ ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

એ સમયે પ્રજા બિન્ન થએલી હતી. અને દુઃખરૂપી મહાસાગરમાં ડુબેલી હોય એમ લાગતી હતી. અને ભારે શોકમાં દિવસો ગાળતી હતી. ભારતની એ આર્ય પ્રજાના હિતને માટે, સર્વ પરીગ્રહનો ત્યાગ કરી, (ધરખાર વિગેરે છોડી) ભારતીય સાધુ સંઘના નામથી ઉપરોક્ત ગુણો વાળા સાધુ સંજ્ઞોએ જમાવ કર્યો હતો.

શ્લોક:

રામાદિનંદસ્ય મુનેશ્ચશિક્ષાં

સંધાર્ય રાષ્ટ્રસ્યચ મુક્તિ હેતોઃ ।

સંસ્થાપયમાસચ સાધુ સંઘાન્ સચ્છીલદાક્ષિણ્યયુતાન્ સુમેધસઃ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

શ્રી રામાનંદ મુનિની આજ્ઞા મુજબ રાષ્ટ્રની સુદ્ધિને માટે એ જમાત્ (સાધુ સંઘ) પ્રયત્ન કરતો હતો. તે સંઘનો પ્રત્યેક સાધુ સુશિલ, ડહાપણ ભરેલા વર્તનવાળો, અને બુદ્ધિમાન હતો.

શ્લોક:

एकैकशः संघरितस्ततोवै
परिभ्रमद्भारत भूमिभागे ।
महोपदेशेनच कीर्तनेन
धर्मस्य रक्षां व्यदधात् प्रयत्नैः ॥१५॥

ભાવાર્થ—

એ ભારતીય સાધુ સંઘની જમાતના પ્રાન્તવાર વિભાગો પાડ્યા હતા. એવા વિભાગો પૈકી હરકોઈ વિભાગમાં—જરૂર પડતા હરકોઈ સ્થાનમાં એ સાધુ સંઘ ભ્રમણ કરતો રહેતો. અને એ સંગઠનની દ્રષ્ટીએ સુંદર ઉપદેશ કરતો. અને એવાં આકર્ષક કિર્તનોથી, તથા ઉપદેશથી પ્રયત્ન પૂર્વક ધર્મની રક્ષા કરવામાં આવતી.

શ્લોક:

तेभ्योतिशायी निगमागमेषु
वेत्ता समूहश्च यदागतोत्र ।
तंवीक्ष्य संघंच गृहागतंच
संपूजयामास मुदानृपोऽसौ ॥१६॥

ભાવાર્થ—

ઉપરોક્ત એ સાધુ સંઘોમાંથી એક વિશિષ્ટ સાધુ સંઘ, કે જે નિગમ અને આગમ શાસ્ત્રોમાં નિષ્ણાત હતો. તથા ધર્મોપદેશ કરવામાં નિષ્ણાત હતો. એવો સંઘ રાજા પીપાને ત્યાં આવ્યો. તે ઉત્તમ, તેજસ્વી સાધુ મહા-ત્માઓને જોઈ રાજા પીપાએ તેમનું પૂજન કર્યું.

શ્લોક:

દત્વાતથૈવાસનકં મહાર્હ
જગ્રાહ પાદાન્ પુનિતાંસ્તદીયાન્ ।
પ્રાક્ષાલયચ્છુદ્ધ સુગંધ મિશ્રૈ
ર્વાર્મિઃ પપૌક્ષાલનજં જલંતત્ ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

એસવા માટે કિંમતી આસનો આપ્યાં. અને તેમના ચરણોમાં પોતાનું
મસ્તક નમાવ્યું. તેમ જ તેમના એ પવિત્ર ચરણોને, સુગંધ મિશ્ર જલથી ધોયા,
અને ચરણોદક પોતે જાતે પીધું. તથા રાણીએને, તથા આખા પરિવારને
પીવા માટે આપ્યું.

શ્લોક:

સુગંધ ગંધૈઃ સુમનૈર્મનોજ્ઞૈઃ
સમાગતાન્ સાધુજનાનપૂજત્ ।
દત્વા ફલાર્ધ્યંચ કૃતાર્થવત્તદા
નનામ પ્રેમાતિશયેન દંડવત્ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી ભારે ખુશખોશી બરેલાં, અને મનોહર લાગે તેવાં, ગૂંથેલા
પુષ્પોના હારો તેઓને પહેરાવ્યા. અને સુંદર ક્ષણ અર્પણ કર્યાં, અને તેઓના
ચરણોમાં રાજા પીપાએ દંડવત્ નમસ્કાર કર્યાં.

શ્લોક:

સંવેશયામાસચ સાધુ સંઘં
દેવીગ્રહે સ્ત્રીચિકુટુંબમાન્યે ।
વિશાલમાગારમવાપ્ય સર્વે
હૃષ્ટાભવન્ સાધુ ગુણાન્વિતાસ્તે ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

શત્રિના સમયે જ્યાં ખીચી કુટુંબિઓ દેવીનું યજ્ઞન રાત દિવસ કરતા
હતા, તે દેવીના મંદિરમાં સાધુ સંઘની સુવા માટે યોજના કરી. સાધુઓની

જમાતે પણ એ વિશાળ મંદિરને જોઇને ખૂશ થયા. અને રાત્રિ ત્યાં ગાળવા માટે અતિ પ્રસન્નતા બતાવી.

શ્લોક:

તન્મધ્યમેકાન્ત ગતં સ્થલંચ
નિરીક્ષ્ય સેવ્યાઃ પ્રતિમાનિવેદ્ય ।
સંસેવયામાસુરનન્ય ચિત્તાઃ
રામંચ સીતામનુજૈ શ્રસાર્થ ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

વળી તેમણે એ દેવીના મંદિરની એક બાબુ એકાન્તમાં શ્રીરામ-લક્ષ્મણ અને સીતાજીની પ્રતિમાઓ પધરાવી. અને રામનામની ધૂન કરવા લાગ્યા.

શ્લોક:

સંદર્શનાર્થાય જનાશ્ચ તત્ર
શ્રોતું કથાં સાધુજનોપદિષ્ટાં ।
સહસ્રશો ધર્મ પરૈકનિષ્ઠા
સ્તત્રાયયુઃ કીર્તનલોલુપાશ્ચ ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

ખીજે દિવસે પ્રાતઃકાલમાં ઉઠી, સ્નાન અને પ્રભુ પ્રાર્થના વિગેરે કર્યા પછી, જ્યારે કીર્તનનો આરંભ કર્યો, ત્યારે નગરવાસીઓ હજારોની સંખ્યામાં તેમનાં સંભાષણો અને ઉપદેશો સાંભળવા માટે આવવા લાગ્યા.

શ્લોક:

અહર્નિશં તત્ર મહોપદેશ
મેકૈકશઃ સાધુવરઃ પ્રવક્તા ।
વક્તિ પ્રકૃષ્ટં વચનં સભાયાં
શ્રેયસ્કરં માનસતોષણંચ ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં રાત્રિ દિવસ પ્રભુનામનું સંકીર્તન ચાલતું હતું. અને એ સંકીર્તન પછી એક એક સરસ વક્તા (સાધુ) ભાષણ આપવા તૈયાર થતો હતો. એ

વક્તાનું ભાષણ સભાને છાજતું, મનુષ્યનું કલ્યાણ કરનારું, તથા કોઈ પણ જાતના મતાગ્રહ વિનાનું એવું થતું.

શ્લોક:

તત્ત્વંચવેતું સમુપસ્થિતાનાં
વિજ્ઞાય હાર્યંચ તથૈવવક્તિ ।

અધ્યાત્મજ્ઞાનાયચ પ્રાર્થિતેન

તદ્બ્રહ્મરૂપંચ વિવક્તિ સમ્યક્ ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

ધર્મનું તત્ત્વ સમજવા માટે જુદા જુદા પંથના અને મતના લોકો સભામાં આવતા. જ્યારે વક્તા તરફથી એવું નિર્દોષ વક્તવ્ય થતું કે, જેને સાંભળીને બિન્ન બિન્ન પંથ અને મતના લોકો એ સાધુ સંઘની પ્રશંસા કરતા. ત્યાં અધ્યાત્મ જ્ઞાન વિષેની પ્રાર્થના કરવામાં આવતી, ત્યારે બ્રહ્મના સ્વરૂપનું સુંદરમાં સુંદર વિવેચન કરવામાં આવતું.

શ્લોક:

કર્તાસ્તિ સર્ગસ્ય સ્વતંત્રરેક

રાત્મેચ્છયા તદ્વિદધાતિ નિત્યં ।

મહાલયાન્તેચ વિશિષ્યતેઽદ્ભા—

હ્યુદેતિ નાના પ્રતિભાસતેચ ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

આ જગતનો કર્તા એક છે. અને તે સ્વતંત્ર છે. તેની પોતાની ઇચ્છાથી જગતને ધારણ કરે છે. અને તેનું પોષણ કરે છે. જ્યારે મહાપ્રભુઓ સમય આવે છે, ત્યારે તેનામાં (કૂટસ્થરૂપમાં) બધા પ્રાણી પદાર્થો તેમાં મળી જાય છે. અને સૃષ્ટિના આરંભ કાળમાં સૃષ્ટિનું નિર્માણ થાય છે.

શ્લોક:

ન તત્ર માયા પ્રભવોઽસ્તિ કિંચિ

ન્નમાયીતદ્દોષ ગુણાભિમાની ।

ગુણાસ્તુ તજ્જન્ય પ્રભાવ યુક્તા

નિર્ભીતિ સર્વત્ર તદંશ ભૂતાઃ ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

એ નિરંજન પરબ્રહ્મની ઉપર માયાની સત્તા ચાલતી નથી. અને તે માયાવાળો બનતો નથી. તેમ જ પ્રકૃતિથી થતા વિકારો અને ગુણોનો સ્પર્શ તેને હોતો નથી. પ્રકૃતિમાંથી ગુણોની ઉત્પત્તિ જે થાય છે, તે પરમેશ્વરનો પ્રભાવ ગણાય છે. અને ગુણો અને ગુણાભિમાની દેવતાઓ એ પરમેશ્વરના પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થએલા હોવાથી તેના અંશે તરીકે ઓળખાય છે.

શ્લોક:

અતસ્તુ સર્વાન્ પરિત્યજ્ય કામાન્
સત્યં પ્રભુંતં ભજતૈક ચિત્તાઃ ।
વિધાસ્યતિશં સકલં પ્રજાનાં
સાઁક ઁવાસ્તિ મહાસમર્થઃ ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

સર્જનો ! સર્વ પ્રકારની કામનાઓને તજીને પ્રભુના સત્ય સ્વરૂપનું એક ચિત્તથી ભજન કરવું જોઈએ. એજ ભગવાન પ્રભુઓની સમસ્ત કામનાઓ હંમેશાં પુરી કરતો રહે છે. એ પરમેશ્વર સઘળી રીતે પૂર્ણ સમર્થ છે.

શ્લોક:

બલેનબુદ્ધયાચ વિવેકવત્યા
સદ્વિચયા સદ્ગુણ ધારણેન ।
સત્સંગ નિત્યેન વિશોકરીત્યા
સોત્સાહ વૃત્યા સમુપાસનીયઃ ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

પરમેશ્વરની ઉપાસના આત્મ બળ કેળવી, આત્મચિંતન કરવાથી. શારીરિક બળ કેળવી, સમાજનું રક્ષણ કરવાથી. બુદ્ધિનું બળ કેળવી જ્ઞાનનો વિસ્તાર કરવાથી, વિવેકનું બળ કેળવી સૌ સાથે સૌજન્યતા રાખવાથી, સદ્-વિદ્યાથી, જ્ઞાન વિજ્ઞાન મેળવવાથી તેમ જ સદ્ગુણો ધારણ કરવાથી, નિત્ય સત્સંગ કરવાથી, શોકને દૂર કરવાથી, અને ઉત્સાહ પૂર્ણ વૃત્તિથી પરમેશ્વરની ઉપાસના થઈ શકે છે.

શ્લોક:

સંઘેષુ સંમિલ્ય સુખંચિનુષ્વં
સંઘસ્ય સર્વાન્નિયમાનપાલયન્ ।

શ્લોકઃ

પ્રાંતેષુ સર્વેષુચ હિન્દુજાતે

ભવેદ્યદાસાંધિકિ મૈક્યતાંચ ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

સજ્જનો ! તમે અમારા આ રાષ્ટ્રીય સંઘમાં જોડાઓ, અને સંઘબળથી નિર્ભય બનો. સંઘના સર્વ નિયમો પાળવાથી તમારી તથા રાષ્ટ્રની રક્ષા થઇ શકશે. દરેક પ્રાંતોમાં રહેલા સઘના હિન્દુઓએ એકત્ર થઇને સંઘબળ ઢેળવવું જોઇએ.

શ્લોકઃ

તદાર્ય ધર્મસ્યચ સંસ્કૃતેશ્ચ

સંરક્ષણં વેદ ક્રિયાદિકાનાં

આદર્શવર્તીર્થ વ્રતાદિકાનાં

સંસેવનં ચાપિ ભવેત્તદૈવ ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

સંઘબળના પ્રભાવથી આર્ય જાતિનું, આર્ય ધર્મનું, આર્ય સંસ્કૃતિનું, અને વેદાદિ ક્રિયાઓનું રક્ષણ થશે. અને આર્યોના આદર્શ રૂપે લેખાતાં તીર્થો, અને મહાપુરુષોનાં સ્મારકોનું રક્ષણ થઈ શકશે. એવા પવિત્ર ઉદ્દેશથી તમે જો વર્તો અને નિયમોનું સેવન કરશો તો સમસ્ત હિન્દુ જાતિનું તેની ઉન્નતિ તરફ ઉત્થાન થશે.

શ્લોકઃ

પરસ્પરં કલેશ કરંચ કર્મ

ત્યક્ત્વા તદેવાચરણંચ હિત્વા ।

ઉદારમાવાન્વિતસૌહદંચ

વિતન્યતાં વ્યક્તિહિતં વિચાર્ય ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

સજ્જનો ! માંહે માંહેના કલેશ અને ટંટાઓને દૂર કરી નાખો. અને ક્રોધને ડૂબ ન થાય તેવી જાતનાં કામકાજ આરંભો. માંહેમાંહેનું વ્યક્તિનું

થાય તેવી જાતનું આચરણ તબે. અને દરેકે ઉદાર ભાવ કેળવીને, પરસ્પરથી થતી અડચણોને વેઠી લેતા થાઓ. અને પ્રેમથી વર્તન રાખો. એટલે હિન્દુ માત્રમાં સાચો મિત્રભાવ પેદા થશે. અને દરેકનું પરસ્પર હિત ચાહીને દરેકની ઉન્નતિ થાય તેમ કરવા સતત પ્રયત્નમાં રહો.

શ્લોક:

વ્યાખ્યાન સાતત્ય મહર્નિશંચ

દ્રષ્ટ્વા તદા તુષ્ટમના વમ્ભૂવિરં ।

વિંશદ્વતીયુશ્ચ દિનાનિ તત્ર

તે ગન્તુ કામા નૃપમાદિદેષુઃ ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

તેવા ઉદ્દેશનાં વ્યાખ્યાનો, દરરોજ જુદા જુદા વક્તાઓથી, નગર-વાસીઓને સાંભળવા મળતાં હોવાથી નગરવાસીઓના આનંદને પાર રહ્યો નહોતો. એવાં નિર્દોષ વ્યાખ્યાનો સાંભળીને, પોતાના પંથ અને મતોનો આગ્રહ છોડીને હિન્દુ સમાજના કલ્યાણને માટે એ ભારતીય સાધુ સંઘને અનુમતિ આપી, તેને ઉત્તેજિત કરી, સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ આપી. અને ઘણા ખરા એ સાધુસંઘમાં જોડાયા. એ પ્રમાણે વીસ દિવસ પૂરા થયા પછી એ સાધુ સમુદાયે બીજે સ્થળે જવાને માટે પીપા રાજની પાસેથી આજ્ઞા માગી.

શ્લોક:

સત્યોપદેશં પરિશ્રુત્ય પીપા

સંઘેચ યોક્તું મનઆદધાન ।

જ્ઞાત્વા રહસ્યંચ મહામુનીનાં

વિસર્જયામાસ ચ સાધુસંઘં ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—

પીપા રાજાએ પણ તેમનો સાચો ઉપદેશ સાંભળીને સંઘમાં જોડાવા માટે પોતાનો ખાનગી વિચાર જણાવ્યો, અને એ મહામુનિઓના કાર્યનું રહસ્ય જાણીને, તથા રાષ્ટ્રીય ધોરણ સમજીને સાધુ સંઘને રાજ ખુશીથી વિદાય કયો.

इति श्रीवटाली वास्तव्येन गणपतिशंकर शास्त्री विरचिते
अभिनव पापाचरिते द्वादशोल्हासः ।

अथत्रयोदशोल्लासः ।

(उपजाति-वृत्तम्)

श्लोकः

अत्रांतरे सैवकराल काली
बुभुक्षिता क्रोधयुता बभूव ।
कर्तुंनशक्ता नृपतेर्विनाशं
कर्त्तव्यमूढेति वभौतदानीं ॥१॥

भावार्थ—

એ દરમ્યાન યક્ષિણી દેવી કે જે દેવીના મંદિરમાં છૂપી રહી હતી ! તે બૂખી થઈ, અને ક્રોધે ભરાઈ રાજાનો નાશ કરવાને માટે આવી હતી ! અને પ્રયત્ન કર્યો હતો ! પણ કંઈ જ ન બન્યું તેથી તે કર્તવ્ય મૂઢ થએલી લાગતી હતી.

श्लोकः

निवर्तितस्तत्रच साधुसंघः
निवृत्ति माप्ताश्च क्रियास्तुदैव्यः ।
छिद्रं समालोक्य निशीथकाले
तत्राययौ यक्षिणी घोररूपा ॥२॥

भावार्थ—

સાધુઓનો સંઘ વિદાય થયો હતો ! તથા સાધુઓની પ્રવૃત્તિ અંધ થઈ હતી, રાજા અતિ મનોહર શયનગૃહમાં સુંદર છત્રપલંગ ઉપર સૂતેલો હતો ! રાતના બાર વાગ્યા હતા !

श्लोकः

सुप्तेश्यानेऽतिमनोहरेच
मनोरमागारगते महीपे ।
प्रघाढनिद्रागतवृत्तिमेनं
न्यबोधयद्भुंकृतिनिःस्वनेन ॥३॥

ભાવાર્થ—

અતિ મનોહર એ પથારી લાગતી હતી ! રાજ ઘાઠનિદ્રાને વશ થએલો હતો ! અને ઘણી જ શાન્તિમાં હતો. તે જગોએ હાંકારાનો ભારે અવાજ થયો ! એ અવાજને લીધેથી આખો રાજમહેલ ગાજી ઉઠ્યો.

શ્લોક:

પર્યંકમુત્પાટયમહીમપાતયત્
સાર્ધંચ પીપા નૃવરેણતેન ।
પીપાઽપિસાશ્ચર્યયુતસ્તદાર્ણી
વ્યલોકયદ્ દ્રષ્ટિપથેન દુર્ગા ॥૪॥

ભાવાર્થ—

યક્ષિણીના પ્રભાવથી છત્રપલંગ ઉઠ્યો થયો ! અને એકદમ નીચે પછડાયો. સાથે રાજ પીપા પણ અથડાયો. સાવચેત્ થએલા એ પીપારાજાએ જોયું તો ઠોઠ ભયાનક રૂપ એક બાળુ પર દેખાવ આપી રહેલું છે.

શ્લોક:

મત્વાચ કાર્લીંચ કરાલરૂપાં
પ્રણમ્યતુષ્ટાવ ચ સ્તોત્ર મંત્રૈઃ ।
સુસ્વાગતં તે ભવતુ મદીયે
ગેહેત્વદીયાગમનં કુતશ્ચ ॥૫॥

ભાવાર્થ—

રાજ તુરતજ સમજી ગયો. આહા ! આ તો કાલીમાતા છે ! તુરતજ ઉભો થઈને માતાના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા. વળી સુંદર સ્તોત્રના મંત્રોવડે કરીને સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. માતર ! તારું આગમન મારે ઘેર ક્યાંથી ?

શ્લોક:

ત્વંસર્વલોકસ્ય નિવાસમૂતા
ધાત્રીત્વમેવાસિ ચરાચરસ્ય ।
કૂટસ્થરૂપા પ્રલયસ્યકાલે
બ્રહ્મસ્વરૂપા પ્રતિભાસિ નિત્યં ॥૬॥

ભાવાર્થ—

ત્હારા એ સુંદર આગમનને હું મંગલમય સ્વાગત કરું છું. તું આદી પ્રકૃતિ છે ! સર્વ પ્રાણીપદાર્થોમાં તું નિવાસ કરનારી છે ! અને સર્વ લોકોની તું જનની છે. સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિએ જોતાં તું કુટસ્થરૂપે પ્રલયના સમયમાં વિરાજે છે ! અને અધ્યાત્મદ્રષ્ટિએ જોતાં બ્રહ્મસ્વરૂપે તું બાસે છે.

શ્લોકઃ

સાક્ષાદસિ પ્રકૃતિ બ્રહ્મણસ્ત્વં
ત્વત્તો મહત્તત્ત્વમભૂત્તદાનીં
તદ્બુદ્ધિરૂપેણ વિભજ્યતે પુન
વ્યર્થિં પ્રતિયાદ્ધિ સમષ્ટિભાવાત્ ॥૭॥

ભાવાર્થ—

હે ભગવતી ! તું બ્રહ્મની સાક્ષાત્ પ્રકૃતિ છે ! ત્હારામાંથી મહત્તત્ત્વ ખરે પેદા થયું છે ! તું બુદ્ધિરૂપે દરેકમાં વ્યાપિ રહી છે ! એ પ્રમાણે વ્યક્તિ માત્રમાં બુદ્ધિ રૂપે, અને સમષ્ટિમાં મહત્તત્ત્વ રૂપે છે.

શ્લોકઃ

બુદ્ધ્યાયયા પ્રકૃતિ વિકૃતેશ્ચ
સંજાયતેવૈ શુભદો વિવેકઃ ।
પ્રજ્ઞાનદાત્રી ભવસિ તતોવૈ
જીવાઃ કૃતાર્થાશ્ચ ભવંતિસમ્યક્ ॥૮॥

ભાવાર્થ—

જે બુદ્ધિવડે પ્રકૃતિ અને વિકૃતીને વિવેક પેદા થાય છે ! એ વિવેક વડે મનુષ્યને ત્હારી ઓળખાણ પહોંચે છે. ખરે ! તું ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન આપનારી થાય છે ! ત્યારે જીવો સંપૂર્ણ કૃતાર્થ થાય છે.

શ્લોકઃ

પ્રજ્ઞાનમાનંદ મયોહિ જીવો
ગંતાભવેત્તન્મય બ્રહ્મભાવે ।
ન તત્ર શોકોનજરાન મૃત્યુઃ
સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મણિ લીન આસ્તે ॥૯॥

ભાવાર્થ—

જ્યારે મનુષ્યનો આત્મા પ્રજ્ઞાનના આનંદનો અનુભવ લેતો થાય છે ! ત્યારે તેનામાં ભાવ પેદા થાય છે. એવી સ્થિતિમાં તેને કેાઈ પ્રકારનો શોક રહેતો નથી ! તેને ઘડપણ આવતું નથી ! કે મૃત્યુ પણ આવતું નથી. એ તો સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મમાં લીન થઈને રહે છે.

શ્લોક:

ત્વંવાપ્યહંકારત્રિકસ્યકર્ત્રી

ગુણત્રયાણાં જનિતાસિમાતા ।

દેવાસુરામાનુષજન્મપ્રાપ્તા

રપંચ પંચીકૃત ભૂતભાવૈઃ ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

હે જગદંબે ! તું ત્રણ પ્રકારના અહંકારને જન્મ આપનારી છે ! અને ત્રણ ગુણોની જનીતા-માતા છે. તેમાંથી અપંચીકૃત પંચભૂતોના પદાર્થોથી દેવ, અસુર, મનુષ્ય, વિગેરે પેદા થાય છે.

શ્લોક:

एवं समस्तेषु जडाजडेषु

भावेष्वभावेषुच त्वं व्यनक्षि ।

न शिष्यते कापि कदापिकुत्र

त्वया विहीनं जगदंब विश्वं ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે સમસ્ત સૃષ્ટિ કે, સ્થાવરજંગમના પ્રત્યેક પદાર્થોમાં રહેલી તું પ્રકૃતિરૂપે સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે. હે જગદંબ ! આ સમસ્ત વિશ્વ ત્હારા વિના ક્યાંય પણ કદી પણ સ્થિતિ પામતું નથી.

શ્લોક:

आकाशरूपाच त्वमेव माता

यदावकाશે जन संस्थितिर्भवेत् ।

तथैव वायोर्विविधाः प्रकाराः

भवंतित्वत्तः परमाद्भुतावै ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

હે માતર ! તું આકાશરૂપે થઈને સૃષ્ટિના સર્જનોને અવકાશ આપે છે ! તેમજ વાયુ રૂપે થઈને વિવિધ પ્રકારનાં ઘર્ષણો પેદા કરી વિદ્યુત, મેઘ, ઈદ્રધનુષ્ય, અને વૃષ્ટિના રૂપે તું દેખાઈ આવે છે. એ તારા અદ્ભૂત ચમત્કારો કેમ બાણતું નથી ?

શ્લોક:

અગ્નિશ્ચ સૂર્યશ્ચ તથા શશાંક

રપાં સમુદ્રાશ્ચ તથૈવ મેઘાઃ ।

અધોર્ધ્વ લોકસ્થિતિહેતુભૂતા

મહીસ્વરૂપા પરિપાસિત્વૈ ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

વધારે તે શું કહું ? અગ્નિ, સૂર્ય, ચંદ્રમા, પાણીના સમુદ્રો, હવાઈ દરી-આઓ, અને તેમાંથી પેદા થતા મેઘો, તેમજ ઉપર અને નીચે રહેતા લોકોની સ્થિતિના કારણભૂત છે. મનુષ્યોની સ્થિતિ માટે પૃથ્વિનું સ્વરૂપ તારું છે. તું સર્વની રક્ષિકા છે.

શ્લોક:

પરા પરાસ્થ્યંચ તવસ્વરૂપં

વિદ્યાપ્યવિદ્યાકૃતભેદભિન્નં ।

સ્ત્રિયઃ પુર્માસશ્ચ તથૈવ ડિંભા

સ્ત્વત્તો વિભિન્નાશ્ચ જડાજડેષુ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

તારું સ્વરૂપ જ્ઞાનિ પુરૂષો પરા અને અપરા એવા બે ભેદથી ભેદ શકે છે ! વળી તારા વડે વિદ્યા અને અવિદ્યાના પણ ભેદો પડેલા છે ! તેમજ સ્ત્રીઓ, પુરૂષો, અને બાળકો તેવા ભેદો જડ અને અજડ પદાર્થોમાં જે જણાય છે, તે તારું પ્રકૃતિનું જ કાર્ય છે.

શ્લોક:

સ્વાહા સ્વધા ત્વંચ વષટ્ તથૈવ

સ્વરાત્મિકાવૈ પ્રતિવર્ણભિન્ના ।

યદ્ દ્રશ્યતે સ્થાવરજંગમંચ

સર્વં ચ વિશ્વં પ્રકૃતેઃ સ્વરૂપં ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

તું સ્વાહા, સ્વધા, અને વષટ્કારરૂપે, તેમજ સ્વરો રૂપે પ્રત્યેક વર્ણમાં બેઠાએલી ત્હારી વિકૃતિ છે. આ સમસ્ત સ્થાવર જંગમ જે દેખાય છે એ બધું પ્રકૃતિરૂપે ત્હારું સ્વરૂપ છે.

શ્લોક:

કથંનુમાતઃ કૃત આગતાસિ
પ્રયોજનંચા ગમનસ્યકિંવા ।
રૂપંકથંવિકૃતદર્શનંચ
ધૃતં તથૈવોત્તમકંચ હિત્વા ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

અહા ! હે માતા તું અહીં ક્યાંથી આવી ? ત્હારે અહીં આવવાનું શું કારણ થયું વાર ? ત્હારું આવું રૂપ ખરાબ બિહામણું કેમ લાગે છે ? ત્હને તારું આવું સ્વરૂપ શું ગમે છે વાર ? તો ત્હારું ઉત્તમ સ્વરૂપ ક્યાં શુભાચું વાર ?

શ્લોક:

તદાબ્રવીત્ સા હસિતાનનાચ
ગંભીરનાદેન મનોહરેણ ।
સંપ્રેષિતા સ્ત્રીચિકુટુંબિભિશ્ચ
દ્વિષ્ટૈર્વિનાશાયતવાન્તિકેઽહં ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે હસતે મોંઠે મનોહર ગંભીર નાદથી ચક્ષિણીદેવી બોલી કે—મ્હને ત્હારા દેખી ખીચી કુટુંબિઓએ ત્હારો નાશ કરવાને માટે અહીં મોકલી છે.

શ્લોક:

પુરોહિતાવાહિતસ્વાગતાઽહં
સ્થિત્વા સ્મશાનેચ શ્વાસનેન ।
કૃતં તથા મારણજં વિધાનં
તેનૈવ રૂપં વિકૃતંધૃતંચ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

તહારા ખોચી કુટુંબિઓને ખૂશ કરવા માટે, તેમના પુરોહિતોએ સ્મ-
શાનમાં જઇને, શબાસન ઉપર બેસીને, મારણ પ્રયોગ આરંભી મારું આવાહન
કરેલું. તે કારણથી મેં આ વિકરાળ રૂપ ધારણ કર્યું.

પ્રલોક:

જાનામ્યહં પાર્થિવ ત્વદ્ગુણાન્વૈ
શીલં તથા લોક હિતાવહંચ ।
અધ્યાત્મજ્ઞાનેનપરિપ્લુતોસિ
જાનાસિ તંત્રસ્ય પરં રહસ્યં ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

હે રાજન્ ! તહારા પવિત્ર ગુણોને હું બાણું છું. લોકકલ્યાણકારક એવા
પવિત્ર શીલને પણ હું બાણું છું. તું અધ્યાત્મજ્ઞાનિ છે ! અને શક્તિઉપાસનાના
સંપૂર્ણ રહસ્યને તું બાણું છે.

પ્રલોક:

પ્રીતાસ્મિજાનિહિ નૃપેન્દ્રવર્ય
યદ્રાજ્ઞસિ તત્કથયાશુકામં ।
સર્વપ્રદાસ્યામ્યભિલિપ્સિતંતે
સંસારજન્યં સકલંસુખંચ ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

હે રાજરાજેશ્વર ! તહને હું પ્રસન્ન થઇ છું. જે તારી ઇચ્છા હોય, તે
તું મારી પાસે જલ્દી માગ. હું સંસારને લગતાં સઘળાં મુખોને પુરાં પાડીશ.

પ્રલોક:

ઉવાચ પીપાનૃપતિસ્તદાનીં
સ્વરેણ માધુર્યયુતેનદેવીં
વરપ્રદાતુંયદિવાંજ્ઞાસિત્વં
સેવાં સ્વધર્મસ્ય ચ રાષ્ટ્રજન્યાં ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે મહારાજ પીપાણ મધુર સ્વસ્થી બોલ્યા કે-હે માતા ! તું
પ્રજ્ઞા મધને વરદાન આપવા ઇચ્છતી હોય તો મ્હને સ્પર્દેશ સેવા, અને
સ્વધર્મ સેવાની શક્તિ આપ.

શ્લોક:

અહંતુ વાઙ્છામિ તવાંघ्रिपद्मं
સંસારતાપત્રયનાશનંચ ।
જ્ઞાનંપરં યોગિભિરિપ્સિતંય
મ્નિષ્કેવલં બ્રહ્મ સુખાનુભૂતં ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

પીપાણ કહે છે-હે માતા ! હું તો ત્હારા ચરણકમળની કૃપાને ઇચ્છું છું.
જે સંસારના ત્રણ તાપોને નાશ કરનારી છે. જેનાથી મ્હને નિષ્કેવળ બ્રહ્મ-
સુખનો અનુભવ થાય, (મ્હને સ્વાનંદનો પ્રાપ્તિ થાય) એવું ઇચ્છું છું.

શ્લોક:

સંસાર ગર્તેષુ પતંતિ જીવાઃ
સંસારતાપેનતપંતિ નિત્યં ।
પુનઃ પુનઃ સંસૃતિ કારકાણિ
કર્માણિ કુર્વન્નિપતંતિ તસ્મિન્ ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

આ સંસાર અજ્ઞાનિઓને માટે બારે ખાડાડપે છે ! અજ્ઞાનિ જીવો તેમાં
પડે છે ! હંમેશાં સંસારના પરીતાપોથી તપ્યાં કરે છે ! વારંવાર સંસારનાં
દુઃખો પેદા થાય તેવાં કર્મો કર્યા કરે છે ! અને ફરીએ દુઃખના ખાડામાં
પડ્યા કરે છે.

શ્લોક:

લબ્ધ્વાનૃદેહં સુરપ્રાર્થિતંય
દ્વિનશ્યતિ કામસુખાદિ હેતોઃ ।

ब्रह्मानुभूतिर्नभवेत्तदार्किं

व्यर्थं च तत्क्लेश करजनंन्याः ॥२४॥

ભાવાર્થ—

આહા ! મનુષ્ય જેવો દેહ ક્યાં ? જેને પ્રાપ્ત કરવાને માટે દેવતાઓ પણ ઇચ્છે છે ! ! એમ છતાં, આ દેહ મળ્યા છતાં, કામ જેવાં તુચ્છ સુખો મેળવવાને માટે ભગ્યા કરે છે ! અને વ્યથા બને છે. તેવા કામીઓને બ્રહ્મ જ્ઞાનનો અનુભવ ક્યાંથી થાય ? અને જ્યાંસુધી આત્મકલ્યાણ ન થાય ત્યાં સુધી વારંવાર જન્મમરણના ફેરામાં પડે, અને તેને અંગે માતાને વારંવાર ત્રાસ થયાં કરે, એ કેવી શોકની વાત છે ?

प्रलोकः

इच्छामि मातर्भव बंधमोक्षं

यच्छाश्वतं सौख्य मनंतकंच ।

तपस्विभिर्કर्म कृतार्थ योगै

कर्मनीयमेतत् प्रकृतेः परंच ॥२५॥

ભાવાર્થ—

હે માતા ! હું તો ઇચ્છું છું કે—આ સંસારનાં કર્મનાં બંધનો નાશ પામે ! જે સદાકાળ અને અનંતસુખની પ્રાપ્તિ થાય ! (મોક્ષ થાય) એમ ઇચ્છું છું. જેને માટે તપસ્વીઓ લોકસંગ્રહાર્થ અનેક પુણ્યકર્મો કરે છે ! અને યોગાભ્યાસ કરી પ્રકૃતિથી પર એવું પરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે ! તે મ્હને પ્રાપ્ત થાય એમ ઇચ્છું છું.

प्रलोकः

प्रज्ञाहतानांच पुरोहितानां

तथैव स्त्रीचिकुलजाग्रजानां ।

शुभावहाचारविचार युक्तां

सत्त्वानुरक्तां सुमतिं कुरुष्व ॥२६॥

ભાવાર્થ—

આ ખીચી લોકોના ગુરૂઓ બ્રહ્મબુદ્ધિવાળા છે ! અને ખીચી કુલના વૃદ્ધો પણ દુરાગ્રહી છે. તેમને હે માતા ! તું સદ્બુદ્ધિ આપ ! તેમના વિચારો સુધરે !

તેઓ સત્વશુષ્કી બને ! તેમનું ઉત્તમ ચારિત્ર્ય બને ! અને સદ્ગુણ પ્રાપ્ત
આય તેવી કૃપા કર.

શ્લોકઃ

ભયાવહં મારણ મોહનાશ્યં
દુષ્કર્મ કર્તું નવિચારયંતિ ।
અતસ્ત્યજેયુરતિશીઘ્રવેગાત્
પુનર્નકુર્યુરિતિ બોધયત્વં ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

જે લોકો બિહામણું-મારણ, મોહન જેવાં દુષ્ટ કર્મો કરવાને વિચાર
કરતા નથી ! તેમને તું સારા વિચારો આપ. કે જે વડે તે. એવા ઓટા પ્રયોગો
કરતા-કરાવતાં અટકે, અને ફરીથી કોઈને માટે કદી પણ ન કરે તેવો
તું સદ્ગુણ આપ.

શ્લોકઃ

સ્યાદાર્યધર્મસ્ય પુનઃ પ્રતિષ્ઠા
વૃદ્ધિસ્તથા પૂર્વજ ગૌરવસ્ય ।
રાષ્ટ્રં સ્વકર્મા સ્વરણેન પૂતં
વેદાદિશાસ્ત્રાધ્યયનાશ્રિતંચ ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

હે માતા ! હું ઇચ્છું છું કે-એવા દુરાચારો અને દુષ્ટકર્મો આ દેશમાંથી
થતાં અટકશે, ત્યારે આર્યધર્મની પુનઃ પ્રતિષ્ઠા થશે. અને પૂર્વજ એવા ઋષિ
મુનિઓનું ગૌરવ વધશે. આખુંય રાષ્ટ્ર પોતપોતાનાં કર્મને આચરવામાં
પવિત્રતાથી તત્પર રહેશે. અને વેદાદિશાસ્ત્રોના અધ્યયનનો આશરો લેઇ
અવિધાનો નાશ કરશે.

શ્લોકઃ

एवं नृपेन्द्रे विरते तदावै
प्रोवाच स्नेहातिशयेन माता ।
यद्वाञ्छसि तद्भवतुरे बाल
श्रीद्वारिकेशाधिप दर्शनं च ॥२९॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે રાજા જ્યારે ભાષણ કરી વિરામ પામ્યો, ત્યારે માતા ઘણા હર્ષથી બોલી કે-હે બાલક ! તું જે ઇચ્છે છે તે જરૂર થશે. અને તુંને કારિકાધીશનાં દર્શન પણ થશે.

શ્લોક:

તિરદધે તત્ર પુરઃ સ્થિતેઽયં

માતાતુસાવૈ જગતાં વિધાત્રી ।

પીપા નૃપોસૌ પ્રભુકીર્તનેન

નિનાય રાત્રીમવશેષકાલાં ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

આ પ્રમાણે સંવાદ પુરો થતાંની સાથે આગળ રહેલી એ જગન્માતા તત્કાળ અંતર્ધ્યાન થઇ. અને રાજા પીપા પણ તેના નિવાસ સ્થાનમાં રહીને બાકી રહેલી રાત્રિનો વખત પ્રભુ સંકીર્તનમાં ગાળ્યો.

इतिश्री घटाली बास्तव्येन गणपतिशंकरशास्त्री विरचिते
अभिनव पीपाचरिते त्रयोदशोद्देहासः ।



अथ चतुर्दशोल्लासः ॥

अनुष्टुप् वृत्तम्

श्लोकः

यक्षिणीऽयं ततोदेवी जगामतत्रवैनिशी ।
स्मशाने साधकायत्र स्थिताःखीचिभिरावृताः ॥१॥

भावार्थ—

त्यां पછી यक्षिणी देवी तेજ રાત્રિએ સ્મશાનમાં ગઇ. ત્યાં સ્મશાન-
કાલી સાધનારા સાધકો બેઠા હતા. તેમજ ખીચી કુટુંબના સભળા સરકારો
પણ ત્યાંજ બેઠેલા હતા.

શ્લોકઃ

અતિક્રોધ સમાયુક્તા खङ्गहस्ताऽति भीषणा ।
तर्जयन्निवप्रोवाच वाडवान् खीचि संवृतान् ॥२॥

भावार्थ—

સ્મશાનકાલીએ હાથમાં ખડ્ગ લીધું હતું ! ભારે ક્રોધે બરાઈ હતી !
તેથી ભયંકર લાગતી હતી. અને ખીચીઓ સાથે એ સાધક બ્રાહ્મણોને બીવ-
ડાવતી હોય તેમ બોલી.

શ્લોકઃ

मिथ्यामारणजोयोगप्रयोगः क्रियतेऽधुना ।
अनेन-ह्रासो भवतां जनयिष्यतिवैध्रुवं ॥३॥

भावार्थ—

હે સાધકો ! તમે આ મારણ પ્રયોગ આરંભીને બેઠેલા છો તે મિથ્યા
છે ! તેનાથી તમારી અવનતિ થશે ! અને લોકોમાં તમે અપમાન પાત્ર ગણાશે.
તેમજ હું તમારા પર તદ્દન નારાજ છું.

શ્લોકઃ

पीपानृपः सुशीलोस्ति सद्भक्तः सद्गुणान्वितः ।
तत्त्वज्ञानप्रसन्नात्मा प्रकृतेः परमंगतः ॥४॥

ભાવાર્થ—

રાજા પીપા સુશિલ છે ! સદાચરણી છે ! અને સદ્ગુણોનો ભંડાર છે. તેમજ શ્રેષ્ઠ ભક્ત છે. તેને તત્ત્વજ્ઞાન થયેલું છે ! તેથી તેનો આત્મા સદા પ્રસન્ન રહે છે. અને પ્રકૃતિથી પર એવું પરમાત્માનું સ્વરૂપ તેણે ઓળખ્યું છે.

શ્લોક:

માયામોહનિવૃત્તોઽસૌ કામક્રોધવિવર્જિતઃ ।

તદ્માશાયકૃતંકર્મ પ્રતીપફલદાયકં ॥૫॥

ભાવાર્થ—

માયાના મોહથી એ નિવૃત્ત પામેલો છે ! તેણે કામ અને ક્રોધ છુટેલા છે ! એવા એક ભગવદ્ ભક્તનો નાશ કરવાને માટે, તમોએ આદરેલો પ્રયોગ, તમારા પતનનું એક કારણરૂપ છે.

શ્લોક:

નિરાપરાધિનંદ્યેનં સદાચાર વિચારિણં ।

કુર્વંતં ભગવદ્ભક્તિં યતન્તં મોક્ષપ્રાપ્તયે ॥૬॥

ભાવાર્થ—

જે નિરાપરાધી છે ! જે સદાચારી અને આત્મચિંતન કરનારો છે ! જે ભગવાનની ભક્તિ કરનાર છે ! અને મોક્ષની પ્રાપ્તિને માટે પ્રયત્ન કરનાર છે !

શ્લોક:

સર્વેષાંચ હિતાર્થાય જપન્તંજાપ્યમંત્રકાન્ ।

રાજ્યંનયપ્રદાનૈશ્ચ શાસ્તિધર્મેણકોવિદઃ ॥૭॥

ભાવાર્થ—

વળી સોના કલ્યાણને માટે જે મંત્રોના જપ કરે છે ! અને રાજ્ય ન્યાય શીલ પ્રધાનોથી ચલાવે છે ! તેમજ પોતે સારો નીતિમાન હોઇ ધર્મથી પ્રભાનું પાલન કરે છે ! એવો એ પવિત્ર પુરૂષ મહાત્મા છે.

શ્લોક:

નદ્રુહ્યતિકદાકસ્મૈ નશોચતિગતાગતં ।

નવિકારમવાપ્નોતિ વિકારે હેતવે પુનઃ ॥૮॥

ભાવાર્થ—

એ કદો કોઈનો દ્રોહ કરતો નથી ! થતી લાભ હાનિનેશોક કરતો નથી ! તેને કોઈ વિકાર બાધ કરતો નથી ! અને તે વિકારોને આધિન થતો નથી !

શ્લોક:

સનાતનસ્ય વેદસ્ય રહસ્યંવેત્તિનિશ્ચિતં ।
સ્મૃતિરાપાદિતંચ જાનાતિ વિબુધેશ્વરઃ ॥૧॥

ભાવાર્થ—

સનાતન વૈદિક ધર્મનું રહસ્ય જાણે છે ! અને નિશ્ચિતપણે પાળે છે. વળી સ્મૃતિઓના આધારે તેનો સઘળો વ્યવહાર નીતિથી ભરેલો છે ! જાણે કેઈ એક મહાન્ દેવ હોય તેવો છે.

શ્લોક:

અંતરાત્મનિગૂઢોઽયં પ્રકૃતેઃ પુરુષ સ્યચ ।
શિવશક્તિસમાયુક્તં રૂપંધ્યાયતિ સ્વાત્મનિ ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

એ અંતરાત્મામાં લીન રહે છે ! પ્રકૃતિ અને પુરુષના સ્વરૂપને ઓળખે છે ! તેમજ શિવ-શક્તિના ઐક્ય સ્વરૂપને, પોતાના આત્મામાં ધ્યાન કરે છે.

શ્લોક:

દુરાચારિષુદુષ્ટોસૌ સદાચારિષુ સત્ક્રિયઃ ।
જ્ઞાનિષુ જ્ઞાન જ્યૈષ્ઠત્વાદ્રવેન્માન્યોત્ર નિશ્ચયઃ ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

વળી રાજની અંદર જે જે દુરાચારીઓ હોય છે, તેઓને એ દુષ્ટ જેવો લાગે છે ! અને સદાચારમાં સદા આનંદ પામે છે. તેના ઉચ્ચ જ્ઞાનને જ્ઞાનિઓ વખાણે છે ! અને હવે પછી આખી દુનિયામાં એ જ્ઞાનિ ભક્ત તરીકે પ્રખ્યાત થશે.

શ્લોક:

મારણંમોહનંચૈવ તથૈવોચ્ચાટનાદિકં ।
આભિચારાદિકં સર્વં વશીકરણાદિકં તથા ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

મારણ, મોહન, ઉચ્ચાટન વિગેરે, તથા અભિચારાદિ પ્રયોગો અને વશીકરણ વિગેરે.

શ્લોક:

સિદ્ધમક્તાન્નાક્રમતે જાનિયુર્મત્રકોવિદાઃ ।

અતસ્તેષાં કૃતેકાઽપિ ન યતેરન્ કદાચન ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

યોગથી સિદ્ધ થએલા બહોળા લાગુ પડતા નથી. એ વાત માંત્રિકા બાણે છે. માટે તમારે હવેથી કદી પણ, કોઈ માટે, એવા પુરા પ્રયોગો કરવાને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ નહીં.

શ્લોક:

યે સંતિ પાપિનોજીવાઃ પાપકર્મરતાઃ સદા ।

મલિનાહિંસ્રકાશ્ચૈવ પરદારાભિમર્ષિણઃ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

જે પાપી લોકો છે ! પાપ કર્મ કરવામાં તત્પર રહે છે ! મહીન, દ્વિસક, અને પરસ્પ્રીયામી છે !

શ્લોક:

પરવિત્તાપહારેણ પુણ્ણંતિ સ્વોદરંજનાઃ ।

પરનિંદા પરદ્રોહઃ કારિણઃપરદ્વેષિણઃ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

પારકુ ધન હરણુ કરી પોતાનું પેટ ભરનારા છે ! પરનિંદા, પરદ્રોહ, અને દ્વેષ કરનારા જેઓ છે !

શ્લોક:

વેદશાસ્ત્રવિહીનાશ્ચ સદાચાર વિવર્જિતાઃ ।

અઘાઘ્ય યાદકાશ્ચૈવ હ્યપાનં પેયિનસ્તથા ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

વેદ શાસ્ત્રથી જેઓ વિરૂદ્ધ છે ! જેઓ ભ્રષ્ટ છે ! સદાચારનો ભંગ કરનારા છે ! માંસ ખાનારા છે ! અને મદિરા પાન કરનારા છે !

શ્લોક:

સ્ત્લેચ્છસંસર્મદુષ્ટાશ્ચ ભ્રષ્ટાઃસ્યુર્ધર્મકર્મણિ ।

તેષાંવૈવશમાનેતું પ્રયોગા વિહિતાઃ સ્મૃતાઃ ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

મ્હેચ્છાની સોબતથી દુષ્ટ થએલા છે ! અને ધર્મ-કર્મથી ભ્રષ્ટ થએલા છે ! તેવાઓને વશ કરવા માટે, યાને તેઓને તેઓના સ્વધર્મનું ભાન કરાવવા માટે, વશીકરણાદિ પ્રયોગોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

શ્લોક:

उपासनाया मार्गोऽयं मयापूर्वं प्रकीर्तितः ।

तदनुसारतः कार्यो विधिर्मन्त्रप्रयोजितः ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

મેં પૂર્વે ઉપાસનાનો માર્ગ જે કહેલો છે, તે દક્ષિણ માર્ગને અનુસરીને કરવો જોઈએ. અને તે વિધીપૂર્વક મંત્રના પ્રયોગોથી કરવો જોઈએ.

શ્લોક:

देहशुद्धिर्मनःशुद्धिं द्रव्यशुद्धिस्तथेष्यते ।

भूशुद्धिर्भूतशुद्धिश्च प्राणानांच व्यवस्थितिः ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

શરીરમાં દેહ શુદ્ધિ કરવી જોઈએ. ત્યાં પછી મનની શુદ્ધિ, અને પૂજોપચારના પદાર્થોની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ. ત્યાં પછી બૂશુદ્ધિ, ભૂતશુદ્ધિ, અને પ્રાણોને, પ્રાણાયામના પ્રયોગથી વ્યવસ્થિત કરવા જોઈએ.

શ્લોક:

अंतर्गतानां वर्णानां मातृणां भावयन्पुनः ।

तथैव शुद्धिर्बाह्यानां शोधयेद्वर्णमातृकाः ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

દેહની અંદર રહેલા વર્ણોની માતૃકાને ઓળખવી જોઈએ. અને બાહ્ય-શુદ્ધિ માટે, બાહ્ય વર્ણ માલાને પિછાનવી જોઈએ. તેમ જ તેનું સંશોધન કરવું જોઈએ.

શ્લોક:

यथैव मणिपूराख्यं चक्रं संस्थाप्यते पुरः ।

स्वकीये हृदयेतच्च भावनीयं तथैवच ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

સાધકે પોતાની સમક્ષ મણીપુર નામે ચક્રની સ્થાપના કરવી જોઈએ. અને પોતાના હૃદયમાં પણ, મણીપુરચક્રની ભાવના કરવી જોઈએ.

શ્લોકઃ

ચક્રં સંપૂજયેદ્વક્ત્યા સાંગૈઃ સાવરણૈર્યુતં ।

આગમાવિષ્કૃતૈર્મંત્રૈર્તાત્રિકૈઃ સાધનોત્તમૈઃ ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

વળી તેનું પૂજન, તેના અંગે અને આવરણો સાથે ભક્તિ ભાવથી કરવું જોઈએ. અને આગમશાસ્ત્રે બતાવેલા મંત્રને, તંત્રોવડે તેમ જ ઉત્તમ સાધનોથી પુજન કરવું જોઈએ.

શ્લોકઃ

અધ્યાત્મજ્ઞાનજન્યા વૈ હ્યધિદૈવોપપાદિતાઃ ।

મકારાઃસેવ્યમાનાશ્ચ ફલદાઽશુભવંતિતે ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

અધ્યાત્મ જ્ઞાનથી ભરેલા, અધિદૈવ શાસ્ત્રે પ્રતિપાદન કરેલા, પાંચ મકારો સેવવા જોઈએ. એટલે કે યોગની ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ. અને પૂર્ણ સમાધિ પ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી, ક્રિયાઓ ચાલુ રાખવી જોઈએ. એવી પદ્ધતિથી સેવેલા પાંચ મકારો શીઘ્ર ફલ આપે છે.

શ્લોકઃ

बीजमंत्रकृतोहोमः स्वात्मानि परिभावितः ।

बलिदानं विकाराणां पदार्थानां तुकारयेत् ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

બીજ મંત્રોથી કરેલો હોમ, આત્મારૂપી અગ્નિ પ્રગટ કરી, તેની અંદર બીજોનો અર્થપૂર્વક હોમ કરવાની ભાવના કરવી જોઈએ. ત્યાં પછી દેહના, તથા મનના વિકારોનો નાશ કરી, તેનું બલિદાન આપવું જોઈએ.

શ્લોકઃ

इत्थंवै शक्तियजनं मान्यंशाक्तप्रमोदितं ।

सदैवतत् प्रयोक्तव्यं योगसाधनतत्परैः ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે શક્તિનું યજન જેઓ કરે છે ! તેઓ સર્વમાન્ય બને છે. અને તેમનામાં અતૂલ શક્તિ પેદા થાય છે. યોગસાધન કરવામાં તત્પર એવા સજ્જનોએ, શક્તિનું આરાધન ઉપરોક્ત રીતિથી અવશ્ય કરવું જોઈએ.

શ્લોક:

યોગેનાનેન ફલભાગ્ ભવેછીઘ્રમિહૈવચ ।

પરત્ર મોક્ષહેતુશ્ચ સદૈવાનંદદાયકઃ ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

કે જેના પ્રભાવે મનુષ્ય તેની સર્વ ધારણાઓ પાર પાડી શકે છે. અને ધર્મની, તથા સમાજની રક્ષા કરવા સમર્થ બને છે. એવો શક્તિશાલી પુરૂષ આલોકમાં વિજયી નિવડે છે. આખા રાષ્ટ્રને તેના સંતાપમાંથી મુક્તિ અપાવે છે. અને આનંદ ઉપજાવે છે.

શ્લોક:

एवं सत्यपि राष्ट्रेस्मिन्नापत्संपद्यते यदि ।

परचक्रे समापन्ने धर्मविप्लवमागते ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

એમ છતાં પણ જ્યારે જ્યારે રાષ્ટ્ર ઉપર આક્રમ્ત આવે ! પરદેશીઓના હુમલા થાય ! ધર્મનો નાશ થવા બેસે !

શ્લોક:

तदानीं भैरवीचक्र मुपास्यमुक्तसाधनैः ।

येनकेन प्रकारेण रक्षितव्यास्तु हिन्दवः ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે ભૈરવી ચક્રની યોજના કરવી. તેને લગતાં સાધનોનો ઉપયોગ કરવો. અને હરકોઈ પ્રકારે હિન્દુત્વનું રક્ષણ કરવું.

શ્લોક:

देशकालानुसारेण मंत्रतंत्रादिकाः क्रियाः ।

परिमृष्य प्रकर्तव्या नात्रकार्या विचारणा ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

દેશ કાળને અનુસરીને, અને સમય વિચારીને, મંત્રોનો-તંત્રોનો-યંત્રોનો તેમ જ તેની ક્રિયાઓનો, અને પ્રયોગોનો વિચાર પૂર્વક ઉપયોગ કરવો જોઈએ. જેનાથી ધર્મની રક્ષા થઈ શકે.

શ્લોક:

इत्युक्तान्तर्दधेदेवी सर्वेषांपश्यतांपुरः ।

तदा जयजयारावो स्मशानेऽमश्रुलैः कृतः ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

આ પ્રમાણે દેવીનું ભાષણ સમાપ્ત થયા પછી, હજારો લોકોની સમક્ષ દેવી અંતર્ધાન થયાં. તેવે પ્રસંગે સ્મશાનમાં બેઠેલા દાદીવાળાઓએ જય-જયનો ઉચ્ચાર કર્યો.

શ્લોક:

तदा म्लानमुखाः सर्वे खीच्चयः सपुरोहिताः ।

स्वं स्वं गृहं समाजग्मुः प्रभातोदिततारके ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

ખીચી સરદારો અને તેના સર્વે પુરોહિતો ખિન્ન થયા. અને તેમને ભારણ પ્રયોગ સફળ ન થવાથી, મનની અંદર દ્રેષનો અગ્નિ સળગી ઉઠ્યો. સ્મશાનભૂમિ પર આવેલા સઘળાઓ વહેલા પરીઠે પોતપોતાને ઘેર ગયા.

શ્લોક:

अन्येद्युः सर्वलोकेषु प्रवादः समजायत ।

पुरोहितास्तु शतावै यक्षिण्येतिजगुः पुरे ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—

ખીજે દિવસે બધા લોકોમાં એવી વાત થવા લાગી કે, દેવીએ પુરોહિતોને આપ દીધો.

શ્લોક:

ब्राह्मणास्तत्र संमिल्य ज्ञातिरूपेण वै पुनः ।

पुरोगानां बहिष्कारं चक्रुः संकुञ्च मानसाः ॥૩૩॥

૧. પૂર્વેના ખીચી પુરોહિતો એ હાલના દરજી ગોર.

ભાવાર્થ—

નગરના બ્રાહ્મણો સર્વે એકત્ર થયા. જ્ઞાતિના રૂપમાં એકત્ર થઈ ઠરાવ કરી બહાર કહ્યું. અને એ પુરોહિતોનો બ્રાહ્મણ બતિમાંથી બહિષ્કાર કર્યો. અને ભારે ક્રોધની નજરે તેમને જોવા લાગ્યા.

શ્લોક:

તથૈવ ક્ષત્રિયાઃ સર્વે નિશ્ચિક્યુસ્તેઽપિ તત્રૈવ ।

સ્ત્રીચિકુટુંબિનોયેચ ક્ષાત્રજ્ઞાતિવાહિષ્કૃતાઃ ॥૩૪॥

ભાવાર્થ—

તેવી જ રીતે ક્ષત્રિયો એકત્ર થઈને, જ્ઞાતિના રૂપમાં ઠરાવ કરીને, મારણ-પ્રયોગ કરાવનાર ખીચી કુટુંબીઓનો ક્ષત્રિયબતિમાંથી બહિષ્કાર બહાર કર્યો.

૧. પૂર્વેના ખીચીઓ એ હાલના રૂપાંતરે કહેવાતા પીપાવંશી દરજીઓ.

इति श्रीबटाली वास्तव्येन गणपतिशंकर शास्त्री विरचिते
अम्बिनव पीपाचरिते चतुर्दशोद्धासः ।



अथ पंचदशोल्हासः ॥

अनुष्टुप् वृत्तम्

श्लोकः

पीपासंश्रुतवान्वृत्तं स्वसंदेशहरागतं ।
स्मशाने यक्षिणी प्रोक्तं याथा तथ्य समन्वितं ॥१॥

भावार्थ—

રાજા પીપાએ છૂપા દૂત મારફતે સ્મશાનમાં બનેલી ખિના, અને યક્ષિણીએ ખીચીઓને આપેલી સત્ય શિખામણની વાત પુરેપુરી સાંભળી.

શ્લોકः

પૌરાનુદિશ્યતેનૈવ ઘોષિતં પટહેનચ ।
ઇત આરમ્ભ્ય યઃ કશ્ચિ ન્નકુર્યાન્નિચ કર્મચ ॥૨॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી રાજા પીપાએ ઢાલ પિટાવીને બહાર કર્યું કે-હે નગર-વાસીઓ ! આજથી માંડીને શક્તિપૂબને નામે જે કોઈ મઘ, અગર માંસનો, અથવા પંચમકારોનો ઉપયોગ કરશે, તેને રાજાનો ગુન્હેગાર ગણવામાં આવશે. અને સજા કરવામાં આવશે.

શ્લોકः

ઉપાસના નિમિત્તેન પ્રાણિનાં હિંસનાદિકં ।
મકારસેવનં ચૈવ ત્યાજ્યં વૈ સર્વથા ધ્રુવં ॥૩॥

ભાવાર્થ—

ઉપાસનાને નિમિત્તે, પ્રાણીઓની કદી હિંસા નહીં કરવી બેઠએ. અને પંચમકારોનું સેવન ત્યજી દેવું બેઠએ.

શ્લોકः

इति डिं डिं प्रघोषेवै खीचिभिराश्रुतस्तदा ।
आमर्षयुक्ताः संकुद्धा नृपनाशाय धूपिताः ॥४॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે ડાંડી પિટાવીને જાહેર કરવામાં આવ્યું ત્યારે, પીપારાજના કુટુંબિઓએ સાંભળ્યું. ઇર્ષ્યાથી બળવા માંડ્યા. ક્રોધેથી ભરાયા. અને રાજા પીપાનો નાશ કરવાને માટે છૂપાં કારસ્તાનો ગોઠવવા માંડ્યા.

શ્લોક:

સંમિલ્ય મંત્રયાંશ્ચક્રુરેકાન્તભવને ગતાઃ ।

અયં કેનાપ્યુપાયેન હંતવ્યોદ્ધતદારુણઃ ॥૫॥

ભાવાર્થ—

એ કારસ્તાનો રચવા માટે, જંગલમાં જ્યાં એકાન્તમાં એક મકાન હતું, ત્યાં સર્વે એકત્ર થયા. અને વિચારવા લાગ્યા કે—આ રાજા ભયાનક નિવડ્યો છે. એને ક્રોધપણ ઉપાથે મારી નાખવો જોઈએ. સૌએ એકે અવાજે કબુલ કર્યું. અને તેવી ગોઠવણ કરવાને નક્કી વિચાર ઉપર આવ્યા.

શ્લોક:

મહાનસેરસવર્તીં કર્તુરાહૂયસત્કૃતં ।

ભોજનં સગરંદેહી પાચકં યાચિરેભૃશં ॥૬॥

ભાવાર્થ—

રાજાના રસોડામાં રસોઈ કરનાર રસોઈઆને બોલાવી, તેનો સત્કાર કરીને, રાજાને ઝેરવાળું અન્ન ખવડાવવા નક્કી કર્યું.

શ્લોક:

તેન પાચક મુખ્યેન ધનલુબ્ધેનપાપિના ।

હાલાહલપ્રચુરાન્નં खादनाय निरूपितं ॥૭॥

ભાવાર્થ—

ધનના લોભી એ રસોઈઆએ, ખીચીઓના કહેવાથી, રાજાને ભોજન કરવાના પદાર્થોમાં ઝેર ભેળવ્યું.

શ્લોક:

ભોજનાવસરે મુખ્યઃ કાર્યાન્તર નિયોજિતઃ ।

તદન્તરાન્યોન્યવિશત્પરિવેશણકર્મણિ ॥૮॥

ભાવાર્થ--

રાજાને લોજન કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો ત્યારે, એ રસોઇઓ બીજા કામમાં જોડાય તેવી ફરજ ઉભી થઈ. તેથી તેની ઘેરહાજરીમાં બીજા માણસે આવીને, નિર્દોષ લોજનના પદાર્થો રાજાને પિરસ્યા.

શ્લોક:

સૌપ્યન્યત્ પ્રતિજગ્રાહ નિર્દોષાન્નમતઃ પરં ।
તં ભુક્ત્વા ભૂપતિઃ શ્રીમાનમૃતોપમમાસ્થિતઃ ॥૯॥

ભાવાર્થ—

રાજાએ લોજન કર્યું. તેને અમૃત સમાન લાગ્યું. તેમજ રાજાખુશીથી પ્રયુક્તિપણે ખીચીઓ વડે જોવામાં આવ્યો.

શ્લોક:

આસીદ્વિષમયંચાન્નં ચ્વાદ પાચકાગ્રણિઃ ।
તદન્નમક્ષણેનૈવ મૃત્યુપ્રાપત્તદૈવસઃ ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

ઝેરવાળું અનાજ જે રાજાને માટે કઢવેલું હતું, અને જુદું ઢાંકેલું હતું, તે બહારથી આવેલા રસોઇઆએ ભૂખ્યો હોવાથી તેણે લોજન કર્યું. અને લોજન કરતાંની સાથે જ તેના પ્રાણ ગયા.

શ્લોક:

રક્ષિતો ભૂપતિસ્તસ્માત્ દ્રઘ્વા શોકેન મૂર્ચ્છિતાઃ ।
સ્ત્રીચયસ્તદ્વતાશાવૈ યત્નનિષ્ફલતાં ગતાઃ ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

ઉપર મુજબ રાજાનું રક્ષણ થયું, અને ઝેર દેનાર રસોઇઓ મૃત્યુને વશ થયો. એ જોઇને ખીચી કુટુંબીઓને ભારે ખેદ થયો. અને હતાશ થયા. તથા તેમનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો.

શ્લોક:

સર્પ શાબર મંત્રજ્ઞઃ વિષવૈદ્યઃ સમાગતઃ ।
દ્રઘ્વાતં સ્વાગતં ચક્રે નૃપનાશાય હેતવે ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી ક્રોધએક દિવસે એક મહારી આવ્યો. એ સર્પ વશ કરવાના શાખર મંત્રને બાણતો હતો. ખીચીઓએ તેને બોલાવ્યો. તેનું રૂડું સ્વાગત કર્યું. તેને ખૂબ ધન આપવાની લાલચ કરી. અને પીપારાબને મારી નાખવાની યોજના કરવા કહ્યું.

શ્લોક:

મંત્રેણ પ્રેષિતઃ સર્પો જગામ નૃપમંદિરં ।
સુસંતંનૃપતિંદ્રઘ્વાપસ્પર્શ મૂપતિંતદા ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

ધન લોભી મહારીએ એક બિહામણા ઝેરી સાપને રાજાના મંદિરમાં છાડ્યો. તેણે સૂતેલા એ રાજાને જોઈને તેના ઉપર ચડવા માંડ્યું.

શ્લોક:

ઉત્થાય દ્રષ્ટ્વાંસ્તત્ર ભુજંગં ભુજ ગોત્તમં ।
શેષરૂપંચતંમત્વા તુષ્ટાવ સ્તોત્ર મંત્રકૈઃ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

સાપના સ્પર્શથી રાજા બચત થયો. અને સર્પ વેગળો ખસી પડ્યો. રાજાએ તેને શ્રેષ્ઠ પ્રકારનો ભુજંગ સમજીને, શેષનાગનો કળાવતાર માનીને, સર્પના મંત્રોથી તેને વશ કરવા માટે સ્તુતિ કરી. અને સર્પ વશ થયો.

શ્લોક:

ફળાં કૃત્વા તુ મહર્તીં શિરસિછત્રવન્મુદા ।
ક્ષણં તસ્માત્ સમુત્તરિયં હ્યાગત સ્તત્ર વૈગતઃ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

રાજા પલંગ ઉપર બેઠો છે ! સાપ તેના શરીર ઉપર ચડ્યો. તેના ઉપર ક્રુણાથી છત્ર ધર્યું. અને તેને ચિરકાળ સુધી જીવવા માટે આશિષ આપી તૂર્તજ નીચે ઉતર્યો. તથા જ્યાંથી આવ્યો હતો તે જગોએ, એટલેકે જે મહારીને પાસેથી આવ્યો હતો તેની જ પાસે ગયો.

શ્લોક:

સ્ત્રીચિદૂતેન યદ્ દ્રષ્ટં વૃત્તં સર્વેન્યવેદયત્ ।
શ્રુત્વા જગ્લુઃ સ્ત્રીચયસ્તે કિંકરવાણિ સાંપ્રતં ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

એ દરમ્યાન ખીચીઓના છૂપા દૂતે રાજા અને સર્પની જે બિના બની, તે સર્વ બિના ખીચીઓને કહી બતાવી. અને એ બિના સાંભળતાંની સાથે જ ભારે નિરાશા ઉપજી. રાજાને કેમ કરીને મારી નાખવો તેના ફરી વિચાર થકવા માંડ્યા.

શ્લોક:

હોલિકાવસરે પ્રાપ્તે સર્વે સંમિલ્ય તત્રવૈ ।
જગ્મુઃકૃત્રિમ પ્રીત્યાચ્ચ નૃપ મેલન હેતવે ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

એવામાં ફાગણ માસ આવ્યો. હોળીનો એ સમય હતો ! ખીચી કુટુંબના જીવાનો એકત્ર થયા. અને રાજાના સાથે કૃત્રિમ પ્રેમ પેદા કરવા મળવા ગયા.

શ્લોક:

નૃપોપિ સ્વાગતં ચક્રે હ્યાગતાનાં કુટુંબિનાં ।
તેઽપિ સંપ્રાર્થયામાસુ વનભોજનપ્રાપ્તયે ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

રાજાએ મળવા આવેલા કુટુંબના જીવાનોનું સ્વાગત કર્યું. તેમણે વનમાં જઈ લોજન કરવા માટે પ્રાર્થના કરી. રાજાએ પણ પ્રેમથી વનલોજન જવા માટે કબુલત આપી.

શ્લોક:

તતઃ સર્વે વનં જગ્મુર્ગમ્ભીરે ક્રૂપ આગતે ।
દૂતૈકેન સમાકૃષ્ય કૂપનિપાતકારિતઃ ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

નક્કી દિવસે એ બધા વનમાં જવા માંડ્યા. રસ્તામાં કુવે આવ્યો. વાતચીતમાં ગૂંથાએલા એ પીપારાબને શરત ચુકાવી અને આકસ્મિક રીતે કુવામાં નાખ્યો.

શ્લોક:

જલૌઘે પતિતઃ સોપિ ધૃત્યાતદ્વહિરાગતઃ ।

ધન્યંધન્ય મિતિ પ્રોચુ રાગતાઃ સહચરિણઃ ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

કુવામાં પડેલા એ રાત્રએ ખૂબ ધીરજ ધરી. પાણી ઉપર તરી આવીને કુવાની બહાર આવ્યો. એ ભેઠને ચકીત્ થએલા ખીચી જીવાનો ધન્યવાદ આપવા માંડ્યા.

શ્લોક:

કેચિદ્નાન્તરે પ્રાપ્તો હોલિકાવસરો શુભઃ ।

યુવભિઃ સખિભિઃ સાર્ધં પૂજનાય નૃપો ગતઃ ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

કેટલાએક દિવસ પછી હોળીનો તહેવાર આવ્યો. હોળીને ખૂબ ભેરથી સળગાવવામાં આવી. હોળીકાનું દર્શન, તથા પૂજન કરવા માટે, ખીચી કુડું-બના જીવાન મિત્રો સાથે પીપા રાબ ગયો.

શ્લોક:

તસ્મિન્ પ્રજ્જ્વલિતે વન્હૌ ક્ષેપુરુત્પાટય ભૂપતિં ।

સ્થાનાદસ્માદ્વિનિર્ગત્ય જગ્મુઃ સ્વાત્મગૃહંપતિ ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

તેવા પ્રસંગે લાગ તાકીને, ખીચીના કેટલાક દુષ્ટ જીવાનોએ રાબને ઉથો કરીને એ બારે સળગતા હોળીના ભડકામાં ફેંક્યો. અને ત્યાંથી એ દુષ્ટો પોતપોતાને ઘેર નાસી ગયા.

શ્લોક:

અન્યેયુઃ સુપ્રભાતેચ નૃપ દર્શન માયયુઃ ।

દદ્રશુસ્તે નૃપંક્ષેમમારોગ્યં હસિતાનનં ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

ખીજે દિવસે સવારે રાજનાં દર્શન કરવાના મીધે તપાસ કરવા માટે આવ્યા. રાજ સામે તાજે, સઘળી રીતે આરોગ્યથી ભરેલો, અને નિદ્રામાંથી ઊઠેલો મંદ હસતો જોવામાં આવ્યો.

શ્લોક:

આશ્ચર્યયુક્તં તજ્ઞાત્વા જજ્વલુરાત્મચેતસિ ।

અધુના નાસ્ત્યુપાયોન્યત્ પાર્થિવધ્વંસકારકઃ ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

રાજને જાણ્યો તથા સુખી જોઈને એ દુષ્ટ જીવાનો આશ્ચર્ય પામ્યા. અને મનમાં બળવા લાગ્યા કે—આ તો કાવતરૂં પાર પડ્યું નહીં. અને વેર વધ્યું તે વધારામાં ! હવે તો રાજનો નાશ કરવા માટે ખીજે કંઈ ઇલાજ રહ્યો નથી. માટે હવે શું કરવું જોઈએ ? એવા ભારે વિચારમાં પડ્યા.

શ્લોક:

અનેન સાર્ધં સૌખ્યંચ કથંકારં ભવિષ્યતિ ।

યત્રાચારવિચારાણાં વૈચિત્ર્યં દ્રશ્યતેનિશં ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

જેના સાથે વૈમનસ્ય થયું હોય ! અને ભારે દુઃખનાવટ જામી હોય ! એવા રાજના તાબામાં કેમ રહી શકાય ? અને સુખ પણ ક્યાંથી મળી શકે ? જેના સાથે આવ્યાર અને વિચારનો ભારે તફાવત હોય ! તેના સાથે એક ક્ષણ પણ સુખનો લેશ ક્યાંથી મેળવી શકાય ?

શ્લોક:

નૃપતેર્દુર્નિમિત્તેન ચંડિતોપાસનાધુના ।

ઉપાસ્ય દેવતા રુષ્ટા લોકેષુ વાચ્યતાં ગતાઃ ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

આ રાજના દુષ્ટ બહાના હેઠળ વંશપરંપરાથી ચાલતી આવેલી ઉપાસના ખંડિત થવા પામી ! ઉપાસના કરવા યોગ્ય એવી દેવતા તે પણ રૂષ્ટ થઈ ! અર્થાત્ દૈવ પ્રતિકુળ થયું. અને લોકોમાં નિંદાને પાત્ર થયા તે વધારામાં !

શ્લોક:

પુરોગા વિમનીભૂતા વાડવૈશ્વઃ બહિષ્કૃતાઃ ।
ઇતઃ પરંતુ લોકેષુ નૈવલપ્સ્યાંતિ સત્ક્રિયાં ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

વળી પુરોહિતો કે જેઓ અમારા ભલાના માટે રાતદિવસ પ્રયત્ન કરતા હતા ! તેઓ પણ ખિન્ન થઇ ગયા. અને તેમની જ્ઞાતિના બ્રાહ્મણોએ તેમનો બહિષ્કાર કર્યો છે. તેમાંય વળી તેમના ઉપર દેવતાનો ક્રોધ થયો. એ વધારે ખરાબ થયું છે. હવેથી લોકોમાં તેઓ સત્કારને પાત્ર ગણાશે નહીં. અને બ્રાહ્મણ તરીકેના માનથી કોઈ ભેશે નહીં.

શ્લોક:

વયંચ ક્ષાત્રિયૈસ્ત્યક્તાઃ જ્ઞાતિભિર્દ્વેષકારિભિઃ ।
નૃપવૈરં સમુત્પન્નં સ્વીચીનાં નાશકારકં ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

વળી અમારી સ્થિતિ પણ તેવી જ થવા પામી છે ને? અમને પણ ક્ષત્રિયોની જ્ઞાતિએ, અને ખાસ કરીને દ્રેષીલાઓએ કટ કરીને જ્ઞાતિ બહાર મૂકેલા છે! એમ અમારી સઘળી રીતે અધોગતિ થવા પામી છે. એક બાબુએ રાજા જેવી ભારે વ્યક્તિની સાથે ભયાનક વેર કરવામાં આવ્યું! કે જેથી ખીચીઓનો ભવિષ્ય કાળ વિનાશકારક હોવાનું હરકોઈ કબુલ કરે તેમ છે.

શ્લોક:

પ્રજા દ્રષ્ટયા વયં સર્વે હ્યતિ તુચ્છત્વ માગતાઃ ।
ન કરિષ્યતિ યઃ કશ્ચિદાજ્ઞાયાઃ પાલનંકચિત્ ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

પ્રજાની દ્રષ્ટિએ પણ, અમે સર્વે તુચ્છ બન્યા છીએ. હવે અમારી આજ્ઞાનું કોઈપણ પાલન કરી શકશે નહીં.

શ્લોક:

જીવન્ મૃતાસ્તુ સંજાતા અતો વૈ જીવનેનકિં ।
મરણંતુવરંતાવત્ ક્ષાત્રતેજાભિમાનિનાં ॥૩૦॥

ભાવાર્થ--

કારણ કે અમે રાજાથી છૂટા પડી ગયા છીએ ! અને વૈર જાહેર રીતે થવા પામ્યું છે ! ખીચી ખંધુઓ ! આપણે જીવીએ છીએ છતાં, મુવેલા સમાન ગણાઈએ છીએ. અને હવે પછીથી આવી સ્થિતિમાં જીવવું એ પણ વ્યર્થ છે. બહેતર છે કે, એવા જીવતર કરતાં મરવું સાહે ! ખરા તેજસ્વી ક્ષત્રિ તરીકેના અભિમાની પુરુષો એવું જ માને.

શ્લોક:

નાસ્તિ बोधकरः कोपि वृद्धाज्ञामवेहलिनं ।
अतस्तेनैवसाकं च युद्धमेवावशिष्यते ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

વળી આપણા વૃદ્ધોમાં પણ, એવો કોઈ તેજસ્વી નથી, કે જે વચ્ચે પડીને રાજાને અને અમને, પરસ્પર સમજાવી, સંપ કરી આપે. અને કોઈ કહેવા જાય તો પણ, રાજા તેવું અપમાન કરી શકે તેમ છે.

શ્લોક:

शतशो वीर्यवंता वै युवानो युद्धकाक्षिणः ।
सोत्साहस्तान् पुरस्कृत्य निश्चिकुर्मोवयंस्वयं ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—

આપણામાં સેંકડો યુવાનો યુદ્ધ કરવાની અપેક્ષાવાળા છે ! બળવાન અને શ્રેયીર છે ! ભારે ઉત્સાહ રાખી અને લડી શકે તેવા છે ! તેઓની યુદ્ધથી આપણે એકત્ર થઈને રાત્રિએ કરીશું.

શ્લોક:

युद्धोत्सवं करिष्यामः विशाले भूमिमंडले ।
प्रेक्षकास्तु भविष्यन्ति पौरा वृत्तांत भाजिनः ॥૩૩॥

ભાવાર્થ—

રાત્રિના સમયે એકાન્તમાં મળીને વિચાર કરવા લાગ્યા કે—એક વિશાળ એકાન્તમાં યુદ્ધરૂપી ઉત્સવનો આરંભ કરવામાં આવે ! ત્યાં પ્રેક્ષકોને આમંત્રણ આપવામાં આવે ! અને પ્રેક્ષકો આ બધું વૃત્તાંત જાણે !

શ્લોક:

एवं विचारसंविज्ञाः युद्धायकृतनिश्चयाः ।

क्रोशमात्रां च भूमिंच समंताच्च समाकृता ॥૩૪॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે વિચાર ધડીને યુદ્ધ કરવાને માટે નિશ્ચય કર્યો. ગામને છેટે આસપાસનું ચાર કોસનું મેદાન એક સરખું સાફ કરાવ્યું.

શ્લોક:

दिनं निरूपयामासुः सर्वेषां ज्ञापनायच ।

नृपंन्यमंत्रयाँश्चक्रुः प्रजाः साकं सुनिश्चितं ॥૩૫॥

ભાવાર્થ—

યુદ્ધ કરવાને માટે નક્કી કરેલો દિવસ સૌને જાણુવા માટે ઢોલ પિટાવી જાહેર કર્યું. પ્રજા વર્ગના સઘળાઓને આમંત્રણ આપ્યાં. અને રાજા પીપાને પણ યુદ્ધ કરવાને માટે જાહેર આમંત્રણ આપ્યું.

શ્લોક:

चक्रुर्वै मंडपस्तत्र विशालः सुमनोहरः ।

उच्छ्रिताभिर्ध्वजाभिश्च पताका भिरलंकृतः ॥૩૬॥

ભાવાર્થ—

એ યુદ્ધ ભૂમિ ઉપર પ્રેક્ષકો માટે સુંદર મંડપ તૈયાર કરાવ્યો. ઉંચી ઉંચી ધ્વજો રોપી. અને પતાકાઓથી મંડપને સુશોભિત બનાવ્યો.

શ્લોક:

वाद्य वादन घोषश्च वादका हर्ष मानसाः ।

धनमानास्पदालुब्धा श्चक्रु निर्भयतांगताः ॥૩૭॥

ભાવાર્થ—

નક્કી કરેલા દિવસે પ્રજાના આગેવાનો એ યુદ્ધ મંડપમાં પ્રેક્ષક તરીકે આવ્યા. અને એ સિવાયના બીજા હુમરો લોકો કૌતુક જોવાને માટે એકત્ર થયા. યુદ્ધનું પડઘમ વાગવા માંડ્યું. અને એ વગાડનારા પૈસાના લોકોથી ખૂબ નિર્ભયપણે વગાડવા માંડ્યા.

શ્લોક:

કૌતુકાર્થસમાજમુસ્તત્રજાનપદાઃકિલ ।

પીપા નૃપઃ સમાયાતઃ મંદહાસ્યમુખેનચ ॥૩૮॥

ભાવાર્થ—

યુદ્ધનું કૌતુક જોવાને માટે ગામેગામથી લોકો આવેલા હતા. ત્યાં નક્કી કરેલા સમયે શ્રેષ્ઠ રાજા પીપા પણ આવ્યો. તે હસતે મોઢે આવ્યો. અને ભારે ખુશાલીમાં હતો. તે રણમેદાનની વચ્ચે ઉભો રહ્યો.

શ્લોક:

તત્રૈકોવૃદ્ધ આગત્ય ક્રોધપૂર્ણમુશ્વાકૃતિઃ ।

રે ધૂર્ત ! કથમાયાતોઃ નિઃશસ્ત્રો સમરાંગણે ॥૩૯॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રસંગે એક ઘરડો ખીચી સરદાર કે જે ભારે ક્રોધના આવેશમાં આવેલો હતો ! અને તેના મુખની આકૃતિ ઉપર ક્રોધની છટા દેખાઈ આવતી હતી ! તે હાથ ઉગામીને ખડો થયો. અને ધિક્કારીને બોલવા લાગ્યો કે—અરે ધૂર્ત પીપડા ! તહને મેં બરાબર હવે ઓળખ્યો ! તને યુદ્ધ કરવા માટે અહીં બોલાવેલો છે ! છતાં, આ યુદ્ધ ભૂમિ ઉપર શસ્ત્ર વિનાનો કેમ આવ્યો છે ?

શ્લોક:

ન શોભસે દુરાત્માત્વં કિંવા વાઙ્મસિતદ્વદ ।

પીપોવાચ તદાતત્ર ક્રુદ્ધાનાં પુરતોવચઃ ॥૪૦॥

ભાવાર્થ—

હે દુરાત્મા ! તું સાચો ક્ષત્રિય નથી ! તું અમારા કુળમાં શોભતો નથી ! તારા મનમાં જે ઘાટ ઘડ્યો હોય તે જલ્દી કહી દે ! આવા શબ્દથી એ વૃદ્ધને ઉશ્કેરવા માટે ખીજા પણ ક્રોધી સરદારો એકત્ર થયા. અને પીપા-રાજાને ચિડવવા માટે માર્મિક વચનો બોલવા માંડ્યા.

શ્લોક:

વાંઙ્મામ્યહં ન યુદ્ધંચ રાજ્યંતત્ક્રેશકારકં ।

નર્કાંક્ષે ભોગ સંપતિં પ્રજા પીડનજાં સ્તથા ॥૪૧॥

ભાવાર્થ—

જવાબ આપતાં પીપારાજએ કહ્યું કે—હું મારા મનમાં વિચારોના કોઇ ઘાટ ઘડતો નથી. અને ઘડ્યા પણ નથી. હું નિશ્ચિતપણે જાહેર કરું છું કે—તમે મારા મુરખી સરદારોની સાથે હું યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતો નથી. અને કલેશકારક રાજ્યને પણ રહાતો નથી. હું ભોગ ભોગવવાની સંપત્તિઓને ઇચ્છતો નથી. અને મારા એ સ્વાર્થી સુષોને માટે પ્રભને પીડવા પણ ઇચ્છતો નથી.

શ્લોક:

વિષ્ણોસ્તત્પરમંસ્થાનં યત્ર ગચ્છંતિ સૂરયઃ ।

તત્ર ગંતુમનાઽહંચ ત્યક્ત્વા સર્વં ગૃહાદિકં ॥૪૨॥

ભાવાર્થ—

હું મારું ઘરખાર સર્વે ત્યાગ કરવા ઇચ્છું છું. હું ત્યાગી બનીને ધર્મની સેવા કરવા ઇચ્છું છું. અને આખરે ભગવત્તુ પરમપદ કે જ્યાં સત્પુરૂષો જે જગોએ જાય છે ત્યાં જવા ઇચ્છું છું.

શ્લોક:

નૃપતેર્વચનં શ્રુત્વા વૃદ્ધોવાચ પુનસ્તથા ।

મુખેનવાવદસ્યન્યત્ મનસ્યન્યચ દ્રણ્યતે ॥૪૩॥

ભાવાર્થ—

રાજાનું વચન સાંભળી ખીચી કુલનો ઘરડો સરદાર ફરીથી બોલ્યો કે—હે પીપા ! તું તદ્દન ભુકો છે ! મોંઠે કંઈ બોલે છે ! અને મનમાં કંઈ રાખે છે ! અને વર્તન કંઈ ભુકું જ બતાવે છે !

શ્લોક:

एवं चेत्तर्हि किंपत्न्यः स्वीकृताऽर्कमिता तथा ।

कथं राज्यासनंचात्र भुनक्षिसंपदायुतं ॥૪૪॥

ભાવાર્થ—

જો ઉપરોક્ત તારી વાત સાચી હોય ! તને સાચો વૈરાગ્ય થયેલો હોય ! અને રાજપાટ ત્યજી દેવાની તારી વૃત્તિ હોય ! તો પછી તું ખાર જેટલી સંખ્યામાં રાજકન્યાઓ સાથે લગ્ન કર્યા છે તે કેમ ઘટે વાડ ? વળી ત્યાગની તો વાતો કરે છે ! અને ભારે સંપત્તિવાળું રાજ્ય ભોગવી રહ્યો છે ! તે સો લોકો જાણે છે ! છતાં તને ત્યાગની વાતો કરતાં કેમ શરમ નથી આવતી ?

શ્લોક:

સ્પષ્ટમનૂતભાષીત્વ મતસ્તે વધ ઈષ્યતે ।

સ્વદ્જ્ઞાનેન તીક્ષ્ણેન તતઃ શ્રેય મવાપ્સઽસિ ॥૪૫॥

ભાવાર્થ—

હું સ્પષ્ટ કહું તો તું ચોકખો જુઠાખોલો છે ! અને લોકોને છેતરવા માટે દંભ કરે છે ! દંભી માણસને રાજ્યાસન પર જીવતો રાખવો ઘટે નહિ ! તેથી આ મારી તીક્ષ્ણ ધારવાળી તલવારથી તારો વધ કરીશ ! અને તેમ કરવાથી જ તારું સાચું શ્રેય થશે.

શ્લોક:

તત્રવૈ સ્વીચયઃ સર્વે સ્વદ્ભ્રમહ્યતકૈ ર્યુતાઃ ।

પ્રહાર કર્તુ મુચ્યન્તા નિષ્ઠુરા દુષ્ટ ભાષિણઃ ॥૪૬॥

ભાવાર્થ—

એમ કહીને એ નાદાન સરદારે તલવારનો ઘા કરવા માંડ્યો કે તરતજ ખીબ ખીચી જીવાનો પછુ ઉઘાડી તલવારો લેઈ ખડા હતા, તેઓ પછુ ઘા કરવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે પીપા ઉપર શસ્ત્રોના હજારો ઘા થવા માંડ્યા. તેની સાથે મર્મલેહક વાક્યોથી પીપાનું માનસ ઘાયલ કરવા બાકી રાખતા નહોતા.

શ્લોક:

તત્રકોલાહલો જાતો જનાનાંચ મયાવહઃ ।

ધિક્કુર્વન્તોનુપદ્ર્યન્ત સ્તેચ શોકાતુરાભવન્ ॥૪૭॥

ભાવાર્થ—

ઉપર પ્રમાણે રાજા પીપાની સ્થિતિ જોઈને પ્રેક્ષકો ભારે કોલાહલ કરવા માંડ્યા. પ્રભ વર્ગના લોકોમાં ભય પેદા થયો. અને ધિઃક્રાર ધિઃક્રાર એવા ભેરથી શબ્દો થવા લાગ્યા. અને પ્રેક્ષકોનાં મન ભારે શોકાતુર થયાં.

શ્લોક:

તત્રવૈ શસ્ત્રસંપાતે કટાટશ્ચ મયંકરઃ ।

વૈચ્યુતઃ સુમહાનાસીત્ હસ્તસ્તંભનકારકઃ ॥૪૮॥

ભાવાર્થ—

જે વખતે હજારો શસ્ત્રોના ઘા રાજા પીપા ઉપર થઈ રહ્યા હતા ! તે પ્રસંગે આકાશમાં જાણે પવનની ગાંઠ વીજળીના ધર્ષણથી તૂટી હોય ! અને

કડાકા થાય ! તેવા ભયંકર અવાજ થવા માંડ્યા. અને કડક વીજળીના ઝબકારાથી એ પ્રહાર કરનારા હુબોના હાથ સ્તંભિત થઇ ગયા અને બુઝા પડ્યા.

શ્લોક:

एकंचापिक्षतंनाभूत् प्रहर्तृभ्य स्तथैवच ।

तदा खिन्नमनाभूत्वा साश्चर्या मूढमानसाः ॥૪૯॥

ભાવાર્થ—

આમ થવાથી પીપારાજને એક પણ ઘા થયો નહિ. અને પ્રહાર કરનારાઓના હાથમાંથી શસ્ત્રો સરી પડ્યાં. તેથી તે હુબોનાં મન ખિન્ન થયાં. અને આશ્ચર્ય પામતાંની સાથે મૂઢ બની ગયા.

શ્લોક:

पीपापि स्वगृहंगत्वा राज्यत्यागे मनोदधे ।

गुरोः शरणमन्विच्छन् निर्भयं क्लेशहारकं ॥૫૦॥

ભાવાર્થ—

આખરે પીપાનો જયજયકાર થયો. અને સૌ કોઇ પ્રેક્ષકો પોતપોતાને ઘેર ચાલ્યા ગયા. પીપા પણ પોતાના રાજમંદિરમાં ગયો. એકાન્તમાં બેઠો ! અને રાજનો ત્યાગ કરવા માટે વિચારવા લાગ્યો. તથા કાશીમાં બિરાજતા રામાનંદ શુર, જેઓની કીર્તિ ઘણા વખતથી સાંભળતો હતો તેમનું શરણ લેવા વિચાર રાખ્યો. જે શરણ લેવાથી કલેશ દૂર થાય, અને ભય મટે તેમ હતું.

इतिश्री घटाली वास्तव्येन गणपतिशंकरशास्त्री विरचिते
अभिनव पीपाचरिते पंचदशोल्हासः ।



અથશૌંડષોલ્હાસઃ ।

(ઉપજાતિ-વૃત્તમ્)

શ્લોકઃ

નૃપો નિકેતમાગત્ય સાયં સાયાન્હિકં કૃતં ।
પરાવરપરેશાનં દધ્યૌ ત કારણંપરં ॥૧॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી રાજા પીપાણ્યે રાજમંદિરમાં આવીને આયંકાળે સંધ્યા-વંદન
આદિ વિધી કર્યો. અને સર્વેશ્વર એવા પરમાત્માનું ધ્યાનપૂર્વક સ્તવન કર્યું.

શ્લોકઃ

તતઃ સ સ્વસ્થચિત્તેન સત્તર્કાન્તર્કયન્મુદા ।
અચાવધિ મયા કિંચિન્નકૃતં લોકસંગ્રહં ॥૨॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી રાજા સ્વસ્થ ચિત્તે બેઠો ! અને આનંદમાં આવી ઉત્તમેત્તમ
વિચાર કરવા લાગ્યો. અરે ! મેં હજી સુધી લોકોપકારનું કંઈપણ કાર્ય કર્યું નથી !

શ્લોકઃ

કિંતયા વિદ્યાયા વાઽપિ બુદ્ધ્યા વા શુદ્ધ્યા તયા ।
વ્રતૈનતપસા કિંવા હ્યથવા રાજ્ય સંપદા ॥૩॥

ભાવાર્થ—

એ ભારે વિદ્યાભ્યાસથી શું ? અને શુદ્ધ બુદ્ધિ હોય તો પણ શું ? વ્રત
અને તપ કરવાથી પણ શું ? અને રાજ્યસંપત્તિથી પણ શું ?

શ્લોકઃ

નચેત્ કૃતારાષ્ટ્રસેવા હિન્દુ ધર્મસ્ય વૈ પુનઃ ।
અધુના પિડયતે લોકો યાવનૈઃ કર્મચારિભિઃ ॥૪॥

ભાવાર્થ—

હાલમાં હિન્દુઓ (આર્યો) યવનજાતિના કર્મચારીઓથી પીડાય છે ! અને
હુઝી થાય છે !

શ્લોકઃ

તર્જિતા હિન્દવઃ પ્રાયો યવનાઽશુ ભવંતિ તે ।

પિઢ્યન્તે સાધુસંઘાવૈ ધર્મરક્ષણહેતવે ॥૫॥

ભાવાર્થ—

એ દુઃખોથી કંટાળીને યવન બનતા જાય છે ! તેમજ હિન્દુત્વનો પ્રચાર કરનાર સાધુસંઘના સાધુઓ ધર્મરક્ષણના ઉપદેશો કરે છે ! તેઓ સખત પીડાય છે !

શ્લોકઃ

ભ્રજ્યન્તે તીર્થસ્થાનાનિ દેવતાયતનાનિચ ।

ભિચ્યન્તે મૂર્તયસ્તાસાં હસ્તોઢૈર્લોહનિર્મિતૈઃ ॥૬॥

ભાવાર્થ—

દિનપ્રતિદિન તીર્થનાં પવિત્રસ્થાનો ભ્રષ્ટ થતાં સંભળાય છે ! અને દેવ-મંદિરો, અને તેમાં સ્થપાયેલી મૂર્તિઓ લોખંડના હથોડાઓથી તોડી નાખવામાં આવે છે !

શ્લોકઃ

રુઢ્યન્તે ધર્મકર્માણિ યજ્ઞયાગાદિ વૈ પુનઃ ।

અત્યાચારં પ્રકુર્વંતિ ગેહેગેહેજનેજને ॥૭॥

ભાવાર્થ—

ધર્મ અને પવિત્ર કર્મનાં કાર્યો છૂટથી કરવા દેવાતાં નથી ! યજ્ઞ-યાગ બંધ પડી ગયા છે ! પ્રત્યેક ઘેર અને દરેક માણસ અત્યાચારનો લોગ થતો સંભળાય છે.

શ્લોકઃ

સહસ્રશો પ્રતિદિનં છિદ્યન્તે ધેનવસ્તથા ।

આસામાક્રંદનં શ્રુત્વા નિષ્ઠુરાપિ રુદન્તિચ ॥૮॥

ભાવાર્થ—

દરરોજ હજારો ગાયો કપાતી રહે છે ! જેની ચીસો સાંભળી પતથર જેવા હૃદયવાળા માણસને પણ લાગણી પેદા થાય તેમ છે.

શ્લોકઃ

બૃહદ્વૈદિક સાહિત્યં લોકકલ્યાણકારકં ।

ભસ્મસાઙ્ગવતિ નિત્યં નૈતદ્ કેનાઽપિ વાર્યસે ॥૯॥

ભાવાર્થ—

પાશાવાર સમાન વેદોત્તું સાહિત્ય કે જે લોકોત્તું કલ્યાણ કરનાર ગણાય છે ! તેની હોળી કરી નાખવામાં આવે છે ! તેને તેમ કરતાં કેાંઈ અટકાવતું નથી.

શ્લોક:

યાવનિંષ્ઠ પુરસ્કૃત્ય સાંસ્કૃતિં પ્રતિરુધ્યચ ।

ભાષાં પ્રચારણાર્થાય ઉદ્યોગશ્ચ પ્રચાલ્યતે ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

સંસ્કારી (સંસ્કૃત) ભાષાનેા પ્રચાર અટકાવીને યવન ભાષાનેા પ્રચાર નેરથી કરવામાં આવે છે ! અને તે માટે કંઈક યવનો તેના ઉદ્યોગમાં મચેલા છે.

શ્લોક:

આર્ય કલ્પતરો મૂલં નાશાય સમુપસ્થિતાઃ ।

તેષાં સં રોધનાર્થાય રામાનંદો મહામુનિઃ ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

અરે ! હિન્દુ કલ્પતરું મૂળ ઉખેડી નાખવા માટે રાતદિવસ પ્રયત્ન ચાલે છે ! તેને અટકાવવા માટે મહામુનિ શ્રી રામાનંદજી મહારાજ પ્રયત્ન ચલાવે છે.

શ્લોક:

કાશ્યાં નિવસતે તત્ર સાધુસંઘસમાવૃતઃ ।

તેષાં સંદર્શનાર્થાય ધર્મ રક્ષણહેતવે ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

શ્રી રામાનંદજી મહારાજ કાશીમાં બિરાજે છે ! તેમણે ભારતીય સાધુ સંઘ સ્થાપ્યો છે ! તેમનાં પવિત્ર દર્શન કરવા માટે, અને ધર્મરક્ષાનું સૂત્ર હાથમાં લેવાને માટે, હું ક્યારે ભાગ્યશાલી થઈશ ?

શ્લોક:

અર્ચૈવ શીઘ્રં ગચ્છામિ સ્વલ્પયાસેનયાવૃતઃ ।

કથમિષ્યે ધનં રાજ્યં રાષ્ટ્ર પીડા મુપસ્થિતે ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

અરેઅર ! મારે આજેજ જતું જોઈએ ! અને થોડુંક સૈન્ય પણ સાથે રાખતું જોઈએ ! આખું રાષ્ટ્ર પીડાતું હોય તેવે પ્રસંગે રાજ્યની કે ધનની અપેક્ષા ત્યજી દેવી જોઈએ.

શ્લોક:

અસ્મદ્વૈ કુલજાઃ સર્વે ક્ષાત્રધર્માચ્ચ્યુતાસ્તથા ।

ન જાનંતિસ્વધર્મસ્ય રક્ષાં સ્વચ્છંદચારિણઃ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

અમારા કુળના ક્ષત્રિયો કે જેઓ છત્રીસ પ્રકારથી બિન્નબિન્ન છે ! તેઓ સઘળા ક્ષાત્રધર્મનું કે હિન્દુધર્મનું મહત્વ સમજતા નથી ! અને કૌતવ્યશ્લેષ થએલા છે ! વળી સ્વચ્છંદી બની ગએલા છે ! અને ધર્મરક્ષા કરવામાં નિર્મોહ્ય બન્યા છે.

શ્લોક:

મદ્યપા લોહુપાઃકૂરાઃ હ્યસન્માર્ગાનુસેવિનઃ ।

તેષાં વૈહ્યુચિતો ત્યાગો રાજ્યસ્યાપિ તથૈવચ્ચ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

વધારે શું કહેવું ? તેઓ મદ્યપાન કરે છે ! લંપટ બન્યા છે ! કૂર છે ! અને હુષ્ટ માર્ગને સેવનારા છે. તેઓનો મહારે ત્યાગ કરવો ઘટે ! ને રાજ્યને પણ ત્યજવું જોઈએ.

શ્લોક:

તદોવાચ મહારાજી નરેશં સત્યવાદિનં ।

રાષ્ટ્રદુઃખેન સંતપ્તં ધર્મરક્ષણમાનસં ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે પીપારાજની રાણી મહારાજા પીપાને કહેવા લાગી કે—આપ રાષ્ટ્રના દુઃખથી સંતપ્ત થએલા છો ! અને ધર્મનું રક્ષણ કરવામાં આપનું ચિત્ત છે ! ખરે ! એ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

શ્લોક:

સ્વામિન્નાથ ! કૃતાર્થોઽસ્તિ લોક સંગ્રહહેતુના ।

કથંનુ ત્યજ્યતે રાજ્યં સર્વ મંગલકારકં ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

ઉપરોક્ત વિચારે રાજા પીપાએ તેની પટરાણી સમક્ષ કહી બતાવ્યા. ત્યારે પટરાણી કહે છે કે—હે સ્વામિનાથ ! આપે લોકોપકારનાં કાર્ય ઘણું કર્યું છે ! અને સદ્બુદ્ધિથી હજી પણ કરતા જ રહ્યા છો ! તેથી કૃતાર્થ છો ! માટે મંગલકારક એવું રાજ્ય અને અમે સૌને શા માટે ત્યજવાં જોઈએ !

શ્લોક:

અસ્માભિઃ કિંકૃતો દોષો યેનત્વં પરિત્યક્ષતે ।
રાજ્યે સ્થિત્વાતુ ધર્મસ્ય રક્ષણં નિશ્ચલં ભવેત્ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

કેમ વાડ ! અમોએ એવો શું ગુન્હો કર્યો છે કે-અમોને અને રાજ્યને ત્યજવા તૈયાર થયા છો ? રાજ્યમાં રહીને ધર્મની રક્ષા ઉત્તમ પ્રકારે થઈ શકે તેમ છે.

શ્લોક:

આચાર્યદર્શનં કૃત્વા પ્રત્યાગચ્છેદિહૈવચ્ચ ।
તેષા માજ્ઞાં પુરસ્કૃત્ય કુરુ રાજ્યં સુખેનૈવ ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

તમારે આચાર્યનું દર્શન કરવાની ઇચ્છા હોય તો દર્શન કરવા કાશી પધારો ! અને તૂર્તજ ત્યાંથી પાછા રાજ્યમાં પધારો. તેઓની આજ્ઞાને અનુસરી રાજ્ય ચલાવો ! અને સુખેથી રહો !

શ્લોક:

અન્યેયુઃ પ્રાતરુત્થાય કૃત્વાતુ પ્રાતરાન્હિકં ।
સ્વલ્પયા સેનયા સાર્ધં કાશીં ગન્તું મનોદધે ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

બીજે દિવસે પ્રાતઃકાલમાં રાજા ઉઠીને, પ્રાતઃકાલની સંધ્યોપાસના કરીને, સાથે રાખવા થોડીક સેનાની તૈયારી કરી. તથા કાશી જવા માટે નક્કી કર્યું.

શ્લોક:

નૃપોચિતાનિવસ્ત્રાણિ ભૂષણાનિ તથૈવચ્ચ ।
ધૃત્વાચ્ચ ભૂષિતો ભૂત્વા ભ્રાજમાનોયથારવિઃ ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

વળી રાજાને છાજતાં ઉમદા વસ્ત્રો પહેર્યા ! આભૂષણોને ધારણ કર્યા ! અને આભૂષણોથી સુંદર લાગતો એ રાજા કાશી જવાને માટે તૈયાર થયો.

શ્લોક:

મનોજવાલ્યમશ્વંચ સમારૂઢ્યસશસ્ત્રકઃ ।
રામાનંદ મુનિં પ્રાપન્ મઠેૈ૧ સદ્મિ માનિતે ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

રાજા “મનોજવ” નામે ઘોડા ઉપર બેઠો ! સુંદર શસ્ત્રો ધારણ કર્યા હતાં અને કાશી તરફ પ્રયાણ કર્યું. મહામુનિ શ્રી રામાનંદજીનાં દર્શન માટે ! સત્પુરુષોને માન્ય એવા મઠને જોયો.

શ્લોક:

અશ્વાદુત્તીર્ય સનૃપઃ પ્રાવિશન્મઠમંદિરં ।
તદા સંરોધયામાસુઃ સાધવો મુનિપ્રેરિતાઃ ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

પીપારાજા ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યો ! અને મઠની અંદર પ્રવેશ કરતાં આધુઓએ તેને રોક્યો.

શ્લોક:

પપ્રચ્છુર્નૃપતિં તેવૈ કોસિત્વં કુત આગતઃ ।
કોહેતુર્વિવ્યતેચાત્ર બ્રૂહીત્વં સ્ફૂટવચ્ચથા ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

રાજાને પૂછવામાં આવ્યું કે—તું કોણ છે ? અને ક્યાંથી આવે છે ? અહીં આવવાનું શું કારણ છે ? તે સ્પષ્ટ રીતે કહે ?

શ્લોક:

તદોવાચ નૃપઃ શ્રેષ્ઠઃ સન્માન્યં મુનિપુંગવં ।
મૃદ્ધચામધુરયાવાચા શરણાગતવત્સલં ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે સત્પુરુષોએ માન્ય કરેલા, અને શરણે આવેલા માણસોનું રક્ષણ કરનારા, મહામુનિશ્રી રામાનંદજીને રાજા પીપા મૃદુ અને મધુર વાણી વડે બોલ્યો.

શ્લોક:

અહં નૃપો માલવીયો ગંગારુણપુરાધિપઃ ।
સ્ત્રીચીનાં કુલજાતોસ્મિ મુનિદર્શનમાગતઃ ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

રાજાએ જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે—હું માલવદેશનો રાજા છું ! ગાગ-રૂનધઢ મારી રાજધાનીનું શહેર છે ! ખીચી નામે ક્ષત્રિયોના કુળમાં હું જન્મ્યો છું ! મારું નામ પીપા છે ! અને મહામુનિશ્રી રામાનંદજી મહારાજનાં દર્શન કરવા આવ્યો છું.

શ્લોક:

શિષ્યત્વપ્રાપનાર્થાય શ્રીમત્પાદાંબુજાંતિક ।
સર્વસંગં પરિત્યક્ત્વા આગતોસ્મિદયાનિધે ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

મારે તેઓ પાસેથી સંન્યાસની દીક્ષા લેવી છે ! તેમને હું શિષ્ય થઈને રહેવા ઇચ્છું છું ! સર્વ સંસારવ્યવહારને ત્યાગ કરીને આવ્યો છું ! સંસારની મને લેશ પણ ઇચ્છા નથી !

શ્લોક:

ઉવાચ પ્રેરિતો શિષ્યો રામાનંદમહાત્મના ।
ગચ્છરાજન્નિતઃ સ્થાનાત્ રાજ્ઞાંનાસ્તિ પ્રયોજનમ્ ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

શ્રીરામાનંદજી મહારાજે પ્રેરણા કરેલો શિષ્ય બોલ્યો કે-હે રાજા ! તું અમારા ત્યાગીઓના આ મઠમાંથી નીકળી જા ! અહીં રાજાઓનું કંઈ પ્રયોજન નથી !

શ્લોક:

રજોગુણેન સંયુક્તાઃ ન ભવંત્યધિકારિણઃ ।
एतादृशी वेशभूषा त्यागेनार्हति देहिनाम् ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

કારણકે રાજાઓ રજોગુણથી ભરેલા હોય છે ! રજોગુણી લોકો ત્યાગના અધિકારી ગણાતા નથી ! ત્યારે રાજા તરીકેનો પહેરવેશ, અને હીરા-મોતીના પહેરેલા એ અલંકારોને જોઈ અમને આશ્ચર્ય થાય છે ! શું એવા માણસો સંન્યાસને માટે અધિકારી ગણાતા હશે ?

શ્લોક:

अहंराजेत्यहंकारो त्यागेनार्हति त्यागिनां ।
अतस्त्वं स्वग्रहंगच्छ मठान्निर्गच्छ भूमिप ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

“હું રાજા છું” એવી જાતનો અહંકાર ધરાવનાર ત્યાગને માટે કદી લાયક ગણાતો નથી ! એવા ત્યાગને બહાને દુનિયા છેતરાય છે ! અને એવા ત્યાગીથી સમાજસેવા થઈ શકતી નથી ! માટે હે રાજા ! તું આ મઠમાંથી નીકળી અને તારા રાજ્યમાં જા !

શ્લોક:

રાજોવાચ તદાપ્રેમ્ણા રામાનંદ મુર્નિપ્રતિ ।
સર્વત્યક્ત્વા સમાયાતઃ પૂજ્યાનાં શરણાગતઃ ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

રાજા એવાં વચ્ચેના સાંભળીને હસતે મોઢે મહામુનિ શ્રીરામાનંદજી પ્રત્યે બોલ્યો કે—હે મહાત્મન! હું તો આપને શરણે આવેલો છું! અને રાજ્ય વિગેરે સર્વસ્વનો મેં ત્યાગ કર્યો છે.

શ્લોક:

શરણંત્યક્ત્વા ક્વગચ્છામિ વદનોવદતાંવર ।
કલ્પવૃક્ષ સમં શ્રેષ્ઠં સર્વકલ્યાણકારકં ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—

હું આપનું શરણ છોડીને ક્યાં જાઉં? હે વક્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ! આપ કહો તેમ કરું! સર્વપ્રકારનાં કલ્યાણને કરનાર આપ કલ્પવૃક્ષ સમાન છો. તે મારાથી શી રીતે ત્યાગ થઈ શકે?

શ્લોક:

ત્યક્તં ન પરિગૃહ્ણામિ સ્વગૃહંકલેશકારકં ।
નાન્યં વૈદ્રવ્યતેસ્થાનં વિનાત્વત્પાદપંકજમ્ ॥૩૩॥

ભાવાર્થ—

હે મહાત્મન! દ્વેષથી ભરેલું, અને ત્યાગ કરેલું મારું ઘર, તેનો ફરીથી હું સ્વીકાર નહીં કરીશ! આપના ચરણકમળ સિવાય જવા માટે મને બીજું કોઈ સ્થળ દેખાતું નથી!

શ્લોક:

તદાવૈ ક્રોધવચસા પ્રોવાચ મુનિસત્તમઃ ।
નાસ્તિચેદ્ગમનસ્થાનં પતકૂપે તમોપહે ॥૩૪॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે જાણે ક્રોધે ભરાયેલા મુનિ હોયને! તેમ લાગ્યા. અને ક્રોધયુક્ત વચ્ચેના બોલવા લાગ્યા કે—તારે જવા માટે કોઈ સ્થળ ન હોય તો અંધકારને (અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને) નાશ કરનાર એવા કુવામાં જઈને પડા!

શ્લોકઃ

તત્ક્ષણે તુ નૃપઃપીપાચાચ્છિનત્ કર્ણમૂષણમ્ ।
તથૈવ કંઠમૂષાંચ મુક્તાભિર્ઘથિતાંચ યાં ॥૩૫॥

ભાવાર્થ—

એ વચન રાંજાએ સાંભળતાંની સાથે કાનોમાં પહેરેલાં કર્ણમૂષણોને તોડી નાખ્યાં. તેમજ મોતીના કંઠાને તોડ્યો.

શ્લોકઃ

પરિહિતાનાં વસ્ત્રાણાં બંધાનત્રોટયત્ પુનઃ ।
વિશીર્ણાનિચસર્વાણિ પ્રાક્ષિપદ્વાટિકાપથિ ॥૩૬॥

ભાવાર્થ—

વળી પહેરેલાં સુંદર વસ્ત્રોના બંધ તોડી નાખ્યા. એમ વસ્ત્ર અને આભુષણોને તોડીને શેરીના રસ્તામાં ફેંકી દીધાં.

શ્લોકઃ

ઇત્થં સર્વં રાજવેશં ત્યક્ત્વા છિત્વા પ્રધાવત ।
જ્ઞાનવાપ્ત્યાં પ્રપાતાય મનસા નિશ્ચિકાયસઃ ॥૩૭॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે રાજાનો વેશ ત્યજી દીધો. અને ખુલ્લા શરીરે કૂવામાં પડવા માટે દોડ્યો. રાજાએ “જ્ઞાનવાપ”માં પડવાનું નક્કી કર્યું હતું.

શ્લોકઃ

નૃપતૌ ધાવમાનેચ મુનિઃ શિષ્યાન્ પ્રચોદયત્ ।
અન્વધાવંતવૈ શિષ્યા નૃપતિં પરિવત્રિરે ॥૩૮॥

ભાવાર્થ—

જ્યારે રાજાએ દોડવા માંડ્યું ત્યારે મુનિએ સૂચવેલા શિષ્યો તેની પાછળ દોડવા માંડ્યા. અને રાજાને પકડીને ચોંટા તરફ ઘેર્યો.

શ્લોકઃ

તતસ્તસ્માત્ પરાવૃત્ય જગ્મુસ્તે ગુરુસંનિધૌ ।
આગતાય નૃપેન્દ્રાય સત્યાય ત્યાગમૂર્તયે ॥૩૯॥

ભાવાર્થ—

રાજા અને એ સઘળા શિષ્યો ત્યાંથી નીકળ્યા, અને મઠની અંદર બેઠેલા મહામુનિની પાસે આવ્યા. રામાનંદ મહામુનિએ આવતા એ રાજાને ભેધ વિચાર કર્યો કે—રાજા સત્યવાદી છે ! અને સાચી ત્યાગની ભૂતિ છે !

શ્લોક:

પ્રસન્નચેતસાતંચ વભાષે યોગવિત્તમઃ ।

ધન્યોસિ કૃતકૃત્યોસિ દીક્ષા યોગ્યોસિપાવનઃ ॥૪૦॥

ભાવાર્થ—

પછી ભારે પ્રસન્ન ચિત્તથી યોગને બાળુનારા એ મહામુનિએ કહ્યું કે—હે રાજા ! ત્હને ધન્ય છે ! તું કૃતકૃત્ય છે ! અને રાષ્ટ્રસેવાને અંગે ત્યાગી થવા માટે તું યોગ્ય છે. ખરે ! તું પાવન છે.

શ્લોક:

દીક્ષામહં પ્રદાસ્યામિ વર્ષાભ્યંતરણ્વચ ।

અધુનાતુ ત્વયાકાર્યં રાજ્યં સર્વસુખાવહં ॥૪૧॥

ભાવાર્થ—

હું ત્હને હવે દીક્ષા આપી શકીશ. પણ એક વર્ષ વિત્યા પછી આપવાને મારે વિચાર છે. તે દરમિયાન તારે તારા રાજ્યમાં જઇને મહત્વનું કામ કરવાનું છે. તે તું જરૂર કરજે.

શ્લોક:

રાજ્યેસ્થિત્વાતુ દાનાનિ કુરુષ્વ નૃપ ભૂરિશઃ ।

પિઙ્ગ્યન્તે સાધવોત્યન્તં ધર્મનિષ્ઠા સ્તથાપરે ॥૪૨॥

ભાવાર્થ—

હાલમાં હિન્દુત્વ પ્રચારક સાધુસંઘના સાધુઓ પરધર્મીઓથી અતિ પીડા પામે છે ! અને ધર્મનિષ્ઠો દુઃખી થાય છે ! તું છૂપી રીતે હિન્દુમાં ફરતા એ સાધુઓની છૂપી બાતમી લેઇને, તેમને જે જે વસ્તુઓની જરૂર હોય તે સઘળાંની મદદો કરજે.

શ્લોક:

તેષાં સંરક્ષણંધેહિ વિત્તવસ્ત્રધનાદિભિઃ ।

કિંચિન્નરક્ષણીયંતં જ્ઞનધાન્યાદિકંચયત્ ॥૪૩॥

ભાવાર્થ—

એ સાધુ સંઘનું તું રક્ષણ કર ! તેમને જરૂર પડે તેટલાં વસ્ત્રોનું ઢાન કર !
અને બોધતી ધનની મહદો તું આપ. તારે તારા રાજ્યની અંદર, ઘરની અંદર
સંગ્રહ રાખીશ નહીં.

શ્લોક:

સર્વસ્વેન વ્યયેનાથ સાધુસંઘાન્ સુરક્ષત ।
સંઘરક્ષાકૃતેનાથ રાષ્ટ્રરક્ષાં ભવિષ્યતિ ॥૪૪॥

ભાવાર્થ—

તું સર્વસ્વનો સાધુ સંઘને માટે ત્યાગ કરીશ ! અને પ્રચારકોને સખળ
કરીશ ! તો રાષ્ટ્રની રક્ષા થઈ શકશે.

શ્લોક:

સુરક્ષિતેવૈ રાષ્ટ્રેચ ધર્મસ્થૈર્યચ લપ્સ્યસિ ।
અતોગચ્છ સ્વરાષ્ટ્રેચ પાલયાજ્ઞાંચ મત્કૃતાં ॥૪૫॥

ભાવાર્થ—

રાષ્ટ્રનું રક્ષણ થશે તો ધર્મ સ્થિર થશે ! માટે તું સ્વસ્થ ચિત્તથી તારા
રાજ્યમાં જા. અને મારી આજ્ઞા મુજબ વર્તન રાખ.

પીપા ઉવાચ

શ્લોક:

તદોવાચ નૃપઃ શ્રેષ્ઠો રામાનંદમુનિપ્રતિ ।
કૃપાલુમિ ભવત્પદૈ રાગન્તવ્યંચમત્ગૃહં ॥૪૬॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે રામાનંદમુનિ પ્રત્યે એ શ્રેષ્ઠ રાજા બોલ્યો કે—હે કૃપાલુ ભગવન !
આપની આજ્ઞાનું હું પાલન કરીશ. તેમાં આપ શંકા રાખશો નહીં. અને મારે
ત્યાં આપ જરૂર પધારજો.

શ્લોક:

તદાહં કૃતકૃત્યસ્ય પારમેષ્યામિ સદ્ગુરો ।
રાષ્ટ્રંચ પાવનંભૂત્વા લોકકલ્યાણ મેષ્યતિ ॥૪૭॥

ભાવાર્થ—

આપ જ્યારે મારા રાજ્યમાં પધારશે, ત્યારે હું કૃતકૃત્ય અણુપણ. મારું રાજ્ય પાવન થશે. અને પ્રજાઓનું કલ્યાણ થશે.

શ્લોક:

સતાંદર્શન માત્રેણ હ્યુપદેશેન ચૈવયત્ ।
શ્રદ્ધાવૈદિકધર્મેવૈ નિશ્ચલાસ્થાસ્યતિજને ॥૪૮॥

ભાવાર્થ—

મારી પ્રજાને આપ સત્પુરૂષનાં દર્શન થશે ! વળી તે પ્રસંગે હરેક દેશના પ્રતિનિધિઓને બોલાવીશ ! તેમને આપનો ઉપદેશ મળશે ! આપના ઉપદેશના પ્રભાવથી વૈદિક ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા પેદા થશે ! અને ધર્મ ઉપર ભાવના નિશ્ચલ થશે !

શ્લોક:

રામાનંદમુનિઃ પ્રાહ નૃપં ભાગવતોત્તમં ।
ત્વદ્ભક્તયા ચાગમિષ્યામિ ત્વદ્ગૃહેલોકવિશ્રુતે ॥૪૯॥

ભાવાર્થ—

આ પ્રમાણે રાજાની પ્રાર્થના સાંભળીને મહામુનિ શ્રીરામાનંદજી બોલ્યા કે—જગવિખ્યાત એવા તારા રાજ્યમાં હું જરૂર આવીશ !

શ્લોક:

इतिश्रुत्वा मुने वाक्यं दंडवत्तं प्रणम्यच ।
गुरुणोत्थापितो राजा शुभाशीर्प्रतिगृह्यच ॥५०॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે મુનિનું વચન સાંભળીને રાજાએ દંડવત્ પ્રણામ કર્યો. ત્યારે તેના શુરૂએ તે રાજાને ઉઠાડ્યો. અને શુભાશિષોથી વધાવ્યો.

શ્લોક:

जगामराजधानींस्वां सेनयाच परिवृतः ।
आगतंच नृपं द्रष्ट्वा पौरा हर्षान्विताभवन् ॥५१॥

ભાવાર્થ—

પછી રાજા તેની સેના સાથે માલવપ્રદેશ તરફ પ્રયાણ કરવા લાગ્યો.

અને રાજધાની તરફ આવી પહોંચ્યો. પહોંચતાં થોડા સમય પહેલાં નાગ-
રિકાને ખબર આપી. રાજા આવતો જાણીને નગરવાસીઓ ભારે હર્ષમાં આવ્યા.

શ્લોક:

ઘવાકિરન્ પ્રસૂનેશ્ચ હર્ષનિર્ભરમાનસૈઃ ।

પ્રાવિવિશ ન્નપઃ પીપા સ્વઘૃહંચ સુમંગલં ॥૫૨॥

ભાવાર્થ—

પોતાના રાજાને દેવસમાન જાણીને નગરવાસીઓ પુષ્પોથી વધાવવા
લાગ્યા. અને હર્ષમાં આવીને પ્રેમભર્યા અંતઃકરણથી રાજાની સ્તુતિ કરવા
લાગ્યા. રાજા પીપાજીએ ત્યાં પછી મંગલકારક એવા પોતાના રાજમંદિરમાં
પ્રવેશ કર્યો.

શ્લોક:

તદાનીરાજનાંશ્ચક્રુઃ રાજઃ સર્વાચ પ્રેમતઃ ।

ગુરોર્વચ્ચનમાલંબ્ય પીપાસર્વે સમાચરત્ ॥૫૩॥

ભાવાર્થ—

અને અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કર્યા પછી સર્વે રાણીઓ એકત્ર થઈને નિરાજના
(આરતિ) કરી. તેમજ રાજાએ પણ ગુરૂની આજ્ઞા ધ્યાનમાં રાખી અને સાધુ
સંઘના રક્ષણ માટે યોજના કરવા લાગ્યો.

इति श्रीवटाली वास्तव्येन गणपतिशंकर शास्त्री विरचिते
अभिनव पीपाचरिते शोडशोल्हासः ।



अथ सप्तदशोल्लासः ॥

उपजाति वृत्तम्

श्लोकः

ततः परंतेन नृपेणघोषितं
राष्ट्रेसमस्ते खलुहिन्दुरक्षणं ।
विधर्मीपीडां परिहर्तुकामो
जुहावदूरस्थितसाधुसंधान् ॥१॥

भावार्थ—

त्यां पછી મહારાજ પીપાળએ તેમના સમસ્ત રાજ્યની અંદર હિન્દુ રક્ષણની યોજના બહાર કરી. અને પરધર્મીઓથી થતી પીડાને દૂર કરવા માટે દૂર દૂર પ્રદેશોમાં કામ કરતા સાધુઓના સંઘને બોલાવવાને માટે પ્રયત્ન આરંભ્યો.

શ્લોકः

સહ્યેસ્વલેસ્વૈર્લિખિતૈશ્વપત્રકૈ
ગુપ્તૈશ્વવાર્તાહરદૂતકૈશ્ચ ।
જ્ઞાત્વાતુરાજ્ઞઃ સુત્રિચારયુક્તં
વૃત્તંતતોજગ્મુ નૃપેન્દ્રગેહે ॥૨॥

ભાવાર્થ—

આકર્ષક લેખથી લખેલાં પત્રકોદ્વારા, અને છૂપા બાતમીદાર નોકરાની મારફતે સાધુઓને બોલાવવા યત્ન કર્યો. એ સંઘના સાધુઓએ પત્રો વાંચીને, તેમજ દૂતોની મારફતે વૃત્તાંતો સાંભળીને પીપારાજની રાજધાનીમાં આવવા લાગ્યા.

શ્લોકः

પ્રત્યેક સ્વેટેષુચ સર્વટેષુ
પુરેષુવૈદેશિક પત્તનેષુ ।
મૃદંગતાલધ્વનિભિરબોધય—
હર્ષાન્વિતં શ્રીહરિનામધેયં ॥૩॥

ભાવાર્થ—

એ સાધુઓ હિન્દુધર્મનો પ્રચાર સર્વત્ર કરતા હતા. જ્યાં જ્યાં હિન્દુઓની વસ્તી હોય તેવા નાના ગામોમાં, તદ્દન નાના ગામડાઓમાં, તેમજ મોટા શહેરોમાં, અને પરધર્મીઓની જ્યાં વસ્તી હોય તેવે સધળે સ્થળે જઇને પ્રચાર કરનારા એ સાધુઓ હતા. પ્રચારને અંગે શરૂઆતમાં એ સાધુઓ શૃંગ, અને તાલ વગાડતા. તથા હરીનામનો ઘોષ કરીને વ્યાખ્યાનો આપતા.

શ્લોકઃ

સંભાષણં નિર્ભય માનસેન
સંઘસ્થસાધુઃ પ્રકરોતિ નિત્યં ।
રાજ્ઞાં કથાવૈ બલશાલિનાંચ
બલસ્ય સંવર્ધનમાતનોતિ ॥૪॥

ભાવાર્થ—

એ સાધુઓનાં ભાષણો દરેક જગ્યાએ નિરપેક્ષાથી થતાં. તેમના ભાષણોમાં સમાયણ-મહાભારત અને કઇક બળવાન રાજાઓની આખ્યાયિકાઓ કહીને સમાજમાં બળ વધે તેવું કરતા. એ સાધુઓને પીપારાજીએ બોલાવ્યા.

શ્લોકઃ

પ્રત્યેક ગ્રામે હનુમત્પ્રતિષ્ઠાં
વ્યાયામ શાલાં સહતેન ચાકરોત્ ।
શસ્ત્રૈ સ્તથૈવાસ્ત્ર પ્રયોગકૈશ્ચ
ક્રીડાંગણં શત્રુભયાવહંચ ॥૫॥

ભાવાર્થ—

એ સાધુઓ દરેક નાના મોટા ગામડાઓમાં, અને શહેરોમાં ઠેકઠેકાણે હનુમાનની સ્થાપના કરતા. તથા તેની બાજુમાં વ્યાયામશાળા ખુલ્લી મૂકતા. વ્યાયામશાળાને અંગે એક રમત-ગમતનું ક્રીડાંગણ બનાવતા. જેના પર ગામના લોકો શસ્ત્ર અને અસ્ત્રોથી યુદ્ધના પ્રયોગો શિખતા. એ પ્રયોગો બોધને શત્રુઓના મનમાં ભારે ભય પેદા થતો.

શ્લોક:

દગ્ધેષુ ગ્રામેષુ તથૈવ ગત્વા
 નિરાશ્રિતાન્ દીનજનાન્વિલોક્ય ।
 ધનંચ ધાન્યં પ્રદદુશ્ચતેભ્યઃ
 સમાશ્વસન્ પ્રેમ ભરેણ નિત્યં ॥૬॥

ભાવાર્થ—

દુશ્મનોએ બાળેલા ગામોમાં એ સાધુઓ જતા. ત્યાં નિરાધાર, અને ગરીબોને બેઠને તેમને ધન અને ધાન્યની મદદ કરતા. અને પ્રેમભર્યા દિલાસા આપી તેમને ઉત્સાહી બનાવતા.

શ્લોક:

તથૈવ દુશ્ચૌર્યપરાંશ્ચલુંઠકાન્
 દુષ્ટાન્ પરસ્ત્રીહરણેષુતત્પરાન્ ।
 एवं तथा वेश्मप्रदीपकांश्च
 निघ्नंतितान् वेणुजयष्टिकाभिः ॥૭॥

ભાવાર્થ—

તેમજ જે પાપીઓ ગામને લૂંટવા માટે આવતા, તેમજ છૂપી ચોરીઓ કરતા, અને સ્ત્રીઓ, તથા કન્યાઓનું હરણ કરતા, તથા ઘર સળગાવી દેતા, એવા દુષ્ટોને સાધુસંઘના સાધુઓ ઘટતી શિક્ષાઓ કરતા. અને તેમની એવી પાપી વૃત્તીઓને બૂલાવતા.

શ્લોક:

यदा यदा गुप्तछलाय योजिताः
 पाषाणखंडैर्लघुशस्त्रमादिभिः ।
 युध्यंतितान् युद्धपरान्निहत्य
 रक्षन्ति हिन्दुन् गुरुभिः प्रयत्नैः ॥૮॥

ભાવાર્થ—

વળી જે લોકો છેતરપીંડી કરતા, પાખંડી વેશ ધારણ કરતા, અને છૂપાં હથીઆરો રાખી તોફાન કરતા, એવા એ તોફાની મવાલીઓ સાથે તેઓ યુદ્ધ ભેરથી લડતા. અને ભારે પ્રયત્ન પૂર્વક હિન્દુઓની રક્ષા કરતા.

શ્લોકઃ

एतादृशाः साधुगुणाःसुसाधव
रामंत्रिता भूपतिनाच पीपा ।
तथैवते हर्ष भरेण जग्मुः
सहस्रशो मंत्रविदो नृपस्य ॥९॥

ભાવાર્થ—

એવા એ પરાપકારી શુણ્ણવાળા શ્રેષ્ઠ સાધુઓના સંઘને રાજા પીપાએ માનપૂર્વક બોલાવ્યો હતો. તેથી એ સાધુસંઘ ભારે હર્ષમાં આવીને હજારોની સંખ્યામાં ત્યાં આવવા લાગ્યો હતો.

શ્લોકઃ

पीपा नृपो धर्मधुरंधरोऽयं
समागतान् साधुजनानपूजत् ।
धर्मस्यरक्षार्थविधौयतीभ्यो
लक्षाधिकं वित्तमथाददाद्वै ॥१०॥

ભાવાર્થ--

ધર્મધુરંધર એવો રાજા પીપા તેને ત્યાં આવતા એ હજારોની સંખ્યામાં સાધુઓનો ભારે ઠાઠથી સત્કાર કરતો. અને ધર્મરક્ષણના નિમિત્તે એ સાચા ત્યાગીઓને લાખો રૂપીઆનું દાન આપતો.

શ્લોકઃ

तथैव कोटीं प्रगुणं धनंच
नियोज्य राष्ट्रस्य हितायतेन ।
न रक्षितं तेन हिताय स्वस्य
धर्मस्य रक्षामकारोदुदारधीः ॥११॥

ભાવાર્થ—

તેમજ પ્રસંગાનુસાર સાધુઓની પરીસ્થિતિ, તથા હિન્દુ જનતાની જરૂરીયાતના પ્રમાણમાં કરોડો રૂપીઆનાં દાન આપતો. તેણે તેમ કરવાથી તેના જાતને માટે, તથા તેના કુટુંબને માટે નિર્વાહ પુરતું ધન રાખી રાજ્યની આવકમાંથી તે ભારે રકમો ઉદારતાથી આપ્યા કરતો.

શ્લોક:

बहु प्रकारेण धन व्ययः कृतो
 धर्मस्य हिन्दोः परिरक्षणाय ।
 संतुष्टचेताः परमप्रसन्ना
 जग्मुर्गुरुर्यत्र विराजमानः ॥१२॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે મહારાજ પીપાણે હિન્દુ ધર્મની, હિન્દુઓનાં તીર્થ, અને પવિત્ર સ્થાનોની રક્ષાને માટે સાધુસંઘની મારફતે દ્રવ્યની લૂંટ ચલાવી હતી. આ વાત શ્રીરામાનંદજી મહારાજને કાને અક્ષરથઃ જવા પામી.

શ્લોક:

पीपा नृपस्येदमुदारवृत्तं
 निवेदितं त्यागपरंचजीवनं ।
 श्रीरामनंदः परमः प्रसन्नः
 श्रुत्वाजगाम नृपराजधानीं ॥१३॥

ભાવાર્થ—

શ્રીરામાનંદજી મહારાજે પીપારાજની ભારે ઉદારતા, તથા સાચું ત્યાગી જીવન જાણી પ્રસન્ન થયા. અને પ્રથમની માગણી મુજબ પીપાણની રાજધાનીમાં જવાને માટે વિચાર કર્યો.

શ્લોક:

ग्रीष्मेति तापेच सहस्रशिष्यैः
 संवेष्टितोऽभूत् खलुपादचारी ।
 न विद्यतेचातप वारणंवा
 न स्वीकृताः काष्ठमयीच पादुकाः ॥१४॥

ભાવાર્થ—

જે સમયે ગ્રીષ્મઋતુનો પ્રચંડ તાપ પડતો હતો ! હજારો શિષ્યો તેમની માથે રતા ! એ મન ખુલ્લે પગે મુસાફરી કરતા હતા. તેઓ કાઠની પાસે છત્રી નહોતી ! કે પહેરવાની પાદુકાઓ નહોતી !

શ્લોકઃ

ષડર્તુજન્યાનુલ્લવાતવર્ષા

ત્રિદાધ જન્યા નિવિધોશ્ચતાપાન્ ।

સહિષ્ણવસ્તે ચ્ચલુબ્રહ્મવર્ચસા

ફલૈશ્ચ મૂલૈર્નનુદેહપોષકાઃ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

એ બધા મહાત્માઓ છ ઋતુઓથી ઉત્પન્ન થનારા પવનો, વરસાદ, વિશેરના તીવ્ર વેગોને સહન કરનારા હતા. તેઓ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓ હતા. કંઈમૂળ, અને ક્ષણનો આહાર કરીને નિભાવ ચલાવનારા હતા.

શ્લોકઃ

एवं तथापि मनसासुहृष्टाः

પુષ્ટાસ્તથા શક્તિયુતામહાન્તઃ ।

ब्रह्मेकनिष्ठाश्चसमाजसेवकाः

પ્રભોર્વિરાજઃ પરિપૂજકામુદુઃ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

એમ છતાં પણ પ્રસન્ન મનથી તેઓ હર્ષિત લાગતા. ભારે પુષ્ટ અને શક્તિશાલી એ મહંતો હતા. વળી એ બ્રહ્મનિષ્ઠ હોવાથી સમાજના સાચા સેવક હતા. અને વિરાટ પ્રભુની (રાષ્ટ્રની) એ સાચી પૂજા કરનારા હતા.

શ્લોકઃ

ज्ञातं च तद्वृतमुखेन वृत्त

માગચ્છતિ રામગુરુઃસશિષ્યઃ ।

पीपा तदानीं शिबिकां सवाहां

સંપ્રેષયામાસમુદાન્વિતઃ સઃ ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

રાજા પીપાળની રાજધાની નજીકમાં આવતી જોઇને, રાજાને ખબર આપવાને માટે એક સાધુને મોકલાવ્યો. રાજાએ પણ વાત જાણી, અને મંત્રીઓને તથા નગરવાસીઓને ખબર આપી. વળી એક સુંદર પાલખી તેમજ હાથી-ઘોડાઓની સ્વારી સાથે તેમનું સ્વાગત કરવા માટે એ પાલખી મોકલી આપી.

શ્લોક:

સત્તૂર્ય ઘોષાન્વિત સૈનિકાશ્ચ

તુરંગસાદાન્વિત પત્તયશ્ચ ।

નૃપઃ સ્વયં મંત્રિવરૈઃ સમેતો

જગામ પદ્મયાં ગુરુસ્વાગતાર્થ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

મંગલવાજાને તથા ચતુરંગ સેનાને પણ સ્વાગત કરવા માટે આગળ મોકલી આપી. ખુદ મહારાજા, મંત્રીઓ, તથા શ્રેષ્ઠ નાગરીકો સાથે શુરુ સ્વાગત કરવા માટે ખુલ્લે પગે નીકળ્યા.

શ્લોક:

પુરોપકંઠે મિલિતાશ્ચ પૌરા

નાર્યસ્તથા શિષ્ટજનાઽપરેવૈ ।

પ્રતીક્ષ્યમાણારનિમેષદ્રષ્ટય

રજાતપક્ષા રિવમાતરં સ્વગાઃ ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

શહેરના લોકો નગરની બહાર મોટા મેદાનમાં એકત્ર થયા. તથા હજારોના પ્રમાણમાં નાગરિક સ્ત્રીઓએ પણ હાજરી આપી હતી. તેમજ દેશદેશના પ્રતિનિધિઓને આમંત્રણ આપવાથી તેઓ પણ ભારે સંખ્યામાં હાજર રહ્યા હતા. એ સઘળાઓ શ્રીરામાનંદજી મહામુનિનાં દર્શન કરવાને માટે એકીટસે જોવાને માટે આતુર બન્યા હતા. જેમ ઝાડપરના માળાનાં પક્ષીઓ તેમની માતાને જોવાને માટે આતુર હોય ! તેવી સ્થિતિ એ સમાજની બની હતી.

શ્લોક:

તાવત્તપઃસંચિત તેજસાંચયઃ

સમાયયૌ હિન્દુગુરુઃ સશિષ્યઃ ।

સહસ્રપદ્મેષુચ ભાસ્કરોદય

સ્તથૈવ હિન્દુજનતાસુજાતં ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

સમય વિત્યા પછી ભારે તેજના લંડાર હિન્દુસમાજના એ ગુરૂ તેમના શિષ્યો સાથે આવી પહોંચ્યા. જાણે બિડાએતું હજાર પાંખડીનું કમળ હોય ! અને સૂર્યનું દર્શન થતાંની સાથે ખીલે ! તેવી રીતે આ ભારતીય હિન્દુ જનતાને માટે થઈ પડ્યું.

શ્લોક:

उच्चैः प्रघोषोकृतवंत आस
नार्यत्वरक्षा विधये प्रहृष्टाः ।
सुस्वागतं सर्वजनानु मोदितं
चकारभूपः सप्रणामयुक्तं ॥२१॥

ભાવાર્થ—

શ્રીરામાનંદજી ગુરૂનાં દર્શન થતાંની સાથે એકત્ર થએલા સમાજે જય-જયકારનો મોટો ઘોષ કર્યો. અને આર્યત્વની રક્ષા કરનાર એ મહાન પુરૂષને જોઈ સૌ રાજ થયા. એ ભારે સમાજની પ્રાર્થના થવાથી રાજા પીપાળએ ઓના પ્રતિનિધિ તરીકે મહાસુનિનું પ્રણામપૂર્વક સ્વાગત કર્યું.

શ્લોક:

कार्पाससूत्रग्रथितैः सुपुष्प
मालासहस्रैः सम मर्पयत् स्वयंम् ।
हारंहरि गीष्पतये दिवौकसां
समंपुरा गुंफितपुष्प रंजितं ॥२२॥

ભાવાર્થ—

દેશી સુતરથી ગૂંથેલી સુગંધયુક્ત પુષ્પોની માલા રાજાએ અર્પણ કરી. તેની સાથે હજારો પુષ્પની માલાઓ અર્પાઈ ગઈ. હજારો સલાસદોએ માલાઓ અર્પણ કરી. જાણે રાજા ઇન્દ્ર બૃહસ્પતિને દેવતાઓની સાથે ગૂંથેલા મુખોનો સુશોભિત હાર અર્પણ કરે તેમ લાગતું હતું.

શ્લોકઃ

સ્વલંકૃતં મૌક્તિક માલિકાભિઃ

સુસજ્જિતં યદ્દહુમુલ્યરત્નૈઃ

રથં સુરેન્દ્રસ્ય રથેનતુલ્યં

પીપા નરેન્દ્રસ્ય ગૃહાગતંતં ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

પછી તૂર્તજ સુંદર રથ આવ્યો. જે કિંમતી મોતીઓની માલાઓથી, તથા બહુ મૂલ્ય રત્નોથી શણગારાયેલો હતો ! સુંદર બિછાનાંઓ બિછાવેલાં હતાં ! બાજુ એ રથ સુરેન્દ્રના રથ સમાન લાગતો હતો ! તે મહારાજ પીપાના રાજગૃહમાંથી આવતો જણાયો.

શ્લોકઃ

શ્વેતૈસ્તુષ્ણિસ્તુરગૈઃ સુયુક્તં

વિચક્ષણૈઃ સારથિભિર્વિનીતં ।

તટિત્સમં સ્યંદન માગતંચ

પૌરાઃ પ્રહૃષ્ટાઃ પ્રવભૂવુરાત્મનિ ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

રથને સફેદ છ ઘોડાઓ બેઠેલા હતા ! અને રથ હાંકનાર સારથી વિનયવાળો, અને ચતુર હતો. રથને આવેલો બેઠેને એ સઘળા સજ્જનો ખૂશ થયા હતા. અને પ્રસન્ન મનથી રાજાની પ્રશંસા કરતા હતા.

શ્લોકઃ

પીપાસ્વયંતત્પરિગૃહ્યહસ્ત

મુઘ્નીય સંવેશનમાદધાન ।

શ્ચચાલસૈન્યં ચ પુરઃ સ્થિતંપુરે

નેદુઃ સુવાચ્યાનિ સુવાદકૈશ્ચ ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

રાજા પીપાજીએ પોતાના હાથે મહામુનિનો હાથ પકડીને રથમાં બેસાડ્યા કે તૂર્તજ મંગલવાનું વાગવા માંડ્યું ! ચતુરંગ સૈન્ય ચાલવા માંડ્યું !

પ્રલોકઃ

શૃંગારિતાઽશ્વા ઘનસન્નિભાગજાઃ

પૌરાઃ સુવેશાઃ પુરયોષિતાશ્ચ ।

મહાધ્વજે વાયુસુતસ્ય ચિત્રં

સુવર્ણ સૂત્રૈર્ગ્રથિતં મહત્તરં ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

તેમાં શશુગારેલા હાથી, સોનાની માલાઓ પહેરેલા ઘોડાઓ, અને સુંદર વસ્ત્ર ધારણ કરેલા નાગરિક પુરુષો, અને સ્ત્રીઓ હતી. એ સરઘસની વચ્ચે એક મોટો ધ્વજ હતો. તેના ઉપર કડકતા જરીના વસ્ત્ર ઉપર સોનાના સૂત્રથી ગૂંથેલું હનુમાનજીનું મોટું ચિત્ર હતું.

પ્રલોકઃ

પુરસ્યમધ્યે મહતિ સભાગૃહે

સંવેશયા માસ સતાંસમાજં ।

પ્રોચ્ચાસનાગ્રે પ્રતિરોપિતશ્ચ

મહાધ્વજો હિન્દુજનૈક્યસૂચકઃ ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

એ સરઘસે નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. અને નગરની વચ્ચે સભામંડપની બંદર સીએ યથાયોગ્ય બેઠકો લીધી. વચ્ચે વ્યાખ્યાન વેદિકા મોટી હતી. તેની પાસે ભારતીય હિન્દુઓની એકતતા સૂચવનારો એક મહાધ્વજ રાખવામાં આવ્યો.

પ્રલોકઃ

જયસ્ય ઘોષો ગગનસ્પૃશોમહા

આતસ્તદાર્નીં મહતાં મુખેભ્યઃ ।

ધર્માસને મધ્ય ગતે મહાર્ધ્યે

સ્થિતો મુનિઃ સર્વજનૈર્નમસ્કૃતઃ ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રસંગે સભાસદોના મુખથી ગગનભેદી અવાજ જ્યથોપનો થયો. અને હર્ષયુક્ત તાલીઓના ગડગડાટ સાથે મધ્યવેદિકાના મહામૂલ્ય (કિમતી) ધર્મોસન ઉપર મહામુનિ શ્રીરામાનંદજી બિરાજ્યા કે તૂર્તજ સમસ્ત સભા-સદોએ પ્રણામ કર્યો.

શ્લોક:

પ્રણયમાલાં મહતીં સુગુંફિતાં
મનોહરૈ પ્લવપુષ્પગુચ્છૈ ।
નૃપસ્તદાર્નીં ગુરવેન્યવેદય
હર્ષાન્વિતૈસ્તાલીસહસ્ર નિઃસ્વનૈઃ ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રસંગે મનોહર પલ્લવ, અને પુષ્પોના ગુચ્છોથી બનાવેલી પુષ્પમાલા રાજા પીપાએ મહામુનિને પહેરાવી. તે પ્રસંગે પણ જ્યથોપ થયો. અને હજારે તાલીઓના ગડગડાટ થયા.

શ્લોક:

તસ્મિન્ ક્ષણે સિદ્ધિર્ગુરુર્મહાન્તો
જિનસ્યબુદ્ધસ્યચસાધુસત્તમાઃ ।
શાક્તાસ્તથા શૈવગણાશ્ચ તત્ર
સમાગતાહિન્દુસભાજયાર્થ ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

વળી એ સુંદર પ્રસંગ જોઈને સિદ્ધ સમાજના શુદ્ધ, તથા જૈન, અને બુદ્ધના વિદ્વાન્ આચાર્યો ત્યાં આવ્યા. વળી શક્તિસંપ્રદાયના, તથા શિવ-સંપ્રદાયના આચાર્યો પણ ભારતીય હિન્દુ સભાના વિજય માટે આવ્યા.

શ્લોક:

પ્રાદેશિકા ભૂપતયસ્તથાન્યે
સહસ્રશોજાતિબહિષ્કૃતાશ્ચ ।
સંશુદ્ધયે સંગ્રથનાર્થહેતોઃ
સમાયયુસ્તે મુનિદર્શનાર્થ ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

આસપાસના પ્રદેશના બીજા રાજાઓ, અને ધર્મરસિક પ્રજાના આગેવાનો, અને જાતિઓથી બહિષ્કૃત થએલા કેટલાય લોકો ત્યાં આવ્યા. ઉપરોક્ત તેઓનું આગમન શુદ્ધ થવા માટે, તથા સમાજ સંગઠનમાં જોડાવા માટે, તથા મહામુનિનાં દર્શનથી પાવન થવાને માટે હતું.

શ્લોકઃ

તદૈવ યોગીપ્રવરઃ શ્રીરામા-
નંદોમુનિઃ પ્રાહગિરાચ મૃદ્ધયા ।
તદ્ધારતીયાર્યસુખાનુ વૃદ્ધયા
વિધર્મીપીડા પરિહાર કઠ્ઠ્યા ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે મહાયોગી શ્રીરામાનંદ મુનિ ભારતીય આચાર્યોના મુખને વધાર-
નારી, તથા પરધર્મીઓની પીડાનો પરિહાર કરનારી મધુરવાણીથી સંભાષણ
કરવા લાગ્યા.

इति श्रीचटाली वास्तव्येन गणपतिशङ्कर
शास्त्री विरचिते अभिनव
पीपाचरिते सप्तदशोदहासः ।



અથઅષ્ટાદશોલ્હાસઃ ।

અનુષ્ટુપ્-વૃત્તમ્

શ્લોકઃ

શ્રૃણુધ્વં શ્રૃણ્વતાં શ્રેષ્ઠા હિન્દુહિતવિવર્ધનાઃ ।
ઇદાર્નીં સાન્નિપાતે સ્મિન્ કાલેકાર્યં તુ સત્ત્વરં ॥૧॥

ભાવાર્થ—

મહામુનિ શ્રી રામાનંદજી મહારાજ કહે છે કે—શ્રોતાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા હે સભ્યો ! તમે હિન્દુઓના હિતને વધારનારા છો ! તેથી તે વિષયમાં બે શબ્દ કહું છું તે સાંભળો. હાલના સમયમાં હિન્દુઓની બારે અવનતિ થઈ રહી છે ! અને ઉત્તરિનાં સાધનો અટકી પડેલાં છે. તેથી સાવચેત્ થઈને હિન્દુસમાજના હિતને માટે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ સત્ત્વર તૈયાર થવું જોઈએ.

શ્લોકઃ

ભારતે હિન્દવઃપ્રાયો પંચાશત્ કોટિ વિસ્તૃતાઃ ।
તુર્બલત્વં સમાપન્નારસં ગ્રથિતમાનસાઃ ॥૨॥

ભાવાર્થ—

હાલ ભારત વર્ષમાં ઘણું કરીને પચાસ કરોડ બેટલા હિન્દુઓ વસે છે ! હિન્દુઓની એટલી બારે સંખ્યા હોવા છતાં, નિર્બળ બની ગયેલા દેખાય છે ! અને દરેકનાં મન એકબીજાથી ભિન્ન છે.

શ્લોકઃ

પરસ્પરં સાહચર્યં નતેષુ વિચિતેઽધુના ।
યથાસંત્રુટિતઃસૂત્રો હારોમુક્તામણેર્યથા ॥૩॥

ભાવાર્થ—

પરસ્પર કોઈ કોઈનો સહકાર નથી ! કે સહાયતા નથી ! બધે તૂટેલા સૂત્રનો મોતીનો હાર જેમ મોતીને વિખેરી નાખે ! તેવી દશા હિન્દુસમાજની થયેલી દેખાય છે.

શ્લોકઃ

અતો ધાર્મિકભાવેન સંગચ્છધ્વંસમાહિતાઃ ।
સમાગમેન સિધ્ધ્યંતિ કાર્યાણિ દુષ્કરાણિવૈ ॥૪॥

ભાવાર્થ—

સંગઠન કરવા માટે અનેક ઉપાયો છે. પરંતુ એ ઉપાયો મજબુત ન ગણાય ! સર્વોત્કૃષ્ટ ઉપાયતો ધાર્મિક દ્રષ્ટિથી સંગઠન કરવાનું હોઈ શકે ! માટે વ્યક્તિ વ્યક્તિએ હિન્દુધર્મના ઝંડા નિચે એકત્ર થવું જોઈએ. વેદની આજ્ઞા છે કે-હે માનવો ! સંગચ્છદ્ધ્વં તમે પરસ્પર પ્રેમભાવ રાખી મળો ! (સમાગમ કરો) પ્રેમભર્યા સમાગમના પ્રભાવથી મુશ્કેલી ભર્યા કાર્યો પણ સિદ્ધ થઈ શકે છે.

શ્લોક:

કટુવાણિ વિકારેણ ક્લેશઃ કષ્ટંપ્રજાયતે ।

તસ્માદ્ધાર્મિક ભાવેન સંવદ્ધ્વંસમાહિતાઃ ॥૫॥

ભાવાર્થ—

સમાજમાં કલેશ અને કષ્ટ કડવાં ભાષણોથી નિપળે છે. માટે પરસ્પર એવા વાણીના વિકારોને ત્યજી હાર્દિક પ્રેમથી મધુર વાણી બોલતાં શીખો. સંવદ્ધ્વં અને તે માટે હંમેશાં સાવચેત્ રહો.

શ્લોક:

પરસ્પરેણ સંભૂતં કષ્ટંયન્મનસિસ્થિતં ।

દૂરીકર્તુ સંયતધ્વં જ્ઞાત્વાતલ્લોકહેતુકં ॥૬॥

ભાવાર્થ—

વ્યવહારને અંગે ઉત્પન્ન થતી અડચણોથી પરસ્પર કષ્ટ નિપળે છે. પણ તેવાં કષ્ટોની પરવા ન રાખતાં, જેમ અને તેમ અરસપરસનાં વૈમનસ્થ દૂર કરો. અને સમાજના હિતની ખાતર વ્યક્તિગત કલેશો છોડી દેવા પ્રયત્ન કરો. સંવોમનાંસિ જાનતાં

શ્લોક:

પદેપદેતુ દોષાવૈ ભવંતિ ધીમતામપિ ।

સાંસર્ગજાં શ્વાયપેયા ક્ષંતવ્યા ધાર્મિકૈર્બુધૈઃ ॥૭॥

ભાવાર્થ—

બુદ્ધિવાન્ માણસોના દોષો પણ પગલે પગલે જણાઈ આવે તેમ છે. પણ તેવા દોષો તરફ ધ્યાન ન આપતાં ખામોશી (ક્ષમા) રાખતાં શીખો. બુદ્ધ કરીને માણસોમાં કેટલાય એવા સંસર્ગોથી દોષો થાય છે.

શ્લોક:

દોષાઃ સંસર્ગજન્યાયે શ્વાદ્યપેયાદિસંભવાઃ ।

કામાલ્લોભાદ્વ્યોદ્ભૂતાઃ પ્રાયશ્ચિત્તૈર્વિનાશયેત્ ॥૮॥

ભાવાર્થ—

ખાનપાનના પ્રસંગોથી પણ દોષો પેદા થવાનો સંભવ રહે છે. કામથી-ક્રોધથી કે લોભથી પણ મનુષ્યમાં દોષો ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ રહે છે. તેવા દોષો શાસ્ત્રોક્ત પ્રાયશ્ચિત્તોથી દૂર થઈ શકે છે. માટે પ્રાયશ્ચિત્તો કરી શુદ્ધિ કરી લેવી.

શ્લોક:

આપત્સુ ધર્મરક્ષાંવૈ વૃત્યાવૌદાર્યજા ક્રિયાત્ ।

સામાજિકોબહિષ્કારઃ કર્તવ્યોનકદાચન ॥૯॥

ભાવાર્થ—

ધર્મશાસ્ત્રમાં આપત્ ધર્મનું સ્વતંત્ર પ્રકરણ વર્ણવેલું છે. તેમાં મનુષ્યથી થતા કાયિક, વાચિક, અને માનસિક દોષો તેના સમાજે ઉદાર દ્રષ્ટિથી ક્ષમા આપી દોષો દૂર કરવા જોઈએ. તેમાં સહસા દોષવાળી વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓનો સમાજે બહિષ્કાર કરવો ન જોઈએ. અને તેવા દોષવાન પુરૂષોની શુદ્ધિ શાસ્ત્રોક્ત પ્રાયશ્ચિત્તોથી કરી લેઈ સમાજમાં જ રાખવા જોઈએ. અને લોજનમાં સામેલ રાખી, પંક્તિ આપી પાવન કરવા જોઈએ.

શ્લોક:

બહિષ્કૃતાશ્ચયેલોકાઃ શત્રવઃ પ્રભવંતિવૈ ।

આશુસ્તેમહતીં હાનિં પ્રકુર્વંત્ય વિચારિણઃ ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

સામાજિક બહિષ્કાર એ બારે કબૂત અને દુઃખ નિપજાવનારો હોય છે. બહિષ્કૃત થયેલા લોકો દુઃખનો અને છે ! વિધર્મી અને છે ! અને એવા વિધર્મીઓ સમાજનું બારેમાં બારે નુકશાન કરે છે. માટે વિચક્ષણ પુરૂષોએ એવા અવિચારી લોકોનો સામાજિક બહિષ્કાર ન કરવો જોઈએ. પણ સમાજમાં જ રાખી સદાચરણી બનાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

શ્લોક:

અતેવૈ ધર્મરક્ષાર્થ વિધેયા ધાર્મિકીસમા ।

શાસ્ત્રાસ્તસ્યાસ્તુ ગ્રામેષુ સ્થાપયેદ્ધર્મકોવિદૈઃ ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

ભારતવર્ષના હિન્દુ સમાજની રક્ષાને માટે એક મોટી ભારતીય ધાર્મિક સભાસ્થાપવી જોઈએ. અને તેની ભિન્ન ભિન્ન શાખાઓ દરેક ગામેમાં, શહેરોમાં, અને પ્રાંતોમાં સ્થાપવી જોઈએ.

શ્લોક:

ધર્મસેના નિયોક્તવ્યા શિક્ષિતૈ યુવકૈસ્તથા ।

સાધુસંઘો રાષ્ટ્રવ્યાપિ સ્થાપિતોસ્તિ પુરૈવસઃ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

પ્રાન્તિક સભાઓએ પ્રાન્ત પરત્વે ધાર્મિક સેનાઓ તૈયાર કરવી જોઈએ. તેમાં ખાસ શિક્ષિત યુવાનોએ ભાગ લેવો જોઈએ. હમણાં રાષ્ટ્ર વ્યાપિ ભારતીય સાધુ સંઘ નામે એક એવા મોટા સંઘની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. તેનો પરીચય હું આગળ પર આપીશ.

શ્લોક:

કાર્યકરોતિ ભિન્નેષુ પ્રાન્તેષુ વિવિધેષુચ ।

દૂરપ્રાન્તસ્થહિન્દૂનાં ત્રાસનાશાયધાવતિ ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

સદર ભારતીય સાધુસંઘ ભિન્ન ભિન્ન પ્રાંતોમાં, હિન્દુધર્મની રક્ષા કરવા તનતોડ પ્રયત્ન કરો રહેલો છે. અને જ્યાં જ્યાં જરૂર પડે છે ત્યાં વિધર્મીઓના ત્રાસને દૂર કરવા માટે જઈ પહોંચે છે.

શ્લોક:

ગમનાગમસિધ્ધ્યર્થમિષ્યંતે સાધુસત્તમૈઃ ।

ગજાશ્વાશ્વતરોષ્ટ્રાવૈ દાતવ્યા ભૂમિપૈસ્તથા ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

તેઓને વેળાસર જઈ પહોંચવા માટે હાથી, घोडा, ખચ્ચર, ઉટ, બિગેરે વાહનનાં સાધનોની ખાસ આવશ્યકતા રહે છે. માટે જમીનદારો, તથા નાના મોટા રાજા મહારાજાઓએ એવાં વાહનો સાધુ સંઘને પ્રદાન કરવાં જોઈએ.

શ્લોક:

અન્નવસ્ત્રધનાન્યેવ પ્રદ્યુર્વૈષ્ણવોત્તમાઃ ।

સંકોચો નૈવકર્તવ્યો દાનેસદ્વોજનેતથા ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

વળી સાધુ સંઘને જોજન માટે અન્ન, પહેરવા માટે વસ્ત્ર, અને વાપરવા માટે ધનની આવશ્યકતા રહે છે. તેથી વૈષ્ણવ શ્રીમંતોએ લાખજોના પ્રમાણમાં ફંડ આપવું જોઈએ. દ્રવ્ય દાન, અને અન્નવસ્ત્રના પ્રદાનને માટે બિલકુલ સંકેત રાખવો નહિ જોઈએ.

શ્લોક:

યોયત્રાજ્ઞાપિતઃ સંઘ રસ્માભિકર્મદર્શિભિઃ ।

પ્રચારંકુર્વતે તસ્મૈ દાતવ્યં પાત્રવિત્તમૈઃ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

સાધુ સંઘના કામને નક્કી કરી આપનારા અમે તરફથી જે જે સંઘની જમાત જે જે જગોએ મોકલવાની હોય, અને તેમના પ્રચાર કામને અંગે વાહન, વસ્ત્ર, અન્ન, ધન, પૈકી જેની ખાસ જરૂર હોય તેવું દાન તેવા સુપાત્ર સાધુઓને આપવું જોઈએ. જેમાં અમારી અનુમતિ રહેશે.

શ્લોક:

સાધુગુણવિહીનેભ્યઃ કુશીલેભ્ય સ્તથૈવચ ।

હિન્દુહિતવિરોધિભ્યો નદ્યુઃ કાપિ કિંચન ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

પ્રચાર કામ કરનારા સુપાત્ર સાધુઓ સિવાય બીજા કોઈને દાન આપવું નહિ. જેઓ સાધુ તરીકેના ગુણોથી રહિત હોય, જેઓ શીલબદ્ધ હોય, હિન્દુ હિતના વિરોધી હોય, અને ઢોંગી હોય, તેવાઓને સાધુ ન ગણવા. અને કંઈપણ આપવું નહિ.

શ્લોક:

ભોગ માર્ગસ્તુ સંત્યાજ્યઃ સર્વૈ મોક્ષાર્થિભિર્જનૈઃ ।

એકાન્તિક પરિત્યાગસ્તજ્યતે શાસ્ત્રવિત્તમૈઃ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

મોક્ષ પ્રાપ્તિ અને શ્રાસથી સુક્ષિતની ઇચ્છાવાળા એવા સજ્જનોએ લોગ-વિલાસ-મોજશોખ ત્યજવાં જોઈએ. તેમજ એ શુષ્ક ત્યાગ કે શુષ્ક વૈરાગ્યનો દેખાવ પણ ન કરવો જોઈએ. દેશના કલ્યાણને માટે છાજે તેવો ત્યાગ અને વૈરાગ્યની ખાસ જરૂર છે.

પ્રલોક:

અતોઽનાસક્ત યોગેન કુરુધ્વંલોકસંગ્રહં ।

ધારણં સર્વલોકાનાં પોષણંચ યથા ભવેત્ ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

સંસારના ઠેઠપણ પદાર્થ ઉપર અનાસક્ત વૃત્તિવાળું વર્તન રાખવું જોઈએ. અને લોકોપકાર થાય તેવી જાતનો વ્યવહાર આચરવો જોઈએ. સમાજની ઉન્નતિ, પોષણ, તથા ધારણ થઈ શકે તેવી દ્રષ્ટિથી ધર્મોચરણ રાખવું જોઈએ.

પ્રલોક:

ઉન્નતિંચૈવ મુક્તિંચ ભવેદ્યેનચકર્મણા ।

તાદૃશંકર્મ કુર્વીત હ્યાત્મનઃ શુદ્ધિપૂર્વકં ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

વળી જે કર્તવ્ય બબલવાથી લોક સમાજની ઉન્નતિ અને મુક્તિ થાય, તેવી રીતનાં આવશ્યક કર્તવ્યો જીવનના લોગે બબલવા તત્પર રહેવું જોઈએ. તેમાં આત્માની શુદ્ધિને વિચાર પળેપળે કરવો જોઈએ.

પ્રલોક:

કદાપિ નીતિકર્તવ્યં નત્યક્તવ્યં સુખાર્થિભિઃ ।

અતોવૈનીતિધર્મેણ વર્તિતવ્યં સદાજનૈઃ ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

કદીપણ નીતિ નહિ ત્યજવી જોઈએ. અને નૈતિક દ્રષ્ટિએ સધળો વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ. સુખની ઇચ્છાવાળા સજ્જનોએ નૈતિક આચરણથી કર્તવ્યો બબલવાં, યાને રાષ્ટ્ર સેવા કરવા સાવચેત રહેવું જોઈએ.

૧ તતોઽનાસક્તયોગેનકુરુધ્વ લોક સંગ્રહ૦ મ૦ ગી૦

૨ ધૃ ધારણપોષણયોઃ । ધ્રિયતે, પુષ્યતે લોકોઽનેન ઇતિ ધર્મઃ, । યાસ્ક

૩ ચતોઽમ્યુદયો નિઃશ્રેયસ હેતુર્યઃ સઃ ધર્મઃ ।

શ્લોક:

इदंराष्ट्रं च हिन्दूनां स्थानं पूर्वजनिर्मितं ।

गंगोद्गमात् समारभ्य सेतुबंधावधिस्तथा ॥२२॥

ભાવાર્થ—

આ ભારત રાષ્ટ્ર હિન્દુઓના પૂર્વજોએ નિર્માણ કરેલું છે. ગંગાત્રીથી આરંભી સેતુબંધ રામેશ્વર સુધી ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં, તથા,

શ્લોક:

देवतीर्थ समायुक्तो देवतायतनैः सह ।

ख्यायते भारतो देश स्तंसदा भावयेद् हृदि ॥२३॥

ભાવાર્થ—

દારિકાથી માંડી વંગ દેશની પૂર્વ સીમા સુધી ભારતરાષ્ટ્ર દેવરાષ્ટ્ર ગણાય છે. જેમાં દેવતાઓનાં તીર્થો, આશ્રમો, અને મહાપુરુષોનાં સ્મારકો વિદ્યમાન છે. એ દેશ ભારતદેશ તરીકે ઓળખાય છે. તેની સીમાની હંસ દિશાએ હૃદયમાં ઠરેરાજ ખડી રાખવી જોઈએ.

શ્લોક:

साकारं भगवतोरूपं प्रणवस्य निरूपितं ।

द्वादशावयवैर्युक्तो ह्यविभाज्यो सनातनः ॥२४॥

ભાવાર્થ—

ભારતભૂમિ એ પ્રણવભૂમિ અથવા કર્મભૂમિ તરીકે ઓળખાય છે. એ ભગવાનનું સાકાર સ્વરૂપ અથવા વિરાટ સ્વરૂપ ગણાય છે. તેના બાર પ્રાન્તો એ બાર અવયવો છે. અવયવોના સંમીલનથી અખંડ એક શરીર અવિભાજ્ય ગણાય છે, તેવી રીતે આ ભારતભૂમિ પણ અવિભાજ્ય ગણાય છે.

શ્લોક:

अंगानांतस्यरक्षार्थं महान्तो निश्चिताःपुरा ।

अधुनाऽत्र समायाताः सर्वदर्शन हेतवे ॥२५॥

ભાવાર્થ—

ભારતભૂમિનાં એ બાર અંગો (બાર પ્રાન્તો)નું રક્ષણ કરવા માટે પ્રથમથી અંગોએ બાર મહંતોની યોજના કરી છે. કે જેઓ આ વિરાટ સભાનાં દર્શન કરવા માટે હમણાં અહીં આવેલા છે. અને આ સભામાં હાજર છે. તેઓનો ખરીયત નીચે મુજબ છે.

૪ આસિષુસેતુપર્યેતં यस્ય ભારત ભૂમિકા । પિતૃભૂઃ પુણ્યભૂથેવ સર્વે હિન્દુઃ સનાતનઃ ।
લો. મા. ટિલ્ક.

શ્લોકઃ

અયંશ્રિયા સમાયુક્તો હ્યનંતાનંદકોમહાન્ ।
દ્વિતીયો સુરસુરાનંદો સુખાનંદસ્તૃતીયકઃ ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

આ ભારે પ્રભાવશાલી અનંતાનંદ મહંત છે. અને એ મહંતોમાં સુખ્ય મહંત ગણાય છે. બીજા સુરસુરાનંદ મહંત છે. અને ત્રીજા સુખાનંદ એવા નામે ઓળખાય છે.

શ્લોકઃ

ચતુર્થો નરહરાનંદો યોગાનંદસ્તુપંચમઃ ।
ષષ્ઠોકબીર વિખ્યાતો ભાવાનંદસ્તુસત્તમઃ ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

ચોથા નરહરાનંદ અને પાંચમા યોગાનંદ છે. છઠ્ઠા કબીર કે જેઓ પ્રખ્યાત છે. અને સાતમા ભાવાનંદ છે.

શ્લોકઃ

અષ્ટમોસેનકોમક્તો ધનકોનવમસ્તથા ।
ગાલવોદશમશ્રૈવ રૈદાસૈકાદશસ્તથા ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

આઠમા સેનો ભગત છે. અને નવમા ધનો ભગત છે. ગાલવાનંદ એ દશમા મહંત છે અને રોહિદાસ અગીયારમા છે.

શ્લોકઃ

દ્વાદશીસતીપદ્માચ્ચ સિદ્ધાદ્વાદશકીર્તિતાઃ ।
દ્વોતેધર્મસ્ય મર્મજ્ઞા ધર્મરક્ષાં વિધાયિનઃ ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

તથા બારમાં સતી પદ્માવતી દેવી છે. એ પ્રમાણે બાર સિદ્ધ મહંતો છે. એ મહંતો ધર્મના મર્મને જાણનારા છે—ધર્મરક્ષા કરવામાં તત્પર રહે છે.

શ્લોકઃ

મન્યેભારતદેશોઽયં દ્વાદશાંગૈરખંડિતઃ ।
મહાદ્વાદશમક્તૈશ્ચ ભજિતો નિષ્ઠયાઽનિશં ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

હું માનું છું કે—આ ભારતદેશ તેના બાર પ્રાન્તો, તથા બાર ઉપદેશકો

૩૫૧ અંગોથી અખંડિતપણે વિરાજે છે. એ બાર મહંત ભક્તોથી નિષ્ઠાપૂર્વક રાતદિવસ સેવાઈ રહેલો છે.

શ્લોક:

સંપૂજયેત્ સદાદેહે હોતાન્સ્વાનંગકાન્ શુભાન્ ।

અથવાદ્વાદશાંગેષુ તિલકાન્ ધારયેચ્છુચિઃ ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

તેથી ધર્મનિષ્ઠ હરેક વ્યક્તિએ ભારતનાં એ બાર અંગોને પૂજનીય સમજી તેમની નિત્યપૂજા કરવી જોઈએ. તેની ખાસ નિશાની તરીકે એ બાર અંગોમાં બાર તિલક ધારણ કરવાં જોઈએ.

શ્લોક:

પ્રચારતિલકાન્ મુખ્યૌ શ્રિંતયેન્ મનસાસદા ।

અચ્ચંદં ભગવદ્ભૂપં ભારતં પરિચિંતયેત્ ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—

ધર્મપ્રચારકોમાં તિલકરૂપે એ મુખ્ય મહંતોનું મનથી હંમેશાં ચિંતન કરવું જોઈએ. અને પવિત્ર ભાવના કેળવવી જોઈએ. તથા પરમેશ્વરના સાકાર-રૂપે વિરાજતા એ ભારતદેશને અથવા એ ઇશ્વરના વિરાટ રૂપનું એકાગ્રચિંતથી ધ્યાન કરવું જોઈએ.

શ્લોક:

અનંતોયુક્તપ્રાન્તેચ સુખાનંદસ્તુવંગકે ।

સુરેશ્વરસ્તુ પંચાપ્સુ ઉત્કલેનૃહરિસ્તથા ॥૩૩॥

ભાવાર્થ—

મહંત અનંતાચાર્યજી યુક્તપ્રાન્તની અંદર પ્રચારનું કાર્ય કરે છે ! અને સુખાનંદજી મહારાજ અંગાળાની અંદર પ્રચારકાર્ય કરે છે.

શ્લોક:

યોગાનંદઃસ્વવયંસિદ્ધો સૌરાષ્ટ્રે ગુર્જરેગુરુઃ ।

કવીરઃ સર્વપ્રાન્તેષુ પ્રચારેપરિશિષ્યતે ॥૩૪॥

ભાવાર્થ—

સ્વયંસિદ્ધ યોગાનંદજી સૌરાષ્ટ્ર તથા ગુજરાતમાં ધર્મરક્ષાનું કાર્ય કરે છે ! મહંત કબીરજીને માટે તો કહેવું જ શું ? એ તો સર્વપ્રાન્તોમાં, એટલે કે તેમની ઇચ્છાનુસાર જ્યાં જરૂર હોય તે પ્રાન્ત તરફ પ્રચારકાર્યને માટે ફરી વળે છે.

શ્લોકઃ

ભાવાનંદો મહારાષ્ટ્રે દક્ષિણેપ્રભુતાંગતઃ ।

સેનોવૈનાપિકોભક્તઃ ધન્યોજાટસ્તથૈવચ્ચ ॥૩૫॥

ભાવાર્થ—

ભાવાનંદજીએ મહારાષ્ટ્રમાં (દક્ષિણપ્રાન્તમાં) પ્રચારને અંગે ઉત્તમ પ્રભૂતા બતાવી આપી છે ! નાપિક ભક્ત સેનો, જાટભક્ત ધનો,

શ્લોકઃ

રૈદાસશ્ચર્મકારશ્ચ એતેહીનોપકારકાઃ ।

કાશ્મીરેગાલવોભક્તઃ પ્રચારંકુરુતેઽનિશં ॥૩૬॥

ભાવાર્થ—

તથા ચર્મકાર ભક્ત રૈદાદાસ ભગવાન રામચંદ્રજીના અનન્ય ભક્ત છે. તેઓ સઘળી હીનજાતિઓમાં પ્રચારનું કામ કરી ધર્મનિષ્ઠા વધારે છે. તથા તેમને વિધર્મીઓના પંજામાંથી બચાવે છે. ભક્ત ગાલવાનંદજી કાશ્મીર દેશમાં પ્રચારનું કામ ઉત્તમોત્તમ કરી રહ્યા છે.

શ્લોકઃ

સતીપદ્માવતીદેવી મહિલાસંઘસ્થાપિકા ।

શરણાગતનારીणां રક્ષિતાદીનવત્સલા ॥૩૭॥

ભાવાર્થ—

મહાસતી પદ્માવતીદેવી કે જે ભગવાનની અનન્ય ભક્ત છે ! તેણીએ “ભારતીયમહિલા સંઘ” સ્થાપ્યો છે ! અને સ્ત્રીવર્ગમાં પ્રચારકાર્ય કરે છે. શરણે આવેલી, નિરાધાર, એવી સ્ત્રીઓનું રક્ષણ કરે છે ! અને તે દીનવત્સલ છે.

શ્લોકઃ

અનંતઃસર્વવિદ્યાનાં પારગામીનૃણાંપ્રિયઃ ।

સુરસુરઃસર્વકાર્યેષુ નિષ્ણાતોદૂરદર્શકઃ ॥૩૮॥

ભાવાર્થ—

એ બાર સિદ્ધભક્તોનો વ્યક્તિગત પરીચય નિચે મુજબ છે. અનંતાચાર્યજી વેદ અને શાસ્ત્રોમાં એમ સઘળી વિદ્યાઓમાં પારંગત છે. અને લોકપ્રિય છે. વળી સુરસુરાનંદ વ્યવહારનાં ઉત્તમ કાર્યો કરવામાં કુશળ છે, અને દૂરદર્શી છે.

શ્લોક:

શુદ્ધિકાર્યે સુખાનંદો નૃહરિરૈવ્યસાધને ।

યોગાનંદો યોગસિદ્ધો યોગેનાકર્ષકોજનાન્ ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

વળી સુખાનંદજી કે જેઓ શાસ્ત્રોક્ત વિદ્યાથી શુદ્ધિ કરવામાં કુશળ છે ! અને ઘણા જિજ્ઞાસુઓને પરધર્મમાં ગએલા છતાં સ્વધર્મનું ભાન થવાથી, સ્વધર્મમાં આવવાની ઇચ્છા રાખનારાઓને શુદ્ધ કરી, સ્વધર્મમાં લઈ રહ્યા છે. ત્યારે તેવા જ શ્રીમાન નરહરી સ્વામી હિન્દુસામાજિક ઐક્યતા કરવા માટે તનતોડ પ્રયત્ન કરી રહેલા છે. તેમનું સંગઠનનું કાર્ય સ્તુતિપાત્ર છે. વળી યોગાનંદજી મહારાજ કે જેઓ યોગશાસ્ત્રના અભ્યાસી છે ! અને યોગથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરેલી છે. તેમજ ધર્મજિજ્ઞાસુઓને યોગથી આકર્ષી સ્વધર્મમાં દાખલ કરે છે. વળી તેવા કંઈક યોગના ચમત્કારો પરધર્મીઓને બતાવેલા છે ! અને હિન્દુધર્મનું ગૌરવ બતાવી આપ્યું છે.

શ્લોક:

મહાકવિઃ કવીરોઽસ્તિ ભાષાકાવ્યવિશારદઃ ।

કાવ્યસ્યભાષયાવક્તિ રહસ્યંનીતિધર્મજં ॥૪૦॥

ભાવાર્થ—

કબીરજી મહારાજને માટે તો કહેવું જ શું ? શ્રી કબીરજી મહારાજ કવિ છે ! સિદ્ધ કવિતાઓ બનાવી શકે છે ! ભાષાનાં કાવ્યો બનાવવામાં તેમની તીવ્રતા અલૌકિક છે ! તેઓ તો વાતચિતને અંગે પણ તૂર્ત જ કાવ્ય બનાવી કાવ્યની ભાષામાં ઉપદેશ કરવા લાગે છે. તેઓ શ્રેષ્ઠવક્તા છે ! શ્રેયોના લેખક છે ! અને તેમનાં કાવ્યો નીતિ અને ધર્મનાં રહસ્યોવાળાં છે.

શ્લોક:

શરણાગતદીનાનાં મુસ્લિમાનાંચ રક્ષતિ ।

જ્ઞાનેનરંજયિત્વાતાન્ યુનક્તિધર્મકર્મણિ ॥૪૧॥

ભાવાર્થ—

કબીરજી મહારાજ હિન્દુઓ, અને મુસલમાનો ઉપર સરખો પ્યાર બતાવે છે ! અને જિજ્ઞાસુ મુસલમાનોને ધર્મનો ઉપદેશ કરી, જ્ઞાનવિજ્ઞાનનાં રહસ્ય સમજાવી, હિન્દુધર્મના આદર્શમાં જોડે છે. તેમને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરી રંજન કરે છે ! અને અપનાવી લે છે. શરણે આવેલા નિરાધાર, અને નિરાશ્રિત મુસલમાનોને આશ્વાસન આપી—આશ્રય આપી સ્વધર્મમાં જોડે છે.

અને ભગવદ્ભક્તિ કરવાને તત્પર બનાવે છે. એવી રીતે દિનપ્રતિદિન હજારની સંખ્યામાં તેઓ પ્રચાર કરતા રહે છે.

પ્રલોક:

एवंबहुविधान्दीना न दीना न करोन्मुदा ।

दशसुदिग्विभागेषु प्रचारंकुरुतेभ्रमन् ॥૪૨॥

ભાવાર્થ—

શ્રી કળીરજને માટે કહેવું અરથાને નથી કે—તેઓ હિન્દુસ્તાનની દસ દિશાઓમાં ભ્રમણ કરતા રહે છે ! અને કઇક દીનોને અદીન બનાવી મિત્રભાવથી સ્વધર્મમાં લે છે. અને પ્રચારનું કામ ઘણું જ સહેલાઈથી કર્યા કરે છે.

પ્રલોક:

अतःसर्वेषुलोकेषु वंदनीयोमहत्तमः ।

शरणंप्रतिगृह्णन्ति बहवोधर्ममिप्सवः ॥૪૩॥

ભાવાર્થ—

એવી તેમની કાર્ય શૈલીથી હિન્દુ અને મુસલમાનો તેમને વંદનીય ગણે છે ! અને તેઓને માટે પ્રભુના ભક્ત હોવાનો લોકો અભિમાન લે છે. હિન્દુઓ તેમને સત્ કળીર, અગર રામકળીર તરીકે ઓળખે છે ! અને મુસલમાનો તેમને કળીર સાહેબ માની વંદન કર્યા કરે છે. એવી રીતે ધર્મની ઇચ્છાવાળા ઘણાઓ તેમના શરણે જાય છે ! તેમને જ્ઞાન-વિજ્ઞાન આપી મુક્તિનો માર્ગ બતાવે છે.

પ્રલોક:

सर्वेषांसुखमाशास्ते सुखानंदो महामतिः ।

कर्मयोगेनलोकानां स्वस्वकर्तव्यनिष्ठया ॥૪૪॥

ભાવાર્થ—

સુખાનંદજી મહારાજ કે જેઓ મહા બુદ્ધિમાન છે ! તેમણે ગીતા-ઉપનિષદો—અને બ્રહ્મસૂત્રોનો કર્મયોગની દ્રષ્ટિએ સમન્વયપૂર્વક અભ્યાસ કરેલો છે ! જનસમાજને કર્મયોગની દ્રષ્ટિએ શાઓનો ઉપદેશ કરે છે ! અને પોતપોતાની કર્તવ્ય નિષ્ઠામાં તત્પર રહેવા સુંદર શિખામણ આપે છે. વળી સમાજના સુખમાં જ, તથા ઉન્નતિમાં જ સાચું સુખ સમાજેલું છે એવી માન્યતા ધરાવે છે.

પ્રલોક:

नृहरिःसिंहसदृशो शौर्यधैर्यविवर्धनः ।

तस्यसंभाषणंश्रुत्वा त्यजंतिदीनतांजनाः ॥૪૫॥

ભાવાર્થ—

શ્રી નરહરી સ્વામી ઉપદેશ કરવામાં એક સિંહ સમાન છે. તેમનું શૌર્ય અને ધીરજ અતિ સ્તુતિપાત્ર છે. તેમનાં ભાષણો સાંભળીને હોન દીન થએલા માણસો પણ નિર્ભય થઈ સિંહ સમાન બહાદુર બને છે. અને તેમનો જયજયકાર કરે છે.

શ્લોક:

આપદિવિશમેધોરે પ્રાણાનામત્યયેऽપિચ ।
રક્ષાંતનોતિધર્મસ્ય હ્યધર્માદુષ્ટશાસનાત્ ॥૪૬॥

ભાવાર્થ—

શ્રી નરહરીસ્વામીના ઉપર પ્રસંગવશાત્ ઘોર સંકટો આવી પડે છે ! પણ તેઓ પોતાના પ્રાણોની પરવા રાખ્યા વિના ધર્મ પ્રચારનું કામ કરે છે. અને અધર્મ તથા દુષ્ટ શાસનથી સમાજની રક્ષા કરવા તત્પર રહે છે.

શ્લોક:

સાંખ્યશાસ્ત્રસ્ય વિજ્ઞાનં વેત્તિસૂક્ષ્મંતુવૈદિકં ।
દુસ્તર્કાન્વારણાર્થાય વક્તિસ્પઘ્નંહૃદિસ્પૃશં ॥૪૭॥

ભાવાર્થ—

તેઓ સાંખ્યશાસ્ત્રનું જ્ઞાન-વિજ્ઞાન વૈદિક દ્રષ્ટિએ અતિ સૂક્ષ્મ જાણે છે ! દુસ્તર્કવાદીઓને વાદોમાં હરાવે છે ! અને હૃદયસ્પર્શી ભાષણ કરે છે.

શ્લોક:

ષ્ટિતૈકાગ્ર પરોનિત્યં યોગાનંદોમહામુનિઃ ।
વ્યનક્તિ યોગબુઘ્યાશ્રી રામસ્યોપાસનંમહત્ ॥૪૮॥

ભાવાર્થ—

શ્રી મહામુનિ યોગાનંદજી હઠયોગી છે ! તેઓ હંમેશાં સમાધિ સ્થિતિમાં રહે છે ! ચિત્તની એકાગ્રતાથી શ્રીરામની ઉપાસના કરે છે ! અને એ યોગ બુદ્ધિથી સાક્ષર સમાજમાં તેઓ હિન્દુત્વને પ્રચાર કરે છે.

શ્લોક:

ભગવદ્ભાવપૂર્ણોઽયં ભાવાનંદોમુનિસ્તથા ।
વિસ્તારયતિલોકેષુ ભાવનામુપકારીણિં ॥૪૯॥

ભાવાર્થ—

મુનિશ્રી ભાવાનંદજી ભગવદ્ ભાવથી પરીપૂર્ણ છે ! અને ભગવદ્ ભક્તિના

સઘળા પ્રકારે જાણે છે. સમાજમાં તેમને ઉપદેશ ભગવદ્ ભક્તિનો હોય છે. તેમના ઉપદેશથી હજારો લોકો સક્રિય ભગવદ્ ભક્તિના માર્ગે લાગ્યા છે.

શ્લોક:

ભગવદ્ભક્તિનિષ્ણાતો નાપિકોત્તમસેનક: ।

સક્રિયા ભગવદ્ભક્તિં વિતનોતિજનેષુચ ॥૫૦॥

ભાવાર્થ—

વળી આ નાપિકોમાં ઉત્તમ ભક્ત સેનાભક્ત છે ! તે પ્રભુ ભક્તિમાં નિષ્ણાત છે ! તેઓ ભગવદ્ ભક્તિ નિમિત્તે જનસમાજની સેવા કરે છે ! અને ભક્તિ માર્ગનો પ્રચાર કરે છે.

શ્લોક:

જાટમુખ્યોવીરમક્તો ધન્યોનામેતિચ્યાપિત: ।

વીરત્વપ્રાપ્તયેભક્તિં વિવિચ્યવક્તિદૌશિકાન્ ॥૫૧॥

ભાવાર્થ—

વળી જાટ ક્ષત્રિયોના શિરોમણી મહાન વીર ભક્ત ધના ભક્ત નામે આ બેઠેલા છે ! ભક્તિથી વીરતા પેદા થાય તેવો તેમનો ઉપદેશ છે ! અને એ ઉપદેશ પોતાના દેશ ભાઈઓને ઉપદેશ કરે છે.

શ્લોક:

જાટક્ષત્રિયજાતીષુ ભક્તયુદ્ધેક:પ્રચોદિત: ।

ભક્તિરંજિતતેક્ષત્રાઃ સૈન્યરૂપેણચાસ્થિતાઃ ॥૫૨॥

ભાવાર્થ—

તેમણે જાટક્ષત્રિયોને પાવન કર્યા છે ! અને ભક્તિનો ઉત્તમ માર્ગ બતાવી આપ્યો છે. વળી રામભક્તિથી રંજિત થએલા એ ક્ષત્રિયો સ્વયંસેવક સૈન્યરૂપે તેઓ તત્પર થયા છે.

શ્લોક:

વિધર્મીત્રાસનાશાય સદૈવોચ્ચુક્તમાનસાઃ ।

ધર્મસંરક્ષણાર્થાય સાધુસંઘે વ્યવસ્થિતાઃ ॥૫૩॥

ભાવાર્થ—

જ્યારે જ્યારે ચોર, દુષ્ટ, જાદુમ, અને ધર્મનો નાશ કરનારા લોકો, અને પરધર્મીઓનાં ટોળાંઓ હિન્દને ત્રાસ આપવા માટે તત્પર થાય છે ! ત્યારે એ જાટ ક્ષત્રિયો ધર્મસંરક્ષણને માટે કટિબદ્ધ રહે છે. અને તેઓ સાધુ સંઘમાં બેસાએલા છે.

પ્રલોક:

શબ્દશાસ્ત્રપ્રવીણોઽયં ગાલવો ગાનતત્પરઃ ।

કાશ્મીરેસંપ્રચારાય ભ્રમતિરક્ષતિજનાન્ ॥૫૪॥

ભાવાર્થ—

આ બાબુ બેઠેલા ગાલવમુનિ કે જેઓ શબ્દશાસ્ત્રમાં (ગ્રાંથશાસ્ત્રમાં) પ્રવીણ છે ! અને ગંધર્વ વિદ્યામાં નિપુણતા છે. તેઓ કાશ્મીર પ્રદેશમાં પ્રચાર માટે ભ્રમણ કરે છે ! અને ધર્મથી ધાર્મિક સમાજનું રક્ષણ કરે છે.

પ્રલોક:

રૈદાસોઽપિ મહાતેજાઃ સાક્ષાત્કારસમન્વિતઃ ।

જાતિષુર્ચમકારાણા મન્યાસુજાતિષુ તથા ॥૫૫॥

ભાવાર્થ—

વળી મહા તેજસ્વી રૈદિદાસ ચર્મકાર જાતિમાં એક સૂર્યસમાન ભક્ત છે. તેમણે પ્રભુને સાક્ષાત્કાર મેળવેલો છે ! અને ભક્તિમાર્ગનો ચર્મકાર જેવી જાતિઓમાં છૂટથી પ્રચાર કરે છે.

પ્રલોક:

નામભક્તેઃકીર્તનસ્ય પ્રચારંકુરુતેઽનિશં ।

જીવનંતાદૃશંકૃત્વા જનસેવાંકરોતિસઃ ॥૫૬॥

ભાવાર્થ—

તેમની નામભક્તિ, અને કીર્તનભક્તિ અલૌકિક છે. નામ સંકીર્તનને પ્રચાર રાત દિવસ કર્યા કરે છે ! પોતાનું જીવન પ્રભુમય બનાવી હિન્દુ જનતાની અવિરત સેવા કરે છે.

પ્રલોક:

ઇયં પદ્માવતીદેવી શીલરૂપા મહાસતી ।

સ્ત્રીષુહીનાસુદીનાસુ પ્રચારંવિતનોતિસા ॥૫૭॥

ભાવાર્થ—

આ પદ્માવતી દેવી કે જે શીલની સાક્ષાત્ પ્રતિમા છે ! અને મહાસતી છે. ગરીબ અને હીન દશાને પ્રાપ્ત થએલા સ્ત્રી સમુદાયમાં પ્રચાર કરે છે ! અને એવી સ્ત્રીઓના બારે સમુદાયને રક્ષણ આપે છે.

પ્રલોક:

સ્વાભિમાનંસ્વધર્મસ્ય જ્ઞાનવિજ્ઞાનદાયકં ।

નિષ્પાદ્યનારીસંઘેષુ ભ્રમતિ ભારતેઽશ્રમા ॥૫૮॥

ભાવાર્થ—

વળી ભારતીય મહિલા સમાજની સ્થાપના કરી તેમાં જ્ઞાન વિજ્ઞાનને આપનાર ધર્મના સ્વાભિમાનને કેળવે છે ! અને દરેક પ્રાન્તોમાં ભ્રમણ કરીને શ્રીસમુદાયને ભારતીય શ્રીસંઘમાં જોડે છે. ખરે એ નિર્દોશ આનંદની પ્રતિમા છે.

પ્રલોકઃ

इत्थंसहस्रशिष्यैश्च प्रशिष्यैः साधकोत्तमैः ।

सार्धं भ्रमंति मुनयो द्वादशात्यागमूर्त्तयः ॥૫૯॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે હજારો ઉત્તમ સાધક શિષ્યો સાથે આ બાર મુનિઓ કે જેઓ સંપૂર્ણ ત્યાગીઓ છે ! તેઓ ધર્મપ્રચાર માટે ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે ભ્રમણ કરે છે.

પ્રલોકઃ

अतःसर्वेसभ्यजनाः साधुसंघान् सुरक्षत ।

प्राणेनधनधान्येन धर्मरक्षांभविष्यति ॥૬૦॥

ભાવાર્થ—

માટે હે સર્વે સભ્યજનો ! તમે પ્રાણની કે ધનની પરવાહ રાખ્યા વિના સાધુસંઘની સારી રીતે રક્ષા કરો. એટલે કે તેઓને પ્રચારનાં સાધન તરીકે જે જે વસ્તુઓ જોઈએ તે પુરી પાડો.

પ્રલોકઃ

बहिष्कृतानां लोकानां शुद्धिं च व्यदधात्पुनः ।

तदाजयजयारावो सभायां समजायत ॥૬૧॥

ભાવાર્થ—

આ પ્રસંગે આ વિરાટ સભામાં આવેલા, બહિષ્કૃત થયેલા લોકોની શાસ્ત્રાધારે શુદ્ધિ કરી, અને પાવન કરી લેવામાં આવ્યા. તે પ્રસંગે સભાની અંદર ભારે જયજયકાર થયો. અને પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ.

इति श्रीवटाली वास्तव्येन गणपतिशङ्कर
शास्त्री विरचिते अभिनव
षोपाचरिते अष्टादशोब्धासः ।

અથ એકોનવિંશોલ્લાસઃ ॥

અનુષ્ટુપ્-વૃત્તમ્

પ્રલોકઃ

વિરતે ભાષણેતત્ર રામાનંદ મહામુનેઃ ।

પ્રણામપૂર્વકંપીપા પ્રોવાચ સ્વગુરુંગુરું ॥૧॥

ભાવાર્થ—

મહામુનિ શ્રામાન્ રામાનંદજી મહારાજનું ભાષણ વિરામ પામ્યું ત્યારે ઉત્તમોત્તમ ગુરુ એવા રામાનંદજી મહારાજને પ્રણામ કરીને મહારાજ પીપાજી બોલ્યા કે—

પ્રલોકઃ

શરણંતુપ્રપન્નોસ્મિ શરણ્યપારિજાતક ।

શરણંદેહિદેવેશ વ્યવહારાદુસ્તરાદ્વિમ્બો ॥૨॥

ભાવાર્થ—

શરણે આવેલા મનુષ્યોને કલ્પતરુ સમાન આનંદ આપનારા હે ભગવન્ ! હું આપના શરણે પ્રાપ્ત થએલો છું ! શરણમાં સદા હું રહેવા ઇચ્છું છું ! આ અટપટા વ્યવહારથી મારું રક્ષણ કરો.

પ્રલોકઃ

ગૃહેષુવિત્તદારેષુ રાજ્યેવંધુજનેતથા ।

મમત્વંનાસ્તિલોકેશ દયાલોરાષ્ટ્રવત્સલ ॥૩॥

ભાવાર્થ—

હે લોકેશ ! દયાના ભંડાર ! હિન્દુ રાષ્ટ્ર જેને અત્યંત પ્રિય છે એવા હે ભગવન્ ! મારી વિનંતિ સાંભળો. મારું ઘર, રાજ્ય, દ્રવ્ય, સ્ત્રીઓ, અને બંધુ-જનો મને જેટલા પ્રિય નથી, તેટલું આપનું શરણ મને પ્રિય છે.

પ્રલોકઃ

યદ્યન્મદીયં સર્વસ્વં તત્તત્સર્વં સમર્પયે ।

પાવને ગુરુપાદાબ્જે ધર્મરક્ષાં વિધાયિને ॥૪॥

ભાવાર્થ—

હે ભગવન્ ! આ સભાની અંદર હું જાહેર કરું છું કે-જેને જેને હું મારું ગણું છું, તે તે સઘળું રાષ્ટ્રસેવાની ખાતર આપના શરણમાં હું અર્પું છું. આપનું પરમપવિત્ર ચરણ છે ! ધર્મરક્ષા કરવાનું એ સામર્થ્ય ધરાવનાર છે.

શ્લોકઃ

સ્વર્ણકોશોધનસ્યાપિ કરંચપ્રતિવાર્ષિકં ।

રાજીનાંરાજકુલ્યાનાં નિયતવ્યયશેષકં ॥૫॥

ભાવાર્થ—

મારા દ્રવ્યનો ભંડાર, સુવર્ણી, હીરા, રત્ન, વિગેરેના ભંડારો, અને પ્રતિ-
વર્ષે આવતી રાજ્યની આવક, કે જેમાંથી રાણીઓ, અને રાજકુટુંબના અર્ચથી
અવશેષ રહેનારું સઘળું તે હિન્દુરાષ્ટ્રની સેવા ખાતર આપને અર્પું છું.

શ્લોકઃ

સેનાંવૈધર્મસેવાયૈ વાહાન્સાધુચયાયચ ।

સમર્પિતંમયાત્વદ્ય દેહેનમામકેનચ ॥૬॥

ભાવાર્થ—

વળી ધર્મસેવાને માટે મારું સૈન્ય સદા ખડું રહેશે ! અને હાથી, घोडा,
વિગેરે મારાં વાહનો સાધુસંઘના જરૂર પ્રસંગે તૈયાર રહેશે. વધારે શું ? પણ
આ મારા દેહ સાથે સઘળું આપને સમર્પિત થાય છે.

શ્લોકઃ

અધુનાંત્વરતેચિત્તં સંન્યાસાયશુભાયચ ।

સાધુસંઘહિતાર્થાય રાષ્ટ્રસેવાવિધૌતથા ॥૭॥

ભાવાર્થ—

હવે મારું મન પરમ કલ્યાણને પ્રાપ્ત કરી આપનાર સંન્યાસને માટે
ત્વરા કરી રહું છે. હું સંન્યાસી થાઉં તો જ હિન્દુરાષ્ટ્રની સેવા છૂટથી, અને
નિર્ભયતાથી ખરાખર કરી શકું. અને સાધુસંઘને સંપૂર્ણ મદદરૂપે થઈ પડું.

શ્લોકઃ

વિનાત્યાગેન સિધ્યેત કાર્યનલઘુવાગુરુ ।

ગ્રંથેષુરમમાણાનાં ધર્મસેવાકુતો ભવેત્ ॥૮॥

ભાવાર્થ—

હે મહાત્મન ! નાનાં કે મોટાં હરકોઈ પ્રકારનાં કાર્યો સાધ્ય કરવા
માટે ત્યાગની આવશ્યકતા રહે છે. જેટલા પ્રમાણમાં ત્યાગ હોય, એટલા

૧ ન કર્મણામનારંભા નૈષ્કર્મ્યપુરુષોશ્રુતે નચસંમ્યસા દેવસિદ્ધિસમધિગચ્છતિ મ૦ ગી૦
અનામ્નિતઃ કર્મ ફલં કાર્યકર્મકરેતિયઃ । ૨ સંન્યાસીચ યોગીચ નનિરમિર્નચાક્રિયઃ ॥

પ્રમાણમાં તે કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. એથી ઉલટ સંસારની અંદર આશકત રહેનારા માણસો વ્યવહાર કે પરમાર્થનાં કંઇપણ કાર્યો કરવાને સમર્થ બતા નથી.

શ્લોક:

શબ્દાદિવિષયેષ્વેષાં મનોવિદ્વંદુરાસદં ।

અધઃપાતોભવેત્તેષાં સ્વાર્થલોલુપકર્મણાં ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

જે લોકોનાં મન સંસારના વિષયોમાં હંમેશાં વિધાએલું રહે છે ! વિષયો-રૂપી વિષથી ઘેરાએલું રહે છે ! એવા ધ્વન્દ્વિયોને આધિન થએલા સ્વાર્થી, અને લંપટ લોકોનો અધઃપાત થાય છે.

શ્લોક:

વિનાત્યાગેન યોગોસ્તિ નસાંખ્યમાત્મદર્શનં ।

અતોમનો વિશુદ્ધ્યર્થે સર્વથાત્યાગ ઇષ્યતે ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

હે ભગવન્ ! ત્યાગ વિના યોગાભ્યાસ પણ થઈ શકતો નથી ! અને ત્યાગ વિના તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. એમ યોગ અને તત્ત્વજ્ઞાનના અભાવે આત્મદર્શનની પ્રાપ્તિ થાય જ ક્યાંથી ? તેથી મનની શુદ્ધિને માટે અરેખર ત્યાગની જ અપેક્ષા રહે છે.

શ્લોક:

આલંબનંવૃથાયતસ્યાત્ મનઃશુદ્ધ્યાવિનાધૃતં ।

નલાભોભવતિતસ્ય સગુણોપાસકસ્યચ ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

આત્મકલ્યાણની ઈચ્છાવાળા દરેકને કોઈને કોઈ ઈષ્ટ દેવના આલંબનની જરૂર પડે છે. પણ ત્યાગ વિના તેનું આલંબન વૃથા થાય છે. મનની શુદ્ધિ વિના કરેલી સગુણ ઉપાસના, અને તેનું સમાધાન વ્યર્થ જાય છે. વખત ગાળેલો નકામો થઈ પડે છે ! કંઈ લાભ થતો નથી ! એ સ્પષ્ટ છે.

શ્લોક:

આલંબ્યસ્ય મહેશસ્ય સ્વભાવગુણકર્મણઃ ।

કર્મણાંગુણશીલાનાં ધારણંચ કથં ભવેત્ ॥૧૨॥

૨ માત્રાસ્પર્શાસ્તુ કૌતેયશીતોષ્ણ સુસ્વદુઃસ્વદાઃ ॥ મં ગી० ॥

૩ ત્યાગાચ્છતિ રતંતરં ॥ મં ગી०

ભાવાર્થ—

આ જડ ચેતનાત્મક જગતના મહાન ઇશ્વર આલંબ્ય ગણાય છે. અને તેની ઉપાસના કરવાનો હેતુ એ પરમેશ્વરના ગુણ કર્મ, અને સ્વભાવને પિછાનવાને, તથા પ્રાપ્ત કરવાને માટે છે. પણ એ ત્યાગપૂર્વક મનની શુદ્ધિ ન હોય તો ઉપાસના કયાંથી બની શકે ?

શ્લોકઃ

ગુણશીલવિહીનાનાં ભક્તિર્ભાવોદ્ભવાક્રુતઃ ।

વિનાભક્તયાતુધર્મસ્ય સેવાલાભઃકથંચન ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

વળી પરમેશ્વરના પવિત્ર ગુણ, કર્મ, અને સ્વભાવની પ્રાપ્તિ એ ન થતી હોય તો ઇશ્વરભક્તિ થઈ શકે નહિ. અને ભક્તિ વિના ભાવના પણ કેળવાય નહિ. અને ભાવનાપૂર્વકની ભક્તિના અભાવે ધર્મસેવાનો લાભ પણ મળે નહિ.

શ્લોકઃ

સેવાયૈયદિધર્મસ્ય નભવેજ્ઞાતકેન કિં ।

અપ્રયોજકદેહસ્ય જીવનંધિકૃતં ભુવિ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

મનુષ્ય જેવો જન્મ પ્રાપ્ત થયા પછી ધર્મની સેવા ન બને તો એ માનવ જન્મ નકામો સમજવો. અને ધારણ કરેલો દેહ વૃથા ગણાય. તેમજ એવા જીવનને ધિક્કાર આપી શકાય.

શ્લોકઃ

અતોસંન્યાસદીક્ષાંચ દેહિમે મુનિસત્તમ ।

કાયેનવચ્ચસાબુધ્ધ્યા ત્યાગાયત્વરતેમનઃ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે મનુષ્યને આત્મકલ્યાણ સાધવા માટે પ્રથમ સાધન સંન્યાસની દીક્ષા ગણાય છે. હે શ્રેષ્ઠ મુનિ ! હું મન, વાણી, અને કાયાથી, એમ મારા ખરા અંતઃકરણથી આપને પ્રાર્થના કરું છું કે—મને સંન્યાસ દીક્ષા આપો.

શ્લોકઃ

તદોવાચમુનિઃ શ્રેષ્ઠો રામાનંદોમહામનાઃ ।

પાર્થિવં પાર્થિવાનાંચ પૂજ્યંપ્રીતિસમાદરાત્ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે મોટા મનવાળા શ્રેષ્ઠ મુનિ રામાનંદજી મહારાજ રાજ-મહારાજોને પૂજનિય એવા શ્રેષ્ઠ રાજા પીપાજી પ્રત્યે બોલ્યા કે:—

શ્લોક:

ધન્યોઽસિ મતિમતાંશ્રેષ્ઠઃ પાર્થિવાનાં શિશ્વામણિઃ ।
ત્વયાનિર્ધારિતં યત્ત લ્લોકકલ્યાણકારકં ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

હે રાજન્ ! તું બુદ્ધિમાનોમાં શ્રેષ્ઠ છે ! અને રાજાઓનો શિષ્યામણિ છે. લોક કલ્યાણને માટે તું જે ધારેલું છે તે ઉત્તમોત્તમ છે. તુંને હજારવાર ધન્યવાદ ઘટે છે.

શ્લોક:

લોકેસંગ્રહેતૌચ ત્યાગઃ કર્મફલસ્યચ ।
તથૈવકર્માસક્તેશ્ચ ત્યાગોવૈ ઇષ્યતેબુધૈઃ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

લોક સંગ્રહને માટે, એટલે કે લોકોપકારને માટે, અથવા લોકોમાં દાખલો બેસાડવા માટે કર્મફળનો ત્યાગ કરવો એ જ સાચો ત્યાગ ગણાય છે. તેવી જ રીતે કોઈ તરફની આસક્તિનો ત્યાગ તે પણ વિદ્વાનોને માન્ય ગણાય છે.

શ્લોક:

નભવેત્કર્મણાંત્યાગઃ કદાપિકસ્યચિત્તથા ।
પ્રકૃત્યા ક્રિયમાણાનિ કર્માણિપ્રભવંતિહિ ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

કદી કોઈનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી ? કાલે તેવો ધરસંસારનો ત્યાગી માણસ હોય, અથવા ગિરિકંદરાઓમાં જઈને રહેનાર હોય અને કંઈપણ કરવાનું તેને ન હોય, તો પણ તેની પ્રકૃતિને (સ્વભાવને) આધિન થઈને તેને કોઈ કરવાંજ પડે છે.

શ્લોક:

અતોવિરક્તભાવેન રાષ્ટ્રાર્થકર્મમાચરેત્ ।
તદેવકર્મસત્કર્મ યેનરાષ્ટ્રોન્નતિર્ભવેત્ ॥૨૦॥

૧ આકલ્પોર્મુનેયોયં કર્મકારણ મુચ્યતે યોગારૂઢાસ્ય તસ્યૈવશમઃ કારણમુચ્યતે મં ગી૦

૨ નહિકથિત ક્ષણ મપિજા, તુતિષ્ઠ્યકર્મકૃત । કાર્યતેજ્યવશઃકર્મ સર્વેઃ પ્રકૃતિજૈર્ગુણેઃ મં ગી૦

ભાવાર્થ—

તેથી વિરક્ત પણાના ભાવથી રાષ્ટ્રના કલ્યાણને માટે કર્યો તો (પ્રયત્નો તો) અવશ્ય કરવાં જ નેહ્યો. અને જે ઉદ્યોગોથી રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ થાય તેને સત્કર્મ કહેવામાં આવે છે.

શ્લોકઃ

વિરક્તેનતુસંસાધ્યા વિદ્યાઃસર્વાશ્ચ પ્રેમતઃ ।

નાનાકલાસુદાક્ષિણ્યં ચાતૂર્યેણસમંતતઃ ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

વિરક્ત ભાવનાવાળા મનુષ્યોએ વિરાગીના વેશમાં પણ પ્રેમથી સર્વ પ્રકારની વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કરવો નેહ્યો. તેમજ જાત જાતની કળાઓમાં દક્ષતા કેળવવી નેહ્યો. એમ ચતુરાઈથી મનુષ્યોનાં મન આકર્ષવા માટે ઉપરોક્ત સાધનો સાધ્ય કરવાં નેહ્યો.

શ્લોકઃ

વિરક્તેનધૃતિર્ધાર્યા ક્ષમાચતાદ્દશોદમઃ ।

વૃત્તમાસ્તેયકંચૈવ શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

વિરક્ત સાધુઓએ ધીરજના સ્તંભ બનવું નેહ્યો ! અને ક્ષમાના સાગર બનવું નેહ્યો. તેવી રીતે મોટું દીલ રાખતાં શિખવું નેહ્યો. અને આસ્તેય મત (કોઈની કંઈપણ ચીજ) વગર પરવાનગીએ ન લેવાનું ધારણ કરવું નેહ્યો. વળી ત્રિકાળ સ્નાન કરવું નેહ્યો ! અને મન-વાણી અને કાયાથી ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો નેહ્યો.

શ્લોકઃ

સદ્બુદ્ધેઃ સર્વથાસ્થૈર્યં સદ્વિદ્યાભ્યસનંપુનઃ ।

સત્યાચારવિશિષ્ટત્વં અક્રોધોપાસનંતથા ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

પવિત્ર વિચારો પળે પળે થતા હોય તેવી વૃત્તિ રાખવી નેહ્યો. ચાલાકી કે ચંચળતાનો ત્યાગ કરી સ્થિરતા સેવવી નેહ્યો. અથવા ઠરેલ થવું નેહ્યો. નિત્ય સદ્વિદ્યાઓનું સેવન કરતા રહેવું નેહ્યો. સત્ય બોલવું નેહ્યો. અને સત્યતા ભરેલું આચરણ રાખવું નેહ્યો. વળી ક્ષાંતે તેવા દુર્ઘટ પ્રસંગે પણ ક્રોધ નહિ કરવો નેહ્યો. અને વિનયવાળું વર્તન રાખવું નેહ્યો.

શ્લોક:

સર્વવેદેષુ પૂજ્યત્વં શ્રદ્ધાવૈદિકકર્મણિ ।

સમન્વયોદાર્શનિકે ધર્મજ્ઞાત્રાઽગમેઽપિવા ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

સર્વ વેદો અને શાસ્ત્રો ઉપર પુજ્યભાવ રાખવો જોઈએ. અને વૈદિક કર્મો કરાવવા માટે, અને પ્રચાર માટે પૂર્ણ સહાયતા આપવી જોઈએ. બિન્ન બિન્ન દર્શન શાસ્ત્રોના જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનોનો સમન્વય કરી એક નિશ્ચય ઉપર રહેવું જોઈએ. અને બિન્ન બિન્ન ધર્મશાસ્ત્રોના સારગ્રાહી બની ધર્મનો ઉપદેશ અને પ્રચાર કરતા રહેવું જોઈએ.

શ્લોક:

પુરાણેસારગ્રાહિત્વં પૂજ્યત્વંચ વિમૂતિષુ ।

વિશ્વધર્મેરતિઃ કુર્યાદ્દિન્દુમાન્યેસનાતને ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

પુરાણોનો સાર ગ્રહણ કરવો જોઈએ. અને જેણે જેને ઈષ્ટ માનેલો હોય, અને જેની જેવી જે દેવ ઉપર શ્રદ્ધા હોય, અને આરાધન કરતો હોય તેને આટે નહિ આવવું જોઈએ. મહાન પુરૂષો, લોકોત્તર પુરૂષો, લોક કલ્યાણ માટે સેવા કરનારા પુરૂષો, પ્રભાવશાલી પુરૂષો, એવી એવી ધર્મરત્ની એ વિમૂતિઓ ઉપર પ્રેમ, ચાહના, મિત્રતા, અને પુજ્યભાવ રાખવો જોઈએ. હિન્દુ ધર્મનાં મૂળ તત્ત્વો એ વિશ્વધર્મનાં મૂળતત્ત્વો છે ! એને સારી ભાષામાં વિશ્વના લોકોને ઉપદેશ કરતા રહેવું જોઈએ. સમાજની સાથે તોછડાઈ કે અવિનય રાખવો ન જોઈએ. ખીજને માન આપવામાં જ પોતાનું માન સમાજેલું હોવું જોઈએ. એ સનાતન હિન્દુ માત્રનો હિન્દુ ધર્મ કે જે વિશ્વધર્મ ગણાય છે ! તેને પોતાના પ્રાણસમાન લેખવો જોઈએ.

શ્લોક:

સર્વેષુધર્મમાર્ગેષુ રહસ્યં નૈતિકંચયત્ ।

તત્સર્વવિશ્વધર્મસ્ય હૃદયંસ્યાદિતિમેમતિઃ ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

વિવિધ ધર્મોનાં માર્ગો કે પંથો પોતાને અનુકૂળ હોય ત્યાં ન હોય, તો પણ તેનું રહસ્ય વિચારી તેનાં નૈતિક તત્ત્વોના સાર સંગ્રાહક બની એ વિશ્વધર્મની શાખાઓ વિશ્વધર્મરૂપી કલ્પતરૂને પોષનારી છે. તેથી તેમને એ શાખાઓ બનાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

શ્લોક:

શ્રીરામંસર્વદાધ્યાયેજ્જપેદેકાગ્રયાધિયા ।

અથવાપતંજલિપ્રોક્તો યોગઃ સંધારયેત્સ્વયં ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

સાધકેએ હંમેશાં શ્રીરામચંદ્રના ચરણારવિંદનું એકાગ્ર બુદ્ધિથી ધ્યાન કરવું જોઈએ. વૃત્તિની એકાગ્રતા માટે પતંજલિ મુનિએ કહેલો યોગાભ્યાસ કરવો જોઈએ.

શ્લોક:

શિક્ષણંયોમશાસ્ત્રાણાં ગૃણીયાત્ સપ્રયોગજં ।

શ્રોત્રિયાદ્બ્રહ્મનિષ્ઠાચ્ચ સદ્ગુરોઃ સેવનાત્તથા ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

શરૂઆતમાં કોઈ સારા વિદ્વાન પાસે યોગસૂત્રોનું શિક્ષણ લેવું જોઈએ. અને તેના સંપૂર્ણ પ્રયોગો કરતાં શિખવું જોઈએ. એ પ્રયોગ સાથેના યોગનો અભ્યાસ કરવા માટે શ્રોત્રિય અને બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુનું સેવન કરવું જોઈએ.

શ્લોક:

મોક્ષાર્થશરણંગ્રાહ્યં સદ્ગુરોઃ પ્રત્યહંનૃભિઃ ।

પ્રસન્ને સદ્ગુરૌતાવ દીપ્તિતંત્રમતેનૃણાં ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

જેને જેને મુક્તિની ઇચ્છા હોય, તેમણે સદ્ગુરુનું શરણ લેવું જોઈએ. અને હરેશજ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. સદ્ગુરુને સંતોષવા માટે તેમની સઘળી શુભ આજ્ઞાઓનું પાલન કરવું જોઈએ. તેમના એ શુભ સંદેશાઓનું પાલન કરવાથી મનુષ્યની સઘળી ધારણાઓ પાર પડે છે.

શ્લોક:

સંઘસ્થાનાંચ સર્વેષાં સેવાકર્મવિશિષ્યતે ।

સેવયાચ સત્તાંપ્રીતિઃ કૃપયાસહજાયતે ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

સાધુસંઘમાં જોડાએલા સઘળા સાધુઓ સેવાભાવી હોવા જોઈએ. અને તેમનું સર્વોત્તમ કર્મ સેવાનું જ ગણાય. સેવા એ ભારે વશીકરણ ગણાય છે. સેવાથી સત્પુરુષોની કૃપા થાય છે. અને નિશ્ચલ પ્રેમ હર હંમેશા જામી રહે છે.

इति श्रीवटाली वास्तव्येन गणपतिशंकर शास्त्री विरचिते

भमिनव पीपाचरिते पद्मोनविशोद्धासः ।

અથ વિંશોલ્લાસઃ ॥

અનુષ્ટુપ-વૃત્તમ્

શ્લોકઃ

શ્રુત્વા હાર્યવચઃ સર્વે પ્રહર્ષાન્વિત માનસાઃ ।

एकैकशः समुत्थाय भूपालास्तत्र चाब्रुवन् ॥૧॥

ભાવાર્થ—

સદ્ગુરૂ શ્રીરામાનંદજી મહારાજનું હૃદયસ્પર્શી ભાષણ સાંભળીને સભામાં બિરાજેલા સઘળા સભજનો ભારે આનંદમાં આવ્યા. અને એ ભાષણની સુંદર અસર થવાથી સભામાં આવેલા રાજાઓ એક પછી એક ઉઠીને બહાર કરવા માંડ્યા કે—

શ્લોકઃ

हस्त्यश्वाश्चतरोष्ट्राणां दानानि सुमहान्त्यपि ।

संघसंचालकेभ्यश्च धर्मरक्षार्थमाददुः ॥૨॥

ભાવાર્થ—

અમારા હાથી, घोडा, ખચ્ચરો, ઉંટ, એ હબારોની સંખ્યામાં છે. તે અમે ધર્મરક્ષાની ખાતર સંઘના સંચાલકો—મહંતોને દાન તરીકે અર્પણ કરીએ છીએ. અને તેનો ઉપયોગ હિન્દુત્વની રક્ષાને માટે થયેચ્છ કરવા માટે પ્રદાન તરીકે આપી દેઈએ છીએ. કે જેથી દૂરદૂરના સંકટમાં આવી પડતા હિન્દુઓને શીઘ્ર સહાયતા મળે, અને તેમનું રક્ષણ થતું રહેશે.

શ્લોકઃ

धनंचागुणितं तत्र नृपालाः श्रेष्ठिनस्तथा ।

प्रतिवर्षप्रदानाय दानपत्राणि चक्रिरे ॥૩॥

ભાવાર્થ—

વળી કેટલાક શ્રીમંતોએ, અને શ્રીમંત રાજા-મહારાજા અને સરદારોએ, તેમજ ઉદાર સજ્જનોએ અગણિત દ્રવ્યોની સખાવતો કરી દીધી. તેમજ દરેક વર્ષે એવાં મોટાં દાન આપતા રહેવાને માટે દાનપત્રો અને તામ્રપત્રો લખી આપ્યાં.

શ્લોક:

કેચિન્નૃપતયસ્તત્ર ક્ષેત્રાણાં ભૂમયસ્તથા ।

ગ્રામાન્ ગ્રામોદ્ભવં દ્રવ્યં વાર્ષિકં દદિરેતથા ॥૪॥

ભાવાર્થ—

વળી કેટલાએક રાજા-મહારાજા અને સરદારોએ તેમની મહત્તાને છાજતાં ગામો, અને ગામોની આવકો પ્રતિવર્ષે આપવાને માટે દાનપત્ર અને તામ્રપત્ર દ્વારા લેખો કરી આપી અને જાહેર કર્યા.

શ્લોક:

इत्थं सर्वं धनं यत्र यत्र प्राप्ते ह्यपेक्षितं ।

तत्र तत्रस्थ दीनाभ्यो दुःखितेभ्यो ऽददात्पुनः ॥૫॥

ભાવાર્થ—

ઉપર મુજબ આવેલું અગણિત દ્રવ્ય શ્રીરામાનંદજી મહારાજે સ્વીકાર્યું. અને જે જે પ્રાન્તોના હિન્દુઓને માટે જેટલી જરૂર હતી તેટલા પ્રમાણમાં એ દુઃખી સજ્જનોને સહાયતાઓ આપવા યાદીઓ દ્વારા નિશ્ચિત્ થોજના કરી.

શ્લોક:

सहाय्यं प्रेषयामासुः साधवो दीनवत्सलाः ।

एवं सर्वं विभागेषु हिन्दुजानपदेषु च ॥૬॥

ભાવાર્થ—

વળી એ પ્રાન્તોના મહંતો કે જે દીનવત્સલ હતા ! તેમણે યાદી મુજબની થોજનાઓને ધોરણે એ સહાયતાઓ હિન્દુ દેશોમાં વિભાગ પડતું દ્રવ્ય સહાયતા તરીકે મોકલી આપ્યું.

શ્લોક:

यत्र यद्य दयावत्त दापयामासु रंकितान् ।

दातृ पत्यय हेतौ च नकिंचिद्रक्षितं धनं ॥૭॥

ભાવાર્થ—

વળી જે જે દેશો અને પ્રાન્તો તરફથી ઘણી નુકશાનીમાં આવી ગએલા, અને ભારે દુઃખી સ્થિતિમાં આવી પડેલા, એવા દીનોને જેટલી સહાયતા આપવી જોઈએ, તેટલી તેમના નામોના ઉલ્લેખાનુસાર તેમને પહોંચાડી આપી.

અને એ દાનકર્તાઓની સમક્ષ અપાતું ધન જોઈ દાન કરનારાઓનાં મન અતિ પ્રફુલ્લિત થયાં. એ આવેલા દ્રવ્યમાંથી કંઈપણ સાધુ, સંઘમાં સાધુઓએ કે સ્વામી રામાનંદજી મહારાજે પોતાના સ્વાર્થની ખાતર એક ઠેાડી પણ ન સંધરી.

શ્લોક:

હર્ષાન્વિતાશ્ચ દાતારો ધનેષાઃ ભૂમિપાસ્તથા ।

અન્યેષાં હૃદયે તત્ર સંતોષઃ સમજાયત ॥૮૮॥

ભાવાર્થ—

આ જોઇને દાન કરતા દાતાઓ, તથા રાજા-મહારાજા અને સરદારો ધણા રાજી થયા. તેમજ પ્રજાવર્ગના આગેવાનોના હૃદયમાં ભારે સંતોષ પ્રગટ થયો.

શ્લોક:

વિરક્તાં સુદશાંવીક્ષ્ય પીપાનરપતેસ્તથા ।

સંન્યાસ દીક્ષાદાનાય પ્રોવાચ મુનિસત્તમઃ ॥૯૧॥

ભાવાર્થ—

વળી નૃપેન્દ્ર પીપાજી કે જેમની વિરક્તોને છાજે તેવી મનોદશા ઉત્તમ જોઇને સંન્યાસ દીક્ષા આપવાને માટે એ શ્રેષ્ઠ મુનિ રામાનંદજી મહારાજ બોલ્યા કે—

શ્લોક:

માલવાધિપતે રાજન્ રાજ્યસ્ય મહતીં ધુરાં ।

પ્રજાનાં રક્ષણાર્થાય કેષુન્યસ્તેતિ તદ્વદ ॥૯૦॥

ભાવાર્થ—

હે માલવદેશના અધિપતિ રાજા ! તહે તારા રાજ્યની મોટી ધૂરા, તેમજ પ્રજાપાલનની વ્યવસ્થા કેવી રીતે કરી છે ? યાને રાજ્ય સંચાલક તરીકે કેનો નિમ્ન કર્યો છે તે જાહેર કર !

શ્લોક:

કથિતં કિંચ પત્નિભ્યો સંન્યાસ ગ્રહણાયચ ।

જ્ઞાતવ્ય મિંગિતં તેષાં માનસં ચ હૃદિસ્પૃશં ॥૯૧॥

ભાવાર્થ—

જાણી તારી આર પતિઓ છે તે સર્વેને સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાની તારી ઇચ્છા, અને તારા મનની હૃદય સ્પર્શી લાગણીઓ ત્હેં કેવી રીતે સમજાવી છે ?

શ્લોક:

પ્રત્યુત્પન્નમતિઃપીપા પ્રોવાચ વચનં મુદા ।

સ્ત્રીષીઘૃદ્ધવિશિષ્ટાનાં હસ્તેન્યસ્તાતુ સાધુરા ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

શ્રીરામાનંદજી મહારાજનું વચન સાંભળીને હાજર જવાળી શ્રીપીપાજી રાજાએ નમ્રતાપૂર્વક જણાવ્યું કે-કૃપાળુ સ્વામીનું ! મારા રાજ્યની વ્યવસ્થા અને પ્રજાની રક્ષા વ્યવસ્થા મારા કુટુંબના શિષ્ટ વૃદ્ધ મુરખીઓને સોંપી છે.

શ્લોક:

કરિષ્યંતિ ચ તે રાજ્યં ન્યાર્યં સર્વં હિતાવહં ।

પુરોધસૈઃમંત્રવિદૈર્વૃદ્ધમંત્રિભિરાદૃતાઃ ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

તેઓ સારી રીતે રાજ કારોબાર ચલાવી શકશે. વળી તેમના સાથે સલાહ મસલત કરવા માટે અમારા પુરોહિતો કે જેઓ રાજનીતિ અને રાજના રિવાજો જાણનારા છે ! તથા પરંપરાથી આલતા આવેલા જોવા વૃદ્ધ મંત્રિઓ પણ થોડાં છે.

શ્લોક:

રાજ્યઃ સર્વાવિજાનંતિ ત્યાગાયનિશ્ચયોમમ ।

જ્ઞાસ્યન્સ્યધુનાસર્વા દૂત્યાઃ પ્રવચ્ચમેનચ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

વળી બધી રાજાઓ જાણે છે કે-ભારતીય હિન્દુઓની રક્ષા માટે મારે સંન્યાસ લેવાનો છે ! અને આપ મને સંન્યાસ આ સમયે આપો તો હાસી કે જે શુભ રીતે તપાસ કરવાને માટે અહીં આવેલી છે તે બધી રાજાઓને રૂબરૂમાં વાત કરશે.

શ્લોક:

ઘતાવદ્વદતિ રાજ્ઞિ રાજ્યસ્તત્ર સમાગતાઃ ।

પ્રોચુર્દીનમુલ્લેરેતાઃ સહાગન્તુ મમીપ્સવઃ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે રાજાએ પોતાના વિચારો સંન્યાસ લેવાના નિશ્ચિતપણે બહેર કર્યા. અને હવે રાજા પીપા સંન્યાસ જરૂર લેશે એવી વાત શ્રુત બાતમી લેનારી ચાલાક દાસીએ જઇને રણવાસમાં કહ્યું. તે સાંભળીને બધી રાણીઓ એકત્ર થઇ, અને સ્વામી રામાનંદજી મહારાજ તથા પીપાજી જે સ્થળે છે ત્યાં આવી. અને જેમનાં મોંઢાં સુકાઇ ગયેલાં છે ! તથા ઉંડા શ્વાસ લે છે ! તેવી આ રાણીઓ ત્યાગિનિ થવા માટે જણાવવા માંડી.

શ્લોક:

પીપોવાચ તદાતામ્ય રાગન્તુંયદિચેપ્સ્યથ ।

સુકેશામરણંત્યક્ત્વા કુરુધ્વં મુંડનંપુનઃ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે તે રાણીઓ પ્રત્યે પીપાજી બોલ્યો કે—તમે અમારી સાથે આવવા ધારતાં હોવ તો તમોએ ધારણ કરેલાં માથાનાં આભૂષણો ત્યજી દેવાં બેઠશો ! તેમજ સાધુઓની પેઠે મુંડન કરાવવું પડશે.

શ્લોક:

મૌક્તિકૈર્ભિન્નજાતીયૈ રુચ્ચકૈર્પ્રથિતાનિચ ।

મહાઘૈર્હીરકૈઃસાર્ધ સુરત્નૈર્જટિતાનિચ ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

અહા ! તમોએ જુદી જુદી જાતની ભારે કિંમતી મોતીની જડેલી માળાઓ પહેરેલી છે ! અને મહામૂલ્ય હીરાઓથી અને રત્નોથી જડેલા સુંદર સોનાના હાર પહેરેલા છે ! તે કેવા સુંદર શોભે છે ! એ બધા હારો તમારે ત્યજી દેવા પડશે.

શ્લોક:

મહામૂલ્ય પ્રદાનેન ક્રીતાની ભૂષણન્યપિ ।

ત્યજંતુંઘટિતિ યૂયં સર્વાવૈત્યાગમિપ્સવઃ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

એ તમારે પણ સંન્યાસ લેવો હોય તો ભારે આભૂષણોને તમે હાલ તૂર્તજ ત્યજીદો. અને ફરીથી પહેરવાની કદી પણ ઇચ્છા રાખશો નહિં.

શ્લોક:

પરિધાનીયવસ્ત્રાણિ મહાર્હાણિ તથૈવચ ।

પ્રદેયાન્યતિદીનેભ્યો સત્વરં ત્યાગમિપ્સુમિઃ ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

વળી પહેરેલાં બારે કિમતી વસ્ત્રો, અને સંગ્રહમાં રાખેલાં વસ્ત્રો, એ સઘળાં વસ્ત્રો, અને સંગ્રહેલા અલંકારોને હાલ તૂર્તજ આ સભાની સમક્ષ સાધુ સંઘના કંડમાં આપો છો.

શ્લોક:

સર્વાસાંત્યાગિનીનાંચ ભવેત્ કૌપીનધારણં ।

તથૈવ તુલસીમાલા વરીયાન્કંઠ મૂષણં ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

હે રાણીઓ ! જે તમારે સાચી રીતે સંન્યાસિનિઓ થવું હોય તો તમારે લંગોટીઓ પહેરવી પડશે ! બીજાં વસ્ત્રો ત્યજી દેવાં પડશે ! તુલસીની માળાઓ પહેરવી પડશે ! એ માળાઓને કંઠનાં અમૂલ્ય આભૂષણો સમજવાં પડશે.

શ્લોક:

દ્વાદશાંગેષુભિન્નાનિ તિલકાનિ મહાન્ત્યપિ ।

ધારણં પ્રત્યહંકુર્યુર્ ગોપીચંદન ઘર્ષણૈઃ ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

વળી દરરોજ બાર અંગે ઉપર બાર તિલક કરવાં પડશે ! અને ગોપીચંદન ઘસી, તેનાં તિલક કરી અંગને શોભાવવું પડશે.

શ્લોક:

તુંબિકાંજલપૂર્ણાંચ કટુવલ્લિસમુદ્ભવાં ।

તૃષાનિરસનાર્થાય ધારયેત્તીર્થજૈર્જલૈઃ ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

કડવા વેલાઓની મોટી તુંબડીઓ જળથી ભરેલી મુસાફરીમાં સાથે રાખવી પડશે ! અને મુસાફરીમાં એ જળનું પાન કરવું પડશે. જ્યાં યાં તીર્થ ક્ષેત્રો આવશે, અને પવિત્ર નદીઓ આવશે ત્યાંથી જળ એ તુંબડીઓમાં ભરતાં રહેવું પડશે.

શ્લોક:

યષ્ટિર્વૈસુદ્રઢાંશ્લિષ્ઠાં વનવેણુસમુદ્ભવાં ।

ધારયેત્ ત્રાસનાશાર્થં ક્રૂરાણાં મનુજાત્મનાં ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

વળી જંગલી વાંસની બીડી, મજબૂત એવી એક એક લઠીઓ પાસે રાખવી પડશે ! અને જંગલમાં કૂર અને પાપી બનવરોના ભયથી મુક્ત રહેવા માટે એવી લાકડીઓ રાખવાની જરૂર રહેશે.

શ્લોક:

પ્રત્યહં સાધુભિર્પુંભિઃ સન્નિવાસો ભવિષ્યતિ ।

તેષાંમાજ્ઞાં સ્વીકારાય મહત્કષ્ટં ભવિષ્યતિ ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

તમે રાજપતિઓ હોવા છતાં તમારે દરરોજ પુરૂષ સાધુઓ સાથે નિવાસ કરવો પડશે ! અને તેમની પ્રતિપળે થતી આજ્ઞાઓ સ્વિકારવા માટે તમને ભારે કષ્ટ ઉપજશે.

શ્લોક:

ગ્રામાદ્રગ્રામાન્તરંગન્તું વનાનિ દુઃસહાનિચ ।

મહદુઃસ્વાસ્પદંતત્ર ભવિતાવૈપદેપદે ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

વળી એક ગામથી બીજા ગામ જવા માટે વચ્ચે વચ્ચે ભારે જંગલો આવતાં રહેશે ! અને એ જંગલો રસ્તામાં ચાલતાં ભારે દુઃખ થશે. અને ડગલે અને પગલે મનમાં ગ્લાનિ પેદા થતી રહેશે.

શ્લોક:

સિંહવ્યાઘ્રાદિકાનાંચ વ્યાલાનાં હસ્તિનાં તથા ।

ક્રૂરાણાં શ્વાપદાનાંચ સન્નિધિસ્તુપદેપદે ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

વળી એવાં ઘાઢાં જંગલોમાં માર્ગે ચાલતાં અને રસ્તે કાપતાં કૈતરોમાં સિંહ-વાઘસર્પ-હાથી અને રીંછ જેવાં ઝેરી બનવરોના ભેટા થતા રહેશે ! અને તેનાથી હૃદય કપાઈ જતું રહેશે.

શ્લોકઃ

રાત્રૌ વિશ્રાન્તિહેતૌચ કશિપુસ્તન્નલપ્સ્યતે ।
સ્થલ્યાંકંટકમૈઘ્યાંચ દેહસ્યશાયનં ભવેત્ ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

એમ છતાંયે મુસાફરીના થાક ગાળવાને માટે રાત્રે સુએથી વિશ્રાન્તિ પશુ મેળવવી મુશ્કેલ રહેશે ! એવાં જંગલોમાં વૃક્ષો તળે જ્યાં વિશ્રાન્તિ લેવાનું હોય ત્યાં છત્રપલંગ કે પથારીઓની આશા શી હોય ! ત્યાં તો ખડ-ખચડા ખાડા ખડીયાવાળી ખરાબાની જગાઓમાં વિશ્રાન્તિ લેવાનું થાય. વળી જ્યાં કાંટા અને કાંકરા વેરાએલા હોય ત્યાં જ એવી કાંટા-કાંકરાવાળી જગા ઉપર સુવાનું હોઈ શકશે.

શ્લોકઃ

કૂરૈઃશિવારુતૈસ્તત્ર નિદ્રાભંગો ક્ષણેક્ષણે ।
ભવિતાકોમલાઙ્ગીનાં કથંન્નુ પ્રસહીષ્યતે ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

એમ છતાંયે મધ્યરાત્રિ થશે, અને નિદ્રાનો સંચાર થવા લાગશે કે તૂર્તજ શિયાળીઆઓના તીણા શબ્દોથી વારંવાર નિદ્રા ભંગ થતો રહેશે ! અને આખી રાત બેએનીમાં ગાળવી પડશે. તમે તો રાજાઓની કુમારિઓ છો ! રાજકુટુંબમાં જન્મેલી છો ! તમારાં કેામળ શરીર છે ! ક્યાં તમારા એ છત્રપલંગોનાં શયન ! અને ક્યાં આવી ખરાબ સ્થિતિમાં રાત ગાળવાનું હોઈ શકશે !

શ્લોકઃ

નિશીથે ત્વહ્લુકાનાંચ શ્રોણ્યંતેર્કર્કશસ્વનાઃ ।
અતિભીતિપ્રદાતારો નિદ્રાભંગકરામુહુઃ ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

વળી રાતના ખાર વાગે ધૂવડો બોલશે ! અને તેમના ધૂ ધૂ એવા ભયંકર શબ્દો કેામળહૃદયને ચીરી નાખતા રહેશે. અને ભયભીત હૃદય થવાથી થોડી પશુ નિદ્રાનો અનુભવ ક્યાંથી મેળવાશે !

શ્લોક:

પ્રત્યહં પ્રાતરુત્થાય સ્નાનંશીતોદકેનચ ।

પંચામ્રિતાપો મધ્યાન્હે નતત્રભોજનાદિકં ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

દરરોજ વહેલે પરાંટે ઉઠવું પડશે ! ઠંડા પાણીએ નહાવું પડશે ! અને બપોરે અરા તાપમાં પંચામ્રિ તાપવા પડશે. ત્યાં ભોજન વિગેરેનું કંઈ સાધન નહિ હોશે ! તેથી લંઘનો વેઠવી પડશે. અને બાગેલે શરીરે મુસાફરી કરતી રહેવી પડશે.

શ્લોક:

કંટકપ્રચુરમાર્ગાઃ કર્કશાઃ શર્કરાન્વિતાઃ ।

ગમનં સુકુમારિણાં અતિદુઃસ્વતરં ભવેત્ ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

રસ્તા કાંટાવાળા હશે ! અને ધારવાળા કાંકરાઓથી પગ છોલાઈ જશે. સુકોમળ અંગવાળાં તમને એ ભારે દુઃખો ક્યાંથી વેઠી શકાશે !

શ્લોક:

ક્વચિદ્વામ્નિજ્વલિતં સુતસં સર્વતો દિશિ ।

વર્ષાયાં વૃષ્ટિભિઃક્લિષ્ણં ગમનાયવનં ભવેત્ ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—

વળી કેટલીક જગોએ એવાં જંગલોમાં સળગતા દવામ્નિ દેખવામાં આવશે ! કે જે દશે દિશાઓએ સળગતા ભડકાવાળા હશે. તેમાં થઈને રસ્તા પસાર કરવા પડશે ! અને વરસાદની ઋતુમાં ભારે વરસાદથી બીને કપડે અને બીને શરીરે વનમાં ચાલવું પડશે.

શ્લોક:

ગ્રીષ્મે પ્રચંદતાપેષ્વ વર્ષાયાં વૃષ્ટિસેવને ।

હેમંતે હૈમજેવાર્ષુ નિવાસોપ્રત્યહં ભવેત્ ॥૩૩॥

ભાવાર્થ—

ગ્રીષ્મ ઋતુમાં પ્રચંડ તાપની જવાળાઓ વેઠવી પડશે ! અને બળતે પગે ચાલવું પડશે. એ પ્રમાણે ગ્રીષ્મઋતુના પ્રચંડ તાપ સહેવા પડશે ! વરસાદમાં વરસાદ, વિજળી અને ભારે ગર્જનાઓ સહેવી પડશે ! હેમંતઋતુમાં કડક ઠંડી અને ઠંડા પવનો સહેવા પડશે ! એવી સ્થિતિમાં મુસાફરી કરવી કેમ સહેવાયે ?

શ્લોક:

માર્ગેપર્વતશ્રેણીષુ મહાગર્તે વિલેષુવા ।
ઉચ્ચાવ્ષેષુ માર્ગેષુ ચલનં ચ મુદુર્ભવેત્ ॥૩૪॥

ભાવાર્થ—

રસ્તામાં નાના મોટા ડુંગરાઓ અને પર્વતો ઝોળંગવાના હશે ! કંઈક ખાઈઓ અને ખાઠાઓમાં ઉતરી અને પસાર થવું પડશે ! ઉચ્ચ અને નીચા માર્ગોમાં ચાલતાં ભારે કષ્ટ ઉઠાવવું પડશે.

શ્લોક:

इत्थं दुःखप्रपूर्णोयं संन्यासोकथ्यतेजनैः ।
दुःखितैस्तु जनैःसेव्यः सुखिभिर्न कदाचन ॥૩૫॥

ભાવાર્થ—

અરેરે ! ભારે દુઃખથી ભરેલો એવો આ સંન્યાસીઓનો માર્ગ છે. તે સુખી સંસારીઓને માન આપવા લાયક નથી. તે તો જેના હૃદયમાં લાગણી પેદા થએલી હોય, અને એ લાગણી વશ થએલું એકાગ્રમન હશે તેમને જ એ સંન્યાસ વહાલો લાગતો હશે. પરંતુ સુખી માણસોને માટે એ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી.

શ્લોક:

निवर्तध्व मतोयूयं स्वेषुस्थानेषुनिर्भयाः ।
भुग्ध्वं राज्यसुखंशान्तं महद्भिरिप्सितंमुहुः ॥૩૬॥

ભાવાર્થ—

માટે હે દેવીઓ ! તમે અહીંથી પાછી ફરી જાઓ. અને તમારા રાજ્ય નિવાસોમાં-રણવાસમાં સુખેથી નિવાસ કરો. ત્યાં તમે નિર્ભયપણે રહીને રાજ્યનાં સુખો અનુભવો. જે સુખોની મોટા મોટા માણસો અપેક્ષાઓ રાખે છે, તે સુખો તમને સ્વાભાવિક રીતે પ્રાપ્ત થએલાં છે તેને શા માટે તરછોડો છો ? તમને એવું શું ભારે દુઃખ પેદા થએલું છે કે જેથી સંન્યાસ લેવાની તમારી ઇચ્છા થાય છે ?

શ્લોક:

भूपस्य भाषणंश्रुत्वा स्तंभिता मूर्च्छिता यथा ।
सीतां संप्रेरयामासु रुत्तरंदातु मुत्तमं ॥૩૭॥

ભાવાર્થ—

ઉપર મુજબ રાજનું બાપણુ સાંભળીને સઘળી રાણીઓ અને હાસદાસીઓ સ્તંભિત થઈ ગઈ. જાણે મૂર્છા આવી હોય તેવી બની ગઈ. અને આંખોમાંથી આંસુ કહાડવા લાગી. વળી છેલ્લી રાણી સીતાદેવીને પીપારાજને ઉત્તર આપવા માટે સૂચના કરી.

પ્રલોક:

કીદશો સાધુ સંઘોઽસૌ કીદશા નિયમાઙ્ગમે ।

ન વયં પાલનેશક્તાઃ રાજાં સંદૂષણાસ્પદાઃ ॥૩૮॥

ભાવાર્થ—

વળી એરાણીઓ બળડવા લાગી કે—આ તે વળી કેવી જાતનો સાધુ સંઘ છે ! અને આ નિયમોય કેવા ખરાબ છે ! અમે રાજરાણીઓથી પાલન થઈ શકે તેવા નથી ! એટલું જ નહિ પણ રાજાઓને પણ દૂષણ પેદા કરનારા છે.

इति श्रीवटाली वास्तव्येन गणपतिशङ्कर

शास्त्री विरचिते अभिनव

पीपाचरिते विशोऽह्नासः ।



અર્થૈકવિંશોલ્હાસઃ

(વંશસ્થ વ્રત્તમ્)

પ્રલોકઃ

તમુવાચવચઃકનીયસી, માર્યાસર્વગુણાન્વિતાસતી ।

ગુરુણાવચસામહીયસા, નિજકર્તવ્યપથંપ્રાપ્તિસુના ॥૧॥

ભાવાર્થ—

શ્રી પીપાળ રાજની છેલ્લી રાણી કે જે સર્વ સદ્ગુણોનો ભંડાર હતી ! સતી પતિવ્રતા હતી ! અને અલ્પ વયની હતી. છતાં પણ પોતાનું કર્તવ્ય શું છે તે સંપૂર્ણ જાણી શકતી હતી ! અને કર્તવ્યનો માર્ગ સરળ કરવા માટે બાધણ કરવા લાગી. એ બાધણ અન્ય સ્ત્રીઓને પૂજનિય-અનુકરણ કરવા લાયક, અને શ્રેષ્ઠ હતું.

પ્રલોકઃ

અયિમામકથંનુવિસ્મૃતં, વધુકર્તવ્યવિવાહજંવરં ।

ગુરુભિર્દ્રિજવર્યશાસિતં, વચસાસતંપદીષુઘોષિતં ॥૨॥

(૧) એકમીષે વિષ્ણુસ્ત્વાનયતુ ॥૧॥

હે સખી ! તને સર્વ પુરૂષાર્થના સાધનભૂત અને મુખ્ય ભૂલોકરૂપી સ્થાન પરમાત્મા પ્રાપ્ત કરે. અર્થાત્ આ ભૂલોકમાં બધાં સૌભાગ્ય મેળવવા માટે, અને મારા ધરમાં અન્ન-વસ્ત્ર વિગેરે ધરની બધી વસ્તુઓ સંભાળવા માટે તું મારા ધરની અધિકારિણી થા.

દ્વે ઝર્જે વિષ્ણુસ્ત્વાનયતુ ॥૨॥

હે સખી ! તને ભૂલોક અને બુવલોકના સ્થાનમાં બળવાન રહેવા માટે પરમાત્મા સહાયરૂપ થાઓ. કારણકે તારા બળથી મારા બળનો વધારો થશે.

ઝ્ઞં ત્રીણિરાયસ્પોષાય વિષ્ણુસ્ત્વાનયતુ ॥૩॥

હે સખી ! તું ભૂલોક-બુવલોક અને સ્વર્ગલોકના સ્થાનમાં ધનનો વધારો થવા માટે મારા ધરની અધિકારિણી થા.

ઝ્ઞં ભત્ત્વારિ માયો મવાય વિષ્ણુસ્ત્વાનયતુ ॥૪॥

હે સખી ! તું ભૂલોક-બુવલોક-સ્વર્ગલોક-મહલોકમાં સુખરૂપ રહેવા માટે મારા ધરની અધિકારિણી થા.

ઝ્ઞં પંચપણ્ડિત્યો વિષ્ણુસ્ત્વાનયતુ ॥૫॥

હે સખી ! તું ભૂલોક-બુવલોક-સ્વર્ગલોક-મહલોક અને જનલોક આ પાંચ લોકના સ્થાનોમાં પરમાત્માને એવી રીતથી પ્રાપ્ત કર કે જેનાથી ધરમાં રહેલાં પશુઓની સંભાળ તું સારી રીતે રાખી શકે.

ભાવાર્થ—

હે સ્વામિનાથ ! કેમ, આપ વિસરી ગયા કે ! તમારા-મારા વિવાહ પ્રસંગે આપણા પવિત્ર ગુરુઓએ-પુરોહિતોએ જે ઉદ્દ્યોધન આપ્યું છે, અને સમપદીની અંદર જે શરતો બહેર કરી છે તે તમારે-અમારે પરસ્પર કબુલ રખાઈ છે.

ૐ षडङ्गतुभ्यो विष्णुस्त्वानयतु ॥૬॥

હે સખી ! તું બૂલોંક-ભુવલોંક-સ્વલોંક-મહલોંક-જનલોંક અને તપલોંકના સ્થાનમાં, અને વસંતાદિ છ રૂતુઓમાં તું મારી સાથે ઉત્તમ સુખ ભોગવનારી થા.

ૐ સલ્લેસતપદા મવ સામામનુવ્રતામવ ॥૭॥

હે સખી ! તું બૂલોંક-ભુવલોંક-સ્વલોંક-મહલોંક-તપલોંક અને સત્વલોંકના સ્થાનોમાં પરમાત્માની દ્વાથી સારી રીતે પ્રખ્યાતિ મેળવી, મારી સાથે પતિધર્મનું પરિપાલન કરી, ઉત્તમ સુખ ભોગવનારી, અને મારી આજ્ઞાનું પાલન કરનારી થા.

ત્વક્તો મેડસ્તિલસૌમાન્યં પુણ્યૈસ્ત્વં વિવિધેઃ કૃતૈઃ ।

દેવૈઃ સંપાદિતો મયં વધૂરાયપદેડબ્રવીત્ ॥૯॥

હે સ્વામિનાથ ! તમારાથી આ જગતમાં મને સૌભાગ્ય મળ્યું છે. અનેક પ્રકારનાં પુણ્ય કરવાથી અને દેવતાઓની કૃપાથી તમારા જેવા સ્વામીને હું પરણી છું. આ પ્રમાણે પહેલું પગલું ભરતી વખતે કન્યા બોલે છે.

કુટુંબં પાલયિष्याમિ હ્યાવૃદ્ધબાલકાદિકમ્ ।

યથા લબ્ધેન સંતુષ્ટા વ્રૂતેકન્યા દ્વિતીયકે ॥૨॥

હે સ્વામિનાથ ! તમારા કુટુંબના વૃદ્ધ પુરૂષોના વચનનું પાલન કરી, તેઓની આજ્ઞામાં રહી તેઓનું, બાળકોનું, તથા કુટુંબનું પાલન કરીશ. અને જેટલું ધન પ્રાપ્ત થાય તેથી સંતુષ્ટ રહીશ. અને આપને બોલું લાગે તેવું વચન કદાપિ બોલીશ નહિં. આ પ્રમાણે કન્યા બીજું પગલું ભરતી વખતે બોલે છે.

મિષ્ટાન્નવ્યજ્ઞનાદીનિ કાલેસંપાદયે તવ ।

આજ્ઞાસંપાદિની નિત્યં તૃતીયે સાડબ્રવીદ્વરમ્ ॥૩॥

હે પ્રાણુનાથ ! તમને તથા તમારા કુટુંબને દરરોજ વખતસર ઉત્તમ રસોઇ કરી ભોજન કરાવીશ. અને તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીશ. આ પ્રમાણે કન્યા ત્રીજું પગલું ભરતી વખતે બોલે છે.

શુચિઃ શૃङ्ગારમૂષાહં વાહ્મનઃ ક્ષયકર્મભિઃ ।

ક્રીલ્લિષ્યામિ ત્વયાસાર્ધં તુરીયે સાબ્રવીદિદમ્ ॥૪॥

હે સ્વામિન ! હું હંમેશા પવિત્ર રહી સૌભાગ્યના શયુગારને ધારણ કરી મનથી-વચનથી તથા સત્કર્મોથી આપને પ્રસન્ન કરીશ. અને આપનું શુભ ચિંતન કરીશ. આ પ્રમાણે કન્યા ચોથું પગલું ભરતી વખતે બોલે છે.

દુઃખે ધીરા મુક્તે હૃદ્યા મુક્તદુઃખ વિભાગિની ।

નાહં પરવરં ગચ્છે પંચમે સાબ્રવીત્પતિમ્ ॥૫॥

પ્રલોક:

અધુનાપરિપીડયતે મૃશ, મરિભિર્ભારતહિન્દુસત્પ્રજાઃ ।
અપિતત્ પરિત્રાણહેતુના મુનિનાસાધુચયોવિનિર્મિતઃ ॥૩॥

ભાવાર્થ—

અરેરે ! હાલમાં અખિલ ભારતની સત્પ્રજા દુષ્ટ દોડેલી અત્યંત પીડા પામી રહેલી છે ! એ પીડાનો નાથ કરવાને માટે, યાને હિન્દુઓનું સંરક્ષણ કરવા માટે પરમ પૂજનિય શ્રી રામાનંદજી મહામુનિએ ભારતીય સાધુ સંઘ નિર્માણ કરેલો છે ! એ જોઇને સાચા હિન્દુનું હૃદય આકર્ષાયા વિના રહે તેમ નથી. ખરે !

પ્રલોક:

बहवोऽवनिपाः सुसंगताः सहमित्रैर्नरवीरसत्तमैः ।
वनितानरपालकैर्मताः स्त्रीसमवाय समन्विताः किल ॥४॥

હે નાથ ! આપના આપત્તિના સમયમાં હું ધીરજ રાખીશ, અને આપના સુખથી હું પ્રસન્ન રહીશ. અને આપના સુખદુઃખમાં હું ભાગ લઉંશ. તેમજ કોઈપણ અન્ય પુરૂષની ઈચ્છા કરીશ નહિં. આ પ્રમાણે કન્યા પાંચમું પગલું ભરતી વખતે બોલે છે.

मुखेन सर्वकर्माणि करिष्यामि गृहेतव ।

सेवां श्वसुरयोष्वापि बन्धूनां सत्कृतं तम् ॥६॥

यत्र भवानहं तत्र नाहं वक्षेप्रियं क्वचित् ।

नाहं प्रियेण वक्ष्यामि कन्याषष्ठेपदेऽब्रवीत् ॥७॥

હે પતિ ! હું આપના ઘરનું સર્વ કામ સારી રીતે કરીશ, અને આપના માતાપિતાની સેવા કરીશ. આપના ભાઈઓનો પણ સત્કાર કરીશ. આપ જ્યાં જશે ત્યાં હું આપની સાથે આવીશ. અને કદાપિ આપનાથી દૂર રહીશ નહિં. અને ક્યારેય પણ તમને છેતરીશ નહિં. આ પ્રમાણે કન્યા છઠું પગલું ભરતી વખતે બોલે છે.

होम यज्ञादि कार्येषु भवामि च सहायकृत् ।

धर्मार्थकामकार्येषु मनोवृत्तानुसारिणी ॥८॥

सर्वेच साक्षिणस्त्वं मे पति भूतोऽसि सांप्रतम् ।

देहो मयापितस्तुभ्यं सप्तमे साम्रवीद्वरम् ॥९॥

હે સ્વામિનાથ ! હોમ તથા યજ્ઞાદિ કાર્યને વિષે હું આપને સહાય કરીશ. ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણે પુરૂષાર્થના દરેક કાર્યમાં હું આપની મરજી પ્રમાણે વર્તીશ. તમે દેવ બ્રાહ્મણ વિગેરેની સાક્ષીમાં આપ મારા પતિ થયા છો, અને મેં મારું શરીર આપને અર્પણ કર્યું છે. આ પ્રમાણે કન્યા સાતમું પગલું ભરતી વખતે બોલે છે. (સંસ્કાર પ્રયોગાવલિ. પૃ. ૧૩૭ થી ૧૪૦)

ભાવાર્થ—

મહાસુનિ શ્રી રામાનંદજી મહારાજે નિર્માણ કરેલા એ સાધુસંઘની અંદર મોટા મોટા રાજાઓ સંમત થયેલા છે ! અને સંગઠિત પણે જોડાયેલા છે. તેમાં તેમના મિત્રો, અને કંઈક ઉત્તમ નરવીરોનો સમાસ થયેલો છે. વળી એ સાધુ સંઘની બરોબરીમાં કામ કરી શકે તેવો ભારતીય સ્ત્રીસંઘ સ્થપાયેલો છે. એ સાધ્વી સંઘની અંદર લાખો સ્ત્રીઓ જોડાયેલી છે ! તેમાં કંઈક રાજરાણીઓ પણ છે. એ સર્વેને રાજા-મહારાજાઓ તરફથી અનુમતિ મળેલી છે.

શ્લોક:

बहवः प्रतिभान्तिकोमलाः सुकुमारा नृपवंशसंभवाः ।

अपितत् सदृशीः सुकोमलाः नृपराज्यः नृपवंशदीपिकाः ॥५॥

ભાવાર્થ—

હે સ્વામિનાથ ! આપ સમજી શકો છો કે-સંઘમાં જોડાયેલા રાજાઓનાં અંગે શું કૌમળ નથી ? અને ભારતીય સ્ત્રીસંઘમાં જોડાયેલી રાજકુમારિઓ શું કૌમળ અંગની નથી ? તેમની બરોબરીમાં આવી શકે તેવા કંઈક શ્રીમંતો પણ ઘણા સુકૌમળ અંગવાળા છે ! અને તેમની સ્ત્રીઓ પણ સુકૌમળ અંગની છે. પરંતુ ધર્મરક્ષણનો પ્રશ્ન પૂરો પાડવાને અંગે, અને દેશનું હિત સાધવાને અંગે એ કૌમળતા તરફ ધ્યાન આપવાનું કયાંથી બને !

શ્લોક:

किलतेवनवासगामिनो गणयंतिनवनस्यदुःखतां ।

भवताऽपिनहिविचार्यते सुकुमारेणशरीरधारिणा ॥६॥

ભાવાર્થ—

વળી એ રાજા-મહારાજાઓ અને શ્રીમંતોને પણ સુસાફરીને અંગે જંગલો વેઠવાં પડશે એ સારી પેઠે સમજી શકે છે. પરંતુ ધર્મરક્ષાની ખાતર એ વનવાસ દુઃખને કયાંથી ગણવાનું હોઈ શકે ! આપ ખુદને માટે આપજ વિચાર કરો તો આપ સુકૌમળ શરીરવાળા નથી ! અને વનવાસને અંગે થતાં દુઃખો આપ શું ભણી શકતા નથી ! !

શ્લોક:

अपिनाम सुरार्थितं सुखं परित्यक्तंनिजधर्मरक्षितुं ।

इदमेव सुखं सदैवतं पतिकर्तव्यपथंपૂषुणां ॥७॥

ભાવાર્થ—

આપે આપનું સ્વર્ગીય સુખ આપનારું રાજ્ય ત્યજી દીધું છે ! અને કામધેનુ સમાન રાજ્યલક્ષ્મીને વિસારી મૂકી છે ! અને અસદ્ધ સંકટો વેઠવાને માટે તૈયાર થયા છો એ વાત આપની ખ્યાલ બદ્ધાર નથી ! વળી આપ જોડો વિચાર કરો તો પતિની સાથે જ પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ સળગતી ચિતામાં બૂરકા મારે છે ! અને પતિના સુખ અને દુઃખોમાં સંપૂર્ણ જિજ્ઞાસુ સુધી સામેલ રહે છે એ પતિવ્રતા ધર્મ શું આપની જાણમાં નથી ! !

શ્લોક:

અતિદુઃખમયેદુરાસ્પદે હ્યરિભિઃ પાતિતકષ્ટજે ભયે ।
ધૃતિધારણમેવસદ્વૃતં નિયમેન પરિપાલયંતિતાઃ ॥૮॥

ભાવાર્થ—

પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનો ધર્મ એ છે કે—પતિને માથે દુઃખ આવી પડેલું હોય, અને વસમી સ્થિતિમાં પતિવ્રતાનો સ્વામી આવી પડેલો હોય, દુઃખનોએ ભારે કષ્ટ અને ભય પેદા કરેલો હોય તેવે પ્રસંગે પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનો ધર્મ એ છે કે—અત્યંત ધીરજ રાખીને પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનો ધર્મ બળવો જોઈએ. અને પાતિવ્રત્યના નિયમોનું અખંડ પરિપાલન કરવું જોઈએ.

શ્લોક:

કિલસર્વસુખેસુરેપ્સિતે ભવતિહૃષ્ટમના કુલાંગના ।
સહકાર્યકરાઃસુબોધિની ભવતિમંત્રવિદામનુત્તમા ॥૯॥

ભાવાર્થ—

પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનો ધર્મ એ છે કે—પતિને સ્વર્ગીય અનંત સુખોની પ્રાપ્તિ થએલી હોય તે પ્રસંગે કુળવાન સ્ત્રી તેના મનનો આનંદ વ્યક્ત કરતી રહે. અને સહભાગિની થઈ પ્રસંગે પ્રસંગે સારા સદ્બોધ આપતી રહે. અને ઉત્તમ વિચારોને ધારણ કરતી રહી ઉત્તમોત્તમ વિચારો આપતાં પ્રસંગવશાત્ ઉન્નતિની માર્ગદર્શક થતી રહે.

શ્લોક:

ચલતિસ્વપતે:પદેપદે જનછાયા સદશીસદૈવસા ।
નકથંભવતાઽનુગામિની કથયત્વંહિસુશાસ્ત્રવિદ્વૃપ ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

મનુષ્ય તેની પાછળ ચાલતી છાયા જેમ સહસ્ર હોય છે ! તેમ પતિને પગલે પગલે ચાલતી તેની ધર્મપત્નિ છાયાની માફક અનુકુળ રહે. માટે હે સ્વામિનાથ ! હું આપની સાથે સહગામિની બની-આપની સાથે ત્યાગિની બની શા માટે સાથે ન આવી શકું ? શું એ ધર્મ આપ નથી બાણતા કે ! !

પ્રલોક:

यदिवेत्तिजंनःस्वमानसे अयमात्मा ह्यविनाशिचाव्ययः ।
गणयेन्नभयंदुरासदां वनजानां मनुजन्मनांकिल ॥११॥

ભાવાર્થ—

તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસી માણસ પોતાના મનમાં વિચાર કરે, અને નિશ્ચિ-તપણે માની લે કે-આ આત્મા કદી મરતો નથી અને જનમતો નથી. તેને કોઈ પ્રકારનું સુખ દુઃખ વિગેરે કંઈપણ નથી. તેને બાહ્ય-યૌવન અને વૃદ્ધ અવસ્થાનો બાધ પણ નથી. અને એ સત્-ચિત્ અને આનંદમય છે. એ પ્રમાણે આત્માના સાચા આનંદનો ભાવ દ્રઢ થાય તો જંગલનાં કૂર પ્રાણીઓનો પણ તેને શાનો ભય હોઈ શકે ?

(૧) नत्वेवाहं जातुनासं नत्वं नेमे जनाधिपाः ।

• ન ચૈવ ન મવિષ્યામઃ સર્વેવ્યયમતઃ પરમ્ ॥ મં ગી૦

ભગવાન કહે છે કે-હે અર્જુન ! હું, તું, અને આ સામે યુદ્ધ કરવાને માટે ઉભા રહેલા રાજાઓ જૂનકાળમાં ન હતા એમ નહિં. અને ભવિષ્યકાળમાં પણ ન હોઈશું એમ શી રીતે કહી શકાય ? (ગીતા અં ૨ શ્લોક. ૧૨)

देहिनोऽस्मिन्यथादेहे कौमारं यौवनंजर ।

તથા દેહાંતર પ્રાપ્તિર્ધીરસ્તત્ર ન મુચ્યતિ ॥ મં ગી૦

દેહધારી માત્રને તેના દેહને કુમાર અવસ્થા, યુવાન અવસ્થા, અને ધડપણ આવે છે. તેવી રીતે બીજો દેહ પણ પ્રાપ્ત થાય છે એવું જેને નક્કી જ્ઞાન છે એવા ધીરજવાળા પુરૂષને મુઝવણ થતી નથી. (ગી૦ અં ૨, ૧૩)

यंहि न व्यथयंत्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।

સમદુઃખસુખં ધીરં સોઽમૃતત્વાય કલ્પતે ॥ મં ગી૦

એવા ધીરજવાળા માણસને સુખને દુઃખ એક સરખાં ગણાય છે. સુખથી તેને આનંદ થતો નથી કે દુઃખથી વ્યથા થતી નથી. ખરે ! એ મોક્ષ પદનો અધિકારી છે.

(ગી૦ અં ૨, ૧૫)

પ્રલોકઃ

અથત્યાગવિધૌચ્છમુષ્ડનમ્ કરમાલાંવરદંડસંયુતામ્ ।

શુભતીર્થજલેઃપ્રપૂરિતાતુંબાવામકરસ્યમૂષ્ણં ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

ખરે ! જે આપની ત્યાગ વિધેની અનુભતિ મને મળતી હોય તો મુંડન કરાવવામાં મને લગીરે ઘૂણા નથી ! વળી સુંદર હાથમાં દંડ ધારણ કરીશ ! અને રામ નામના પવિત્ર મંત્ર જપ માટે કરમાળા પણ રાખીશ. વળી પવિત્ર તીર્થોના પુણ્ય જળોથી ભરેલું કમંડલું ઘણા જ પ્રેમ સાથે હું ડાળા હાથમાં રાખીશ.

નાસતો વિષ્ણુરે ભાવો નામાવો વિષ્ણુરે સતઃ ।

ઉમયોરપિ દ્રષ્ટોડતસ્ત્વનયોસ્તત્ત્વદર્શિભિઃ ॥

અસત્ પદાર્થનું અસ્તિત્વ ક્યાંથી ! અને સત્ પદાર્થોના અભાવ ક્યાંથી હોઈ શકે ! તેની શોધખોળ પૂર્વકનો અંત તત્ત્વદર્શી પુરૂષોએ જોએલો છે. (ગી૦ અ૦ ૨,૧૬)

અવિનાશિ તુ તદ્વિદ્ધિ યેન સર્વમિદં તતમ્ ।

વિનાશમવ્યયસ્યાસ્ય ન કશ્ચિત્કર્તુમર્હતિ ॥

આત્મા અવિનાશી છે ! જે આત્મા વડે આ દ્રશ્યાદ્રશ્ય જગત્ હયાતિમાં આવેલું છે ! આત્મા સદા અજર અને અમર છે ! તેનો નાશ કરવાને કોઈ સમર્થ નથી.

(ગી૦ અ૦ ૨,૧૭)

અંતવંત ઇમે દેહા નિત્યસ્યોક્તાઃ શરીરિણઃ ।

અનાશિનોડપ્રમેયસ્ય તસ્માદુધ્યસ્થ ભારત ॥

દેહધારીઓના દેહ નાશવંત છે ! અને તે હંમેશાં થોડે થોડે નાશને પંથે જ પડેલા હોય છે. ત્યારે આત્મા અવિનાશી અને અમાપ છે એવું નક્કી સમજી મનુષ્યે કર્તવ્યપરાયણ થવું જોઈએ. (ગી૦ અ૦ ૨,૧૮)

ય એનં વેલ્લિ હંતારં યથૈનં મન્યતે હૃતમ્ ।

ઉઘૌં તૌ ન વિજાનીતો નાયં હંતિ ન હન્યતે ॥

જે માણસ આત્માને મારનાર સમજે છે, અને આત્માને મુલેલો સમજે છે એવી સમજવાળા અને કશું સમજતા નથી એમ જાણવું. ખરું જોતાં તો આત્મા નથી તો કોઈને મારતો કે નથી તો પોતે મરતો. (ગી૦ અ૦ ૨, ૧૯)

ન જાયતે મ્રિયતે વાકદાન્વિ જ્ઞાયં ભૂત્વા ભવિતા વા ન ભૂયઃ ।

અજોનિત્યઃ શાશ્વતોડયં પુરાણો ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે ॥

જેને જન્મ જ નથી, તે કદી પણ મરે જ ક્યાંથી ! તે કદી થએલો હોય, અગર થવાનો હશે તેમ નથી. ખરું જોતાં એ અજન્મા છે, નિરંતર રહેનાર છે, સદાકાળ તેની પ્રતીતિ છે, એ જીનામાં જીનો પુરાનો છે, તેનું શરીર મરે છે પણ તે ખુદ મરતો નથી.

(ગી૦ અ૦ ૨, ૨૦)

શ્લોક:

અભયંશુભદંચકૌપિનમ્ તિલકંદ્વાદશસિદ્ધસૂચકમ્ ।

વિવૃધૈઃસહસત્સમાગમો સતતંજ્ઞાનસુધાનિષેવણં ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

આહા ! કેવું સુંદર લાગશે વાડ ! ! આ કૌપિનનું ધારણ સઘળા ભયને દૂર કરનારૂં અને કલ્યાણકારી જણાયે. વળી ભારતના ખાર પ્રાન્તોના રક્ષણ કરનારા સિદ્ધ મહાત્માઓ આ દેહના ખાર વિભાગોના આત્મારૂપે ગણી તેમના તરફ પૂજ્યભાવ વ્યક્ત કરતાં એવાં ખાર તિલકો હું ધારણ કરતી રહીશ એ કેવું સુંદર લાગશે ! વળી વિદ્વાન્ સાધુ સંઘના મહાત્માઓ સાથે અહર્નિશ સમાગમ થતો રહેશે ! અને તે દ્વારા જ્ઞાનામૃતનું પાન પણ સતત થતું રહેશે એ કેવા સુંદર આનંદની વાત ગણાય ! !

વેદાવિનાશિનં નિત્યં ય એન મજમવ્યયમ્ ।

કથં સ પુરુષઃ પાર્થકંધાતયતિ હંતિકમ્ ॥

આત્મા એ અવિનાશી છે, અને સદાકાળ રહેનાર છે. એ અજન્મા અને ધર્મણુ વિનાનો છે. એવો એ પુરુષ કોને કેવી રીતે મારી શકે ! અને તેને કાણ કેવી રીતે મારી શકે !
(ગી૦ અ૦ ૨ । ૨૧)

વાષાંસિજીર્ણાનિ યથાવિહાય નવાનિગૃહ્ણાતિ નરોડપરાણિ ।

તથા શરીરાણિ વિહાયજીર્ણાન્યન્યાનિ સંયાતિ નવાનિદેહી ॥

માણસ જેમ જીર્ણ થએલાં વસ્ત્રોને ત્યજ દે છે, અને ખીજાં નવાં વસ્ત્રો ધારણ કરે છે, તેવી રીતે જીવાત્મા તેનાં જીર્ણ શરીરને ત્યજ દે છે, અને નવાં શરીર ધારણ કરે છે.
(ગી૦ અ૦ ૨ । ૨૨)

નૈનં છિદંતિ શસ્ત્રાણિ નૈનં દહતિ પાવકઃ ।

ન ચૈનં ક્લેદયંસ્યાપો ન શોષયતિ માનસઃ ॥

વધારે તો શું ! પણ ભારે તીક્ષ્ણ શસ્ત્રો એ આત્માને છેદી શકતાં નથી ! ભારે ભઝૂકી રહેલો અગ્નિ તેને દહન કરી શકતો નથી ! અનેક જળના સમુદાયો ભિગવી શકતા નથી ! અને ઝડ વાયુ એકત્ર થાય તો પણ તે આત્માને શોષી શકતા નથી. (ગી૦ અ૦ ૨ । ૨૩)

અચ્છેદ્યોડયમહ્રાદ્યોડયમ્ક્લેદ્યોડશોષ્ય એવ ચ ।

નિન્યઃ સર્વગતઃ સ્થાનુરત્વલોડયં સનાતનઃ ॥

તાતપર્ય એ છે કે—આત્મા છેદી શકાતો નથી, ભિગવી શકાતો નથી કે શોષી શકાતો નથી. એ સર્વ પ્રાણીપદાર્થોમાં નિત્ય રહેનાર છે, સ્થિર રહેનાર છે, અચલ અને સનાતનપણું રહેનાર છે. (ગી૦ અ૦ ૨ । ૨૪)

અમ્યક્તોડયમચિરોડયમવિકાર્યોડયમુચ્યતે ।

તસ્માદેવં વિદિત્વૈનં નાનુશોચિતુ મર્હસિ ॥

શ્લોક:

અમિશંનિશિતદ્રમાપતે: સ્મરણં વૈ ભજનંભવિષ્યતિ ।
કિલતન્નજમાનુસેવિનામ્ નપ્રભવોઽલકૂરશ્ચાપદાં ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

વળી રાત-દિવસ ભગવાન રામચંદ્રજીનું સ્મરણ અને ભજન થતું રહેશે ! કીર્તનો અને પ્રવચનો થતાં રહેશે ! અને સુંદર સુરિલા સંગીતોથી ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર થતો રહેશે. એવા ભજનોનું સેવન કરવાથી મનુષ્યનો આત્મા નિર્ભય થઈ કૂર એવાં વ્યાઘ્રાદિકોનો ભય દૂર થઈ જશે. અને વાઘ-સાપ-રીંછ ચિત્તા વિગેરેનો પણ પ્રભાવ એવા ભજનાનંદિ સાધુઓ ઉપર કયાંથી આવી શકશે ! !

શ્લોક:

ઉષસિમૃદુભિ:સુકોમલૈ: સ્તુતિભિર્મંગલપ્રાર્થનં ભવેત્ ।
ઈદશમિદશં સુમંગલં જનસૌભાગ્યકરં ભવિષ્યતિ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

આહા ! વહેલા પરીઠ એ સત્પુરૂષો ભગશે ! અને ભગ્યત થતાંની સાથે જ સુંદર સુરિલા સ્વરોથી મંગલસ્તોત્રો વડે કરીને થતી પ્રભુ પ્રાર્થનાઓ સાંભળવા મળશે. આવા પ્રકારનું આવું સુંદર મંગલ તેનો અનુભવ લેનાર મનુષ્યોને બારે સૌભાગ્ય આપનારૂં બનતું રહેશે.

એ વ્યાકતઓની પેઠે પ્રત્યક્ષ દેખાતો નથી કે મનમાં ચિંતવી શકાતો નથી. ખરે ! એ સર્વ વિકારોથી રહિત છે. માટે એ આત્માની પરિસ્થિતિ અને જ્ઞાન મેળવવાથી શોક-મોહ દૂર થાય છે. (ગી० અ० ૨ । ૨૫)

અયંચૈનં નિત્યજાતં નિત્યં વા મન્યસે મૃતમ્ ।

તથાપિ ત્વં મહાબાહો નૈનં શોચિતુ મર્હસિ ॥

એ આત્માને માટે એ ધડી માની લોકે નિત્ય એ જન્મ લે છે, અને નિત્ય એ મરનાર છે, એ ધોરણે પણ આત્માનો શોક હોઈ શકે નહિં. (ગી० અ० ૨ । ૨૬)

જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુ ધ્રુવં જન્મ મૃતસ્ય ચ ।

તસ્માદ્વરિહાર્યેઽયં ન શ્વં શોચિતુ મર્હસિ ॥

જે જન્મે છે, તેનું અવશ્ય મૃત્યુ છે, અને જેનું મૃત્યુ છે તે અવશ્ય જન્મે છે. એવા અનિવાર્ય અર્થમાં આત્મા શી રીતે શોક કરવા લાયક ગણાય ? (ગી० અ० ૨ । ૨૭)

શ્લોક:

તદનુદ્યવગાહનંજલે જલપૂર્ણેસરસિસરિત્સુષ્ણ ।
દ્યપિતત્તનુતાપહેતુના તપનં સ્થાપિતપંચવન્હિભિઃ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી સુંદર સરોવરોના અથવા પવિત્ર જલાશયોના, કે પવિત્ર નદીઓના જળની અંદર સ્નાનનો વિધો થતો રહેશે ! અને ત્યાં પછી મધ્યાન્હની ઉપાસના માટે પંચાગ્નિનું સ્થાપન કરી પંચાગ્નિ તાપવાનો લાભ મળશે.

શ્લોક:

તપસા પ્રભવેત્સહિષ્ણુતા, ક્ષમયા માનસતોષણં ભવેત્ ।
પરિતુષ્ટમનારવાપ્નુયાત્ સકલં દિવ્ય સુખં મનેષ્ણિતં ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે ગીર્ધ્મ રૂતુના મધ્યાન્હે પડતા પ્રચંડ તાપમાં પંચાગ્નિના તાપથી તપ કરનાર સાધુ સાચો તપસ્વી બનશે ! તેનું શરીર પ્રચંડ તાપને સહન કરનાર ઉત્તમ બનશે ! અને એવા અગ્નિના સેવનથી સૂર્યસમાન તેજસ્વી શરીર બનશે.

શ્લોક:

અતિવૃષ્ટિજયાર્થહેતવે અતિવૃષ્ટાવપિવારિમજ્જનં ।
અપિનામભવેન્નિજંતનુઃ સુદૃઢં વૃષ્ટિક્ષમંબલાન્વિતં ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

જ્યારે વરસાદની રૂતુ આવશે ત્યારે વરસાદથી થતાં દુઃખો અને અતિવૃષ્ટિના ભયો છૂતવાને માટે ભારે વરસાદની અંદર બેસીને મન ઉપર વિજય મેળવવા માટે પ્રભુ સ્મરણ કરવામાં મન લાગશે. ખરે ! એ વૃષ્ટિના તપથી તપસ્વીઓનાં શરીર સુંદર બળવાન અને વૃષ્ટિને સહન કરી શકે તેવાં ઓજસ્વી બનશે.

શ્લોક:

હિમમયેસમયે સુશીતલે જલપૂર્ણેસરસિનિમજ્જનં ।
સમભવેજ્જનલોકવંદિતો સકલાઃસ્યુર્વશગામિની પ્રજાઃ ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

જ્યારે હીમ રૂતુ આવશે, કડક ઠંડી પડશે, ત્યારે નિર્મળ જળથી ભરેલાં સરૌવરોની અંદર પ્રવેશ કરવામાં આવશે ! અને ફક્ત ઠોકું બહાર રાખી આખું શરીર જળમાં ડુબાવીને ભૃગુનું ધ્યાન કરવામાં આવશે. એ શીતોઢકના અભ્યાસથી તપસ્વીનું શરીર હીમ રૂતુને સહન કરનારૂં, ભારે બળવાન, નિર્દોષ, નિષ્પાપ, અને ઠંડીને લગતાં સમસ્ત દુઃખોને સહન કરનારૂં બનશે. એ પ્રમાણે ત્રણે રૂતુના તાપ સહન કરનાર સંત પુરૂષો જગત્વંદ્ય કેમ બની ન શકે ! અને સમસ્ત પ્રભ આધિન કેમ ન થાય ! ખરેખર એ મહાત્મ્યોને તપનાર મહાત્માઓને ધન્ય !

શ્લોક:

इतिमानिनि मान्यतांस्वकां निजकर्तव्यपरां हृदि स्पृशां ।
उक्तवावचसामहीयसा तदनुत्यागपराबभूवह ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

ઉપર મુજબ ધર્મને લગતા અભિમાનને ધારણ કરનારી એ સ્વાભિમાની સ્ત્રીતા દેવીએ પોતાની ઉત્તમ માન્યતાઓ ત્યાગ વિશેની હૃદયસ્પર્શી બતાવી આપી. અને પોતાની સમજપૂર્વક ત્યાગનો સ્વાંગ ધારણ કરવાને માટે પહેરેલા અલંકારો અને વસ્ત્રો ત્યાગ કરી દીધા.

શ્લોક:

नृपतीरपिकौतुकान्वितो प्रापत्यागविधानजांक्रियाम् ।
बहुभिःसुजनैःसमन्वितो पीपारागविरागतां ययौ ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

રાજા પીપાણ સ્ત્રીતાદેવીનું ભાષણ સાંભળી ભારે કૌતુક કરવા લાગ્યા. અને સભાસદો સ્ત્રીતાદેવીના વિચાર સાંભળીને ધન્યવાદ આપવા માંડ્યા. તે પ્રસંગે સ્ત્રીતાદેવીને ત્યાગિનિ જોઈ રાજા પીપાણએ પણ સંન્યાસની દીક્ષા લીધી. તેમની સાથે બીજા અનેક સજ્જનોએ પણ સંન્યાસ લીધો.

શ્લોક:

तमुवाचवचस्तपोनिधिः बहुरानंदकरं सभासदान् ।
अधुनासुविधेश्चशिक्षणं प्रतिगृहंतु च योगशास्त्रजं ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

શ્રીમાન્ રામાનંદજી મહારાજે પીપાજીને અને સભાસદોને રંજન કરનારું ભાષણ કરી અને જય જયકારની ધ્વનિ સાથે સંન્યાસને અંગે યોગાભ્યાસની જરૂર હોવાની વાત જણાવી સભા વિસર્જન કરી.

इति श्रीवटाली वास्तव्येन गणपतिशङ्कर
शास्त्री विरचिते अभिनव
पीपाचरिते एकविंशोऽध्यायः ।



અથ દ્વાવિંશોલ્હાસઃ ॥

અનુષ્ટુપ્-વૃત્તમ્

શ્લોકઃ

અપરેઽહનિપૂર્વાળ્હે જગ્મુસ્તેનૃપમંદિરં ।
સુશીલૈઃસાધુભિઃસાર્ધં યોગવિજ્ઞાનહેતવે ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—

શ્રીમાન્ સદ્ગુરુ શ્રી રામાનંદજી મહારાજની પોતાના રાજમહેલમાં પદરામણી થવા માટે રાજ પીપાળએ અત્યંત આગ્રહ કરેલો હોવાથી બીજે દિવસે પ્રાતઃકાલમાં પધારવા માટે નક્કી કર્યું. અને સુશીલ હજારો સાધુઓ સાથે રાજના રાજમહેલમાં જ્યાં વિશાળ ચોક હતો, અને દેવ ઘર નજીક હતું એવે સ્થળે પધાર્યા. જ્યારે રાજને યોગ વિષેનું વિજ્ઞાન સમજવાનું હતું.

શ્લોકઃ

નૃપતિઃસ્વાગતંષક્રે સ્વાગતાનાંસુવર્ષસાં ।
ભારતીયસ્વધર્માર્થં ધનપ્રાણાર્પિતાત્મનાં ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—

શ્રી રામાનંદજી સહજ શિષ્યો સાથે પધાર્યા તે પ્રસંગે શ્રીમાન્ પીપાળ રાજાએ એ સર્વેનું ઘણું પ્રેમથી અને ઠાઠથી સ્વાગત કર્યું. એ સાધુઓ ભારે તેજસ્વી હતા ! અને ભારતીય હિન્દુ ધર્મ માટે ધન અને પ્રાણને અર્પણ કરનારા ધર્મચુસ્ત હતા.

શ્લોકઃ

મુનિઃસંપ્રેરયામાસ નૃપંધર્મવિદાંવરં ।
યોગપ્રયોગસંતત્યૈ સાધૂનાંજ્ઞાનહેતવે ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ—

શ્રીરામાનંદજી મહારાજે શ્રી પીપાળ સંતને યોગના ભિન્ન ભિન્ન પ્રયોગોના પ્રચાર કરવાના હેતુથી અને સાધુઓમાં તથા જન સમાજમાં યોગનો પ્રચાર કરવાના હેતુથી, પ્રેરણા કરી કે તમે યોગ વિષે વ્યાખ્યાન કરો.

શ્લોક:

તદોવાચનૃપઃશ્રેષ્ઠો મુનિનાજ્ઞાપિતોઽપિસઃ ।

વ્યાખ્યાનંકર્તુમુત્તિષ્ઠત્ સાધૂનાંસંસદિપુનઃ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા પીપાળ રાજયોગીએ મહા મુનિશ્રી રામા-
નંદજી મહારાજની આજ્ઞા સ્વીકારી એ સત્પુરુષોના સમાજમાં વ્યાખ્યાન
આપવા જિભા થયા.

શ્લોક:

આદૌતુમંત્રયોગસ્ય વ્યાખ્યાનંસવિધાનકં ।

પ્રિયંમંત્રવિદાંશ્રેષ્ઠં તાન્ત્રિકાનાંતથૈવચ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ—

શરૂઆતમાં તેમણે મંત્રયોગ વિષે વ્યાખ્યાન આપ્યું. તેમાં માંત્રિકાને
ઘટે તેવા વિધી વિધાનપૂર્વક વ્યાખ્યાન આપ્યું. વળી તાંત્રિકાને ઉપયોગી એવા
વિધી પણ વિસ્તાર સાથે સમજાવ્યો.

શ્લોક:

एवंचलययोगस्य व्याख्यानंतु प्रथग्विधम् ।

लययोगप्रसक्तानां हृदयाल्हादकं महत् ॥ ६ ॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે લય યોગનું વ્યાખ્યાન પણ બિન્ન બિન્ન પ્રકારોથી આપ્યું કે
જેનું શ્રવણ કરવાથી લય યોગમાં આસક્તિ રાખનારા લય યોગી પુરુષોના
હૃદયને આનંદકારક થઈ પડ્યું.

શ્લોક:

तृतीयंहठयोगेवै व्याख्यानंकृतवान्नृपः ।

परंपरागतंयच्च नाथानांसाम्प्रदायिकं ॥ ७ ॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી ત્રીજો વિષય હઠયોગનો સ્વીકાર્યો. અને પરંપરાથી આલતા
આવેલા અને નાથ સંપ્રદાયમાં અનુભવથી સિદ્ધ કરેલા હઠયોગનાં વિધાનો
પ્રથમ પ્રથમ રીતે સમજાવ્યાં.

શ્લોક:

હૃથયોગસ્યદ્વૌમાર્ગો મનઃપ્રાણલયાત્મકૌ ।
પાર્યવ્યેનસમાચક્રે સર્વેષાં સુખહેતવે ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ—

પ્રથમ તેમણે જણાવ્યું કે—હૃથયોગ સાધવાના બે માર્ગો છે. તેમાં મનનો લય અને પ્રાણનો લય શાસ્ત્રકારોએ વર્ણવ્યો છે. જેનું વિધાન કરવાથી મનુષ્ય માત્રને આ લોકમાં પરમ સુખ, અનેક પ્રકારની સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ, અને પરલોકમાં સુકૃતિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શ્લોક:

તતશ્ચરાજયોગેષૈ વ્યાખ્યાનંદત્તવાનુપુનઃ ।
ભક્તિમાર્ગપ્રસક્તાનાં ભક્તિવર્ધનહેતવે ॥ ૯ ॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી રાજયોગ વિષે વ્યાખ્યાન આપતાં ભક્તિ માર્ગની વિશિષ્ટતા જણાવી અને રાજયોગનું વર્ણન કરવાથી લગવદ્ ભક્તિમાં આસક્ત એવા ભક્ત પુરુષોને અસાધારણ આનંદ ઉપજાયો.

શ્લોક:

एषुसर्वेषुयोगेषु मानवाह्यधिकारिताः ।
मतत्रवर्णावर्णानां भेदोनास्तिति निश्चितः ॥ १० ॥

ભાવાર્થ—

વળી તેમણે બધા યોગોના મહત્ત્વ વિષે ગૌરવ સમજાવતાં કહ્યું કે—યોગમાર્ગ પરમ ઉદાર વૃત્તિનો છે. કાશ્યુ કે તેને બણવા માટે, તથા સાધવા માટે મનુષ્ય માત્રને અધિકાર છે. તેમાં કોઇ વર્ણ-અવર્ણનો ભેદ માનેલો નથી. મનુષ્ય માત્રને છૂટ આપેલી છે.

શ્લોક:

उदारं योगशास्त्रं प्रवृत्तं मनुजन्मनां ।
हितायमुक्तिहेतौ च रचितं मुनिभिः पृथक् ॥ ११ ॥

ભાવાર્થ—

એ પરમ ઉદાર યોગશાસ્ત્ર મનુષ્યોના કલ્યાણને માટે અને સુકૃતિના હેતુથી પ્રવૃત્ત થએલો છે. અને તેની રચના સિદ્ધ યોગી પુરૂષોએ અને મુનિઓએ અનેક ગ્રંથોનારૂપે કરેલી છે.

શ્લોક:

મંદાનાંચ પ્રવદ્ધાના મલસાનાં તથૈવચ ।
સ્ત્રીणांतथैवबालानां सर्वेषां सुखहेतवे ॥ १२ ॥

ભાવાર્થ—

એ યોગ બિમાર માણસો પણ સાધી શકે ! વૃદ્ધ અને અતિવૃદ્ધ પણ સાધી શકે ! તેમ જ આળસુ અને દરીદ્રી પણ સાધી શકે તેમ છે. સ્ત્રીઓ અને બાળકોને પણ સાધવાનો અધિકાર છે. એમ સુખની ઇચ્છાવાળા દરેક મનુષ્યને યોગસાધના માટે યોગનાં દ્વાર ખુલ્લાં મૂકેલાં છે.

શ્લોક:

उत्साहंसाहसंधैर्य तत्त्वज्ञानंच निश्चयः ।
एतैःसद्भिर्गुणैश्चैव योगस्याचरणंभवेत् ॥ १३ ॥

ભાવાર્થ—

મનુષ્યમાં જો ઉત્સાહ હોય, સાહસ હોય, ધીરજ^૦ હોય, તત્ત્વજ્ઞાન તરફ નિશ્ચિત શ્રદ્ધા હોય, એવા ગુણોવાળો દરેક માણસ યોગનું આચરણ કરી શકે છે. મતલબ કે સદ્ગુણી પુરૂષો યોગાભ્યાસને માટે લાયક ગણાય છે.

(૧) उत्साहात्साहसाद्वैर्यात्तत्त्वज्ञानाच्च निश्चयात् ।

जनसंघपरित्यागात् षडभिर्योगः प्रसिध्यति ॥ संपूर्ण योगशास्त्र पृ० २९६.

ઉત્સાહ, સાહસ, ધૈર્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, દ્રઢ નિશ્ચય, અને લોકોના ટોળાઓનો ત્યાગ એ ૭ પ્રકારોથી યોગસાધના થઇ શકે છે.

न वेष धारणं सिद्ध्येः कारणं न च तत्कथा ।

क्रियैव कारणं सिद्ध्येः सत्यमेव न संशयः ॥ संपूर्ण यो० शा० पृ० २९६. ॥

કેવળ વેશ પહોડા કરવાથી કે યોગની મિથ્યા વાતો કરવાથી યોગની સિદ્ધિ થઇ શકતી નથી. ત્યાં તો યોગની ક્રિયા કરવાની જ અપેક્ષા રહે છે.

શ્લોક:

ક્રિયાયુક્તસ્ય સંસિદ્ધિર્જાયતે નાત્ર સંશયઃ ।

અક્રિયસ્યા પ્રવુદ્ધસ્ય નસ્યાત્સિદ્ધિઃકદાચન ॥ ૧૪ ॥

ભાવાર્થ—

ખરેખર ! જે મનુષ્યે યોગની ક્રિયાઓ કરી બાણનારા હોય છે તેઓને જરૂર સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. પરંતુ જે હોઠો નિયમસર ક્રિયા ન કરતા હોય અને મિથ્યા જડવાદ કરતા કરતા હોય તેઓને કદી પણ યોગની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી.

શ્લોક:

હઠયોગસ્તથા રાજયોગોવૈકથિતોસ્તિહ્યઃ ।

રાજયોગસ્યજ્ઞાનાય વક્ષામિહઠપ્રક્રિયામ્ ॥ ૧૫ ॥

ભાવાર્થ—

રાજયોગી પીપાળ કહે છે કે—તમારી સમક્ષ હઠયોગ અને રાજયોગનું વ્યાખ્યાન કરી બતાવું છે. પરંતુ તમારે એટલું યાદ રાખવું જોઈએ કે રાજયોગની પ્રાપ્તિને માટે હઠયોગની પ્રક્રિયા પ્રથમ સમજ લેવી જોઈએ.

શ્લોક:

હકારંભાસ્કરંવિદ્યાત્ ઠકારંચંદ્રઉચ્યતે ।

ભાસ્કરેન્દુસમાયોગાદ્ઠયોગો પ્રકિર્ત્યતે ॥ ૧૬ ॥

(૧) ક્રિયાયુક્તસ્ય સિદ્ધિઃ સ્યાદક્રિયસ્ય કથં ભવેત્ ।

ન શાસ્ત્ર, માત્ર પાઠેન યોગસિદ્ધિઃ પ્રજાયતે ॥ સંપૂર્ણ ચોં શાં પૃં ૨૯૬.

જે યોગની ક્રિયાઓ સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીને કરતો રહે છે તેવા કર્મયોગીને સઘળા સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ ક્રિયા રહિતને યોગની સિદ્ધિ કદી પણ મળતી નથી. અથવા કિયારહિત કેવળ યોગશાસ્ત્રના અભ્યાસથી પણ સિદ્ધિ મળતી નથી.

ઉચ્ચમઃ સાહસં ધૈર્યં બલં બુદ્ધિઃ પરાક્ષમઃ ।

હૃદિમે યસ્ય તિષ્ઠંતિ સસર્વં પ્રાપ્નુયાત્પુમાન્ ॥ સંં ચોં શાં પૃં ૨૯૬.

જે માણસ હૃદયેમાં ઉદ્યોગી રહે છે, કામ પાર પાડવાના ભારે ઉત્સાહમાં રહ્યા કરે છે, પ્રસંગે-પ્રસંગે ધીરજ રાખતો રહે છે, બળવાન, બુદ્ધિમાન, અને પરાક્રમી હોય છે એવા ૭ ગુણો જે વ્યક્તિમાં વાસ કરે છે એ વ્યક્તિ ધારેલું સઘળું પાર પાડવાને સમર્થ બને છે.

(૨) હકારઃ કીર્તિતઃ સૂર્યઠકાર ચંદ્ર ઉચ્યતે ।

સૂર્યાચંદ્રમસોર્યોયાદ્ઠયોગો નિગયતે ॥ સંં ચોં શાં પૃં ૨૯૬. ॥

ભાવાર્થ—

હઠ શબ્દમાં 'હ'કારને 'ઠ'કાર એ અક્ષરો છે. તેમાં પહેલો અક્ષર હકાર છે તે સૂર્યવાચક છે. અને બીજો અક્ષર ઠકાર એ ચંદ્રવાચક છે. સૂર્ય અને ચંદ્રનો સમ્યક્ યોગ થવાથી એ હઠયોગ તરીકે ઓળખાય છે.

શ્લોક:

યત્રપ્રાણોવિલીયેત મનસ્તત્ર પ્રલીયતે ।

મનોપ્રલીયતેયત્ર પ્રાણસ્તત્ર ન સંશયઃ ॥ ૧૭ ॥

ભાવાર્થ—

વળી સાથે સાથે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે જ્યાં પ્રાણનો લય થાય છે ત્યાં જ મનનો લય થાય છે. અને મનનો લય થાય છે ત્યાં પ્રાણનો પણ લય થાય છે. એ પ્રમાણે મન અને પ્રાણનો સંબંધ ઘનિષ્ટ છે. એ બરાબર

હકાર એ સૂર્ય ગણાય છે અને ઠકાર ચંદ્ર મનાય છે. એ સૂર્ય અને ચંદ્રનો યોગ જ્યાં બની શકે છે તેને હઠયોગ કહે છે.

હઠ યોગ એ હઠથી પ્રાણોને કબજે કરવાના માર્ગો પૈકીનો એક માર્ગ છે. બકિતમાર્ગ સહજ સમાધિ એ બીજો માર્ગ ગણાય છે. હઠથી પ્રાણોને કબજે કરવાથી મન તત્કાળ કબજે થઈ જાય છે. કારણ કે મન પ્રાણોનો ગુલામ છે.

દ્વાદશાં ગુલપર્યતે નાસાગ્રેસંસ્થિતં વિધુમ્ ।

હૃદયે માસ્કરં દેવં યઃ પश्यति સ પश्यति ॥ યોં વા.

પોતાની નાસિકાના અગ્ર ભાગે બાર આંગળના અંતરે ચંદ્રનું ધ્યાન કરે છે, અને હૃદયમાં સૂર્યનું ધ્યાન કરે છે તેને હઠયોગ કહે છે. હૃદયમાં સૂર્યનું ધ્યાન કરવાથી હૃદયના વિચારો તૃપ્ત બની શુદ્ધ થાય છે. અને તે નાસિકાના અગ્ર ભાગે રહેલા ચંદ્રના ધ્યાનથી તૃપ્ત થએલા વિચારો શિતલ બને છે. એ પ્રમાણે જેના હૃદયમાં અને નાસિકાના અગ્ર ભાગે અનુક્રમે સૂર્ય અને ચંદ્રનો નિરંતર વાસ હોય છે, અથવા પ્રાણ અને અપાનનું એકીકરણ કરી શકતું હોય એવા યોગને હઠયોગ કહે છે. સૂર્ય-ચંદ્રની ઐક્યતાથી પ્રાણવાયુ બહુ નાડીમાં (સુષુમ્નામાં) સુખેથી પ્રવેશ કરી શકે છે તે હઠયોગ સિદ્ધિનું ખાસ નિશ્ચાન છે.

(૩) પ્રાણો વિલીયતે યત્ર મનસ્તત્ર વિલીયતે ।

મનો વિલીયતે યત્ર પ્રાણસ્તત્ર વિલીયતે ॥ સં૦ જો૦ જ્ઞ૦ પૃ૦ ૨૧૭:૧૧

મન એ હંમેશાં પ્રાણોનો આશ્રય કરીને રહેલું હોય છે. એ મન અને પ્રાણની ઐક્યતા સાધવાની આવશ્યકતા રહે છે. જ્યાં પ્રાણ સ્થિર થાય છે ત્યાં જ મન સ્થિર થાય છે. અને મન જ્યાં સ્થિર થાય છે ત્યાં પ્રાણો પણ સ્થિર થઈ જાય છે.

શ્લોકઃ

યથાદુઘાંમ્બુસંમેલં તથા માનસમારુતૌ ।

યત્રૈવમરુતાંવૃત્તિ સ્તત્રૈવમનસસ્તથા ॥ ૧૮ ॥

ભાવાર્થ—

જેમ પાણી અને દૂધ એકત્ર કરવાથી એકરૂપ બની જાય છે, તેવી રીતે મન અને પ્રાણ એકત્ર બની જાય છે. જ્યાં જ્યાં પ્રાણ વાયુની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે બધી જગોએ મનની પણ પ્રવૃત્તિ થતી રહે છે. અને મનની પ્રવૃત્તિની પાછળ પ્રાણોની પણ પ્રવૃત્તિ થતી હોય છે.

૧ દુઘાંબુવસ્સંમિલિતૌઽમૌતૌ । તુલ્યક્રિયૌ માનસમારુતૌહિ ॥

યતોમરુતત્ર મનઃપ્રવૃત્તિઃ । યતોમનસ્તત્ર મરુતપ્રવૃત્તિઃ ॥ સં ૦ યો ૦ શા ૦ પૃ ૦ ૨૧૮ ॥

મન અને પ્રાણનો સંબંધ એકત્ર થએલા દૂધ અને પાણીના જેવો છે. અને એ બંનેની ક્રિયા સમાન હોય છે. જ્યાં પ્રાણોની પ્રવૃત્તિ શરૂ થાય છે ત્યાં મનની પણ પ્રવૃત્તિ શરૂ થએલી દેખાય છે. અને જ્યાં મનની પ્રવૃત્તિ હોય છે ત્યાંજ પ્રાણોની પ્રવૃત્તિ થતી દેખાય છે.

चंचलं हि मनःकृष्ण प्रमाथिबलवद्गदम् ।

तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥ સં ૦ યો ૦ શા ૦ પૃ ૦ ૨૧૮ ॥

ભગવદ્ગીતાના ઉપદેશ પ્રમંજે અર્જુન શ્રીકૃષ્ણજીને પૂછે છે કે-મનુષ્યનું મન અતિશય ચંચલ માંકડાના જેવું હોય છે ! વળી એ ભારે બળવાન અને મજબૂત હોય છે ! તેનો નિગ્રહ કરવો એ તો આકાશના પવનચક્રને કબજે કરવા સમાન ગણાય.

स यथा शकुनिः सूत्रेण प्रबद्धो दिशदिशं पतिस्त्वान्यत्रायतनमलब्ध्वा बंधनमेवोपश्रयत। एवमेव खलु सोम्य तन्मनो दिशंदिशं पतिस्त्वान्यत्रायतनमलब्ध्वा प्राणमेवोपश्रयते ॥ प्राणबन्धन ५ हिसोम्यमन. इति ॥ छान्दोग्य उपनिषद् ॥

જે પ્રમાણે દોરીથી બાંધેલું પક્ષી દોરી ઢીલી હોવાને લીધે જુદી જુદી દિશાઓ તરફ ફર્યા કરે છે, અને જ્યારે તેને કાંઇપણ દિશામાં આશ્રય ન મળવાથી છેવટે કંટાળીને જે જગોએ બંધાએલું છે તે જગોએ પાછું આવે છે તે જ પ્રમાણે મન પણ ભિન્ન ભિન્ન દિશાઓ તરફ જાટકે છે અને તે તે દિશાઓ તરફ તેને આશ્રય ન મળવાથી આખરે થાકીને પ્રાણોનો આશ્રય લે છે. કારણ કે પ્રાણો એ મનનું બંધન છે.

આ વિષયમાં યોગાચાર્યોના ભિન્ન બે મત છે. તે પૈકી હર્યોગના આચાર્યના મતે પ્રાણાયામની ક્રિયાથી યાને હઠથી પ્રાણોને કબજે લેવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, એટલે કે મનને કબજે કરવાનો એક મહત્વનો ઉપાય ગણાય છે. અને બીજો રાજયોગના આચાર્યના મતે ઇશ્વરભક્તિથી મનને કબજે લેવાનું હોય છે. કારણ કે મન અને પ્રાણ એ પરસ્પર એકબેકના સાથે બંધાએલા પ્રેમબંધુઓ ગણાય છે. તેથી મનને વશ કરવા માટે પ્રાણોને હઠથી વશ કરવાનો ઉપાય કરવો જોઇએ.

શ્લોક:

યોગાભ્યાસાન્નજાયન્તે ચમત્કારામનોહરાઃ ।

આયુષ્યવર્ધનંચૈવ પરકાયપ્રવેશનમ્ ॥ ૧૯ ॥

ભાવાર્થ—

એ સૂર્ય-ચંદ્રના યોગસાધનથી મનોહર ચમત્કારો થાય છે. આયુષ્યની વૃદ્ધિ થાય છે ! પરકાય પ્રવેશની વિદ્યા સાધ્ય થાય છે !

શ્લોક:

અંતરિક્ષેચ સંચારોદ્દૃષ્ટિબંધનંમુતમં ।

વશીકરણસાધ્યંચ વર્ચસ્વં સર્વજન્તુષુ ॥ ૨૦ ॥

ભાવાર્થ—

આકાશમાં ઉડી શકાય અને ફરી શકાય છે ! સામાની દ્રષ્ટિ બાંધી શકાય છે ! બારે વશીકરણ કરી શકાય છે ! અને સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર પોતાનો પ્રભાવ રાખી શકાય છે.

શ્લોક:

વશીત્વંસર્વપ્રાણીનાં અઘૌસિદ્ધિર્ભવેન્મૃણાં ।

ઈપ્સિતાનાંચહ્યર્થાનામ્ જાયંતેકિલસિદ્ધયઃ ॥ ૨૧ ॥

ભાવાર્થ—

વળી ફર અને ઝેરી જાનવરોને કબજે કરી શકાય છે ! અને આઠ પ્રકારની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્લોક:

યોગાભ્યાસેપ્સુભિઃ સર્વૈ રત્યાહારાંશ્ચવર્જયેત્ ।

પ્રયાસોપ્યધિકોત્યાજ્યો જલ્પનંપરિવર્જયેત્ ॥ ૨૨ ॥

ભાવાર્થ—

યોગાભ્યાસ કરનારા યોગ જિજ્ઞાસુઓ અત્યાહાર ત્યજવો જોઈએ. અને લાંઘણ પણ ન કરવી જોઈએ. વધારે પડતી મહેનત ન કરવી જોઈએ. અને લાંબો વખત ભાષણો ન કરવાં જોઈએ.

શ્લોક:

પાલનં નિયમાનાં ચ જનસંઘવિવર્જનં ।

ત્યાજ્યં લોભાઽદિકંસર્વં નનશ્યેત્થ્યોગયોગિનાં ॥ ૨૩ ॥

(૧) અત્યાહારઃ પ્રયાસશ્ચ પ્રજલ્પો નિયમગ્રહઃ ।

જનસંઘશ્ચ લૌભ્યંચ ષડ્ભિયોગો વિનશ્યતિ ॥ સં૦ ચો૦ શા૦ પૃ૦ ૩૦૨ ॥

ભાવાર્થ—

યોગના સઘળા નિયમો પાળવા જોઈએ ! માણસોનો સમુદાય ત્યજવો જોઈએ ! લોભની આસક્તિ છોડી દેવી જોઈએ ! જેનાથી આવરેલા યોગ નાશ ન પામે.

શ્લોકઃ

દેહપુષ્ટિકરંચૈવ મધુરં ચ તથા પુનઃ ।

સ્નિગ્ધદુગ્ધોદ્ભવંચૈવ ધાતૂનાંપોષકં તથા ॥ ૨૪ ॥

ભાવાર્થ—

દેહને પુષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય તેવા મધુર પદાર્થો લોભનમાં લેવા જોઈએ ! વળી ધાતુને પોષણ મળે તેવા સ્નિગ્ધ અને દૂધના પદાર્થો સેવવા જોઈએ.

ગભ ઉપરાંતની મહેનત, અતિશય વાદવિવાદનાં બાપણો, રાત્રેનો વધારે પડતો ખોરાક, અને માનવ સમુદાયમાં આગેવાની ભરેલો ભાગ લેવાતો હોય તેમજ અતિશય ચંચલતા એવા દુર્ગુણોથી યોગનો નાશ થાય છે.

અથ વર્જ્યાનિ, વક્ષ્યામિ યોગવિઘ્નકારાણિ ચ ।

અતિવ મોજનં ત્યાજ્યમતિનિદ્રાતિ ભાષણમ્ ॥

અત્યાહાર મનાહારં નિત્યં યોગી વિવર્જયેત્ ॥ સં૦ યો૦ શા૦ પૃ૦ ૩૦૨ ॥

યોગાભ્યાસીઓએ યોગની અંદર વિઘ્ન કરનારાં ત્યાગ કરવાં જોઈએ. જેમકે વધારે પડતું લોભન, અને વધારે પડતી લંધનો, તેમજ અતિશય નિદ્રા અને અતિશય બાપણુ વિગેરે ત્યાગ કરવાં જોઈએ. અગ્નિસેવન એટલે કે અગ્નિ સળગતો હોય તે પ્રસંગે શેક કરવાથી આક્રિસજન એટલે કે પ્રાણુવાયુ મંદ ગતિએ ચાલવા માંડે છે. અને તેનો વધારે પડતો વ્યય થવા લાગે છે. ત્યારે એથી ઉલટ સૂર્યનાં કિરણોનું સેવન કરવાથી પ્રાણુવાયુનો વધારો થાય છે. માટે અગ્નિસેવન કરતાં સૂર્યકિરણોનું સેવન વધારે લાભદાયક ગણાય છે. સ્ત્રીઓની સોખત, એકાન્તમાં બાપણુ અને અતિશય હલન-ચલન તેમજ વાંશી અનનો ખોરાક, અને ખોરાકના પાતળા પદાર્થો ઇંડા હોય તેને ગરમ કરીને ખાવાની ટેવ, ધણા તીખા અને ખારા-ખાટા પદાર્થો એ બધાં યોગને વિઘ્નકારક ગણાતાં હોવાથી તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

(૨) પુષ્ટં ચ મધુરં સ્નિગ્ધં ગમ્યં ધાતુપ્રપોષકમ્ ।

મનોમિલક્ષિતં યોગ્યં યોગી મોજનમાચરેત્ ॥ હઠ પ્ર. ॥

યોગાભ્યાસીએ આરોગ્યવર્ધક, મધુર, સ્નિગ્ધ, અને ધાતુપોષક ગાયનું દૂધ-ધી-માખણુ-હઠી વિગેરેનું સેવન કરવું જોઈએ. તેમાં વળી મનગમતું-ભાવતું યોગ્ય એવા પદાર્થનું સેવન કરવું જોઈએ.

શ્લોક:

મનોહૈચ્ચિકરંચૈવ મુંજ્યાત્તં યોગલિપ્સુભિઃ ।

અભ્યાસકાલેપ્રથમં ક્ષીરેણસર્પિષાયુતમ્ ॥ ૨૫ ॥

ભાવાર્થ—

વળી યોગ જિજ્ઞાસુએ મનને પસંદ પડે તેવા પદાર્થોનું ભોજન કરવું જોઈએ. અભ્યાસની શરૂઆતમાં માફક આવે તેટલું ઘી અને દૂધનું સેવન રાખવું જોઈએ.

શ્લોક:

અથર્વજ્યં પ્રવક્ષ્યામિ યોગીવિઘ્નકરં સદા ।

અત્યાહારમનાહાર મનિદ્રાનિદ્રણં તથા ॥ ૨૬ ॥

ભાવાર્થ—

યોગી પુરૂષોએ અવશ્ય વર્જ્ય કરવાના પદાર્થો તથા દેવા જોઈએ. યોગમાં વિઘ્ન ન આવે તેને માટે ખાસ સાવચેત થવું જોઈએ. યોગને અંગે ઘણા આહાર કે નિરાહાર ન કરવો જોઈએ. તેમજ ઉબગરા કે ઘાઠ નિદ્રા ન સેવવી જોઈએ.

શ્લોક:

યુક્તાહારવિહારૌચ યુક્તચેષ્ટાચકર્મચ ।

યુક્તૈસ્વાપનંચૈવ યુક્તાવબોધનંચયત્ ॥ ૨૭ ॥

(૩) અભ્યાસકાલે પ્રથમં કુર્યાત્ ક્ષીરાગ્ન્ય ભોજનમ્ ।

તત્તોડ્યાસે દૃઢીભૂતે ન તાવન્નિયમપ્રહઃ ॥ શિવ. સંહિ. ॥

યોગાભ્યાસની શરૂઆતમાં દૂધ અને ઘી વાળા પદાર્થોનું ભોજન કરવું જોઈએ. અને અભ્યાસ દ્રઢ થયા પછી નિયમોને ગ્રહણ કરવા જોઈએ.

(૪) જિહ્વાદમ્બા પરાજ્ઞેન હસ્તૌ દગ્ધૌ પ્રતિપ્રહાત્ ।

પરસ્ત્રીભિર્મનો દરથં કથં સિદ્ધિર્વરણનં ॥ શિવ. સંહિ. ॥

જો માણસની જીભ પારકું અન્ન જમીને દગ્ધ થએલી હોય, પ્રતિદગ્ધ કરીને દાઘ દગ્ધ થએલા હોય. પરસ્ત્રીઓ તરફ વૃત્તિ ફેરવીને મન દગ્ધ કર્યું હોય, એવા માણસોથી યોગાભ્યાસ કયાથી બની શકે ?

નાલ્યશ્રતસ્તુ યોગોસ્તિ ન વૈકાન્ત મનમ્ભતઃ ।

ન ચાતિ સ્વપ્નશીલસ્ય જાગ્રતો નૈવચાર્જુન ॥ ગી. ૬. ૧૬ ॥

ભગવદ્ગીતામાં કહે છે કે—અતિશય ભોજન કરનાર, ભારે ઉપવાસ કરનાર, અતિશય ઉંઘનાર અને અતિશય નીંદાનાર માણસથી યોગાભ્યાસ થઈ શકતો નથી.

(૫) યુક્તાહાર વિહારસ્ય યુક્તચેષ્ટસ્ય કર્મસુ ।

યુક્તસ્વપ્નાવબોધસ્ય યોગો ભવતિદુઃસ્વહા ॥ ગી. ૬. ૧૭.

ભાવાર્થ—

આહાર અને વિહાર યુક્ત રાખવા જોઈએ. અને પ્રમાણિક રાખવા જોઈએ. વળી કામકાજ અને સઘળી ચેષ્ટાઓ પણ યુક્ત રાખવી જોઈએ. (પ્રમાણિક રાખવી જોઈએ.) વખતસર સુવું જોઈએ, અને વખતસર જાગવું જોઈએ.

શ્લોકઃ

યત્રદેશેસુરાજ્યંવૈ પ્રજાશ્ચર્મતત્પરાઃ ।

સુભિક્ષંસૌખ્યદંચૈવ તદ્દેશે યોગમારભેત્ ॥ ૨૮ ॥

ભાવાર્થ—

યોગના અભ્યાસ માટે સુરાજ્ય પસંદ કરવું જોઈએ. અને જ્યાં ધાર્મિક પ્રજા વસતી હોય, તેમજ સુભિક્ષ હોય—સુકાળ હોય, અને સુખ પ્રાપ્ત થાય તેવા દેશમાં યોગાભ્યાસ રાખવો જોઈએ.

શ્લોકઃ

ધનુઃપ્રમાણ પર્યંતં શિલામ્નિર્જલવર્જિતં ।

તત્રવૈકુટિરંકૃત્વા યોગેનયોગમારભેત્ ॥ ૨૯ ॥

ભાવાર્થ—

યોગાભ્યાસીએ એક પર્યંકુટી બનાવવી જોઈએ. ચહોમેર વિશાળ મંડપ કરી મધ્યવેદી ઉપર યોગનો અભ્યાસ કરવાને માટે પ્રારંભ કરવો જોઈએ. એ કુટિરની આસપાસની પૃથ્વીમાં એક એક ધનુષ્યને અંતરે પત્થરો—અગ્નિ અને જળ ન હોઈ શકે.

શ્લોકઃ

પશૂનાં પક્ષિણાંચૈવ મનુજાનાં તથૈવચ ।

હ્યુપદ્રવો ન બાધ્યેત હઠયોગંસમારભેત્ ॥ ૩૦ ॥

ભાવાર્થ—

વળી એ યોગની પર્યંકુટિની આસપાસ પશુ—પક્ષી અને માણસો તરફથી ઉપદ્રવ કે દુઃખ ન થાય તેવી યોજના કરવી જોઈએ. અને પક્ષી હઠયોગનો પ્રારંભ કરવો જોઈએ.

इति श्रीवटाली वास्तव्येन गणपतिशङ्कर
शास्त्री विरचिते अभिनव
पीपाचरिते द्वाविंशोल्लासः ।

- (૧) સુરાજ્યે ધાર્મિકદેશે સુભિક્ષે નિરૂપદ્રવે ॥ સં० ચો० શા० પૃ० ૧૦૩. ॥
- (૨) ધનુપ્રમાણપર્યંત શિલામિજલવર્જિતે ॥
- (૩) એકાન્તે મઠિકામધ્યે સ્થાપિત્ય હઠયોગિના. ॥ હઠ. પ્ર. ॥

અથ ત્રયવિંશોલ્લાસઃ ॥

અનુષ્ટુપ-વૃત્તમ્

શ્લોકઃ

યોગશાસ્ત્રપ્રણેતારં પ્રણમ્ય ચ પિતામહં ।

યેનહિરણ્યગર્ભેણ યોગોવેદાતસમુદ્યતઃ ॥૧॥

ભાવાર્થ—

યોગ શાસ્ત્રના રચનાર આદિ પિતામહ (બ્રહ્મા) તેમને પ્રણામ કરવા જોઈએ. અને એ હિરણ્યગર્ભ (બ્રહ્માજીએ) યોગ અને તેનું વિજ્ઞાન વેદોમાંથી શોધી કઢાડી રચેલું છે. જેને લીધે હિરણ્યગર્ભયોગ એવા નામે તેનું એક પુરાતન નામ ચાલતું આવેલું છે તે અત્યારે પણ જાહેર છે.

શ્લોકઃ

શિવમાદ્યં ગુરુન્ત્વા જ્ઞાનાત્માનં સદાશિવમ્ ।

યોગશાસ્ત્રવિધાતારં પ્રણમેત્તંમુદ્ગુર્મુદ્ગુઃ ॥૨॥

ભાવાર્થ—

યોગના આદિ ગુરુ ભગવાન શિવજીને વંદન કરવું જોઈએ. કારણ કે એ જ્ઞાનાત્મા અને સદા મંગલકારક છે. વળી યોગશાસ્ત્રના એ વિધાતા કહેવાય છે. તેથી યોગાભ્યાસ કરનારા દરેક અભ્યાસુઓએ તેમને વારંવાર પ્રણામ કરવા જોઈએ.

શ્લોકઃ

સ્વાનંદં બ્રહ્મણોરૂપં લક્ષ્મીકાન્તં મહાપ્રભું ।

સર્વવિજ્ઞાનવક્તારં પ્રણમેદ્યોગરક્ષકં ॥૩॥

ભાવાર્થ—

શ્રી મહાવિષ્ણુ કે જેમનું સ્વરૂપ સ્વાનંદ બ્રહ્મ તરીકે ઓળખાય છે! જે લક્ષ્મીના કાન્ત અને મહાપ્રભુ છે! અને યોગના સમસ્ત વિજ્ઞાનના વક્તા છે! તેમજ યોગના રક્ષક હોવાથી યોગાભ્યાસીએ પ્રારંભમાં શ્રી વિષ્ણુને પ્રણામ કરવા જોઈએ.

શ્લોકઃ

તતો પતંજલિંનસ્વા યોગશાસ્ત્રવિધાયિનં ।
પાતંજલેનયોગેન સૌકર્યપ્રાપ્તયુર્જનાઃ ॥૪॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી યોગશાસ્ત્રની રચના કરનાર પતંજલિ મહામુનિને નમસ્કાર કરવા બોધ્યો. પતંજલિ મહામુનિએ દ્વિરુચ્યગર્ભપ્રણીતયોગની પ્રક્રિયાને લોકોપકારને માટે સહેલાઈથી રચી છે. તેથી યોગાભ્યાસ કરતા પહેલાં એ મહામુનિને પ્રણામ કરવા બોધ્યો.

શ્લોકઃ

અનન્તરંનવાન્નાથાન્ હઠયોગવિકાસકાન્ ।
યેનવૈપ્રાપ્ત્યુર્લોકા વાચ્યવાચ્ચકતાંપરમ્ ॥૫॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી નવ નાથોને નમસ્કાર કરવા બોધ્યો. એ નવ નાથ (મત્સ્યેન્દ્ર-નાથ-ગોરક્ષનાથ-ભલંદરનાથ-ગોપીનાથ-ભર્તૃહરી-વિરૂપાક્ષનાથ-વિલેશય નાથ વિગેરે) જેમણે નાથ સંપ્રદાયમાં હઠયોગનો વિકાસ કરેલો છે. અને ત્યાં પછીની પરંપરાના ઉપકારને માટે એ નાથ શિષ્યો હઠયોગની પ્રક્રિયાને બળવી રહેલા છે. એ નવ નાથોને પ્રણામ કરવા બોધ્યો.

એ હઠયોગની પ્રક્રિયાને સંપૂર્ણ સાધ્ય કરનાર યોગી બને છે ! અને અલૌકિક ચમત્કારો બતાવી શકે છે. એ ધારે તો લોકોત્તર પુરૂષ બની બીજાને બળતનું કહ્યાણુ કરી શકે છે.

શ્લોકઃ

તતસ્વં યોગનિષ્ઠંવૈ સદ્ગુરુમ્ બ્રહ્મનૈષ્ઠિકમ્ ।
ગન્ધાદિભિ સમમ્બર્ષ ગૃણ્હીયાન્નિયમાન્યમાન્ ॥૬॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી યોગના પ્રયોગો શિખવાને માટે નક્કી કરેલા યોગી ગુરૂને પ્રણામ કરવા બોધ્યો. અને એ બ્રહ્મનિષ્ઠ પૂર્ણ બ્રહ્મચારી યોગી ગુરૂને ગંધ-પુષ્પ-પુષ્પની માળાઓથી પૂજન કરીને તેમના ચરણોમાં મસ્તક નમાવવું બોધ્યો, અને એ સદ્ગુરૂ ચમ-નિચમો વગેરે પાળવાની શરતોને જે કહે તેને સ્વીકારવી બોધ્યો.

શ્લોક:

પરીક્ષણં વિનાકંચિત્ ગુરુન કારયૈત્ બુધઃ ।

તસ્માત્ સર્વ પ્રયત્નેન ગુરુવિંધ્યાત્ સુલક્ષણૈઃ ॥૭૫॥

ભાવાર્થ—

યોગાભ્યાસી સઞ્જને એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે—પરીક્ષા કર્યા વિના, અને લક્ષણો તપાસ્યા વિના સહસા કોઈને ગુરુ માની લેવા નહિ. અને તેમનાં સારાં લક્ષણો, ઉચ્ચ જ્ઞાન-વિજ્ઞાન, અને ઉચ્ચ પ્રકારની ક્રિયા પિછાનીને ગુરુ અવશ્ય કરવા જોઈએ.

૧ ગુરુબ્રહ્મા ગુરુવિષ્ણુર્ગુરુદેવો મહેશ્વરઃ ।

ગુરુઃ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ તસ્મૈ શ્રીગુરુવે નમઃ ॥

જો બ્રહ્મજ્ઞાન ઉપદેશી । અજ્ઞાન અંધાર નિરસી ।

જીવાત્મયા શીવાત્મયાશી । એક્યતા કરી ॥

બિંધડે દેવ આણિ ભક્ત । જીવ શિષ્યપણે દ્વૈત ।

તથા દેવ ભક્તોં એકાંત । કરી તો સદ્ગુરુ ॥

પ્રાણીમાયા જાહીં પહિલે । સંસાર દુઃખે દુઃખાવલે ।

એસે જેણે મુક્ત કેલે । તો સદ્ગુરુ જાણાવા । દાસબોધ.

“સદ્ગુરુવિણ બ્રહ્મજ્ઞાન । સર્વથા નવ્હે નવ્હે જાણ ।

હેં ઉપનિષદથેં પ્રમાણ । પરમ નિર્વાણ સાંગિનલે ॥

હોહીં દેશ્વરજી આહે । ત્યાસી સૂર્ય નજ્હતાં સાથે ।

સિદ્ધ પદાર્થ લેલે ન લાહે । સ્તબ્ધ રાહે અંધારી ॥

નાવ તારી હેં સાચાર માજી બૈસલે થોર થોર ।

પરી તારકેં (નાવિક) વીણ પરપાર સમર્થ નર ન પાવતી ॥

પર્જન્યેં ભૂમી માદવા આલી । બીજેં કર્ણિગ અસે ભરલી ।

પરી જ્ઞાતેન પેરણી નાહીં કેલી । તવ પિકાંચી બોલી પોચટ ॥

રત્ન સાંપડલેં અવશિતેં । પરી ચરેં છોટં સંશય તેથં ।

સ્ત્ન પાસી કરી મોહાતેં । અતિ યત્ન ત્યાતેં મગ કરિતી ॥

તૈસેં નિજ સ્વરૂપ આઈતેં । શ્રદ્ધા સદ્ગુરુચેનિ હાતેં ।

ચરેં કરુનિયા જ્ઞાતે । નિજ સુખાતેં પાવલે ।

સાધાવયા નિજ જ્ઞાન । કરિતાં સદ્ગુરુચે સેવન ।

નિવાલે સંત સજ્જન । આનંદધન સદ્ગુરુ” એકનાથો ભગવત.

સદ્ગુરુ વિણ જ્ઞાન કાંહીં । સર્વથા હોણાર નાહીં ।

અજ્ઞાન પ્રાણી પ્રવાહીં । વાહતી ગેલે ॥

જ્ઞાન ચિરહિત જે જે કેલે । તેં તેં જન્માસિ મૂઠ જાલેં ।

મ્હણોનિ સદ્ગુરુચીં પાઝલેં । સદૃઢ ધરાવી ॥

श्लोकः

शांतः सुशीलोदक्षश्च वेदशास्त्रार्थं तत्त्वविद् ।
योगशास्त्रे च निष्णातो प्रयोगेष्वप्यतंद्रितः ॥ ८ ॥

जयासि षाटे देव ब्रह्मा । तेणें सत्संग धरावा ।
सत्संगेविण देवाधिदेवा । पाविजेत नाही ॥
नाना साधनें बापुडी । सद्गुरुविण करिती वेडी ।
गुरु कृपे विण कुडकुडी व्यर्थची होती ॥
हरिकथा पुराण श्रवण । आदरें करिती निरूपण ।
सर्व तीर्थें परम कठिण । करिती प्राणी ॥
झळफळीत देवाचनें । स्नान संध्या दर्भासनें ।
टिळेमाळा गोपिचंदनें । ठसे श्रीमुद्रांचे ॥
यज्ञादिक कर्म केलीं । हृदयीं फळाशा कल्पिली ।
आपुलेहृच्छेनें घेतली । सूति जन्माची ॥
करुनि नाना सायास केला बौद्ध विद्यांचा अभ्यास ।
ऋद्धि सिद्धी सावकाश । वोळव्या जरी ॥
तरी सद्गुरुकृपे विरहित । सर्वथा न घडे स्वहित ।
यमपुरीचा अनर्थ । चुकेना येणें ॥
जंव नाही ज्ञान प्राप्ति । तंव चुकेना यातायाती ।
गुरुकृपेवीण अधोगति । गर्भवास चुकेना ॥
ध्यान धारणा मुद्रा आसन । भक्ति भाव आणि भजन ।
सकळही फोल ब्रह्मज्ञान । जंव ते प्राप्ति नाही ॥
सद्गुरुकृपा न जोडे । आणि भलतीकडे वावडे ।
जसे आंधळे चांच पडूनि पडे । गारीं आणि गडदरां ॥
जैसे नैत्रां घालितां अंजन पडे दृष्टी संनिधान ।
तैसें सद्गुरुवचनें ज्ञान । प्रकाश होय ॥
सद्गुरुविण जन्म निर्फळ । सद्गुरुविण दुःख सकळ ।
सद्गुरुविण तळमळ । जाणार नाही ॥
सद्गुरुचेनि अभय करें । प्रकट होईजे ईश्वरें ।
जन्म दुःखे अपारें । नासूनि जाती ॥
असो जयास मोक्ष ब्रह्मा । तेणें सद्गुरु करावा ।
सद्गुरुविण मोक्ष पावावा । हे कल्पांतीं न घडे ॥ दासबोध ॥
जळो जळो तें गुरुपण । जळो जळो तें चेळे पण
गुरु आला वेशी द्वारी । शिष्य पळतो खिडोरी ।

બાવાર્થ—

શાસ્ત્રકારો કહે છે કે-ગુરુ થાંત, સુચિલ, અને કહાપણથી બરેલો હોવો જોઈએ. વેદ અને શાસ્ત્રોના અર્થોને જાણનાર તથા પિંડ બ્રહ્માંડના તત્ત્વોને જાણનાર, સઘળા યોગોમાં નિષ્ણાત, અને એ બધા યોગોના પ્રયોગો કરવામાં અને કરાવવામાં બિલકુલ આળસુ ન હોય તેવા ગુરુને ગુરુ તરીકે પચાંદ કરવા જોઈએ.

કલા સાઠી શાલેં યેણે । ત્યાચેં આલેં વર્ષાસન ।
 તુકા દ્યણે ચેલા । ગુરુ દોષેદી નરકાલા । તુકારામ.
 ગુરવો બહુવઃસર્તિ શિષ્યવિસ્તાપહારકાઃ
 સ એકો દુર્લભો મન્યે શિષ્ય સંતાપહારકઃ સં. યો. શા. વૃ. ૨૯૪
 ગુરુ પૂર્ણ કૃપા કરી । પરિ શિષ્ય અનધિકારી ।
 ભાગ્ય પુરુષાચ્ચ મિકારી । પુત્ર જૈસા ॥
 દ્યણોનિ સદ્ગુરુ ધાણિ । સચ્છિષ્ય । ચેથેં ન લગતી સાયાસ ।
 ત્યા ઉભયતાંચા હૃદ્યાસ । પુરે એક સરાં ॥
 મુરુપ સચ્છિષ્યાચેં ભક્ષણ । સદ્ગુરુવચનીં વિશ્વાસ પૂર્ણ ।
 અનન્યભાવેં શરણ । ત્યા નાંવ સચ્છિષ્ય ॥
 શિષ્ય પાહિજે નિર્મલ । શિષ્ય પાહિજે આચારશીલ ।
 શિષ્ય પાહિજે કેવલ । ચિરન્ત અનુતાપી ॥
 શિષ્ય પાહિજે અતિ ધીર । શિષ્ય પાહિજે અતિ ઉદાર ।
 શિષ્ય પાહિજે અતિ ત્તપર । પરમાર્થા વિષયી ॥
 શિષ્ય પાહિજે પરોપકારી । શિષ્ય પાહિજે નિર્મલસરી ।
 શિષ્ય પાહિજે અર્થાતરી । પ્રવેશ કર્તા ॥
 શિષ્ય પાહિજે પરમ શુદ્ધ । શિષ્ય પાહિજે પરમ સાવધ ।
 શિષ્ય પાહિજે અગાધ । ઉત્તમ ગુણાચા ॥
 શિષ્ય પાહિજે ધારિણાચા । શિષ્ય પાહિજે દૃઢમતાચા ।
 શિષ્ય પાહિજે ઉત્તમ કુલીંચા । પુણ્યશીલ ॥
 શિષ્ય અસાવા સાત્વિક । શિષ્ય અસાવા ભજક ।
 શિષ્ય અસાવા સાધક । સાધન કર્તા ॥
 શિષ્ય પાહિજે પ્રજ્ઞાવન્ત । શિષ્ય પાહિજે પ્રેમલ ભક્ત ।
 શિષ્ય પાહિજે નીતિવંત । મર્યાદિવા ॥
 જો ત્રિવિધતાપેં પોઠલા । જો સંસાર દુઃખેં દુઃખવલા ।
 તોત્તી અધિકારી જાહલા । પરમાર્થાસિ ॥ સમર્થ રામદાસ.
 તદ્વિદિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નન સેવયા ।
 ઉપદેશ્યન્તિ તે જ્ઞાનં જ્ઞાનિનસ્તત્પદશિવઃ ॥ મ. સ્મી. ૪. ૩૪

શ્લોકઃ

યમાનાં પાલનેધીરો યમતુલ્યોમુનિર્વૃત્તિઃ ।

રક્ષણેનિયમાનાં વૈ હ્યાપરોભાસ્કરોયથા ॥ ૧ ॥

યમાઃ “ અહિંસા^૧ રસત્યમસ્તેયં^૨ બ્રહ્મચર્ય ક્ષમાવૃત્તિઃ ।

દયાર્જવં મિતાહારઃ શૌચં ચૈવ યમા દશ ॥ ૬. પ્ર.

અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, ક્ષમા, ધૃતિ, દયા, આર્જવ, મિતાહાર, અને પવિત્રતા એ પ્રમાણે યમના દસ પ્રકાર છે.

તદાહુર્વ બ્રાહ્મણં બ્રહ્મચર્યમુપનીય મિથુનં ચરેદ્ ।

ગર્ભો વા એષ ભવતિ બ્રહ્મચર્યમુપૈતિ ॥ શાંત. બ્રા. ૧૧

બ્રહ્મચર્યાવસ્થામાં કદીપણુ ઓ-પુરૂષે સાથે ફરવું નહિ કે પરસ્પરને સ્પર્શ કરવો નહિ. શાખલા તરીકે ગર્ભાશયમાં રહેલું પ્રાણી કંઇપણુ કર્યા વિના સ્વસ્થ રહે છે તે પ્રમાણે બ્રહ્મચારી એ વિદ્યાભાતાનો ગર્ભજ ગણાય છે. તેણે વિદ્યાર્થીદશામાં વિદ્યાભાતાના ઉદરમાં રહી વીર્યને નાશ થાય તેવી કુચેષ્ટાઓ કરવી નહિ. એવું વર્તન અધમ ગણાય છે. બ્રહ્મચર્યના રક્ષણથી બળ-શુદ્ધિ-વિદ્યા અને પરાક્રમ વધે છે.

લિંગસંયોગહીનં ચક્ષુસ્સ્પર્શવિ વર્જિતમ્ ।

શ્રોત્રેણ શ્રવણં ચૈવ જ્ઞાનુષા ચૈવ દર્શનમ્ ॥

ગુહ્યેન્દ્રિયે કાઇપણુ પ્રકારના હસ્ત વિગેરેનો સ્પર્શ કરવો નહિ. વિષયોની વૃત્તિસંબંધી વાતચિત કરવી નહિ. પરંતુઓ તરફ માતૃભાવથી જોવું. હલકા વિચારનાં બાપણો કરવાં નહિ. મનમાં પણ કામ સંબંધી વિચારો લાવવા નહિ. એ નિર્દોષ બ્રહ્મચર્ય ગણાય છે.

વાક્સંભાષાપ્રવૃત્તં યત્તન્મનઃ પરિવર્જિતમ્ ।

બુધ્યાચાશ્યવસીયીત બ્રહ્મચર્યમકલમ્સ ॥ ૧ ॥ શાં. મા.

સ્મરણં કીર્તનં કેલિઃ પ્રેક્ષણં ગુણ ભાષણમ્ ।

સંકલ્પો ધ્યવસાયઃ ક્રિયા નિષ્પત્તિરેવ ચ ।

એતન્મૈથુનમગ્રાજ્ઞં પ્રવલ્લન્તિ મનીષિણઃ ॥ દક્ષસ્મૃતિ. અ. ૭

૧ મનોવાકાયૈઃ સર્વેષાંપ્રાણીનાપીડનમ્ નામ-અહિંસા.

મન-વાણી અને કાયાથી હરકોઈ જાતનાં પ્રાણીઓને પીડા ન કરવી તે અહિંસા ગણાય છે.

૨ દેશકાલાનુસારેણ યથાર્થ ભાષણં નામ સત્યમ્ ॥

દેશકાળને અનુસરીને સાચું બાપણુ કરવું તેને સત્ય કહે છે.

૩ પરબ્રહ્માડનપહરણં અસ્તેયં ॥

પારકાની કાઇપણુ ચીજ આપ્યા વિના નહિ લેવી તેને અસ્તેય કહે છે.

લાવાર્થ—

વળી ગુરૂ એવો હોવો જોઈએ કે જે પતંજલિમુનિએ બતાવેલા યમ

ઋષીઓનું રમરણ કરવું, ઋષીઓનું વર્ણન કરતા બેસવું, ઋષીઓ સાથે રમતો રમવી, ઋષીઓ સાથે વારંવાર જોયા કરવું, ગુપ્ત ભાષણો કરવાં, મનમાં તેવા વિચારો લાવવા, અને તેનો જ ખ્યાસ રાખવો એ આઠ પ્રકાર બ્રહ્મચર્યનાશના ગણાય છે. તેથી બ્રહ્મચર્યનું રક્ષણ કરવા સાવચેત રહેવું જોઈએ.

શ્વેતકેતુર્હૃષ્ણેય આસ તરશ્ પિતૃવાચ, શ્વેતકેતો વસ બ્રહ્મચર્યં

ન વૈ સૌમ્યાસ્મકુલીનોડનનૃત્ય બ્રહ્મવન્ધુરિવ ભવતીતિ ॥ ૧ ॥ છાંદો. અ. ૬.

આરૂણીને શ્વેતકેતુ નામે પુત્ર હતો. તેના પિતા તેને કહે છે કે-હે શ્વેતકેતુ ! તું તારા કુલગુરૂ પાસે જઈને અધ્યયન કર અને બ્રહ્મચર્યથી નિવાસ કર. અમારા કુળનો રિવાજ છે કે-બ્રહ્મચર્ય પાલન કર્યા વિના જો વિદ્યાભ્યાસ કરવામાં આવે તો તેની સફળતા એ અભ્યાસ કરનારને મળતી નથી.

અથ યદ્યજ્ઞ इत्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तत् ब्रह्मचर्येण ह्येव यो

જ્ઞાતા તં વિન્દતેऽथ यदिष्टमित्या चक्षते ब्रह्मचर्यमेवं तद् ब्रह्मचर्येण

હ્યેવેષ્ટાત્માનમનુવિન્દતે ॥૧॥ અથ યત્સત્રાયણમિત્યાચક્ષતે બ્રહ્મચર્યમેવ

તદ્ બ્રહ્મચર્યેણ હ્યેવસત । આત્મનજ્ઞાણ વિન્દતેऽથ ચન્મૌનમિત્યા-

ચક્ષતે બ્રહ્મચર્યમેવ તદ્બ્રહ્મચર્યેણ હ્યેવાત્માનમનુવિચ મનુતે ॥૨॥ છાન્દો ૧૧૮/૫

બ્રહ્મચર્ય એક મોટો યજ્ઞ છે. એ યજ્ઞના આરાધનથી સર્વજ્ઞ પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય છે. બ્રહ્મચર્યથી ધાર્યા મુજબ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી બ્રહ્મચર્યથી વિદ્યાપ્રાપ્તિદ્વારા આત્મ-દર્શન-આત્મકલ્યાણ થાય છે. બ્રહ્મચર્યનાયોગે શરીરમાં રહેલા આત્માનું રક્ષણ થાય છે. જેને મૌન તરીકે અંગપત્રમાં આવે છે. એ પણ વાણીનું બ્રહ્મચર્ય ગણાય છે. અને તે દ્વારા આત્માના જ્ઞાન સાથે આત્માનું મનન કરી શકાય છે.

ब्रह्मचर्यप्रतिष्ठायां वीर्यलाभः (योग दर्शन) ૨ । ૩૮

ब्रह्मचर्यमायुष्यकराणाम् ॥ ચર. સૂ. ૨૫

ब्रह्मचारी न कांचन आर्तिमार्च्छति ॥ શત. બ્રા. ૧૧૧/૬/૨

બ્રહ્મચર્યના રૂઢી રીતે પાલનથી વીર્યલાભ થાય છે ! બ્રહ્મચર્યના રૂઢી રીતે પાલનથી દીર્ઘાયુષ્યનો લાભ મળે છે ! સાચા બ્રહ્મચારીને કોઈપણ જાતની પીડા થતી નથી.

वीततन्द्राकृमाध्वासज्जिरातंकाः समाहिताः

नेयास्मृतिबलोपेताश्चिररात्रं तपोधनाः ॥ ચરક. ચિ. ॥૧॥

બ્રહ્મચર્યના પ્રભાવથી તન્દ્રા-થાકલાગવાપણું-અશક્તિ અને રોગીપણું વિગેરે નાશ પામે છે. તથા સ્મૃતિ-રમરણશક્તિ અને યજ્ઞનો વધારો થાય છે. તેમજ ચિત્તમાં એકાગ્રતા વધે છે.

પરાબર પાળી શકતો હોય, પ્રસંગે આવતાં વિધોને સહન કરવામાં ધીરજ-

આયુસ્તેજો બલે વીર્યે પ્રજ્ઞા ધ્રીષ્ઠ મહાશયઃ

પુણ્યં ચ મત્પ્રિયસ્ત્વં ચ હન્યતેઽબ્રહ્મચર્યયા ॥ ગૌત. સ્મૃ. અ. ૪

બ્રહ્મચર્યના અભાવે શરીર બળહીન-ક્ષીણ અને આયુષ્ય વિનાનું બને છે. તેમજ તેજ-બલ-વીર્ય-ભુદ્ધિ-સુંદરતા-ધન-યશ-પુણ્ય-વિશુદ્ધ પ્રેમ વિગેરેનો નાશ થાય છે.

કર્મણા મનસા વાચા સર્વાવસ્થાસુ સર્વદા ।

સર્વત્ર મૈથુનત્યાગો બ્રહ્મચર્યં પ્રચક્ષતે ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૨૬૨

મન-વાણી અને કર્મથી કામ સંબંધી ભાવના સર્વથા ત્યાગ કરવી જોઈએ. તેમાં યતિ અને ગૃહસ્થાશ્રમી બંનેને પાળવાના બ્રહ્મચર્યના નિયમો ભિન્ન ભિન્ન છે.

ઋતાઋતૌ સ્વદારેણુ સંગતિર્યા વિધાનતઃ ॥

બ્રહ્મચર્યં તદેવોક્તં ગૃહસ્થાશ્રમવાસિનામ્ ॥ યાજ્ઞ૦ ॥

ગૃહસ્થાશ્રમીઓએ આશ્રમ ધર્મને અનુસરીને બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈએ.

મૈથુનસ્યાપ્રવૃત્તિર્હિ મનોવાઙ્માયકર્મણા ।

બ્રહ્મચર્યમિતિ પ્રોક્તં યતીનાં બ્રહ્મચારિણામ્ ॥

इह वैखानसानां च बिदाराणां विशेषतः ।

સદારાણાં ગૃહસ્થાનાં તથૈવ ચ વદામિ વઃ ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૨૬૨

यथा वायुं समाश्रित्य सर्वे जीवन्ति जंतवः ।

वर्तन्ते गृहिणस्तद्वदाश्रित्येतर आश्रमाः ॥

બ્રહ્મચારી ગૃહસ્થજ્ઞ વાનપ્રસ્થો યતિસ્તથા ।

एते गृहस्थप्रभावाश्चत्वारः प्रथमाश्रमाः ॥ મનુ. ૬. ૮૦

યમ પ્રાણવાયુના આશ્રયથી સર્વે પ્રાણીઓ પ્રાણ ધારણ કરે છે યાને જીવે છે. તેવી રીતે ગૃહસ્થાશ્રમના આશ્રયથી બાકીના સર્વ આશ્રમો નિર્વાહ ચલાવે છે. માટે ગૃહસ્થાશ્રમ અતિ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.

सर्वेषामपि चैतेषां वेदस्मृति विधानतः ।

गृहस्थ उच्यते श्रेष्ठः स त्रीनेतान्बिभर्ति हि ॥ મનુસ્મૃ. ૬. ૮૧

બ્રહ્મચર્ય-ગૃહસ્થ-વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ એ ચાર આશ્રમોમાં વેદ અને સ્મૃતિનાં જે વિધાનો બતાવેલાં છે (અમિહોત્રાદિ અનુષ્ઠાનો બતાવેલાં છે) તે ગૃહસ્થાશ્રમને અંગે હોવાથી ગૃહસ્થાશ્રમ સર્વોત્તમ ગણાય છે.

यथा महीमदाः सर्वे सागरे यांति सस्थितिम् ।

तथैवाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यांति संस्थितिम् ॥ મનુસ્મૃ. ૬. ૯૦

જેમ નદી અને નદીઓ સાગરમાં જાય છે ત્યારે સ્થિતિ મેળવે છે, તેવી રીતે સર્વ આશ્રમો ગૃહસ્થાશ્રમના આશ્રમે સ્થિતિ મેળવે છે.

चतुर्भिरपि चैवैतैर्नित्यमाश्रमभिर्भिद्विजैः ।

દશ લક્ષણકો ધર્મઃ સેવિતવ્યઃ પ્રયત્નતઃ ॥ મનુ. ૬. ૯૧

વાળો હોય, વળી યમરાજની સમાન દ્રઢ નિશ્ચયવાળો હોય, તેમજ નિયમોનું

દ્વિજ્ઞે-ચારે આશ્રમવાળાઓએ ધર્મનાં દસ લક્ષણો પ્રયત્નપૂર્વક સેવવાં જોઇએ.

ધૃતિઃ ક્ષમાદમોઽસ્તેયં શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ।

ધીર્વિદ્યાસત્યમક્રોધો દશકં ધર્મલક્ષણમ્ ॥ મનુ. ૬. ૧૨

ધીરજ-ક્ષમા-દમ (વિષયો તરફ મનોનિગ્રહ) અસ્તેય-પવિત્રતા-ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ-સદ્બુદ્ધિ અને સદ્વિદ્યાનું સેવન-સત્ય અને ક્રોધરહિતપણું એ ધર્મનાં દસ લક્ષણો છે.

દશલક્ષણાનિ ધર્મસ્ય ચે વિપ્રાઃ સમગ્રીયતે ।

અધીત્યવાનુવર્તતે તે યાતિ પરમાંગતિમ્ ॥ મનુ. ૬. ૧૩.

એ દસ લક્ષણોનો સુઘ પુરૂષોએ સતત અભ્યાસ કરવો જોઇએ, અને હંમેશાં તેનું વર્તન રાખવા માટે પ્રયત્નમાન રહેવું જોઇએ.

હંદ્રિયાણાં વિચરતાં વિષયેષ્વપહારિણુ ।

સયમે યત્નમાતિષ્ઠે દ્વિદ્વાન્યનોવ વાજિનાં ॥ મનુ. ૨. ૮૮.

વિષયો તરફ ભટકતી ઇન્દ્રિયોને કબજે રાખવી જોઇએ. જેમ રથના ઘોડાઓ કબજે રાખવાથી રથને નુકશાન થતું નથી, તેવી રીતે દેહની રક્ષાને માટે અને આત્મકલ્યાણ માટે ઇન્દ્રિયોને વશ રાખવી જોઇએ.

શ્રુત્વાસ્પૃશ્ચ ચ દ્રઢ્ય ચ મુક્તવા વ્રાત્વા ચ યોનરઃ ।

ન હૃષ્યતિ ગ્ભાયતિ વા સ વિજ્ઞેયો જિતેન્દ્રિયઃ ॥ મનુ. ૨. ૯૮.

કોઈની રત્નતિ કે નિંદા સાંભળીને, શુદ્ધ અથવા કઠોર વસ્તુનો સ્પર્શ કરવાથી, સુરૂપ અથવા કુરૂપ જોવાથી, કડવું અને મીઠું ભક્ષણ કરવાથી, સુગંધ અને દુર્ગંધ સૂંઘવાથી, જેને હર્ષ કે શોક થતો નથી તે પુરૂષ જિતેન્દ્રિય ગણાય છે.

હંદ્રિયાણાં તુ સર્વેષાં યદેકં ક્ષરતાંદ્રિયમ્ ।

તેનાસ્ય ક્ષરતિપ્રજ્ઞા વ્રતેઃ પાદાદિવોદકમ્ ॥ મનુ. ૨. ૯૯.

સર્વે જ્ઞાનેન્દ્રિયો પૈકી એકપણ ઇન્દ્રિય વિષય તરફ ભટકવા લાગે તો પખાલના પાણીની પેઠે સર્વે ઇન્દ્રિયોમાં રહેલું દૈવત નષ્ટ થાય છે.

પરપત્ની તુ યા સ્ત્રી ર્યાદસંબંધા ચ યોનિતઃ ।

તાં દ્રૂયાદ્ઘૃષ્ણતીત્યેવ સુભગે ભગિનીતિ ચ ॥ મનુ. ૨. ૧૨૧

પરસ્ત્રીના સાથે જ્યારે વાતચિત્તનો પ્રસંગ આવે ત્યારે પવિત્ર દ્રષ્ટિએ જોવું જોઇએ. અને માતા-બહેન એવા સંબોધનથી વાતચિત્ત કરવી જોઇએ.

વર્જયેન્મધુમાંસં ચ ગન્ધં માલ્યં રસાન્નિજયઃ ।

શુક્ષ્માનિ યાનિ સર્વાણિ પ્રાણિનાં ચૈવ હિસનમ્ ॥ મનુ. ૨. ૧૦૭

અહ્યારીએ માંસ-મદિરનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. સુગંધી તેલ, સુગંધીદાર પુષ્પો, અંગારાદિ રસ, સ્ત્રીચિત્તન, જાતજાતના આસવો, અને પ્રાણીઓની હિંસા ત્યાગ કરવી જોઇએ.

દ્યુતં ચ જનવાદં ચ પરિવાદે તથાઽનુતમ્ ।

જ્ઞાણાં ચ પ્રેક્ષણાલ્ભ્યમુપપદાતં પરસ્ય ચ ॥ મનુ. ૨. ૧૦૬

રક્ષણ કરવામાં સૂચસમાન નિયમશાળી હોય તેવા ગુણને પસંદ કરવા જોઈએ.

બ્રહ્મચારીએ ભુગાર, મિથ્યા અપવાદની વાતો, લોકો સાથે વાદવિવાદ સાચી-ભુઠી વાતોની ખટપટ, વિષય વાસનાથી ઓએ. તરફ જોવાપણું અને વિષય સંબંધી વિચારો ભાવવાનું વિગેરે ત્યાગ કરવું જોઈએ.

ગુહ્યસ્ત્રી તુ યુવતિર્નામિભાયદ્ પાદયોઃ ।

પૂર્ણવિજ્ઞાતિવર્ણેણ ગુણદોષો વિજાનતા ॥ મનુ. ૨. ૨૧૨

યુવાન ગુરૂપતિને ચરણોનો સ્પર્શ કર્યા વિના પ્રણામ કરવા જોઈએ. પુરાં જેને વીસ વર્ષ થએલાં છે અને કામસંબંધી ગુણદોષ જાણે છે તેણે ગુરૂપતિ હોય તો પથુ તેના ચરણોને પથુ સ્પર્શ કરવો નહિ. દ્વરથી પ્રણામ કરવા જોઈએ.

સ્વભાવ એ નારીણાં નરાણામિદ્ દુષણમ્ ।

અતોડર્શાન્ પ્રમાદ્યન્તિ પ્રમદાસુ બિપશ્ચિતઃ ॥ મનુ. ૨. ૨૧૩

ખરેખર ! ઓએનો અને પુરૂષોનો વિષયો તરફ જવાનો સ્વભાવ જ પડી ગયેલો હોય છે. બારે તપસ્વી માણસોનાં ચિત્ત પથુ યુવાન ઓએનો જોઈ આકર્ષાય છે. માટે ઓસંધ અને ઓ સંબંધી વિચારો ત્યાગ કરવા જોઈએ.

મુંગરનારી, દ્વયકાતરાયા કેલ્યા વિધીનેં નરકાતરાયા ।

જો સાંપડેના નરકાતરાયા તો યોગ્ય હોતો નરકાતરાયા ॥ સંપૂર્ણબોગસાક્ષ. ૫૦ ૨૬૮

ઓ અને ધન એ બંને વસ્તુઓ મોટા મોટા તપસ્વીઓને બયચ્ચિત્ત બનાવવાને માટે વિધિએ રચેલાં છે. એમ સમજીને સાચા નરો સાવચેત્ થાય છે. પથુ જે કાચા નર હોય છે તે સપડાય છે અને આખરે નકંઠામી થાય છે.

અભિદ્વાંસમલંલોકે વિદ્વાંસમપિ વા પુનઃ ।

પ્રમદા ભુરપથનેતું કમક્રોધવશાનુગમ્ ॥ મનુ. ૨. ૨૧૪

બલે અવિદ્વાન હોય કે વિદ્વાન હોય તોપથુ ક્રમ-ક્રોધને આધીન થએલા માણસને યુવાન ઓએ ઉઘટે રસ્તે ખેંચી જાય છે.

રોગાતિરજ્જના તૃષ્ણા ગમ્भीરમપિ માનવમ્ ।

ઉત્તાનતાં નયન્ત્યાશુ સૂર્યાશ્વન દ્વામ્બુજમ્ ॥ યોગવાસિષ્ઠ ॥

સૂર્ય જેમ પોતાનાં કિરણોથી કમળને ઉધું પાડે છે, તેવી જ રીતે રાગ-પીડા-તૃષ્ણા અને અંગના તપસ્વી બ્રહ્મચારીને પથુ ઉધે રસ્તે ખસડી જાય છે.

માત્રા સ્વજ્ઞા હુદિત્રા વા ન વિવિષ્કાસનો ભવેત્ ।

બલશાન્નિદિયપ્રાપ્નો વિદ્વાંસમપિ કર્ષતિ ॥ મનુ. ૨. ૨૧૫

માટે બ્રહ્મચારીએ સાવચેત્ થઈને સગી માતા, સગીબહેન, સગીદીકરીને પોતાના આસનથી દૂર રાખવી જોઈએ. કારણકે મનુષ્ય બલે યાત્રી હોય કે તપસ્વી હોય તોપથુ બહેકેલી ધનિયો તેને ઉઘટે રસ્તે લપ્ત જવા વિલંબ કરતી નથી.

एकः शयीत सर्वत्र नरेतः स्कंदयेत्स्वप्नित् ।

કામાદિ સ્કંદયન્ રેતો શ્લિપ્સિત્ વ્રતભાલ્ભનઃ ॥ મનુ. ૨. ૧૮૦

વ્રત ભારણ કરનાર સજાને હંમેશાં એકથા જ સૂઈ જવું જોઈએ. વીર્યરખસિત્ત ન થાય

તેને માટે સાવચેત રહેવું જોઈએ. કારણકે કામનો લેશમાત્ર વિચાર પણ વીર્યનું સ્ખલન કરે છે અને વ્રતનો નાશ કરે છે.

મેહનૈનશનૈઃ સમ્યગૂર્ધ્વાકુંચનમભ્યસેત્ ।

પુરુષોડપ્યથવાનારી વજ્રોલી સિદ્ધિમાપ્નુયાત્ ॥ ૮૫ ॥ હટયોગ.

પ્રયત્નશીલ બ્રહ્મચારીએ વજ્રોલી મુદ્રા સિદ્ધ કરવા માટે ધીમે ધીમે ઉર્ધ્વરેતમ્ થવાનો પ્રયત્નપૂર્વક અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

યત્નતઃ શસ્ત્રનાલેન ફૂત્કારવજ્રકંદરે ।

શનૈઃ શનૈઃ પ્રકુર્વીત વાયુઃ સંચાર કારણાત્ ॥ ૮૬ ॥ સં. યોગ. પૃ. ૧૭૮ ॥

અર્થ સુગમ છે.

નારીભગેપતર્બિંદુમભ્યાસેનોર્ધ્વમાહરેત્ ।

ચલિતં ચ નિજં વિન્દુ મૂર્ધ્વમાક્રુણ્ય રક્ષયેત્ ॥ ૮૭ ॥ હટ. પ્ર.

”
 एवं संरक्षयेद्विन्दुं स्रव्यं जयति योगवित् ।

મરણં વિન્દુપાતેન જીવનં વિન્દુ ધારણાત્ ॥ ૮૮ ॥ સં. યોગ. પૃ. ૧૭૮

એ પ્રમાણે ઉર્ધ્વરેતસુ થનારે સજ્જન યોગી બને છે અને મૃત્યુને જીતે છે. બિન્દુનું પતન થવું એ મરણ છે. અને ધારણ કરવું એ જીવન ગણાય છે.

સુગંધોયોગિનોદેહે જાયતે વિન્દુ ધારણાત્ ।

યાવદ્વિન્દુઃ સ્થિરોદેહે તાવત્કાલ મયંકુતઃ ॥ ૮૯ ॥ સં. યોગ. પૃ. ૧૭૮

બ્રહ્મચર્યબિન્દુ ધારણ કરવાથી યોગીના દેહમાંથી સુગંધી પ્રગટ થાય છે. બ્રહ્મચર્યનું બિન્દુ દેહમાં સ્થિર થાય છે ત્યાં સુધી મૃત્યુનો ભય તેને રહેતો નથી.

ચિત્તાયતં તૃણં શુકં શુકાયતં ચ જીવિતમ્ ।

તસ્માચ્છુકં મનસૈવ રક્ષણીયં પ્રયત્નતઃ ॥ ૯૦ ॥ સં. યોગ. પૃ. ૧૭૯.

ચિત્તને સ્થિર કરવાનું સાધન શુક છે. અને જીવન પણ શુકને આધીન છે. તેથી શુકનું મનનું પ્રયત્નપૂર્વક રક્ષણ કરવું જોઈએ.

बज्रोलोमैथुनाद्ध्वं स्त्रीपुंसोस्वांगलेपनम् ।

આસીનયોઃ સુલેનૈન મુક્તવ્યાપારયોઃ ક્ષણાત્ ॥ ૯૧ ॥ હટ. પ્ર.

અર્થ સુગમ છે.

પુંસોવિન્દુનું સમાકુંચ્ય સમ્યગભ્યાસપાટવાત્ ।

યદિનારીરજોરક્ષેદ્વજોત્યા સાપિયોગિની ॥ ૯૨ ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૧૭૯ ॥

અર્થ સુગમ છે.

तस्याः किंचिद्व्रजोनाशं न गच्छति न संशयः ।

તસ્યાઃ શરીરેનાંદશ્ય વિન્દુતામેવ ગચ્છતિ ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૧૭૯ ॥

અર્થ સુગમ છે.

बीजं च पौर्णवं प्रोक्तं रजस्य स्त्रीसमुद्भवम् ।

બનયોર્બાહ્યયોગેન સૃષ્ટિઃ સંજાયતે તૃણમ્ ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૧૭૯.

અર્થ સુગમ છે.

યદાભ્યંતરયોગસ્યાત્તદા યોગીતિગીયતે ।

વિન્દુશ્ચન્દ્રમયઃપ્રોક્તો રજઃસૂર્યમયંતથા ॥ સં૦ યો૦ શા૦ પૃ૦ ૨૭૯ ॥

અર્થ સુગમ છે.

અનયોઃ સંગમાદેવ જાયતે પરમંપદમ્ ।

સ્વગંદોમોક્ષદો વિન્દુર્ધમદો ધર્મદસ્તથા ॥

તન્મધ્યેદેવતાઃસર્વાસ્તિષ્ઠંતિ સૂક્ષ્મરૂપતઃ ॥ સં૦ યો૦ શા૦ પૃ૦ ૨૮૦ ॥

અર્થ સુગમ છે.

દેહસિદ્ધિશ્ચલભતે વજ્રોત્યામ્યાસયોગતઃ ।

અયંપુણ્યકરો યોગો ભોગે મુક્તિઽપિ મુક્તિદઃ ॥ સં૦ યો૦ શા૦ પૃ૦ ૨૮૦ ॥

અર્થ સુગમ છે.

સ્વપ્રેસિક્તવાબ્રહ્મચારી દ્વિજઃ શુક્રમકામતઃ ।

સ્નાત્વાડર્કમર્ચયીત્વાત્રિઃપુનર્મામિત્યૃચંજપેત્ ॥ મનુ. ૨. ૧૮૧ ॥

અર્થ સુગમ છે.

શ્રેયસ્તુ ગુરુવદ્ભૂતિ નિત્યમેવ સમાચરેત્ ।

ગુરુપુત્રેષુચાર્યેષુ ગુરોશ્ચૈવ સ્વવચ્ચુષુ ॥ મનુ. ૨. ૨૦૭ ॥

પોતાના કરતાં વિદ્યા વિગેરે સદ્ગુણોમાં શ્રેષ્ઠ એવા શ્રેષ્ઠ પુરૂષોને ગુરુ સમજવા. વળી ગુરુપુત્રો, અને ગુરુબંધુઓના સાથે પણ ગુરુભાવ રાખવો જોઈએ.

ગુરુવત્પ્રતિપૂજ્યાઃસ્યુઃ સર્વર્ણાગુરુયોષિતઃ ।

અસર્વર્ણાસ્તુ સંપૂજ્યાઃ પ્રત્યુત્થાનાભિવાદનૈઃ ॥ મનુ. ૨. ૨૧૦ ॥

ગુરુની જ્ઞાતિની સ્ત્રીઓ ઉપર ગુરુતુલ્ય પૂજ્યભાવ રાખવો જોઈએ; પરંતુ ગુરુની અસાધુ સ્ત્રીઓ તરફ માનની દૃષ્ટિએ-પવિત્ર દૃષ્ટિએ જોતું જોઈએ.

અભ્યંજનંસ્વાપનં ચ ગાત્રોત્સાદનમેવ ચ ।

ગુરુપત્ન્યા ન કાર્યાણિ કેશાનાં ચ પ્રસાધનમ્ ॥ મનુ. ૨. ૧૧ ॥

ગુરુપત્નિને તૈલાભ્યંગ-સ્નાન-અંગસેવા-પુષ્પમાલાનું અર્પણ વિગેરે દ્વરથી કરવાં જોઈએ.

વેદયજ્ઞૈરહીનાનાં પ્રશસ્તાનાંસ્વકર્મસુ ।

બ્રહ્મચારી હરેદ્વૈલં ગૃહેભ્યઃ પ્રયતોઽન્વહમ્ ॥ મનુ. ૨. ૧૮૩ ॥

સાધકે વેદાભ્યાસ નહિ કરનારા, યજ્ઞનું કર્મકાન્ડ નહિ આચરનારા, અને સ્વકર્મનિષ્ઠાથી વિમુખ રહેનારા એવા ગૃહસ્થાશ્રમીઓને ત્યાંથી શિક્ષા નહિ લેવી.

ગુરોઃકુલે ન મિક્ષેત ન જ્ઞાતિકુલવન્ધુષુ ।

અલાભેત્સ્વન્યગેહાનાં પૂર્વં પૂર્વં વિવર્જયેત્ ॥ મનુ. ૨. ૧૮૮ ॥

ગુરુના વંશમાંથી, તથા જ્ઞાતિ અને કુળમાંથી, તેમ જ સગાવહાલાઓમાંથી, અને મોસાળપક્ષના લોકોને ત્યાંથી બ્રહ્મચારીએ શિક્ષા માગવી નહિ.

સર્વવાપિ ચરેદ્ગ્રામે પૂર્વોક્તાનામસંભવે ।

નિયમ્ય પ્રયતોવાચમભિશસ્તૌસ્તુ વર્જયેત્ ॥ મનુ. ૨. ૧૮૫ ॥

બિહ્વા માગવાના પવિત્ર ઉચ્ચાર સિવાય બીજું બાષણ કરવું નહિ. દુર્જન, દુષ્ટ પાપીઓને ત્યાંથી બિહ્વા લેવી નહિ.

અકારોવિષ્ણુદિદ્યો ઉકારસ્તુ મહેશ્વરઃ ।

મકારેણોચ્યતે બ્રહ્મા પ્રણવેનત્રયોમતાઃ ॥ સં. યોં શાં પૃં ૨૮૨ ॥

અર્થ સુગમ છે.

અકારં ચાપ્યુકારંચ મકારં ચ પ્રજાપતિઃ ।

વેદત્રયાગ્નિરદુહ્વભૂર્ભુવઃ સ્વરિતીતિચ ॥ મનુ. ૨. ૭૬ ॥

અર્થ સુગમ છે.

ઑકારપૂર્વિકારિત્ત્વો મહાભ્યાદ્દત્તયોઽવ્યયાઃ ।

ત્રિપદા ચૈવ સાવિત્રી વિજ્ઞેયંબ્રહ્મણો મુખમ્ ॥ મનુ. ૨. ૮૧. ॥

અર્થ સુગમ છે.

યથાવિધિસ્વદારેષુ નિશ્ચિત્તિશ્ચાન્યતઃ સદા ।

મનસા કર્મણા વાચા બ્રહ્મચર્યમિતિ સ્મૃતમ્ ॥ સં. યોં શાં પૃં ૨૮૩ ॥

અર્થ સુગમ છે.

મેધ્યાં સ્વનારીસંભોગે ગત્વાસ્નાનં સમાચરેત્ ।

એવં ગૃહસ્થો યુક્તાત્મા બ્રહ્મચારી ન સંશયઃ ॥ સં. યોં શાં પૃં ૨૮૩ ॥

અર્થ સુગમ છે.

ઋતુકાલાભિગામીસ્યાસ્વદારનિરતઃ સદા ।

પર્વવર્જ્યં વ્રજેત્ચૈનાં તદ્વતો રતિ કામ્યથા ॥ ૪૫ ॥ સં. યોં શાં પૃં ૨૮૩ ॥

અર્થ સુગમ છે.

ઋતુઃ સ્વામવિકઃ સ્ત્રીણાં રાત્રયઃ ષોડશઃ સ્મૃતાઃ ।

ચતુર્ભિરિતરૈઃ સાર્ધમહોભિઃ સદ્વિગર્હિતૈઃ ॥ ૪૬ ॥ સં. યોં શાં પૃં ૨૮૩ ॥

અર્થ સુગમ છે.

તાસામાયઃ શ્વતસ્ત્વસ્તુ નિન્દિતૈકાદશી ચ યા ।

ત્રયોદશી ચ શેષાસ્યુઃ પ્રશસ્તાદશરાત્રયઃ ॥ ૪૭ ॥ સં. યોં શાં પૃં ૨૮૩ ॥

અર્થ સુગમ છે.

યુગ્માસુ પુત્રા જાયંતે સ્ત્રિયોઽયુગ્માસુ રાત્રિષુ ।

તસ્માદયુગ્માસુ પુત્રાર્થી સંવિશેદાતંત્રે સ્ત્રિયમ્ ॥ ૪૮ ॥ સં. યોં શાં પૃં ૨૮૩ ॥

અર્થ સુગમ છે.

પુમાન્ પુંસોઽધિકે શુક્રે સ્ત્રીભવંત્યધિકે સ્ત્રિયઃ ।

સમેપુમાન્પુસ્ત્રિયૌ વા ક્ષીણેઽત્પે ચ વિપર્યયઃ ॥ ૪૯ ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૨૮૩ ॥

અર્થ સુગમ છે.

નિન્યાસ્વષ્ટાસુચાન્ધાસુ સ્ત્રિયો રાત્રિષુ વર્જયન્ ।

બ્રહ્મચાર્યેવ ભવતિ યત્ર તત્રાશ્રમેવસન્ ॥ (મનુ. અ. ૩

શ્લોકઃ

ઑસનેષ્વિવ સર્વેષુ નિષ્ણાતોભાસ્કરોઽપરઃ।

શરણાગત સાધૂનાં શિક્ષણાયસમુત્સુકઃ ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

વળી જે સઘળી પ્રકારનાં યાને ખાસ કરીને ચોરાશી આસનો તો જેને બરાબર સાધ્ય હોય, અને જે મજબૂત અંગવાળો તથા આરોગ્યવાન સૂર્યના જેવો નિશ્ચળ હોય વળી સઘળાં આસનોની ક્રિયાને જાણનાર હોય, તથા પૃથક્ પૃથક્ આસનોના ફાયદા સારી પેઠે જાણી શકતો હોય અને શરણાગત સાધુઓને શિખવવામાં ઉત્સાહી હોય તેને ગુરૂ માનવો જોઈએ.

શ્લોકઃ

ધુનોતિધૌત્યા દેહસ્ય વાહ્યાભ્યંતરજાનરીન્ ।

કપાલભાતીક્રિયયા રોગાન્ વૈકફજાન્ પુનઃ ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

વળી જે ધૌતિક્રિયાથી દેહની અંદરનાં અને દેહની બહારના રોગ, તેનાથી ઉત્પન્ન થનાર કામ-ક્રોધ લોભ વિગેરેને શત્રુ સમાન જોઈ શકે. અને પોતાના આત્માને દૂરરોજ એ ધૌતિક્રિયા દ્વારા સ્વચ્છ રાખતો હોય, તથા કપાલભાતી નામની ક્રિયા વડે સમસ્ત રોગોને દૂર હટાવતો રહેતો હોય એવા ગુરૂને સ્વીકારવા જોઈએ.

અર્થ સુગમ છે.

ધર્મલોપમયાદ્રાક્ષી મૃતુસ્નાતામિમાં સ્મરન્ । રઘુવંશ. સર્ગ ૧ શ્લોક. ૭૬ ॥

અર્થ સુગમ છે.

(૩) તપઃ સંતોષ માસ્તિક્યં દાનમીશ્વરપૂજનમ્ ।

સિદ્ધાંતવાક્ય શ્રવણં ન્હીમતિશ્વજપોદુતમ્ ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૩૧૧

અર્થ સુગમ છે.

(૧) ધુનોતિ યયા ક્રિયયા અંતઃ શરીરં ષા ધૌતિ ॥

(૪) આસનો અને તેના ફાયદા વિશેનું વ્યાખ્યાન ચોવીસમા ઉત્ક્રાસથી છે.

જે ક્રિયા કરવાથી શરીરના અંદરના ભાગો ધોઈ શકાય છે. સ્વચ્છ કરી શકાય છે તેને ધૌતિ કહે છે તે નીચે મુજબ છે. (૧) જલધૌતિ (૨) ગજકર્ણી (૩) ઉપપાન (૪) નાસિકાનાં દારાનું પાણીથી પ્રક્ષાલન (૫) વાસધૌતિ (૬) નૌલિ (૭) ગણેશધૌતિ (૮) અસ્તિ. તેના પ્રકાર પૃ. ૧૫૧ શ્લોકમાં જુઓ.

શ્લોક:

શુદ્ધિઃકરોતિ દેહસ્યવાહ્યાભ્યંતરભાગયોઃ ।

ત્રાટકસ્ય પ્રયોગેણ દૃષ્ટિબંધં પ્રકુર્વતે ॥ ૧૨ ॥

ભાવાર્થ—

ઉપર મુજબ પોતાના દેહને તથા સાધકોના દેહને અંદરથી અને બહારથી શુદ્ધ કરાવવા પ્રયત્નવાન હોય, અને એકાગ્રતા કેળવવા માટે દૃષ્ટિ બંધ કરતો હોય, યાને દૃષ્ટિને અચલ બનાવતો હોય તેવા શુદ્ધને કયુલ રાખવા બેઠ્યો.

શ્લોક:

एवं ध्यानसमाधौवै चोपयुक्तं प्रयुज्यते ।

जलधौतिक्रियाविज्ञोः गजकर्णया स्तथैवच ॥ ૧૩ ॥

ભાવાર્થ—

વળી એ પ્રમાણે ધ્યાન અને સમાધિમાં ઉપયોગી આકારનો ઉપયોગ કરી ધ્યાનમગ્ન થઈ સંપૂર્ણ સમાધિ કરી શકતો હોય, તેમજ જલધૌતિ ક્રિયાનો બહુકાર હોય, અને ગજકર્ણી ક્રિયા કરવામાં નિષ્ણાત હોય એવા શુદ્ધને શુદ્ધ તરીકે માનવા બેઠ્યો.

શ્લોક

वासधौतेः प्रयोगाणां जानातिज्ञानमुत्तमं ।

ताभिःनौलि क्रियांसम्यक् कुरुतेह्यात्मवित्पुनः ॥

ભાવાર્થ—

વળી જે વાસધૌતિના પ્રયોગો ઉત્તમોત્તમ કરી બહુતો હોય, તથા પોતાના દેહની અંદર નૌલી ક્રિયાને ઉત્તમોત્તમ બહુતો હોય તેને શુદ્ધ માનવા બેઠ્યો.

શ્લોક:

सर्वरोगविनाशाय कुरुते गणधौतिकाम् ।

बस्तेश्चापि विशुद्ध्यर्थं बस्तिकर्म करोतियः ॥ ૧૪ ॥

(૨)

एकवर्षात् षड्वर्षं यावन्मानं षड्गुलं ॥ ततो द्वादशकं

यावन्मानं स्यादष्टसंयुतं ततःपरं द्वादशभिरंगुलैनाऽत्रवीर्यता ॥ सं. यो. शा. पृ. ૩૬૨ ॥

ભાવાર્થ—

વળી સર્વ રોગોને નાશ કરનાર ગણુદ્ધીતિ નામની ક્રિયાને કરી શકતો હોય, તેમજ અસ્તિ સ્થાનની વિશુદ્ધિ માટે અસ્તીકર્મ કરતો હોય તેને યોગ્ય ગુરુ સમજવો જોઈએ.

એક વર્ષથી માંડી ૧૭ વર્ષના બાળકને છ આંગળનું, અને છ થી બાર વર્ષની ઉમરના બાળકને બાર આંગળનું, બાર વર્ષથી વધારે ઉમરના માણસોને તેથી વધારે આંગળીના પ્રમાણે મળી તૈયાર કરીને અસ્તિ આપવી.

શરીરોપચયં વર્ણબલમારોગ્ય માયુષઃ ।

કુરુતે પરિવૃદ્ધિં ચ વસ્તિઃ સમ્યગુપાસિતઃ ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૩૬૨ ॥

ઉત્તમ પ્રકારે અસ્તિનું સેવન કરવાથી શરીરની વૃદ્ધિ થાય છે કાન્તિ બળ આરોગ્ય અને આયુષ્યની વૃદ્ધિ થાય છે? એવા અનેક ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે.

દત્તસ્તુ પ્રથમોવસ્તિઃ સ્નેહયેદ્વસ્તિ વ્રક્ષર્ણો ॥

સમ્યગ્દત્તો દ્વિતીયસ્તુ મૂર્ધસ્થમનિલજયેત્ ॥

બલં વર્ણં ચ જનયેત્તૃતીયસ્તુ પ્રયોજિતઃ ॥

ચતુર્થપંચમૌ દત્તૌ સ્નેહયેત્તાં રસાસ્રજિ ॥

ષષ્ઠો માંસં સ્નેહયતિ સપ્તમો મેદં એવ ચ ॥

અષ્ટમો નવમશ્ચાપિ મજ્જાનં ચ યચાક્રમં ॥

एवं शुक्रगतान्दोषान्द्वિगुणः साधु साधयेत् ॥

अष्टादक्षाष्टादशकान्वस्तीनां यो निषेवते ॥

સ કુંજરબલોડશ્વસ્ય રમેત્ત્યોડમરપ્રભઃ ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૩૬૨ ॥

પ્રથમ પ્રકારની અસ્તિ આપવાથી શરીરના સાંધાઓમાં ચિકાશ ઉત્પન્ન થાય છે; અને ધાતુ વધે છે બીજી અસ્તિ યાને પીચકારી આપવાથી મગજનો વાયુ દૂર થાય છે, ત્રીજી વખત પીચકારી આપવાથી બળની વૃદ્ધિ થાય છે. ચોથી અને પાંચમી અસ્તીથી આંતરડાં બળાય છે. છઠી અને સાતમી અસ્તિ આપવાથી માંસ અને મેદમાં સ્તિગ્ધધણું પેદા થાય છે આઠમી અને નવમી આપવાથી મજ્જા અને શુક્ર ધાતુમાં સ્તિગ્ધતા પેદા થાય છે દુપટ એટલે કે અઢાર પિચકારીઓ આપવાથી શુક્ર અને ધાતુમાં રહેલા દોષો નાશ પામે છે અને છત્રીસ ચીપનળીઓના સેવનથી સેવન કરનારને હાથીના જેટલું બળ પ્રાપ્ત થાય છે અને ધોડાને હરાવી શકે તેટલો વેગ પેદા થાય છે અને દેવના જેવી કાન્તિ થાય છે.

અતઃ પરં પ્રવક્ષ્યામિ વસ્તિમુત્તરસંક્ષિતઃ ॥

નિરુદ્ધાદુત્તરો યસ્માત્તસ્માદુત્તરસંક્ષિતઃ ॥

દ્વાદશાંગુલકં નેત્રં મધ્યે ચ કૃતકર્ણિકં ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૩૬૩ ॥

પુરુષોના મૂત્ર સંબંધી અસ્તિનો પ્રકાર એવો છે કે બાર આંગળની નળી લેવી. એ નળીનો મધ્ય ભાગ કમળપત્રની સ્પંદરની કર્ણિકાઓ સમાન (વાંકો) હોવો જોઈએ. અને

તે નળી મોગરાના કુલ જોટલીજ મોટી રાખવી. અને તેના છિદ્રમાં એક સર્પવનો ફાણો
જઈ શકે તેટલુંજ છિદ્ર હોઈ શકે.

અથાસ્થાપનશુદ્ધસ્ય તૃપ્તસ્યસ્નાનમોજનૈઃ ।

સ્થિતસ્યજાનુમાત્રેણ પીઠેત્વિષ્ટશાલકયા ॥

સ્નિગ્ધયામેદ્ માર્ગે ચ તતો નેત્રં નિયોજયેત્ ।

શનૈઃ શનૈશ્ચતામ્બક્તં મેદુરંપ્રેગુલાનિ ષટ્ ॥

તતોઽવપીડયેદ્વસ્તિ શનૈર્નેત્રં ચ મિહરેત્ ।

તતઃ પ્રત્યાગતૌ સ્નેહે સ્નેહવસ્તિકમોદિતઃ ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૩૬૩ ॥

નિકટ અસ્તિવડે શુદ્ધ થએલો અને સ્નાન અને ભોજન કરી તૃપ્ત થએલો એવો જે
સાધક તેણે આસન ઉપર ધુટણો ટેકીને બેસે, પછી તેને ચિકણી નળીને ધી ચોપડીને
શિસ્ત માર્ગે ચોળીને નળીના શિસ્ત રંકાની અંદર ધીમેધીમે છ આંગળ પ્રવેશ કરાવીને
પીચ નળી આપવી; પછી તે નળી ધીમે ધીમે બહાર કઢાડવી. જોએ સ્નેહ બહાર આવે
તો ઉત્તમ પ્રકારનું અસ્તિ કમ થશે.

સ્ત્રીणां कनिष्ठिकास्थूलं नेत्रंकुर्याद्दिशांगुलं ॥

મુદ્રપ્રવેશં યોજ્યંચ યોન્યેતશ્ચતુરંગુલં ॥

દ્વયગુલં મૂત્રમાર્ગે ચ સૂક્ષ્મનેત્રં નિયોજયેત્ ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૩૬૪ ॥

સ્ત્રીઓને મૂત્ર માર્ગે અસ્તિ આપવાનો પ્રકાર એવો છે કે-અસ્તિની નળી આગળીના
જોટલી મોટી રાખવી અને છ આંગળીના પ્રમાણથી લાંબી અને તેનું છિદ્ર મગ જોટલું
પીણું રાખવું અને અસ્તિના આપવાના પ્રસંગે ચાર આંગળીના ભાગ પ્રવેશ કરાવી પીચ
નળી આપવી.

योनिमार्गेषु नारीणां स्नेहमात्राद्विपालिकी ।

મૂત્રમાર્ગે પલોન્માના બાલાનાં ચ દ્વિકાર્ષિકા ॥

उत्तानायै स्त्रियोदद्यादूर्ध्वजान्वै विचक्षणः ।

અપ્રત્યાગચ્છતિસ્તાભિગ્વસ્તાવુત્તરસંજિકે ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૩૬૪

અર્થ સુગમ છે.

मूत्रकृच्छ्रं विकारेषु बालानां त्वेकमंगुलं ।

શનૈર્નિષ્કંપમાધેયં સૂક્ષ્મનેત્રવિચક્ષણૈઃ ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૩૬૪ ॥

બાળકોને મૂત્ર કૃચ્છ્ર વિકાર થએલો હોય ત્યારે વૈદ્યોએ હાથ ન કંપાવતાં બારીક
નળી ચોળીને ધીમે ધીમે બાળકના ગુહા છિદ્રમાં એક આંગળના પ્રમાણમાં ઉતારીને પીચ
નળી આપવી.

स्नानमुष्णोदकैः कुर्यादिवास्वप्रमजीर्णतां ॥

વર્જયેદપરં સર્વમાચરેત્સ્નેહ વસ્તિશત્ ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૩૬૫ ॥

પીચ નળી લેનારા માણસોએ ગરમ પાણીથી સ્નાન કરવું, અને દિવસે સુષ્ક ન રહેવું
તેમજ અળ્પશુ થાય તેવા પદાર્થો ખાવા નહિ. અને આચરણો એવાં રાખવાં કે સ્નેહઅસ્તિ
આપવામાં વાધો ન આવે.

શ્લોકઃ

પ્રાણાયામપ્રકારાન્ વૈ સાધ્નોતિ વિધિપૂર્વકાન્ ।
તથા પ્રાણૈઃ સમશ્વાસૈઃ સમાધૌચ નિમજ્જતિ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

વળી જે સર્જન પ્રાણાયમનાં વિશુદ્ધ પ્રકારોને જાણ્યો હોય, અને હંમેશાં આચરતો હોય, તેમજ પ્રાણોની સાથે શ્વાસોનો નિરોધ કરી ધ્યાનમગ્ન થતો હોય તેને લાયક ગુરૂ સમજવો.

ભૂયોવસ્તિ નિદધ્યાચ્ચ સંયુક્તૈઃ શોધનૈર્ગુણૈઃ ।
ફલવર્તિનિદધ્યાદ્વા યોનિમાર્ગે દૃઢમિષક ॥
મૂર્તૈર્વિમિતાં સ્તિગ્ધાં શોધનદ્રવ્યસંયુતાં ।
દક્ષમાને ચથાવસ્તૌ દશાદ્વસ્તિ વિચક્ષણઃ ॥
હીરવૃક્ષકષાયેણ પયસાંશીતકેન ચ ।
વસ્તિઃ શુક્લરજઃ પુંસાં ક્ષીણમાર્તવજારુજઃ ॥
દન્યાદુક્તરવસ્તિસ્તુ નોચિતો મોહિનાં ક્વચિત્ ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૩૬૫ ॥

અર્થ સુગમ છે.

સમ્યગ્દત્તસ્ય લિંગાનિ ધ્યાપદઃ ક્રમ એવ ચ ।
વસ્તેક્તરસક્તસ્ય શમનં સ્નેહ વસ્તિના ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૩૬૬ ॥

અર્થ સુગમ છે.

ધૃતાશ્ચક્રે યુદે ક્ષેપ્યા શ્લક્ષ્ણાસ્વાંગુષ્ઠસંનિભા ।
મલપ્રવર્તિનોવર્તિઃ ફલવર્તિશ્ચ સા સ્મૃતા ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૩૬૬ ॥

અર્થ સુગમ છે.

(૩) યથા સિંહો ગજો વ્યાગ્રો ભવેદ્વયઃ શનૈઃ શનૈઃ ।

તથૈવ સેવિતો બાયુરન્યથા હંતિ સાધકમ્ ॥
યુક્તં યુક્તં ત્યજેદ્વાયું યુક્તં યુક્તં ચ પૂરયેત્ ।
યુક્તં યુક્તં ચ બધ્રીયાદેવં સિદ્ધિમવાપ્નુયાત્ ॥
હઠાક્ષિરદ્ધઃ પ્રણોયં રોમકૂપેષું નિસ્સરેત્ ।
દેહોષિવારચત્પેષ કુષ્ટાદિ જનચત્પિ
તત્તઃ પ્રત્યાયિતબ્યોડસૌ ક્રમેણારણ્યહસ્તિવત્ ।
પ્રાણાયામેન યુક્તેન સર્વરોગક્ષયો ભવેત્ ॥
અયુક્તાભ્યાસ યોગેન સર્વરોગસમુદ્ભવઃ
દિક્ષા શ્વાસશ્વાસશ્ચ શિરઃ કર્ણાક્ષિવેદનાઃ ॥

ભવંતિ વિવિધા રોગાઃ પવનસ્ય વ્યતિક્રમાત્ ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૩૬૭ ॥

જેમ સિંહ-હાથી અને વાઘ ધોમે ધોમે વશ થાય છે તેવી રીતે ધોમે ધોમે સેવન

શ્લોક:

પ્રાણાયામસ્ય સંસિદ્ધયૈઃ જાનાતિબંધકત્રયં ।

નવમુદ્રા વિજાનાતિ પ્રક્રિયાસહિભાઃ શુભાન્ ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

વળી પ્રાણાયમની સિદ્ધિ માટે ત્રણ બંધોને જાણી શકતો હોય, તથા પ્રક્રિયા સહિત નવ મુદ્રાઓને જાણી શકતો હોય તેને લાયક ગુરુ સમજવો.

કરેલો વાયુ સાધકને વશ થાય છે, વળી ઘટતા પ્રમાણમાં ધીમે ધીમે વાયુને બહાર કઢાડવો જોઈએ. અને ધીમે ધીમે વાયુને ચઢાવવો જોઈએ. અને ધીમે ધીમે વાયુને સ્થિર કરવાથી પ્રાણાયમના સાધકને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, બળાત્કારથી રોકેલો પ્રાણુવાયુ બીજા રોમાંચોમાંથી નિકળી જાય છે ! દેહનું વિદારણ કરે છે અને કોડ જેવા રોગો પેદા થાય છે, માટે જંગલી હાથીને પકડવા માટે કરાતા ધીમા ઉપાયોની પેઠે પ્રાણુવાયુને પણ ધીમા ઉપાયોથી વશ કરવો જોઈએ. પ્રાણાયમના નિયમો પ્રમાણે પ્રાણાયમ સાધ્ય કરવાથી સર્વ રોગો નાશ પામે છે, અને નિયમ વિરૂદ્ધ પ્રાણાયમ કરવાથી અનેક રોગો પેદા થાય છે ! અને હેડગી-શ્વાસ હાસ ભરતક પીડા-કાને પીડા વિગેરે અનેક પીડાઓ પેદા થાય છે ! અને અનેક જાતના રોગો પેદા થાય છે.

યસ્યકસ્ય તરોર્મૂલં યેનકેનાપિ મિશ્રિતં ।

યસ્મૈકસ્મૈ પ્રદાતઘ્યં યદ્વાતદ્વા ભવિષ્યતિ ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૩૬૮ ॥

અર્થ સુગમ છે.

કંઠમાકુંચ્ય હૃદયે સ્થળપચ્ચુલુકં દટમ્ ।

(૪) બંધોજાલંધરાણ્યોડયં જરામૃત્યુ વિનાશકઃ ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૩૮૪ ॥

અર્થ સુગમ છે.

ઉઠ્ઠીયાનબન્ધઃ (અ) બંધોયેન સુપુસ્તાયાં પ્રાણસ્તુઠ્ઠીયતે યતઃ ।

તસ્માદુઠ્ઠીયાનાશ્યોયં યોગિભિઃ સમુદાહતઃ ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૩૮૪ ॥

અર્થ સુગમ છે.

નામેરુર્ધ્વમધધ્યાપિ તાનં કુર્યાત્પ્રયત્નતઃ ।

ષપ્માસમન્થ્યેન્સન્મૃત્યું જયત્યેવ ન સંશયઃ ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૩૮૫ ॥

અર્થ સુગમ છે.

ઉઠ્ઠીયનં તુ સસૃજં ગુરુણાકથિતં યદા ।

અમ્ભસત્સતતં યસ્તુ વૃદ્ધોડપિ તરુણાયતે ॥ સં. યો. શા. પૃ. ૩૮૬ ॥

અર્થ સુગમ છે.

મૂલબંધઃ—(૫) પાર્ણિભાગેન સંપીઙ્ય યોનિમાકુંચયેદ્ગુરુમ્ ।

અપાનમૂર્ધ્વમાકૃષ્ય મૂલવન્ધોડમિધીયતે ॥

श्लोकः

एवंप्राणजयार्थवै प्राणायामं करोतियः ।

जित्वा प्राणान्मनश्चैव प्रत्याहारपरायणः ॥१८॥

अधोगतिमपानंवा उर्ध्वगंकुरुतेवलात् ।

आकुंचनेन तंप्राहुर्मूलबंधं ह्रियोगिनः ॥

अपान प्राणयोरैक्यं क्षयो मूत्रपुरीषयोः ।

युवा भवति वृद्धोऽपि सततं मूलबंधनात् ॥ सं. यो. शा. पृ. ३८६ ॥

अर्थ सुगम छे.

(५) भ्रुवोरंतर्गतादृष्टि मुद्रा भवति खेचरी ॥

सूर्याचंद्रमसोर्मध्ये निरालंबांतरं पुनः ।

सस्थिता व्योमचक्रे या सामुद्रानाम खेचरी ॥ सं. यो. शा. पृ. ३८९ ॥

अर्थ सुगम छे.

भ्रुवोर्मध्ये शिवस्थानं मनस्तत्र विलीयते ।

ज्ञातव्यंतत्पदं तुर्यं तत्रकालो न विद्यते ॥ सं. यो. शा. पृ. ३८९ ॥

अर्थ सुगम छे.

सुषिरंज्ञानजनकं पंचस्त्रोतःसमाचितम् ।

तिष्ठते खेचरी मुद्रा तस्मिच्छून्ये निरंजने ॥ सं. यो. शा. पृ. ३८९ ॥

अर्थ सुगम छे.

एकं सृष्टिमयं बीजमेकामुद्रा च खेचरी ।

एको देवो निरालंब एकावस्था मनोन्मनी ॥ सं. यो. शा. पृ. ३८९ ॥

अर्थ सुगम छे.

पुरस्ताच्चैव पूर्वेत निधिता खेचरी भवेत् ।

अभ्यस्ता खेचरि मुद्रायुन्मनी संप्रजायते ॥ सं. यो. शा. पृ. ३८९ ॥

अर्थ सुगम छे.

न रोगो मरणं तद्वा न निद्रा न क्षुधा तृषा ।

न च मूर्च्छा भवेत्तस्य यो मुद्रां वेत्ति खेचरी ॥

जिह्वाप्रवेशसंभुतं वह्निनोत्पादितः खलु ।

चंद्रात्प्रवति यःसारः स स्यादमरवाहणी ॥

गोमांसं भक्षयेन्नित्यं पिबेदमरवाहणीम् ।

कुलीनं तमहं मन्ये इतरे कुलघातकाः ॥

गोशब्देनोदिता जिह्वा तत्प्रवेशोहि तालुनि ।

गोमांसं भक्षणंतस्तु महापातकं नाशनम् ॥

खेचर्या मुद्रितं येन विवरं लेबिकोर्ध्वतः ।

न तस्य क्षरते बिंदुः कामिन्यादलेषितस्य च ॥ सं. यो. शा. पृ. ३९० ॥

अर्थ सुगम छे.

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે પ્રાણોનો વિજય મેળવવા માટે જે હંમેશાં પ્રાણાયામ કરતો હોય, વળી પ્રાણાયામ દ્વારા પ્રાણોને જીતી, જીતેલા પ્રાણોથી મનને જીતી, અને તેનો હંમેશાં પ્રત્યાહાર ચલાવતો હોય તેને લાયક શુદ્ધ સમજવો.

उर्ध्वं नाभेरधस्तालोरूर्ध्वं भानुरधःशशी ।

કરળી વિપરીતાશ્ચ શુદ્ધ ચાક્ર્યેન લભ્યતે ॥સં० યો० શા० પૃ० ૩૧૫॥

અર્થ સુગમ છે.

(૬) इडा च पिंगला चैव सुषुम्ना च तृतीयका ।
गांधारी हस्ति जिह्वा च पूषाचैव यशस्विनी ॥
अलंबुषा कुहुष्व शंखिनी दशमीस्मृता ।
एतन्नाडीमयं चक्रं ज्ञातव्यं योगिभिःसदा ॥
इडावामे स्थिताभागे पिंगला दक्षिणे तथा ।
सुषुम्ना मध्यदेशे तु गांधारी वामचक्षुषि ॥
दक्षिणे हस्तिजिह्वा च पूषा कर्णे च दक्षिणे ।
यशस्विनी वामकर्णे वदने चाप्यलंबुषा ॥
कुहुष्वलिंगदेशे तु मूलाधारे च शंखिनी ।
एवं द्वारः समाश्रीत्य तिष्ठंति दशनाडयः ॥
तासां मुख्यतमास्तिस्र स्तिसृस्वे कोणमोत्तमा ।
मुक्तिमार्गजुसा प्रोक्ता सुषुम्ना विश्वधारिणी ॥
उर्ध्वं मेहादधोनाभेः कंदयोनिः खगांडवत् ।
तत्र नाडयः समुत्पन्नाः सहस्राणां द्विसप्ततिः ॥સં० યો० શા० પૃ० ૪૦૨॥

અર્થ સુગમ છે.

કંદસ્થાનં મનુષ્યાણાં દેહમધ્યાક્ષવાંગુલમ્ ।
ચતુરંગુલવિસ્તાર માયામંચ તથા ત્રિધુમ્ ॥
અંડાકૃતિવદાકારં ભૂષિતં ચ ત્વગાદિભિઃ ॥સં० યો० શા० પૃ० ૪૦૪॥

અર્થ સુગમ છે.

કંદસ્યમધ્યમે ગાર્ગિ સુષુમ્નના સંપ્રતિષ્ઠિતા ।
પૃષ્ઠ મધ્યે સ્થિતેનાસા સહસ્રધૂર્ધનમાગતાઃ ॥ યા. વ. સં. ॥

અર્થ સુગમ છે.

कुंडलिनी—इडाभ्यःवती गंगा पिंगला यमुना नदी ।

इडा पिंगलयोर्मध्ये बालरेडा तु कुंडली ॥સં० યો० શા० પૃ० ૪૦૫॥

અર્થ સુગમ છે.

भानोराकुचनं कुर्यात्कुंडली चालयेत्ततः ।

મનુયુવક્રગતસ્યાપિ તસ્ય મનુયુભયંકુનઃ ॥સં० યો० શા० પૃ० ૪૦૫॥

અર્થ સુગમ છે.

પ્રલોકઃ

ધ્યાને એકાગ્રચિત્તોઽસૌ ધારણાયાં સુનિશ્ચિતઃ ।

સમાધાવચલાબુદ્ધિર્વૈદ્યમાવેઽચલસ્થિતઃ ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

વળી જે ધ્યાન કરવાની ઇચ્છા કરતાંની સાથે એકાગ્ર ચિત્ત બની જાય, તથા તેની ધારણામાં નિશ્ચલ બનતો હોય, અને સમાધિ દશામાં જેની બુદ્ધિ અચલ રહેતી હોય અને હંમેશાં સધળી અવસ્થાઓમાં પ્રજ્ઞાભાવ ભૂલતો ન હોય તેને સદ્ગુરુ સમજવો.

સુતાગુરુપ્રસાદેન યદાજાગર્તિ કુંડલી ।

તદાસર્વાણિપદ્માનિ મિથ્યન્તે ગ્રંથયોઽપિ ચ ॥

તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન પ્રબોધયિતુમીશ્વરમ્ ।

બ્રહ્મદ્વારેમુલ્લેસુતા મુદ્રાભ્યાસ સમાચરેત્ ॥

મહામુદ્રા મહાબંધો મહાવેધશ્ચ ચેતરી ।

ઉચ્ચિયાનં મૂલબંધ બંધોજાલંધરાભિધઃ ॥

કરણી વિપરીતાલ્યા વજ્રોલી શક્તિચાલનમ્ ।

ઈદંદિ મુદ્રાદશક જરામરણનાશનમ્ ॥સં યો શા પૃ ૪૦૬॥

અર્થ સુગમ છે.

(૧) યદ્વાત્વા નાભ્યુદિતં યેનવાગમ્યુચ્યતે ।

તદેવ બ્રહ્મ ત્વં વિદ્ધિ નેદં યદિદમુપાસતે ॥

યન્મનસા નમનુતે યેનાહુર્મનોમતમ્ ।

તદેવ બ્રહ્મ ત્વં વિદ્ધિ નેદં યદિદમુપાસતે ॥

યચ્ચક્ષુષા ન પશ્યતિ યેનચક્ષુષિ પશ્યતિ ।

તદેવ બ્રહ્મ ત્વં વિદ્ધિ નેદં યદિદમુપાસતે ॥

યદ્દ્યોત્રેણ ન ધ્રુણોતિ યેન ધ્રોત્રમિદં દ્રુતમ્ ।

તદેવ બ્રહ્મ ત્વં વિદ્ધિ નેદં યદિદમુપાસતે ॥

યપ્રાણેન ન પ્રાણિતિ યેન પ્રાણઃપ્રણીયતે ।

તદેવ બ્રહ્મ ત્વં વિદ્ધિ નેદં યદિદમુપાસતે ॥સં યો શા પૃ ૩૭૧॥

ચલે વાતે ચલં ચિત્તં નિશ્ચલે નિશ્ચલં ભવેત્ ।

યોગી સ્થાણુત્વમાપ્નોતિ તતો વાયું નિરોધયેત્ ॥

યાઃપદ્માયુઃસ્થિતો દેહે તાવજ્જીવન મુચ્યતે ।

મરણં તસ્ય નિષ્ક્રાંતિસ્તતો વાયું નિબોધયેત્ ॥સં યો શા પૃ ૩૭૮॥

રૈચકં પૂરકં ત્યક્ત્વા સુખં યદ્વાયુ ધારણં ।

પ્રાણાયામઃ સ કથિતઃ સ વૈ કેવલ કુંભકઃ ॥સં યો શા પૃ ૩૭૯॥

શ્લોક:

एवंयोगिवरंगच्छेद्वह्मनिष्ठं च श्रोत्रियं ।

शरणप्राप्तयेनूनं सहिकल्याणकृद्भवेत् ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

ઉપર મુજબ શ્રેષ્ઠયોગી બ્રહ્મનિષ્ઠ-શ્રોત્રિય ગુરુને શરણે જવું જોઈએ. અને જે આજ્ઞાઓ કહે તે આજ્ઞાઓનું પાલન અનન્ય ભાવથી કરવાને તત્પર રહેવું જોઈએ. તો મનુષ્યનું (સાધક શિષ્યોનું) કલ્યાણ થવામાં લગીરે વાર લાગે નહિ.

શ્લોક:

जिज्ञासोर्हठयोगस्य हठयोगिगुरुवरः ।

तस्मात्तद्योगनૈપુણ્યે गच्छेच्छरणદંગુરં ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

વળી જેને કેવળ હઠયોગ સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા હોય તેણે તો હઠયોગની પ્રક્રિયાઓને જાણનાર ગુરુને પસંદ કરવો જોઈએ. તેમાં વળી હઠયોગમાં નિપૂણ અને પ્રભાવશાલીગુરુ હોય તો હઠયોગ જિજ્ઞાસુની ઇચ્છા પાર પાડી શકે છે.

શ્લોક:

सेत्रया सत्कृतेनाथ वशीकुर्यात्तु योगजं ।

ज्ञानंवै ज्ञानिनांश्रेष्ठं येनसिद्धिमवाप्नुयात् ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

હરકોઈ મનુષ્યને લાયક સદ્ગુરુને વશ કરવા માટે મહત્વનો ઉપાય એ છે કે-સદ્ગુરુની અનન્ય ભાવે સેવા કરવી જોઈએ. અને વારંવાર તેમનો સત્કાર કરતા રહેવું જોઈએ. ગુરુ પ્રસન્ન થઈ હરકોઈ યોગનું જ્ઞાન આપે તેને સ્વાધીન કરતા રહી આચરણમાં મૂકી ગુરુની પ્રસન્નતા મેળવવી જોઈએ. એ પ્રમાણે કરવાથી સાધક જ્ઞાનિઓમાં શ્રેષ્ઠ બને છે, અને સઘળી સિદ્ધિઓને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

इति श्रीवटाली वास्तव्येन गणपतिशङ्कर

शास्त्रिणा विरचिते अमिनव

पीपाचरिते त्रयविंशोऽध्यायः ।

अथ चतुर्विंशोल्लासः ॥

अनुष्टुप्-वृत्तम्

श्लोकः

भावानंदस्यप्रश्नेन नृपोहर्षान्वितोऽभवत् ।
आसनफलं पार्थक्यं पुनः प्रोवाच भूपतिः ॥१॥

भावार्थ—

श्रीमान् भावानंदजीना प्रश्न उपरंशी पीयारान् भावे आनंदमां आवी
आसनोना शुष्ण अने थता क्षयहायो विषे बाधयु आपतां भोल्या केः—

श्लोकः

चतुरांशीतिलक्षाणि योनयः सन्ति सज्जनाः ।
तावन्मितान्यासनानि भवन्तिचेति शुश्रुम ॥२॥

भावार्थ—

हे साधका ! आ विश्वनी अंदर प्राणीयोनी चोराशी लाख बिल्ल बिल्ल
येनिओ छे, अथवा चोराशी लाख बिल्ल बिल्ल प्रकारोमां सभस्त विश्व
सभायेलुं छे. आसनोना प्रकार पण तेदलाञ्च चोराशी लाख छे.

-
- (१) हटस्य प्रथमांगस्वादासनं पूर्वमुच्यते ।
कुर्यात्तदासनं स्वर्यमारोग्यं चांगलाषवम् ॥सं० यो० शा० पृ० ३११॥
समंकायक्षिरोघ्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ।
संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥ गी. ६. १३. ॥
आसनस्य फलान्वक्ष्ये प्रथमं नाडिशोधनम् ।
द्वितीयं कायिकारोग्यं तृतीयं चांगलाषवम् ॥सं० यो० शा० पृ० ३१३॥
अनलसत्त्वमुपस्थबलक्षय रनिलबोध पटुस्वमनूयिता ।
पवनमंथरताप्युपजायते स्थिरमतेरिह पीठज्यात्किल ॥सं० यो० शा० पृ० ३१३॥
- (२) आसनानि समस्तानि यावंतो जीवजंतवः ।
चतुरांशीति लक्षाणि शिवेनकथितं पुरा ॥
तेषां मध्ये विशिष्टानि धोडशोऽनं शतं कृतम् ।
तेषामध्ये मर्त्यलोके द्वात्रिंशदासनं कृतम् ॥सं० यो० शा० पृ० ३१४॥

શ્લોક:

અલ્પાયાસાઞ્ચ તેષાંવૈ વિસ્મૃતંજ્ઞાનમુત્તમં ।
કેવલંચતુરાશીતિ ક્રિયન્તેત્વાસનાનિચ ॥૩॥

ભાવાર્થ—

યુગ પરીવર્તનને લીધે મનુષ્યોની માનસિક સ્થિતિ બદલાવાથી તેટલાં આસનો કરવાને અશક્ત બન્યા. તેથી એ ઉત્તમોત્તમ જ્ઞાન વિસ્મૃત થયું. અને કેવળ ચોરાશી આસનો કરવાની પ્રથા પડી. તે આજ ગુરૂ પરંપરાથી સાધન કરી શકાય તેમ છે.

શ્લોક:

एकैकं साधयेद्धीमान् सिद्धयेमनसेऽपितान् ।
सद्गुरुभिः प्रयुक्तानि सल्लक्षणंतुसाधयेत् ॥४॥

ભાવાર્થ—

બુદ્ધિમાનોએ એક એક આસન સાધ્ય કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એક સિદ્ધ થયા પછી બીજાનું સાધન કરવું જોઈએ. આસન સિદ્ધ કરવાથી મનુષ્યની તેણે ધારેલી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. આસન સિદ્ધ કરવા માટે પણ ગુરૂની આવશ્યકતા રહે છે. અને એ શિક્ષિત ગુરૂ પાસેથી આસનો શિખવામાં આવે તો આસનનો પ્રયોગ જલ્દી સાધ્ય થાય છે.

શ્લોક:

सिद्धासनंतुसर्वेषा मादिमं गण्यतेबुधैः ।
तस्यप्रयोगयोगेन विविधंफलमश्नुते ॥५॥

ભાવાર્થ—

એ બધાં આસનોમાં સિદ્ધાસન સર્વોત્કૃષ્ટ અને પ્રથમ ગણાય છે. તેના પ્રયોગના યોગથી સાધકને અનેક સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૨) મુહ્યં સર્વાસનેધ્વેકં: સિદ્ધા સિદ્ધાસનં વિદુઃ ।

ચતુરાશીતિ પીઠેષુ સિદ્ધ મેવ સદાભ્યસેત્ ॥સં યો૦ શા૦ પૃ૦ ૩૧૪॥

સિદ્ધાસનં સ્થિતોયોગી માયાવીજં પઠેદ્ભુવ્મ્ ।

વીર્ઘોચ્ચારણ માત્રેણ વશીભૂતા મુજંગમી ॥સં યો૦ શા૦ પૃ૦ ૩૨૩॥

શ્લોક:

દ્વિસત્તિસહસ્રાણાં નાડીનાં ભવેच्छુદ્ધિરસંશયા ।
જાયતેરક્તસંચારો નૂતનોપ્રત્યહં નૃપુ ॥૬॥

ભાવાર્થ—

સિદ્ધાસનથી બહોતેર હજાર નાડીઓની શુદ્ધિ જલ્દી થાય છે અને નવા રક્તનો સંચાર થવા માંડે છે. (દરરોજ નવું લોહી ફરવા માંડે છે.)

શ્લોક:

સ્ફુરણંસદ્વિચારાણાં ભવતિ સાધકેષુચ ।
ભગવદ્ભજનેશ્રદ્ધા ચાંતેમોક્ષમવાપ્નુયાત્ ॥૭॥

ભાવાર્થ—

અનેક સુંદર વિચારોનું સ્ફુરણ થવા કરે છે ! મનની પ્રસન્નતા રહે છે ! અને ભગવદ્ભજન ઉપર શ્રદ્ધા પેદા થાય છે. અને આખરે તેને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શ્લોક:

પ્રકારાન્તરમાપન્ને પૂર્વપ્રોક્તાસનેવિધૌ ।
સર્વેરોગાવિનश्यन्ति विनम्रमतिमान् भवेत् ॥૮॥

ભાવાર્થ—

સિદ્ધાસનના અન્ય પ્રકારથી પણ સર્વ રોગો નાશ પામે છે અને નમ્રતા અને સદ્બુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શ્લોક:

પદ્માસનં તૃતીયંચ પ્રોક્તંયોગવિદાંવરૈઃ ।
તત્પ્રયોગકૃતેનાથ ફલાનિશ્રુણુ સાધવઃ ॥૯॥

ભાવાર્થ—

યોગશાસ્ત્રને બાણનારા વિદ્વાનોએ પદ્માસનને ત્રીજું ગણેલું છે. પદ્માસનને સિદ્ધ કરવાથી જે જે ફાયદાઓ થાય છે તેનું વર્ણન નીચે સુજબ છે.

(૧) ચતુરશીતિવીઠેષુ પદ્માસનં સદાભ્યસેત્ ।

દ્વિસત્તિ સહસ્રાણાં નાડીનાં મલશોધનમ્ ॥સં૦ ચો૦ શા૦ પૃ૦ ૩૧૪॥

(૨) પદ્માસને સ્થિતો યોગી સર્વ દ્વારાણિ શોધયેત્ ।

મનઃ પ્રાણસહિતં તુ બ્રહ્મરંધ્રે રિશરં ભવેત્ ॥સં૦ ચો૦ શા૦ પૃ૦ ૩૧૬॥

શ્લોકઃ

સર્વેષામિષ્ટસિદ્ધિનાં પ્રાપ્તિર્ભવતિનિશ્ચલા ।
પરબ્રહ્મણિતલ્લીનો ભવતિસાધકોધ્રુવમ્ ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

સાધકે ધારેલી ઇષ્ટસિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ નિશ્ચિત થાય છે ! સાધક પર-
બ્રહ્મમાં લીન થાય છે ! અને માનસિક શાન્તિને મેળવતો રહે છે.

શ્લોકઃ

ચતુર્થેન પ્રયુક્તેન બદ્ધપદ્માસનેનચ ।
સર્વપ્રકારસંયુક્તાં શાન્તિર્વૈલભતેનૃણાં ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

ચોથું આસન બદ્ધપદ્માસન તરીકે ઓળખાય છે. એ બદ્ધપદ્માસન
સાધ્ય કરવાથી સર્વ પ્રકારોથી યુક્ત એવી શાન્તિને મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

શ્લોકઃ

પંચમંત્વાસનંપ્રોક્તં મુત્થિતંપંકજાભિધં ।
દિવ્યદ્રષ્ટિ પ્રદંહ્યેતત્ હૃત્કમલસ્ય વિકાસકં ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

પાંચમું ઉત્થિત પદ્માસન કહેવાય છે; એ સાધવાથી સાધકને દિવ્ય-
દ્રષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે અને હૃદયકમળનો વિકાસ થાય છે.

શ્લોકઃ

વિનश्यतिश्वासव्याधिर्नश्यतिकाશजातथा ।
अन्येऽपिश्वासजन्यावै रोगानश्यन्तिभूरिषः ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

વળી શ્વાસની વ્યાધિ નાશ પામે છે ! અને કાશનો વ્યાધિ તૂટ મટી
જાય છે. વળી બીજા પશુ શ્વાસથી થતા અનેક રોગો નાશ પામે છે.

શ્લોકઃ

उर्ध्वपद्मासनं प्रोक्तं योगशास्त्रेतुपंडितैः ।
बलवान् मेरुदंडश्च रक्ताभिसरणं भवेत् ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

યોગશાસ્ત્રના પંડિતોએ ઊર્ધ્વપદ્માસન કરવાની રીત બતાવેલી છે. એ પ્રમાણે આસન સિદ્ધ કરવાથી કરોડ રજ્જુ અથવા મેરૂંડ બળવાન (મજબૂત) બને છે. અને રક્તનો સંચાર (રૂધિરાભિસરણ) બેરથી થવા લાગે છે.

શ્લોક:

સુતપદ્માસનં પ્રોક્તં યોગિભિઃ પૂર્વજૈર્વરમ્ ।

નશ્યન્તિ સોદરારોગા વિવિધાવિકૃતાશ્ચયે ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

યોગને બાણનારા પૂર્વજ યોગિઓએ સુમ પદ્માસન બતાવેલું છે. તેનાથી પેટના સઘળા રોગો નાશ પામે છે અને આંતરડાંની શુદ્ધિ થાય છે.

શ્લોક:

ભદ્રાસનંત્વષ્ટમકં કથ્યતે મુનિભિઃ સદા ।

સર્વકાર્યેષુસંલગ્નમ્ મનસ્તેન ભવેદ્ધ્રુવમ્ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

યોગને બાણનારા મુનિઓએ આઠમું ભદ્રાસન કહેલું છે. ભદ્રાસન સિદ્ધ કરવાથી જે કામના પૂર્ણ કરવા ધારી હોય તે ઇષ્ટ કામનામાં મન એકાગ્ર થવાથી ઇષ્ટ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે.

શ્લોક:

નવમંચાસનં પ્રોક્તં સ્વસ્તિકંસ્વસ્તિદાયકં ।

ભવેદ્ધાનેનસાધ્યેન સર્વમંગલદાયકં ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

નવમું આસન કહ્યાણકારક સ્વસ્તિક નામે ઓળખાવેલું છે. સ્વસ્તિકાસન સાધ્ય કરવાથી મંગલદાયક અનેક કાર્યો થાય છે.

શ્લોક:

દશમં યોગશાસ્ત્રેણ પ્રોક્તં યોગાસનંશુભમ્ ।

સાધ્યેનાનેન ચિત્તસ્ય સ્થિરતાંભતેઽજનઃ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

યોગશાસ્ત્રને બાણનારા જ્ઞાનિઓએ દસમું યોગાસન વર્ણવેલું છે. યોગાસન સાધ્ય કરવાથી હંમેશાં ચિત્તની સ્થિરતા રહે છે.

શ્લોક:

નિદ્રાજન્યાસ્તુ રોગાવૈ નશ્યન્તિ વિવિધા:પુન: ।
લભન્તે સિદ્ધય: સર્વા મનસેપ્સિતકર્મજા: ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

વળી એ યોગાસનના પ્રભાવથી નિદ્રાથી ઉત્પન્ન થતા વિવિધ રોગો નાશ પામે છે અને મનની ધારેલી ઇષ્ટ કામનાઓ પૂર્ણ થાય છે.

શ્લોક:

પ્રાણાયામાસનમિદમથચૈકાદશં ભવેત્ ।
સર્વાસાંનાડીકાનાંચ સંશુદ્ધિર્શીઘ્રમાપ્નુયાત્ ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

અગીઆરમું પ્રાણાયામાસન ગણાય છે. તેને સાધ્ય કરવાથી શરીરની નાડીઓ શુદ્ધ થાય છે અને યજની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શ્લોક:

નૂતનસ્યચ રક્તસ્ય શીઘ્રસંચરણંભવેત્ ।
મનોવિશુદ્ધિર્ભવતિ સાધ્યેનાનેનનિશ્ચિતા ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

વળી નવા તાજ રૂધિરનો શરીરમાં શીઘ્ર સંચાર થવા લાગે છે (મનની શુદ્ધિ થાય છે) માનસિક ભય મટે છે.

શ્લોક:

આસનંયદ્વાદશકં પ્રોચુર્મુક્તાસનંબુધા: ।
સર્વાસાંસિદ્ધિનાંપ્રાપ્તિર્ભવતિસાધકાન્કિલ ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

વિદ્વાનોએ બારમું આસન મુક્તાસન તરીકે ઓળખાવેલું છે. મુક્તાસનના પ્રભાવથી સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે અને સાધકોને આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્લોક:

ત્રયોદશંચાસનકં વાયુમુક્તાસનંખલુ ।
અસ્યસાધ્યકૃતેનાથ અધોવાયોર્ગતિર્ભવેત્ ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

તેરમું વાયુમુક્રાસન ગણાય છે. તેને સાધ્ય કરવાથી અધોવાયુની ગતી સરળ બને છે.

શ્લોક:

સૂર્યાસનંતુસંપ્રોક્તં સંખ્યયાયચ્ચતુર્દશમ્ ।

જઠરાગ્નેઃ પ્રવદ્ધિશ્ચ જાયતેનાત્રસંશયઃ ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

ચૌદમું આસન સૂર્યાસન બતાવેલું છે. સૂર્યાસનના પ્રભાવથી મંદ પડેલો જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે.

શ્લોક:

સૂર્યભેદનકંચૈત દાસનં તિથિ સંખ્યકમ્ ।

નેત્રરોગાઃ પ્રણયન્તિ સાધકાનાં ભયાવહાઃ ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

પંદરમું આસન સૂર્યભેદનાસન ગણાય છે. તે સાધ્ય કરવાથી નેત્રને લગતા સઘળા રોગો મટી જાય છે અને સાધકો નિર્ભય બને છે,

શ્લોક:

ષોડશંકથિતંચાત્ર ભસ્ત્રિકાસન મુત્તમં ।

જ્વરદોષાઃ પ્રણયન્તિ વિષમોજ્વરઽવચ ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

સોળમું ભસ્ત્રિકાસન ગણેલું છે. તેને સાધ્ય કરવાથી સઘળા જ્વરના દોષો નાશ પામે છે અને બહેકેલો વિષમ જ્વર નાશ પામે છે.

શ્લોક:

ક્ષુધાયાદીપનંચૈવ રક્તશુદ્ધિ સ્તથૈવચ ।

ઈત્યંવૈવિધારોગાઃ પ્રણયન્ત્યાશુવૈસદા ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

એ ભસ્ત્રિકાસનથી ક્ષુધા લાગે છે! અપચો મટે છે! ક્ષુધાનું દીપન થાય છે! રક્તશુદ્ધિ થાય છે! અને ઉદરની સઘળી બ્યાધિઓ જલ્દી મટી જાય છે.

શ્લોકઃ

કથ્યતેચાસનંનૂનં સાવિત્રંચ સમાધિજં ।

येन वोजश्च तेजश्च मेधावैवर्धतेध्रुवम् ॥२८॥

ભાવાર્થ—

વળી સમાધિને બાણનારા પુરૂષોએ સાવિત્રાસન વર્ણવેલું છે. તેને સિદ્ધ કરવાથી સાધકમાં ઓજસૂ તેજસૂ અને મેધા (સૂક્ષ્મબુદ્ધિ) વધે છે.

શ્લોકઃ

अचिंत्यमासनंप्रोक्तमष्टादशमसंख्यकम् ।

तेनचैतन्यवृद्धिश्च उरु लावण्यतांब्रजेत् ॥२९॥

ભાવાર્થ—

અઠારમું અચિન્ત્યાસન વર્ણવેલું છે. તેને સિદ્ધ કરવાથી મનુષ્યમાં ચેતનની વૃદ્ધિ થાય છે અને ઉત્તમ લાવણ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્લોકઃ

ब्रह्मज्वरांकुशंचैव ह्यासनैकोनविंशकम् ।

सर्वरोगा विनश्यन्ति शान्तिर्भवतिदैहिकाम् ॥३०॥

ભાવાર્થ—

બ્રહ્મજ્વરાંકુશં આસન કે જે બ્રહ્મ જ્વરાંકુશ ગણાય છે તેનાથી બધા રોગો નાશ પામે છે અને શરીરને શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્લોકઃ

उद्धारकासनं प्रोक्तं विंशतुयोगविजनैः ।

बलवन्ति भवत्याशु गुह्यांगानिच नित्यशः ॥३१॥

ભાવાર્થ—

વીસમું ઉદ્ધારકાસન ગણાય છે. તેને સાધ્ય કરવાથી સાધકના ગુહ્યાંગો જલ્દી બળવાન બને છે.

શ્લોકઃ

मृत्युभञ्जकनाम्नावै प्रसिद्धं मृत्युभञ्जकं ।

वायोःशान्तिर्भवत्याशु प्राणानांच व्यवस्थितिः ॥३२॥

ભાવાર્થ—

એકવીસમું મૃત્યુભંજકાસન ગણાય છે. તેનાથી મૃત્યુને છતી થકાય છે ! શરીરમાં પેદા થતા વાયુની શાન્તિ થાય છે અને પ્રાણોનું સ્થિરતા-પૂર્વક વહન થવા લાગે છે.

શ્લોક:

આત્મારામાસનંચૈતન્મુક્તારામાસનંવિદુઃ ।

યેનચિંતાવિનાશોવૈ જાયતેનાત્રસંશયઃ ॥૩૩॥

ભાવાર્થ—

બાવીસમું આત્મારામાસન ગણાય છે. તેને સિદ્ધ કરવાથી ચિંતાનો નાશ થાય છે અને મન નિર્ભય બને છે.

શ્લોક:

ભૈરવાસનમિદંપ્રોક્તં યેનકુણ્ડલિની ભવેત્ ।

વ્યાકુલાસંત્રાસવતી વિકાસો કમલસ્યચ ॥૩૪॥

ભાવાર્થ—

તેવીસમું ભૈરવાસન ગણાય છે. તેને સિદ્ધ કરવાથી કુંડલિની વ્યાકુલ થાય છે અને સ્તીધી થવા લાગે છે તથા હૃદય કમળનો કેાષ ખીલે છે.

શ્લોક:

સંતાપશમનંચાપિ હૃદ્રોગશ્ચ વિનશ્યતિ ।

વાતગુલ્માદિવ્યાધિનાં યકૃતસ્યાભિવર્ધનં ॥૩૫॥

ભાવાર્થ—

સમ્રળા સંતાપ શાન્ત થાય છે ! હૃદયના રોગ નાશ પામે છે ! વાત ગુલ્મના વ્યાધિઓ નાશ થાય છે ! તથા યકૃતની બિમારી મટે છે.

શ્લોક:

તદનુગારુઢંપ્રોક્ત માસનંચ મહત્તરં ।

મનુજો ગમનેઽશીલો જહોવૃદ્ધોઽપિતાદ્રશઃ ॥૩૬॥

ભાવાર્થ—

ચોવીસમું ગરુડાસન ગણાય છે. ગરુડાસન સાધ્ય કરવાથી સાધક જડબુદ્ધિવાળો હોય-વૃદ્ધ હોય તોપણ આશ્રવામાં અને ઉડવામાં બારે ત્રીસ વેગવાળો બને છે.

શ્લોકઃ

ગોમુખંચાસનંવાપિ કથિતં યોગસાધકૈઃ ।

મુખોદ્ગતારુજશ્ચૈવ શામ્યન્તિચાતિવેગતઃ ॥૩૭॥

ભાવાર્થ—

પચીસમું ગોમુખાસન ગણાવેલું છે. ગોમુખાસન સિદ્ધ કરવાથી સાધકને તેના મુખને લગતા સગળા વ્યાધિઓ મટે છે અને ફરીથી થવા પામતા નથી.

શ્લોકઃ

વાતાયનાસનં પ્રોક્તં સાધકાનાં હિતાવહં ।

પ્રગતિકારકંદ્યેતત્ શુભકર્મસુખાવહં ॥૩૮॥

ભાવાર્થ—

છઠ્ઠીસમું વાતાયનાસન કહેલું છે. એ વાતાયનાસનને સિદ્ધ કરવાથી મનુષ્યને પ્રગતિ કરવામાં સફળતા મળે છે અને સઘળાં કામે સરળતાથી-સહેલાઈથી ખતતાં રહે છે.

શ્લોકઃ

સિદ્ધમુક્તાવલિનામ્ના ચાસનંકથ્યતે બુધૈઃ ।

શોકનાશનહેતૌચ દ્યાનંદોત્પાદનેતથા ॥૩૯॥

ભાવાર્થ—

સત્તાવીસમું સિદ્ધ મુક્તાવલિ આસન કહેલું છે. તેને સાધ્ય કરવાથી સઘળી જાતના શોક મટે છે અને અનેક પ્રકારના આનંદો પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્લોકઃ

આસનંનેતિનામાનં નેતિરીત્યાપ્રવર્તતે ।

જનોનિર્મલતાંમેતિ સર્વદા સ્વચ્છતાં વ્રજેત્ ॥૪૦॥

ભાવાર્થ—

અઠ્ઠાવીસમું નેત્યાસન નામે ઓળખાય છે. જેને સાધ્ય કરવાથી માણસ નિર્મળ-શુદ્ધ બને છે.

इति श्रीवटाली वास्तव्येन गणपतिशंकर शास्त्रिणा विरचिते अमिनव
पीपाश्रिते ऋतुविशोल्हासः ॥

અથ પંચવિંશોલ્હાસઃ

(અનુષ્ટુપ-વ્રત્તમ્)

શ્લોકઃ

પૂર્વાસનંચ યત્ પ્રોક્તં પૂર્વર્ષિભિરભિષ્ટુતમ્ ।

પ્રાક્સ્મૃતિર્લભતેનિત્યં જનો યાતિ કૃતાર્થતાં ॥૧॥

ભાવાર્થ—

ઓગણત્રીસમું આસન પૂર્વાસન નામે ઓળખાય છે. તેની શ્રેષ્ઠતા વિષે પૂર્વેના ઋષિ-મુનિઓ મુક્તાકંઠે વખાણ કરે છે. એ પૂર્વાસનને સાધ્ય કરવાથી પૂર્વે થએલા જન્માન્તરોની સ્મૃતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને માનવ કૃતાર્થ થાય છે.

શ્લોકઃ

પશ્ચિમોત્તાનકંચૈવ વાસનં સ્તૂયતે બુધૈઃ ।

નાશનં કૃમિનાંચૈવ હૃદયાર્ણાં તથૈવ ચ ॥૨॥

ભાવાર્થ—

ત્રીસમું આસન કે જે પશ્ચિમોત્તાન તરીકે ઓળખાય છે. તેના સેવનથી ઉદરમાં થતા કૃમિ રોગોનો નાશ થાય છે.

શ્લોકઃ

વાતસ્યધ્વસનં ચાપિ મંદાગ્નેર્નાશનં તથા ।

एवं विधौश्चरोगांश्च नश्यन्तिच यथा क्रमम् ॥૩॥

ભાવાર્થ—

વળી પેટનો વાયુ નાશ પામે છે ! મંદાગ્નિ નાશ પામી અગ્નિ પ્રદીપ્ત થવા લાગે છે ! તથા પેટને લગતા સઘળા રોગો નાશ પામે છે.

શ્લોકઃ

મહાસનં સ્યાદ્રોગીણાં સર્વરોગવિનાશનં ।

અપથ્યપથ્યવસ્તુનાં પાચને તદ્વિતાવહં ॥૪॥

ભાવાર્થ—

એકત્રીસમું આસન કે જે મહાસન તરીકે ઓળખાય છે. અને તે દરેક જાતના રોગોને ઉપકારક છે અપથ્ય અથવા પથ્ય ખાધેલી વસ્તુઓનું તેનાથી પચન થવા માંડે છે.

શ્લોકઃ

ક્ષયરોગો ગુલ્મરોગઃ કુષ્ઠવ્યાધિસ્તથૈવ ચ ।

મૃત્યોર્જનિતસંક્લેશાઃ શીઘ્રનશ્યન્તિવાધકાઃ ॥૫॥

ભાવાર્થ—

વળી ક્ષયરોગ, વાત ગુલ્મરોગ-કુષ્ઠ વ્યાધિ તથા મૃત્યુને લગતા કલેશો શીઘ્ર નાશ પામે છે.

શ્લોકઃ

વજ્રાસનેનનશ્યન્તિ વ્યાધયોસ્વલ્પસંભવાઃ ।

મહત્યશ્ચનિરસ્યન્તિ ચાયુષ્યં વર્ધતે પુનઃ ॥૬॥

ભાવાર્થ—

અત્રીસમું આસન વજ્રાસન તરીકે ઓળખાય છે. તેને સાધ્ય કરવાથી સાધારણ બિમારીઓ નાશ પામે છે. તથા વજ્રાસન સિધ્ધ કરવાથી મોટા મોટા રોગો પણ નાશ પામે છે! અને આયુષ્ય વૃદ્ધિ પામે છે.

શ્લોકઃ

ચક્રાસનેન કુण्डलिनी कुण्ठीताभवतिध्रुवम् ।

સાઽપિવિકાશહેતૌચ ભવેત્ ક્ષેમકરી તથા ॥૭॥

ભાવાર્થ—

તેત્રીસમું આસન ચક્રાસન નામે ઓળખાય છે. ચક્રાસનના પ્રભાવથી કુંડલિની કુંઠિત થવા લાગે છે! માનવજીવનનો વિકાસ થાય છે! અને કલ્યાણ-કારક અનેક કાર્યો બનતાં રહે છે.

શ્લોકઃ

ગર્ભાસનેનસહ્યંતેક્લેશાદેહોદ્ભવાશ્રયે ।

મનોમાધૂર્યતામેત્યકાશાયરહિતંભવેત્ ॥૮॥

ભાવાર્થ—

ચોત્રીસમું ગર્ભાસન નામે ઓળખાય છે. ગર્ભાસનના પ્રભાવથી આવી પડતાં ઘણાં કષ્ટોને સહન કરવાની શક્તિ પેદા થાય છે! મન નિશ્ચલ બને છે! અને બળ વધે છે.

શ્લોકઃ

દશપ્રકારસંયુક્ત માસનંશીર્ષસંજ્ઞકં ।
બલસંવર્ધકંચૈવ તથૈવારોગ્યદંતૃણાં ॥૯॥

ભાવાર્થ—

પાંત્રીસમ્બુ શીર્ષાસન નામે ઝોળખાય છે. તેના બિન્ન બિન્ન દસ પ્રકાર છે. તેમાંથી હરકોઈ એક સાધનારને બળ-બુદ્ધિ-પરાક્રમ-શરીરની સ્વસ્થતા તથા અદબક શક્તિસંચાર વધે છે.

શ્લોકઃ

બહુલાભપ્રદંચૈત દારોગ્યવર્ધકંમુહુઃ ।
મનઃસ્વાસ્થ્યકરંચૈવ રોગીણારોગનાશનં ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

એ આસન (શીર્ષાસન)થી મહત્વના લાભો થાય છે. આરોગ્ય વધે છે ! રોગીઓનું મન શાન્ત બને છે અને રોગો નાશ પામે છે.

શ્લોકઃ

હસ્તાધારેણ યત્પ્રોક્ત માસનંશીર્ષસંજ્ઞકં ।
કુર્વતોમનુજસ્યૈવ શીર્ષવજ્રસમંભવેત્ ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

કેવળ હાથના આધારથી શીર્ષાસન થઈ શકે છે. શીર્ષાસનથી મસ્તક શુદ્ધ-દ્રઢ અને મજબૂત બને છે. એ આસનને છત્રીસમ્બુ આસન ગણેલું છે.

શ્લોકઃ

ઉર્ધ્વસર્વાંગનામેતિચ્છ્યાપિતં આસનેશુવૈ ।
સ્વાધીનતાભવેત્પ્રાજ્ઞા માસનોપાસિનાંતૃષુ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

સાઠત્રીસમ્બુ આસન ઉર્ધ્વ સર્વાંગાસન નામે ઝોળખાય છે. એ આસનના પ્રભાવથી બુદ્ધિમાનોને ધારેલી વસ્તુઓ સ્વાધીન બને છે અને મનઃકામનાઓ પૂર્ણ થાય છે.

શ્લોક:

હસ્તપાદાંગુष्ठનકમાસનંભવતિનૃणां ।

કન્ધરેનાસિકાયાં ચ કટયાં વૈદ્યુદરે તથા ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

અકત્રીસમું આસન હસ્તપાદાંગુષ્ઠાસન નામે ઓળખાય છે. જેને સિદ્ધ કરવાથી ડોક-નાક-કમર અને ઉદરમાં શક્તિનો વધારો થાય છે.

શ્લોક:

બલસંવર્ધનંપ્રોક્ત યોગવિજ્ઞાનવાદિભિઃ ।

આયુરારોગ્યસંવૃદ્ધિર્ભવતિયોગિનાં કિલ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

યોગના વિજ્ઞાનને જાણનારા સત્પુરુષોએ ઉપદેશિત આસનને વખાણેલું છે. એ આસનથી જળનું સંવર્ધન થાય છે તથા આયુષ્ય અને આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શ્લોક:

પાદાંગુષ્ઠં ચ તત્પ્રોક્તં નંદરામમિતંતથા ।

વિવિધંફલં ચ સંપ્રોક્તં શ્રુણુધ્વંમુનિસત્તમાઃ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

ઓગણચાલીસમું આસન કે જે પાદાંગુષ્ઠાસન નામે ઓળખાય છે. તેનાથી થતા ફાયદાઓ શ્રીપીપાળ મુનિઓની સમક્ષ કહે છે તે સાંભળો.

શ્લોક:

દ્રષ્ટેર્માન્ધ્યંશીઘ્રતરં વિનાશ્ય સૂક્ષ્મદ્રગ્ભવેત્ ।

દૂરદર્શીભવેયોગી હ્યાસનેસાધનેસતી ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

એ આસનના પ્રભાવથી દ્રષ્ટિની મંદતા જલ્દી મટે છે ! દીર્ઘદ્રષ્ટિ બને છે ! અને નેત્રના રોગો દૂર થાય છે.

શ્લોક:

આસનંશૂન્યવેદાર્થ્યં હ્યુત્તાનપાદકંભવેત્ ।

બલવત્ સાધનેનાથ પ્રાણશુદ્ધિર્ભવેદ્યુવા ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

ચાલીસમું આસન ઉત્તાનપાદાસન કહેવાય છે. તેને બરાબર સિદ્ધ કરવાથી મનુષ્યનો પ્રાણવાયુ શુદ્ધ બને છે.

શ્લોક:

જાનુલ્મ્બકરંપ્રોક્ત માસનંમુનિમનિતં ।

કર્તુઃસ્વોદરશુદ્ધિઃસ્યા દ્રોગાણાનાશનંતથા ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

એકતાલીસમું આસન જાનુલ્મ્બકરાસન નામે ઓળખાય છે. તેને સાધ્ય કરવાથી પેટની શુદ્ધિ થાય છે અને રોગો નાશ પામે છે.

શ્લોક:

एकपादशिराख्यं वै चासनं कथ्यते बुधैः ।

दोषेण रहितो देहो शुद्धःबुद्धो भवेत् किल ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

એકતાલીસમું આસન એકપાદશિરાસન નામે ઓળખાય છે. તેને યોગશાસ્ત્રને જાણનારા વિદ્વાનો વખાણે છે. તેને સાધ્ય કરવાથી મનુષ્યનો દેહ દોષોથી રહિત થાય છે

શ્લોક:

द्विपादशिरसः प्रोक्तं राम चत्वारिसंख्यकम् ।

सर्वतो मनुजानां च शुभप्राप्तिरसंशया ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

તેંતાલીસમું આસન દ્વિપાદશિરાસન નામે ઓળખાય છે. એ આસન સાધ્ય કરવાથી મનુષ્ય માત્રને સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શ્લોક:

एकहस्तासनं चैव चतुश्चत्वारिसंज्ञकं ।

पार्श्वशूलस्य वैनाशो साधकस्य ध्रुवं भवेत् ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

ચુંભાલીસમું આસન એકહસ્તાસન નામે ઓળખાય છે. તેને સાધવાથી પાર્શ્વશૂલ (આબુખાબુના પડખાઓમાં શૂળા ફૂટતા હોય)નો નાશ થાય છે.

શ્લોક:

પાદહસ્તાસનં પ્રોક્તં શરાબ્ધિસંખ્યયાન્વિતમ્ ।

બલસંવર્ધનંશીઘ્રં ભવતિસાધકોત્તમાન્ ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

પીસ્તાલીસમું આસન પાદહસ્તાસન નામે ઓળખાય છે. સાધકોને તેનાથી બળ વધે છે.

શ્લોક:

કર્ણપીડમૂલાખ્ય માસનં હઠયોગિનાં ।

જાઠરોજાતવેદસ્ય વિવૃદ્ધિર્ભવતિધ્રુવમ્ ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

છેંતાલીસમું આસન કર્ણપીડમુલાસન નામે ઓળખાય છે. તેનાથી જઠરમાં જઠરાગ્નિ વધે છે.

શ્લોક:

કોણાસનં ચ સંપ્રોક્તં સત્તત્ત્વારિકં તથા ।

અનેન સ્વોદરસ્યાશુર્વિશુદ્ધિર્ભવતિધ્રુવમ્ ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

સુહતાલીસમું આસન કોણાસન નામે ઓળખાય છે. એ કોણાસનથી ઉદરની શુદ્ધિ થાય છે.

શ્લોક:

કટિપીડા નિવૃત્યર્થ માસનં ચ ત્રિકોણકં ।

કટિજન્યાવાતપીડા વિનષ્ટાભવતિચ્છલ ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

અસ્તાલીસમું આસન ત્રિકોણાસન નામે ઓળખાય છે. તેનાથી કમ્બરની પીડા મટે છે અને કમ્બરના વાયુથી થતા રોગો નાશ પામે છે.

શ્લોક:

ચતુષ્કોણાસનેનાશુ: સદ્બુદ્ધિવર્ધનં ભવેત્ ।

સત્તર્કવર્ધનંચૈવ પરવૃત્તાંતજ્ઞાપકં ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

ઔગણ્ડપચાસનું આસન ચતુષ્કોણાસન નામે ઔગણ્ડાય છે. એ આસનથી સદ્બુદ્ધિનો વધારો થાય છે ! વિચારશક્તિ વધે છે ! અને પર-વૃત્તાન્ત (પારકાની બિના) બાણુવાની શક્તિ વધે છે.

શ્લોક:

પંચાશત્સંખ્યકં પ્રોક્તં સ્કન્ધપીઢેતિ સંજ્ઞકમ્ ।

મજ્ઞાયા ગ્રન્થયશ્ચૈવ વિનશ્યન્ત્યાશુ દેહિનામ્ ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

પચાસનું આસન કન્ધપીઠાસન નામે ઔગણ્ડાય છે. તેનાથી મજ્ઞા-ગ્રંથીઓ નાશ પામી જાય છે.

શ્લોક:

एकपंचाशत्तमं च तुलितंकथ्यते बुधैः ।

मनःस्थैर्यं भवेत्याशु मनोधैर्यविवर्धनं ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

એકાવનમ્ આસન કે જે તુલિતાસન નામે ઔગણ્ડાય છે. તે સાધ્ય કરવાથી મનની સ્થિરતા થાય છે અને મન મજબૂત બને છે.

શ્લોક:

द्विशर्वरीमितं चैत दासनं वृक्षसंज्ञकम् ।

स्नायवो मनुजानां च प्रबलाः परिपोषिताः ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

બાવનમ્ આસન વૃક્ષાસન તરીકે ઔગણ્ડાય છે. મનુષ્યોના સ્નાયુઓ તેનાથી બળવાન અને પુષ્ટ બને છે.

શ્લોક:

શરાસનંમહામાન્યં સંસ્તુતં મુનિભિઃ સદા ।
વીરત્વં વર્ધતે શીમ મભ્યાસો ત્રાટકસ્ય ચ ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

ત્રેપનમું આસન શરાસન નામે ઓળખાય છે. એ શરાસનને યોગને જાણનારા પુરૂષોએ બારે વખાણેલું છે. તેનાથી વીરતા જલ્દી વધે છે અને ત્રાટકનો અભ્યાસ થવા માંડે છે.

શ્લોક:

આલસ્યનાશમાપ્નોતિ સાધકાનાં મનસ્વિનાં ।
યુયુત્સુભિઃસદાસેવ્યં વિજયાકાંક્ષિભિઃસદા ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

આળસનો નાશ થાય છે! સાધકોને એ મનોહર લાગે તેવું છે! યુદ્ધની અપેક્ષા રાખનારા માણસોએ હંમેશાં તેવું સેવન કરવા લાયક છે! અને વિજયની અપેક્ષા રાખનારાઓને એ આસનના પ્રભાવથી વિજય મળે છે.

શ્લોક:

વેદપંચમિતંપ્રોક્ત માસનં કથિતં બુધૈ ।
રાસનં ચ વિયોગાશ્રયં સાધનીયં પ્રયત્નતઃ ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—

ચોપનમું આસન વિયોગાસન નામે ઓળખાય છે. તેને સાધકોએ પ્રયત્નપૂર્વક સાધવું જોઈએ.

શ્લોક:

પ્રજ્વારા વિવિધાશ્ચૈવં સૂક્ષ્મસ્ફોટાદયસ્તથા ।
નશ્યન્તિ સાધકાનાં ચ યોગાભ્યાસ વિધાયિનાં ॥૩૩॥

ભાવાર્થ—

એ આસન સિદ્ધ કરવાથી અનેક જાતના જ્વરના રોગો મટે છે! નાના મોટા ફેફસાઓ મટે છે! તથા આમલીના સઘળા રોગો શાન્ત થઈ જાય છે.

શ્લોકઃ

વિલોમમાસનંશ્રેષ્ઠં કથિતંયોગિભિશ્ચયત્ ।

દીર્ઘ રોગા વિનશ્યન્તિ નભવન્તિ પુનસ્તથા ॥૩૪॥

ભાવાર્થ—

પંચાવનમું આસન વિલોમાસન નામે ઝોળખાય છે. જેની થોડી પુરૂષે તારીફ કરે છે. તેના સેવનથી લાંબા વખતથી ચાલતા આવેલા રોગો નાશ પામે છે અને ફરીથી તેવા રોગો થવા પામતા નથી.

શ્લોકઃ

ષટ્પંચાશત્તમં પ્રોક્ત માસનંયોનિસંજ્ઞકમ્ ।

મૂલદ્વારગુલ્મવ્યાધિ નાશમાપ્નોતિકર્તૃણામ્ ॥૩૫॥

ભાવાર્થ—

છપ્પનમું આસન ચોન્યાસન નામે ઝોળખાય છે. તેને સિદ્ધ કરવાથી મૂલદ્વારમાં થએલી વ્યાધિઓ નાશ પામે છે.

શ્લોકઃ

ગુપ્તાંગાસનકંપ્રોક્તં ગુપ્તવ્યાધિવિનાશકમ્ ।

નિયમેન વિધાતૃણા મારોગ્યંપ્રદદાતિયત્ ॥૩૬॥

ભાવાર્થ—

સત્તાવનમું ગુપ્તાંગાસન નામે ઝોળખાય છે. તેનાથી ગુપ્ત રોગો નાશ પામે છે અને નિયમિતપણે એ આસનના સેવનથી આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્લોકઃ

ઉત્કટંચાસનં ચૈવ હ્યુત્કૃષ્ટં કથ્યતે પુનઃ ।

પાદયોર્બલવૃદ્ધિશ્ચ ચલનં શોભનં ભવેત્ ॥૩૭॥

ભાવાર્થ—

અઠાવનમું આસન ઉત્કટાસન નામે ઝોળખાય છે. તેના સાધનથી પગમાં શક્તિ વધે છે અને ચાલવાનો વેગ વધે છે.

શ્લોકઃ

ઝનષષ્ઠિમિતં પ્રોક્ત માસનં શોકસંજ્ઞકમ્ ।

મૃગીતિસંજ્ઞિતાવ્યાધિર્વાતવ્યાધિર્વિનશ્યતિ ॥૩૮॥

ભાવાર્થ—

ઝોગણુસાઠમું આસન શેઠાસન નામે ઝોળખાય છે. તેનાથી મૃગી નામનો વાતવ્યાધિ નાશ પામે છે.

શ્લોક:

આસનં સંકટાલ્યં ચ પ્રાદુઃષ્ટિતમા ભિધં ।
કટિશૂલાદિ વ્યાધીનાં નાશઃ સંજાયતે ધ્રુવં ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

સાઠમું આસન સંકટાસન નામે ઝોળખાય છે. તેનાથી કટિશૂલ વિગેરે વ્યાધિઓ નાશ પામે છે.

શ્લોક:

આસનંચાન્ધકં ચૈવ પ્રાદુર્યોગવિદાંવરાઃ ।
અન્ધત્વં નાશમત્યેતિ ચાન્ધાનાં દુઃખમાજિનાં ॥૪૦॥

ભાવાર્થ—

એકસઠમું આસન અન્ધાસન નામે ઝોળખાય છે. તેને સાધ્ય કરવાથી આંધળા માણસોનું અન્ધત્વ (આંધળાપણું નાશ પામે છે.

इति श्रीवटाली वास्तव्येन गणपतिशंकर शास्त्रिणा विरचिते अभिनव
पीपाचरिते पंचविंशोऽध्यायः ॥



અથ ષડ્વિંશોલ્લાસઃ

(અનુષ્ટુપ-વ્રત્તમ્)

શ્લોકઃ

રુઢાસનેન રુઢત્વ નાશનં ચાશુ જાયતે ।
નિર્ભયત્વમવાપ્નોતિ સર્વથાઽભયકારકં ॥૧॥

ભાવાર્થ—

ખાસઠમું આસન રૂંડાસન નામે ઝોળખાય છે. એ આસન સાધ્ય કરવાથી માણસના અંગનું રૂંડત્વ (ખોડ-ખાંપણ) દૂર થાય છે ! માણસ નિર્ભય બને છે ! તથા થતા ભય હંમેશને માટે નાશ પામે છે.

શ્લોકઃ

ષષ્ઠીત્રયમિતં ચૈવ શવાશ્વ્યંચાસનંબુધાઃ ।
અધસ્તાન્નવતિ વાયો નિઃસરણં ચ મુહુર્મુહુઃ ॥૨॥

ભાવાર્થ—

ત્રેસઠમું આસન શખાસન નામે ઝોળખાય છે. શખાનના પ્રયોગથી અપાનવાયુ અધોમુખ બની તેનો ખુલાસો વારંવાર થતો રહે છે.

શ્લોકઃ

ષતુઃષષ્ઠિમિતં પ્રોક્તં વૃષંનામેતિશ્ચાપિતં ।
વીર્યસ્યસ્તંભનંચાશુ વૈલસંવર્ધનં ભવેત્ ॥૩॥

ભાવાર્થ—

ચોસઠમું આસન વૃષાસન નામે ઝોળખાય છે. તેના પ્રયોગથી વીર્યનું સ્તંભન થાય છે અને ભારે શક્તિ પેદા થાય છે.

શ્લોકઃ

ગોપુચ્છકાસનંપ્રોક્તં સર્વપાપપ્રણાશનં ।
મનોજં કાયજં ચૈવ વાચાજન્યં ચ વૈ પુનઃ ॥૪॥

ભાવાર્થ—

પાંસઠમું આસન ગોપુચ્છાસન નામે ઝોળખાય છે. તેના પ્રયોગથી અંતઃકરણના પાપી વિચારો નાશ પામે છે અને પાપી વિચારોથી થતા શરીરના રોગો નાશ પામે છે.

શ્લોક:

શીતોષ્ણસહનાર્થાય પ્રોક્તમુષ્ટ્રાસનંતથા ।
શીતોષ્ણजन्याव्याधिर्वै नश्यत्या शुरसंशयः ॥५॥

ભાવાર્થ—

છાસઠમું આસન ઉષ્ટ્રાસન તરીકે ઓળખાય છે. તેના પ્રયોગથી શીત અને ઉષ્ણ સહન કરવાની શક્તિ પેદા થાય છે તથા ઠંડીથી અને ગરમીથી પેદા થતા રોગો નાશ પામે છે.

શ્લોક:

સસષ્ટિતમંચૈવ મર્કટસ્યનિગદ્યતે ।
अनेन नाभि नाडीनां समानवहनं भवेत् ॥६॥

ભાવાર્થ—

સડસઠમું આસન મર્કટાસન તરીકે ઓળખાય છે. એ આસનના પ્રયોગથી નાભિની નાડીનું સમાનતાથી વહન થવા માંડે છે.

શ્લોક:

अष्टषष्टितमंप्रोक्तं मत्स्याख्यमासनंबुधैः ।
सिद्धेनाऽनेनमनुजो समुद्रंतरतिध्रुवम् ॥७॥

ભાવાર્થ—

અડસઠમું આસન મત્સ્યાસન નામે ઓળખાય છે. તેના પ્રયોગથી મનુષ્ય સમુદ્રના મહાજળમાં તરી શકે છે.

શ્લોક:

एकोनसप्ततितमं मत्स्येन्द्रमितिप्रोच्यते ।
महाजलेप्रवेशश्च संस्थितिर्मनसेप्सिता ॥८॥

ભાવાર્થ—

ઓગણસિત્તેરમું આસન મહામત્સ્યેન્દ્રાસન નામે ઓળખાય છે. તેના પ્રયોગથી મનુષ્ય સમુદ્રમાં તરી શકે છે ! ચાલી શકે છે ! ડૂબી રહે છે ! અને યોગના પ્રયોગો કરી શકે છે.

શ્લોક:

आसनं मकराख्यं च सप्ततिसंख्ययायुतम् ।
साधकानांभवेदाशुर्शक्तिःसंवर्धनादिकं ॥९॥

ભાવાર્થ—

સિત્તેરમું આસન મકરાસન તરીકે ઓળખાય છે. એ આસનના પ્રયોગથી સાધકને મહાન અદ્ભૂત શક્તિનો સંચાર તેના શરીરમાં થાય છે.

શ્લોક:

ચંદ્રસત્ત્વમિદં પ્રોક્ત માસનં કચ્છપસ્ય ચ ।

અનેન સાધનેના શુર્મનઃ સ્થૈર્યં ચ લભ્યતે ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

ઇકોતેરમું આસન કચ્છપાસન નામે ઓળખાય છે. તેના પ્રયોગથી સાધકના મનની સ્થિરતા ઉત્તમ પ્રકારની થાય છે.

શ્લોક:

આસનં માણ્ડૂકં પ્રોક્તં સાધકાનાં સુખાવહં ।

સ્થૂલદેહો ભવેત્સૂક્ષ્મ તદ્ધનિગતં ભવેત્ મનસેષ્ણિતં ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

બહોતેરમું આસન મન્ડુકાસન નામે ઓળખાય છે. તેના સાધનથી સ્થૂલદેહમાંથી સૂક્ષ્મદેહ બનાવી શકાય છે ! અને વારંવાર પ્રયોગ કરવાથી અતિસૂક્ષ્મદેહ બનાવી શકાય છે. અને અંતર્ધાન (અદ્રશ્ય) થવાની શક્તિ પેદા થાય છે.

શ્લોક:

ઉત્તાનમણ્ડુકં પ્રોક્તં યોગાનાં સાધકોત્તમૈઃ ।

જલપ્રતરણેશક્તિ રુન્મજ્જોમજ્જનં તથા ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

તોતેરમું આસન ઉત્તાનમન્ડુકાસન નામે ઓળખાય છે. તેના પ્રયોગથી જળમાં તરવાની, જળમાં ડૂબી રહેવાની, છેક તળીએ જઈ પાછા આવવાની, જળ ઉપર ચાલવાની, વિગેરે અનેક શક્તિ પેદા થાય છે.

શ્લોક:

અશાન્તમાનસાનાં ચ શાન્તિવૃદ્ધિકરંત્વિદં ।

નામ્નાહંસેતિ સંપ્રોક્તં પરંહંસનિશેવિતં ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

૧૧ીં પરમહંસોએ સેવેલું હંસાસન ચુંબોતેરમું આસન ગણાય છે.

તેનાથી અશાન્ત ચિત્તવાળા માણસોને શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે ! એકાગ્રતા વધે છે ! અને દેહભાવના મટી પ્રકૃતભાવ પેદા થાય છે.

શ્લોક:

પંચસત્તિસંખ્યાકં વક્રેન સદૃશં ક્રિયાત્ ।
આસનસ્ય વિધાનેન જલાઘાતો નિવાર્યતે ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

પંચોત્તેરમું આસન બકાસન નામે ઓળખાય છે. તેના પ્રયોગથી જળમાં પડવાથી જળના આઘાતો અગર જળાઘાતથી થતી ઈન્દ્રિય મટાડી શકાય છે.

શ્લોક:

પ્રેયસંયોગવિજ્ઞાનાં મયૂરાસન મુચ્યતે ।
હ્રીહા ગુલ્મોદરો વ્યાધિર્નષ્ટા ભવતિ રોગિણાં ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

યોગશાસ્ત્રને બાણનારા યોગિઓએ છેત્તેરમું મયૂરાસન નામે ઓળખાવ્યું છે. તેના પ્રયોગથી પ્લીહા-શુદ્ધિ અને ઉદર વ્યાધિ વિગેરે વ્યાધિઓ નાશ પામે છે.

શ્લોક:

અતિદૂરગતાંવાર્તાં શ્રૂયતેસાધકેન ચ ।
અતિ દૂર ગતા ભાવા દ્રશ્યન્તે સાધકોત્તમૈઃ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

વળી અતિ દૂર દૂરની વાર્તાઓ સાધકને સંભળાય છે ! અને અતિ દૂર દૂર રહેલા પદાર્થોને જોઈ શકાય છે.

શ્લોક:

કુકુટેનસમંપ્રાહુરાસનં શુભદંતૃણાં ।
કામેચ્છાતુચ્છતામેતિ બ્રહ્મચર્યેરુચિર્ભવેત્ ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

શ્લીતોત્તેરમું આસન કુકુટાસન નામે ઓળખાય છે. મનુષ્યોને એ કલ્યાણ-

કારક આસન ગણાય છે. તેનાથી બહેકેલા કામની ઈચ્છા તુચ્છ બની જાય છે અને પ્રજ્ઞાચર્યપાલનને વિષે સુંદર રૂચી પેદા થાય છે.

શ્લોકઃ

ફોદ્યાસનમિદંપ્રોક્તં રોગાર્તાનાં હિતાવહં ।
રક્તપિત્તાદયોરોગા નશ્યન્તિ સાધનેનચ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

ઈઠાતેરમું આસન ફોદ્યાસન નામે ઝોળખાય છે. તેના પ્રયોગથી સાધકને રક્તપિત્તનો વ્યાધિ તથા પીસ્તી જેવા રોગો નાશ પામે છે.

શ્લોકઃ

શલભેનસમંપાહુરેકોનાશીતિ સંખ્યકં ।
પ્રવર્ધતેવાહુબલં શૂરાણાંશૌર્યવર્ધનમ ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

અગણ્યાશીમું આસન શલભાસન તરીકે ઝોળખાય છે. એ શલભાસનના પ્રયોગથી બહાદુરોને બાહુબળ વધે છે અને શૌર્યનો અવનવો વધારો થાય છે.

શ્લોકઃ

ત્રિવ્રત્વ પ્રાપ્તયે નૂનં કુર્યાદ્વૃશ્ચિકસંજ્ઞકમ્ ।
શત્રુભીતિ પ્રદંચૈવ શત્રુનાશકરં તથા ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

એ'શીમું આસન વૃશ્ચિકાસન નામે ઝોળખાય છે. તેના પ્રયોગથી મનુષ્ય ઘણું ઠંડો હોય તો તેનામાં ઉગ્રતા પ્રાપ્ત થાય છે ! શત્રુને ભય ઉપજાવી શકાય છે ! અને શત્રુનો નાશ પણ કરી શકાય છે.

શ્લોકઃ

મંદામ્બિનાશહેતૌ ચ કથિતં સર્પ સંજ્ઞકં ।
પ્રભાવાદાસનસ્યાસ્ય વર્ધતે જાઠરોમ્નિવૈઃ ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

એકયાશીમું આસન ક્ષર્પાસન તરીકે ઝોળખાય છે. એ સર્પાસનના

પ્રયોગથી સાધકોનો મંદાગ્નિ મટે છે ! જઠરાગ્નિ બારે પ્રબળ થાય છે ! આદેહ્ય અજ પચે છે ! અને આરોગ્ય વધે છે.

શ્લોક:

આસનંહલતુલ્યં ચ કથિતં મુનિભિઃ સદા ।
બલસંવર્ધનં ચૈતત્તેજસાં વૃદ્ધિદાયકં ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

પ્રયાશીભું આસન હલ્લાસન નામે ઓળખાય છે. તેના પ્રયોગથી સાધકને બળનો વધારો થાય છે અને તેજની વૃદ્ધિ થાય છે.

શ્લોક:

વીરાસનં ચ સંપ્રોક્તં ત્રયાશીતિતમંવિદુઃ ।
અનેન સાધનેનાશુ ધૈર્યવૃદ્ધિર્ભવેત્કિલ ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

ત્રયાશીભું આસન વીરાસન નામે ઓળખાય છે. તેના પ્રભાવથી મનુષ્યમાં ધીરજનો અવનવો વધારો થાય છે.

શ્લોક:

શાન્તિપ્રિયાસનંપ્રોક્તં યોગિનાં શાન્તિદાયકં ।
આમ્નુવન્તિસુખાન્યસ્મા દ્વિવિધાનિ પુનઃ પુનઃ ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

ચોરાશીભું આસન શાન્તિપ્રિયાસન નામે ઓળખાય છે. તેના પ્રયોગથી સાધકને અત્યંત શાન્તિ પેદા થાય છે અને વારંવાર સુખોની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શ્લોક:

ઇત્યંતેન નૃપેન્દ્રેણ વ્યાખ્યાનંશુભદંનૃણાં ।
વિધિનાસપ્રયોગં ચ ચક્રે જિજ્ઞાસુસંસદિ ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે રાજા પીપાળએ જિજ્ઞાસુઓના જ્ઞાનને માટે આસનને લગતું વ્યાખ્યાન આપ્યું. જે વ્યાખ્યાનમાં આસનોના વિધી, તેના પ્રયોગ, તથા તેનાથી થતા ફાયદા સંબળાવ્યા.

શ્લોકઃ

કૃતાર્થઃસાધુસંઘસ્થાઃ સાધવોસાધુમૂષણાઃ ।
પુષ્પૈરવાકિરન્તં ચ સંન્યાસરૂપિણં નૃપં ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

શ્રી પીપાળનું વ્યાખ્યાન સાંભળીને સાધુસંઘના સુશિલ સાધુઓ કૃતાર્થ થયા. અને પુષ્પમાલા પહેરાવી પુષ્પોથી વધાવ્યા.

શ્લોક

રામાનંદેન મુનિના જ્ઞાપિતો નૃપસત્તમઃ ।
તદા સમાધિપર્યંતાચક્રેયોગસ્ય પ્રક્રિયાઃ ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

વળી રામાનંદજી મહામુનિએ પ્રેરણા કરવાથી પીપારાજીએ સમાધિ-પર્યંતના યોગના સઘળા પ્રયોગો કરી બતાવ્યા. અને સાધુસંઘને આશ્ચર્ય-ચકિત બનાવ્યા.

શ્લોકઃ

દૃષ્ટ્વેદં નૃપશાતૂર્યં સૂક્ષ્મમેધાન્વિતંમહત્ ।
પ્રાધાન્યંદત્તવાંસ્તેષુ શિષ્યેષુ રાષ્ટ્રસેવિષુ ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

ઉપર સુજબ પીપારાજીનું ચાતુર્ય દેખીને તેમજ સૂક્ષ્મબુદ્ધિનો મહાન પ્રભાવ જોઈને અનેક રાષ્ટ્રવીસે શિષ્યોમાં સંત પીપાળને પ્રધાનપદ આપ્યું.

શ્લોકઃ

પીપા તદા કૃતાર્થોઽમૂદ્રામાનંદપ્રસાદતઃ ।
પાદયોઃકંધરંઘૃત્વા દંડવત્પ્રણામચ ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

વળી રામાનંદજીના એ મહાપ્રસાદથી પીપા તત્કાળ કૃતાર્થ થયા. અને રામાનંદ ગુરૂના પગમાં પડીને સાતવાર દંડવત્પ્રણામ કર્યા.

શ્લોકઃ

સાધુસંઘોઽપિતત્રામૂદ્ધર્ષ નિર્ભરમાનસઃ ।
વીપેન્દ્રેણ સમંભૂપં નેતારંપ્રાપ્યયોગિનં ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

વળી સાધુઓનો સંઘ પણ ઘણો જ પ્રસન્ન થયો. અને ઉત્તમ રાજા પીપાજી જેવાને સાધુસંઘનું નેતાપણું જાણીને રાજી થયો.

શ્લોક:

ગુરુણાજ્ઞાપિતાઃસંઘા રામાનંદ મહાત્મના ।
સ્વેષુ પ્રચારદેશેષુ જગમુર્હર્ષસમન્વિતાઃ ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી ગુરૂની આજ્ઞા મુજબ પ્રત્યેક પ્રાન્તના બિન્નબિન્ન સંઘો પ્રચાર કાર્યને માટે નક્કી કરી આપેલા પ્રાન્તો તરફ જવાને માટે તૈયાર થયા.

શ્લોક:

ગુર્જરસ્થો સાધુસંઘઃ સાધુ પીપા સમન્વિતઃ ।
સૌરાષ્ટ્રગુર્જરે પ્રાન્તે ભ્રમણાય મનોદધે ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—

અને ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાં પ્રચારનું કામ કરવાને માટે નક્કી કરેલો સાધુસંઘ પીપાજીના અધિકારમાં રહી પ્રચારકાર્ય કરવા માટે નિકળ્યો.

इति श्रीषट्काली वास्तव्येन गणपतिशङ्कर
शास्त्रिणा विरचिते अभिनव
पीपाचरिते षड्विंशोऽध्यायः ।



અથ સત્તર્વિંશોલ્લાસઃ ॥

અનુષ્ટુપ્-વૃત્તમ્

શ્લોકઃ

અન્યેષુઃસાધુનાંસંઘઃ પ્રાતઃ કાલે સમુત્થિતઃ ।
સ્નાત્વાસ્તુત્વામહેશાનં રાષ્ટ્રસ્યાર્તિનિષૂદનં ॥૧॥

ભાવાર્થ—

બીજે દિવસે સાધુઓનો સંઘ વહેલા પરાટે ઉઠયો. શૌચ અને સ્નાન કરીને રાષ્ટ્રના દુખને નાશ કરનારા સર્વેશ્વર એવા શ્રીરામચંદ્રજીના ચરણ-કમળની સ્તુતિ કરી.

શ્લોકઃ

ઉપાસનાવિધિસમ્યક્ સમાપ્યચાદરાન્વિતઃ ।
પ્રાથમત્ બલવચ્છંજનનાનંદકરંવરં ॥૨॥

ભાવાર્થ—

ઉપાસના-વિધી પ્રેમપૂર્વક સમાપ્ત કર્યા પછી નગરના લોકોને આનંદ ઉપભવ્યાની ખાતર ભેરથી શંખ વગાડયો.

શ્લોકઃ

પ્રબુદ્ધાનાગરાશ્ચૈવ વૃદ્ધાવૃદ્ધતરાસ્તથા ।
પ્રયાણાભિમુખં પીપં જગ્મુઃદર્શનકાંક્ષિણઃ ॥૩॥

ભાવાર્થ—

એ શંખના જબ્બર અવાજથી નગરના લોકો ભગ્નત થયા. અને બાળકથી માંડી વૃદ્ધ સુધીના તમામ લોકો શ્રીપીપાળ રાજાને વિદાય આપવાને માટે સજ્જ થયા. અને એકત્ર થઈ દર્શન કરવા માટે રાજમંદિર તરફ જવા માંડયા.

શ્લોકઃ

શતશોયૂથરૂપેણ સ્ત્રિયોબાલસ્તથાનરાઃ ।
હસ્તેપૂજોપચારંચ જગ્મુઃપ્રેમભરાન્વિતાઃ ॥૪॥

ભાવાર્થ—

એ મોટા નગરની પ્રજા સેંકડોના ટોળાં બનીને સ્ત્રિઓ-બાળકો અને વૃદ્ધો હાથમાં પુષ્પના હાર, પુષ્પો, તેમજ મંગલ પદાર્થો લઈને અભિનંદન આપવા માટે જવા લાગ્યા,

શ્લોક:

તત્રદુંદુંભિઘોષશ્ચ મધુરધ્વનિસંયુતઃ ।

તૂર્યઘોષોઽપિશુશ્રાવ કૃતઃસંગીતકોવિદૈઃ : ॥૫॥

ભાવાર્થ—

વળી ત્યાં દુંદુંભિ વાગવા લાગ્યાં ! તેનો મધુર ધ્વનિ નગરમાં ગ્યાયો !
વળી ભતભતનાં વાળં સંગીતને ભણુનારા પુરૂષો વડે વાગવા લાગ્યાં ! તે
સાંભળીને નગરવાસીઓને ભારે આનંદ થવા લાગ્યો.

શ્લોક:

સહસ્રશોસમેત્યાથ ધ્વજંવાયુસુતાદ્ધ્રિતં ।

અપૂવજન્દેદમંત્રૈઃ બ્રહ્મઘોષસમન્વિતૈઃ ॥૬॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે હજારો લોકો એકત્ર થયા ! અને માફતિના ચિન્હવાળો
મહાધ્વજ હતો તેની વેદમંત્રોથી સ્તુતિ કરી.

શ્લોક:

રામાનંદમુનેઃશ્રૈવ પાદાબ્જમર્ચ્યનપુનઃ ।

પુષ્પમાલાંસમર્પ્યાથ સંઘસ્થાનર્ચ્યસ્તથાઃ ॥૭॥

ભાવાર્થ—

વળી શ્રી રામાનંદજી મહામુનિનાં ચરણ કમળોની પૂજા કરી અને
પુષ્પમાળા સમર્પિત કરી. તથા સાધુ સંઘના સાધુઓની પણ પ્રથમ પ્રથમ પૂજા કરી.

શ્લોક:

પીપાનૃપેન્દ્રપાદાબ્જ મર્ચ્યન્મક્તિભાવતઃ ।

સમર્પ્યપુષ્પમાલાં ચ વંદનંચક્રિરેપ્રજાઃ ॥૮॥

ભાવાર્થ—

વળી રાજા પીપાજીનાં ચરણકમળ પૂજ્યાં અને ઘણા પ્રેમના આવેશમાં
આવી પુષ્પમાળા કંઠે અર્પણ કરી અને જયઘોષ કયો.

શ્લોક:

જયશ્રીરામેતિઘોષશ્ચાભવત્તત્રર્મુદ્ધુર્મુદ્ધુઃ ।

સર્વેપ્રસ્થાપયામાસુર્નગરાદ્દહિમોદિતાઃ ॥૯॥

ભાવાર્થ—

એ જયદોષનો અવાજ ગગનગામી બન્યો. અને એ માટા સાધુસંઘે ત્યાંથી પ્રસ્થાન કરવા માંડ્યું. તે પ્રસંગે નગરવાસીઓએ પ્રજ્ઞામ કયો. અને સાધુસંઘ નગરની બહાર નિકળ્યો.

શ્લોકઃ

પ્રજાઽપિધર્મનેતૃભ્યઃ સાધુભૂપતયેતથા ।

શુભાર્શિર્વચનંદત્વા પુનઃ સર્વેન્યવર્તયન્ ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

સઘળી પ્રજા એ ધર્મના નાયકોને અને સાધુ મહાત્મા શ્રી પીપાણને પોતાના શુભ વિચારોથી વધાવા માંડી. પીપાણએ સૌને પોતપોતાના સ્થાને જવાને માટે આજ્ઞા આપી.

શ્લોકઃ

इत्थंधर्मप्रचारार्थं गच्छंतंनृपतिवरं ।

रुदुःस्तेऽपिदुःखार्ता वियोगेनभृषार्दिताः ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

રાજા વિહાય થયા પછી અને પ્રચારને અર્થે રાજા જતો હોવાથી, તથા તેમનો વિયોગ અસહ્ય લાગવાથી પ્રજાની આંખોમાંથી આંસુ ગળવા માંડ્યાં.

શ્લોકઃ

नसेहिरेवियोगंच प्रजायाः पालकस्यच ।

सर्वेषां सौख्यदातुश्च सर्वप्रीतिकरस्यच ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

ખરે ! એ પ્રજા પ્રજાના પાલક રાજા પીપાણને વિયોગ ન સહન કરી શકી. ખરે ! સર્વને સૌખ્ય આપનાર અને સૌના સાથે એક સરખો પ્રેમ રાખનાર રાજાનો વિયોગ ક્યાંથી સહન થઈ શકે ?

શ્લોકઃ

गच्छतः साधुसंघस्य नृपस्यसीतयासह ।

वाडवस्तत्रचागत्य प्रोवाचक्रोधसंयुतः ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

સાધુસંઘ નગરથી બહાર ચાલવા માંડ્યો. સીતાદેવી સાથે રાજાને પણ

ચાલતો જોઈ એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ ત્યાં આવીને બારે કોપથી શ્રીરામાનંદજી પ્રત્યે બોલ્યો કે—

શ્લોક:

રેધૂર્તપાપિન્મોદંડિન્ કુત્ર ગચ્છસિ સાંપ્રતમ્ ।

ગૃહીત્વાનૃપતિંશ્રેષ્ઠ મસ્માકંપાલકંનૃણામ્ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

હે ધૂર્ત ! હે પાપિન્ ! તું સંન્યાસીનેા જોડો ડાળ કરેલો છે ! અને આ રાજાને સાચું-જીવું સમજાવીને તેને ત્યાગી બનાવી રાજ છોડાવી ક્યાં લઈ જાય છે તે તું કહે ? અમારા આ રાજા વિના પ્રજાનું રક્ષણ કેાણ કરશે તે તું કહે ?

શ્લોક:

ઇદં હાલાહલં પश्य વર્તતેમામકેકરે ।

સ્વાદામ્યધુના ભવતઃ પુરતોમરણાયચ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

જો આ મારા હાથમાં હલાહલ એર છે ! રાજાને તું નહિ છોડી દે તો આ એર હું ખાઈશ અને તારી સમક્ષ મારા પ્રાણુ ત્યજીશ !

શ્લોક:

નોચેન્નૃપં નિવર્તસ્વ ચાત્મનઃ નગરંપ્રતિ ।

રાજ્યાસહાવિલંબેન વિચાર્યમાનસેનચ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

નહિ તો તું રાજાને જલ્દી તેના નગર તરફ પાછો વાળ ! તેની રાષ્ટ્રીને ખાછી વાળ ! અને મનમાં તું ખૂબ વિચાર કર.

શ્લોક:

एवमुक्तवावचस्तूर्णं भक्षयामासवाडवः ।

मार्गैरुध्वातुगंतृणा मशेतसुकृतात्मनां ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે એ બ્રાહ્મણે વચનો કહ્યા અને તરત જ હાથમાં રાજેલું એર બ્રાહ્મણ ખાઈ ગયો. અને રસ્તામાં આડો સૂઈ ગયો અને સાધુસંઘને ચાલતો અટકાવ્યો.

શ્લોકઃ

સર્વેષાંપદ્યતાંશીઘ્રં વિષદાહવિભૂર્ચિહ્નતઃ ।
પ્રાણમુત્ક્રમણકૃત્વા શબવાન્નિષ્પપાતહ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

સાધુસંઘના તમામ સાધુઓ જોઈ રહેલા છે ! જોતજોતામાં બ્રાહ્મણે બ્રહ્મણ કરેલું વિષ તેના સર્વ અંગોમાં વ્યાપિ ગયું અને મૂચ્છા પામ્યો. તથા પ્રાણ નિકળી જવા તૈયારમાં હોય અને જાણે મુકડ પડ્યું હોય તેવો અચેતન દેખાવા લાગ્યો.

શ્લોકઃ

તદામહામુનિસ્તત્ર ગત્વાતસ્યસમીપતઃ ।
યોગસંસિદ્ધમંત્રૈશ્ચ સપ્રાણકૃતવાન્દ્વિજં ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે મહામુનિ શ્રી રામાનંદજી તેની પાસે ગયા. અને યોગના સિદ્ધ મંત્રોથી તેના કથવાતા પ્રાણને વ્યવસ્થિત કર્યો.

શ્લોકઃ

ઉત્થાયબ્રાહ્મણસ્તત્ર નત્વાતંમુનિનાંશુરં ।
ઉત્ત્વાવૈહ્યાત્મનોહાર્થં વૃત્વાતત્સ્વર્ણદાક્ષિણાં ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

યોગના એ પ્રયોગથી બ્રાહ્મણ સચેતન થયો. અને ઉઠીને રામાનંદજી મહારાજને પ્રણામ કર્યો. શ્રી રામાનંદજી મુનિએ પણ સાધુસંઘ સ્થાપનનો ઉદ્દેશ કરી બતાવ્યો. અને રાજા પીપાએ તેને સુવર્ણ દક્ષિણા આપી વિદાય કર્યો.

શ્લોકઃ

પ્રસન્નોઽમૂત્તદ્વિજશ્રેષ્ઠઃ જગામસ્વગૃહંપુનઃ ।
મંત્રોષધિબલંવીક્ષ્ય શશંસમુનિગૌરવં ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

એ બ્રાહ્મણ ખૂબ રાજી થયો અને નગરમાં ગયો. તેમજ તેણે યોગમંત્રો અને ઔષધિનું બળ જોઈને મહામુનિશ્રી રામાનંદજીની ખૂબ પ્રશંસા કરવા માંડી.

શ્લોક:

લોકેષુકથયામાસ હ્યાત્મનઃ રક્ષણસ્યચ ।
વિષમક્ષણયોગેન મૃત્યોર્મારક્ષિતોઽધુના ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

તેણે હજારો લોકોમાં જાહેર કર્યું કે—તેના પ્રાણ મંત્ર અને ઔષધોથી બચવા પામ્યા છે. અને વિષ ભક્ષણના યોગે તેનો થતો નાશ અટક્યો છે. એ વિષે શ્રી રામાનંદજી મહારાજનો અદ્ભૂત મહિમા સ્થળે સ્થળે જાહેર કરવા માંડ્યો.

શ્લોક:

રામાનંદગુરુર્ધન્યો યોગસિદ્ધઃ પ્રતાપવાન્ ।
ધર્મસ્યરક્ષણાર્થાય પ્રેષિતોપ્રભુનાધુના ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

ખરે ! રામાનંદ ગુરૂને ધન્યવાદ ધટે છે. યોગની સિદ્ધિઓ ખતાવવા માટે એ બારે કુશલયોગી છે. ધર્મના રક્ષણને માટે પ્રભુએ તેમને આ પૃથિવ ઉપર મોકલ્યા છે.

શ્લોક:

ઈત્થંતત્કીર્તિગંધેન નગરંતુસુવાસિતં ।
પ્રજાવૈકૌતુકંચક્રુઃ રામાનંદમહાત્મનઃ ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે શ્રી રામાનંદજી મહામુનિની કીર્તિની સુગંધ ચોતરફ પ્રસરવા માંડી અને પ્રજા કૌતુક કરવા લાગી અને રામાનંદજીને સિદ્ધ યોગી તરીકે પિછાનવા લાગી.

શ્લોક:

સ્મારંસ્મારંતુરુદુઃ વિયોગકાતરાજનાઃ ।
દર્શનંચકદાવાસ્યાત્ ગુરોઃ શિષ્ય યુતસ્યચ ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

રાજા પીપાજીને તથા તેમના ગુરૂ રામાનંદજીને વારંવાર યાદ કરીને પ્રજા રડવા માંડી અને તેમના દર્શનની બારે અપેક્ષા રાખવા માંડી.

इति श्रीबटाली वास्तव्येन गणपतिशंकर शास्त्रिणा विरचिते अभिनव
पीपाचरिते सप्तविंशोऽध्यायः ॥

अथाष्टाविंशोल्लासः॥

अनुष्टुप्-वृत्तम्

श्लोकः

अथाऽसौसाधुसंघश्च चकार द्वारकांप्रति ।

गमनंदर्शनार्थाय श्रीहरेः पापनाशिनः ॥१॥

भावार्थ—

त्यां गछी એ સાધુઓનો મોટો સંઘ સર્વ પાપોને નાશ કરનાર
એવા શ્રીહરીનાં દર્શન કરવા માટે દ્વારિકા તરફ ગમન કરવા લાગ્યો.

શ્લોકः

प्रस्यहंविंशतिकोशौ श्रलनंनिश्चिकायसः ।

चलंतिसाधुसाध्यश्च ह्यतिहर्षसमन्विताः ॥२॥

भावार्थ—

એ સાધુસંઘે દરરોજ વીસ ગાઉ ચાલવાનો નિશ્ચય કર્યો. હિન્દુધર્મનો
જય થાઓ એવા ઘોષ સાથે વરઝે વરઝેના ગામોમાં ભજનની યોજના
કરતો અને ઉપદેશ કરતો ભારે હર્ષથી ચાલવા માંડ્યો.

શ્લોકः

मार्गेबहुनिखेटानि खर्वटानितथैवच ।

पुराणिपत्तनान्येव बव्योःवै पल्लयस्तथा ॥३॥

भावार्थ—

એ સાધુસંઘના ચાલવાના રસ્તામાં કંઈક નાનાં ગામડાં, કંઈક નાના
મોટા આશ્રમો, પુરાતન શહેરો, નગરો અને ગામો આવતાં હતાં.

શ્લોકः

तत्र तत्र पुरेष्वेषु वासश्चक्रे मुदान्विताः ।

शंखनादेन ह्युद्बोध्य जनान्नगरवासिनः ॥४॥

भावार्थ—

એ નગરો, ગામો અને શહેરોમાં મુસાફરીના થાકને-વિસામો આપવાને,
તથા સાધુસંઘની ભગ્નતિને માટે શંખના નાદ કરી હિન્દુ પ્રજાને પ્રેમ
ઉપબળવતા હતા,

શ્લોક:

વીणा મૃદંગતાલૈશ્ચ સુસ્વૈર્ભજનૈસ્તથા ।

આર્યધર્મસ્યવ્યાખ્યાનં દદતિસ્મ મનોહરં ॥૫॥

ભાવાર્થ—

એ શહેરોમાં અને નગરોમાં ઉપદેશના પ્રારંભમાં વીણા-મૃદંગ અને તાલથી ભગવદ્ ભજન કરી લોકોને એકત્ર કરતા હતા, એ સુરિલાં ભાવવાહી ભજનોથી આર્ય પ્રજા તેમાં ભાગ લેવા માટે દોડી આવતી હતી, અને ભજન થયા પછી સાધુસંઘના સાધુઓ પોતપોતાની પ્રતિભાનુસાર ઉત્તમોત્તમ વ્યાખ્યાનો કરતા હતા.

શ્લોક:

યત્ર યત્ર ચ તીર્થાણિ કૃતાણિ પૂર્વજૈસ્તથા ।

નદીનદ સ્વરૂપાણિ સરોરૂપાણિ યાનિચ ॥૬॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે વચ્ચે વચ્ચે જ્યાં જ્યાં તીર્થસ્થાનો આવતાં હતાં અને પૂર્વજોએ સ્થાપેલા આશ્રમો આવતા હતા, તેમજ કંઈક નદીઓ અને મહા નદો આવતા હતા, તથા સરોવરો આવતાં હતાં, એવાં તીર્થસ્થાનોની રક્ષા વ્યવસ્થા જાણવા માટે નિવાસ કરતા હતા.

શ્લોક:

તેષુ સર્વેષુ સુસ્નાત્વા કુર્વતિ સાધુમંગલં ।

તીર્થરક્ષકવિપ્રભ્યો કુર્વન્ વૈ સત્ક્રિયામુહુઃ ॥૭॥

ભાવાર્થ—

એ પવિત્ર તીર્થોમાં સ્નાન કરતા હતા ! મંગલમય ભજનો કરતા હતા ! તીર્થ વિધીથી શ્રીરામની ઉપાસના કરતા હતા ! તીર્થરક્ષક બ્રાહ્મણો વિગેરેને તીર્થરક્ષાના સન્માન બદલ સેંકડોનાં ફાન આપતા હતા ! અને ત્યાંથી વિદાય થતા હતા.

શ્લોક:

સાધૂનાં ગચ્છતાં તેષાં વનાન્યુપવનાનિ ચ ।

ભયાવહાનિ વ્યાસાનિ વ્યાલોલૂકશિવારુતૈઃ ॥૮॥

ભાવાર્થ—

વળી મુસાફરીમાં તેમને કંઈક નાનાં મોટાં વનો ઉપવનો આવતાં હતાં ! કેટલાંક વન ભારે ભયંકર લાગતાં હતાં ! ત્યાં સિંહ-વાઘ-શિઆળ જેવાં કૂર પ્રાણીઓના બિહામણા અવાજો સાંભળવામાં આવતા હતા.

શ્લોકઃ

કંટકદ્રુમવિચ્છિન્ના માર્ગા ગમનદુઃખદાઃ ।

પર્વતશ્રેણયસ્તત્ર માર્ગરોધકરાસ્તથા ॥૧॥

ભાવાર્થ—

રસ્તામાં અનેક કાંટાઓનાં વૃક્ષોથી ઢંકાએલા માર્ગો હતા ! અને વળી રસ્તાઓ કાંકરા અને અણીદાર પથરોથી ભરેલા હતા. તથા પર્વતની હારોમાં થઇને એ માર્ગો બહાર નિકળતા જણાતા હતા. અર્થાત્ એ માર્ગમાં વચ્ચે વચ્ચે પર્વતોની શ્રેણીઓ આવતી હતી.

શ્લોકઃ

ઉચ્ચાવચાસ્તાઃ વિષમાઃ પાન્થાનાં મયસૂચકાઃ ।

મહામાર્ગાશ્ચબહવો ગિરિકંદરગામિનઃ ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

એ પર્વતોની શ્રેણીઓ કેટલીક ઘણી ઉંચી અને નીચી આવતી હતી. મુસાફરોને તેનાથી ભારે ભય ઉપજતો હતો. મુસાફરીના એ મહામાર્ગો પર્વતોની શુદ્ધ તરફ જતા હતા.

શ્લોકઃ

ગુહાસુતત્ર સંવિન્માન્ દ્રદ્રશુઃકૂરશ્વાપદાન્ ।

તાનાક્રમ્ય સુધૈર્યેણ જગ્મુસ્તેસંઘ સાધવઃ ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

પર્વતોની શુદ્ધાઓની અંદર સિંહ-વ્યાઘ્ર જેવાં કૂર પ્રાણીઓ બિહામણા અવાજ કરતાં દેખાતાં હતાં. તેવે પ્રસંગે સાધુસંઘના સાધુઓ શ્રીહરીના ધ્યાનથી અને અત્યંત ધીરજથી મુસાફરી પાર પાડવા માટે રસ્તાઓને ઓળંગતા હતા.

શ્લોકઃ

ગિરિદુર્ગં સમાક્રમ્ય ગતાશ્ચોત્તરપાર્શ્વગાન્ ।

અવારુરુદ્ધુસ્તેભ્યસ્તે વૃક્ષમૂલે સમાવિશન્ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

જ્યારે એ પર્વતનો ભારે ઢગ્ગે ઓળંગ્યો અને ઘોરી રસ્તે નીચે ઉતર્યા ત્યાં એક મોટું વૃક્ષ જોયું. તેની નીચેની સ્વચ્છ જગ્યામાં સંઘના સાધુઓએ નિવાસ કર્યો.

શ્લોક

નામઘોષેણ મહતા જગ્મુસ્તે હર્ષમાનસાઃ ।

તત્રૈકં દુઃખદં દ્રષ્યં દ્રષ્ટં દાવાન્નિ સંભવં ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં તેમણે ભગવન્ નામનો ભારે ઘોષ કર્યો. અને હર્ષપૂર્વક વૃક્ષની નીચે બેઠા. ત્યાં તેમને એક કૌતુક દેખવામાં આવ્યું. અને તે એ કે આસપાસના જંગલમાં ભારે દાવાનળ સળગતો દેખ્યો.

શ્લોક:

જ્વલદ્વાગ્નૌ પતિતાન્ પશૂન્વૈઃ પક્ષિણસ્તથા ।

ગ્રામસ્થામાનવાસ્તત્ર જગ્મુસ્તેર્ભયકાતરાઃ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

એ સળગતા અગ્નિની અંદર સપડાએલાં અનેક પશુઓ અને પક્ષિઓ ભસ્મ થઈ જતાં હતાં. વળી ગામના લોકો પણ બળી જવાના ભયથી વ્યાકુળ થએલા નાસભાગ કરતા હતા.

શ્લોક:

ઇતસ્તતઃ પ્રધાવંતો શરણં માર્ગયન્ પુનઃ ।

વટવૃક્ષસ્ય છાયાયાં દ્રદ્રશુઃ સાધુસત્તમાન્ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

આમતેમ ભમતા ગામના લોકો આશ્રયનું સ્થાન જોતા હતા. તેવામાં વૃક્ષની છાયામાં બેઠેલા અનેક સાધુઓને જોયા.

શ્લોક:

ગ્રામસ્થાસ્તત્ર ચાજગ્મુઃ સાધવો યત્ર સંસ્થિતાઃ ।

પાદાન્ વૈજગ્રહુસ્તેષાં પ્રાર્થયામાસુરાશ્રિતાઃ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

ગામના ભયભીત થએલા લોકો એ સાધુઓની પાસે ગયા. તેમના પગ પકડી તેમને પ્રણામ કર્યા અને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. તથા તેમના ભયનો હેતુ કરી બતાવ્યો.

શ્લોકઃ

શ્રુત્વા તેષાં વચઃ સમ્યગ્ દ્રષ્ટં દુઃખં ચ વન્હિજં ।
સાધૂ નિવજ્ઞાપયામાસ રામાનંદો મહામુનિઃ ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

શ્રી રામાનંદજી મહારાજે તેમના દુઃખની વાત સાંભળી અને કયા
જાવીને સાધુઓને કહ્યું કે—

શ્લોકઃ

સર્વેભગવતઃપાદેમનઃ કૃત્વા સમાધિના ।
દુઃખ હાનિર્ભવેચ્છીઘ્રં શરણ્યાનાં સુદુઃખિતાં ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

કે સાધુઓ ! તમે એકાગ્ર ચિત્તે ભગવાનનું ધ્યાન કરો. એ ધ્યાનના
પ્રભાવથી ભગવાન પ્રસન્ન થશે અને આ ગામના લોકોનું દુઃખ નાશ પામશે.
તથા સળગતો દાવાનળ શાન્ત થઈ જશે.

શ્લોકઃ

સાધુર્ષ્વૈવં કૃતે તત્ર મેઘાઃ સ્વે સમમારુરુહુઃ ।
ક્ષણ માત્રં મહાવૃષ્ટિર્જાતાસ્તત્ર સુદુર્ધરાઃ ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

શ્રી રામાનંદજી મહારાજની આજ્ઞાથી સર્વે સાધુઓ એકાગ્ર ચિત્ત થયા.
અને સમાધિમાં પ્રભુની પ્રાર્થના કરી. એ સમયે આકાશમાં ભારે મેઘ ચઢી
આવ્યો. અને ખૂબ ગર્જના કરી બહુ દુઃખી માણસનેા સાન્તવન આપતો
હોય તેમ અનેક ધારાઓથી ખૂબ વરસવા માંડ્યો. એ ભારે વરસાદ ક્ષણ
માત્ર વરસ્યો.

શ્લોકઃ

પ્રાશમત્સ મહાવન્હિર્દેવિ સંઘર્ષજો ક્ષણાત્ ।
લોકા વૈ કૃતકૃત્યાઃસ્યુ દુઃખ પીડિતમાનસાઃ ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

એ વૃષ્ટિના પ્રભાવથી ભારે સળગેલો અગ્નિ શાન્ત થયો. લોકો દુઃખથી
મુક્ત થયા અને મનમાં શાન્તિ વળી.

શ્લોકઃ

ચક્રુઃ પૂજાંચ તેષાં વૈ સાધૂનાં કરુણાત્મનાં ।
ધનં સમર્પયામાસુ વૈહુલં સ્વર્ણકોશજં ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

ગામના એ સર્વે લોકો એકત્ર થયા. અને પૂજા સાહિત્ય એકત્ર કરી સાધુઓના પૂજન માટે તૈયારી કરી. શ્રી રામાનંદજી મહારાજને પ્રથમ વંદન કરી પુષ્પમાલા અર્પણ કરી તથા સંઘના સાધુઓનું પણ ભારે સન્માન કરી પુષ્પમાલા અર્પણ કરી. તેમજ સાધુ સંઘના પ્રચાર કાર્યને ઉત્તેજન આપવા માટે દ્રવ્યનો સંચય અર્પણ કર્યો.

શ્લોકઃ

સ્વીકૃતેનધનેનાશુ ગ્રામસ્યોદ્ધાર હેતવે
નિર્માયસમિતિસ્તત્ર નેતૃણાંપત્તનસ્યચ ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

શ્રી રામાનંદજી મહારાજે એધનનો સ્વીકાર કરી ગ્રામોદ્ધાર માટે સમિતિની યોજના ઘડી. અને ગામની અંદર સાધુ સંઘનું કેન્દ્ર સ્થાપ્યું.

શ્લોકઃ

ગૃહાણિ યેષાં દગ્ધાનિ પુનર્નિમાણહેતુના ।
તેભ્યો દીનજનેભ્યશ્ચ નિર્વાહાર્થે દદૌધનઃ ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

એ કેન્દ્રની મારફતે હાવાગ્રિથી બળેલાં ઘર મરામત કરાવવા માટે યોજના કરી. અને હીન-હીન-ગરીબોને અન્ન વસ્ત્ર આપવાને માટે એ ધનમાંથી સૂચના કરી.

શ્લોકઃ

ધર્મ પ્રચારકેન્દ્રં ચ મંદિરેણ સમંતતઃ ।
સ્થાપયામાસ ગ્રામેસ્મિન્ હિન્દુરક્ષણ હેતવે ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં શ્રી રામનું મંદિર સ્થાપ્યું. તથા શ્રી હનુમાનજીની પ્રતિષ્ઠા કરી. બળી બલસંવર્ધનને માટે કીડાંગણ (કસરતશાળા) બનાવી.

શ્લોકઃ

કતિચિત્ સાધવસ્ત્ર પ્રચારપ્રવણાઃ સ્વલુ ।
તાન્નિરૂપ્ય પુનઃ સંઘો પ્રતસ્થે દ્વારિકાં પ્રતિ ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

અને કેટલાક સાધુઓને પ્રચાર કાર્ય કરવાને માટે તથા સાધુ સંઘના ઉદ્દેશો પ્રસંગે પ્રસંગે સમજાવતા રહેવા માટે કેટલાક હોંશિયાર સાધુઓના નિયમ કર્યા. એ પ્રમાણે ત્યાં કેન્દ્ર અને કેન્દ્રના પ્રચારક સાધુઓની નિમણૂક કરી એ સાધુઓનો સંઘ અને શ્રી રામાનંદજી મહારાજે દ્વારિકા તરફ પ્રયાણ કર્યું.

શ્લોકઃ

આનર્તગુર્જરાષ્ટ્રં ચ ક્રાન્ત્વા જગ્મુઃ સુરાષ્ટ્રકમ્ ।
પ્રતિતીર્થનિવાસેન જ્ઞાતં વૃત્તંતુ દેશજમ્ ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

પછી આનર્ત દેશમાં થઈને મહાશુજરાતના વિભાગમાં આવ્યા. અને મહાશુજરાતના પ્રદેશોમાં ઉપદેશ કરતા કરતા અને પ્રચારનું કાર્ય સફળ કરતા સૌરાષ્ટ્રમાં ગયા. વળી સૌરાષ્ટ્રમાં કેટલાંક તીર્થોમાં નિવાસ કરી ત્યાંની વ્યવસ્થા જોઈ તથા દેશનું વાતાવરણ સાંભળી, રક્ષણની સૂચનાઓ કરી આગળ ચાલવા માંડ્યા.

શ્લોકઃ

સ્વલ્પૈ રહોભિઃ સજવો જગામ દ્વારિકાંપ્રતિ ।
ભારતીયઃસાધુસંઘો યોવૈ પીપાપુરસ્કૃતઃ ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી શ્રી રામાનંદજી, શ્રી પીપાજી અને સાધુ સંઘ તથા સીતાદેવી અને મહિલા સંઘ એ બધાં થોડા દિવસમાં દ્વારિકામાં જઈ પહોંચ્યાં.

શ્લોકઃ

ઉશિત્વા કતિષ્ચિન્માસાન્ કૃત્વા તીર્થાનિ સર્વતઃ ।
રામાનંદો મુનિઃ સ્વાન્તે દધ્યૌ હિન્દુહિતંપુનઃ ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

દ્વારિકા નગરીમાં કેટલાએક દિવસ નિવાસ કર્યા પછી તથા ત્યાંનાં તીર્થસ્થાનો વિગેરે જોઈ શ્રી રામાનંદજી મહારાજે વિચાર કર્યો અને ભારતીય હિન્દુઓનું હિત થાય તેવી યોજના ઘડી.

શ્લોક:

વિજ્ઞાપ્ય સર્વ વૃત્તાન્તં પીપં સંન્યાસ રૂપિણં ।

રામાનંદો મહાત્મા વૈ જગામ સાધુભિઃસહ ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

પછી સર્વે વૃત્તાન્ત સંન્યાસના રૂપમાં રહેલા શ્રી પીપાણને જણાવીને શ્રી રામાનંદજી મહાત્મા સાધુ સંઘને સાથે લેઈ દ્વારિકા નગરીથી નીકળ્યા.

શ્લોક:

વૃન્દાવનહરેર્લીલાં દૃષ્ટુકામો મનેષ્ણિતામ્ ।

પાપાનાં નાશ ભૂતાં વૈ ધર્મરક્ષણ હૈતુકામ્ ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

અને જ્યાં શ્રી હરીએ લીલા કરી છે અને લીલાના નિમિત્તે અનેક પાપી રાક્ષસોનો નાશ કર્યો છે એ પાપ નાશક ભૂમિને જોવા માટે, તથા ધર્મરક્ષક એવું સ્થાન શ્રી વૃન્દાવનને જોવા માટે નીકળ્યા.

इति श्रीवटाली वास्तव्येन गणपतिशङ्कर
शास्त्रिणा विरचिते अभिनव
पीपाचरिते अष्टाविंशोऽध्यायः ।



अर्थैकानत्रिशोलहासः

(अनुष्टुप-व्रत्तम्)

श्लोकः

अथ वै मालवाधीशो भक्तानां च शिखामणिः ।

उवास भार्ययासार्धं द्वारकांश्रीहरेःप्रियाम् ॥१॥

भावार्थ—

श्री रामानंदजी महाराजना वृन्दावन तरङ्ग गमन थया पछी मालव देशना अधिपति राजा पीपा के जेजो संत हुता अने राणी सीताजी साथे हुतां तेमणे श्रीहरीने प्रिय जेवी द्वारिका नगरीमां निवास कयो.

श्लोकः

दृष्टानि तेन स्थानानि सुकृतानि महात्माभिः ।

पुरातनावशिष्टानि लोकवन्द्यानि श्रीहरेः ॥२॥

भावार्थ—

वणी पूर्वज महात्माजो जे जनावेलां तेमना पूर्वजे महात्माजोनां स्मृति थिन्ह तरीकेनां मंदिरा-आश्रमा-तीर्थस्थाना अने कथक स्थापेही प्रतिमाजोनां दर्शन कर्था. अने जे पुरातत्त्वना अवशेषाने बडोतरङ्ग हरीने अवलोक्या. जे लोकवन्द्य जेवा श्रीहरीना अंश-कणाद्वये प्रगट थजेला सत्पुरुषोनी प्रतिमाजो जेध घण्टा राल थया. अने जे प्राचीन अवशेषोनी पाछण रहेला धतिहासोने विचारी संतोष पाभ्या.

श्लोकः

नाभूत्तस्य नरेशस्य समाधानं तु चित्तजं ।

खिन्नेन मानसेनाथ विचचार महामतिः ॥३॥

भावार्थ—

परंतु जे अवशेषो जे समये संपूर्ण हयातिमां न होवाथी अर्थात् जे समावशेषोथी संत शिरोमणी श्री पीपाजीना चित्तमां समाधान थयुं नहि. तो पण भिन्न अंतःकरणथी द्वारिकाना आसपासना बाजो जेथा तो भरा.

श्लोकः

एकस्मिन् दिवसेतत्र निर्मिता विदुषां सभा ।

द्वारावती स्वर्णमयी ह्यधुना कुत्रवर्तते ॥४॥

ભાવાર્થ—

ત્યાંપછી કોઈએક દિવસે દારિકા નગરીની અંદર પંડિતોની-શિષ્યોની અને પુરાત્વને જાણનારા વિદ્વાનોની એક સભા કરી. અને માનપૂર્વક વિનયથી પૂછવામાં આવ્યું કે શ્રી વિશ્વકર્માએ નિષ્ણોષ્ટ કરેલી સુવર્ણ જેવી શ્રીહરીને બિરાજવાની દારિકા હાલમાં કયાં છે? અત્યારે તો તેની કૃત્રિમતા સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે એ અસલ સ્થળ કયાં ! મૂળની એ દારિકા કયાં ! શ્રીહરીનું સભાગૃહ કયાં ! બિરાજવાનાં વિવિધ સ્થળો કયાં ! શું એ બધું નષ્ટ થઈ ગયેલું છે? તેના પ્રાચીન અવશેષો પણ તેના ચિન્હ રૂપે આસપાસ ફર ફર સુધી દેખાતાં નથી તેનું શું કારણ હશે તે જણાવો તો ઉપકાર થાય !

શ્લોક

તદૈકેન દ્વિજેનોક્તં સાહસેન દુરુક્તિના ।

દિદૃક્ષા વર્તતે ચિત્તે વિશક્ષારોદધેસ્તલે ॥૫॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે સંત પીપાળના સંશોધક પ્રશ્નો સાંભળી તેના ઉત્તરો આપવા મુશ્કેલ થઈ પડવાથી ઘણા ખરા પંડિતો દીર્ઘ વિચારમાં પડી ગયા. ઘણા ખરા એતો અમે તપાસ કરીને જણાવીશું એવા ઉત્તરો આપ્યા. અને કોઈ એક જ્ઞાનિ અને સાહસિક દ્વિજે સંત પીપાળનો ધિષ્ઠાર કરી જણાવ્યું કે, અહ્યા સાધુકા પીપા ! તારી તું અમને વિદ્રુતા બતાવવા આવ્યો છે અને તું એક મોટા યોગી તરીકેના ડોળ ધરાવે છે તો તું આ બાજુમાં રહેલા પશ્ચિમ તરફના દરિયામાં પડ ! એટલે તારી ધારેલી અને જોવાને ઇચ્છેલી તદ્દન સોનાથી મઢેલી દારિકા એ દેખાશે અને તારા એવા ભગવાન પણ દેખાશે ! અને દરિયામાં પડવાથી તારા સઘળા મનોરથો એકી સાથે સફળ થશે જ ! ફરી પડ દરિયામાં !

શ્લોક:

પુરા દ્વારાવતી ચાસૌ નિર્મિતા વિશ્વકર્મણા ।

યસ્યાઃ સ્વર્ણ તલં ભૂમેઃ મણિમંદિર ભૂષિતં ॥૬॥

ભાવાર્થ—

અહ્યા ડોંગલાલુ પીપા ! તારામાં જો યોગના પ્રભાવની શક્તિ હોય તો પૂર્વે શ્રી વિશ્વકર્માએ નિર્મીત કરેલી, મુક્તિના દ્વારમાં પ્રવેશ કરાવવા વાળી, જેની ભૂમિનું તળીયું સુવર્ણમય છે અને જેના ઉપર અનેક મણીથી વિભૂષિત મંદિર છે, એ મણિમંદિર વાળી દારિકા તને જોવાની ઇચ્છા હોય તો દરિયાને તળે જ ! અને જોઈશ ત્યારે એવી દારિકા તને પ્રાપ્ત થશે,

શ્લોક:

અધુનાઽપ્યત્ર સાન્નિધ્યં વર્તતે શ્રીહરેઃ કિલ ।

મનીષા ચેદ્ભવચિત્તેઽકૂપારૌ વિશ પાર્થિવ ॥૭૭॥

ભાવાર્થ—

વળી એ ક્રોધી બ્રાહ્મણે કહ્યું કે હે ડોળ ઘાટુ યોગી પીપા ! તારે શ્રીહરીનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા હોય તો આ મહાસાગરમાં પડ્યા વિના તારી ઇચ્છા સફળ થશે નહિ ! અને આ લોકનાં દ્રશ્યો ભૂલ્યા વિના દિવ્યલોક વાસીનું દર્શન થવું મુશ્કેલ રહેશે !

શ્લોક:

યેસંતિ ભગવદ્ભક્તા યોગસંશુદ્ધકિલ્બિષાઃ ।

પશ્યન્તિ દ્વારિકાં સ્વર્ણાં શ્રીકૃષ્ણેન વિરાજિતાં ॥૮૧॥

ભાવાર્થ—

જે લોકો સાચા ભગવદ્ભક્ત હોય છે ! યોગ સમાધિથી જેનાં પાપ નાશ પામી ગએલાં છે એવા પવિત્ર પુરૂષો જ શ્રી કૃષ્ણજીએ સ્વયં ઇચ્છેલી અને શ્રી કૃષ્ણજીથી વિરાજિત સુવર્ણની દ્વારિકાને જોવાને પાત્ર થાય છે.

શ્લોક:

દેહેદ્વારાવર્તીપદ્ય સ્વાત્મનિ શ્રીહરિં તથા ।

સંસારાન્મુક્તિમાપન્નાઃ પશન્ત્યધ્યાત્મચેતસા ॥

ભાવાર્થ—

અહં જોતાં તો મનુષ્યને આ માનવ દેહ પ્રાપ્ત થએલો છે તેજ મુક્તિનું દ્વાર ગણાય છે. જે ઉત્તમ સંત મહાત્માઓ છે તે સંસારના અટપટા વ્યવહારથી મુક્ત રહીને શ્રી ભગવાનનું ચિત્તની એકાગ્રતાથી ધ્યાન કરે છે અને વ્યવહાર ચલાવે છે તે મુક્તિને આપનારી દ્વારાવર્તીનો અનુભવ અત્મામાંજ સદેવ લીધા કરે છે.

શ્લોક:

યે વૈ યોગસમાધેઃશ્ચ પારમેદ્યન્તિ સૂરયઃ ।

સ્થાને સ્થિત્વા પ્રપદ્યન્તિ દ્વારિકાં સ્વાત્મસંસ્થિતામ્ ॥૯૦॥

ભાવાર્થ—

વળી જે સત્પુરૂષો યોગ સમાધિથી પેલીપાર રહેલા પરમેશ્વરને અનુભવ્યા

કરે છે, તે સત્યુદ્ધે પોતાના સ્થાનમાં રહીને જ દેહરૂપી સુવર્ણમય દારિકાને અને તેમાં રહેલા આત્મારૂપી શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનનાં દર્શન કરી કૃતાર્થ થાય છે.

શ્લોક:

इत्थंसंभाषणंश्रुत्वा प्रहर्षान्वितमानसः ।

प्रतिपूज्योपचारैस्तान्विससर्जसभास्थितान् ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરેલું અને આત્મજ્ઞાનિઓને આનંદ ઉપભવે તેહુ ભાષણ સાંભળીને સંત પીપાણએ એ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણને વંદન કરી, બોલાવેલા સઘળા સભાસદોને પ્રણામ કરી, તેમનું યોગ્ય સન્માન કરી સભા વિસર્જન કરી.

શ્લોક:

सभ्याःसत्कारमापन्ना जग्मुस्तेस्वात्मवेदमनि ।

नृपेन्द्रोशिबिरंगत्वा शशंसवृत्तमात्मनः ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે સત્કાર પામેલા સભ્યો, ભારે આનંદ પામીને પોતપોતાના સ્થાનો તરફ ગયા. સંત પીપાણ પણ તેમના ઉતારે જઈને પોતાના ભાથેના સજ્જનો સમક્ષ સભામાં બનેલી સઘળી બિના પ્રશંસાપૂર્વક કહી બતાવી.

શ્લોક:

શ્રુत्वावृत्तंतुसाराज्ञी सीतादेवी महासती ।

अतिहर्षवतीभूत्वा दर्शनायमनोદધે ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

એ સઘળું વૃત્તાન્ત સાધ્વી સીતાએ સાંભળ્યું. અને પૂર્વેની સુવર્ણમય દારિકા અત્યારે અદ્રવ્ય અને અપ્રાપ્ય છે એમ માની પોતાના વિચારે જણાવ્યા. છતાં એવી દારિકાનાં દર્શન થાય એજ સાચાં દર્શન ગણાય એવા હર્ષમાં આવી શ્રી પીપાણને સૂચક પ્રેરણા કરી.

શ્લોક:

पीपास्वचित्तेसंचिन्त्य मासश्चैत्रोऽधुनास्तिवै ।

पूर्णिमास्वल्पकालેच समेष्यतितथाऽधुना ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

શ્રી પીપાલજી પોતાના ચિત્તમાં ખૂબ વિચાર કર્યો અને સીતાદેવી સાથે ન આવે એવા ધોરણે જણાવ્યું કે-દેવી ! હાલ ચેત્ર માસ આવે છે ! પૂર્ણિમાનો પર્વ દિવસ હવે થોડાકજ દિવસોમાં આવશે !

શ્લોક:

एतस्मिन्पर्वदिवसे शुभयोगो महाफलः ।

तद्दिनेऽहंगमिष्यामि श्रीहरेर्दर्शनाय वै ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

એ પર્વણીને દિવસે મહાફળ આપનારો શુભ યોગ છે ! એ દિવસે એ શુભયોગમાં શ્રીહરીનાં દર્શન માટે હું એકલો મારા યોગના બળથી સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરીશ ! અને અસલતું એ પુરાતન સ્થાન એવા પ્રયત્ન કરીશ.

શ્લોક:

निश्चितेदिवसे राजा जगामाब्धेस्तटे किल ।

ध्यात्वा श्रीहरिपादाब्जं पपातोच्चैःसरित्पतौ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

નક્કી કરેલો દિવસ આવી પહોંચ્યો અને શુભ યોગની શુભ વેળામાં (નક્કી કરેલા ટાઈમે) સમુદ્રને કિનારે સંત પીપાલ ગયા. ત્યાં હજારો લોકો સમુદ્રમાં પડવાને તૈયાર થએલા પીપાલનું કોતુક જોવાને એકત્ર થયા હતા. સંત પીપાલજી મનની એકાગ્રતા કરી, શ્રીહરીનું ધ્યાન કરી, હરીનાનામધોષથી ગગન મંડલને ગળવી સમુદ્રમાં ભૂસ્કો માર્યો.

શ્લોક:

आसनंकृतवान्तूर्णं महामत्स्येन्द्रसंनिभं ।

ततारतेनक्षारान्धि लोकानापश्यतां सतां ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

સમુદ્રમાં પડતાંની સાથે યોગનાં ચોંરાશી આસનો પૈકી મહામત્સ્યેન્દ્રાસન કરી દીધું. એ આસનના પ્રભાવથી સમુદ્રના ભારે પૂરમાં તરવા લાગ્યા અને જોતજોતામાં માઇલોના છેટે આગળ વધ્યા.

શ્લોક:

पंचविंशतिक्रोशाग्रे ददर्शविवरं महान् ।

तत्रसिद्धासनेनैव प्राणायाममथाकरोत् ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

વાળી ભેતભેતામાં પચીસ ઠેશ ગયા. કિનારાના હોઠેને પીપા અદ્રશ્ય થયા, ડૂબી ગયા—મરી ગયા એમ લાગ્યું. જ્યારે પીપાણીએ પચીસ ઠેશને અંતરે એક પર્વતની શુદ્ધ જેવું ભેયું. તેમાં તેમણે પ્રવેશ કર્યો અને થોડેક છેટે જઈને ત્યાં ભારે સુવર્ણમય એક નગર ભેયું. ત્યાં બેસી સિદ્ધાસન વાળી પ્રાણાયામ કર્યો.

શ્લોક:

તત્રાપદ્યત્સમાધૌચ મુક્તિદ્વારાંતુદ્વારિકાં ।

તસ્યાંસંદર્શયામાસ ભગવંતમધોક્ષજમ્ ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

અને સમાધિમાં ભેયું તો મુક્તિના દ્વાર રૂપ એ મુક્ત પુરૂષોની દ્વારિકા દેખી. અને મુક્તપુરૂષોના ઈશ્વર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને ભેયા.

શ્લોક:

હ્યાનંદપૂર્ણનેત્રાબ્જે હ્યાનંદાવયવાન્ શુભાન્ ।

કોટિલાવણ્યસંયુક્તં સચ્ચિદાનંદવિગ્રહમ્ ॥૨૦॥

જેનાં નેત્ર આનંદથી ભરેલાં છે ! જેના અવયવો આનંદથી પરિપૂર્ણ છે ! જેની આસપાસ કરોડો સૂર્યનું તેજ ચક્રરો ખાઈ રહેલું છે ! જેનો દેહ સત્—ચિત્ અને આનંદમય છે !

શ્લોક:

સહસ્રસૂર્યસંકાશં મહત્યાપ્રભયાયુતમ્ ।

મંડલાન્તર્ગતંદેવં દિવ્યાનાંદૈવતંપરં ॥૨૧॥

કરોડો સૂર્યસમાન તેજના ગોળામાં જેનું સ્વરૂપ વિરાજેલું છે ! એ શાન્ત અને આનંદના અનુભવરૂપ ભગવાનનું સ્વરૂપ ભેયું. જે દીવ્ય પુરૂષોના પરમ દૈવતરૂપ એવું સૌના આત્મામાં વિરાજેલું વિશુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ હતું.

શ્લોક:

ચતુર્ભિર્બાહુભિર્ભિન્નં ધર્મકામાર્થમોક્ષદં ।

શંખચક્રગદાબ્જેન લોકરક્ષણબોધકં ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

જેને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષસૂચક ચાર ખાદ્ય શોભી રહેલા છે ! શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ આયુધો લોકોને પોતાનું રક્ષણ કરવાના સાધનરૂપ એ આયુધો શોભી રહેલાં છે !

શ્લોકઃ

શંખસ્તત્પાંચજન્યાસ્યો પંચવર્ણેભ્ય સૂચકઃ ।

સહસ્રારજ્યચ્ચક્રં માયિનાંભયસૂચકં ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

વળી શંખ કે જે પાંચજન્ય તરીકે ઓળખાતો હતો ! તે એવો ભાવ સૂચવતો હતો કે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર અને પંચમ જાતિ એ પાંચ જાતિ. એ પાંચ વર્ણની પરસ્પરમાં સૌ સૌના અધિકાર મુજબ ઐક્યતા કરી તેમના મુખ-દુઃખોમાં સહભાગી બનવાને સંગઠન કરેા. તથા સહસ્ર અણીવાળું ચક્ર કે જે લોકો માયામાં મૂક બની જાય છે, અને કેવળ સ્વાર્થી બની બીજા લોકોનો દ્રોહ કરે છે તેવાઓને ભય ઉપજાવનારું એવું સુદર્શન ચક્ર દેખ્યું.

શ્લોકઃ

પાપદ્વિંચ ગદાંત્રિયાત્ કમલંવિશ્વકારણમ્ ।

સર્વાન્તર્યામિનંચૈનં દૃષ્ટ્વા પીપાકૃતાર્થવિત્ ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

વળી ભગવાનના હાથમાં રહેલી ગદા પાપનો નાશ કરનારી, પાપી દ્રોહી લોકોનો ધ્વંસ કરનારી, ધર્મના નાશક અસુર રાક્ષસોનો નાશ કરનારી એવી ગદા દેખી, અને વિશ્વની ઉત્પત્તિનાં સોળ તત્ત્વોને અથવા એકમાંથી બીજો એમ પરસ્પર સંમિલિત અપંચીકૃત પંચતત્ત્વોથી બનેલા સોળ વિકારોને જણાવનારું કમળ દેખ્યું. એવી રીતે શંખ-ચક્ર-ગદા-પદ્મ એ ચાર આયુધો ભગવાનના કર-કમળને શોભાવનારાં બેઈ પીપા કૃતાર્થ થયા.

શ્લોકઃ

ઈત્યંપીપામહાયોગી સમાધૌબોધિતોઽપિસઃ ।

સ્તોત્રંસ્તુતિભિરર્થ્યાભિર્ગિર્મિઃસમુપતસ્થિરે ॥૨૫॥

એ પ્રમાણે મહાયોગી પીપાજીએ ધ્યાન-સમાધિમાં બેએલા શ્રી ભગવાનના સ્વરૂપથી કૃતાર્થ થયા. તે પછી અર્ધચંદ્રથી દેખાતા એ પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપને સ્થૂલ વાણીથી સ્તુતિ કરવા માટે મનમાં ધાર્યું.

इति श्रीबटालीवास्तव्येनगणपतिशंकरशास्त्रिणा विरचिते

भगिनवपीपाचरिते एकोनत्रिशोद्धासः ।

અથત્રિંશોલ્લાસઃ ।

શ્લોકઃ

જયતિતેવલં દ્વારિકાધિપ—

ભવવિનાશકં ગર્વહારકં ।

શરણસૌખ્યદં પાપિનાશનં

સતતસેવિનાં મોક્ષદં નૃણાં ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—

હે દ્વારિકાના અધીશ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ! તારું બળ—એ ઉત્તમોત્તમ બળ હંમેશાં જય પામે છે. જે બળના પ્રભાવથી ત્રણ તાપવાળા સંસારનો વિજય મેળવી શકાય છે. અને પાપીઓના ગર્વને ઉતારી શકાય છે. શરણે આવેલા માણસોને સુખ આપનારું છે અને પાપી રાક્ષસોનો નાશ કરી શકાય તેવું છે. એ બળ હંમેશાં સેવનારા પુરૂષોને જીવન મુક્તિ આપનારું છે. યાને પાપીઓના શાસનમાંથી છોડાવનારું છે.

શ્લોકઃ

બલપતેતવ હિન્દુસત્પ્રજાઃ

કુટિલકર્મિભિઃ પીડયતેઽધુના ।

ત્વયાવિનાઽત્રમો રક્ષકોનહિ

પુનર્વ્રજેકદા હ્યાગમિષ્યસિ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—

હે બળના અધીપતી ! એવી રીતે પ્રસંગે પ્રસંગે તારી ઉત્તમોત્તમ હિન્દુ પ્રજા કુટિલ કર્મોને કરનારા દુષ્ટ-પાપી અને દુરાચારીઓથી પીડાઈ રહેલી છે ! હે ભગવંત ! તારા વિના અમારું અત્યારે કોઈપણ રક્ષણ કરનાર નથી ! તો હવે સન્માર્ગે ગમનશીલ એવા આ હિન્દુ દેશરૂપી પ્રજાને વિષે કોઈને કોઈ રૂપે તું પાછો ક્યારે આવી શકીશ તે કહે !

શ્લોકઃ

વ્રજપતેત્વયા પાલિતાઃ પુરા

સુશીલધેનવો દુગ્ધદાનૃણાં ।

નિકૃત્યતેઽનિશં લક્ષકોટિશો

હેદનોવ્યતૈઃ હિંસ્વરાક્ષસૈઃ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ—

હે પ્રજાપતિ ! (આર્ય દેશના રાજા) તેં પૂર્વે ઘણા પ્રેમથી પાળેલી સુંદર ગાયો કે જે હરેક જાતના માનવોને એક સરખો ભાવનાથી મધુર દૂધ આપનારી તેમનો હરદોજ કરોડોની સંખ્યામાં કતલ કરવાનાં મશીનોથી કપાઈ રહી છે !

શ્લોક:

વ્રજભુવિત્ત્વયિવસતિયત્પુરા

વિબુધયોષિતા રન્તુકામ્યયા ।

મુવિદ્યવાતરન્ ભર્તૃભિઃ સહ

તેઽધુના ગતા નામશેષતાં ॥૪॥

ભાવાર્થ—

વળી હે ભગવન ! પ્રજાભૂમિની અંદર (આર્ય દેશની અંદર) તારી સાથે કીડા કરવાને માટે સ્વર્ગમાં રહેલા દેવતાઓ (મહાપુરુષો) અને તેમની ધર્મ-પત્નીઓ (દેવીઓ) પ્રજાભૂમિ ઉપર અવતરીને અનેક સચ્ચરિત્રો કરી બતાવ્યાં યાને દેશની પ્રગતિ તથા ઉન્નતિ થાય તેવાં અનેક કાર્યો કર્યાં. એ દેવતાઓ અને દેવીઓ (મહાપુરુષો અને તેમની મહાન્ શક્તિઓ) તારા વિના પરાભવ પામી રહેલી છે.

શ્લોક:

અખિલહિન્દુનાં ત્રાણહેતવઃ

હ્યખિલપ્રાણિનાં પ્રાણપૂરકાઃ ।

સ્મરણચિન્હિતા મૂર્તયસ્તથા

નષ્ટ્રઘટતાં તન્યતે મુદુઃ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ—

સમસ્ત હિન્દુઓના બચાવના કારણભૂત અને દુઃખના સમયે નવા નવા પ્રાણોને આપનાર યાને પ્રસંગે પ્રસંગે નવચેતન આપનાર એ મહાપુરુષોની પ્રતિકૃતિઓ (મૂર્તિઓ) કે જે તેની પાછળ રહેલા ઇતિહાસોની મૂર્તિમાન સ્મૃતિઓ તેને ક્રના કરી નાખવા મૂર્ખપાપિઓ મંડી પડેલા છે.

શ્લોક:

તપસ્તિતિશ્ચુભિઃ સાધુસજ્જનૈ
સ્તપસ્તિતીક્ષયા યજ્ઞવિસ્તરૈ ।
રસ્વિલભારતે યત્રતત્રહિ
ઞ્નશ્યતેઽધુના તીર્થકૃત્સ્થાલિં ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ—

તપ અને તિતિક્ષાને ધારણ કરનાર સાધુઓના તપમાં વધારો કરનાર સજ્જન પુરુષોદેશમાં તપ અને તિતિક્ષા વધારવા માટે યાને હિન્દુ સંગઠન અને શુદ્ધિ પવિત્રતાને માટે કરાતા કઈક નાના-મોટા યજ્ઞોનો હિન્દુ ધર્મને સહન નહિ કરનારા અસહિષ્ણુ પાપિઓ એવાં પવિત્ર કાર્યો અને તેનાં પવિત્ર સ્થળોને વારંવાર બ્રહ્મ કરતા રહે છે.

શ્લોક:

ત્વયાપુરાવિભો કંસપ્રેષિતા
રઘવકાદયોરિષ્ઠધેનુકાઃ ।
ત્વરિતનાશિતાઃ લીલયાક્ષણે
કથંનુપશ્યસિ સમયવિદ્ધરે ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ—

હે શ્રી કૃષ્ણ ! પૂર્વે યજ્ઞમાં તું રહેતો હતો ત્યારે એ પ્રાપિ કંસે ધર્મ અને સંસ્કૃતિનો નાશ કરવા માટે મોકલેલા અઘાસુર-બકાસુર-રીષ્ટ-અરીષ્ટ શલ-તોશલ વિગેરે દુષ્ટોને રમતમાત્રમાં તેં નાશ કરી નાખ્યા હતા. તો હાલના સમયને તું જાણનાર એ અઘાસુર-બકાસુર જેવા અનેક પાપિઓ હાલમાં પણ ધર્મ અને સંસ્કૃતિનો નાશ કરવા તત્પર થયેલા છે. તેમને માટે કેમ તું જાણે બહુ વિચારમાં પડેલો હોય એમ જણાય છે ! !

શ્લોક:

યદાપુરાવિભોસ્લેચ્છકોટિભિઃ
પુરંસમાવૃતંમાથુરંદ્રિષા ।
પ્રતિક્રિયાંવિનાનાશમિચ્છતા
સ્વયંવિનષ્ટતામાપુરમ્મિના ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ—

હે ભગવન્ ! તેં પૂર્વે કરેડો મ્હેઞ્છોની સેનાઓને કે જે સેનાઓ યુદ્ધની ઇચ્છાથી શત્રો ધારણ કરીને ચઢી આવી હતી તેમને નિઃશસ્ત્ર પ્રતિકારથી હરાવી તે સેનાઓ આખરે પોતાની મેળે નાશ પામી ગઈ હતી.

શ્લોકઃ

પુરામુરૌકસૈરપહ્લદ્રતાઃ સ્ત્રિયો

નૃપતયસ્તથા રાજકન્યકાઃ ।

નિરોધિતાગિરેર્ગઘરાંતરે

વિમોચિતાસ્ત્વયા હે દયાનિધે ॥૧॥

ભાવાર્થ—

હે દયાનિધે ! પૂર્વે “મૂર” કૈત્યના અનુયાયિ મૂર નામના રાક્ષસોએ ભારતભૂમિના રાજાઓ-રાજકન્યાઓ અને રાજરાણીઓને તેમજ ઉચ્ચ કુટુંબની સ્ત્રિઓને પકડી ગિરિ-કંઠરાઓમાં ફંદી રાખી હતી. તેમની નમ્ર વિનંતિ ધ્યાનમાં લેઈ, એ મૂર લોકોની સાથે યુદ્ધ કરી, હરાવી અને રાજાઓ તથા રાજકન્યાઓને તેમના જેલખાનામાંથી મુક્ત કરી હતી. એવો તું, અમારી સહાયતા કરી મુક્તિ આપ.

શ્લોકઃ

અવ્યતાદર્શીં હિન્દુદુર્દશાં

વિલોક્યતેઽનિશં સાધુભિર્નૃભિ ।

ર્ષલવિવર્ધનં સત્વરંકુરુ

ઙ્હેત્યમૂતલે હ્યુપદિશાશુતાન્ ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

એવી એ સમયના જેવી ભારતીય હિન્દુઓની દુર્દશા થઈ રહેલી છે. તેને ઉત્તમ-સજ્જન-પુરૂષો આશ્ચર્ય સાથે જોઈ રહેલા છે. માટે હે દયાનિધે ! હિન્દુઓમાં બળનો વધારો કરી આત્મરક્ષણ કરવાને માટે સમર્થ થાય એવો ઉપદેશ કરીથી તું આ ભૂતળ ઉપર અવતાર લેઈ બળસંવર્ધનનો ઉપદેશ કર.

શ્લોકઃ

નાઽધુનાબલં નાઽધુનામતિઃ

નહિ સ્મૃતિપથે કર્મયોગજં ।

હૃદાવિશોચ્યતે હિન્દુસત્સભા:

કિંભવિષ્યતિ ભાવિનઃ પટે ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

હે ભગવન્ ! અત્યારે તો અમે બળહીન છીએ ! બુદ્ધિ વિનાના છીએ ! અને અર્જુનને તે આપેલો ભગવદ્ ગીતાનો ઉપદેશ પણ અમારા સ્મરણમાં નથી. તેને લીધે અખિલ હિન્દની હિન્દુ પ્રજા મનની અંદર ભારે શોક કરી રહેલી છે અને વિચારે કે હજીએ ભવિષ્યમાં શું થશે એવો અફસોસ કરી રહી છે.

શ્લોક:

નહિનિભાલ્યતે હિન્દુષુપુન

ધર્મકર્મણિ સુદહામતિઃ ।

નહિ સ્વકીયવર્ણસ્યાશ્રમેષુચ

વ્યવસ્થિતાગુણાઃકર્મદર્શકાઃ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

વળી હિન્દુ સમાજમાં તેમના પૂર્વજોની પેઠે ધર્મ અને કર્મ ઉપર કદાચ બદલા હોવાનું દેખાતું નથી. તેમજ વર્ણ અને આશ્રમના નિયમ પાળવા અત્યંત પશુ દહ શ્રદ્ધા જણાતી હોય એમ લાગતું નથી. અને વર્ણ અને આશ્રમ વાસીઓમાં વર્ણ અને આશ્રમ તરીકેના ગુણો આશ્રમમાં વર્ણવેલા છે તે પ્રમાણે પશુ પ્રાયઃ જણાતા હોય એમ લાગતું નથી.

શ્લોક:

પુણ્યભારતે હિન્દુમાતરઃ

સ્વલવિદૂષિતાઃ સ્વિન્નમાનસાઃ

ચરણપંકજંધ્યાન ગોચરં

નિધાયહૃત્પટે નયન્ત્યહર્નિશં ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

આજે જે સારા કુળવાન-વિદ્વાહું પંડિતોની માતાઓ અને બહેન-દીકરીઓ છે તેમનાં શીલ લૂંટાઈ રહેલાં છે. અને તેથી એ કુળોના એવા બુલભોથી ખિન્ન અંતઃકરણવાળી સ્ત્રીઓ હે ભગવન્ ! તારું ધ્યાન કરી રહી છે કે-તું અમારું આ પાપિઓથી રક્ષણ કર. એવા નિસાસા પ્રતી દિવસો ગાળી રહી છે.

શ્લોક:

રેમુરારિહે કિંનુ પશ્યસિ

સમવતીર્યકૌ જાગૃતિકુરુ ।

ભારતીતવશોષતિ મુદ્ધુઃ

કદાસમેષ્યસિ કમાશ્રયામહે ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

હે મુરારિ ! હે પાપિઓનો નાશ કરનાર ભગવાન ! અહયા, આવી આવી ખરાબ પરીસ્થિતિને તું કેમ બેઠું રહ્યો છે ? તું આ પૃથ્વી ઉપર અવતાર ધારણ કર અને અર્જુનની પરીસ્થિતિ ઓળખી જે બોધ આપ્યો હતો તેવો બોધ ભારતીય પ્રજાને ફરીથી આપ અને જાગૃત કર. તથા આત્મબળનો વધારો કર. આ ભારતની પ્રજા પોતાની ખરાબ પરીસ્થિતિને વારંવાર અફસોસ કરી રહી છે અને પોકારી રહી છે કે-તું ફરીથી પાછો, ક્યારે અવતરીશ ! અને ત્યાંજુધી અમે કેનો આશ્રય લઈએ !

શ્લોક:

વિનાત્વયાવિમ્બો ! ભક્તિનૈષ્ઠિકાઃ

દુઃસ્વસાગરે વ્રજન્ત્યધસ્તલે ।

અતઃસમુદ્ધર દીનવત્સલ

સ્વભૂજપંકજં ત્રાણદંકુરુ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

હે વિમ્બો ! તારો સહાયતા અને કૃપા વિના ભક્તિનિષ્ઠ પુરુષો દુઃખરૂપી દરિયાના છેક નીચા તળમાં ડેખાય છે. માટે હે દીન વત્સલ ! તું અમારો ઉદ્ધાર કર અને રક્ષણ આપનાર તારું કરકમળ અમે ભારતીય પ્રજા ઉપર આત્માસન આપતું ફેરવ.

શ્લોક:

સ્વમસિનિર્ગુણો નિષ્ક્રિયોઽવ્યયઃ

સર્વજંતુષુ વ્યાપકોધ્રુવઃ ।

તથાપિ હિન્દુનાં રક્ષણાયવૈ

ક્રિયાગુણૈર્યુતો દ્રક્ષ્યસેકદા ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

હે ભગવાન ! ખરી રીતે તો તું નિર્ગુણ છે યાને ત્રિગુણાતીત છે અને નિષ્ક્રિય છે. તેમજ તું અવિનાશી છે અને સર્વ પ્રાણી-પદાર્થોમાં તું નિશ્ચિત પછે વ્યાપિ રહ્યો છે. તોપણ તારા ઉપર વિશ્વાસ રાખનારી તારી પ્રભા ઉપર તું કયા લાવતો. અને રક્ષણ કરતો જણાય છે. તેથી તું સગુણ અને સક્રિય પણ છે. માટે તું કૃપા કર.

શ્લોક:

જયંકુરુશ્વહે સાધુસંગિનાં

ધર્મરક્ષણે તત્પરાત્મનાં ।

અમલબુદ્ધિનાં શીલરાક્ષિણાં

સ્વૈક્યભાજિનાં હિન્દુધર્મિણાં ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

હે કૃપાનિધી ! સાધુ સંગી પુરુષોનો તું વિજયકર અને જેઓ ધર્મરક્ષણ કરવા માટે તત્પર છે એવા અને પવિત્ર બુદ્ધિવાળા તેમજ શીલનું રક્ષણ કરનારા અને ઐક્યતા સેવનારા હિન્દુ ધર્મ નિષ્ઠોનું રક્ષણ કર (વિજયકર).

इति श्रीवटाली वास्तव्येन गणपतिशंकर शास्त्रिणा विरचिते अमिनव
पीपाचरिते त्रिशोल्हासः ॥



અર્થૈકત્રિંશોલ્હાસઃ

(અનુષ્ટુપ-વ્રત્તમ્)

શ્લોકઃ

इत्थंसंस्तूयस्तुत्यंतं भगवंतमधोक्षजं ।

विश्वधर्मस्यरक्षायै मनसाप्रतिपूज्यवै ॥१॥

ભાવાર્થ—

શ્રી પીપાણ્યે ઉપર મુજબ પરમસ્તુત્ય અધોક્ષજ ભગવાનની વિશ્વ ધર્મનું રક્ષણ થાય તેવા આશયવાળી સ્તુતિ કરી. અને માનસોપચારથી પૂજા કરી.

શ્લોકઃ

भगवानऽपिसर्वात्मा सर्वेषामिप्सितप्रदः ।

वाण्यामधुरयातंच प्रोवाच मधुसूदनः ॥२॥

ભાવાર્થ—

અને સર્વાત્મા એવા ભગવાને પણ મધુર વાણીથી પીપાણ્યે આશ્વાસન આપવા માંડ્યું.

શ્લોકઃ

राजर्षिवर्यभक्तानां साधूनांच शिरोमणिः ।

धन्योसि कृतकृत्योसि सद्भक्तेःपारदर्शकऽ ॥३॥

ભાવાર્થ—

હે રાજર્ષિવર્ય ! તું ભક્તોનો અને સાધુઓનો શિરોમણિ સમાન છે. ત્હને ધન્ય છે ! ખરે ! તું કૃતકૃત્ય છે ! અને મારી ભક્તિનો તું પરચામી બન્યો છે.

શ્લોકઃ

वरंददामिप्रीतेन मनसातेसाधकोत्तम ।

ख्यातो भविष्यसिराजन् सर्वलोकेषुचानघ ॥४॥

ભાવાર્થ—

હું ધણા પ્રસન્ન મનથી ત્હને વરદાન આપું છું. ખરે ! મારા સ્વરૂપનો સાધના કરનારાઓમાં તું ઉત્તમોત્તમ ભક્ત છે. હે પવિત્ર રાજા ! તું ત્રણે દેશમાં દિગંત કીર્તિને વરીશ.

શ્લોક:

તવવંશસ્યસત્કીર્તે: સુગંધોપ્રસરિષ્યતિ ।

સર્વક્ષત્રિયવર્ણેષુ સ્ત્રીચ્ચયોદ્યુત્તમોત્તમા: ॥૫॥

ભાવાર્થ—

વળી તારો ખીચી વંશ પણ બધા લોકોમાં ફિગંત કીર્તિને પ્રાપ્ત થશે. અને એ પવિત્ર કીર્તિનો સુગંધ ચહોમેર પ્રસરશે. તથા હિન્દુ જાતનાં રક્ષણ કરવાથી માનપાત્ર થશે. અને દુનિયાના ક્ષત્રિયો ખીચી વંશના ક્ષત્રિયોને શિરોમણિ તરીકે લેખશે.

શ્લોક:

ભવિષ્યંતિતંત્રમાર્ગે નિષ્ણાતા: સાધકોત્તમા: ।

મહામાયાપ્રસાદેન મદ્ધક્તાશ્ચતવાજ્ઞયા ॥૬॥

ભાવાર્થ—

વળી એ ઉત્તમ સાધકો તંત્રમાર્ગનું કથેય સિદ્ધ કરવાને યોગ દર્શનના સૂક્ષ્મ અભ્યાસી થશે. તથા તંત્રના ઉત્તમોત્તમ સિદ્ધાન્તોથી નષ્ટ થએલી ક્ષત્રિયોમાંની શક્તિ ફરીથી પ્રાપ્ત કરવા માટે એ શક્તિનું આરાધન કરી શક્તિશાલી અને ગૌરવશાલી બનશે.

શ્લોક

ઇદંશંખંચક્રંચ પ્રયચ્છામિતવાનઘ ।

ગૃહાણપ્રતિગચ્છત્વં દ્વારવત્યા:સ્થલિંશુભાં ॥૭॥

ભાવાર્થ—

હે યોગીન્દ્ર પીપા ! હું ત્હને આ શંખ અને આ ચક્ર એ મારાં પ્રિય આયુષો આપું છું. કે જેથી ત્હને અને તારા વંશજોને મારી સ્મૃતિ કાયમ રહે. તથા મારી (પ્રકૃતિ પુરુષની) ઉપાસના કરતા રહે અને ઘણા તેજસ્વી અને પરાક્રમી બનતા રહે. હવે તું દ્વારિકામાં જા.

શ્લોક:

નૃપેન્દ્રપ્રતિયચ્છત્વં નૃપંહ્યાધુનિકંયદું ।

કૃત્વાતામ્રમર્યામુદ્રાં યાત્રિકાન્ દાસ્યતિસ્વયં ॥૮॥

ભાવાર્થ—

દ્વારિકામાં હાલ ચહુવંશનો રાજા રાજ કરે છે. તેની પાસે તું જા. તારો એ સત્કાર કરશે. તેને તું મારાં દર્શનનાં સ્મૃતિચિન્હો શંખ અને ચક્ર

આપજે અને તેને સ્વીકારી એ રાજા તાંબાની બે મુદ્રાઓ બનાવીને યાત્રાએ આવનાર સાધુ-સંત-મહાત્માઓ તથા ગ્રહસ્થાશ્રમીઓને તેમની ઇચ્છા મુજબ તેમને તે આપતો રહેશે.

શ્લોકઃ

हेनृपतवभक्ताःस्युः समेप्यंतिच यात्रिकाः ।
इमेमुद्रेणहीष्यन्ति बाहौदक्षिणवामजे ॥९॥

ભાવાર્થ—

હે રાજા ! વળી તારૂં પ્રચાર કેન્દ્ર દ્વારિકામાં સૌરાષ્ટ્રમાં પ્રચારને માટે હંમેશાં રહેશે. તેને અંગે જેજે લોકો તારા પ્રચારને આધિવ થઈ તારા શિષ્યો-ભક્તો બનશે. અને ઘણા લોકો તારા કેન્દ્રમાં આવતા રહેશે. તેઓ સમજા તેમના જમણા અને ડાબા હાથે સદર મુદ્રાઓનાં ચિન્હો ધારણ કરતા રહેશે.

શ્લોકઃ

साधवोवैण्हीष्यन्ति मतानुयायिनस्तव ।
साक्षात्कारंगमिष्यन्ति सुत्स्वरूपस्यमानवाः ॥१०॥

ભાવાર્થ—

વળી હિન્દુસ્થાનું રક્ષણ તથા પ્રચાર કરનાર સાધુ પુરૂષો શિક્ષણ લેવાને માટે તારા કેન્દ્રમાં આવી. શિક્ષણ લઈ પ્રચારક તરીકે કામ કરવા નિકળશે તેઓ સમજા સદર મુદ્રાઓનાં ચિન્હો ધારણ કરશે. અને મારી ઉપાસનાનો એ પ્રચાર કરશે. આખરે તેઓ અને તેમનો શિષ્યવર્ગ મારી ઉપાસનાના પ્રભાવે સાક્ષાત્કાર મેળવશે અને વિદ્યાર્થીઓના ત્રાસથી મુક્તિ મેળવશે તથા આ લોક સંબંધી મનુષ્યોના સ્વતંત્ર હક્કો તરીકેની પ્રાપ્તિ મેળવશે.

શ્લોકઃ

लोकसंग्रहकार्यं तु करोषि नित्यशोभुवं ।
लोकाब्जिमोक्षदुःखेभ्यः मुक्तस्त्वं च भविष्यसि ॥११॥

ભાવાર્થ—

હે રાજા ! લોકોપકારનાં કાર્યો તું કરતો રહીશ તેથી લોકોને તેમના દુઃખોમાંથી મુક્ત કરીશ અને તું જાતે પણ સર્વ દુઃખોમાંથી મુક્ત થઈશ.

શ્લોક:

વિघ्नानिनाशयिष्यामि चागतानिमुहुर्मुहुः ।

अतउर्ध्वप्रचारस्य कार्यकुरुनृपोत्तम ॥१२॥

ભાવાર્થ—

વળી વારંવાર આવી પડતાં અનેક વિઘ્નોને હું નાશ કરતો રહીશ. માટે હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! હવે પછીથી દેશની અંદર તું હિન્દુત્વનું પ્રચાર કાર્ય કર. તેમાં તારો સતત વિજય થતો રહેશે.

શ્લોક:

इहामुत्रचलोकेषु वंशजानांतथैवच ।

महद्यशोमहासिद्धि र्भविष्यति न संशयः ॥१३॥

ભાવાર્થ—

વળી આ લોક અને પરલોકમાં તારો તથા તારા ખીચી વંશનો દિન પ્રતિદિન યશનો વિસ્તાર થતો જશે. તથા મોટી મોટી સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ થતી રહેશે તેની તું ખાતરી રાખજે.

શ્લોક:

इत्युक्त्वातर्दधेविष्णु र्भगवान्सात्वतांपतिः ।

मत्स्यासनेनसंप्रापत् द्वारवत्याःस्थलिनृपः ॥१४॥

ભાવાર્થ—

બકતોના પતિ ભગવાન મહાવિષ્ણુ ઉપર પ્રભાણે રાજા પીપાળને સમાધિ-ભાષામાં સંદેશો આપીને અંતર્ધાન થયા. ત્યાં પછી કૃતાર્થ થએલો રાજા પીપા ફરીથી મહામત્સ્યેન્દ્રનું આસન કરી સમુદ્રને તરતો તરતો દ્વારિકાના સ્થળે પ્રાપ્ત થયો-કિનારે આવીયો.

શ્લોક:

लोकावै कौतुकं चक्रे द्रष्ट्वा पार्थिवसत्तमं ।

अस्ताविशततंभक्तं पुष्पमालां समर्पयन् ॥१५॥

હરિયા કિનારે એકત્ર થએલા હજારો લોકો પીપાળને કિનારે આવેલા ભેઠને બારે કૌતુક કરવા લાગ્યા. અને પુષ્પમાળાઓ ગળામાં અર્પણ કરી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

શ્લોકઃ

તતઃપીપારાજધાર્નીં ગત્વાયદુપતેસ્તથા ।
પ્રણામપૂર્વકંસર્વં વૃત્તંતસ્મૈન્યવેદયત્ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી પીપાળએ યાદવરાજની રાજધાનીમાં પ્રવેશ કર્યો. અને પ્રણામપૂર્વક સમાધિમાં સુવર્ણની દારિકા, તેમાં બિરાજતા શ્રીકૃષ્ણની પ્રસન્નતા, અને આપેલું વરહાન વિગેરે હકીકત સંપૂર્ણ કહી બતાવી.

શ્લોકઃ

દત્તવાન્ શંખચક્રેચ સાક્ષાદ્ભગવતોદિતં ।
વિજ્ઞાપ્યતં પુનઃપ્રાપત્ સ્વકીયંશિબિરંપ્રતિ ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

વળી ભગવાને આજ્ઞા કર્યાં મુજબ, તેમજ એ આપેલાં શંખ અને ચક્ર તે વખતે દારિકામાં રાખ્ય કરતા ચક્રરાજને આપ્યાં. અને ભલામણ કરવી ઘટે તે કરીને પીપારાજ પોતાની શિબિર તરફ ગયા.

શ્લોકઃ

સીતારાજૈમહાસત્યૈ કથયામાસહ્યાત્મનઽ ।
વૃત્તંસમુદ્રસંભૂતં શ્રીહરેર્દર્શનાદિકં ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

વળી ત્યાં પોતાની ધર્મપત્ની સીતારાણીને, તેમજ સાથેના થોડાક વિચક્ષુ સાધુઓની સમક્ષ સમુદ્રમાં બનેલી સઘળી બિના, શ્રીહરિનું દર્શન, અને ભગવાને આપેલી સર્વ સુચનાઓ વિગેરે હકીકત સમાધિમાં બનેલી સઘળી કહી બતાવી.

શ્લોકઃ

દ્વારાવત્યાવિનિર્ગત્ય પ્રતસ્થે સીતયાસહ ।
વનપ્રદેશમાર્ગેણ ગ્રામાદ્ગ્રામાન્તરંપુનઃ ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી તેઓ સીતાદેવીની સાથે પ્રચારકાર્ય કરવાને માટે દ્વારાવતીને છોડીને નિકળ્યા. વનનો પ્રદેશ પસાર કરવા માંડ્યો ! વચ્ચે વચ્ચે કુંદક જંગલો તથા ગામો આવવા માંડ્યાં.

શ્લોક:

માર્ગેકશ્ચિદ્વંચકોવૈ કરાલોઽન્યોયમોયથા ।

સીતાંસાધ્વીસંનિરીક્ષ્ય મૃશંકામાતુરોઽભવત્ ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

એવામાં એવી બિના બની કે-કોઈ બિહામણા આકારવાળો જાણે કોઈ રાક્ષસ હોય તેવો એક પઠાણ સીતાદેવીનું રૂપ-સૌંદર્ય જોઈને અત્યંત કામાતુર બન્યો.

શ્લોક:

કામિનિ इत आगच्छ साधोर्नास्तिप्रयोजनं ।

નોચેદુત્પાટયનેષ્યામિ બલાત્ સંતાડ્યદુર્મદાં ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

અને તે સીતાદેવી પ્રત્યે બોલ્યો કે-હે કામિની ! તું અહીં આવ. તારી સાથે રહેલા સાધુકાની તારે શી જરૂર છે ? જો તું મારું કશું નહિ કરીશ તો હું તને મારી-ઠોકી બળાતકારે ઉપાડીને મારી સાથે લઈ જઈશ.

શ્લોક:

શ્રીરામચરણાંભોજં ध्यात्वासीताचचालह ।

તત્રાંતરે સમાયાંતમશ્વારૂઢં ચ ક્ષત્રિયં ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

તે પ્રસંગે સીતાદેવીએ એ દુષ્ટનાં દુષ્ટ વચનો સાંભળીને બારે હિંમત રાખી પ્રભુ રામચંદ્રના ચરણકમળનું ધ્યાન કરી મનથી પ્રાર્થના કરવા લાગી કે-હે પ્રભુ ! તું આ જગતમાં બિરાજમાન છે ! મારા શિયળની તું રક્ષા કર. મને બચાવ !

શ્લોક:

सशस्त्रंचापहस्तं च तेजोराशीं महाबलं ।

द्रष्टातं च दुरात्माऽसौ भयभीतोबभूवह ॥૨૩॥

તે પ્રસંગે કોઈએક ઘોડેસ્વારને દેખવામાં આવ્યો. સદર ઘોડેસ્વાર કે જેણે તીક્ષ્ણ હથિયારો ધારણ કરેલાં હતાં ! ધનુષ્ય અને બાણ પણ તેની સાથે હતાં ! બારે તેજસ્વી હતાં ! અને હજારો લોકો ભય પામે તેવી તેની

(૧) સદર કથા નાબાજી કૃત ભક્તમાળ પૃ. ૪ માં જુઓ.

વીરતાથી ભરેલી આકૃતિ હતી. વળી ભારે સશક્ત અને બળથી ભારે હિંમત-વાળો દેખાતો હતો. તેને દૂરથી આવતો જોઈને પકાણુ ભયભીત થયો અને તેનાં મન ઉપર સખત આંચકો બેઠો.

શ્લોક:

અન્યસ્યાં દિશિજગ્રાહ સ્વલ્પમાર્ગે પલાયિતું ।

સીતાઽપિતં મહાવીરં શ્રીરામ સદૃશાકૃતિં ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

વળી એ પકાણુ મોટો રસ્તો ત્યજી ઘડ નાસી જવા માટે જંગલી રસ્તાનો આશરો લીધો. અને જંગલનાં બળાં ફૂટતો ફૂટતો એક કોતરમાં ભરાઈ બેઠો. સીતાદેવીએ પણ બાણે કે-શ્રી રામના જેવી જ આકૃતિવાળો આ પુરુષ છે અને તેની વીરતા અને સુંદરતા જોઈને પોતાનું શીયળ રક્ષણ કરવાને માટે એ બંતે જ આવેલા હોય.

શ્લોક:

પ્રણમ્યમનસાતંચ જગામસ્વામિનંપ્રતિ ।

આગચ્છર્તીચતાંદ્રઘ્વા પીપામંદંજહાસહ ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

એમ ધારી તેમને મનથી પ્રણામ કરી અને સ્તુતિ કરી. ત્યાં પછી સીતાદેવી પોતાના સ્વામી પીપારાજ પાસે આવી, પ્રણામ કરી ઉભાં રહ્યાં. આવેલાં સીતાદેવીને જોઈ સંત શિરોમણિ પીપાજી મંદ મંદ હસવા માંડ્યા.

શ્લોક:

ત્યાગેવૈકીદૃશં સૌખ્યમનુભૂતં ચ સાંપ્રતં ।

અતઃપરંબ્રવીમિત્વાં ગચ્છસ્વરાજમંદિરે ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

કેમ સીતાદેવી ! જોયું ને તમે ! ત્યાગમાં કેવી મજા છે ! અને પ્રત્યક્ષ અનુભવથી પણ બણ્યું ને ! કે ત્યાગીઓને કેવું કેવું સહન કરવું પડે છે ! માટે ફરી એકવાર હું તમને કહું છું કે-ત્યાગનો કડાફટો છોડી દઈને તમારા રાજમંદિરમાં તમે જાઓ અને ત્યાં રાજવૈભવનાં સુખો ભોગવો તો શું ખોટું ?

શ્લોક:

ન સુખં ત્યાગિનીનાંવૈ વનેકુત્રાપિ લભ્યતે ।

કથં ગચ્છામ્યહંત્વાંવૈ વિહાય પ્રિયદર્શનં ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

જેઓ ત્યાગિની બને છે તેમને વનમાં તે વળી ક્યાંથી સુખ મળતું હશે ! ત્યારે સીતાદેવી કહે છે કે-હું સ્વામિન્ ! તમારા જેવા મહાન્ યોગી પુરૂષ અને પરમપદને પામેલા સત્પુરૂષને છોડીને હું શા માટે જઈ શકું ?

શ્લોક:

સીતોવાચ તદાર્નીંસા સ્વોત્તરં સ્વામિનંપ્રતિ ।

एकाकिनीनां नारीणां ग्रहे सौख्यंकुतोलभेत् ॥२८॥

ભાવાર્થ—

વળી સીતાદેવી કહે છે કે-અહસ્થાશ્રમની અંદર રહેનારી એકલી સ્ત્રી તેના જાતની ઘેરહાજરીમાં સુખ મેળવી શકતી નથી અને આનંદનો લેશ પણ હોતો નથી.

શ્લોક:

अतस्त्वयासहस्वामिन् वत्स्यामि सर्वदाध्रुवं ।

नत्वांत्यक्षाम्यहं घोरे विपिने ह्यतिदारुणे ॥२९॥

ભાવાર્થ—

હું સ્વામિનાથ ! હું તો તમારી સાથે નિરંતર વાસ કરીશ ! તમે જ્યાં રહેશો અને જશો ત્યાં હું પણ આવીશ અને રહીશ ! વળી આપ જ વિચાર કરો કે જંગલમાં-મહાઘોર વનમાં તમને ત્યજીને હું રાજમંદિરમાં સુખ લેવા માટે જાઉં તો કેવી દુષ્ટ ગણાઉં !

શ્લોક:

चलतोस्तुतयोमार्गे द्रष्टोव्याघ्रो बुभुक्षितः ।

सकुटुंबस्थितस्तत्र जनभक्षण हेतवे ॥३०॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે વાર્તાલાપ થયા પછી સંત પીપાણ અને ત્યાગિની સીતા-દેવીએ રસ્તે ચાલતાં આગળ એક વાઘ બેઠેલો જોયો. જે તેના કુટુંબ સાથે હતો. અને બૂજ્યો હોવાથી માણસોને ખાઈ જવા જાણે બેઠેલો હોય એમ લાગતો હતો.

શ્લોકઃ

સીતાદ્રઘ્વાતુતં વ્યાઘ્રં દૂરાદપસસારસા ।
ભયકાતરનેત્રાભ્યાં દૂરસ્થામપ્યવેપત ॥૩૧॥

ભાવાર્થઃ—

સીતાદેવી વાઘના એ બિહામણા સ્વરૂપને જોઈ, ભયભીત થઈ કાંપવા લાગી. અને પાછળ પાછળ ચાલવા માંડી. વળી પહીકથી નેત્રી વ્યાકુળ થતાં જણાયાં અને છેટે જઈને ઉભી રહી તો પણ થરથર કાંપતી જણાવા લાગી.

શ્લોકઃ

પીપાસ્તસ્ય પુરોગત્વા ત્રાટકંપ્રકરોદ્વિભુઃ ।
વ્યાઘ્રાસનેન સ્થિત્વાતત્ સંબોધયત્સુધી પુરઃ ॥૩૨॥

ભાવાર્થઃ—

જ્યારે પીપાળ યોગની વિદ્યા જાણતા હોવાથી ભારે હિંમતથી એ વાઘને સામે જઈને બેઠા. અને ત્રાટકની દ્રષ્ટિએ તે વાઘની દ્રષ્ટિની ઐક્યતા કરી અને જોયું. પીપાળ તૂર્તજ વ્યાઘ્રાસનની પદ્ધતિથી બેસીને વાઘને સંબોધીને પૂછવા લાગ્યા કે—

શ્લોકઃ

કોઽસિત્વં કુત આયાતઃ વ્યાઘ્રરૂપઃ કથં ભવાન્ ।
વૃતં કથય ભોયોગિન્ વિસ્તરં ચ યથાતથમ્ ॥૩૩॥

ભાવાર્થઃ—

હે યોગિન્ ! તું કોણ છે ? ક્યાંથી આવે છે ? તારી આ દશા કેમ થઈ છે ? તું વ્યાઘ્રરૂપે કેમ બન્યો છે ? એ બધું વિસ્તાર સાથેનું તારૂં વૃત્તાંત સાથેસાથું તું કહે.

શ્લોકઃ

તદાવ્યાઘ્રો બ્રવીદ્વૃત્ત માત્મનઃ પૂર્વ સંભવં ।
યાથાતથ્યં ચ સુસ્પષ્ટં સત્યંહિતકરં ચ યત્ ॥૩૪॥

ભાવાર્થઃ—

ત્યારે વાઘ પોતાનું પૂર્વસ્થિતિનું વૃત્તાંત જે સાથેસાથું હતું તે કહેવા લાગ્યો. એ વૃત્તાંત સાંભળનારને મનોહર લાગે તેવું, સાચું અને શિખામણુ લઈ શકાય તેવું હતું.

શ્લોક:

અહં દ્વિજો ગુર્જરીયો વેદશાસ્ત્રાર્થ કોવિદઃ ।
પંડિતેષુ સુવિખ્યાતો દંભાહંકાર સંયુતઃ ॥૩૫॥

ભાવાર્થ—

મારી પૂર્વસ્થિતિ એવી છે કે—હું ગુજરાતનો બ્રાહ્મણ છું ! વેદશાસ્ત્રને સંપૂર્ણ જાણું છું ! સઘળાં શાસ્ત્રોમાં મારે પાંડિત્ય વિખ્યાત પામેલું છે ! પણ હું દંભ અને અહંકારથી અછડ થઈ ગયેલો હોતો.

શ્લોક:

યોગસંસિદ્ધિહેતૌચ હઠયોગેન સંસ્થિતઃ ।
વ્યાઘ્રીમુદ્રાં સમાશ્રિત્ય સિદ્ધં વ્યાઘ્રાસનં મયા ॥૩૬॥

ભાવાર્થ—

જ્યારે મને એવી ઇચ્છા થઈ કે—મારે યોગના પ્રયોગો શિખવા જોઈએ, અને ધારેલી ઇચ્છાઓ પાર પાડવી જોઈએ, એમ ધારીને યોગનો અભ્યાસ કર્યો અને તેના પ્રયોગો સિદ્ધ કરવા માટે આસનોના પ્રયોગો કેળવ્યા. તેમાં વ્યાઘ્રાસન મેં સિદ્ધ કર્યું, અને વાચની મુદ્રા ધારણ કરીને હંમેશાં રહેવા લાગ્યો. તેને પરિણામે આખરે હું વાઘ જેવો બન્યો અને લોકોમાં વાઘ તરીકે ઓળખાવા માંડ્યો.

શ્લોક:

સિદ્ધયો નૈવ સંપ્રાપ્તા હરેરારાધનં તથા ।
મુક્તયા મુક્ત્યારહિતોહં યોગશ્રષ્ઠોઽસ્મિસાંપ્રતં ॥૩૭॥

ભાવાર્થ—

આખરે મને સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ ન થઈ અને પરમેશ્વરનું આરાધન પણ ન કરી શકાયું. યોગથી ભ્રષ્ટ થયો અને આલોકમાં સુખના ઉપભોગો ન ભોગવી ન શક્યો, તેમ જ ઉત્તમ લોકની પ્રાપ્તિ માટે સુક્તિનો આનંદ મેળવવાની તો વાત જ ક્યાં રહી !

શ્લોક:

મહતાપુણ્યયોગેન તવસંદર્શનં કૃતં ।
શરણાગતોઽસ્મિભવતઃ મામુદ્ધરદયાનિધે ॥૩૮॥

ભાવાર્થ—

પરંતુ આજે મને લાગે છે કે-પૂર્વના મહાન્ પુણ્યને લીધે આપ જેવા સંતશિરોમણિનું દર્શન થવા પામ્યું છે ! હું આપના શરણ થયો છું ! હે દયાનિધે ! તું મારો ઉદ્ધાર કર ! મને સન્માર્ગ બતાવ ! કે જેથી મારે પરમ કલ્યાણ થાય.

શ્લોક:

भवान्भक्तिमतांश्रेष्ठो त्रातास्तिदीनवत्सल ।

शुद्धांमर्तिमयिधेहि लोकसंग्रहकारकां ॥૩૯॥

ભાવાર્થ—

આપ પરમેશ્વરના અનન્ય ભક્ત છો ! રાજયોગી છો ! દીનવત્સલ છો ! અને ભ્રષ્ટયોગીઓનું રક્ષણ કરનાર છો. મને શુદ્ધ બુદ્ધિ આપો કે જે વડે હું લોકોપકારનાં, સમાજની રાષ્ટ્રીયધર્મની ઉન્નતિનાં કાર્યો કરી શકું.

શ્લોક:

पीपोवाच तदानींतं योगिनं व्याघ्ररूपिणं ।

रेयोगी कृतकृत्योसि पावनोसि मनीषिणां ॥૪૦॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે સંત શિરોમણિ પીપાળ બોલ્યા કે-હે વ્યાઘ્રયોગી ! તું આજે કૃતાર્થ થયો છે. બુદ્ધિમાનોને પવિત્ર કરનાર થયો છે. કારણ કે તને તારા દોષોનું પુરેપુરું બાન થયું છે. અને એ દોષો દૂર કરવા માટે તારી ઉત્તમ બિજાસા જણાઈ આવે છે.

શ્લોક:

भगवत्स्मरणेनैव गुरुमंत्रजपेनवा ।

द्विजत्वं च पुनःप्राप्य जूनागढ पुरेचवै ॥૪૧॥

ભાવાર્થ—

હે યોગિન ! તારા દોષોને દૂર કરવા હું તને શ્રીરામ નામના મહામંત્રનો ઉપદેશ કરું છું તેનો તું જપ કરીશ અને શ્રીરામનું ધ્યાન કરતો રહીશ તેના પ્રભાવે તારામાં રહેલા દોષો દૂર થશે અને શ્રીરામમાં રહેલા ઉચ્ચ ગુણોનો પ્રભાવ તારામાં જામશે. આખરે જૂનાગઢમાં ઉત્તમકુળના પ્રાક્ષણને ત્યાં તારો જન્મ થશે, અને અપૂર્ણ રહેલો યોગ તું પુરો કરીશ અથવા રાજયોગ-ભગવદ્ભક્તિના યોગથી તું જગવિખ્યાત થઈશ. પૂર્વના તારા નૃસિંહૃપત્ની

નરસિંહ એવા નામથી તારૂં પૂર્વરમૃતિસૂચક નામ કાયમ રહેશે, અને ભગવદ્-ભક્તિનો ઉપદેશ જનસમાજમાં તું કરતો રહીશ, તથા પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ તને થશે.

શ્લોક:

પ્રમુભર્ત્તિં પ્રકુર્વાણો કર્મવૈ લોકગ્રાહકં ।

ભગવતઃ શ્રીકૃષ્ણસ્ય દર્શનં તે ભવિષ્યતિ ॥૪૨॥

ભાવાર્થ—

તું સતત પ્રભુ ભક્તિ કરતો રહીશ અને ભક્તિમય તારો વ્યવહાર ચાલતો રહેશે. લોકસંગ્રાહક કર્મ પશુ તું કરતો રહીશ અને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું તને દર્શન થશે.

શ્લોક:

ઇત્થં વૈ લોકસાધ્યેન કર્મણામોક્ષમેષ્યાસિ ।

યશસ્તે ચિરસંસ્થાયી ભવિષ્યતિ ન સંશયઃ ॥૪૩॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે લોકોપકારનાં કાર્યોથી આખરે તને મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ થશે, અને તારો યશ ચિરકાળ સુધી રહેશે, એ નિઃસંશય છે.

શ્લોક:

વ્યાઘ્રોયોગીવરં પ્રાપ્ય નત્વાતં દંડવત્પુનઃ ।

જગામ સવિલં યત્ર જાપ્યંતત્ર મથાકરોત્ ॥૪૪॥

ભાવાર્થ—

એ વ્યાઘ્રયોગી સંતશિરોમણિ શ્રીપીપાણી વરદાન મેળવી દંડવત્ પ્રણામ કરી જ્યાં તેનું રહેઠાણ હતું ત્યાં ગયો, અને શુદ્ધમંત્રનો જપ કર્યો તથા શ્રીરામચંદ્રનું ધ્યાન કરવા લાગ્યો.

શ્લોક:

પીપાપ્રસાદયોગેન રાજયોગેન વૈ પુનઃ ।

નૃસિંહમેતાવિખ્યાતો લોકકલ્યાણકારકઃ ॥૪૫॥

ભાવાર્થ—

શ્રી પીપાણીના વરદાનના પ્રભાવથી તેમ જ રાજયોગના આચરણથી એ વ્યાઘ્રયોગીએ જ્યાં તેનું રહેઠાણ હતું ત્યાં જઈ શુદ્ધમંત્રનો જપ કર્યો,

અને શ્રીરામચંદ્રનું કથાન કરવા લાગ્યો. આખરે જૂનાગઢના એક પવિત્ર બ્રાહ્મણને ત્યાં એ બ્રાહ્મણોગીનો જન્મ થયો, અને એ નરસિંહ મહેતા તરીકે જગતમાં ખ્યાતિ પામ્યા, અને લોકોનાં કલ્યાણ કરનારા ભારે સંત થયા.

શ્લોક

પીપાનૃપઃસમાયોવૈ પ્રચારાય મનોદધે ।

પર્યટદ્ગ્રામવૃંદેષુ ન્યવોધલ્લોકહૈતુકં ॥૪૬॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી રાજા પીપા સીતાદેવી સાથે પ્રચાર કરવા માટે નીકળ્યા, અને ગામોગામપર્યટન કરવા લાગ્યા, તથા પ્રત્યેક સ્થળે પ્રચારકેન્દ્રો સ્થાપી ઉપદેશ કરતા રહ્યા.

इति श्रीवटाली वास्तव्येन गणपतिशङ्कर
शास्त्रिणा विरचिते अभिनव
पीपाचरिते षड्विंशोद्धारः ।



अथद्वात्रिंशोल्हासः ।

अनुष्टुप्-वृत्तम्

श्लोकः

ततःप्रतस्थेराजाऽसौ साधुसंघशिखासंघिः ।

सीतयाभार्ययासार्धं प्रापद्यच्छ्रीधराश्रमं ॥१॥

भावार्थ—

त्यार पछी संतशिरोमणि पीपाळ महाराजे श्री सीतादेवी साथे श्रीधर
पंडितना आश्रम लक्ष्मी प्रयाण कर्तुं.

श्लोकः

तत्रासीच्छ्रीधरोनाम महाबुद्धिमतांवरः ।

वेदशास्त्रार्थवेत्ताच धर्मसेवनतत्परः ॥२॥

भावार्थ—

त्यां महाबुद्धिशास्त्री, वेदो अने शास्त्रोने लक्षणार अने धर्मशील,
श्रीधर नामे श्रेष्ठ प्राज्ञाण अने आश्रमभां रहेतो हतो.

श्लोकः

भार्यातस्यसुशीलाच पतिसेवापरायणा ।

स्वधर्मसेवनेदक्षा कुलशीलगुणान्विता ॥३॥

भावार्थ—

ते श्रेष्ठ प्राज्ञाणने सहगुणी, पतिपरायण अने धर्मप्रेमी, “सुशिक्षा”
नामे श्री हती.

श्लोकः

धर्मप्रचारकार्यार्थं सर्वस्वंच व्ययीकृतं ।

ततोदारिद्र्यदुःखेन पीडितोभूद्द्विजोत्तमः ॥४॥

भावार्थ—

ते प्राज्ञाण अखिल हिन्दू हिन्दू धर्म याने विश्व धर्मने प्रचार करनार
साधुसंघने माटे धन धन अर्जुं हतुं, तेथी तेने भारे दरिद्र आवी पडयुं हतुं.

શ્લોકઃ

एतस्मिन्नन्तरेपीयं दर्शयामासवाडवः ।

प्रसन्नचित्तसातस्य ह्यातिथ्यायमनोदधे ॥५॥

ભાવાર્થ—

એ હારિદ્ર દુઃખથી પીડાતા શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ શ્રીધરે પોતાના આશ્રમ તરફ સતશિરોમણિ શ્રી પીપાળ મહારાજને આવતા જોયા. તેણે પ્રસન્ન મનથી તેમનું શુભ સ્વાગત કર્યું.

શ્લોકઃ

महार्घ्यमासनंदत्वा प्रणणाममहामतिः ।

कुटीरसंतस्तोगत्वा पाकंकर्तुनिवेदयत् ॥६॥

ભાવાર્થ—

શ્રી પીપાળને ખેસવા માટે અમૂલ્ય આસન આપ્યું ! જલપાન કરાવ્યું, પ્રણામ કર્યા અને આશ્રમની અંદર એકાન્તમાં જઈ તે બ્રાહ્મણે તેની પ્રિય પત્નીને બોલાવી અતિથી સત્કાર માટે રસોઈ કરવા કહ્યું.

શ્લોકઃ

जीह्वेमिवकुंहेनाथ पाकंकस्यकरोम्यहं ।

कणैकमपिधान्यस्य नास्तिकिकथयाम्यहं ॥७॥

ભાવાર્થ—

તેના જવાબમાં એ મુશિલા સ્ત્રીએ જણાવ્યું કે હે સ્વામીનાથ ! હું આપને કહેવા માટે રજા લઉં છું કે ઘરમાં અનાજનો એક ઢાણો સરખોએ નથી ! અને વધારે તો શું પણ,

શ્લોકઃ

घृतंतैलादिकंनास्ति शर्करालवणादिकं ।

नलेशमवशिष्टं सर्वं दानाययोजितं ॥८॥

ભાવાર્થ—

ધી અને તેલ જેવી વસ્તુઓ પણ નથી ! સાકરેય નથી અને મીઠું પણ નથી ! તો પછી બીજા પદાર્થોની તો વાત જ શી !

શ્લોકઃ

केवलाशाटीकाश्चैव मयापरिहिताचया ।

एहीत्वास्तं च विक्रम्य साहित्वं पाककर्मणः ॥९॥

ભાવાર્થ—

સ્વામીનાથ ! તો પશુ આપને બનાવવાની કંઈ જ જરૂર નથી. કારણ કે મેં આ પહેરેલી સાડી તો છે ને, તેને બબરમાં જઈ વેચી આવો અને તેના ઉપજતા મૂલ્યમાંથી સુંદર લોજન થઈ શકે—અતિથિનું સ્વાગત થઈ શકે તેટલી સીધાની સામગ્રી લઈ આવો.

શ્લોક:

આનેતુંગમ્યતાંશીઘ્રં પાકકાર્યકરોમ્યહં ।

તથૈત્યુક્ત્વાદિજેન્દ્રઃસઃ જગામપણ્યવીથિકાં ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

હે સ્વામીનાથ ! હવે શા માટે વિલંબ કરો છો ? બબરમાં ભાગ્યો અને ઉપરોક્ત અતિથી સત્કાર માટે લોજન બનાવવા સારા સારા પદાર્થો લઈ આવો ને !

શ્લોક:

શાટીકાયાશ્રમૂલ્યેન ક્રિતમામાન્નમુત્તમં ।

ભાર્યાયૈપાચનાર્થાય રહસીહ્યદદાત્પુનઃ ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

એ ઉપરથી શ્રીધર વિપ્ર ખૂબ રાજી થાય છે અને સીધું સામગ્રીની ખરીદ માટે બબરમાં જાય છે. બબરમાં જઈ, સાડી વેચી તેનાં ઉપજેલા મૂલ્યમાંથી સીધું સામગ્રી ખરીદ કરી, આશ્રમમાં આવી, પોતાની સ્ત્રીને રસોઈ બનાવવા માટે તે આપે છે.

શ્લોક:

સુશીલયારસવતી કૃત્વાવૈસ્વામિનંપ્રતિ ।

સાધુપ્રાધુર્નિકૈઃસાર્થં સુંઘ્વંયૂયંયથારુચિઃ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

સ્વામીનાથ ! રસોઈ તૈયાર થઈ ગઈ છે ! આપ આવેલા અતિથિ મહા-ભાગ્યો સાથે લોજન કરવા માટે પધારો !

શ્લોક:

ભોજનાવસરેસર્વં વૃત્તંજ્ઞાતંતુતરક્ષણમ્ ।

માનસેતિકૃપાયુક્તં પીપાશોચન્મુહુર્મુહુઃ ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

ભોજન કરતાં શ્રીધર પંડિતનો અંગત બિના બહુવા માટે પીપાળને જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થવાથી શ્રીધર પંડિતને પુછવામાં આવ્યું. તે ઉપરથી તેમણે તેમની હરિદ્રતાની સઘળી બિના સવિસ્તર કહી બતાવી. એ બિના સાંભળી આશ્ચર્ય પામેલા પીપાળને ભારે દયા આવી અને અકસોસ કરવા માંડ્યા.

શ્લોક:

શ્રીધરસ્યચ્ચસંદેશં ગૃહિત્વાનિરગાત્તથા ।

જગમધનિનાંયત્ર વસતિમહર્તિપ્રતિ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

ભોજન થઇ ગયા પછી આશ્વાસન વિગેરેના સંદેશા આપી, શ્રીધર પંડિતની રજા લઇ, પત્ની સીતાદેવી સાથે, પીપાળ એક નગરમાં ગયા. એ નગરમાં ઘણા શ્રીમંતોની વસતી હતી. એ શ્રીમંતો ધર્મપ્રેમી અને ધર્મપ્રચારાર્થે ધન આપવામાં ઉદાર હતા.

શ્લોક:

મહધનંચયલ્લબ્ધં જનાનુદ્વોષ્યતરક્ષણં ।

ધનંચ પ્રેષયામાસ વિપ્રાયવેદવાદિને ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

ભક્તવર પીપાળ એ નગરમાં જાય છે ! અને ધર્મપ્રચાર કરવા લાગે છે. તેમાં શ્રીમંતો ભારે રસ લે છે અને ઉદારતાથી સાધુ સંઘના નિર્વોહાર્થે પીપાળની માગણી મુજબ ધનની મદદ કરે છે. પીપાળએ આવેલા ધનનો સ્વીકાર કર્યો અને તે ધન સાધુ સંરક્ષક શ્રીધર પંડિતની તરફ મોકલી આપ્યું.

શ્લોક:

તદ્ધનેનદ્વિજેન્દ્રોઽપિ પોષયામાસદુઃખિતાન્ ।

પાન્થાન્હિન્દુજનાંસ્તત્ર વિધર્મીપીઢિતાઞ્જનાન્ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

શ્રીધર પંડિતે પીપાળ તરફથી આવેલું એ ધન સ્વીકાર્યું-સંગ્રહ્યું અને તેમાંથી સાધુ સંઘના માણસો પૈકી દુઃખી થતાઓને તથા ચોર-લુટારાઓથી હેરાન થતા સંઘના મુસાફરોને પોષવા લાગ્યા.

શ્લોક:

પીપાપ્રચારકેન્દ્રંચ ટોડાગ્રામેતિવિશ્રુતે ।

સ્થાપયામાસહિન્દૂનાં ધર્મસ્યલોકવંદિતં ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી પીપાણએ સુપ્રસિદ્ધ એવા “ટોડા” નામે ગામમાં જન-સમાજને પૂજનિય એવું હિન્દુ ધર્મના પ્રચારનું કેન્દ્ર સ્થાપ્યું.

શ્લોક:

તદૈતદ્રૂત્તમાકર્ણ્ય મુખાદૂતસ્યવિસ્તૃતં ।

મહાત્મ્યંભગવન્નક્તેઃ રાજયોગિમુખેરિતં ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે ટોડા નગરના મહારાજાએ તેના ગુપ્ત સંદેશદારક પાસેથી સવિસ્તર વૃતાંત સાંભળ્યું કે—સંતશિરોમણિ પીપાણનું આ નગરમાં આગમન થયું છે ! જારે સભાની અંદર દરરોજ વ્યાખ્યાનો અપાય છે ! હિન્દુ ધર્મનું ગૌરવ બતાવવામાં આવે છે ! તથા રાજયોગી પીપાણથી ભગવદ્ ભક્તિનો મહિમા ગવાય છે.

શ્લોક:

ટોડેશઃપ્રીતમનસા જગામશરણંતથા ।

દંડવત્પ્રાણિપત્યાથ પ્રાર્થયામાસદીનવત્ ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

ટોડા નગરના મહારાજા આ વાત સાંભળી શ્રીપીપાણનાં વ્યાખ્યાનો સાંભળવા માટે આકર્ષાય છે અને જાહેર સભામાં પીપાણને શરણે આવી દંડવત્ પ્રણામ કરી, એક ગરીબ માણસની પેઠે પ્રાર્થનાપૂર્વક પોતાના રાજમંદિરમાં ઉપદેશ કરવા માટે વિનંતિ કરે છે.

શ્લોક:

સવૈપીપારાજયોગી જગામરાજમંદિરં ।

ટોડેશપ્રાર્થનામિશ્ચ ધર્મપ્રવચનાયચ ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

તે ઉપરથી પીપાણ ટોડા નગરના એ ધર્મ જિજ્ઞાસુ રાજાને ત્યાં—રાજ મંદિરમાં ગયા. અને ધર્મના મર્મને સમજાવનારાં—

શ્લોક:

ચક્રેધર્મસ્યવ્યાખ્યાનં વેદશાસ્ત્રોપપાદિતં ।

આર્યદેશસ્યધર્મસ્ય ગ્લાનેશ્ચાપિનિવેદનમ્ ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

તત્ત્વજ્ઞાન-આત્મજ્ઞાનથી ભરેલાં અને તે વખતના સમયને અનુસરનારાં ધાર્મિક પ્રવચનો કર્યાં.

શ્લોક:

રામાનંદમુનેશ્ચાપિ હૃદ્ગતંકથિતંપુનઃ ।
સાધુસંઘસ્યનિર્માણહેતુર્વૈકથિતઃસ્ફુટઃ ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

વળી એ સમયના ભારતવર્ષના હિન્દુ ધર્મના સર્વાધિકારી મહામુનિ શ્રી રામાનંદજી મહારાજના ધર્મ સંબંધી વિચારો અને હિન્દુ ધર્મ રક્ષાને માટે સાધુસંઘ સ્થાપવાનો હેતુ પણ શ્રી પીપાળજી પોતાના બાષણમાં સ્પષ્ટ કહી બતાવ્યો.

શ્લોક:

एवंपीपेन्द्रव्याख्यानं श्रुत्वाहृष्टमनाऽभवत् ।
साधुसंघेचयोक्तुंवे प्रोवाचटोडभूषतिः ॥२३॥

ભાવાર્થ—

ઉપર મુજબ ભક્ત શિરોમણિ પીપાળનાં વ્યાખ્યાન સાંભળ્યાં અને તે બાષણોથી આકર્ષાઈ ટોડા નગરના ધર્મનિષ્ઠ મહારાજ ઘણા જ સંતોષ પામ્યા, તથા સાધુસંઘમાં જોડાવા માટે પોતાના વિચારો બહાર કર્યા.

શ્લોક:

अश्वादिवाहकान्सर्वान् सर्वसंग्रहितंधनं ।
हिन्दुधर्महितार्थाय प्रददौसह्युदारधीः ॥२४॥

ભાવાર્થ—

વળી ટોડા નરેશ તેમના રાજ્યના અશ્વ-રથ-ગજ (હાથીઓ) વિગેરે મુસાફરીનાં વાહનો સાધુસંઘના પ્રચારક સાધુઓને પ્રચારને માટે સમર્પિત કર્યાં.

શ્લોક:

स्वयंस्वकीयमित्रैश्च सधिपणमथाकरोत् ।
हिन्दुधर्मस्वरक्षां च येनोपायेनवैभवेत् ॥२५॥

ભાવાર્થ—

અને અખિલ હિન્દુ ધર્મરક્ષક સાધુસંઘમાં જોડાવાને માટે તેમના મિત્ર રાજાઓ સાથે પ્રતિજ્ઞા લીધી કે જેને લીધે હિન્દુધર્મની પૂર્વ સમચળી પેઠે રક્ષા થતી રહે.

શ્લોક:

સ્વીયાંસવર્ણાભાર્યાંચ સાધ્વીસંઘેનિવેશિતા ।
 एवंटोडापुरस्यापि पौराःधर्मस्यकोविदाः ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

વળી એ ટોડાનરેશે તેની સવર્ણા રાણીને ભારતીય સાધ્વીસંઘમાં જોડાવાને માટે આજ્ઞા આપી અને નગરના લોકોએ પણ સાધુસંઘને સંમત રહેવા માટે અનુમતિ આપી, તથા ટોડાનરેશ પોતે સાધુસંઘમાં જોડાઈ પ્રચાર કરવાને માટે બહાર થયા.

શ્લોક:

प्रस्थानंचक्रिरेतेऽपि धर्मरक्षणहेतवे ।
 सौराष्ट्रग्रामवृंદेषु केन्द्राण्यस्थापयत् पुनः ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી ટોડાનરેશ, મહાયોગી પીપા અને ટોડાનરેશના મિત્રરાજાઓ વિગેરે સઘળા ત્યાંથી નિકળ્યા અને સૌરાષ્ટ્રનાં સઘળાં શહેરો અને ગામડાઓમાં સ્થળે સ્થળે, હિન્દુધર્મના પ્રચારનાં વ્યાખ્યાનો આપવા લાગ્યા તથા કેન્દ્રો સ્થાપતા રહ્યા.

શ્લોક:

बलसंवर्धनार्थाय हनुमत्स्थापनंकिल ।
 रामोपासनहेतौच रामस्यागारमातनोत् ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

તે દરેક કેન્દ્રોમાં બળ કેળવવા માટે અને બળની પ્રતિભા મેળવતા રહેવા માટે શ્રી હનુમાનજીનું પ્રતિક સ્થાપવા માંડ્યા અને શ્રી રામમાં રહેલા બુદ્ધિવર્ધક અનેક સદ્ગુણો અને શીલ કેળવવા માટે, શ્રીરામના મંદિરો પણ સ્થાપવા માંડ્યા.

શ્લોકઃ

સુમેરુસિંહષ્ટોદેશઃ પ્રચચારમહામતિઃ ।
સહસ્રસાધુભિઃસાર્ધં હિન્દુરક્ષાંકરોતિસઃ ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે ટોડાનગરના મહારાજા “સુમેરુસિંહ” હજારો સાધુઓને સાથે લઈ પ્રચારનું કાર્ય કરવા લાગ્યા.

શ્લોકઃ

પીપાસ્તેભ્યઃપરાવૃત્ય વનેચૈવવનૌકસાં ।
શાલાંકૃત્વાવસત્તત્ર ધર્મશિક્ષણહેતવે ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી ભક્તવર પીપાળ સુમેરુસિંહના સંઘમાંથી છૂટા પડી, વનના જંગલી લોકોને કેળવવા માટે-સહકાર સાધવા માટે અને ધર્મશિક્ષણ આપવા માટે જંગલમાં એક પર્ણકૂટિ બનાવી આશ્રમ સ્થાપ્યો અને તેમાં નિવાસ કરવા લાગ્યા.

इति श्रीवटाली वास्तव्येन गणपतिशंकर शास्त्रिणा विरचिते अभिनव
पीपाचरिते द्वात्रिंशोऽल्लासः ॥



અથત્રયસ્ત્રિંશોલ્હાસઃ ॥

(અનુષ્ટુપ્ વૃત્તમ્)

શ્લોકઃ

તત્રૈકેસ્યાં નિશાયાંચ હંધકારસમાવૃતાં ।
દ્વિત્રાશ્ચૌરાઃસમાયાતા શ્ચૌર્યાયકુટિરાંતિકે ॥૧॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી એક ઘોર અંધારી રાત્રિએ રાજર્ષિ પીપાળના આશ્રમમાં ચોરી કરવાની ઇચ્છાથી બે-ત્રણ ચોર આવી પડયા.

શ્લોકઃ

તસ્મિન્નવસરેતૌચ વાર્તામગ્નૌતુજાગ્રતઃ ।
રેભામિનિમદીયંયદ્વૃત્તંતેકથયામ્યહં ॥૨॥

ભાવાર્થ—

અને તે ચોર લોકો પીપાળની પર્ણકુટિની પાછળ ઉભા રહ્યા. મધ્યરાત્રિ વિતેલી હતી છતાં પણ ભક્ત પીપા અને તેમનાં સાધ્વી સ્ત્રી ભગતાં હતાં અને વાતાલાપ કરતાં હતાં. પર્ણકુટિની પાછળ ઉભા રહેલા ચોર લોકોને એ દંપતીની વાતમાં રસ પડવા લાગ્યો.

શ્લોકઃ

ગંગાતટેતુગતવાન્ સ્નાનાયાન્હિકકર્મણિ ।
કોટરાંતે તામ્રભાણં ભરિતં સ્વર્ણમુદ્રયા ॥૩॥

ભાવાર્થ—

પીપાળ કહે છે કે-હે ભામિની ! આજે એક સુંદર બિના બની છે તે તું સાંભળ. હું સ્નાનસંધ્યાદિ નિત્યકર્મ કરવાને માટે ગંગાનદીને કિનારે ગયો હતો ! ત્યાં એક કોતર દેખવામાં આવ્યું ! એ કોતરની અંદર ખાડામાં તાંબાનું કોઈ વાસણ હોય એમ જણાયું ! હું પાસે જઈને જોવા લાગ્યો ! અને એ સોનામહોરોથી ભરેલું દેખાયું.

શ્લોકઃ

ભાજનંમૃણ્મયંહ્યેતન્મમદ્દષ્ટિપથેગતં ।
તસ્યાહંસન્નિધૌગત્વા દ્રષ્ટંતત્સ્વર્ણપૂરિતં ॥૪॥

ભાવાર્થ—

પણ ખરેખર હું તેની પાસે જઈને જોવા લાગ્યો ત્યારે તે વાસણ માટીનું હતું અને તેમાં સોનામહોરો ભરેલી હતી.

શ્લોકઃ

અગ્રાહ્યમેતત્તજ્ઞાત્વા ત્યક્ત્વાહં ગૃહમાગતઃ ।

સીતોવાચતદર્મીસા કથયામાસસ્વામિનં ॥૫॥

ભાવાર્થ—

છતાં મારે તે લેવા યોગ્ય નથી એમ મેં નિશ્ચય કર્યો. અને તેને છોડી હું આપણા આશ્રમ તરફ આવ્યો. ત્યારે સીતાદેવી પીપાળ પ્રત્યે બોલ્યાં કે—

શ્લોકઃ

કથંનસ્વીકૃતંસ્વર્ણં હીનાવસ્થાંગતેઽપિતત્ ।

સીતાવાક્યંસમાકર્ણ્ય પ્રોવાચસાદરંસર્તી ॥૬॥

ભાવાર્થ—

હે સ્વામિનાથ ! આપે એ સોનામહોરો કેમ વાડે ન લીધી ? આપણી દશા આવી હરિદ્રતાથી ભરેલી છે—ખાવા પીવા અનાજ પણ નથી એવી સ્થિતિ છતાં ધૃત્યે તમારી સમક્ષ લાવી મૂકેલી સુવર્ણ જેવો વસ્તુને તમે કેમ ત્યજી લીધી ? એ પ્રમાણે સીતાદેવીનું વાક્ય સાંભળીને ભકતવર પીપાળ સીતાદેવી પ્રત્યે આદરપૂર્વક બોલ્યા કે—

શ્લોકઃ

સુવર્ણમ્મહણેચ્છાચેદ્મચ્છતુરાજવેદ્મનિ ।

મુંક્ષવભોગાન્સવરાજ્યસ્ય સુખેનતત્રસંવસ ॥૭॥

ભાવાર્થ—

હે ભામિની ! આહા ! તારી સાધ્વી અવસ્થામાં પણ સોનું લેવાની આપેક્ષા રહે છે શું ? જો એમજ હોય તો તારા રાજમંદિરમાં જ, રાજસુખોના ઉપભોગો ભોગવ, આ દુઃખમય ત્યાગની દશા શા માટે બેઠી રહી છે ? તેના કરતાં તારા રાજમંદિરમાં જઈને સુખેથી નિવાસ કર.

શ્લોકઃ

દંપત્યોર્જલ્પનંશ્રુત્વા જગ્મુશ્ચૌરાશ્ચકોટરે ।

માંડમુદ્રાત્પદ્મપ્રેવૈ સર્પાઃપ્રશ્નિપથેગતાઃ ॥૮॥

ભાવાર્થ—

ઉપરોક્ત દંપતીનો વાતોલાપ પર્ણકુટિની પાછળ ઉભા રહેલા ચોર લોકોએ સાંભળ્યો અને ઘણા રાત્રી થયા અને નદીને કિનારે કેાતરની નિશાની શોધવા નિકળ્યા. ત્યાં કેાતર જોયું અને માટીનું વાસણ પણ દેખવામાં આવ્યું. એ વાસણમાં સોના મહોરોને બદલે સર્પ બરેલા જોયા.

શ્લોક:

પિધાયૈનંચભાંડંચ ગૃહિત્વાત્વાગતાઃ પુનઃ ।

કુટેર્વિવરમાર્ગેણ ચાક્ષિપત્સર્પભાંડકં ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

એ વાસણમાં સર્પ જોઇ ચોર લોકો ઘણા ખીજવાઇ ગયા અને ક્રોધના આવેશમાં આવી, માટીનું વાસણ બંધ કરી, તેને ઉપાડી પીપાણના આશ્રમમાં આવ્યા. પર્ણકુટિનું છાપડ ઉપરથી કાણું કરી માટીનું એ હાંડલું પછાડ્યું.

શ્લોક:

તસ્યૈતત્પતનેનાથ સ્વર્ણવૃષ્ટિઃ કિલાભવત્ ।

મગવત્કૃપયાહ્યેતત્ સ્વર્ણલાભોઽજનિધ્રુવં ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

ચોર લોકો હાંડલું પછાડી નાસી ગયા. એ હાંડલામાંથી સર્પોને બદલે હજારો સોનામહોરોનો જાણે વરસાદ વરસ્યો હોય એમ લાગ્યું. આ જોઇને સીતાદેવી ઘણાં ખુશ થયાં—અને પીપાણને પણ લાગ્યું કે આ પરમેશ્વરની કૃપાનું જ પરિણામ છે.

શ્લોક:

પ્રાહિણોત્સ્વર્ણજાતંતત્ રામાનંદ મહાત્મને ।

હીનદીનજનાનાંચ રક્ષાકર્મવિધાનકે ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

ખીજે દિવસે એ હજારો સોનામહોરોનો સમૂહ સઘળો હિન્દુ, સર્વાધિકારી શ્રી રામાનંદજી મહારાજની ઉપર ઉઠ, ખચ્ચર વિગેરે વાહનોદ્વારા મોકલી આપ્યો. કે જેનો ઉપયોગ શ્રી રામાનંદજી મહારાજ ગરીબ-હીન અને દીન હાલતમાં આવી પડેલા હિન્દુઓને મદદ કરી શકે.

શ્લોક:

અન્યેયુઃ સાધુસંઘસ્થાઃ સાધવઃ સમુપસ્થિતાઃ ।

ધર્મપ્રચારસંવિન્નાઃ વિન્નાવિશ્વંસકારિણઃ ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછીને દિવસે હિન્દુ ધર્મપ્રચારક સાધુ મુસાફરો પીપાળના આશ્ર-
મમાં આવ્યા. જેઓ હિન્દુઓનાં વિધ્નોનો નાશ કરનારા હતા અને ધર્મ
પ્રચારના કામમાં અહનિશ મગી રહેલા હતા.

શ્લોકઃ

તેષામાતિથ્યકાર્યાર્થ નાસીદામાદ્વસંસ્કૃતં ।

તદર્થેવણિજાગારે સીતાસાધ્વીજગમસા ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રસંગે એ આવેલાં મુસાફરોનો સત્કાર કરવા માટે પીપાળ પાસે
ખાનપાન માટે કંઈપણ સાધન નહતું. સીતાદેવીએ વિચાર કર્યો કે—આજે
મારે ત્યાં સત્પુરુષોનું આગમન થયું છે અને રસોઈ કરવાની કંઈપણ સામગ્રી
નથી. તો હવે હું નજીકના ગામમાં કોઈ વેપારીને ત્યાંથી સીધુ—સામગ્રી
લઈ આવું.

શ્લોકઃ

રૂપલાવણ્યસંયુક્તાં સાક્ષાદ્રતિમિવાપરાં ।

દ્રઘ્વાતાંકામસંમૂઢો પ્રોવાચતદ્રણિક્સુતઃ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

એવા વિચારથી સીતાદેવી નજીકના ગામમાં એક પ્રસિદ્ધ વૈષ્ણવ વેપારીને
ત્યાં સીધુ લેવા જાય છે. એ વેપારી જુવાન હતો અને કામ વિકારથી
ખડેકેલો હતો. સીતાદેવીનું રૂપ અને લાવણ્ય જોઈ તે મૂઢ બની ગયો અને
તેમની વાત સાંભળી સીધુ—સામગ્રી આપવા માટે તેણે સીતા દેવી સાથે
શરત કરી.

શ્લોકઃ

સ્વાગતંવોમહાભાગા પ્રિયંતેકરવાણિકિં ।

યદ્રાંછસિતત્સર્વંચ યદ્દાણાશુર્યદેશ્વરી ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

તે વેપારી બોલ્યો કે—હો સીતાદેવી ! તમે મારે ત્યાં આવીને મને
ભાગ્યશાલી બનાવ્યો છો ! તમારે જે જોઈએ તે લઈ જવાની છૂટ છે. પણ
તેને અંગે મારી એક બિનંતિ છે તે તરફ તમે ધ્યાન આપો.

શ્લોક:

અદ્યેવરાત્રાવાગત્ય કામંતર્પયકામિની ।

નિશ્ચિત્યવચ્ચનંદત્વા ગૃહાણપાકસાધનં ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

દેવી ! આજરાત્રે મારે ત્યાં નિવાસ કરે. અને મારી ઈચ્છા તૃપ્ત કરે ! તેમ જો હોય અને તેની કબુલત આપતાં હોવ તો જેટલું જોઈએ તેટલું સીધું હું આપવાને માટે તૈયાર છું. તમે ખુશીથી તે લઈ જશો.

શ્લોક:

તથેતિવચ્ચનંદત્વા સાધુસંરક્ષણાયચ ।

ગૃહિત્વાપાકસામગ્રીં જગામાશુસ્વમંદિરં ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

સીતાદેવીએ ભૂખે મરતા સાધુઓ તરફ ધ્યાન આપી, તેમજ અતિથી સત્કારનો ધર્મ રક્ષવા માટે તેમણે મૂર્ખ વેપારીની વાત કબૂલ કરી સીધુ-સામગ્રી લઈ ગયાં.

શ્લોક:

પાકંચષડ્સોપેતં ચકારપાચકોત્તમા ।

સાધવસ્તંચમુક્તવાવૈ તૃપ્તિપ્રાપ્તુર્મુક્ષિતાઃ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

સીધુ-સામગ્રી લઈ આવી, આશ્રમમાં આવી, રસોઈ સુંદર બનાવી. તે રસોઈ ભિન્ન રસોવાળી-સ્વાદિષ્ટ હતી. સાધુ મહાત્માઓ ખાઈને તૃપ્ત થાય તેવી હતી. એવી રસોઈ બનાવવામાં સીતાદેવી ભારે કુશલ હતાં. સાધુઓ ભોજન કરવા બેઠા ! પ્રેમનું એ પિરસણ હતું ! સાધુઓ તે જમ્યા અને સંતોષ પામ્યા.

શ્લોક:

પીપેપ્રચારકાર્યસ્ય વૃત્તાંતંસંનિવેદયચ ।

પ્રસન્નમાનસઃપીપાઃ પ્રશ્નશંસમહામતિન્ ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

ભોજન લેતી વખતે હિન્દુ ધર્મના એ ઉપદેશકોએ વિવિધ જનતામાં તેમના પ્રચાર કાર્યનું વૃત્તાંત કહી બતાવ્યું. તે સાંભળીને રાજર્ષિ પીપાણ ખૂબ રાજી થયા અને પ્રસન્ન મનથી તે પ્રચારક સાધુઓને હજારો ધન્યવાદ આપ્યા.

શ્લોકઃ

સીતાવણિક્સુતેનોક્તં સર્વવૃત્તતુવર્ણિતં ।

શ્રુત્વાતદનુષંગેણ ગંતુમૈચ્છત્સમાર્યકઃ ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

સાધુઓ વિદાય થયા પછી એકાન્તમાં સીતાદેવીએ તેમના સ્વામીને (બુદ્ધિમાન-પીપાળને) સીધું-સામગ્રી આપનાર યુવાન વેપારીની સાથે તેમને જે વાતચીત થએલી અને કયુલત આપેલી વિગેરે બધું વૃત્તાંત કહી બતાવ્યું. તે સાંભળી પીપા ખડખડ હસ્યો અને રાત્રિએ સીતાદેવીને લઈ તે યુવાન વેપારીને ત્યાં જવા માટે નક્કી કર્યું.

શ્લોકઃ

તસ્યાંનિશિમહામેઘોવવર્ષચાતિરંહસા ।

સીતાંસ્કંધેનિધાયાશુ કંબલાચ્છાયતદ્રપુઃ ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

રાત્રિનો સમય આવ્યો ! જવા માટે તૈયારી કરી ! તેટલામાં તો ભારે ગર્જના સાથે વીજળીના ચમકારા સાથે અતિ વૃષ્ટિના જેવો વરસાદ ખૂબ પડવા માંડ્યો. તે જોઈ પીપાએ સીતાદેવીને કામળો ઓઢાડ્યો અને ખભે બેસાડી ચાલવા માંડ્યું.

શ્લોકઃ

સીતાંસ્કંધાત્સમુત્તાર્ય સ્વયમેકાંતસંસ્થિતઃ ।

સીતાયૃહાન્તરંગત્વા ચાવ્હયત્તદ્રણિક્સુતં ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

એ વેપારીનું મકાન આવ્યું ! મકાનની ઓસરીમાં પીપાએ સીતાદેવીને ખભેથી ઉતાર્યા અને પીપાળ એક બાબુને ખૂણે એકાન્તમાં ઉભા રહ્યા. જ્યારે સીતાદેવી મકાનના અંદરના ભાગમાં દાખલ થયાં અને યુવાન વેપારીને સાદ પાડીને બોલાવ્યો.

શ્લોકઃ

સોપિજલપ્રપૂર્ણૈવ હ્યાદાયકુંડિકાંયૃહાત્ ।

પાદપ્રક્ષાલનાર્થાય જગ્રાહપાદપંકજૌ ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

એ યુવાન વેપારી સીતાદેવીની શરૂ ભરેલા જ એકા હતો. સીતાદેવીનો

સાઢ સાંભળતાંની સાથે તે ખૂશ થયો તથા સીતાદેવીના પગ ધોવા માટે કુંડી પાણીથી ભરી રાખી હતી તે લઈ બહાર નીકળ્યો અને પગ ધોવા માટે સીતાદેવીને વિનંતિ કરી.

શ્લોક:

સીતયાચ્ચતદાપ્રોક્તં નસ્ત:પાદૌસકર્દમૌ ।

અધુનાયદ્ધિકર્તવ્યં મવિલંબેનતત્કુરુ ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

સીતા સાધ્વીએ જણાવ્યું કે—મારા પગ કાઢવ વિનાના છે ! પાણીથી ધોવાની કંઈ જ જરૂર નથી ! તમારી સાથે કરેલી શરત પૂરી કરવા માટે હું આવી છું ! માટે જેમ અને તેમ જલ્દી કરો !

શ્લોક:

તદોવાચવણિક્ષ્રેષ્ઠો સીતાંસાધ્વીમપાસુલાં ।

વૃષ્ટિક્લિન્નેનમાર્ગેણ મહામલિમસેનયૌ ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે સીતાસાધ્વી પ્રત્યે આશ્ચર્ય સાથે તે યુવાન વેપારી બોલવા લાગ્યો કે—દેવી ! કેમ વાડ તમારા પગ ઠેરા છે ! વરસાદ વરસી રહ્યો છે ! રસ્તાઓ કાઢવથી ભરેલા છે ! એવા રસ્તા પસાર કરી તમે આવ્યા છો ! તે છતાં તમારો પગ કાઢવ વિનાના હોવાનું જણાવો છો તે બાણી મને નવાઈ થાય છે ! તેનું શું કારણ હશે વાડ ! મને કૃપા કરી જણાવોને !

શ્લોક:

અક્લિન્નપાદૌદ્રણ્યેતે બ્રૂહિતત્કારણંચકિં ।

સીતોવાચ્ચતદાર્નીસા યદાસીતપ્રસ્ફુટંવચ: ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

તેના જવાબમાં સાધ્વી સીતાએ જણાવ્યું કે—મારા પગ ઠેરા હોવાનું તેમજ આવા ભારે વરસાદમાં પણુ હું સહીસલામત આવી ચૂકી છું તેનું કારણ મારે તમને સ્પષ્ટ જણાવવું જોઈએ અને સત્યનું રક્ષણ કરવું જોઈએ.

શ્લોક:

પતિસ્કંધંસમાશ્રિત્ય કંબલાવરણેનચ ।

પ્રછન્નાઽહંસમાયાતા સત્યંકતુંવચસ્તવ ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

હે વેપારી ! મારી સાથે જે વાતની શરત કરી, શરતને અંગે સાધુઓને લોજન આપવા માટે તમે લોજનની સામગ્રી આપી તે વાત મેં મારા સ્વામીને કરી. તેથી તે ઘણા રાજ થયા અને મને તેમના ખસે બેસાડી કાઢ્યો. જોઠાડી વચન પાળવા માટે અમે બન્ને અહીં આવેલાં છીએ.

શ્લોકઃ

નિર્ભયંતદ્વચઃશ્રુત્વા સત્યંયદ્વૈર્યસંયુતમ્ ।

શ્રેષ્ઠીમૂઢતમોભૂત્વા પ્રાર્થયામાસમાતૃવત્ ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

સાધ્વી સીતાનું આવું નિર્ભયતાથી ભરેલું, સાચું તેમજ ભારે ધીરજવાળું વચન સાંભળીને પેલો યુવાન વેપારી તો મૂઢ બની ગયો, થરથરવા માંડ્યો અને માતાની પેઠે સીતાદેવીની પ્રાર્થના કરવા માંડ્યો.

શ્લોકઃ

રેમાતઃકૃતકૃત્યોઽસ્મિ ધન્યોસ્મિતવદર્શનાત્ ।

પાવનંમેઘહંજાતં પાદયોસ્પર્શનાત્તવ ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

હે માતા ! આજે તમારા દર્શનથી હું કૃતકૃત્ય થયો છું ! મારા જીવનને ધન્ય માનું છું ! તમારા જેવાં પતિવૃત્તા સાધ્વીનાં દર્શનથી મારો ગ્રહસ્થાશ્રમ પાવન થયો છે ! તમારા ચરણોના સ્પર્શથી મારી ભૂમિ પણ પવિત્ર બની છે !

શ્લોકઃ

બહિરાગત્યપીપંસ દૃષ્ટ્વાહર્ષમુપાગતઃ ।

ગૃહસ્થાંતઃપુરેનીત્વા મહાર્હ્યમાસનંદદૌ ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

પછી એ યુવાન વેપારી મકાનની બહાર નિકળ્યો ! પીપાજીને જોયા અને પ્રેમથી ભેટી, પગે લાગી, આગ્રહ સાથે વિનંતિ કરી, મકાનના અંદરના ભાગમાં લઈ ગયો અને મહામૂલ્ય આસન ઉપર પીપાજીને બેઠક આપી.

શ્લોકઃ

જગ્રહેપાદયોસ્તસ્ય પીપાઃભક્તવરસ્યચ ।

દંડવત્પ્રણિપત્યાથ સ્તુતિંચક્રેગુણાન્વિતાં ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

પછી ભક્ત પ્રવર્ષિ પીપાજીના ચરણોની પૂજા કરી અને દંડવત્ પ્રણામ

કયો. તથા તેમના પ્રચાર કાર્યનાં અનેક શુભોનું વર્ણન જેમાં સમાજેલું છે. જોવી હૃદયપૂર્વક પ્રાર્થના કરી.

શ્લોક:

ભગવન્સ્વમસિસંતાનાં ભક્તાનાંચશિખામણિઃ ।
ત્રાતાસિહિન્દુજાતીનાં શરણાગતવત્સલ ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—

હે ભગવન્ ! આપ મહિમશાલી સંતોના અને ભક્તોના શિખામણિ છો ! અખિલ-હિન્દ હિન્દુ જાતિના રક્ષક છો ! અને શરણે આવેલા માનવોને શરણ આપનાર છો.

શ્લોક:

કામક્રોધાનલેનાહં દગ્ધોસ્મિલોભાનિષ્ઠયા ।
પાપોહંદુષ્ટકર્માહં લોકવંચકમાયકઃ ॥૩૩॥

ભાવાર્થ—

હું મહા પાપી છું ! દુષ્ટ કર્મ કરનારો છું ! અને લોકોને છેતરનારાઓનો આગેવાન છું.

શ્લોક:

વશંગતોઽહં ભવત સ્તારય દીનવત્સલ ।
યુનઙ્મિસાધુનાં સંઘે વસિષ્ઠેત્વત્પદાંતિકે ॥૩૪॥

ભાવાર્થ—

આજે હું આપના શરણે આવેલો છું ! આપ દીનવત્સલ છો ! મને પાપીને બચાવો ! મને પાવન કરો અને સાધુ સંઘમાં જોડો.

શ્લોક:

મદીયંયદ્દનંસર્વં અર્પયેધર્મરક્ષણે ।
इतिप्रसादितःपीपा जगामस्वाश्रमेपुनः ॥३५॥

ભાવાર્થ—

મારી પાસે જેટલી મિલકત છે તે સઘળી સાધુસંઘના રક્ષણ માટે આપને હું આપુ છું અને હવે પછીથી પણ જે મારી પાસે દ્રવ્ય આવશે તે આપને હું અર્પણ કરતો રહીશ.

इतिश्रीवटालीवास्तव्येनगणपतिशंकरशास्त्रिणा विरचिते
अभिनवपीपाचरिते त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

અથચતુસ્ત્રિંશોલ્હાસઃ ।

(અનુષ્ટુપ-વ્રત્તમ્)

શ્લોકઃ

અથૈકસ્મિન્ દિનેતત્ર દૃષ્ટુમાશ્રમમાગતાઃ ।

વનચારાઃ સમાહ્યાતા ધાન્યાનયનકારિણઃ ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી કોઈએક દિવસે શ્રીપીપાળનો આશ્રમ જોવાને માટે કેટલાક વણુઝારાઓ આવ્યા. કે જેઓ બળદોની પોઠો મારફતે દેશની અંદર અનાજ પુર પાડનારા તથા કૃયવિકૃત કરનારા હતા.

શ્લોકઃ

પ્રવિણ્યાશ્રમશાલાયાં બલિવર્દાન્ વિલોક્યચ ।

ક્રયણાયમતિં ચકુર્વૃષમાન્ ભારવાહકાન્ ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

તેઓ સઘળા આશ્રમમાં આવ્યા અને આશ્રમની જુદી જુદી શાળાઓ જોવા માંડી. તેમાં બળદોની શાળા તેમને નજરે પડી. બળદો આંખ ઠરે તેવા હતા. શરીરે પુષ્ટ ભારે બળવાન અને અનાજની ગુણીઓને દૂર દૂર વહન કરી શકે તેવા શક્તિશાલી હતા. એ બળદોને ખરીદવા માટે ઉપરોક્તા વણુઝારાઓને ઇચ્છા થઈ.

શ્લોકઃ

પીપાસન્નિહિતેગત્વા પ્રપચ્છુર્મૂલ્યમાદરાત્ ।

एतद्गुणालयंषट्पदय रोगिणो शेरते भुवि ॥૩॥

ભાવાર્થ—

પછી એ વનચાર (વણુઝારાઓ) લોકો શ્રીપીપાળ મહારાજની પાસે ગયા. દંડવત્ પ્રણામ કરી ઉભા રહ્યા અને વિનંતિ કરવા લાગ્યા કે-આપનો આશ્રમ ઘણો સુંદર છે ! આશ્રમનું પ્રેક્ષણ કરતા કરતા અમે બળદોની શાળા જોઈ ! બળદો અમને પસંદ પડ્યા છે માટે જો વેચવાના હોય તો અમે ખરીદી શકીશું. આપ જેટલું મૂલ્ય કહેશે તેટલું સંપૂર્ણ આપવા માટે અમે તૈયાર છીએ. ત્યારે પીપાળએ જવાબ આપ્યો કે-ઠાલા વણુઝારા ભાઈઓ ! આ બાળુમાં રહેલી રોગીઓની શાળા (ચિકિત્સાલય) છે તે જુઓ ! જેમાં રોગીઓ જમીન ઉપર આજોડે છે અને દુઃખી થઈ રહેલા છે.

શ્લોકઃ

હસ્તપાદાક્ષીસંછિન્ના આહ્વે લુંઠકૈઃસહ ।

તેષાં સંવાહમાર્થાય રુદ્ધાસ્ત્વનદુહશ્રયે ॥૪॥

ભાવાર્થ—

જેઓ લૂંટારાઓ સાથેની લઠાઈમાં ધાયલ થએલા છે ! જેમના હાથ-પગ આંખો વિગેરે અવયવો વિધર્મી પાપીઓએ છૂંદી નાખ્યા છે ! એવાઓને લાવવા અને રાખવા માટે, તથા આશ્રમની બહાર અને અંદર આવ-જા કરવા માટે, ગાડાં-છકડાને વહેવા માટે (રોગીઓની સેવા અર્થે) આ બળદોને રાખવામાં આવ્યા છે.

શ્લોકઃ

તેષાં વિક્રયણંનાસ્તિ સંઘસ્થાનાં ધનંત્વિદં ।

સંઘસ્ય સર્વવૃત્તાંતં કથિતં સાધુભિર્યદા ॥૫॥

ભાવાર્થ—

એ બળદો આશ્રમનું ધન છે ! આશ્રમવાસિઓની સેવા અર્થે શ્રીમંતોએ સમર્પિત કરેલું છે ! તેને સુરક્ષિત રાખી, તેના સદુપયોગ કરવાની અમારી ફરજ છે ! આશ્રમો અને આશ્રમોની મિલકતોની માલિકી અખિલ-હિન્દુ-હિન્દુ સાધુસંઘની છે ! તે અમારાથી વિક્રય શી રીતે થઈ શકે ? વળી પીપાણ્યએ વણુઝારાઓને સાધુસંઘનું વૃત્તાંત કહી સાધુસંઘના ઉદ્દેશો વિસ્તાર સાથે કહી બતાવ્યા.

શ્લોકઃ

તદાતેવનજારાશ્ચ પ્રદદુર્ધનમિપ્સિતં ।

સંઘસ્થાનાંસહાયાર્થં વયંતિષ્ઠેમસર્વદા ॥૬॥

ભાવાર્થ—

આ બધું વૃત્તાંત સાંભળી એ આવેલા વણુઝારાઓ ખૂબ રાજી થયા અને તેઓ સાધુસંઘમાં હાખલ થઈ સાધુસંઘ અને તેનાં કેન્દ્રોની રક્ષા માટે ઉદારતા બરેલું ધન આપ્યું. અને હંમેશાં આપતા રહેવાને માટે પ્રતિજ્ઞાથી બંધાયા.

શ્લોકઃ

इति विज्ञापनंकृत्वा जग्मुस्तेस्वालयंप्रति ।

अथकश्चिन्नृपश्रेष्ठो पीपादर्शनमागतः ॥७॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે ઉપરોક્ત વનચારાઓ (વણુચારાઓ) શ્રીપીપાળ મહારાજને વિજ્ઞાપન કરી પોતાપોતાના સ્થાને ગયા. ત્યાં પછી કોઈએક શ્રેષ્ઠ રાજા શ્રીપીપાળ મહારાજના દર્શન માટે આશ્રમમાં આવ્યો.

શ્લોકઃ

આગતાયનૃપતયે ચક્રેસ્વાગતમુત્તમં ।
નૃપપ્રાર્થનયાતેન શિષ્યત્વંતસ્યસ્વીકૃતં ॥૮॥

ભાવાર્થ—

પીપાળનાં દર્શન કર્યાં ! વંદન કર્યું અને તેણે સાધુસંઘની માહિતી મેળવી. તેના યમ-નિયમો સમજી લઈ શિષ્ય થવા માટે પીપાળને પ્રાર્થના કરી. તે પરથી શ્રી પીપાળએ તેને શિષ્ય તરીકે સાધુસંઘમાં દાખલ કર્યો.

શ્લોકઃ

સાધુસંઘેપ્રવેશાય નિયમાઃસર્વમાનિતાઃ ।
સ્વયં ચ સાધુનાંસંઘે માર્યાં સ્ત્રીસંઘકર્મણિ ॥૯॥

ભાવાર્થ—

વળી સાધુસંઘના જે જે નિયમો હતા તેનાં પ્રતિજ્ઞાપત્રો ઉપર કબૂલત આપી અને તેની પોતાની રાણીને પણ સાધ્વીસંઘમાં જોડી દેવા માટે પ્રતિજ્ઞાપત્ર ઉપર કબૂલત આપી.

શ્લોકઃ

સ્વસ્યપ્રજોપદેશાર્થં ગુરવેસન્નિવેદિતં ।
સ્વકીયમિત્રરાજાનાં નિયોક્ષ્યે સંઘસત્પથે ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી રાજાએ પોતાના દેશની પ્રજાને ઉપદેશ કરવા માટે શ્રીપીપાળ મહારાજને પોતાની રાજધાનીમાં આવવા માટે વિનંતિ કરી. તેમજ તેના મિત્ર રાજાઓને પણ સાધુસંઘમાં જોડી દેવા વિષે તેણે જાહેર કર્યું.

શ્લોકઃ

તતઃપીપારાજયોગી શિક્ષણાય મનોદધે ।
વનૌકસાંવિનોદાય ગિરિકંદર વાસિનાં ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી એ રાજયોગી પીપાળએ વનવાસિ અને પર્વતોના જંગલમાં રહેનારા જંગલી લોકોને શિક્ષણ આપવા માટે યોજના ધડી.

શ્લોક:

નિર્મિતા વિવિધાઃશાલાઃ પ્રયોગજ્ઞાનહેતવે ।

સાક્ષરત્વવિધાનાર્થં પરિવર્ધિતશ્રેણિજાં ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

પછી શ્રી પીપાલએ શિક્ષણ અને તેના પ્રયોગો માટે વિવિધ શાળાઓ નિર્માણ કરી. અને તેમાં શિક્ષણ આપવાનું શરૂ કર્યું. તથા પ્રયોગોનું જ્ઞાન આપવા માટે કાર્ય ચાલુ કર્યું.

શ્લોક:

બ્રાહ્મણાઃ શિક્ષિતાસ્તત્ર નિયુક્તાઃ સાક્ષરોત્તમાઃ ।

સર્વોભ્યોઽ ભિન્નભાવેન શિક્ષાદાતું સમુત્સુકાઃ ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

શિક્ષણ આપવા માટે વ્યાપક જ્ઞાનવાળા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને યોજ્યા. કે જેઓએ બધી વર્ણના લોકોને ભિન્નભાવ તથાજ્ઞાને શિક્ષણ આપવાની શરૂઆત કરી. તેમજ પ્રયોગોનું જ્ઞાન પણ સહૃદયભાવે આપવા માંડ્યું.

શ્લોક:

આયુર્વેદોધનુર્વેદો વેદોગાંધાર એવ ચ ।

અર્થશાસ્ત્રે ચ નૈપુણ્ય મભવત્તત્રવૈકિલ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—

આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ, ગાંધર્વવેદ, અર્થશાસ્ત્ર, ધર્મશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર, સમાજ-શાસ્ત્ર, યોગશાસ્ત્ર વિગેરે અનેક શાસ્ત્રોનાં અંગો વ્યવહાર દ્રષ્ટિએ સર્વોપયોગી-સર્વોપકારક એવાં શિખવવા લાગ્યા.

શ્લોક:

પ્રયોગસહિતંજ્ઞાનં વિજ્ઞાનેનસમન્વિતં ।

સર્વભ્યો હિન્દુજાતિભ્યો પ્રદાનાયનિરાકૃતં ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

અને એવાં ઉપરોક્ત સર્વશાસ્ત્રોનું જ્ઞાન તેની પ્રયોગ-વિધી અને ઉપપત્તિ સાથે સર્વજાતિના હિન્દુઓને આપવા માંડ્યું.

શ્લોક:

સહસ્રસંખ્યકાસ્તત્ર અધીયંતે નરોત્તમાઃ ।

યથાવદ્દિન્દુજાતાનાં સમુત્કર્ષોશુકંભવેત્ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

એ મહાવિદ્યાલયમાં આર્ષદ્રષ્ટિએ હજારોશ્રેષ્ઠ પુરુષો દૂરદૂરથી આવી

રસપૂર્વક શિક્ષણ લેવા માંડયા. કે જેનાથી હિન્દુભૂતિમાંથી નષ્ટ થએલું બળ-
બુદ્ધિ વિગેરેનું ગૌરવ પુનઃ પ્રાપ્ત થાય.

શ્લોકઃ

સ્વલ્પેસ્વલ્પે ચ કાલે ચ શિક્ષણં સમવાપ્ય ચ ।

ધર્મસંરક્ષણાર્થાય તત્પરા સંભવંતિ હિ ॥ ૧૭ ॥

ભાવાર્થ—

એ આશ્રમમાં નિષ્ણાત શિક્ષકોના ચતુરાઈ ભરેલા શિક્ષણનાં પ્રભાવથી
ટુંકા ટુંકા સમયમાં ઘણા યુવાનો શિક્ષણ લઈ વિદ્વાન થવા લાગ્યા. અને તેનો
યુવક શિક્ષિત સંઘ બનવા લાગ્યો. એવા શિક્ષિતસંઘો હિન્દુધર્મનું રક્ષણ કરવા
માટે શિક્ષણપ્રચાર વિગેરે કાર્યોમાં પહોંચી વળવા લાગ્યા.

શ્લોકઃ

સશસ્ત્રપાણયોદ્યેતે યુવાનો બ્રહ્મવર્ચસઃ ।

આત્મનઃ હિન્દુધર્મસ્ય રક્ષણસ્ય ચ કર્મણિ ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

વળી એ બ્રહ્મચારીઓ ધનુર્વેદનું શિક્ષણ લઈ નિષ્ણાત થએલા હતા.
તેઓ આવી પડતી આફતો દૂર કરવા માટે ઘણા ભાગે નિઃશસ્ત્ર પ્રતિકાર
કરવા લાગ્યા. અને પૂરી આફતના સમયે નિઃશસ્ત્ર પ્રતિકારને નહિ માન-
નારાઓ, પાપી, દુષ્ટ અને લૂંટાડુઓની સામે સશસ્ત્ર પ્રતિકાર કરતા રહેતા.

શ્લોકઃ

સહસ્રસંખ્યકાન્વીરાન્ દ્રષ્ટ્વાધૈર્યં વ્રજંતિ ચ ।

લોકાસ્તદાનિર્નિર્ભયત્વં સમાપન્નાઃસ્વરક્ષણે ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

એ શિક્ષણથી-જ્ઞાન-વિજ્ઞાનથી-બળ-બુદ્ધિથી નિષ્ણાત થએલા અને
પ્રત્યેક પ્રાન્તોમાં ઉપદેશ અને પ્રયોગો માટે ધૂમતા બ્રહ્મતેજસ્વી બ્રહ્મચારીઓને
એક પ્રત્યેક પ્રાન્તની હિન્દુપ્રજામાં નવચેતનથી ભરેલા બાણે પ્રાણો પ્રગટ
થયા હોય તેવું લાગવા માંડ્યું અને હિન્દુઓ પોતાનું આત્મરક્ષણ કરવા
માટે પોતે જ તત્પર રહેવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે દિનપ્રતિદિન નિર્ભયતાનો
સંચાર થવા લાગ્યો અને ધીરજૂષી આત્મશક્તિનો આશ્રય લઈ આવી પડતાં
દુઃખજૂષી દુશ્મનોનાં વાદળોને દૂર કરવા માટે સમર્થ થવા લાગ્યા.

શ્લોકઃ

સમસ્તે હિન્દુદેશે ચ પ્રચારંસહસ્રાઽભવત્ ।

લોકાભૈયૂથશોભૂત્વા ધર્મરક્ષાઘ્યધુર્મુદુઃ ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે સમસ્ત હિન્દના હિન્દુઓનાં વીજળીવેગે હિન્દુત્વના પ્રચારને મહામંત્ર કૂંકાતો રહેવા લાગ્યો, બહેર હિંમત કેળવાતી રહી અને રક્ષણને માટે સ્વયં નિર્ણય કરવાની સ્ફૂર્તિ ભારે ભેરથી બગ્ગત થઇ કે જેના પ્રભાવે હિન્દુ જનતામાં સંગઠન પછી રીતે થવા લાગ્યું અને એ સંગઠનના પ્રભાવથી આત્મરક્ષણ કરવા માટે ઘણી સુગમતા પેદા થઇ.

શ્લોક:

તતઃપૂર્વોક્તભૂપસ્ય જગામનગરેપુનઃ ।

પીપાઃસાધુવરેણ્યાનાં વંદનીયોસસીતયા ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

ત્યાં પછી જે રાજાએ પીપાણને તેની રાજધાનીમાં આવી ઉપદેશ કરવા માટે વિનંતિ કરી હતી એ સુરજસેનને ત્યાં તેના નગરમાં સાધ્વી સીતાણ સાથે પીપાણએ જવા વિચાર કર્યો.

શ્લોક:

ન તત્રતસ્યકેનાપિ સ્વાગતં ભાવપૂર્વકં ।

ન કૃતંવાણિસન્માનં ન કૃતંતસ્યગૌરવં ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

સંતશિરોમણિ પીપાણ ઉપદેશ પ્રચારને માટે ત્યાં ગયા અને રાજાને ખબર આપી છતાં પીપાણનું કે સાધ્વી સીતાદેવીનું કોઇએ સ્વાગત કર્યું નહિ તેમજ અતિથિ તરીકે માન-સન્માન પણ આપ્યું નહિ.

શ્લોક:

બહિઃશાલાં સમાવિષ્ય તસ્થૌતત્ર સમાર્યકઃ ।

પૃષ્ઠવાન્ ભૂપભૃત્યાય ભૂપઃકિંકુરુતેઽધુના ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

એમ છતાં પીપાણએ તથા બક્તિમતિ સીતાદેવીએ સુરજસિંહ રાજાના બહારના ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. અંદરના મકાનમાંથી રાજાનો નોકર આવ્યો. તેને પીપાણએ સૂચવ્યું કે—તમારા મહારાજા હાલમાં શું કરે છે ?

શ્લોક:

અસ્માકં નૃપશાર્દૂલો ભગવદ્ધ્યાનતત્પરઃ ।

નાન્યંકિંચિચ્છ્રીરામસ્ય પાદાબ્જેન વિનાપુનઃ ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

ઉત્તર આપતાં નોકરે કહ્યું કે—અમારા શ્રીમાન્ મહારાજ હાલ શ્રી રામચંદ્રજીની પૂજા અને ધ્યાન કરે છે. તેઓ પૂજા અને ધ્યાનના પ્રસંગે કોઈ વાત તરફ લક્ષ આપતા નથી. ફક્ત શ્રીરામચંદ્રજીના ચરણ-કમલના ધ્યાન સિવાય બીજું ધ્યાન પણ કરતા નથી.

શ્લોકઃ

इत्थं वै भाषमाणंतं पीपामंदं जहासह ।

तव भूपालचित्तंच भ्रमतिचर्मकृद्गृहे ॥ ૨૫ ॥

ભાવાર્થ—

નોકરની આ વાત સાંભળી પીપાજીને ખડખડ હસવું આવ્યું. હસતે મોઝે કહેવા લાગ્યા કે—હૈં ! શું તારા રાજા શ્રીરામચંદ્રજીનું ધ્યાન કરે છે કે મોચીવાડે ખાસડાં સીવનારનું ધ્યાન કરે છે ! તારા મહારાજને આ વાત કહેજે અને જે જવાબ આપે તે સાંભળીને અહીં આવીને કહેજે.

શ્લોકઃ

निश्चितावधि पर्यंतं नानीतौपानहौऽधुना ।

अतः क्रुद्धेन मनसा चर्मकारंतु भर्त्स्यति ॥ ૨૬ ॥

ભાવાર્થ—

અહ્યા ! તારા મહારાજ તો ભારે ક્રોધના આવેશમાં આવી ચૂક્યા છે ! મોચીને ગાળો હઈ રહ્યા છે અને કહે છે કે—વાયઠા કરેલા વીતી ગયા પણ હજી પહેરવાના ખૂટ આવી શક્યા નથી. માટે આ મોચી કેવો દુષ્ટ સમજવો ! આ પ્રમાણે ખૂબ બબડાટ કરી રહ્યા છે.

શ્લોકઃ

श्रुत्वे तं भाषणं पीपश्चकितोभून्नृपस्तदा ।

देवागारात् समागत्य पीपायोगिं ननामह ॥ ૨૭ ॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે દેવગૃહમાં બેઠેલા રાજાએ પીપાજીના સીધા શબ્દો સાંભળીને, તેના મનની હકીકત પીપાજી બઘી ગયા છે એમ માનીને તુર્ત જ અંખવાણે ખસી ગયો અને ધ્યાનનો ઢોંગ છોડીને તુરત જ બહાર આવ્યો અને ત્રિકાલ-દર્શી પીપાજીને હંડવત પ્રણામ કર્યા.

इति श्रीवटाली वास्तव्येन गणपतिशङ्कर

शास्त्रिणा विरचिते अभिनव

पीपाचरिते चतुस्त्रिंशोऽल्लासः ।

(૧) સદર સુરજસેન રાજાની કથા “પીપાપરચરી” પૃ. ૪૩ માં જુઓ.

અથપંચત્રિંશોલ્હાસઃ ।

અનુષ્ટુપ-વૃત્તમ્

શ્લોકઃ

તદંતરે ગુપ્તદૂતો દેશવૃત્તાંતહારકઃ ।

વૃત્તં નિવેદિતું દિલ્હી માગચ્છન્નૃપતિંપ્રતિ ॥૧॥

ભાવાર્થ—

એ અરસામાં દિલ્હીપતિ સમ્રાટનો ગુપ્ત દૂત કે જે છૂપી ખાતમીઓનો સંગ્રહ કરી રહ્યો હતો તે વૃત્તાંત નિવેદન કરવા માટે દિલ્હીમાં આવ્યો.

શ્લોકઃ

મહમ્મદંતક્ષલક્ષ્યં સંમિલ્ય રહસિસ્થિતં ।

કથયામાસ વૃત્તાંતં પ્રણિપાતપુરઃસરં ॥૨॥

ભાવાર્થ—

મહારાજાધીરાજ મહમ્મદ તથાલખને પ્રણામ કરી, એકાન્તમાં મળી સર્વ વૃત્તાંત નિવેદન કરવા લાગ્યો,

શ્લોકઃ

ભારતે તવ વર્ષેસ્મિન્ લોકાઃ સ્વચ્છંદગામિનઃ ।

તુચ્છીકૃત્યતવાજ્ઞાંચ વર્તેતે સ્વાત્મકર્મસુ ॥૩॥

ભાવાર્થ—

હે મહારાજા ! તમારા આ ભરતખંડની અંદર પ્રજા વર્ગના લોકો તદ્દન સ્વચ્છંદી ઉચ્છ્રાંખલ અને બહેકી ગયા છે. અને તમારા હુકમોને તુચ્છકારી સ્વચ્છંદપણે વર્તે છે. (કોઈ અમલદારોનું કહ્યું માનતા નથી.)

શ્લોકઃ

રામાનંદો મહાયોગી લોકાનાં નાયકાગ્રણિઃ ।

સંસ્થાપ્ય સાધુસંઘં ચ હિન્દુધર્મં ચ રક્ષતિ ॥૪॥

ભાવાર્થ—

વળી રામાનંદ મહારાજ નામે એક મહાન સાધુ મહાયોગી છે અને ભારતવર્ષના હિન્દુમાત્રના નાયકોનો એ મોટો અગ્રગણ છે. તેમણે બારે સંખ્યામાં મોટો સાધુસંઘ સ્થાપ્યો છે અને તે સંઘની મારફતે હિન્દુઓનું રક્ષણ કરે છે.

શ્લોકઃ

હ્યેતસ્મિન્ સાધુસંઘેચ નાયકાઃ સંતિ દ્વાદશાઃ ।
સાધુવૃંદં સમાવૃત્ય ભ્રમંતિ પ્રાન્તદ્વાદશે ॥૫॥

ભાવાર્થ—

એ સાધુસંઘમાં બાર સાધુઓ લોકમાન્ય ગણાતા, પ્રચારકાર્યમાં બાહોશ છે અને તે લોકમાન્ય ગણાતા એક એક સાધુની સાથે લાખો સાધુઓ અનુયાયિ તરીકે રહે છે અને પ્રચારકાર્ય હૃદયસ્પર્શી કરી રહ્યા છે.

શ્લોકઃ

પ્રાન્તેષ્વેતેષુ સર્વેષુ કેન્દ્રાણિસ્થાપિતાનિચ ।
ઉપકેન્દ્રાણિ ગ્રામેષુ પત્તનેષુ મહત્સુચ ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ—

વળી હિન્દના બાર મોટા મોટા પ્રાન્તો છે. તે પ્રત્યેક પ્રાન્તમાં એક એક સ્થાપી તેનાં પેટા કેન્દ્રો યાને ઉપકેન્દ્રો નાનાં મોટાં કંઈક ગામો-શહેરો અને અને ગામડાઓમાં સ્થાપ્યાં છે. એ પ્રત્યેકમાં એક એક મહંત તરીકે બોળાતો સાધુ હજારો સાધુશિષ્યોને સાથે રાખી શકે છે તથા તેમની મારફતે વ્યક્તિ વ્યક્તિમાં ઉપદેશ કરવાનું કામ બેરહાર ચલાવી રહ્યા છે.

શ્લોકઃ

સ્વેતેષુ સ્વર્વટવૃંદે મહસ્તંભાદિસાધનૈઃ ।
ક્રીડંતિબલવર્ધંતિ ગ્રામિણોબલવર્ધિનઃ ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ—

વળી એ કેન્દ્રો ઉપકેન્દ્રો અને લઘુકેન્દ્રોમાં વધારે તો શું પણ એક નાનામાં નાના ગામોમાં કે જેમાં હિન્દુ વસ્તી હોય શકે છે તેમાં બળ અને ખુદ્ધિ કેળવવા માટે મલખાંબ વિગેરે સાધનો રાખી શિક્ષણ આપતા રહે છે.

શ્લોકઃ

બહવસ્ત્યાગિનઃ પ્રાયા દ્રવ્યંતેચોપદેશકાઃ ।
બુદ્ધિવર્ધનહેતૌચ પાઠશાલાઃ પ્રતિષ્ઠિતાઃ ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ—

વળી એ બળ-ખુદ્ધિવર્ધક શિક્ષણ આપવાના કામમાં રોકાએલા સાધુઓ પૂર્ણ ત્યાગિઓ હોય છે અને સ્થળે સ્થળે હિન્દુ ધર્મના મર્મને સમજાવનારાં

પુસ્તકો-ગ્રંથો અને નાની મોટી કંઇક પુસ્તિકાઓ આપી શિક્ષણ આપતા રહે છે. તેમજ પાઠશાળાઓમાં હિન્દુધર્મશાસ્ત્રોનું શિક્ષણ વિદ્યાર્થીઓને અપાવતા રહે છે.

શ્લોક:

તત્રસર્વાસુશાલાસુ જ્ઞાનં વૈ સર્વશાસ્ત્રજં ।

દીયતે હિન્દુધર્મસ્ય પ્રોત્તતિં ચ યથા ભવેત્ ॥ ૯ ॥

ભાવાર્થ—

એ શાળા-પાઠશાળા અને વ્યાયામશાળાઓમાં ઉત્તતિકારક હિન્દુધર્મનું શિક્ષણ અપાતું રહે છે અને શિક્ષણ લઇને તૈયાર થતા યુવાન ઉપદેશકો હજારો અને લાખોની સંખ્યામાં વગર વેતને ફરતા રહે છે અને શિક્ષણ આપતા રહે છે. એટલે કે સ્થિર પાઠશાળાઓ અને ફરતી પાઠશાળાઓ મોટી સંખ્યામાં ચાલ્યા કરે છે.

શ્લોક:

एवं बुद्धिप्रभावाच्च बलसंवर्धनेन च ।

हिन्दुजन समाजस्य स्वातंत्र्यमभिकांक्षति ॥ ૧૦ ॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે હિન્દુ સમાજ તેના બુદ્ધિપ્રભાવથી અને બળના ઉત્કર્ષથી ધર્મનું સ્વાતંત્ર્ય મેળવવાને માટે પ્રયત્ન કરતો જણાય છે.

શ્લોક:

बहवः क्षत्रियाः शूराः युद्धायकृतनिश्चयाः ।

स्वे स्वे राज्ये स्वतंत्राश्च योद्धुकामासमुत्सुकाः ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે સાધુસંઘની પ્રવૃત્તિમાં કેટલાએ શૂરવીર ક્ષત્રિય રાજા-મહારાજાઓ જોડાયા છે અને પોતે સ્વતંત્ર હોવાનું જણાવે છે. તથા એમની ધાર્મિક સ્વતંત્રતાને અટકાવવા જેવું કંઈ લાગતું હોય તો ત્યાં તેઓ લડાઈ કરવાનું બહાર કરે છે.

શ્લોક:

प्रान्ताऽधिकारिणोयेच वीराध्यंतेत्वयासह ।

करप्रदातुंनेच्छन्ति क्षत्रियैः सहसंगताः ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—

વળી જે જે પ્રાન્તોના અધિકારીઓ કે જેઓ મુસલમાન સરસુખાઓ આપે નિમેલા છે તે પશુ પોતે સ્વતંત્ર બની ગએલા છે અને તમારા સાથે બારે વિરોધ ચલાવી રહ્યા છે. અને મુસલમાન ખાદશાહી સલ્તનતને કર-ખંડણી વિગેરે આપવા ઇચ્છતા નથી એટલું જ નહિં પણ ક્ષત્રિય સરદારો સાથે તેઓ મળી ગએલા છે.

શ્લોકઃ

માલવાધિપતિઃ પીપાઃ કર્મયોગવિદાંવરઃ ।

રામાનંદોપદેશેન હિન્દુધર્મ સુરક્ષતિ ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—

વળી માળવાનો અધિપતિ નામે રાજા પીપા કે જે બારે કર્મયોગી છે તે શ્રી રામાનંદજી મહારાજના ઉપદેશથી ત્યાગી બની હિન્દુધર્મનું ગૌરવ વધારી રહ્યો છે તથા રક્ષણ કરે છે. (પ્રચારકાર્ય વેગથી કરી રહ્યો છે.)

શ્લોકઃ

યોગશિક્ષાવિધાનેન હિન્દુધર્મસ્ય ગૌરવં ।

દર્શયિત્વાવિધર્મસ્થાનં સ્વધર્મે સ્વીકરોતિચ ॥ ૧૪ ॥

ભાવાર્થ—

વળી યોગશાસ્ત્રના વિધાનથી અને અદ્ભૂત ચમત્કારોથી વિધર્મીઓને પશુ ચકિત્ કરી-આકર્ષીને હિન્દુધર્મમાં પ્રવેશ કરાવે છે. એમ હિન્દુધર્મનું ગૌરવ દિનપ્રતિદિન વધારતો ચાલે છે.

શ્લોકઃ

શુદ્ધિશાસ્ત્રવિધાનેન કરોતિ શાસ્ત્રવિત્તમૈઃ ।

વર્ણાશ્રમસ્યમર્યાદાં રક્ષણં ચ યથાભવેત્ ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—

વળી પરધર્મી પતિત અને અહિંકૃત થએલા લોકોની વિક્ષાનોદ્ધારા શાસ્ત્રોક્ત રીતે શુદ્ધિ કરીને પોતપોતાના વર્ણ અને આશ્રમોમાં સ્થાન આપે છે તથા વર્ણાશ્રમની મર્યાદાનું રક્ષણ કરે છે.

શ્લોકઃ

દૃત્યં સર્વેષુ પ્રાન્તેષુ પ્રભાવઃ પરિમીયતે ।

પીપામત્કોપદેશસ્ય બલબુદ્ધિર્વિવર્ધનઃ ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે હિન્દુસ્તાનનાં સર્વ પ્રાન્તોમાં બળ અને બુદ્ધિને વધારનાર સંતશિરોમણિ પીપાચના ઉપદેશનો પ્રભાવ ગવાઈ રહ્યો છે.

શ્લોક:

તથૈવકબીરો ભક્તઃ મુસ્લિમેષૂપદેશકઃ ।

મુસ્લિમાન્ હિન્દુધર્મે ચ સ્વીકરોતિ દિવાનિશં ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—

વળી તેવી જ રીતે ભક્તશિરોમણિ શ્રી કબીરજીના પ્રચારનો પ્રભાવ મુસલમાનોમાં ગવાઈ રહ્યો છે અને હિન્દુધર્મના મર્મ સમજાવી મુસલમાનોને હિન્દુધર્મમાં સ્વીકારે છે. તથા તેમને હંમેશને માટે અપનાવી લેવા શુદ્ધિ કરી સંગઠનમાં બેઠી દે છે.

શ્લોક:

बहवो मुस्लिमाः प्रायः हिन्दु धर्मानुयायिनः ।

हिन्दुभिः मुस्लिमैः सार्धं सख्यंदर्शयति ध्रुवं ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—

વળી હે દિલ્હીપતિ ! ઘણો મોટો ભાગ મુસલમાનોના પશુ હિન્દુધર્મમાં મળી ગયેલો છે અને હિન્દુઓ સાથે મિત્રતામાં બેઠાઈ મુસ્લિમધર્મ તથા હિન્દુધર્મ એ બન્નેનું ગૌરવ વધારવા તથા હિન્દુ-મુસલમાનોનું હિત સાધવા ધર્મની દ્રષ્ટિએ પ્રયત્ન કરી રહેલો છે.

શ્લોક:

कबीरं स्वगुरुमत्वा सम्यगाराधयन्ति च ।

पुराणं च कुरानंच मन्यन्ते मानयन्ति च ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—

વળી એ મુસલમાનોના મોટા સમુદાય કબીરજીને શુદ્ધ તરીકે માની તેમને કબીરસાહેબ તરીકે સંબોધે છે અને કબીરસાહેબનાં વચનો-ઉપદેશો હંમેશાં શ્રવણ કરતા રહે છે. વળી પુરાણ અને કુરાન એ બંનેને એક સરખાં પૂજ્ય ગણે છે તથા બન્ને ધર્મો એક જ પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ કરાવી આપનાર છે એમ માને છે.

શ્લોક:

तथैव हिन्दुनां संताः भावनिर्जितचेतसा ।

कबीरोक्तेन मार्गेण प्रगतिं कुरुतेऽनिशं ॥૨૦॥

ભાવાર્થ—

વળી કળીરજની ઉપદેશામૃત વાણી શ્રવણ કરી ઘણા હિન્દુ ભક્તો ભાવ-
ભિન્ના ચિત્તથી કળીરજએ કહેલા હિન્દુ-મુસ્લિમ ઐક્યતાના સન્માર્ગને
અનુસરે છે તથા હિન્દુ-મુસ્લિમોની ઉન્નતિ થાય તેવા પ્રયત્નમાં રહેતા દેખાય છે.

શ્લોકઃ

इत्थं मुस्लिमहिन्दूनां महदैक्यं सुसाध्यति ।

कबीर सदृशाऽन्येच हिन्दूधर्म प्रचारकाः ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે મુસલમાનો અને હિન્દુઓ પરસ્પર વિચારોનું સંગઠનદ્વારા
પોતાનું ઐક્ય હંમેશાં કાયમ રહે તથા ધર્મ પાળવામાં સૌ સ્વતંત્ર રહે એવી
રીતે પ્રયત્ન કરી રહેલા છે. અને પરસ્પર પ્રેમભાવનું વર્તન બતાવી રહ્યા છે.
તેવી જ રીતે શ્રીરામાનંદજી મહારાજના બીજા કેટલાક શિષ્યો ઉપદેશો આપી
રહેલા છે અને પ્રચારનું કામ કરી રહેલા છે.

શ્લોકઃ

हिन्दुहितविवर्धते पर्यटन् विदिशंदिशं ।

उत्थानं सर्वहिन्दूनां कुर्वते सर्वतोदिशि ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે દરેક પ્રાન્તોમાં યાને હિંદુસ્તાનના સઘળા ભાગોમાં એ સાધુ
સંઘના અનેક સાધુઓ દિશાઓ-વિદિશાઓમાં ખૂણે ખૂણે હિન્દુત્વના પોકાર
કરી હિન્દુભૂતિનું ભારે ઉત્થાન કામ સાધ્ય કરી રહેલા છે.

શ્લોકઃ

इति दूतेन वृत्तांतं कथितं यत् सविस्तरं ।

दिल्लीपो मंत्रिभिःसार्धं श्रुत्वा मूढतमो भवत् ॥૨૩॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે શુભ દૂતે સર્વ વૃત્તાંત કહી રહ્યા પછી એ વૃત્તાંત સાંભળીને
આશ્ચર્ય પામેલા દિલ્લીપતિએ દૂતને વિદાયગીરી આપી. તથા મંત્રિઓને
બોલાવી મસલત કરવા માટે વિચારવા લાગ્યા.

શ્લોકઃ

अन्येषुः मंत्रिभिः सार्धं चक्रवृत्तस्य मंत्रणां ।

तदैकोकथयामास दंडयास्तेष्वुपदेशकाः ॥૨૪॥

ભાવાર્થ—

બીજે દિવસે મંત્રિઓને બોલાવી વિચારની આપણે ઉલટ-સુલટ એમ અનેક રીતે કરી. આખરે એક મુખ્ય મંત્રિએ જણાવ્યું કે-હે રાજનું! એ ઉપદેશકોને પકડી તેમનો દંડ-સજા કરવી બેઠાં.

શ્લોક:

અથવાબંધનાગારે ધર્શયિત્વા નિવેશનં ।

કુરુ શીઘ્રં મહારાજ નેત્રન્ હિન્દૂપદેશિનઃ ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—

અથવા એ ભક્તો-સંતોને પકડીને કેદખાનામાં પકડી રાખવા બેઠાં એ જેથી તેઓ ઉપદેશ કરતા બંધ રહે.

શ્લોક:

શત્રવઃ સામદાનેન વશન્નાયાન્તિ દુર્ધરાઃ ।

અતસ્તે દંડમર્હતિ પ્રભાવાદ્રાજં તેજસા ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—

અથવા હે રાજનું! એવા હઠીલા શત્રુઓને હુંમેશને માટે વશ રાખવા માટે પ્રથમ સામ અને દામની યોજના કરવી બેઠાં-બારે સંભાવતો કરવી બેઠાં. અને બની શકે તો સૌથી પ્રથમ સાન્તવન આપવું બેઠાં. એમ બે એ સાધ્ય ન રહે તો આખરે દંડ અને લેહના ઉપાયો રચવા બેઠાં.

શ્લોક:

તત્ક્ષણેનૃપતિઃ પ્રાહ જ્યેષ્ઠં મંત્રવિદાંવરં ।

ઉદ્ધતાન્ નાયકાન્ ધૃષ્ટમાજ્ઞાપત્રેણ ચાત્મનઃ ॥૨૭॥

ભાવાર્થ—

ત્યારે તેજ વખતે દિલ્હીપતિ બાદશાહે સૌથી સર્વાધિકારી મંત્રિને જણાવ્યું કે-આ દેશના નાયકો ઉદ્ધત છે અને ખૂબ હીલચાલ મચાવી રહ્યા છે. માટે એવા ઠરેકને પકડવાનો હુકમ છોડો અને પકડી મંગાવી દિલ્હીના કેદખાનામાં સજા મજૂરીની સજા સાથે રાખો !

શ્લોક:

લિખિત્વાતદ્રદાજ્ઞાંચ દૂતાનાહૂય તાન્દદત્ ।

દૂતાપ્યનુગ્રહમત્વા પ્રાન્તે પ્રાન્તે ચ પ્રાદ્રવન્ ॥૨૮॥

ભાવાર્થ—

એ પોતાના માલિકને હુકમ અમલમાં લાવવા માટે મુખ્ય મંત્રિએ આજ્ઞાપત્રો પર આદેશાહની સહી લઈ પ્રાન્તવાર લખ્યાં. તથા શ્રીરામાનંદજી, પીપાળ વિગેરેને પકડી લાવી દિલ્હીમાં રાખવા આજ્ઞા કરી.

શ્લોકઃ

રામાનંદંચતત્તિછણ્યાનન્યાંસ્તદનુયાયિનઃ ।

ધર્ષયિત્વાવલાત્તાન્ કારાગારેન્યવીવિશન્ ॥૨૯॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે પ્રાન્તવાર નોકરોને હુકમે લખી શ્રીરામાનંદજી, પીપાળ વિગેરેને રાજદૂતોની મારફતે પકડી લાવી દિલ્હીના જેલખાનામાં સખત મળુરીની સભા સાથે રાખવામાં આવ્યા.

શ્લોકઃ

પીપાદિસાધુસંઘંચ તદનુયાયિનંજનં ।

વધ્વાતંરજ્જુપાશેન દદૌપેષણકર્મચ ॥૩૦॥

ભાવાર્થ—

શ્રીરામાનંદજી મહારાજ, શ્રીપીપાળ તથા તેવા બીજા મહાન યોગિ પુરૂષોને દિલ્હીમાં લાવી કારાવાસમાં રાખવામાં આવ્યા. તથા તેમને એક એક ઘંટી સોંપી અને ઇળવાવું અનાજ આપવાનાં આવ્યું.

શ્લોકઃ

કશ્ચિદ્દિનાન્તરેતેષાં વૃત્તંશુશ્રાવપાર્થિવઃ ।

પ્રત્યક્ષંદ્રષ્ટુમાગચ્છત્ સશસ્ત્રૈર્પત્તિભિઃસઃ ॥૩૧॥

ભાવાર્થ—

મહારાજા દિલ્હીપતિએ કારાવાસમાં રહેલા એ સાધુઓનું વૃતાંત જાણવા માટે દૂતોની મારફતે તપાસ કરાવી. જાણવામાં આવ્યું અને વૃતાંત આશ્ચર્યકારક મળવાથી આદેશાહ નજરે જોવા માટે શસ્ત્રધારી સ્વરૂપ સૈન્ય સાથે કારાવાસમાં રહેલા શ્રીપીપાળ તથા શ્રીરામાનંદજી મહારાજ વિગેરેને જોવા માટે જાતે પધાર્યા.

શ્લોકઃ

તત્રાપश्यत्स्थितान्સાધૂન્નામાનંદસમાકૃતીન્ ।

મંદહાસ્યસમાયુક્તાન્ સુશ્વેતવસ્ત્રધારિણઃ ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—

અને જુએ છે તો—શ્રીરામાનંદજી, શ્રીપીપાળ વિગેરે હજારો સાધુઓ ખડા છે ! હસતે મોઢે શ્રીરામ નામનો ઘોષ કરી રહેલા છે ! સફેદ વસ્ત્રો

પહેરેલાં છે ! અને બધા સાધુઓ શ્રીરામાનંદજીની સમાન આકૃતિ અને ગુણોવાળા તથા શ્રીપીપાજીની સમાન આકૃતિ અને ગુણોવાળા દેખાય છે ! તથા મંદહાસ્યથી ભરેલા દેખાય છે.

શ્લોક:

દ્વાદશાંગેષુતિલકાન્ વિભ્રતઃ સુમનોહરાન્ ।

સતતંરામનામ્નાંવૈ મુખેનોચ્ચારકારિણઃ ॥૩૩॥

ભાવાર્થ—

વળી બાર અંગોમાં દ્વાદશ તિલક શોભી રહ્યાં છે ! જે સત્ત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણોને વશ કરી ત્રિગુણાતીત થવા સૂચવતાં હોય એમ લાગે છે ! વળી સતત રામનામનો ઉચ્ચાર મુખથી કરી રહેલા છે !

શ્લોક:

પેષુણ્યુપરિધાન્યાનાં લોહપાત્રાણિસ્થાપિતાન્ ।

છિદ્રમાર્ગેળધાન્યાનાં પેષણિકર્મકારિતાન્ ॥૩૪॥

ભાવાર્થ—

વળી ઘંટી ઉપર લોખંડનાં તગારાં કાણું કરીને મૂકેલાં છે ! એ કાણું-માંથી ઘંટીમાં અનાજ ઉતરતું જાય છે અને ફળાતું જાય છે ! એ પણ દિલ્હી-પતિને ભારે ચમત્કાર જેવામાં આવ્યો.

શ્લોક:

સર્વતઃસર્વલોકેભ્યો ભયહીનાન્પ્રમાન્વિતાન્ ।

યત્રતત્રચપીપેન્દ્રોઃ રામાનંદઃસ્તથૈવચ ॥૩૫॥

ભાવાર્થ—

વળી એ પ્રત્યેક સાધુ જેલખાનામાં હોવા છતાં અને રાજદૂતોને સશસ્ત્ર પહેરે હોવા છતાં પણ નિડર વૃત્તિવાળા દેખાય છે ! એ ભારે પ્રતિભાથી ચળકતા દેખાય છે ! અને જ્યાં જેવામાં આવે ત્યાં પીપા જ પીપા દેખવામાં આવે છે. એ પણ દિલ્હીપતિને ભારે ચમત્કાર લાગ્યો.

શ્લોક:

દર્શયામાસદિલ્હીપઃ ભયમીતોવમૂવહ ।

પર્યાકુલમનામૂપો જગામરાજમંદિરં ॥૩૬॥

ભાવાર્થ—

દિલ્હીપતિ બાદશાહે એ સઘળું જોયું અને આશ્ચર્ય સાથે કીતુક કરવા લાગ્યા. લોળાદિલના તથા ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધાવાળા એ બાદશાહેને લાગી આવ્યું કે આ સઘળા સાધુઓ ખોટી ચળવળ કરનારા તથા દુષ્ટ છે અને મારા

રાજ્ય ઉપર આક્રમણ કરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે એવી ખાતમી તથા ખાતમીને કહેનારા મારા નોકરો કેવળ તેમના સ્વાર્થની ખાતર મને ખોટી ખીના બહાર કરી મારા હાથે મારી પ્રજાવર્ગના આ સંત-મહાત્માઓને દુઃખ દેવા માટે ખોટી પ્રેરણા કરેલી છે, ધિક્કાર! આ પ્રમાણે મનમાં ધસ્તાવો કરતો અને ચમત્કારો બેઈ બચગ્રસ્ત મનવાળો બાદશાહ પોતાના રાજમંદિરમાં ગયો.

શ્લોકઃ

મંત્રિનાદ્વ્યવૃત્તાંતં કથયામાસમીતવત્ ।

નિશ્ચિક્ષુર્મંત્રિણઃસર્વે નૃપમોદિતમાનસાઃ ॥૩૭॥

ભાવાર્થ—

વળી તૂંજ રાજમંત્રીઓને બોલાવી નજરે બેએલી સઘળી હકીકત કહી. મંત્રીઓને પણ એમ લાગ્યું કે-દિલ્હીનરેશ બાણે બચભીત હોય તેમ થયું છે. તો પછી આપણે બાદશાહની મરજીને અનુસરી, મસલતસાં ઉતરી જે આજ્ઞા થાય તેમ કરવા આપણી પણ ફરજ છે. એ ડાહ્યા મંત્રીઓ વિચક્ષણ હતા અને દિલ્હીપતિને વિનોદ સાથે ફરીફરીને પૂછતા હતા.

શ્લોકઃ

હિન્દુસમાંવિધાતુંચ હિન્દુનેત્રનથાવ્હયત્ ।

મહાસંમેલનંકૃત્વા રામાનંદપુરઃસરં ॥૩૮॥

ભાવાર્થ—

આખરે એ મસલતોને પરિણામે નક્કી કરવામાં આવ્યું કે, હિન્દુ પ્રજાને પણ રાજ કરવાની જરૂર છે તેથી અખિલ ભારતવર્ષીય હિન્દુઓના વિદ્વાન, વિચક્ષણ અને રાજ્યવક્ષાદારોને બોલાવી સંપૂર્ણ સભા ભરવી, શ્રીરામાનંદજી મુનિને પ્રમુખસ્થાન આપવું અને સભાને અંગે હિન્દુઓને જે જે અકચણો હોય તથા જે જે મેળવવાની ઇચ્છા હોય તે વિષે વ્યાખ્યાનો છૂટથી કરાવવાં. એ પ્રમાણે મંત્રીઓ દ્વારા પ્રત્યેક પ્રાન્તોમાંથી હિન્દુ આગેવાનોને બોલાવી મોટી સભા કરવામાં આવી અને શ્રીરામાનંદજી મુનિને ભારે માનપૂર્વક પ્રમુખસ્થાન આપવામાં આવ્યું.

શ્લોકઃ

સંભાષણાનિસંશ્રુત્ય દેહલ્યાધિપતિર્મહાન્ ।

તૂર્ણવૈદર્શયામાસ સ્વાભિપ્રાયંયથોચિતં ॥૩૯॥

ભાવાર્થ—

વળી એ સભાની અંદર છૂટથી વ્યાખ્યાનો થયાં ! જે જે માગણીઓ હતી તે પણ બહાર કરવામાં આવી ! એ બધું સાંભળીને દિલ્હીના અધિપતિ બાદશાહે પોતાના યથાયોગ્ય વિચારો એ સભા સમક્ષ જણાવ્યા.

શ્લોક:

સ્વાતંત્ર્યંહિન્દુધર્મસ્ય પાલનાર્થયથોપ્સિતં ।

વચનંષદ્દૌતેભ્યો બાધાનૈવભવેત્પુનઃ ॥૪૦॥

ભાવાર્થ—

વળી હિન્દુ ધર્મ પાળવાને તથા તેનો વિકાસ કરવાને હિન્દુ માત્રને માટે સ્વતંત્રતા જાહેર કરી અને ફરીથી કોઈથી પણ હિન્દુઓને દુઃખ ન થાય તેવું બાદશાહે વચન આપ્યું. વળી પોતાના નોકરો કે, જે લોકો રાજસત્તાનો દુરુપયોગ કરતા હોય અને રાજને છાતું રાખી હિન્દુઓને દુઃખ દેવા ખોટા કિસ્સાઓ ઉભા કરતા હોય તેઓને માટે પણ યોગ્ય શાસનો જાહેર કર્યા.

શ્લોક:

નિર્માપયિતુંદેવાના માગારાણિયથાપુનઃ ।

આજ્ઞાંચક્રેસ્વર્કર્મિભ્યોઃ મહસ્મદોદેહલીપતિઃ ॥૪૧॥

ભાવાર્થ—

વળી એ દિલ્હીના પતિ મહુમ્મદ તઘલખે તેની જાણબહાર દેવાલયોનો ધ્વંસ થઈ ગયો હતો ! આશ્રમો, મઠો અને તીર્થસ્થાનોને જે જે તુકશાન પહોંચ્યું હતું તે સઘળાની ફરી ભરામત કરાવી પ્રથમના કરતાં પણ સુંદર સ્થિતિમાં મૂકવાને માટે હુકમ કર્યો.

શ્લોક:

નિર્વાહાર્થચયત્પૂર્વ આસિદ્વૈતીર્થરક્ષિણાં ।

યથૈવાસિદ્ધયત્પૂર્વ ધનંવાદેવરક્ષિણાં ॥૪૨॥

ભાવાર્થ—

વળી દેવાલયો, મઠ, આશ્રમ તીર્થસ્થાનો વિગેરે જે જે સ્થાનોના નિર્વાહને માટે જે જે સંપત્તિઓની મિલકતો હતી તે પ્રદાન કરવામાં આવી. જે હજી પણ નેકનામદાર ખ્રિષ્ટિય ગવર્નમેન્ટથી પળાતી અત્યારે પણ નજરે પડે છે.

શ્લોક:

ક્ષેત્રાણિભૂમયશ્ચૈવ તથૈવારામવાટિકાઃ ।

સર્વચતુર્ગુણકૃત્વા પ્રદદૌસહ્યુદારધીઃ ॥૪૩॥

(૧) સદર દાન સંબંધીના શિલાલેખો-તામ્રપત્રો વિગેરે મુખ્ય-મદ્રાસ-કલકત્તા-દિલ્હી અને લંડન વિગેરે સ્થળોમાં વાંચવા-જોવા મળી શકે છે.

ભાવાર્થ—

વળી એ દેવાલયોના નિમિત્તે દિલ્હીના પ્રથમના પૂર્વજ રાજાઓએ દાનમાં આપેલાં ખેતરો-ગામો-જાગીરો-ખાગખગીચાઓ અને એવાં સ્થાવર જે જે લઈ દેવામાં આવ્યાં હતાં તે સઘળાં ચારગણું કરી પ્રદાન કરવામાં આવ્યાં. તેના હસ્તાવેજો-તામ્રપત્રો-શીલાલેખો અને તેવાં યાદગીરીનાં સ્મરણ-ચિન્હો કરી આપવામાં આવ્યાં. જે હજુ પણ અત્યારના દિલ્હીપતિના નામ-દારોથી પળાતા દેખાય છે.

શ્લોકઃ

રામાનંદંચતત્રાદૌ પ્રાણમત્સનૃપોત્તમઃ ।

તથાપીપેન્દ્રપાદૌચ નનામસહજાન્વિતઃ ॥૪૪॥

ભાવાર્થ—

વળી યોગના ચમત્કારોથી વિભૂષિત શ્રીમાન્ રામાનંદજીની પ્રતિભાથી આકર્ષાએલા એ શ્રેષ્ઠ ભૂપતિએ પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કર્યા. તેમજ તેટલા જ યોગના અદ્ભૂત ચમત્કારોથી ભરેલા રાજર્ષિ પીપાજીને સાત્વિક ણનેલા રાજા દિલ્હી-પતિએ પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કર્યા.

શ્લોકઃ

एकैकांपुष्पमालांच विनयेनसमन्वितः ।

कंठेसमर्पयत्तेभ्यो गुरुणांगुरवेपुनः ॥૪૫॥

ભાવાર્થ—

વળી બહુ જ વિનયપૂર્વક સુંદર પુષ્પોની માળા હાથમાં લઈ શ્રીરામાનંદજી મહારાજ કે જે ગુરૂઓના ગુરૂ હતા તેમને અર્પણ કરવામાં આવી, તથા પીપાજીને પણ અર્પણ કરવામાં આવી.

શ્લોકઃ

तदाजयजयारावो भूपसंतोषकारकः ।

सन्निर्गिभिर्शुभाशिर्भिर्गदन्तोमुनयस्तथा ॥૪૬॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રસંગે લાખો માણસોના મુખથી જયઘોષ કરવામાં આવ્યો. જેને સાંભળી રાજાના હૃદયમાં પ્રેમના ભારે ઉભરા આવવા માંડ્યા. વળી સુંદર વાણીથી અને હાલિક આશિષોથી એ મુનિઓએ પણ બાદશાહને વધાવી લીધા.

શ્લોકઃ

स्वस्थानंगमनार्थाय चादेशंमुनिभिःकृतः ।

हांखनादेनतेसर्वे जग्मुस्वैस्वस्वमालयं ॥૪૭॥

ભાવાર્થ—

વળી સભા વિસર્જન કરી પોતપોતાના સ્થાનો તરફ જવા માટે બાહ-
શાહની આજ્ઞા માગી. બાહશાહે ખુશી સાથે સભા વિસર્જન માટે પ્રાર્થના
કરી. શ્રીમાન્ રામાનંદજી મહારાજે શંખનો નાદ કર્યો એટલે બીજા પશુ
સાધુપુરુષોએ શંખના નાદ કર્યો અને હર્ષથી તાલીઓના ગડગડાટ સાથે
પોતપોતાના સ્થાનો તરફ જવાને વિદાય થયા.

પ્રલોક:

इत्थं वै साधुसंघस्य विजयोऽन्नतिकारकः ।

वृत्तः पीपाप्रसादेन लोकसंग्रहकारकः ॥૪૮॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે સાધુસંઘનો આખરે વિજય થયો. ધર્મની ખાતર ઘણું ઘણું
કષ્ટ વેઠવાને અંતે અને ધર્મસ્વાતંત્ર્ય મેળવવા માટે હૃદયરપર્શી ક્રિયાઓને
પરિણામે હિન્દુઓનો ઉન્નતિકારક વિજય થયો. હિન્દુધર્મના એ વિજય માટે
માળવાના મહારાજ પીપાજીએ શ્રીરામાનંદજીની આજ્ઞાઓ ઉઠાવી અને જે જે
મહાન્ પ્રયત્નો કરેલા એ સઘળા પ્રયત્નોની સફળતા અત્યાર સુધીના હિન્દુઓને
ઉપકારક બની શકે તેવી નિવડી, અને શ્રીરામાનંદજી મહામુનિનો દિગંત યશ
તથા સાધુસંઘના સાધુઓનું અત્યાર સુધી મહત્વ દેખાય છે તે પણ શ્રીપીપાજી
મહારાજને આભારી છે.

પ્રલોક:

रामानंदः प्रसन्नात्मा योगस्याचरणेन वै ।

हिन्दूनां पुनरुत्थानं कृतं बुद्धिबलेन च ॥૪૯॥

ભાવાર્થ—

વાંચકે! સમજી શકે છે કે-મહામુનિ શ્રીરામાનંદજી મહારાજે હિન્દુધર્મનો
પ્રશ્ન હાથમાં લઈ, હિન્દુઓના સર્વાધિકારી બની યોગના પ્રભાવથી યોગના
પ્રયોગોના અનેક ચમત્કારો બતાવી, દિગ્વિજય કરી સાધુઓને બળ-બુદ્ધિથી
નિશ્ચલ કરી, હિન્દુઓને તેમના અધઃપાતથી બચાવી, તેમની ઉન્નતિના મહા-
માર્ગનું જ્ઞાન કરાવ્યું.

પ્રલોક:

आगताः खीचयः सर्वे नेमुस्तेपादपद्मयोः ।

क्षमां ययाचिरे स्वस्या पराधानामतंद्रिताः ॥૫૦॥

ભાવાર્થ—

તે પ્રસંગે શ્રીપીપાજીના ખીચી કુટુંબીઓ પણ હાજર હતા. તેમણે
શ્રીપીપાજીને તથા શ્રીરામાનંદજી મહારાજને પ્રણામ કર્યા. અને પીપાજીનું

નિર્દોષ, યોગનિષ્ઠાવાળું અને હિન્દુઓ ઉપર પરોપકાર ભરેલું જીવન બેઠું, પોતાના કમોનો પશ્ચાત્તાપ કરી, પીપાળ પાસે પૂર્વે કરેલા અપરાધોની ક્ષમા માગી.

શ્લોકઃ

વસ્ત્રભૂષાદિભિઃસમ્યગ્ સાધુસંઘંપ્રપૂજ્યચ ।

સદૈવપીપઃશરણા રાધનકૃતનિશ્ચયાઃ ॥૫૧॥

ભાવાર્થ—

વળી એ રાજકુટુંબિઓ સમૃદ્ધ હતા તેથી સાધુસંઘના સાધુઓને વસ્ત્રો (ઉમઠા કિંમતી ચાદરો વિ.) અર્પણ કર્યા. તથા સાધુસંઘમાં બેઠાએલા બ્રાહ્મણોને આભૂષણો અને વસ્ત્રો પ્રદાન કર્યા. તથા પીપાળના શરણમાં રહેવાને માટે તથા પીપાળની થતી આજ્ઞાઓ પાળવા માટે તત્પર રહેવાની પ્રતિજ્ઞાઓ કરી. (શ્રીરામાનંદજી મહારાજનો જય, શ્રી સીતારામની ઉપાસના અને હિન્દુધર્મનો રક્ષા કરવા માટે તત્પર બન્યા.)

શ્લોકઃ

લેભિરવૈષ્ણવીંદીક્ષાં રામાનંદપ્રસાદજામ્ ।

રાષ્ટ્રોઽન્નતેર્હેતુભૂતાં સમાજોત્કર્ષકારકામ્ ॥૫૨॥

ભાવાર્થ—

વળી તેમણે તેજ દિવસથી શ્રીરામાનંદજી મહારાજની વૈષ્ણવધર્મની દીક્ષા લીધી. અને વૈષ્ણવો બન્યા. તેનાથી સમાજનો ઉત્કર્ષ થાય તથા અખિલ રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ થાય તેવો એ દીક્ષાનો ઉદાર હેતુ હતો.

શ્લોકઃ

તદાતેહર્ષમાપન્ના મંગલધ્વનિભિર્મુહઃ ।

ચક્રિરેપુષ્પવૃષ્ટિંચ ગુરુણાંપાદપંકજે ॥૫૩॥

ભાવાર્થ—

તે દીક્ષાથી રાજ થએલા એ ખીચીકુળના ક્ષત્રિયો ગુરૂપ્રસાદથી અને શ્રીપીપાળની પૂર્ણ કૃપાથી ઘણા જ આનંદમાં આવ્યા અને મંગલસૂચક ઘોષ કરી કુશળ વાદકો તરફથી વાજિત્રોનો ધ્વનિ કરાવી એ સઘળાઓએ પુષ્પથી ભરેલાં પાત્રો વડે શ્રીગુરૂચરણારવિંદે પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી.

શ્લોકઃ

ઈત્થંસર્વેદરંજીત્વા સ્ત્રીચયઃક્ષત્રિયોત્તમાઃ ।

દરજીતઃક્ષત્રિયાઃસ્ત્ર્યાતાઃ સર્વેષાંશ્રેયકારકાઃ ॥૫૪॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે તેમની પાછળ આવી પડેલા અનેક જાતના ડર હતા તે ગુરૂકૃપાથી સઘળાઓએ જીત્યા. એ ઉત્તમ ખીચી ક્ષત્રિયો તે દિવસથી “દરજીત”

ક્ષત્રિયો તરીકે પણ ઓળખાવા માંડ્યા, કે જેઓ હજુ પણ પરોપકારભરેલી વૃત્તિવાળા હોયા છે.

શ્લોક:

અધુનાલ્યાયતેવંશઃ પીપેન્દ્રસ્યમહામતેઃ ।

સૌરાષ્ટ્રેગુર્જરેદેશે મહારાષ્ટ્રાધિરાષ્ટ્રકે ॥૫૫॥

ભાવાર્થ—

વળી એ મહાબુદ્ધિમાન-વિદ્વાન અને યોગનિષ્ઠાત શ્રીપીપાળ રાજાનો વંશ અને તેમના વંશજો અત્યારે પણ ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્ર-મહારાષ્ટ્ર-બૃહત્ મહારાષ્ટ્ર વિગેરે સ્થળે વિદ્યમાન છે અને તેઓ સુશીલ પરમ ભગવદ્ભક્ત અને હિન્દુધર્મ ઉપર અડગ નિષ્ઠાવાળા છે.

શ્લોક:

સ્ત્રીચીનાંવંશજાશ્ચૈવ વર્તેતેમાલવાન્તિકે ।

તથૈવવંગમાગેષુ ચાન્યદેશેકચિત્પુનઃ ॥૫૬॥

ભાવાર્થ—

વળી ખીચીવંશ અને તેના વંશજો માલવ અને તેના આસપાસના પ્રદેશમાં, મારવાડ અને મેવાડના પ્રદેશોમાં પણ હોવાનું સંભળાય છે. તેમજ બંગાળામાં અને વંગની આસપાસના વિભાગોમાં અને બીજા પ્રદેશોમાં પણ વિદ્યમાન છે.

શ્લોક:

ઈત્યંપીપાચરિત્રંચ લોકમંગલકારકં ।

ક્ષાત્રતેજોભિવૃદ્ધિર્થ વાચયેત્તંમુદુર્મુદુઃ ॥૫૭॥

ભાવાર્થ—

એ પ્રમાણે શ્રીપીપાળ મહારાજનું ચરિત્ર લોકોનું કલ્યાણ કરનાર અને ઉત્સાહને વધારનાર છે. તથા ક્ષાત્રતેજને વધારવા માટે વારંવાર તેનું શ્રવણ અને પઠન કરવું જોઈએ.

શ્લોક:

પીબતિભગવદ્ભક્તે રસંપરમદુર્લભમ્ ।

પ્રેમ્ણાપાયયતિચાન્યાન્ સર્વૈપીપાઈતિસ્મૃતઃ ॥૫૮॥

ભાવાર્થ—

જે ભગવદ્ભક્તિના પરમ દુર્લભ રસને હંમેશાં પાન કરતા હતા તથા પ્રેમી-ભક્તોને પાન કરાવતા હતા તેથી તેમનું નામ “પીપા” તરીકે ઓળખાતું રહ્યું છે.

इति श्रीवट्टाली वास्तव्येन गणपतिशंकर शास्त्रिणा विरचिते अभिनव
पीपाचरिते पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥

અગાઉથી થનાર ગ્રાહકોની નામાવલી

૨-૮-૦	દરજી કસ્તુરચંદ કાલીદાસ કડિઆદરા	૨-૮-૦	,, લલ્લુભાઈ કરશનભાઈ ઉજ
૨-૮-૦	,, અમીચંદ જીવાભાઈ ,,	૨-૮-૦	,, ખેમાભાઈ જીવાભાઈ ચાંદણી
૨-૮-૦	,, યુનિલાલ કાલીદાસ ,,	૨-૮-૦	,, મોહનલાલ સાંકળદાસ પુરાવાસ
૨-૮-૦	,, ભાઈચંદ કાલીદાસ ,,	૨-૮-૦	,, નાગરદાસ ધનજીભાઈ ચીલોડા
૨-૮-૦	,, સરપચંદ ખેચરલાલ ,,	૨-૮-૦	,, વીરૂલદાસ જેઠાભાઈ ચાંદણી
૨-૮-૦	,, પરમાર પ્રી. પ્રેસ અમદાવાદ	૨-૮-૦	,, હેમચંદ ખેમરામ ખોરલી
૨-૮-૦	,, દલસુખ સાંકળા ઇડર	૨-૮-૦	,, મણીલાલ વેણીરામ ચાંદણી
૨-૮-૦	,, મીત્તી જીવજીલાલ	૨-૮-૦	,, કાલીદાસ ગુલાબચંદ ગલોડીઆ
	ભાવનગર અમદાવાદ	૨-૮-૦	,, મોહનલાલ બહેચરભાઈ યુરાવાસ
૨-૮-૦	,, સોમનાથ ધનજી ,,	૨-૮-૦	,, કસ્તુરદાસ માણેકચંદ વાડોદ
૨-૮-૦	,, જીવજીભાઈ ગીરધરલાલ	૨-૮-૦	,, અમથાલાલ કાલીદાસ મારવાડા
	ભાવનગર	૨-૮-૦	,, કસ્તુરભાઈ કુબેરભાઈ લાલપુર
૨-૮-૦	,, બી. બી. સી. માસ્તર અમદાવાદ	૨-૮-૦	,, કેવળદાસ ગુલાબચંદ નાકોદ
૨-૮-૦	,, નાગરદાસ મોતીરામ મીત્તી ,,	૨-૮-૦	,, કાલીદાસ રેવાભાઈ લાલપુર
૨-૮-૦	,, જગનલાલ લાલજીભાઈ ,,	૨-૮-૦	,, ધીરજલાલ જગનલાલ ગુદેલ
૨-૮-૦	,, ઝવેર જયરામ ,,	૨-૮-૦	,, જગનલાલ વજીરામ ચાંપલપુર
૨-૮-૦	,, દશરથલાલ નારાયણલાલ	૨-૮-૦	,, પનાલાલ હરીભાઈ કડીઆદરા
	ભગત ,,	૨-૮-૦	,, ત્રીકમભાઈ વેણાભાઈ ,,
૨-૮-૦	,, ભોગીલાલ શંકરલાલ સાદરા	૨-૮-૦	,, શંકરભાઈ મોહનભાઈ કપોડા
૨-૮-૦	,, નાથાલાલ લલ્લુભાઈ વડનગર	૨-૮-૦	,, ભાઈચંદ ખખાભાઈ ખેડસદા
૨-૮-૦	,, વરાવાસ પીતાંબર અમદાવાદ	૨-૮-૦	,, રામજી પ્રજુજી પોશીના
૨-૮-૦	,, કેશવલાલ મગનલાલ અમદાવાદ	૨-૮-૦	,, નાનચંદ મોતીરામ દરામલી
૨-૮-૦	,, દામોદર મુલચંદ ,,	૨-૮-૦	,, કાલીદાસ મોતીરામ ,,
૨-૮-૦	,, છનાભાઈ જીલાખીદાસ ,,	૨-૮-૦	,, નાથાલાલ મોતીરામ ,,
૨-૮-૦	,, રમણીકલાલ નારાયણલાલ	૨-૮-૦	,, માધવલાલ મોતીરામ ,,
	ભગત ,,	૨-૮-૦	,, હીરાલાલ જગનલાલ ,,
૨-૮-૦	,, શીવા ખેચરભાઈ કડિઆદરા	૨-૮-૦	,, જેઠાલાલ જગનલાલ ઇડર
૨-૮-૦	,, જીવાભાઈ કાંચાભાઈ ખોરલી	૨-૮-૦	,, ડાહ્યાલાલ મગનલાલ ,,
૨-૮-૦	,, મગનલાલ મોતીરામ ખેરોલ	૨-૮-૦	,, શીવરામ કસ્તુર વીરપુર
૨-૮-૦	,, શંકરભાઈ કાલીદાસ ખેરોજ	૨-૮-૦	,, અંબાલાલ સાંકળચંદ સાચોદરા
૨-૮-૦	,, મોતીરામ કરસનદાસ ઉજ	૨-૮-૦	,, હરગોવિંદ જેઠાભાઈ ચાંદણી

૨-૮-૦	,, જયશંકર સારથરામ ભારતર	૨-૮-૦	,, મગનલાલ મોતીરામ ધનપુરા
૨-૮-૦	,, મગનલાલ ધનજીભાઈ કાનપુર	૨-૮-૦	,, નાનાલાલ જ્ઞેષ્ઠતારામ દેશલ
૨-૮-૦	,, રામજી મોહન જૂતીઆ	૨-૮-૦	,, ત્રીભોવન મગનલાલ પ્રેપુર
૨-૮-૦	,, શંકરભાઈ રેવાભાઈ ગોરેલ	૨-૮-૦	,, મગનલાલ અમથારામ રાસપોર
૨-૮-૦	,, મગનલાલ લાલજીભાઈ રૂપાલ	૨-૮-૦	,, મફતલાલ અમથારામ
૨-૮-૦	,, પુરૂષોત્તમ કોદર ગાંધીઓલ		પાંજરાપોળ
૨-૮-૦	,, મુલચંદ કાલીદાસ કાંકણેલ	૨-૮-૦	,, કેવળલાલ ડોસલરામ આગલોડ
૨-૮-૦	,, મોહનલાલ દામોદર વીરાવાડા	૨-૮-૦	,, ડાહ્યાલાલ રામજીભાઈ
૨-૮-૦	,, અંબાલાલ રણછોડ કાંકણેલ	૨-૮-૦	,, કુબેરદાસ બનુભાઈ પોડાલુ
૨-૮-૦	,, ગણપત પુંજરામ તલોદ	૨-૮-૦	,, રામાભાઈ છનાભાઈ હલાલ
૨-૮-૦	,, મોહનલાલ જગનલાલ આકોદરા	૨-૮-૦	,, મણીલાલ પુરૂષોત્તમ રણીશીયર
૨-૮-૦	,, જોદાલાલ જગનલાલ રૂપાલ	૨-૮-૦	,, અંબાલાલ પ્રભુજી કુકરવાડા
૨-૮-૦	,, લલ્લુભાઈ જગનલાલ કડિઆદરા	૨-૮-૦	,, નટવરલાલ સોમાભાઈ
૨-૮-૦	,, પુંજરામ વેણીચંદ મુનાઈ		માણસાવાળા
૨-૮-૦	,, કરમનદાસ વળભાઈ ધંડર	૨-૮-૦	,, નારાયણદાસ દરીભાઈ વરસોડા
૨-૮-૦	,, જોદાલાલ મોતીરામ વડાલી	૨-૮-૦	,, દલસુખરામ જગનલાલ સારંગપુર
૨-૮-૦	,, અમથાલાલ રામચંદ ઓશણ	૨-૮-૦	,, ચુનિલાલ પુરૂષોત્તમદાસ ઓરાન
૨-૮-૦	,, શંકરદાલ અખલદાસ રીન્દોલ	૨-૮-૦	,, મોહનલાલ નરસીદાસ સડવા
૨-૮-૦	,, ડાહ્યાલાલ પુરૂષોત્તમ ધંશન	૨-૮-૦	,, અખલદાસ દામોદર વલસોડ
૨-૮-૦	,, રણછોડલાલ જયરામ સુંદરીઆ	૨-૮-૦	,, ધરમચંદ જગનલાલ ઉનાવા
૨-૮-૦	,, મંગળદાસ કચરાભાઈ આન્જેલ	૨-૮-૦	,, મૂળાદાસ લક્ષ્મદાસ વસઈ
૨-૮-૦	,, નાથાલાલ રામચંદ સાદરા	૨-૮-૦	,, સોમાભાઈ પુરૂષોત્તમદાસ
૨-૮-૦	,, ડાહ્યાલાલ હરજીવનદાસ		ગોઝારીઆ
૨-૮-૦	,, પ્રદ્ધાદભાઈ ગીરધરદાસ	૨-૮-૦	,, હીરાલાલ કાશોરદાસ ખોરં
૨-૮-૦	,, મણીલાલ હરજીવનદાસ	૨-૮-૦	,, અંબાલાલ લલ્લુભાઈ વાસણ
૨-૮-૦	,, રણછોડલાલ કોદરલાલ દીઓરી	૨-૮-૦	,, કેશવલાલ માધવલાલ લોદરા
૨-૮-૦	,, મણીલાલ દેવકરણ પાલચર	૨-૮-૦	,, શંકરલાલ કસ્તુર સાવલવાડ
૨-૮-૦	,, પુંજરામ અમથાલાલ હાજપુર	૨-૮-૦	,, કોદરલાલ ઝવેરચંદ બડોલી
૨-૮-૦	,, મગનલાલ જગનલાલ સોનાસણ	૨-૮-૦	,, કુશાલદાસ અખેચંદ વડાલી
૨-૮-૦	,, દલસુખરામ પુંજરામ ભેરપુર	૨-૮-૦	,, લીલાધર મગનલાલ ખેડખલા
૨-૮-૦	,, મણીલાલ મોતીરામ વક્તાપુર	૨-૮-૦	,, લાલજીભાઈ મનસુખભાઈ વડાલી
૨-૮-૦	,, નાનાલાલ મોતીરામ ધનપુરા		

શ. શ. ભાઈ કસ્તુરચંદ કાલીદાસ તથા અમીચંદ જીવાભાઈ ને
બેટ તરીકેની રકમો આપનાર

પીપાવંશી દરજી ભાઈઓની નામાવલી:—

૫૦૧ દરજી કસ્તુરચંદ કાળીદાસ	કડિઆદરા	૫૧૧ ,, યુનિલાલ જગનલાલ	ગોરાલ
૫૦૧ ,, અમીચંદ જીવાભાઈ	,,	૫૧૧ દરજી જીવરામ જેઠાભાઈ	ગોરાલ
૨૨૫ ,, શંકરલાલ મોતીરામ	પાનોલ	૫૧૧ ,, વસ્તારામ	વડાલી
૧૦૧૧ ,, યુનિલાલ કાલીદાસ	કડિઆદરા	૫૧૧ ,, શંકરભાઈ રેવાભાઈ	ગોરાલ
૧૦૧૧ ,, ભાઈચંદ કાલીદાસ	,,	૫૧૧ ,, વેણાલાલ નાથાલાલ	,,
૧૦૧ ,, કોદરલાલ બાદરદાસ	,,	૫૧ ,, સાંકળચંદ ખાખાભાઈ	ખેડબ્રહ્મા
૧૦૧ ,, કોદરલાલ લીલાધર	નોકોદ	૫૧૧ ,, ગુલાબચંદ કોદરભાઈ	,,
૧૦૧ ,, વીરચંદ ઉમેદભાઈ મોલંકી	કુકરવાડા	૫૧૧ ,, મળજીભાઈ માંધજીભાઈ	વડાલી
૧૦૧ ,, વીરચંદ નાથાલાલ	ચોરીવાડ	૫૧૧ ,, બીખાભાઈ કુશાલદાસ	,,
૫૨ ,, દલસુખ સાંકળચંદ	ઇડર	૫૧૧ ,, લીલાભાઈ વાલજીભાઈ	ડોભાડા
૫૧૧ ,, સાંકળચંદ બહેચરભાઈ	કડિઆદરા	૫૧૧ ,, મગનભાઈ સાંકળભાઈ	,,
૫૧૧ ,, શીવરામ બહેચરભાઈ	,,	૫૧૧ ,, લક્ષ્મીચંદ વેણીચંદ	,,
૫૧૧ ,, હરીભાઈ ઉગરાભાઈ	,,	૫૧૧ ,, કાલીદાસ રામજીભાઈ	,,
૫૧૧ ,, પ્રભુજી રેવાભાઈ	,,	૫૧૧ ,, મોતીરામ કસ્તુરભાઈ ખામણા	,,
૫૧૧ ,, જેઠાલાલ રેવાભાઈ	,,		પુનાસણ
૫૧૧ ,, પુરૂષોત્તમ ગુલાબચંદ	,,	૫૧૧ ,, ભગવાનદાસ પુંજીરામ	મેતરાલ
૫૧૧ ,, વેણાભાઈ ઉગરાભાઈ	,,	૫૧ ,, વીરાભાઈ ગુલાબચંદ	ચોટાસણ
૫૧૧ ,, મોહનલાલ નાથાલાલ	ચોરીવાડ	૫૧૧ ,, જેઠાલાલ જગનલાલ	ઇડર
૫૧૧ ,, નરસીભાઈ શંભુભાઈ	,,	૪૫૧ ,, ભાઈચંદ ખાખાભાઈ	ખેડબ્રહ્મા
૫૧૧ ,, વીરુલભાઈ મોહનભાઈ	કપોડા	૪૫૧ ,, ગંગારામ નાનચંદ	કેરાલ
૫૧૧ ,, શંકરભાઈ મોહનલાલ	,,	૪૧૧ ,, કાલીદાસ વાલજીભાઈ	ચોટાસણ
૫૧૧ પીતામ્બરદાસ મોહનલાલ	,,	૪૧ ,, મગનલાલ કુમેરદાસ	ખેડબ્રહ્મા
૫૧૧ ,, શીવરામ મોહનલાલ	,,	૩૫૧ ,, વીરચંદ નાથાલાલ	ઇડર
૫૧૧ ,, વાસુદેવ ગણેશભાઈ	,,	૩૧૧ ,, લાલજીભાઈ મનજીભાઈ ભગત	વડાલી
૫૧૧ ,, પ્રભુજી શીવરામ	,,	૩૧૧ ,, માણેકલાલ પુલચંદ	વાડોઠ
૫૧૧ ,, જગનલાલ વઢાલજીભાઈ	પાનોલ	૩૦૧ ,, અમથાભાઈ આશાભાઈ	ગોરાલ
૫૧૧ ,, રેવાભાઈ વઢાલજીભાઈ	,,	૩૦૧ ,, ગુલાબચંદ ભગવાનદાસ	વાડોઠ
૫૧૧ ,, પુંજીરામ કુમેરભાઈ	,,	૩૦ ,, કરસનદાસ સાંકળચંદ	ગોરાલ
૫૧૧ ,, મોતીરામ પુંજીરામ	ઇડર	૨૫૧ ,, કુશાલદાસ વસ્તારામ	ગલોડા
૫૧૧ ,, મણીલાલ મોહનલાલ	મુનાઈ	૨૫૧ ,, ગણપ્તીઆઈ વળ્લભાઈ	થેરાસણ
૫૧૧ ,, વીરુલદાસ કુશાલદાસ	,,	૨૫૧ ,, કાળીદાસ ઉગરાભાઈ	વડાલી
૫૧૧ ,, શીવરામ રંગનાથ	મુડેડી	૨૫૧ ,, પુરૂષોત્તમ શીવરામ	દરામલી
૫૧૧ ,, શંકરભાઈ બહેચરભાઈ	મુડેડી	૨૫૧ ,, કોદરભાઈ હરીભાઈ	મુડેડી
૫૧ ,, વીરચંદ કુંગરભાઈ	ચોટાસણ	૨૫૧ ,, યુનિલાલ ગુલાબચંદ	ચોરીવાડ
૫૧૧ ,, ડાહ્યાલાલ ઉગરચંદ	ખદર	૨૫૧ ,, પુંજીરામ રણછોડ	ઇડર
૫૧૧ ,, કરસનભાઈ વળ્લભાઈ	ઇડર	૨૫૧ ,, પુરૂષોત્તમ મોહનલાલ	,,
૫૧ ,, દેવચંદ જગનલાલ	,,	૨૫૧ ,, બીખાભાઈ ગુલાબચંદ	ડોભાડા
		૨૫૧ ,, કરસનભાઈ હીરાભાઈ	કંજેલી

૨૫	„ મગનલાલ જયચંદ	મુસાળ	૧૦	„ રાયચંદ સાંકળચંદ	ડોભાડા
૨૫	„ નાનચંદ હેમાભાઈ	મેતરાલ	૧૦	„ ખેમાભાઈ જીવાભાઈ	ઉંચી ધનાલ
૨૫	„ મુળજીભાઈ રૂગનાથ	ઉંચી ધનાલ	૧૦	„ અમથાભાઈ જીવાભાઈ	ખેડબલા
૨૫	„ અહેચરભાઈ વડાલજીભાઈ	મેતરાલ	૧૦	„ જગનલાલ માંધજીભાઈ	ઉંચી ધનાલ
૨૫	દરજી ગુલામચંદ દલાભાઈ	નાકોદ	૧૦	„ ગંગારામ વજાભાઈ	„
૨૫	„ મોહનલાલ રાયચંદ	દેરોલ	૧૦	„ લીલાધર મોંધજીભાઈ	„
૨૫	„ શંકરલાલ કાલીદાસ	ડોભાડા	૧૦	„ બીખાભાઈ જીવાભાઈ	થુરાવાસ
૨૫	„ જગનલાલ વજાભાઈ	ચાંપલકુર	૧૦	દરજી અમથારામ પુંજીરામ	રાધરા
૨૫	„ અમથાલાલ ખેચરભાઈ	ચુદેલ	૧૦	„ જગનલાલ હીરાભાઈ	ગલોડા
૨૫	„ પુંજીરામ જીવરામ	નાકોદ	૧૦	„ શંકરભાઈ રામજીભાઈ	ચુદેર
૨૫	„ દેવચંદ વનાભાઈ	ડોભાડા	૧૦	„ મોહનલાલ મોતીરામ	વડાલી
૨૫	„ દેવચંદ રામચંદ	ખાખસર	૧૦	„ કેવળલાલ હીરાભાઈ	ચુદેર
૨૫	„ મગનલાલ કુંગભાઈ	વડાલી	૧૦	„ મગનલાલ કુતાભાઈ	હાચરવા
૨૫	„ બીખાલાલ ગુલામચંદ	ચોટાસણ	૧૦	„ હીરાલાલ રાણેકભાઈ	ચાંપલપુર
૨૫	„ મોહનલાલ મોતીરામ	ચોરીવાડ	૧૦	„ ધીરજલાલ જગનલાલ	ચુદેર
૨૫	„ ખેચર જગન	સોરીવાર	૧૦	„ કેવળલાલ માલીદાસ	મારવાડા
૨૫	„ જેઠાલાલ દલાભાઈ	કડીઆદરા	૧૦	„ મણીલાલ રેવાભાઈ	દીઓરી
૨૦	„ પુંજીરામ કાલીદાસ	ચોટાસણ	૧૦	„ નરસિંહલાલ જેઠાલાલ	„
૧૫	„ જગનલાલ મોતીરામ	દારામલી	૧૦	„ પુરૂષોત્તમ ભાઈચંદ	„
૧૫	„ માંધવલાલ મોતીરામ	„	૧૦	„ મોતીરામ કરતુરભાઈ	બીલોડા
૧૫	„ નાથાલાલ કોદરભાઈ	વડાલી	૧૦	„ શંકરભાઈ ગનજીભાઈ	„
૧૧	„ મગનલાલ રાયચંદ	ચુદેલ	૧૦	„ મુળજીભાઈ કુલાભાઈ	ચાંદરણી
૧૧	„ કરતુરભાઈ રાયચંદ	„	૧૦	„ હીરાલાલ મોતીરામ	પુનાસણી
૧૧	„ ગુલામચંદ રેવાભાઈ	દેરોલ	૧૦	„ જીવાભાઈ કામાભાઈ	ખોરલી
૧૦	„ જેઠાભાઈ દેવચંદ	ગલોડીઆ	૧૦	„ પુંજીરામ જેઠાભાઈ	ચાંદરણી
૧૦	„ કોદરદાસ ધનાભાઈ	રેવાસ	૧૦	„ મગનલાલ દેવચંદ	ખામણા
૧૦	„ રામજીભાઈ જીવાભાઈ	વડાલી	૧૦	„ નાથાલાલ મોતીરામ	દરામલી
૧૦	„ પુંજીયાઈ કુખેરભાઈ	„	૧૦	„ નાનચંદ મોતીરામ	„
૧૦	„ અખારામ ઉમરચંદ	„	૧૦	„ કાલીદાસ મોતીરામ	„
૧૦	„ ડાહ્યાલાલ બાદરભાઈ	„	૧૦	„ મુલચંદ પુંજીરામ	મંડર
૧૦	„ મેનાંખાઈ ખેમાભાઈ	ડોભાડા	૧૦	„ કરતુરભાઈ અહેચરભાઈ	ઉંચી ધનાલ
૧૦	„ અંખારામ જગનભાઈ	મારવાડા	૧૦	„ કરતુરભાઈ અમથાભાઈ	ખેડબલા
૧૦	„ મકાભાઈ હીરાભાઈ	નાકોદ	૧૦	„ રેવાભાઈ દેવચંદ	ગલોડીઆ
૧૦	„ શંકરભાઈ લખાભાઈ	જન્પરા	૧૦	„ લીલાધર બાદરભાઈ	નાકોદ
૧૦	„ કાલીદાસ કુશાલભાઈ	વડાલી	૧૦	„ વેણુલાલ પુરૂષોત્તમ	સાચોદર
૧૦	„ લલ્લુભાઈ જીવરામ	ભૂતીઆ	૧૦	„ ગણપતલાલ પુંજીરામ	મહીવલ
૧૦	„ મોતીરામ દલાભાઈ	મેતરાલ	૧૦	„ જેઠાલાલ રણછોડ	„
૧૦	„ કાલીદાસ જીવાભાઈ	નાકોદ	૫	„ મગનલાલ ધનાભાઈ	કાનપુર
૧૦	„ દલાભાઈ અહેચરભાઈ	„	૫	„ કેવલચંદ પાનાચંદ	પાલનપુર
૧૦	„ નાથાભાઈ રામજીભાઈ	„	૫	„ જીવાભાઈ કરશનભાઈ	ખેડબલા
૧૦	„ બીખાભાઈ રામજીભાઈ	„	૫	„ મોહનલાલ પુંજીરામ	કાંકણાલ
૧૦	„ પુંજીરામ જેઠાભાઈ	મુક્તાળ	૫	„ મગનલાલ મોતીરામ	વડાલી

૫૮૭૩-૮-૦ કુલ ટોટલ.

સહી:—દરજી કરતુરદાસ કાલીદાસ
„ અમીચંદ જીવાભાઈ

ૐ

શ્રી પીપાવંશી દરજી રા. રા. કસ્તુરચંદ કાલીદાસને ભેટ તરીકે મળેલી રકમોના
સંવત ૧૯૯૭-૯૮-૯૯ અને ૨૦૦૦ નો હિસાબ.

જ

ઉ

૫૮૭૩-૦-૦ આશ્રયદાતાઓ તરફથી કુલ
આવેલા તે.

૨૬૫-૦-૦ અગાઉથી થનાર ૧૧૮ ગ્રાહ-
કાના ૨-૮-૦ લેખેના આવ્યા
તે જમે

૬૧૬૮

૪૬-૧૨-૦ પરીચય પરામર્ષની પુસ્તિકાના
વેચાણના.

૫૫૬-૦-૦ શેઠ મોતીચંદ દેવચંદને ત્યાંથી
લીધા તે. હ. કસ્તુરચંદભાઈ

૬૭૭૬-૧૫-૦

૧૪૩૧-૦-૦ પુસ્તક નિર્માણ ખાતે.

૫૩૧) પંદરસો શ્લોકો, નિર્માણ
કરેલા તેની ટીકા અને
ઐતિહાસ પ્રમાણના
મંશોધન પેટે ૫.
શાસ્ત્રીજીને આપ્યા.

૯૦૦) ગ્રેસ કાપીઓ તૈયાર
કરવા ગ્રંથોના પ્રમાણો
વિચારી સામેલ રાખવા
સૂચિયો તથા તે પ્રમાણે
હસ્તલિખિત કરવા
કરાવવા પેટે જુદા જુદા
માણસોને કુલ ચાર
વર્ષના આપ્યા.

૧૪૩૧

૧૩-૬-૦ માહિત્ય ખર્ચ ખાતે.

૧૩૮ ધર્મ નિર્ણય મંડળનાં તેમજ
ખીજાં શાસ્ત્રીય પુસ્તકો
ખરીદ ખર્ચના.

૧૦૧-૧૪-૦ ચિત્રો તથા ફોટાઓ ખાતે.

૬૦) ચિત્રો ડઝન એક પીપા-
ચરિત્રમાં મૂકવા તૈયાર
કરાવ્યાં તેના આપ્યા

૧૧૮ રો. પા. ૧

૫૧૧ રો. પા. ૧

૨૫) રો. પા. ૩

૧૦૧૧૧૮

૧૭૮-૧-૦ ચાર વર્ષનું પોસ્ટેજ કંટીનન
તથા મુદ્ર સુધરામણી વિ. ના.

૮૪૬-૪-૦ સત્કાર અર્થ ખાતે

૭૬) બનારસના અભિપ્રાયોને
ચંચે સત્કાર તથા બાકાં
અર્થના.

૫૦૦) જશરામજી મહારાજને કુવો
ખોદાવવા માટે સત્કારના
રો. પા. ૩

૧૫૦૧ શ્રી જગન્નાથપુરીના શંકરા-
ચાર્યજીને બેટ તરીકે આપ્યા
રો. પા. ૩

૧૨૦) મોહનલાલ કેશવરામ
શાસ્ત્રીને આપ્યા. રો. પા. ૩

૮૪૬૧

૧૩૭૨-૨-૦ પુસ્તકના કાગળના અર્થ ખાતે:

૭૩૦-૯-૦ રો. પા. ૧માં વિગત

૬૪૧-૯-૦ રોકડા કાગળો પેટે
પ્રેસમાં ખર્ચા તે

૯૪૦-૦-૦ પરચુટન અર્થ ખાતે

૯૪૦-૦-૦ અર્થ ખાતાની
વિગત ખાતા પાનું
ત્રણ મુજબ

૧૭૧૬-૪-૦ પ્રેસ અર્થ ખાતે

૧૭૧૬-૪-૦ વિગત ખા. પા.
ત્રણ મુજબ.

૧૬૮-૦-૦ ચકલાસી અર્થ ખાતે:

૧૬૮) વિગત ખા. પાને ચોથે

૬૭૬-૧૫-૦ કુલ ટોટલ

અમારાં પ્રકાશનો

૧ પુરાતન અક્ષરેષ્વર અર્થાત

ખેડઅક્ષરો કવિહાસ

૨-૦-૦

પ્રાપ્તિસ્થાન

અંગિકા માતાજી, ખેડઅક્ષર,

એ. પી રેલ્વે

૨ પ્રવીણ મ્વાગર

હિન્દી ભાષાતર ગ્રંથે

૧૨-૦-૦

સેક્રેટરી, શ્રી. દૌલતચલાસ હિંમતનગર.

૩ ગીતાવર્મ-વ્યાખ્યાનમાલા

ગીતાનું કમયોગી દૃષ્ટિએ

સંગ્રહ ભાષાતર

કર્તાને ત્યાંથી, વડાલી,

પુસ્તક ગુરુ ૧.....૦-૬-૦

.. .. ૨.....૦-૬-૦

.. .. ૩.....૦-૬-૦

.. .. ૪.....૦-૩-૦

૪ વૈદિક નિત્યકર્મ પ્રદીપ

નિત્યકર્મ સ્વયં

૧-૦-૦

૫ હિન્દુ ધર્મ શિક્ષણ ભા. ૧

મરાઠીનું શુદ્ધગતી ભાષાતર ૦-૭-૦

નકલો તૈયાર નથી.

૬ અમિતવ પાપાચરિતમ્

૫-૦-૦

કર્તાને ત્યાંથી, વડાલી. ઇડર સ્ટેટ

એ. પી રેલ્વે

અમીચંદ જવાભાઈ દરજી

સી.પી. ટ્રેડ હીરાબાગ, લેકચર હોલ દુકાન નં. ૧૫

મુંબઈ નં. ૪

માતીલાલ પુલરામ દરજી

લાખેસર, નવો રોડ, હાજી પટેલની પોળાને નાકે,

અમદાવાદ



મમુડમા શ્રી પીપાજને દ્વારિકેશનુ દર્શન